1925. ANUL XVII OCTOMBRE. No. 10

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No 3

1925

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXIV

ANUL XVII

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
„VIAŢA ROMÎNEASCĂ"
1925

HAMLET

Din toate operele lui Shakespeare, *Hamlet* a fost întotdeauna drama cea mai mult reprezentată pe scenă şi cea mai viu comentată de scriitori. Dela început a cucerit preferinţa publicului, de toate categoriile şi interesul deosebit al criticii. Prin tenacitatea puterii ei de captivare a izbutit,—sfidînd veacurile şi hotarele,—să se impună tuturor teatrelor moderne din repertorul cărora multe piese nouă, cu succese de triumf, au dispărut, pe cînd *Hamlet* continuă să fie de actualitate. Astfel populara piesă a lui Shakespeare, învederează o excepţională imunitate împotriva timpului şi ilustrează istoric observaţia lui Rémy de Gourmont că „noutatea unei cărţi nu depinde totdeauna de data naşterii ei".

Literatura asupra acestei mici cărţi a ajuns azi atît de bogată, că o viaţă de om nu e îndestul pentru a o putea parcurge. Despre această „literatură *hamleteiană*", Brandes,—care a sporit-o şi el cu multe pagini inutile, frumos scrise,—spune că „se poate compara in cantitate cu întreaga literatură a unuia din popoarele mai mici ale Europei,—poporul slovac, de pildă". [1]

Fără îndoială că nici-o capodoperă din literatura lumii n'a provocat atîtea discuţii ca această tragedie a lui Shakespeare, şi nici-o figură istorică a Danemarcei n'a ajuns la celebritatea mondială a legendarului ei prinţ din literatura engleză.

Hamlet e o piesă veche şi totdeauna nouă; e creaţia gigantică a geniului englez, însuşită de spiritul tuturor popoarelor civilizate:—o piesă de teatru numai, a cărei scenă e umanitatea eternă şi a cărei interpretare e sufletul nostru al tuturora.

Eroul acestei tragedii are sufletul cel mai bogat, mai complex, mai înalt, mai enigmatic şi mai fascinant, din întreaga galerie a lui Shakespeare:—astfel se explică pentruce Hamlet a ispitit pe atît de mulţi şi atît de mari scriitori să descifreze pro-

1 *George Brandes*, „William Shakespeare", p. 340.

blema vieţii lui nefericite. Cu toate explicările însă, în Hamlet va rămîne totdeauna enigma, căci misterul e esenţa vitală a sufletului lui, ca a oricărei vieţi cînd cauţi să-i pătrunzi tainele înţelesului ei:

We are such stuff
As dreams are made on, and our little life
Is rounded with a sleep. [1]

Acest lucru Shakespeare te face să-l simţi în Hamlet ca o realitate; această comuniune intimă cu misterul dă piesei o frumuseţă poetică seducătoare şi unică, şi o putere dramatică neîntrecută. De aici însă nu rezultă că Hamlet are un caracter inextricabil pe care nu-l putem explica, dupăcum marile mistere ce le simţim în faţa naturii nu ne opresc să o pătrundem şi s'o explicăm.

Dintre acei care consideră pe Hamlet inexplicabil, deşi, în parte, îl dă o explicaţie, e şi ilustrul profesor Dowden, care face desigur o confuzie, dupăcum o arată Bradley, cînd afirmă că Hamlet „va fi totdeauna suggestiv, dar niciodată în totul explicabil". [2] După această teorie, care anulează principial orice teorie explicativă a psihologiei lui Hamlet, sufletul acestui erou rămîne o problemă insolubilă,—un fel de *perpetuum mobile*, în psihologia umană.

Cu drept cuvînt Bradley spune: „Misterul vieţii e un lucru, obscuritatea psihologică a unui caracter dramatic este cu totul altul; şi al doilea nu-l indică pe întîiul, ci arată numai incapacitatea sau nepriceperea dramaturgului. Dacă l-ar arăta pe cel dintîiu, ar fi foarte uşor să-l întrecem pe Shakespeare în producerea sentimentului de mister; ar trebui pur şi simplu să creăm caractere absurde". [3]

*

Cu Hamlet se întîmplă ceiace nu s'a întîmplat cu nici un alt erou din literatura dramatică; el are o situaţie unică în critica modernă. S'ar putea oare închipui un critic care să susţină că „Avarul" lui Molière redă tipul risipitorului, ori că nu-i posibilă înţelegerea caracterului lui Tartufe!

Să dăm acum cuvîntul unui adînc cunoscător al lui Shakespeare, totodată un pasionat şi răbdător scrutator al caracterului lui Hamlet. Hudson, autorul unui renumit şi voluminos studiu asupra lui Shakespeare, dupăce mărturiseşte singur că „studiază

1 Sîntem făcuţi din substanţa din care sînt făcute visurile şi biata noastră viaţă e înconjurată de somn (Tempest, IV ,1.—Prospero).
2 *Edward Dowden*, „Shakspere: His mind and Art", p. 126.
3 *A. C. Bradley*, „Shakespearean Tragedy", p. 93.

pe Hamlet mai mult de patruzeci de ani, cu toată puterea minţii lui", [1] ajunge la următoarele observaţii:

„Hamlet a provocat mai multă nedumerire şi discuţiune decît oricare alt caracter din întregul domeniu al artei. Farmecul spiritului şi persoanei lui se ridică la o putere de fascinaţie aproape universală; şi desigur Hamlet a fost bine caracterizat prin definiţia:—„o concentrare a tuturor intereselor care aparţin umanităţii". Am învăţat din experienţă, că cineva crede că-l înţelege pe Hamlet mai bine după puţină studiare decît după un studiu îndelungat; şi că cu cît cineva se uită la el mai puţin, cu atît e mai în stare să creadă că se uită prin el; în această privinţă Hamlet în adevăr e ca Natura însăşi".

„Unul îl consideră pe Hamlet mare, dar rău; altul, bun, dar slab; al treilea, că-i lipseşte curajul şi nu îndrăzneşte să făptuiască; al patrulea, că are prea mult intelect pentru voinţa lui, şi astfel scapă momentul acţiunii; unii conchid că nebunia lui e pe jumătate sinceră—; alţii, că e în întregime simulată. Totuşi cu toate aceste deosebiri de păreri, toţi gîndesc şi vorbesc despre el ca de o persoană actuală; şi, în timp ce toţi sînt pătrunşi de adevărul caracterului, rar se găseşte cineva să fie mulţumit de interpretarea altuia a acestui caracter. Faptul că e o aşa unanimitate pentru afirmarea că Hamlet e un om, şi o aşa diversitate cînd e vorba de ce fel de om este, apare întrucîtva cam curios, pentru a nu spune mai mult". [2]

Şi cu toate aceste, Shakespeare n'a creat decît un singur *Hamlet!*

*

Dar dacă studiarea aprofundată a lui Hamlet te poate rătăci pe drumuri atît de diverse, ajutorul pe care ţi-l oferă criticii te poate zăpăci până a nu mai şti pe ce drum rătăceşti; mai cu seamă că tu, explorator anonim, te simţi intimidat de autoritatea istorică a acestor iluştri ghizi spre piscul cel mai înalt al înălţimilor shakespeareene. Toţi, te poartă pe drumul strîmt şi întunecos al *răzbunării*, din care zările senine şi perspectivele nemărginite îţi sînt închise vederii.

În adevăr, toţi criticii iluştri ai lui Hamlet ca Goethe, Schlegel, Coleridge, Hazlitt, Dowden, Bradley, Hudson, Werder, Moulton, Lamb, Carlyle, Emerson, Swinburne, Brandes, Taine... şi încă mulţi alţii mai puţin celebri, precum şi o întreagă falangă de doctori, rătăciţi în critica literară, îl judecă pe Hamlet după atitudinea lui faţă de răzbunarea ce o avea de îndeplinit împotriva Regelui Claudius, urmărindu-l cu tenacitate de detectiv şi acuzîndu-l de tot felul de infirmităţi.

1 *H. N. Hudson*, „Shakespeare: Life, Art and Characters", vol II, p. 265.
2 *H. N. Hudson*, op. cit. Vol. II, p. 263.

Pentruce Hamlet temporizează răzbunarea?

Pentrucă altfel tragedia s'ar termina înainte de actul al cincilea, răspunde un scriitor din veacul al XVIII-lea, pe care nu-l interesa caracterul lui Hamlet, ci numai cursul intrigii piesei. El a dat un răspuns serios, noi îl primim azi numai ca o glumă veselă.

Deoarece însă tot interesul critic al dramei se concentrează în psihologia eroului ei, răspunsurile sînt serioase, adînci și variate, definind fiecare în mod deosebit caracterul lui Hamlet.

După Goethe, Hamlet avea „o frumoasă, pură și foarte morală fire, fără tăria nervului care face pe erou. El se prăbușește subt greutatea sarcinei pe care n'o poate nici purta nici arunca... E ca un vas scump în care s'a plantat un stejar, pe cînd ar fi trebuit să primească în el numai flori frumoase; rădăcinile s'au întins, vasul s'a sfărmat în bucăți".

Adică Hamlet e un fel de Werther sentimental. E o apreciere măgulitoare, dar nedreaptă și scoborîtoare pentru un erou. Această concepție e admisă de profesorul Gollancz, care a scos una din cele mai bune ediții a lui *Hamlet* punînd ca ante-prefață a volumului fragmentul din *Wilhelm Meister*, din care am scos citația de mai sus.

După Schlegel, Coleridge și Dowden, Hamlet e neputincios din altă cauză, pe care Coleridge o formulează cel mai bine: „Vedem, în Hamlet, o mare, aproape o enormă activitate intelectuală și o aversiune proporțională pentru acțiunea reală care urmează din ea, cu toate simptomele și calitățile ei... Hamlet e brav și fără frică de moarte; dar șovăe din cauza sensibilității, amînă din cauza cugetării și perde puterea de acțiune în energia hotărîrii".[1] Și: „Caracterul lui Hamlet constă în dominarea obiceiului de abstracțiune și generalizare asupra practicului... Eu însumi am ceva din Hamlet".[2] E teoria excesului morbid al intelectului, al dezechilibrului între facultăți. Ea își are origina și în psihopatia lui Coleridge pe care el o proectează în sufletul lui Hamlet, după cum singur o mărturisește.[3] Cu adaosul și amplificarea lui Dowden, referitor la sfera emoțională, aceasta e teoria cea mai răspîndit admisă.[4]

După Bradley, Hamlet e bolnav de melancolie. Excesul de activitate intelectuală e un simptom; perderea memoriei, un altul. Toate motivele aduse de Hamlet pentru amînarea acțiunii sînt „scuze inconștiente" a neputinței lui,[5] sînt semne diagnostice că

1 *Samuel Taylor Coleridge*, „Lectures and Notes on Shakspere", p. 344.

2 *Id.*, *Ibid.*, p. 531.

3 Cf. *Th. Ribot*, „Les Maladies de la volonté" (Coleridge e dat ca exemplu), pp. 94, 95.

4 *A. C. Bradley*, op. cit., p. 104 sqq și *Dowden*, op. cit., p. 131 sqq.

5 Cf. *A. C. Bradley*, op. cit., p. 99.

e bolnav sufletește: Hamlet e un morbid. Hudson și doctorii critici a căror autoritate el o invoacă, analizează nebunia simulată a lui Hamlet și o găsesc adevărată.[1] La această teorie profesorul Lowell obiectează: „Insuși Shakespeare, fără să fie nebun, putea să observe și să-și amintească în așa chip simptomele anormale încît să fie în stare să le reproducă în Hamlet, pentruce ar fi peste puterile lui Hamlet să le reproducă în el însuși?".

Dar Hamlet nu scapă din mîna doctorilor numai cu diagnoza nebuniei. Dr. Freud îl acuză și de incest:

„*Mitul Regelui Oedip* care ucide pe tatăl său și ia de soție pe mama lui e o manifestațiune puțin modificată a dorinții infantile contra căreia se ridică mai tîrziu, pentru a o respinge, *bariera incestului*. La baza dramei *Hamlet*, a lui Shakespeare, se găsește aceiași idee a unui complex incestuos, dar mai bine ascuns".[2] E un punct nou însă aici, asupra căruia a atras atenția Freud: iubirea caldă și înaltă a lui Hamlet către mama sa, care devine cauza celor mai adînci conflicte și mai amare decepții, în sufletul tragicului erou. E un punct foarte important și luminos pentru psihologia lui Hamlet, pe care ceilalți critici nu l-au observat îndeajuns, fiind prea absorbiți de urmărirea lui Hamlet, dacă va îndeplini sau nu angajamentul luat pe platforma dela Elsinore față de Umbra tatălui său.

Hazlitt spune că Hamlet „pare incapabil de acțiune deliberată și este împins în excese numai de imboldul prilejului, cînd nu are timp să reflecteze,[3] iar Guy de Pourtalès afirmă că „în prințul Danemarcei nu găsești un singur cuvînt hazardat, o singură impulsiune de iresponsabil".[4]

Dowden, de acord cu Schlegel și cu Coleridge că Hamlet e un abulic, găsește „boala lui Hamlet adînc înfiptă în sensibilitățile, în sufletul și în creerul său".[5] Hudson, de acord cu Werder și împotriva lui Schlegel, Coleridge și Dowden, declară impetuos: „Am curajul să afirm că, dacă Hamlet are vre-o însușire în mai mare măsură decît o alta, apoi e tocmai acea putere de care acești critici îl acuză că e lipsit",[6]—adică voința.

Hudson crede că rolul lui Laertes în piesă e de a evidenția prin contrast voința puternică a lui Hamlet; Bradley crede tocmai contrarul, afirmînd că Laertes are în abundență tocmai calitatea care pare că lipsește lui Hamlet",[7]—adică, tot voința.

Swinburne, cu intuiția lui de artist, a simțit că „esențiala caracteristică a naturii intime a lui Hamlet nu e nici într'un chip nehotărîrea ori ezitarea sau orice altă formă de slăbiciune, ci mai

1 Cf. *H. N. Hudson*, op. cit., p. 271 sqq.

2 *Dr. Sigm. Freud*, „Cinq Leçons sur la Psychanalyse", p. 105.

3 *W. Hazlitt*, „Shakespeare's Characters", p. 76.

4 *Guy de Pourtalès*, „De Hamlet a Swann", p. 49.

5 *Edward Dowden*, op. cit., p. 132.

6 *H. N. Hudson*, op. cit., p. 279.

7 *A. C. Bradley*, op. cit., p. 90.

cerind un conflux puternic de forţe în luptă"; dar simte, în acelaşi timp, că intuiţia lui, nu va răsturna dialectica criticilor, că vocea sa va fi „a unuia care strigă în deşert şi că Hamlet va rămîne, cu toată siguranţa, pentru majoritatea studenţilor, nu mai puţin, pentru toţi actorii, toţi editorii şi toţi criticii, tipul permanent şi emblema întrupată a nehotărîrii, slăbiciunii şi îndoelii".

Swinburne declară singur „că nu-şi propune să dovedească intuiţia lui nici asupra unui punct din caracterul lui Hamlet". [1]

Deşi această intuiţie a marelui artist e cu atît mai aproape de adevăratul caracter al lui Hamlet cu cît sînt mai depărtate concluziile marilor critici citaţi mai înainte, ea a rămas izolată şi fără putere de convingere în critica autorizată, neavînd suportul dialectic şi demonstrativ pe baza textului din care critica îşi furnizează, după trebuinţă, fragmentele trebuitoare.

Aşi putea lungi această scară de caracterizări atît de deosebite a psihologiei lui Hamlet, care însă n'ar dovedi mai mult decît ceiace rezultă evident din cele expuse până aici: —dezorientarea criticii asupra caracterului lui Hamlet. Poate acest sentiment l-a avut şi Bradley, cînd, în introducerea reputatei lui lucrări, de mai multe ori, aici citată, afirmă că „obiceiul de a ceti cu mintea activă, poate face dintr'un nesavant iubitor al lui Shakespeare un critic mai bun decît mulţi savanţi în Shakespeare", [2] după cum desigur şi Dowden are dreptate cînd crede că „de Shakespeare nu te poţi apropia nici dintr'o parte ca diletant". [3]

*

Asupra unui punct toţi criticii citaţi sînt de acord: Hamlet nu e un om întreg; are o infirmitate sufletească, un deficit, o slăbiciune; pe cînd toţi ceilalţi eroi tragici ai lui Shakespeare sînt normali, cu o pasiune, cu un excedent sufletesc. Goethe singur e mai delicat cu el: îl face sentimental; Schlegel, Coleridge, Dowden îl emasculează brutal de ceiace are sufletul bărbătesc mai caracteristic: —voinţa. Doar Coleridge e mai civilizat şi-l mîngîie cu vorbele că şi el are ceva din nefericitul erou. Bradley îl declară melancolic; pentru Werder şi Hudson e pe jumătate nebun; doctorii literaţi văd în nebunia lui simulată dovada că e dealbinelea nebun; iar Freud observă în el sentimente incestuoase bine ascunse.

Parcă nici n'ar fi un erou al lui Shakespeare, —încă cel mai scump lui, la creaţia căruia a lucrat cu cea mai încordată aten-[illegible] şi l-a meditat mai mult şi mai adînc decît pe oricare altul,

1 *Algernon Charles Swinburne*, „A study of Shakespeare", pp. 166, 168, 16[illegible].
2 *A. C. Bradley*, op. cit., p. 2.
3 *Edward Dowden*, op. cit., „Preface to First Edition", p. XIV

„Avem acelaşi sentiment faţă de *Hamlet* pe care-l avem faţă de *Faust* al lui Goethe—că această piesă a preocupat aproape tot ce-a fost mai profund în viaţa poetului până la data creaţiei ei". [1]

*

Dar un Hamlet sufleteşte deficitar însamnă o derogare dela procedeul artistic întrebuinţat de Shakespeare, în toate marile lui tragedii. Eroii tragici în Shakespeare sînt normali însă excepţionali, nu prin deficit, ci prin excedent sufletesc. Procedeul lui Shakespeare e ca o lupă care măreşte, nu deformează nici nu amputează, cum face Molière, ai cărui eroi sînt pregătiţi pentru efecte comice. Potenţarea sau intensificarea vieţii sufleteşti a eroilor nu e numai un procedeu artistic la Shakespeare, e şi o inspiraţie de creaţie din lumea Renaşterii. Sufletul uman etern, nu cel accidental, trecător, e subiect tragic în Shakespeare. O pasiune în Shakespeare nu fragmentează pe om, transformîndu-l în tip, în emblemă, ca în Molière, ci îl sporeşte şi-i pune în incandescenţă tot sufletul, care în eroii lui Shakespeare e totdeauna mare. Un erou tragic în Shakespeare poate fi rău dar niciodată mic. Toţi trăesc complex, liric şi vehement, peste dimensiunile actualităţii, suggerînd însă realitatea eternă a omului. Au ceva din arta statuară. Nu-i poţi identifica, dar nu-i poţi contesta. Toţi au grandilocvenţă şi adesea în lapidaritatea limbajului lor, asistăm la naşterea proverbelor: cu aşa de vie spontaneitate trăesc, încît o criză sufletească numai le asigură eternitatea. Sînt poezie, pentrucă în literatură nu se obţine nemurirea decît prin frumuseţă. Sînt unici de individuali pentrucă numai individualitatea puternică poate deveni reprezentativă a speciei în eternitate, şi ei au această misiune între noi, dată lor de geniul lui Shakespeare.

Aşa e Othello care e sfîşiat de gelozie, tocmai pentrucă sufletul lui e incompatibil cu esenţa ei corosivă; aşa e Macbeth, care e halucinat de crimă, tocmai pentrucă crima se ciocneşte în conflict tragic cu acel „milk of human kindness" (laptele bunătăţii omeneşti), din sufletul lui; aşa e Lear, al cărui suflet *oceanic* nu putea suporta bîntuirea urii. Toţi sîntem *noi*, în dimensiuni epice, dar de substanţă normală. Othello nu e gelos după definiţia Emiliei, —gelos pentrucă e gelos (fără cauză), —fiecare din noi devenim Othello, fie în proporţii mediocre, în împrejurările lui Othello. Iago l-a pregătit realitatea indubitabilă, iar Othello nu cetise piesa, ca să ştie că se înşală. Macbeth face o crimă grozavă ca să-şi împlinească o ambiţie [illegible] ul mediocru face o ticăloşie urîtă ca să-şi atingă o dorinţă modestă. Pe Macbeth îl ertăm pentru că-l admirăm cînd rosteşte acea grandilocventă

1 *Edward Dowden*, op. cit., VI.—Cf. şi *Bradley*, op. cit., pp. 68, 69, 86, 126, 132 şi *Coleridge*, op. cit., p. 98.

definiţie a vieţii; cînd cade cu arma în mînă şi fără speranţă de scăpare în suflet, numai pentru a nu muri mic. Îi iertăm pentrucă e mare caşi suferinţa şi deziluzia lui, în goana spre fericire.

Pentru Polonius nu avem nici un regret şi bietul om e o victimă. N'a făcut nici o crimă, dar avea profesia de a asculta la uşă. Nu e crimă dar e micime, şi micimea nu se iartă în literatura lui Shakespeare; de aceia poate nu există figură mai respingătoare în toată galeria lui. Cînd Macbeth cade, pe baze ne vine fraza din *Measure for Measure* „Condemn the fault, and not the actor of it" (condamnă fapta, şi nu pe cel care a comis-o). [1] După ce Polonius a murit, Hamlet îi spune „pachet de maţe". Şi bietul Polonius nu face parte din galeria criminalilor uriţi unde întîlneşti pe Claudius, Iago, Edmund, Regan, Gonerii. Dar Polonius e spionul de după perdele, e omul cel mai mic, şi micimile nu sînt pardonabile prin nici o compensaţie. Şi moartea e caracteristică în Shakespeare. Mori cum ai trăit: Macbeth, cu arma în mînă, Polonius cu urechea la uşă.

Shakespeare are mijloace subtile de a-şi face eroii simpatici sau antipatici. Dismasculinizarea psihică e un procedeu curent şi congruent cu esenţa morală şi estetică a caracterelor lui.

In micimea lui Polonius intră ceva din psihologia de menajeră. Sfaturile lui către Laertes, Reynaldo, şi Ophelia amintesc locvacitatea vulgară a Doicăi din *Romeo and Juliet*; iar frazele lui frumoase şi înţelepte îl scoboară mai jos, căci nu e sufletul lui în ele, cum cred criticii, care-l laudă pentru dînsele ci sînt fraudate papagaliceşte din literatură, fără nici o influenţă asupra purtării lui. Ca trupul să-i fie tot aşa de respingător îi pune pe umeri bătrîneţi adînci, care ele însăşi nu sînt frumoase,—cu zbîrcituri pe faţă, puchini chihlimbarice în ochi şi carnea topită pe „jamboanele foarte slabe". Limbajul lui colorat cu cuvinte de trişare, de inşelăciune şi impudenţe lascive cu reminiscenţi priapice îi arată sufletul şi tin-reţa; iar situaţia lui de cancelar în stat îi scoate în relief ridicolul şi odiosul. In dezarmonia lui sufletească, armonia construcţiei e ostentativă. Construcţia e în beton armat, dismasculinizat anume şi convergent în toată făptura. Dissexualizarea e poate filtrul cel mai tare pe care Shakespeare îl toarnă în sufletele care trebue să fie respingătoare. Cu Regan şi Gonerii procedează la fel: le pune în suflet o răutate de asprime masculină, care le desfeminizează în criminalitatea lor; de aceia aceste eroine îţi inspiră o oroare şi o antipatie specială.

Toţi eroii tragici ai lui Shakespeare au sufletul divizat şi sînt bîntuiţi de mari conflicte şi deziluzii, dar sînt mari şi caractere viguros virile; de aceia toţi sînt fascinanţi şi, chiar cînd fac crime ca Othello ori Macbeth, îi iertăm nedreptăţind uneori victima. Simpatia noastră e cu Othello nu cu Desdemona, şi o milă dumnezeiască, plină de compătimire, se naşte în sufletul nostru pentru

1 *Measure for Measure*, Act. II, 2, 37.

Othello. Crima din iubire e crima sufletelor nefericite şi arzătoare, pe care întîmplatea profundă a sufletului uman o iartă întotdeauna.

Alături de noi, îl iartă, cu iubire, căci iubirile sînt indistructibile în femeile lui Shakespeare, şi Desdemona, care cu ultima licărire de viaţă vrea să-l apere, tăinuindu-i crima, spunînd că ea s'a sinucis,—singura şi ultima ei minciună, „peste care şi îngerii vor împrăştia tămîie". Aici ne vine în minte fără să vrem cuvintele Opheliei: „Doamne, ştim ce sîntem, dar nu ştim ce putem deveni!" [1] Sînt cuvinte cu înţeles grozav şi profetic pentru toţi, cu atît mai mult cu cît scapără din întunericul nebuniei, de dincolo de conştiinţă, cu puterea misterioasă a puterilor supranaturale. Şi de aceia o milă şi o compătimire adîncă se naşte în sufletele noastre, pentru Othello şi pentru... noi.

Hamlet al criticilor, fie sentimental, fie abulic, fie melancolic ori nebun e un om slab, mic, care poate provoca mila, nu admiraţia, nici măcar simpatia, ci tocmai dimpotrivă. Iar slăbiciunea, din delicateţă, sentimentală prin care-l explică Goethe, e poate cea mai scoborîtoare pentru un erou tragic shakespearean; ea implică şi virusul emasculării, cu puteri de antipatie atît de drastice.

*

Shakespeare a creat pe Hamlet după aceleaşi procedee artistice caşi pe ceilalţi eroi şi subt acelaşi inspiraţie a oamenilor gigantici ai Renaşterii; l-a conceput însă mult mai înalt, mai complex şi mai complicat decît pe ceilalţi. A anticipat în el toate sensibilităţile omului modern în diapason promethei c:—precursor meteoric al sufletului modern, subt puterea de expansiune a energiilor Renaşterii.

In sufletul lui vibrează toate iubirile înalte, toate interesele ideale ca să primească, din lumea reală în care trăeşte, în care abia găseşte „un om cinstit din zece mii", toate decepţiile şi deziluziile amare. Căci, în adevăr, în tot teatrul lui Shakespeare nu e o altă piesă cu o societate atît de mediocră şi ticăloasă, cu o galerie atît de numeroasă de personagii secundare viu delimitate, care să nu aibă alt rol decît de a exaspera sufletul şi senzibilităţile ascuţite ale lui Hamlet, prin micimile şi nesinceritatea lor,

1 Lord, we know what we are, but know not what we may be (H., IV, 5, 42-43). Aceste cuvinte adînci, rostite de Ophelia nebună, imediat după fraza „se spune că bufniţa era o fată de brutar", caracterizează şi viaţa şi nebunia Opheliei. Ele nu sînt intruse, pentru efect, cum se spune de critici. Ophelia auzise în copilărie legende populare şi învăţase pe de rost şi diferite maxime şi axiome filozofice dela Polonius, care avea capul plin de ele, după cum se vede din vorbele lui Polonius. In nebunia ei le spune toate amestecate şi automat.

orideciteori vin in contact cu el. E evident un procedeu, un procedeu demonstrativ negativ, pentru a scoate in evidenţă caracterul inalt şi idealismul lui Hamlet, prin dezgustul pe care il provoacă in sufletul său micimile şi falşitatea celor din jurul lui. Cită greaţă ii inspiră Claudius, cit dezgust Polonius, cit dispreţ Rosencrantz, Guildenstern şi Osric! Lumea dela Elsinore e toată grosolană sufleteşte, rea, nesinceră, egoistă, mică la suflet. Chiar şi Ophelia, pe care Hamlet o iubea, tocmai pentru inocenţa, candoarea şi sinceritatea ei... „o nimfă", e descoperită deodată de el ca o spioană ipocrită,—Hamlet nu cetise doar piesa, să ştie că se inşală, cum se inşală şi Othello asupra Desdemonei. Un singur om era bun, sincer, „un caracter roman", Horaţio, dar şi acesta era prea simplu, ca Hamlet să poată avea o largă comuniune sufletească cu el. Hamlet se simţea singur sufleteşte ca intr'o „inchisoare", la castelul dela Elsinore, in mijlocul acelora „care il dădeau cu tifla lui Claudius pe timpul cind tatăl său era rege, iar acum ii cumpără portretul să-l poarte". Dar Hamlet nu avea un suflet uscat şi sterp: simţea in el toate expansiunile calde ale vieţii, nevoia unei largi sociabilităţi şi toate interesele unui inalt idealism. Era „un curtean, un soldat şi un invăţat, exemplul de imitat al tuturor, speranţa statului", ne spune Ophelia. Poporul il iubea, Claudius o spune, care din cauza asta se temea de el. Avea o personalitate puternică pe care o simţi că domină toată viaţa dela Curte. Arătat, nu indiferent, curajos in atitudinea lui faţă de Umbră, cind Marcellus şi Bernardo „se distilau in gelatină", iar Horaţio se simţea „pierdut de frică şi de uimire". Limbajul lui, nu de prisos, e colorat cu imagini din viaţă de sporturi viguroase, pecind al lui Polonius cu imagini din jocuri de şiretlic. Era un om al Renaşterii.

Ce iubire admirativă pentru tatăl său şi ce durere pentru pierderea lui! Ce amărăciune şi izbucnire de imputare dureroasă pentru fapta mamei lui şi ce inălţime de suflet in reconcilierea cu ea, in scena din etac! Ce vehemenţă sfişietoare impotriva Opheliei, cind iubirea lui se transformă deodată in deziluzie, in scena „du-te la mănăsire!" Ce admiraţie pentru valoarea făpturii omeneşti şi a frumuseţii creaţiei naturii, din Act II! Cită milă de cei nedreptăţiţi, in soliloqul „to be or not to be".. Ce părere de rău pentru „poporul lui că şi pătează calităţile inalte cu viciul beţiei!" Ce sentimente de cordială prietinie către Horaţio,—el un prinţ pentru un om de condiţie umilă! Ce suferinţă şi ce ardoare de a-i cere ertare lui Laertes pentru răul ce i-l făcuse fără voia lui! Ce nemulţumire de sine, până la insulte brutale şi acuzări de slăbiciuni ruşinoase, pe care criticii le iau drept informaţii exacte impotriva lui insuşi, pentru intirzierea indeplinirii datoriei ce o avea de a pedepsi pe ucigaşul tatălui său! Ce măreţie pe pragul morţii, cind, liber de orice slăbiciune, iartă pe Laertes, salvează pe Horaţio, şi ultimul său gind e la soarta ţării lui, al cărei Rege el il desemnează! Nu vrea decit amintirea unui

nume nepătat pe lumea asta, singura in care crede, şi moare nepătat de laşitatea speranţei intr'o lume viitoare, cu care se inchee poate totdeauna viaţa bietului om: „The rest is silence". Fortinbras ii ordonă o inmormintare militară, căci „a fost un soldat", spune el şi ştim că se născuse intr'o zi de victorie militară, „cind tatăl lui a invins pe bătrinul Fortinbras".—Aceste nu sint suggestii intimplătoare in Shakespeare; iar Horaţio adaugă: „Acum se prăbuşeşte un nobil suflet", aproape cuvintele lui Cassio cind Othello moare: „A fost un suflet mare". Nici aceastǎ asămănare nu e fără inţeles.

Dar Hamlet arată şi un simţ critic şi o simplitate estetică, chiar azi caracteristică numai elitei intelectuale. Il irită indiscreţia ostentativă a lui Laertes, cind declamă la mormintul Opheliei; il indispune grosolănia ţăranului care „calcă pe curtean pe bătătură" şi superficialitatea tinerilor nobili dela Curte care-s „ca o colecţie de beşici, ce se sparg cum le sufli in sus"; e nemulţumit de epoca lui care e „mucegăită"; dă sfaturi artistice actorilor: să nu se ia după gustul vulgar al mulţimii. Spune că piesa bună nu-i inţeleasă de plebe: e „caviar pentru gloată". Apoi cit spirit, humor, jocuri de cuvinte cu inţeles amar, discreţiuni delicate! Ce nobile indignări fǎţişe impotriva Gertrudei şi Opheliei şi ce semnificaţie de delicateţă sufletească are faptul că Hamlet niciodată nu spune vre-un cuvint ofensator pentru Gertruda faţă de Horaţio, ci o consideră ca o victimă a lui Claudius, nu ca o vinovată; că niciodată nu se tingue de Ophelia lui Horaţio, nici nu vorbeşte de ea in vre-un soliloc: aceasta e cea mai elocventă şi mai mare tăcere in Hamlet.

Un asemenea erou mare, sensibil, rafinat nu e pus neintenţionat intr'un mediu atit de plin de micimi, de grosolan, de egoist, de rău. Hamlet e menit să se ciocnească necontenit de cei din jurul lui, să incerce dezgust, deziluzii, amărăciuni... Sufletul lui e cel mai insingerat cimp de bătălie; e bintuit de cele mai vehemente conflicte. Shakespeare a pus in el spirit de analiză, conştiinţă de sine, pătrundere adincă, inţelegere subtilă, ideal moral inalt, o repugnare pentru tot ce-i mic, rău şi urit şi o atracţie pentru tot ce-i mare, bun şi frumos: l-a inzestrat ca pe nici un alt erou al său. Sufletul lui Othello e polarizat in jurul unei singure iubiri; al lui Macbeth in jurul unei singure ambiţii; şi deziluziile lor sint de o anvergură personală. Suferinţile lui Hamlet insă, filtrate prin inteligenţa lui subtilă, şi sensibilităţile lui ascuţite, evocă problemele adinci ale vieţii, ale adevărului, ale fericirii, ale eternelor intrebări, rămase veşnic fără răspuns,—care frămintă mintea omului modern,—invăluite in o vibrantă simpatie şi milă pentru durerile bietei omeniri: cum se vede in soliloqul „to be or not to be.." Ce nimicnicie e viaţa, la ce se reduc aspiraţiile şi gloriile ei, cind un Alexandru cel Mare, prefăcut in ţărină, poate ajunge o „vrană de butoiu!" Ce deosebire e intr'un rege şi un cerşitor, cind ambii nu sint decit „două

feluri de mîncare pentru viermi!" Unde e adevărul, unde e binele şi răul, căci „nimic nu e bun sau rău, numai mintea noastră şi le închipue astfel!" Ce e această lume materială decît „o închisoare!" Cît priveşte ambiţiile lui, el preferă „o coajă de nucă, fără visuri urîte, şi s'ar simţi Regele infinitului!"

Sînt aceste simple cugetări oţioase ori stări sufleteşti profunde? Pesimismul acesta e organic temperamentului său nativ ori rezultă din contingenţele vieţii lui?... „Ştim ce sîntem, dar nu ştim ce putem deveni"... Pe Othello îl cunoaştem la început, înainte de a fi nefericit: era mare, generos şi „deloc gelos". Pe Macbeth, cînd trăia fericit în palatul său unde „aerul era delicat şi lăstunii îşi făceau cuiburile subt streşine" iar în suflet avea „laptele bunătăţii omeneşti". Pe Lear, de asemenea. Caracterul nativ al lui Hamlet însă, trebue să-l deducem din anumite momente din crizele lui sufleteşti, căci direct nu ştim cum era, înainte ca mîhnirea, deziluzia şi ruşinea să fi căzut pe capul lui. Hamlet e singurul erou tragic al lui Shakespeare, pe care nu-l cunoaştem cum era cînd era fericit, căci Shakespeare nu-l aduce pe scenă decît două luni după asasinarea tatălui său, şi după căsătoria mamei lui cu Claudius, cînd e inoculat deja adînc cu toxice teribile: cu durerea şi părerea de rău pentru pierderea tatălui său, pe care atîta îl adora şi-l idealiza: „—un Hyperion... toţi zeii contribuiseră ca să dea lumii un om"; cu deziluzia pentru mama sa, pe care şi-o amintea cum tatăl său „nu permitea nici vînturilor cerului să-i atingă prea aspru faţa", ...şi acum! Şi mai grozavă decît toate, bănuiala asasinatului şi-a complicităţii mamei lui! Căci Hamlet bănuia înainte de a-i fi destăinuit Umbra, oroarea: —„I burst in ignorance (plesnesc de îndoială)... textul nu lasă nici o îndoială. Şi Marcellus bănueşte ceva cînd exclamă „E ceva putred în Danemarca"; iar tăcerea celor dela Curte nu arată că ei nu bănuiau nimic, ci arată tocmai ticăloşia lor. Tăcerea lor e o caracterizare negativă, nu o informaţie pozitivă. E un procedeu întrebuinţat de Shakespeare pentru caracterizări morale; iar Umbra din *Hamlet*, caşi celelalte forme de supranatural din Shakespeare, nici nu descopere nici nu prezice nimic care să nu fi fost de mai înainte în sufletul eroului.

*

Supranaturalul nu-i niciodată cauză eficientă şi agent determinant al acţiunii omeneşti, în Shakespeare; [1] e numai un procedeu de confirmare externă paralel cu ceiace se întîmplă în sufletul eroului. Umbra e însuşi sufletul lui Hamlet, nu al tatălui său; în a doua ei apariţie, mulţi critici susţin că e simplă halucinaţie; Umbra nu spune nimic altceva decît ceia ce spune Ham-

1 Cf. *Richard G. Moulton*, „The moral system of Shakespeare", pp. 297—310, passim, şi a aceluiaşi autor, „Shakespeare as a dramatic artist", pp. 390 sqq.

let în soliloquri. E un mijloc tehnic special, caşi soliloqul. E o maşină de teatru, care pe deasupra evoacă şi sentimentul misterului în spectatori, chiar astăzi. Să nu se uite că o dramă nu e numai o producţie literară pentru cetitori, ci şi un spectacol pentru public; şi că Shakespeare a trebuit să ţină samă de arta scenică şi de mijloacele ei de impresiune, după cum un compozitor muzical trebue să ţină samă de arta execuţiei orchestrale şi de mijloacele ei de emoţionare. Umbra nici nu este în cronica veche a lui Saxo Grammaticus, nici în *Istoriile* lui Belleforest, de unde Shakespeare ia *povestea* dar era curentă în piesele de senzaţie, după tipul pieselor lui Seneca, căci avea rădăcini în gustul şi credinţa în supranatural a publicului. Şi dacă publicul de atunci putea să aibă această credinţă, criticii de azi se rătăcesc dela început cînd cer lui Hamlet să se conformeze Umbrei, fără şovăire. Dacă s'ar conforma, ar fi în adevăr nebun. Închipuiţi-vă pe un spiritist modern, că s'ar purta în viaţa reală, după ceiace-i spun spiritele la masa ce se 'nvîrteşte! Desigur că ar fi pus imediat subt interdicţie. Dă dovadă oare Hamlet de un subterfugiu ipocrit faţă de el însuşi, pentru a-şi ascunde lipsa de voinţă, cum afirmă Dowden şi Bradley, cînd arată neîncredere în Umbră şi recurge la alt mijloc de convingere? Crede Brandes oare că psihologia umană era alta decît cea eternă pe timpul lui Shakespeare, cînd îl acuză pe Hamlet că „crede în Umbră şi se îndoeşte?" [1] E oare o contrazicere absurdă, cum crede Brandes, cînd, după ce vorbeşte cu Umbra, Hamlet spune că „nici un călător nu se întoarce de dincolo"? Tocmai această contrazicere aparentă ar fi trebuit să-i atragă atenţia lui Brandes şi celorlalţi critici, că Hamlet nu admitea veracitatea supranaturalului, şi că Umbra nu-i decît o stare sufletească de mare turburare şi dureroasă îndoială a lui Hamlet, exprimată prin o maşină teatrală,—curentă a timpului; că nu e nici o contrazicere pentru sufletul omenesc de a crede în supranatural în anumite momente şi a nu lucra după inspiraţiile lui niciodată; în a avea sentimentul supranaturalului şi a respinge existenţa lui cu toată puterea inteligenţii totodată.

Ultimele cuvinte ale lui Hamlet: „The rest is silence", neagă implicit existenţa oricărei alte lumi în afară de acea pe care o părăseşte.

Am văzut cum criticii de toate categoriile sînt absorbiţi exclusiv de observarea evoluţiei sentimentului răzbunării în sufletul lui Hamlet; şi cum îi cristalizează întregul lui caracter în jurul acestei axe unice, fixînd *punctele de repère* numai într'o direcţie de orientare psihică.

Nimeni nu reprezintă mai clar acest exclusivism critic decît Goethe. El găseşte într'o esclamaţie de două versuri a lui Hamlet, concentrat tot înţelesul piesei şi al psihologiei eroului. In adevăr

1 Cf. *George Brandes*, „William Shakespeare", op. 366—392, passim.

e in sistemul dramatic al lui Shakespeare să scapere în întuneric cu fraze lapidare, cuprinzînd fiorul fatalităţii inexorabile în ele. Am amintit fraza Opheliei nebune: „Ştim ce sîntem, dar nu ştim ce putem deveni", care poate servi ca motto nu numai vieţii tuturor eroilor lui, dar şi vieţii noastre a tuturora. Un alt exemplu, sînt cuvintele pe care Brabantio le spune lui Othello: „Ea a înşelat pe tatăl său, şi poate şi pe tine", cuvinte care au rămas înfipte în sufletul Maurului ca o prezicere chinuitoare.

Iată cum comentează Goethe, cele două versuri, cu care se închee actul I:

Timpul a eşit din ţîţîni: o soartă blastamată,
De nu m'aşi fi născut să-l pun eu la loc![1]

„In aceste cuvinte, eu cred, este cheia întregei economii a lui Hamlet, şi pentru mine este clar că Shakespeare a căutat să reprezinte o mare faptă încredinţată unui suflet neinstare să o execute".

Goethe interpretează aceste două versuri subt unghiul prejudecăţii unilaterale, a lipsei de voinţă a lui Hamlet, căutînd în text numai o ilustraţie a ideii preconcepute.

Indărăptul acestei caracterizări, simţim pe eroul romantic, nu pe omul Renaşterei al veacului al XVI-lea, aşa cum l-a conceput Shakespeare, înzestrat, cum am văzut, cu toate energiile sufletului.

Figura lui Hamlet s'a fixat de scriitorii cu idealuri romantice în idealizarea eroică a omului, şi de aceia l-au dăruit pe Hamlet cu toate slăbiciunile idealisate de romantism. Umbra apoi, care de atîtea ori iesă şi reintră pe scenă, se tinguе, se roagă, ordonă, are o putere de hipnotizare atît de mare, încît e considerată de critici ca un martor real, asupra destăinuirilor căruia nu poate fi îndoială şi deci Hamlet nu poate fi decît bolnav, într'un fel sau altul, dacă se îndoeşte. Nici Schlegel, Coleridge, Dowden, Bradley, Hudson... nu fac excepţie dela aceasta confuziune.

Ne trezim toţi inoculaţi cu această concepţie despre Hamlet, căci toţi sîntem emoţionaţi până la zguduire, din copilărie, cînd începem să-l vedem pe scenă, şi e cel mai iubit erou al nostru, nu pentru că-l înţelegem, ci tocmai pentru că nu-l înţelegem. Actorii sînt cei dintăiu înşelători ai noştri, care ne pervertesc putinţa de a-l putea înţelege mai tîrziu.

Goethe, cu tot geniul lui, interpretează aceste două versuri ale lui Hamlet, subt tirania unei idei fixe, care l-a făcut să-şi pironească privirea numai pe linia roşie a răzbunării. Explicaţia lui Goethe arată ce încătuşare tiranică exercitează ideile pre-

1 The time is out of joint: O cursed spite,
That I was born to set it right!

concepute împotriva libertăţii cugetării, chiar asupra oamenilor de geniu; cum poate falşifica chiar observaţia. E aproape un exemplu de dominare a noţiunii asupra percepţiei, căci în aceste două versuri sînt clar exprimate trei lucruri: 1) că Hamlet constată ticăloşia epocei lui,—celace e documentat prin nenumărate locuri în text; 2) că Hamlet simte desgust de toată ticăloşia celor din jurul său,—celace e copleşitor de evident în textul piesei, dela început pînă la sfîrşit; 3) că Hamlet se simte dator să îndrepte lucrurile, din obligaţii superioare, nu numai să se răzbune împotriva lui Claudius, celace se lămureşte în mai multe locuri în text. Astfel Hamlet spune lui Horaţio că trebue să-l pedepsească pe Claudius, căci altfel „ar fi de condamnat să lese pe acest cancer al naturii umane să continue în răle": celace-l arată pe Hamlet ca justiţiar, nu ca răzbunător. Apoi multe fraze cu acelaşi înţeles din solilocul act. IV, care de obiceiu e suprimat pe scenă, pentru a scurta această cea mai lungă din piesele lui Shakespeare, în care eroul vorbeşte mai mult decît orice personaj din teatrul lui şi are sufletul cu mult mai bogat şi mai complex decît oricare altul,—celace nu ar impune o simplă piesă de răzbunare; şi apoi ultima lui faptă e împlinirea unei datorii publice, pe care voeşte să o îndeplinească cu grabă pe pragul morţii: desemnarea urmaşului la tronul vacant al Danemarcii. Oare aceasta nu însamnă nimic în *Shakespeare?*

E sigur că Goethe, prin prestigiul geniului său, a dat autoritate de perpetuare unei interpretări greşite, care a căpătat putere de tradiţie în explicarea lui Hamlet, şi care subt ucenicia urmaşilor lui Goethe a transformat pe marele erou din epoca Renaşterei, susţinut de cel mai bogat şi mai concordant text, într'un bicisnic erou romantic, în contrazicere cu textul coordonat,—posibil de susţinut numai de fragmente izolate, care nu-l pot sprijini decît cu condiţia ca principala lui caracteristică să fie contrazicerea continuă cu sine însuşi.

*

Goethe, fără să vrea, dă un exemplu clasic, în celebra lui caracterizare a lui Hamlet, din *Wilhelm Maister*, cum se forţează textul ca să susţii o teorie. Concepţia romantică a lui Goethe despre Hamlet trebuia susţinută pe textul lui Shakespeare. Goethe invoacă cuvintele Reginei, despre Hamlet, din ultima scenă, cînd Hamlet e angajat în partida de scrimă cu Laertes: „E gras şi suflă greu". Regina le spune aceste cuvinte fără să le adreseze direct lui Hamlet, dar să fie auzită de el, şi imediat îl cheamă să-i dea batista să-şi şteargă sudoarea depe frunte. Goethe ia aceste cuvinte ca o informaţie exactă că Hamlet e gras şi nu observă că în actele precedente toată lumea se alarmase de „schimbările lui interne şi externe", inclusiv Regina; că Polonius spune, că „nu mănîncă, nu doarme, slăbeşte"—din cauza iubirii pentru Ophelia, credea el;—că lui Hamlet, înainte de a începe lupta cu Laertes, îi venise rău,—aşa era de istovit,; şi că Horaţio vroise să-l oprească să primească

lupta, din cauza aceasta; că era firesc că în cele patru luni de chinuri sufletești, Hamlet să slăbească. Goethe trece și peste textul așa de bogat și peste logica firească și începe să-l descrie pe Hamlet, cum rezultă din text, adică din acele cîteva cuvinte ale Reginei, care, după cum vom vedea, caracterizează numai starea sufletească a ei, nu dau o informație despre conformația fizică a lui Hamlet:

„Ei bine, se poate oare imagina Hamlet altfel, se întreabă Goethe, decît blond și gras și cu ochii albaștri: e danez. Danezii tineri sînt foarte rar bruni. Apoi melancolia sa visătoare, tristeța sa abătută, nehotărîrea sa șovăitoare nu se potrivesc oare mai bine acestui temperament decît unui om cu corpul svelt, cu părul negru, de la care te aștepți la mai multă spontaneitate și hotărîre?"

Dar Regina înșală și pe Dowden și pe Bradley cu referințile ei asupra lui Hamlet: fiecare înțelegînd cuvintele Reginei în spiritul teoriei lui. Dela scena reconcilierei din Act. III, în care Hamlet i-a arătat Reginei cu atîta desperare greșala ei și nefericirea lui, Regina nu mai trăește decît din iubirea sa pentru Hamlet. Regina a văzut în ce împrejurări Hamlet a ucis pe Polonius, crezînd că-l lovește pe Rege. Cînd povestește scena lui Claudius, o schimbă însă cu totul, căutînd să-l prezinte pe Hamlet neprimejdios, slab și milos; că l-a ucis pe Polonius din eroare, crezînd că era un guzgan după perdea, și că după aceia „a plîns pentru ceiace a făcut"; pe cînd în realitate Hamlet, în fața Reginei, a tîrît cadavrul numindu-l „un pachet de mațe" și n'a vărsat nici o lacrimă. Regina evident minte și ascunde Regelui lucruri primejdioase pentru dînsul. Gertruda nu mai trăia acum decît pentru Hamlet, pentru care era gata să-și jertfească viața, negîndindu-se la ea, sau la oricare altul. Sufletul ei se purificase prin puterea sufletului lui Hamlet, Claudius nu i-l mai domină; totul pentru ea e să protejeze pe Hamlet de primejdia Regelui. De aceia ori deciteori e vorba de Hamlet, Regina minte cu seninătate, cum minte și Desdemona, cînd spune că Othello e inocent de moartea ei; cum minte și Ophelia, în nebunia ei, pentru a ocroti pe Hamlet împotriva lui Laertes, cînd aiurind cuvintele: „Fratele meu va ști de asta" și fără a pomeni numele lui Hamlet,—cașicum s'ar teme să nu-l divulge,—spune despre moartea lui Polonius: „Lumea vorbește că a murit de moarte bună". Scena din etac a zguduit-o atît de puternic pe Regină încît a scăpat de subt stăpînirea sufletească a lui Claudius, care o domina prin slăbiciunea, nu prin ticăloșia ei, și astfel ea reintră în rîndul femeilor tipice ale lui Shakespeare, care nu pot trăi decît prin iubirile și jertfirile lor,—alături de Desdemona, Ophelia, Cordelia. Ea, care totdeauna se supunea cuvîntului Regelui ca un copil ascultător, pînă în a cere lui Hamlet să uite de moartea tatălui lui, acum, cînd Regele o oprește să bea în sănătatea lui Hamlet, din paharul pe care ea nu-l știa că-i otrăvit, răspunde hotărît Regelui: „Te rog iartă-mă, voiu bea",—era pentru Hamlet! Simțindu-se rău, Regele spune că leșină Regina din cauză că vede sîngele combatanților. Ea însă desminte imediat: „Băutura, băutura,—O scumpul meu Hamlet, sînt otrăvită", negîndindu-se nici la divulgarea lui Claudius, nici la moartea ei ci numai să-l înștiințeze pe Hamlet ca să nu bea din paharul pe care cu puțin înainte i-l oferise să bea! Ce psihologie adîncă a pus Shakespeare în aceste mici lucruri! Ce caracteristic paralelism între Rege și Regină, în acest ultim moment! Ce dumnezeește moare ea, cît de laș și ticălos, el! După ce Hamlet l-a străpuns, Claudius strigă: „Ajutor prietenilor; nu sînt decît rănit", amintind cuvintele lui Iago lovit de Othello: „Sîngerez, dar nu sînt ucis". Aceste nu sînt lucruri fără semnificație în Shakespeare.

Cu asemenea psihologie a Reginei, trebue să fii precaut, cînd ea îți dă informații despre Hamlet. Nu va avea în vedere decît proteguirea lui, menajarea sentimentelor lui, nu adevărul. Deaceia Goethe greșește cînd crede că Hamlet e gras, adăugînd încă că avea părul blond și ochii albaștri. Tocmai pentrucă Hamlet transpirase și sufla greu din cauza sforțării puterilor lui istovite, Gertruda spune, fără să i se adreseze, dar să audă, că nu de oboseală gîfîe, spre a-i da o încurajare de mamă, pentru care adevărul nu există, cînd e vorba de puiul ei.

Pentru a-l apăra împotriva lui Claudius, pe care-l știa primejdios pentru Hamlet, Regina spune că *Hamlet a plîns pe cadavrul lui Polonius*, și Dowden o crede, trăgînd din acest fapt concluzii asupra caracterului slab al lui Hamlet.[1]

Tot pentru a nu-l arăta primejdios pe Hamlet, Gertruda afirmă în scena din cimitir că Hamlet e nebun și descrie chiar nebunia lui ca o nebunie melancolică. Bradley invoacă această descriere pentru teza lui, dar nu observă că în scena din etac, Hamlet a mărturisit Reginei că nebunia lui e simulată, și că deci Regina inventează totul, dintr'un sentiment de protecție pentru copilul ei.[2]

Pe erori de interpretare de acest fel, luîndu-se fraze caracterizante de stări sufletești ale unui personagiu drept informațiuni obiective, Dowden, bazat pe cîteva cuvinte ale Regelui, ca Hamlet să nu se întoarcă la Wittenberg, conchide la afirmațiuni în contrazicere cu tot textul și cu esența caracterului lui Hamlet. După Dowden e firesc ca Hamlet să n'aibă voință căci își petrecuse toată viața în școală, unde nu avusese prilej să-și formeze voința, incluzînd ideia generală că ar fi incompatibilitate între un intelect dezvoltat și voință,—o prejudecată modernă, nu un adevăr, mai cu seamă pe timpul Renașterii.[3]

Bradley arată cu succes cît de greșit,[4] și în neconformitate cu textul e Dowden, dar greșește și el cînd îl crede pe Horațio că

1 Cf. *Edward Dowden*, op. cit., p. 137.
2 Cf. *A. C. Bradley*, op. cit., p. 125.
3 Cf. *Edward Dowden*, op. cit., pp. 132 sqq.
4 Cf. *A. C. Bradley*, op. cit., pp. 403—406.

a venit din Wittenberg pentru înmormîntarea Regelui asasinat. Hamlet l-a înţeles căci a observat că Horaţio se încurcă, dînd cînd un motiv cînd altul pentru întoarcerea sa la Elsinore, şi această încurcare a lui Horaţio nu e indiferentă pentru psihologia lui şi arătarea legăturilor sufleteşti dintre el şi Hamlet. Bradley discutînd chestia pe două pagini rămîne nedumerit, admiţînd probabilă tocmai versiunea greşită că Horaţio a venit la înmormîntarea Regelui.[1]

Nu mai insist asupra altor erori de asemenea natură în interpretarea lui Hamlet, cele de mai sus sînt suficiente cred, să arăte cît de lunecos şi expus în povîrnişuri rătăcitoare e terenul pe care trebue să te apropii de Hamlet.

*

Un lucru e izbitor în construcţia piesei: Hamlet are privilegiul tuturor înălţimilor şi distincţiilor sufleteşti, iar societatea dela Elsinore al tuturor micimilor şi ticăloşiilor. E evident că aici e pregătit cu intenţie contrastul: e necesar pentru a dinamiza necontenit sufletul lui Hamlet, dar e şi indicativ căci implică problema eternă a vieţii şi a marii literaturi: Conflictul dintre bine şi rău. Pe un acelaşi fond, însă redus până la proporţia unei singure categorii de conflicte, e construită şi piesa *Romeo and Juliet*: iubirea dintre eroi în contrast cu ura dintre familiile lor.

Contrastul e un procedeu des întrebuinţat de Shakespeare în diferenţiarea şi delinierea caracterelor. Uneori e interpretat însă tocmai contrar înţelesului din Shakespeare, mai ales cînd e căutat ca să ilustreze o teorie prin fragmente din text. Un exemplu e eroarea lui Bradely în interpretarea caracterului lui Laertes. Bradley crede că Shakespeare a creat anume caracterul voluntar al lui Laertes în contrast cu caracterul slab al lui Hamlet; că „Laertes are îndeajuns tocmai *calitatea* care lipseşte lui Hamlet".[2]

Te uimeşte această eroare a lui Bradley, dar ea arată strălucit ce primejdioase sînt ideile preconcepute în analiza textelor. E aici un contrast intenţionat al lui Shakespeare, şi încă foarte luminos şi elocvent: contrastul de caracter moral însă, nu de voinţă, între Hamlet şi Laertes, care era apreciat la Curte ca „gentleman-ul absolut, înzestrat cu cele mai perfecte calităţi". Acest contrast evidenţiază superioritatea lui Hamlet, caracterizează Curtea şi arată eroarea principială a lui Bradley, care atribue lui Shakespeare întrebuinţarea contrastului pentru inferiorizarea eroului central al piesei: ar fi un caz unic. Acest procedeu antitetic apoi, mai presus de orice, arată unde e centrul de greutate al piesei indicat chiar de Shakespeare. Prin el se vede clar că problema în piesă nu e cazul special al unei boli de voinţă,—ceiace n'ar cere atîta maşinărie dra-

1 Cf. *A. C. Bradley*, op. cit, pp. 401—403.
2 *Id. Ibid.*, op. cit., p. 90.

matică,—ci problema eternă a idealismului umanităţii în lupta continuă cu realitatea, arătată în mod concret de viaţa în lumea reală a celui mai mare şi mai complex erou al lui Shakespeare, al Prometheului shakespearean.

E absurd să consideri pe Laertes ca pe un tînăr cu voinţă pentru violenţa lui neputincioasă, fiindcă s'a repezit în palatul lui Claudius. Il vedem imediat potolit de Gertruda chiar,—de o femee slabă adică,—asta nu e indiferent în Shakespeare. Apoi Claudius face ce vrea cu el, transformîndu-l în instrument al lui. Acesta e eroul lui Shakespeare, ostentativ arătat fără voinţă. E poate caracterul moral cel mai inferior din piesă: Laertes complotează, dar dă mîna lui Hamlet, apoi otrăveşte spada cu care-l loveşte; pactizează cu Claudius, apoi îl trădează şi cere iertare lui Hamlet. E şi inestetic şi ridicol: îi lipseşte discreţia sentimentală, ceiace l-a scos din fire pe Hamlet, la mormîntul Opheliei. Are limbajul cel mai plin de exageraţii eufuistice; face literatură retorică la mormîntul surorii lui. Complotează dar se clatină în execuţie: dacă nu-l poate lovi cu spada pe Hamlet la început, pricina nu e în nestăpînirea artei scrimice, pe care o poseda cu mult mai bine decît Hamlet,—care în timpul din urmă nu se mai exercitase, explicabil de ce, pecînd Laertes toată viaţa nu făcuse decît atît, şi-şi stabilise o reputaţie şi 'n Franţa ca escrimeur neîntrecut, nemai văzut chiar, cum rezultă din text. Nu ezită să lovească,—cum spune el aparte,—că „asta ar fi împotriva conştiinţii lui",—căci imediat ce Hamlet *îi atinge amorul propriu de escrimeur, trece peste obstacolele conştiinţii şi-l loveşte.*

Laertes e inferior din toate punctele de vedere şi fără nici o autoritate personală. La Curte, e luat în rîs: Regele îşi bate joc de el; pînă şi timida Ophelia nu-l ia în serios, cînd îi dă sfaturi pe care el le învăţase pederost din cărţi caşi Polonius, al cărui ridicol îl egala. Hamlet e generos cu el pentrucă se simte vinovat faţă de dînsul, dar nu poate avea contact sufletesc cu el. Face parte în mod firesc din galeria Rosencrantz, Guildenstern, Osric... nu emul al lui Hamlet, cum îl indică Bradley. Şi poate nici un alt personagiu din piesă nu scoate mai în evidenţă problema pusă de însuşi Shakespeare în Hamlet, căci desigur, dacă Shakespeare a lucrat ani de zile la această piesă, şi dacă nu e nici un cuvînt pus indiferent sau de prisos în *Hamlet*, după cum afirmă mari autorităţi critice, apoi trebue să fi avut şi Shakespeare un plan şi o concepţie la creaţia acestei unice capodopere a literaturii lumii.

*

Chiar o observare sumară, dar liberă, a piesei arată că nu sentimentul răzbunării, implicînd sforţările eroului spre a o aduce la îndeplinire, e problema esenţială şi dominantă în ea. Nicăiri, în piesă, Hamlet nu vorbeşte de un plan de răzbunare, pe care nu-l poate aduce la îndeplinire. Inainte de a recurge

la disecția și analiza dramei, să observăm relația proporțiilor arhitecturii construcției și scara dozării emoțiunilor, din diferitele scene.

Hamlet e cea mai lungă piesă a lui Shakespeare și are e-roul cel mai elocvent. Nici unul nu vorbește atit de mult și in atitea împrejurări deosebite. Hamlet cunoaște toată gama și toate tonurile elocinții: dela spirit, ironie, joc de cuvinte, până la lungi izbucniri de imputări sau rugăminți incandescente ca lava vul-canică; dela imnuri de adorație,—unice în toată literatura, nu numai a lui Shakespeare,—până la insultele cele mai vehemente și mai brutale, cum nici un alt erou shakesperean n'a proferat in vre-o altă tragedie,—toate izvorite vibrant din cele mai dure-roase conflicte sufletești. Apoi nici un erou nu are o așa de mare elocvență a tăcerii ca Hamlet, in adinci momente de sufe-rință și atita lapidaritate verbală in situații sufletești de revoltă. Nici unul nu are atita iconoclasm, atita pătrundere, atita inălți-me, atita nobleță și atita poezie în suflet. Singurul drum pe care Hamlet merge încet e al răzbunării impotriva lui Claudius. Cit privește pedepsirea lui Rosencrantz și Guildenstern o hotărăște iute și o execută cu energie, neoprindu-se nici dela mijloace urite, pe care singur le dezaprobă. A furat din buzunar și a falșificat documente, dar crede că a trebuit să procedeze astfel, pentrucă cei doi foști colegi de universitate ai lui meritau moartea, pen-tru ticăloșia lor,—„nu-l mustră conștiința". Are dar un senti-ment de justițiar așa de puternic, care nu cunoaște restricții, nici de un fel. Desigur, Shakespeare n'a pus de prisos acest contrast intre intirzierea lui Hamlet față de Claudius și energica proce-dare a lui impotriva lui Rosencrantz și Guildenstern.

O intrebare se impune: care sint episoadele dramatice mai lungi și in diapason mai ridicat din piesă, și ce probleme zguduie sufletul lui Hamlet, mai intâiu și mai dominant?

Incontestabil sint următoarele: 1) solilocul din Act. I, în care Hamlet e zguduit până în a se gindi la sinucidere, din cauza măritișului mamei sale cu Claudius; 2) scena din Act. III, a in-trevederii cu mama lui in etacul unde adese stătuse,—cu tatăl său și cu Gertruda,—scenă care e cea mai lungă și cea mai impre-gnată de emoțiuni puternice: conține fără îndoială punctul culmi-nant al întregei piese; 3) scena din Act. III, a intrevederei lui cu Ophelia:—„du-te la mânăstire"; 4) scena reconcilierii cu Laertes; 5) scena ultimă, a morții.

Fără indoială că aceste locuri din piesă susțin momentele cele mai vulcanice ale lui Hamlet. Toate reprezintă conflicte sufletești puternice, și unele implică mari iubiri idealizate și deziluzii,—dar în aceste nu se vorbește de răzbunare deși ar fi logic, dacă Hamlet e o piesă de răzbunare, răzbunarea să stea pe culmile piesei.

De răzbunare Hamlet vorbește: 1) in solilocul din Act. II, cind vede pe actor vărsind lacrimi pentru Hecuba, și-și impută nesimțirea lui. Hamlet se plinge că nu simte răzbunarea, nu că nu o poate executa; și pentrucă nu o simte, Hamlet se insultă și se arată dezgustat de el însuși; 2) în solilocul *to be* din Act. III, cind cu calm filozofic, Hamlet, găsește că „conștiința face lași din noi toți, și hotărirea e anihilată de cugetare". Astfel aici el dă o explicare și-și face un reproș; 3) în solilocul din Act. IV, cind cu mai mult calm încă, se dojenește, acuzindu-se de „uitare bestială" și de „scrupulul laș de a cugeta prea precis asupra faptului,—care împărțit in patru, nu găsești in el decit o parte de înțelepciune și totdeauna trei părți de lașitate", exprimîndu-și nedumerire „pentruce totuși trăește ca să zică am de făcut acest lucru, cind în adevăr are motiv, voință, putere și mijloace ca să-l facă". Adică nu se înțelege singur; 4) în Act. V, cind spune lui Horațio, aproape cu indife-rență, că va ucide pe Claudius, dar ar dori mai intâiu să ceară ertare lui Laertes.

Astfel Hamlet e nemulțumit de aminarea continuă a răzbu-nării și-o explică foarte sever față de el: e nesimțitor, laș, uită ca o bestie. Cu alte cuvinte răzbunarea nu e decit un instru-ment de tortură pentru el, nu un impuls de acțiune. Un om cu sensibilități ascuțite, nemulțumit de sine, nu se poate judeca o-biectiv, și deci explicările lui Hamlet nu trebuesc invocate pentru explicarea abuliei lui. Hamlet trebue apărat de alții impotriva sa însuși; nu luat ca informator despre el însuși.

Desigur imputarea ce singur și-o face nu corespunde cu starea psihologică de nesimțire, de lașitate și uitare a răzbunării, ci dimpotrivă. Un om simțitor, nemulțumit de sine poate exclama: „ah, ce ticălos sint", arătind tocmai contrarul prin exclamația lui. Cel pretențios și sever față de el, își impută totdeauna, cel comun e totdeauna satisfăcut de el, cum e Claudius, care trăește fericit cu crima in suflet, necunoscind chinurile lui Macbeth.

Hamlet trebue verificat după psihologia omului normal, excepțional numai prin proporții și intensitate.

*

Trebue dar să ținem samă că în piesă, scenele cu timbrul emoțional mai scoborît și cu spiritul de autoanaliză mai acut sint tocmai scenele unde Hamlet vorbește de răzbunare; aceste sint cele mai cerebrale, mai argumentative; nu sint turburate de con-flictele sufletești cele mai adinci și mai dureroase; toate se rezolvă in reproșuri împotriva sa și in explicări generale, nesigure.

Shakespeare tratează răzbunarea in alte două piese, în care apare caracterul orb,—nu logic,—și clocotitor al acestui sentiment extrem de polarizant al sufletului omenesc. El implică raporturi morale între răzbunător și victimă, și deci posibilități de conflicte sufletești acute: iubire insultată și desamăgită,—ca în Othello;—ori umilință acumulată ca în Shylock. Și ca să se arăte cit de mult se caracterizează prin orbire emoțională, nu prin simț de realitate, această stare sufletească, Shakespeare introduce anume absurdul în

lumea faptelor reale: îl face pe Shylock să creadă în povestea cu livra de carne,—aşa de mult dorea satisfacţia, el, descendentul reprezentativ al lui Ahasverus; iar pe Othello îl arată atît de puţin pătrunzător al lucrurilor din realitate, încît simţi chiar o protestare în tine, cînd vezi cum Othello nu vede.

Hamlet motivează răzbunarea sa ca pe o datorie, care nu implică un raport moral aprins între el şi Claudius,—lupte şi conflicte sufleteşti. In Act. V spune că e dator să-l ucidă pe Claudius şi pentru a mîntui lumea de un cancer. Nu simte în el răzbunarea oarbă personală, ci datoria de justiţiar, faţă de un om moralmente subt el, în afară de raporturi morale cu el.

Hamlet trebuia să răzbune asasinarea tatălui lui de către Claudius, şi „murdărirea mamei sale". Pentru el, Claudius era un „ucigaş, un hoţ, care a furat coroana şi-a pus-o în buzunar". Nici un om normal,—şi Hamlet nu e nimic dacă nu e om normal,—deci nici Hamlet, nu poate avea sentiment de răzbunare pentru un asemenea om şi asemenea fapte. Un hoţ ucigaş nu poate provoca în sufletul unui om normal şi neindiferent pentru binele lumii decît datoria de a-l pedepsi, nu sentimentul personal de răzbunare.

Dacă admiţi că Hamlet are numai sentimentul răzbunării în suflet, atunci textul dovedeşte anormalitatea lui Hamlet,—dar dacă pleci dela textul lui Shakespeare ca să stabileşti ce era în sufletul lui Hamlet, atunci nu găseşti în el sentimentul răzbunării,—nu e firesc să fie. E numai o severă datorie, cugetată.

Ca să-şi îndeplinească rolul de justiţiar, Hamlet nu se putea înşela asupra realităţilor, să creadă ce-i spune o Umbră, care de fapt nu-i decît bănuiala propriei lui conştiinţi: trebuia să aibă convingerea că Claudius e vinovat. Atunci inventează procedeul piesei de verificare. Această ingeniozitate a lui Hamlet se dă ca dovadă că Hamlet n'are voinţă;[1] că e un subterfugiu ipocrit faţă de el insuşi ca să scape de acţiune, căci Umbra îl convinsese; că el „se sileşte să se convingă că se îndoeşte asupra Umbrei".

Criticii vor numaidecît ca Hamlet să fie absurd, să creadă în supranatural ca agent determinant al acţiunilor omeneşti.[2] Dacă Umbra i-a spus, de ce nu crede şi caută alte dovezi din lumea naturală? Rosencrantz şi Guildenstern spun Regelui, că atunci cînd au venit actorii la Hamlet, ei au observat deodată „un fel de veselie" (a kind of joy) pe faţa lui. Nu e vorba de o veselie, ci de un fel de veselie. Aceste cuvinte luminează deodată ce era în sufletul lui Hamlet. Hamlet era chinuit de o îndoială, firesc inspirată de împrejurări,—căsătoria mamei lui cu Claudius şi prin aceasta suirea lui Claudius pe tronul tatălui său. Această îndoială, textul o arată în sufletul lui Hamlet înainte de confirmarea ei de către Umbră, care nu e decît un paralelism tehnic de conştiinţă. Hamlet se gîndea cum să transforme îndoiala în certitudine, şi

1 Cf. A. C. *Bradley*, op. cit., pp. 131, sqq.
2 Toţi criticii citaţi, inclusiv Bradley, Dowden, Hudson vorbesc de Umbră ca de o *dramatis persona*.

cînd vede pe actori îl fulgeră deodată în minte ideia piesei de verificare, iar pe faţă acel kind of joy, de care vorbesc Rosencrantz şi Guildenstern.

Dacă n'ar fi venit actorii, Hamlet desigur ar fi căutat alt mijloc de a-l face pe Rege să se tradeze; nici într'un caz Hamlet nu putea ucide un om pe o bănuială. Şi Othello, cu pasiunea oarbă în suflet, cere lui Iago dovadă; cu atît mai mult Hamlet, un meditativ cu self control. Starea de îndoială e chinuitoare în Hamlet caşi în Othello. Hamlet spune „I burst in ignorance" (plesnesc de neştiinţă). Indoiala lui Hamlet era complexă: nu era numai o dorinţă de a şti dacă Claudius a ucis pe bătrînul Rege Hamlet; în sufletul lui Hamlet erau vagi bănueli de culpabilitate şi complicitate a mamei lui. Şi verificarea acestor sentimente interesa mai mult sufletul lui Hamlet decît confirmarea crimei lui Claudius,—dovadă piesa de verificare adaptată de Hamlet, care punea la încercare mai mult conştiinţa Reginei. Pentru descoperirea conştiinţii Regelui e rezervată numai pantomima. Apoi pe Regină o observă el însuşi în timpul reprezentării, rugîndu-l pe Horaţio să observe el pe Rege.

Nimic nu e anormal până în acest moment în purtarea lui Hamlet; tocmai dimpotrivă. Dacă s'ar fi mulţumit cu destăinuirea Umbrei atunci ar fi fost. Dacă invenţia piesei, ca mijloc de verificare a vinelor bănuite, ar fi fost o ipocrizie a lui Hamlet, pentru a-şi acoperi, faţă de el însuşi, propria lui slăbiciune, el n'ar fi avut atunci acel grozav şoc de după piesă, care e tocmai o confirmare a sincerităţii lui.

La reprezentarea piesei, Regina îşi dovedeşte inocenţa şi Regele vinovăţia; iar Hamlet cade într'o teribilă criză cînd vede că în adevăr bărbatul mamei lui e asasinul tatălui său. După criză trece spre etacul mamei, prin capela Regelui.

Un moment crucial e scena din capelă, unde Regele e în rugăciune. Hamlet pune mîna pe spadă dar amînă lovitura. Pentru ce? Pentru că nu putea lovi pe un om fără apărare? Da; dar Hamlet l-ar fi putut provoca pe Rege la o luptă ca cea dintre Edgar şi Edmund, dacă în sufletul lui domina răzbunarea. El spune că-l va lovi cînd va fi într'o situaţie desgustătoare, urîtă: beţie, desfrîu... nu rugăciune.

Şi-aici criticii îl găsesc slab şi ipocrit faţă de el însuşi, acuzîndu-l că invoacă motive oţioase. Cîteva cuvinte însă arată imediat tot ce se petrecea în sufletul lui Hamlet: „My mother stays" (mama aşteaptă). Era deci un sentiment dominant în sufletul lui, care era altul decît răzbunarea.

Il atrăgea mai mult întrevederea cu mama lui, decît lovirea lui Claudius. Pe acesta îl va lovi cînd va fi într'o situaţie provocătoare prin micimea ei, nu în rugăciune: cînd va fi în „beţie, desfrîu, ticăloşie". E un sentiment firesc şi confirmat mai tîrziu. Voia mai întâiu să salveze sufletul mamei lui de stăpînirea tiranică a asasinului; simţea că fapta ei urîtă o făcuse din slăbiciune, nu din

ticăloșie: Frailty thy name is woman (Slăbiciune numele tău este femee).

Motivul amînării loviturii, in capela unde Regele era in rugăciune, era dar dominațiunea sentimentului de a avea o explicație cu mama lui, nu lipsa de voință.

Fapta mamei lui, iubirea pentru dînsa, datoria ce o simțea de a-i salva sufletul din decăderea în care căzuse, revolta împotriva ei și neputința de a o pedepsi,—căci împotriva ei nu putea ridica mîna, ca un Nerone,—putea „să-i vorbească pumnale, dar nu să le intrebuințeze împotriva ei" :—iată sfera emoțională în fierbere continuă, în sufletul lui Hamlet.

Iubirea lui Hamlet pentru Regină are ceva din iubirea Cordeliei pentru Lear. Implică hotărîrea lui de a o salva de sub stăpînirea lui Claudius și de a se apropria iar de sufletul ei: de a se reconcilia cu ea.

Sufletul omenesc iartă pe Othello care și-a ucis iubita, dar nu va erta niciodată pe Nerone care și-a ucis mama, cu toate că Desdemona era inocentă, iar mama lui Nerone vinovată. E o denaturare, și Hamlet era normal. Idealismul înalt din această iubire, cea mai desinteresată și mai pură,—fie ea derivată din sexualitate, după cum susține Freud,—caracterizează sufletul înalt al lui Hamlet ca și al Cordeliei,—nu răzbunarea.

Conflictele lui sufletești în această zonă psihică sînt cele mai vehemente și mai dureroase. Deziluziile față de mama lui și față de Ophelia sînt cele mai turburătoare ale sufletului lui Hamlet.

In timpul întrevederei cu Gertruda, Regele e surprins în flagrant delict de micime sufletească de cea mai iritabilă categorie,—așa cum anticipase Hamlet momentul,—și atunci lovește pe cel care'l spiona după perdea, cu voință precugetată, nu din slăbiciune. Hamlet a ucis în acel moment pe Rege, el nu cetise piesa să știe că după perdea era Polonius.

Nimic nu e anormal în purtarea și psihologia lui Hamlet, de la inceputul piesei până la uciderea lui... Polonius, din punct de vedere al pedepsirii lui Claudius.

Indată ce s'a convins că Claudius e vinovat l-a ucis, tocmai la cel mai potrivit moment. Deși a ucis pe Polonius, criticii nu sînt în drept să-l acuze de abulie, fiindcă a căutat mijloace de convingere, și că n'a lovit pe Rege. Nici pe Rosencrantz și pe Guildenstern nu i-a trimes la moarte fără să-și facă convingerea de vinovăția lor. In răzbunare poți ucide fără dovezi, sau luînd absurdul drept dovadă, dar în executarea acțiunii de justițiar, conștiința îți cere convingere, nu un strigoi, pe care criticii îi cer lui Hamlet să-l creadă fără nici o verificare.

*

Plecat pe drumul de a-l considera pe Hamlet morbid deficitar, Bradley îi contestă și memoria. Nu numai că-i lipsește voința să îndeplinească actul răsbunării, dar Hamlet uită chiar răz-

bunarea; ca dovadă invoacă mărturia lui însuși. Iată o răzbunare pe care ca să n'o uiți trebue să-ți faci nod la batistă.

Umbra îi spune „nu uita", deci însamnă că Hamlet uită. El singur se acuză de uitare. De fapt Umbra nu spune decît ce gîndește Hamlet despre el, și acuzarea de „uitare bestială" arată numai o nemulțumire a lui Hamlet de el însuși. Dar expresia „nu uita" înseamnă tocmai că poți ținea minte, că ai facultatea memoriei; altfel Umbra ar fi fost absurdă să ceară unui om fără memorie să țină minte. Umbra știe că Hamlet are și memorie și voință, de aceia îi spune: „You are apt" (ești capabil), adică Hamlet e în stare să săvîrșească ce are de îndeplinit împotriva lui Claudius. Și Hamlet spune spre verificare în soliloçul din act IV: „I have will" (am voință).

Hamlet e acuzat de lipsă de memorie și din cauza a două lungi și frumoase scene: 1) Cînd vorbește cu Horațio, cu atît de mult interes, despre poporul danez, de viciul beției la el, de calitățile lui mari,—tocmai cînd era în așteptarea apariției Umbrei, dela care așteaptă destăinuiri însemnate, încît nici nu observă cînd își face apariția Umbra; 2) Faimosul soliloc „to be", debitat cu atîta concentrare filozofică tocmai cînd Hamlet aștepta să descopere adevărul dela exhibiția piesei de verificare psihică a lui Claudius și a Reginei.

Și aici psihologia lui Hamlet e cea normală: cînd aștepți ceva cu mare tensiune, fără să te gîndești, al impulsul organic să deviezi psihicește în altă direcție,—să obții o discordare ușurătoare,—să numeri măcar până la o sută. Ministrul grec Balthazy, în fața plutonului de execuție, și-a scos monoclul și-l ștergea foarte asiduu cu o batistă de matasă.

Hamlet e integral; nu-i lipsit nici de memorie, nici de voință, dar n'are în suflet sentimentul răzbunării: aceasta se vede clar din piesă și din logica împrejurărilor. Acest sentiment i se impune de critici.

*

Vechea istorie *Hamlet*, pe care Shakespeare o transformă în piesă, era o istorie de răzbunare, dar Shakespeare nu întrebuințază cronica decît pentru a-și procura situațiile necesare în care să poată delinia sufletul omenesc. Răzbunarea, în piesa lui Shakespeare, ajunge și ea o demonstrație a înălțimii sufletului eroului:—o continuă imputare că tot întîrzie îndeplinirea unei mari datorii și un prilej pentru Shakespeare să întrebuințeze cu atît de mult înainte de Rousseau autoanaliza; după cum brutalitățile lui vehemente își au resortul în cele mai delicate sensibilități; iar nebunia eroului din poveste ajunge în piesa lui Shakespeare un mijloc preventiv de izolare sufletească al lui Hamlet, în mijlocul inferiorităților sufletești ale celor cu care era silit să trăiască împreună la Elsinore.

Nebunia simulată a lui Hamlet nu era un mijloc de ocrotire, ca să făurească la adăpostul ei un plan de răzbunare. Cu drept cuvînt Dowden spune: „Hamlet nu simulează nebunia ca să-şi ascundă subt ea vre-un plan de răzbunare. El nu are un asemenea plan"[1]. Funcţionează ca un corp izolator sufletesc. Cu această mască, Hamlet e ferit de a intra în contact sufletesc cu cei pe care nu-i sufere şi le poate arunca în faţă tot dispreţul, fără a se gîndi la rezerve protocolare. Şi nebunia dar caşi răzbunarea îşi găsesc semnificare congruent cu esenţa morală a caracterului lui Hamlet, nu cu atitudinea de a sta la pîndă, a unui neputincios. De altfel chiar şi Polonius observase că „e un metod" în nebunia lui Hamlet.

*

Uciderea lui Polonius, în locul lui Claudius, nu e fără consecinţi asupra sufletului lui Hamlet. Resortul conştiinţii lui de justiţiar a slăbit deodată. El se făcuse vinovat faţă de Laertes de aceiaşi crimă de care era vinovat Claudius faţă de el. Apoi, această întîmplare îl face să cugete asupra neputinţii omeneşti faţă de destin.

Din punct de vedere al aplicării pedepsei lui Claudius, piesa se împarte în două, prin eroarea uciderii lui Polonius. În ambele părţi, nu sentimentul răzbunării e dominant. Sentimentele dominante în sufletul lui Hamlet, în partea întîia, sînt iubirea, deziluzia, ardoarea de a salva pe mama lui,—sentimente izvorite din raporturi morale şi conflicte sufleteşti adînci, referitoare la mama sa. Ca dublură,—procedeu des întrebuinţat de Shakespeare, până în a dubla complect intriga în *King Lear*,—e raportul lui Hamlet cu Ophelia, rezumat şi el într'o iubire desamăgită, fără ca Ophelia să fie vinovată.

Reconcilierea lui Hamlet cu Gertruda:—„Cînd vei voi să fii binecuvîntată, eu voi cere binecuvîntarea ta",—aduce o linişte în sufletul lui Hamlet şi o schimbare adîncă în al Gertrudei. Dar în partea a doua, pedepsirea lui Claudius e încă mai puţin o preocupare urgentă a lui Hamlet. Îndoiala acum nu-l mai turbură; are dovada obiectivă, luată din buzunările lui Rosenkrantz şi Guildenstern, şi totuşi întîrzie aducerea la îndeplinire a poruncii Umbrei.

Hamlet simte în el o vină pentru isbăvirea căreia e mai stimulat decît pentru pedepsirea unui vinovat. Hamlet ucisese pe tatăl lui Laertes şi el fusese cauza indirectă a nebuniei Opheliei. Hamlet „vedea prin imaginea cauzei sale pe acea a lui Laertes". Era mai înclinat spre ispăşire decît spre răzbunare.

Cînd Horaţio îi spune să se grăbească, să pedepsească pe Rege, înainte ca el să afle de soarta lui Rosencrantz şi Guildenstern în Anglia, Hamlet îi răspunde: „Va fi scurt: îmi ajunge

1 *Edward Dowden*, op. cit., p. 145.

timpul pînă atunci; viaţa unui om o ridici mai înainte de a spune „unu", dar, îmi pare foarte rău, dragă Horaţio, că mi-am eşit din fire faţă de Laertes... am să-l cer ertare".

Iată scăpărarea: se vede clar subordonarea sentimentului de pedepsire a lui Claudius. Sentimentul ispăşirii predomină: Hamlet e un penitent, nu un răzbunător.

Cu cîtă căldură cere el lui Laertes să-l erte „că a aruncat săgeata peste casă şi şi-a rănit fratele". Şi cu toate acestea Hamlet simte că nu poate avea nici un contact sufletesc cu Laertes, de aceia el nu leapădă faţă de dînsul masca nebuniei. Bradley crede însă că această prefăcătorie scoboară moraliceşte pe Hamlet[1]. Hamlet spune odată lui Laertes: „Te-am iubit totdeauna: dar n'are aface", întrerupînd şi schimbînd brusc vorba. E şi aici procedeul frecvent în Shakespeare de a arăta situaţii cruciale prin scăpărarea unui cuvînt numai. Ar fi voit Hamlet să se apropie sufleteşte de Laertes, de fratele Opheliei, şi cearcă, dar imediat simte că sufleteşte Laertes e un străin pentru el,—nu e un Horaţio,—şi imediat schimbă vorba. Cît de mare apare Shakespeare în aceste lucruri mici, în aparenţă.

*

Termin acest capitol cu următoarele cuvinte ale lui Bradley:

„Singurul mijloc, dacă este vreunul, prin care o concepţie a caracterului lui Hamlet s'ar putea dovedi ca adevărată, ar fi de a arăta că ea şi numai ea, explică toate faptele ce se rapoartă la caracterul lui, cuprinse în textul piesei".[2]

Aceasta voiu face-o amănunţit în volum, punînd la contribuţie, coordonat, întreg textul, pentru a documenta ideia centrală ce se degajează din desfăşurarea piesei şi a evidenţia caracterul de Prometheu, nu de neputincios morbid, al eroului.

I. Botez

1 Cf. *A. C. Bradley*, op. cilat., pp. 420, 421.
2 *Id. Ibid.*, op. cit. p. 129.

Moartea lui Buda

Din sufletu-i o pajură sbură
Şi se roti pe culmea cugetării ;
Dar prinsă de beţia înălţării,
Mai sus de cugetare se 'nălţă.

Pluti departe 'n timp ; apoi plană
De-asupra timpului şi-a depărtării...
Şi ca un strop în necuprinsul mării,
In providenţa ei se consumă.

Aşa 'nţeleptul prinţ, pe veşnicie
Înaripata lui filosofie
De-a dreptul în Nirvana şi-o svîrli.

Apoi, cu dextra 'n sus spre cer purtată,
Ca un simbol de zeu încremeni,
Călcînd pe 'ntindere şi pe durată.

Mihai Codreanu

LA MEDELENI

DRUMURI...

PARTEA ÎNTÂIA

SFÎRŞITUL UNUI AN ŞCOLAR

CAP. II.

— Vînzaaar... civooo... Vînzaaar... ivooo...

Nazală, ironică, tărăgănată, comică, solitară şi solemnă,— proorocirea comercială răsuna pe uliţele istorice ale Iaşului care atîrnă neinsufleţit ca o zdreanţă voevodală, pe umărul sleios şi obsechios al negustorului de haine vechi.

— Vînzaaar... civooo...,

Dar toate casele erau deprinse — caşi cu trîmbiţarea cucoşilor domestici — cu cîntecul de lebădă al Cetăţii lui Stefan. Familiar tuturora, glasul lui Meşulem deştepta zimb:te prin case şi glume prin ogrăzi.

— Vînzaaar... civooo...

— Meşulem, cuţu-cuţu !

Cu paşi tiritori, deprinşi iremediabil să tîrşească papuci clămpănitori, cu umerii doboriţi parcă de povara perechii de ghete glodoase şi desfundate, şi a surtucului decolorat — mai mult firmă decît marfă — negustorul se îndreptă spre poarta casei, de unde un tînăr licean îl poftise injurios.

— Aşteaptă să plece mama deacasă.

— Şi Meşulem aşteaptă !

Zîmbi cu duioşie, ondulîndu-şi capul de jos în sus, ca un motan gîdilit subt bărbie. Avea barbă albă — de o biblică im-

belşugare — şi nasul, crescut ca subt lupă, şi coroiat, reproducea in sens invers — cu aceiaşi impovărare resemnată şi vicleană — aplecarea gheboşată a spinării. Perciunii, sinuos încîrligaţi, atîrnau pe tîmple, sinceri. Urechile vegheau vaste şi congestionate, spăimîntate parcă de apropiata izbucnire a trîmbiţelor cereşti. Un ochiu era acoperit cu plasture negru; dar celălalt era o colonie de ochi sintetizaţi în verdele sur al unuia singur, străbătător, intens, enigmatic şi profund ca ochiul din triunghiul creştin, sau ca celălalt care-l preţeluise pe Isus şi-l vînduse cu rabat.

Mama liceanului eşi pe poartă, cu alai de parfum. Meşulem se inclină adinc şi cucernic in faţa dosului încorsetat. Apoi cu o privire filtrată printre gene, evaluă şi îmbrăcămintea cochetă, şi paguba din punga soţului, şi seceta din buzunarul liceanului.

— A chichi, Meşulem ! Numai eu îs prost să vînd aşa pantaloni faini !... Zece lei,—fără să mă tocmesc.

La auzul vorbei pantaloni, Meşulem se repezi cu braţele ridicate. Bătăile inimii liceanului, frăgezeau deliciul clipei comerciale.

Şi deodată Meşulem se întristă. Oftă din greu, şi cu buza de jos îngreuiată de dispreţ amar, restitui pantalonii.

— Nu-i pentru mine...

Şi plecă.

— Vînzaaar... civooo...

— Meşulem !

— Vînzaaar... civooo...

— Meşulem !

— Ei ?

— Îţi baţi joc de mine ! Pantaloni noi: numai astă iarnă i-am purtat !... Ţi-i lăs cu cinci lei...

— Dacă nu-s pentru mine !

— Eşti nebun, Meşulem ?

— Meşulem îi nebun... da' pantalonii îs rupţi în cuăr !

Liceanul oftă adinc : el singur îi cîrpise.

— Cît dai ?

— Meşulem plăteşte bini. Iaca o băncuţă nouă-nouţi ! se întristă el lucind în soare o băncuţă de cincizeci de bani.

— Un leu şi na-ţi pantalonii.

Trupul lui Meşulem porni, dar mîna cu băncuţa rămase pe loc, darnică, ispititoare, elocventă...

— Dă, tirtane !

Meşulem luă pantalonii creştini.

— Vînzaaar... civooo...

Lumina era blîndă şi elegiacă. Pe uliţile cu bolovani blajini şi gropi fireşti, alături de vrăbii ciuguleau găini. In răstimpuri rare, răsunau nostalgic fluerile nalte ale locomotivelor. Uneori, o vacă zmulgea un smoc de iarbă amical răsărită pe margina trotuarului. Sergentul o privea din urmă, cu un aer de boier deghizat. Bîzîiau albine trecînd dintr'o grădină într'alta, în zbor brodat, peste stradă, ca peste un rîu calm.

Pulverizat în soare şi în vînt, parfumul teilor adia luminos; cîte o fată cu tocuri strîmbe şi ochi închişi, se oprea, părînd că-l ascultă.

Şi pe toate zările dezvăluite ochiului, ondulau dealurile de un albastru argintiu ca nişte mari muguri de munţi gata să înflorească răcoroşi delaolaltă cu vara.

Şi peste toate, presimţit de suflet mai mult decît de ochi, Ceahlăul vaporos ca un fum de tămîe cadelniţat de Trecut, din afundul ceresc al zărilor moldovene...

— Vînzaaar... civooo...

* * *

Casa răposatului Conu Costake Dumşa, cu două rînduri, arăta tot voinică şi dîrză—deşi venerabilă—în straşnicia zidurilor de piatră văruită, ca un vînător de urşi coborît din munţi. Imprejmuită vast de zid înalt şi gros de piatră, şedea laoparte de uliţă, înfiptă în pămînt ca într'o adîncire de luptă, cu flori în faţă şi desiş de pomi roditori îndărăt. Ferestrele erau mari, dar mai ales adînci şi cu zăbrele atletice.

La etaj se arăta dominator balconul de unde romanţiozitatea vechilor jupîniţe visa cu dealurile'n faţă, şi de unde glasul vechilor boeri tuna şi dincolo de ziduri.

Zidul dinspre uliţă se avînta gigant şi dulce în verdeaţa plopilor bătrîni, ca un hotar aerian al proprietăţii. Porţile de stejar ferecat — cu bară pe dinăuntru — se deschideau triumfal, anume parcă pentru izbucnirea neagră şi sură a armasarilor înhamaţi la caleşti. Şi dela poartă până la peronul casei, aleia de nisip gălbui se arcuia aşa cum s'arcuiau în trap caleştile cu mers focos.

Muriseră demult bătrînii, dar învechiţii muri adăposteau aceiaşi casă şi aceiaşi pomi.

Aşa că nu casa dintre ziduri părea anacronică, ci becul electric dela poartă şi cele două globuri cu picior înalt care, de-a dreapta şi de-a stînga peronului, luminau electric decorul feudal.

Obişnuitele cărţi de vizită—de lemn sau tinichea—cu seci sau pretenţioase inscripţii, ale avocaţilor,—lipseau dela poarta casei Deleanu. Dar se vede că ar fi fost şi de prisos, devreme ce în faţa peronului, un numeros grup de clienţi de ambe-sexe, aştepta sosirea domnului Deleanu. Numeric, dominau ţăranii. Tîrgoveţii erau maicuseamă evrei. Vorbeau colectiv—cor fără muzică—şi gesticulau furioşi—deşi nu se sfădeau—desfăşurînd şi comentînd ziarele locale ca pe nişte hărţi strategice.

Ţăranii tăceau, crunţi, bănuitori şi stînjeniţi.

Cucoanele şedeau pe bănci, ţapene ca în ghips în corsetele încordate, făcînd—cu vîrful umbreluţelor—desemnuri simbolice pe nisipul stropit şi greblat: inimi, pudic barate; iniţiale languros îmbinate; şi profiluri primitive...

In răstimpuri mai mari sau mai mici—variind după însemnătatea pungii și a procesului—un secretar apărea, invitînd curtenitor doamnele, autoritar țaranii și familiar evreii.

Domnul Deleanu era la club de unde se întorcea pe la opt, opt jumătate—însoțit de Olguța care lua acolo lecții de scrimă—decavat, bine dispus și flămînd. Așa că întăiul diagnostic al procesului îl făceau cei doi secretari mai vechi, și tot ei luau și cel întăiu aperitiv financiar. Al treilea secretar, prea tînăr și prea naiv în ale profesiei pentru a „trata cu clienții", făcea deocamdată pe aprodul sibilin al celorlalți doi, strigînd, chemînd sau invitînd clienții, în ordinea categoriei sociale, sexului și stagiului de așteptare. Avea un nume excentric, la întocmirea căruia colaboraseră strămoșii și părinții, după cum urmează: Minodor—părinții—Stratulativ—strămoșii. Olguța fierbea ca un samovar de cîte ori era obligată să rostească ambele nume deodată.

Minodor Stratulativ eșise pe peron. Dar în loc să indice o intrare celor ce o așteptau, privea în sus, cașicum ar fi convorbit cu un client astral, implorîndu-l să descindă.

De fapt se uita la balcon unde în halat de bae, cu umerii iluminați de aur inelat, Monica își usca părul la soare. Se lăuse. Un abur rumen îi încălzea obrajii. Pe genunchi ținea o carte deschisă fără s'o citească.

Se ridică în picioare adunînd în snop tumultos pe ceafă, părul încă jilav. Mînicile largi alunecară descoperind brațele goale. Își scutură capul, înzeuindu-se din nou cu aur.

Departe curgea lină și albastră linia dealurilor.

Frumuseța Monicăi se afirma deodată, ca splendoarea unui trăsnet. Așa cum era învăluită în căderea amplă a faldurilor halatului alb cu glugă și mînici încăpătoare, în fața zărilor cu dealuri florentine,—părea pogorîtă din cerul pur al picturii italiene, ca un înger cu aripele strînse, ținînd desfășurat în mîni un sul cu muzică pentru glasul heruvimilor.

Fineța plină a obrajilor și a liniei gîtului, alunecînd dela bărbie în curbă lungă de stea căzătoare, făcea să se presimtă puritatea sprintenă a sînilor subit rotunzi.

Formele Monicăi erau lungi alintări de linii întretăiate, cum sînt înmănuncherile jet-d'eau-urilor, sau melodiile violelor cîntate cu arcușuri lungi.

Era avîntată cu suprema și delicata supleță a fumului în văzduh acalmic. Părea că se mișcă în vîrful degetelor, dar picioarele călcau orizontal pămîntul și totuși, trupul părea înălțat—nu înalt—alungit, nu lung.

Așa sînt trupurile cerești cărora aripele—ridicîndu-le povara ritmică a pașilor—le avîntă conturul senzual, spiritualizîndu-l cu o născîndă înălțare de zbor oprit vertical, atent parcă, spre orizonturi, de unde poate să apară iară, porunca zborului. Și așa sînt uneori întrupările tinereții, pogorîte pe pămînt în scurt popas.

In lumina ovală a frunții și a obrajilor, sprincenele deschideau arcul dublu al aripelor de cocor în zori de primăvară. Păreau că vin plutind, de departe, dintr'un străveziu de zare, sau că se pierd afund.

Iar mînile Monicăi, înguste, calme și cu degete prelungi puteau să poarte crinul religios, și să încapă în mănușa de argint care îmbracă pe icoane mînile Mariei...

Pe străzile Iașului, oamenii întorceau capul după Monica, dorind parcă s'o vadă mireasă. Iar la teatru, apariția ei în lojă solidariza ochii galeriei cu binoclurile lojelor și parterului, făcînd o primejdioasă concurență scenei.

Olguța-i spunea că e rivala bisericei Trei-Erarhi, și-o amenințase că va scrie profesorului Iorga—„kilovatorul istoriei", cum îl poreclise Olguța—să o catalogheze între monumentele istorice ale Iașului.

Minodor Stratulativ era al patrulea secretar îndrăgostit de Monica. Predecesorii săi întru adorare, fuseseră congediați în urma intervenției Olguței.

— Papa, cine are secretari? Tu sau Monica? Monicăi îi scriu scrisori de dragoste, și ea n'are nevoe să-și strice ortografia, cetindu-le: iar tu îi plătești și nu fac nimica!

Minodor nu cuteza să compue epistole,—încă! Dealtfel, dunga rectilinie a pantalonilor arăta clar că îngenuncherile lui în fața Monicăi erau de ordin sufletesc. Se mulțumea să contemple.

Dar în biuroul domnului Deleanu, mare ispravă nu făcea.

Doi ogari, în goană paralelă, cu ondulări festive de serpentine, și boturi săgetătoare, se avîntară spre poartă. Din urmă, în fugă după ei, venea Olguța cu racheta în mînă, îndemnîndu-i. Zărindu-l pe Minodor la pîndă—bufnea de rîs numai cînd îl vedea, fiindcă-i *vedea* numele—își încetini pasul, în vîrfuri. Era zveltă și flexibilă ca un arcaș adolescent. Picioarele, dezvăluite subt rochia scurtă de tenis, arătau mușchi de patinatoare cu fine oțăliri în dungi, pulpe vioae, glezne înalte. Presimțeai genunchii dominatori de amazoană.

Imbrăcase pentru tenis o bluză-cămeșă cu guler răsfrînt și mînici scurte,—subt țesutul căreia sînii mici nu tremurau, nici palpitau, dînd pieptului, mai curînd relief de juvenilă și impertinentă voinicie decît turburătoare feminitate.

Nici o îngreuere, lene, moliciune sau șovăire, nu stînjenea vioiciunea ritmului elastic, a trupului durat din biciuri de mușchi repezi pe oase subțiri și impetuoase.

Își îmbrobodise strîns—ca un pescar napolitan—pletele brune, cu o batistă de matasă galbenă care punea tonuri portocalii pe obrajii arși de soare și de vînt. Arcul sprincenilor era lung, dens și cu o zburlire mefistofelică la îmbinarea cu rădăcina nasului. Ochii de un negru tropical se alungeau atît de puternic în colțul genelor, spre tîmple, încît ochii celui spre care se îndreptau, osteneau, ca o crenguță învăluită și copleșită subit de

aripele vaste ale unui zbor greu. Vivacitatea-i sclipea în ochi şi'n nări ca un ger.

Şi cum venea în vîrfuri, întîmpinată de ogarii care se întorceau curbi spre stăpîna lor, părea icoana combativă a saltului spre viaţă, cu frunte dîrză, cu dinţi albi, şi albi ogari pe delături, alegorici parcă.

— Mélisande, prends garde au Pelléas !

Monica se aplecă pe margina balconului, adunîndu-şi părul, privi spre trubadurul fără mandolină, şi înfăşurîndu-se mai strîns în halat, intră în casă.

Minodor se întoarse stacojiu, se închină, bîlbîi ceva nedesluşit... Olguţa nu rîdea. In mîna ei, racheta avea nerv de cravaşă şi fantezii de spadă. Minodor germinase pe loc în faţa ei.

— Aşteaptă clienţii, domnule... Minodor...

Incepuse grav, dar bufni de rîs rostind silabele ilariante, şi rîzînd, fugi cu umeri copilăroşi.

— Dudue Olguţă, dudue Olguţă ! o strigă Neculai, alergînd după ea cu picioarele ţapene şi laterale ca un general de cavalerie.

Neculai era cel mai vechiu servitor al casei Deleanu,—„slujbaş" spunea el cu o demnitate concretizată şi în redingota cu poale lungi, încheiată până sus. Purta cravată neagră, gambetă cenuşie, şi manşete rotunde de celuloid cu butoni pe care era pictată luarea Griviţei. Era slab şi alb ca o perpendiculară de cridă. Devenea însă imediat uman, şi chiar supra, graţie musteţelor demne de o baladă, sau, macar, de o monografie. Musteţile lui Neculai erau aşa de vaste încît nu se mai localizau pe faţă, deasupra buzei de sus, ci făceau parte din silueta totală, ridicînd trupul la rangul de cruce.

Olguţa pretindea că Neculai slujise odinioară de cuer automat. In extremitatea musteţii din stînga îşi atîrnau cucoanele rochiile cu turnură, iar în extremitatea musteţii din dreapta, îşi atîrnau boerii pantalonii.

Cînd era vînt, musteţile lui Neculai fîlfîiau ca un fular de borangic.

Mai avea un singur dinte: semn alb de exclamaţie pe întunericul gurii. Dar musteţile, deşi cărunte, aveau aceiaşi vigoare orizontală.

— Dudue Olguţă, mata n'ai o *misiune* la poştă ?

— Ce cauţi la poştă, Neculai ?

— Am o *empremată* dela duduia Monica să ridic un *transport*... să vedeţi...

Era limbut. „Să vedeţi" era începutul comentariilor asupra evenimentelor casnice, uneori şi asupra celor sociale: detesta socialismul: „o mojicie" !

— Aaa ! Un pachet pentru Monica ! Ia să văd *empremata*.

Empremata lui Neculai era o ţidulă dela poştă, scrisă de mînă. Neculai era idealist: înobila realităţile cele mai mărunte. Un pahar de apă stilizat de Neculai, devenea o „răcoritoare". Supa, un „elextir" de găină sau de vacă.

Excela în inventivitate pudică. Substantivul „ritiradă" utilizat de servitori, Neculai nu-l accepta nici subt forma „closet". Formula lui Neculai era „*Locul*" rostită cu o uşoară ridicare a capului şi o tainică aplecare a genelor, caşicum ar fi spus o *parolă* conspirativă.

— Aha ! Aşteaptă, Neculai. Am să-ţi dau o *rapidă*.

Neculai zîmbi în urma Olguţei care se întorcea spre casă, ca un profet care şi-ar găsi editor.

Abea acum pricepea Olguţa refuzul Monicăi de-a merge la tenisul de toate zilele subt pretext că-şi spală părul. Un pachet dela Dănuţ... „metaforel" sau „benjaminul" cum îl poreclise Olguţa.

Urcă scările de dindos cîte trei deodată. La scoborît se dădea pe rampă, fără cruţare pentru rochii, acasă,—şi pentru inima pedagoagelor, la şcoală.

— Cuţulachi !

— ... !

— Iar la mine'n odae !

— Nu...

— Cum nu ? Da.

— Am vrut...

— Bine, Cuţulachi, baiat eşti tu sau fată ? Du-te afară şi te joacă. Ţipă, urlă, sparge,—dar lasă'n pace odăile fetelor !

Puiu trînti uşa, zvîrli trandafirul furat din grădina „Liceului Internat", şi adus subt tunică, pentru Olguţa, ca o bătae de inimă,—îl călca în picioare, şi se năpusti în odaia lui unde plîngea zilnic, sau fiindcă Olguţa-i spunea Cuţulachi, sau fiindcă nu-i spunea Puiu. Olguţa, cînd îl neglija complect, cînd îl zeflemisea.

— Lasă !... De azi am s'o iubesc pe Monica !... Să dea Dumnezeu să rămîn corijent dacă...

Işi şterse ochii. In fiecare zi se jura c'are s'o iubească pe Monica şi niciodată nu izbutea să trişeze.

Monica intră în odaia Olguţei.

— Te-ai întors ?

Olguţa scria la o măsuţă joasă, aşezată turceşte pe o pernă, cu racheta pe margina mesei.

— M'am întors.

— Nu te mai duci la tenis ?

— Nu mă mai duc la tenis.

Monica se înroşi. Olguţa, atentă cu coada ochiului, zîmbi.

— Vrei să mă duc la tenis ?

— Eu ?...

— Tu. Gare au Pelléas, Mélisande !

— ... ?

Monica se aprinse mai tare cu obrajii coloraţi ca merele în toamna părului.

Olguţa scria. Deodată bufni de rîs.

— *Îi* dau o telegramă... ghici cui?

— ...

— N'ai ghicit! Lui Haralamb Scrobohaci.

Acest Haralamb era administratorul moşiei Medeleni.

— Ascultă: „Atenţie teren tenis. Stop. Puneţi să se pască iarba. Stop".

Monica schiţă un gest de protestare. Olguţa urmă:

— Asta-i o aluzie la nevasta lui care-i vegetariană. El e prin atavism...

— Ce ai cu ei, Olguţa?

— Ce am? Îl fură destul pe papa!... „Astupaţi găuri, turnaţi nisip, trasaţi careuri, văruiţi-le. Stop. Atenţie, Stop. Alteţa Sa principele Carol va juca tenis Medeleni. Stop. Stop. Stop..." Asta înseamnă puncte-puncte. E o inovaţie în punctuaţia telegrafică... „Dacă Alteţa Sa satisfăcută teren speraţi decoraţie invitaţie soţie bal palat.

Olga Deleanu".

Olguţa-şi frecă degetul pătat de cerneală, de sugătoare, de învelitoarea măsuţei şi de covor.

— Să vezi tu ce loc de tenis ne face domnul Scrobohaci! O pune pe „ţăţica Raluca" să stropească nisipul cu „odicolon" pentru nasul august. Filetul îl asezonează cu brad. Copacii îi decorează cu trandafiri de hîrtie şi lampioane tricolore. În faţa băncii aşterne covorul din salon şi în dosul băncii improvizează o coroană regală din pansele şi nu-mă-uita.

Monica zîmbea, aplecată, dezmierdînd spinarea Leilei care-o urma prin casă ca un început de trenă. Leila era o pisică de Angora, ondulată şi ireală ca o lumină de lună în rochia ei de abur cenuşiu cu irizări albăstrui. Dar dela Dănuţ.

Olguţa ridică un deget spre Monica.

— Iar Melizanda va plăti această telegramă din punga ei, cu titlul de amendă, pentru că n'a spus Olguţei vestea bună că aşteaptă un pachet dela... Bucureşti.

Ingenunchind cu o vioiciune nebănuită—cu pisica în braţe—Monica sărută obrajii Olguţei.

— Citt, cittt, citţt!

Un salt cenuşiu. Cu bucuria ei, Monica fugi după Leila ei.

Ogarii Olguţei zgrepţănau uşa, schelălăind surd.

— Hop!

Prin odăi, coridoare, antrete, şi pe scări, şi prin ogradă, o întreită goană se dezlănţui. Uşi pocniră, podele duduiră. Din pod şi până'n atenanse, toţi ştiură că Olguţa pleacă de acasă la tenis.

De aceia, o bicicletă pedalată frenetic de două picioare de licean—cu pantaloni scurţi şi şosete—despică în două grupul clienţilor: Puiu—cu vijelie'n inimă şi'n roţi—se ducea după Olguţa să-i dovedească—săgetînd prin faţa tramvaelor, înfruntînd trăsurile, sergenţii şi chiar ochelarii profesorilor pietoni—că nu-i Cuţulachi.

De aceia, Sevastiţa sau „Sevasta", ţărăncuţă cu trup pietros şi obraji rumeni ca după un cules de cireşe, intră în odaia prin care stăpîna ei trecuse o clipă numai, dar ca un vînt, năpraznic în odăi, semănînd pe divan, pe scaune şi pe covor, geantă, cărţi, beretă, ghete, rochie de şcoală şi dezordine,—în odaia în care o singură icoană era calmă şi melancolică: o veche fotografie de amator, tremurată şi decolorată, aşezată în medalion oval pe măsuţa de scris a Olguţei, reprezentînd siluetele duble—aureolate parcă—ale cailor, trăsurii, biciului, şi profilul unui moş bătrîn cu o copiliţă în braţe şi-un surîs pe buze, în lumina unei dimineţi de vară demult împăienjenite cu acel Moş Gheorghe, cu acea „duduiţa Moşului" şi cu acele vremi...

*

...„sărutmîna Cuconiţi o căzut o bele pi capu meu şam sîm ea Iniman dinţ sîţ spun matali. zici eri Cuconaşu Dănuţ măi Gheorghiţ ie tu tăti cărţili şi Beletu di pi Pat făli pachet cum şii tu leagîli bini cu şfari şi cînd îi fi gata sî vii la mini sî pun adresa cam si li trimăt acasi ci Dumnealui ave mosafiri la ceai pi cuconaşu Mircea pi cuconaşu Tonel şi pi cela tot uit cum îi zici ista Siranău cela cu nasu mari del rid Dumnealor, eu mapuc iutiiuti şi fac cum mio poronciţ da si vedi ci Dracu şo bagat coada ci mă ispiteşti sî pun în pachet şi o Carti di pi măsuţa di noapti căm zic las sî fii mai mult ci tot acasi şi duci. şo eşit Boduc măntorc eu dila Poştie cu Ţidula şi iaca Cuconaşu Dănuţ foc undii Cartea gheorghit zic ci Carti Conaşule ci mata ai cît iarba şi năsipu zici ceia di pi măsuţi eu făceam pi prostu da undi lam văzut aşa di miniet nam avut Coraj sî zic cam bagato în Pachet ci sîş mai faci Inimî ră, ci mortu di la groapi nusintoarci.

Zic so căutam Cuconaşule poati nai avuto poati ai zăhăi o pacatili meli Cuconiţi si faci moarti di om şî gata!!! di cînd îl slujăsc aşa di miniet nu lam văzut si nu fii Didiochi parci era Duduia Olguţa cînd vedi bătînd gita la noi la Medeleni. şi la tăti urma daco văzut ci eu o ţîn morţiş ci nam puso şi nam puso so mai liniştit şi niam pus diam răscolit tăti casa da nam găsito so scoţ din Pămînt gheorghiţ ci ochii cu mini nu mai dai zici da dacimio găsăşti om tiam făcut!!!

şi eu zic aşă Cuconiţi ci mam sfătuit cu Cuconaşu Mircea Dumnezău săl ţîi ci tarii bun la Inimi milostiveştiti mata Cuconiţi şi cum vini Pachetu cu Boduc la Ieş trimeţ mata cartea cu Trinu careţ şti cii mai răpidi ci si duci Domnu Neculai pi Adresa lui Cuconaşu Mircea ci ari si zici dumnealui ci o luato din greşali în Taşci.

Şi iaca uitam. mo învaţat Cuconaşu Mircea căi zici Cărţii cu Boduc *Ojardindilifant* da mai pi Franţozăşti..."

Doamna Deleanu îşi scoase ochelarii de lectură—îi purta

de un an—așezindu-i dimpreună cu scrisoarea pe claviatura pianului.

De doi ani, odată pe săptămînă, Gheorghiță a Marandei comenta cu devotament, intimplările care i se păreau lui mai evenimente, din Pitar-Moșu 20, așa cum făgăduise la plecare, mamei lui Dănuț.

Până la Crăciun, odată pe săptămînă, alteori mai rar, veneau scrisori dela Dănuț, care făceau aproape inutilă lectura celorlalte cu slovă încilcită și cuvintele naiv împărechete.

Dela Crăciun însă, Dănuț amuțise. Rareori trimetea cîte-o carte poștală—„Sînt sănătos. Sărutări la toți. Dănuț"—cumpărată dela un debit de tutun, desigur, și scrisă in goană cu creionul, pe margina tarabei.

Doamna Deleanu zîmbi cu un fel de umilă mîndrie. Cetind scrisorile lui Gheorghiță avea impresia că privește prin ușa abea intredeschisă a unei odăi de servitori—curată și simpatică, dar de servitori—decorul și viața fragmentară a unui băiat frumos, voinic, mare și neatîrnat,—care totuși era băețelul ei.

*

Odaia Monicăi era despărțită de a Olguței printr'un mic vestibul cubic—dînd și el pe balcon—în care-și luau ceaiul dimineților școlare.

Dar atîta deosebire era intre cele două odăi invecinate, incit păreau situate pe versantele opuse ale unui masiv muntos, cu arșiță și portocali intr'o parte, și presimțirea cadențată a mării largi,—tăceri de zăpezi mate sau scînteetoare în cealaltă, și presimțirea gravă a brazilor.

Alt climat sufletesc orînduise reculegerea meditativă din odaia Monicăi; altul, dezordinea exuberantă din odaia Olguței.

Mobilele vechi și demodate dela bunica ei, erau firești în odaia Monicăi și intre zidurile monacale ale căror singure podoabe erau: simplicitatea lor de ziduri de-altădată; și oglinda ovală în ramă neagră, oglindă cu apa ușor brumată, în care chipul oglindit se'nvăluia intr'o'ndulcire ștearsă și intr'un abur de trecut.

De lemn negru era și „bahut"-ul scund, bombat și bonom, cu o rozace de sideï in mijloc, la fel cu masa fără colțuri acoperită cu un șal turcesc, tot vechiu, de vreme ce în tinerețã acoperise umerii rotunzi ai unei fete care nici nu bănuia că intr'o zi nu va mai fi decît o amintire albă în sufletul unei Monice blonde.

Fotoliul de lîngă masă—de mult tovarăș al ei—avea speteaza și picioare arcuite. și căptușeala de catifea, rubinie odată, acum era roasă și violacee.

Deasupra divanului pe care dormeau, vegheau și visau Monica și Leila, o poliță colțar, dată cu baiț, adăpostea sulfina bibliotecelor adolescente: Musset, Verlaine, Turghenev, Eminescu, Heine...

Cea mai luminoasă fereastră, și cea mai înaltă, din odaia în care luna și soarele păstrau parfumul romantismului, era Monica; părea deschisă într'un zid de castel medieval, pe un răsărit de zori cu apropiat tumult de soare și albine. Privind-o, ochii se ridicau mai sus, căutînd parcă aurul vestit de ea.

Dar ochii Monicăi erau negri—cu prea depărtate instelări—și erau prea grei în genele lor lungi, ca să nu fie religioși în fața dragostii și a durerii.

Și odaia Monicăi semăna mai mult cu ochii ei.

*

„Il était un petit pommier
Grave comme une mignonne Infante ;
Il avait une robe bouffante
Vert de feuille et blanc-rosé
Comme les joues rondes des poupées
Le printemps lui souriait
Et sa voix était chantante.

Il était un petit bambin
— Rond et rouge comme une cerise —
Qui avait des boucles exquises.
N'étant pas du tout malin
Il voyait dans l'herbe des nains
Et avec ses tendres mains
Sage, il priait à l'église.

Puis, le petit pommier d'antan
Devint grand, naturellement
Et le petit bambin d'antan
Fit, tout simplement, autant.

Dis, ô douce soeur des pommiers,
Te souviens tu d'un petit bambin
Rouge comme la paume de tes mains ?
Car moi, ô sage bien aimée
J'aime toujour le petit pommier.
Dănuț".

...Sfîrșitul vacanței, cu un an în urmă: Septembre. Dănuț pleca dis-de-dimineață. Monica nu dormise deloc. Visul urît și greu o ținuse întreaga noapte cu ochii deschiși ca și ai lunii.

Il aștepta cu obraji de zori palizi, lipită de vița roșie a pridvorului plecărilor și toamnei.

— Mă duc, Monica.

Și sufletul Monicăi spunea: „Se duce Dănuț".

Cu toamna se ducea. Rămînea cu toamna.

— Ți-o dau ție, Monica.

Cartea cu „Les sanglots longs, des violons de l'automne..."

Alergau frunze pe dealurile străvezii ale vîntului, ca lumini speriate în căutarea unei Domnițe înecată în ape, cu minile pe piept.

Tăcuseră...

Se auzeau roțile trăsurii.

Plecarea cu două inimi culese din același pom de toamnă de gravul înger al pădurilor și al iubirilor.

Dănuț se aplecase, îi dezmierdase mîna și pentru întâia oară i-o sărutase—până atunci se sărutau frățește pe obraz;—în timp ce cu cealaltă mînă, Monica-i dezmierdase aerian părul, sărutîndu-și-o apoi pe furiș, cu lacrimi.

Și între versurile lui Verlaine, versurile lui Dănuț, ca un pom reînflorit în străveziu de toamnă blîndă...

*„Il était un petit pommier
Grave comme une mignonne Infante..."*

...răspundeau unei păpușe care cu ani în urmă, într'o noapte de toamnă și plecări cutezase să treacă hotarul războinic al pragului odăilor Potemkin-Kami-Mura, cu o solie ascunsă în buzunărelul șorțului hainei de mireasă.

„Monica îl iubește pe Dănuț din toată inima;
nu te supăra, Dănuț".

..De-atunci veniseră Monicăi versurile altora numai, dar trimise de Dănuț, culese parcă de mînile lui pentru ea.

Apoi venise Leila, trimisă prin domnul Deleanu, ca o ofrandă de tăcere și de lună.

Dela Crăciun însă, nu mai primise nimic. De-atunci cetea și Monica—după doamna Deleanu—scrisorile săptămînale ale lui Gheorghiță a Marandei.

Și de-atunci, liniile pure și străvezii ale dragostii se aplecaseră vast ostenite, închizînd în ele declinul nostalgic al zărilor marine cu prea depărtate orizonturi.

*

Venise o veste din senin. Dela Dănuț. Pentru Monica.

...Un punct pe un orizont. Crezi că e o rîndunică migratoare spre alte zări. Iți pare rău. Privirile se afundă în depărtări. Te desparți de tine, migrator...

Și deodată, o aripă străvezie iți atinge fața. Tresari. Zîmbești cu o bătaie de inimă. Punctul de pe zare era o libelulă apropiată. Atins de aripă, te regăsești. Iți vine să te-alinți pe frunte, deșteptat.

Dănuț era lîngă Monica, așa cum era parfumul teiului din fața casei. Cerul era aproape ca un surîs aplecat asupra părului.

Monica se uitase de multe ori în oglindă. Deși nu aștepta decît un pachet cu cărți dela Dănuț, se gătise de vară, cașicum

l-ar fi așteptat pe Dănuț. O rochie de batistă albă cu mînecí scurte, brodată cu steluțe albastre, ca o scuturare de livănțică prin lumina dimineților de primăvară.

— Monica, tu nu trebue să ascunzi nimic: nici fruntea, nici urechile, nici tîmplele, nici gîtul...

Așa dorea Dănuț să se pieptene Monica în timpul vacanțelor. Și Monica se pieptănase așa cum îi plăcea lui Dănuț,—simplu ca sinceritatea luminii sau a apelor limpezi.

In undă, pornea de pe frunte părul auriu, lăsînd o undă: fruntea albă. Două unde se ridicau de pe tîmple, limpezind două unde: obrajii. Și cozile de aur ale copilăriei—hățurile lui Dănuț—păreau adunate și strînse pe cap de aceleași mîni care odinioară le trăgeau, ca să se mire ochii cum de-au putut atîta vreme să nu vadă.

Pieptănătura aceasta lăsa ca o mirare iluminată pe dezgolirea feții, poate un zîmbet, un dar...

Din nou Dănuț era lîngă Monica. Vorbele lui Dănuț pluteau în jurul ei, o împrejmuiau, o cuprindeau ca fumul înălțat din acele cățui vrăjitorești ale orientalilor, fum dătător de visuri și de fericire și de somn.

— Monica, tu ai fost o icoană zugrăvită într'un schit de munte, într'un schit foarte mic, alb, la poalele unui munte pietros și sever ca un ascet în aerul limpede...

Mergeau călări prin crînguri în care toamna intrase ca soarele în norii de amurg, bătînd în roșu, galben, arămiu și violet. Intre ei, între vorbele lor, flutura vîntul, zburau frunzele. Uneori o veveriță de rugină îi privea vivace, mai încolo încă una, apoi alta... dar părea aceiași veveriță, și copacii aceiași păreau, și toamna, aceiași, cașicum crîngul încremenit ar fi plutit pe lîngă ei, și ei ar fi plutit cu el, spre cerul albastru, arcuit în fund de zare ca o cascadă.

Inălțîndu-se în scări Dănuț îndepărta o creangă, ferind-o pe Monica.

Monica se apleca, zîmbind.

Creanga izbucnea la loc.

Pămîntul mirosea umed a ploae, a ciuperci, a pivniță bătrînă, a vin de Cotnar... Uneori o violetă de toamnă le tremura'n priviri, ca o stea căzătoare.

— Erai singura podoabă a schitului. Și erai Madona celor patru sau cinci călugări desculți, cu rase de șaiac aspru, bărbi lungi și ochi sălbătăciți. Erai pictată pe un fond albastru. Brațele goale erau ca doi crini plecați, și aveai un nimb linear în jurul creștetului... Intr'o zi, zidul a rămas gol, alb, și numai inelul aureolei mai strălucea însemnînd locul capului...

„Monica, simți tu, melancolia zidului gol, într'un schit de munte?... Și fratele... fratele Teofan, fratele care sună clopotele—fiindcă numai el poate să urce scările clopotniței—îngenunchiaza în fiecare miez de noapte în fața zidului gol, și plînge, înloc să se închine... Monica, fratele Teofan e tînăr și frumos ca un înger

în haină aspră de șaiac. El crede că Dumnezeu i-a luat Madona, ca să-l pedepsească fiindcă o iubea. Și uneori, lumina lunii pe zidul gol e albă ca obrajii fratelui Teofan...

— Îți pare rău, Dănuț, că zidul schitului a rămas gol?

— ... Monica, a răsărit luna.

— Unde?

— Acolo...

Se răsuceau îndărăt, priveau luna răsărită pe fumul cenușiu al zării,—apoi ochii lor se întîlneau în treacăt și porneau spre casă tăcuți. Și sufletul Monicăi se întorcea pe zidul schitului de munte ca să dezmierde fruntea fratelui care semăna cu Dănuț, un Dănuț cu bucle lungi ca în copilărie...

— Hei-hei!

— Hei-hei!

Cîntau ecourile.

Și Olguța-i ajungea din urmă în galop de pustă, ca un tînăr cneaz cazac aplecat pe coama calului. Și se 'ntorceau toți trei prin umbra și lumina nopții: Olguța 'n frunte în trap dănțuitor; ei doi în urmă, cu tăcerea și secretul lor.

...Se apropia o nouă vacanță. O vesteau teii. O nouă vacanță cu Dănuț.

Cu Dănuț!

Monica se uită din nou în oglindă, ca la fereastra unde aștepți să răsară fericirea. Și în oglinda care adăpostise atîtea resemnări, obrajii Monicăi erau roșii, și'n ochii Monicăi rîdeau visuri ca scuturările de stele în nopțile de August.

*

Monica se ridică deodată și întorcîndu-se, privi strada. Într'adevăr, Neculai venea intermitent prin frunzele plopilor. Neculai venea cu pachetul.

Monica ar fi dorit ca toate rîndunelele văzduhului să răpească pachetul și să i-l aducă în zbor, lăsîndu-i-l în mîni ca pe un dar al zărilor.

Dar pachetul era adus dela poștă de Neculai. Și Neculai mergea încet ca orice om solemn, bătrîn și artritic. Și pe deasupra, Neculai venea cetind ziarul cumpărat din tîrg, cu gestul nobil al statuei lui Mihai Kogălniceanu, al cărei bronz prezbit, după cum se știe, înverzește cetind pe pavajul roz din fața Universității, un discurs istoric. Și pe deasupra, în apropierea casei, Neculai se întîlni cu sergentul de zi.

— ...

— ...

— ...

— ...

Etc...

Monica eșise pe balcon, aplecîndu-se pe balustrada ca un crai-nou.

— ...

— ...

Mînile și ochii Monicăi se închinau lui Neculai și sergentului de zi, din care nu zărea decît baletul cenușiu și galonat al brațelor.

Între timp în grădină apăruse Minodor Stratulativ înaintînd cu pași de somnambul.

— ...

Monica intră în odae. Clipele erau lungi ca insomniile; odaia strîmtă, apăsătoare și provizorie ca o anticameră; Leila, indiferentă ca ostilitatea zeilor somnoroși; Neculai, un călău; sergentul o fatalitate.

— Intră, Neculai.

Neculai era un mucenic. Nădușise urcînd scările. Gifiia serviabil.

— Duduie Monica, începu el cu mîna stîngă pe inimă, și cea dreaptă—cu pachetul—la spate; pot spune că Neculai a nostru a făcut o tractorie ca la Plevna! Poftiți.

Monica primi pachetul.

— Zic: să trăiască Neculai cel cu membre de ghizelă (gazelă).

„Domnișoarei
Monica..."

Recunoscu scrisul lui Dănuț. Neculai gesticula în depărtări telescopice.

— ...Și cum spun, vrasăzică zic: avem rest două parale.

— Îți mulțumesc... Îți mulțumesc din inimă, Neculai. Te rog oprește-ți tot.

— Vai de mine! Mă onorați excluziv. Știți...

Zărind pe masă o monedă de cinci lei o luă, impunînd-o minei—dealminteri benevole—a lui Neculai.

— Duduie Monica, Neculai a spus, Neculai repetă bis: *Domnișoară* Monica, sînteți un caracter nobil.

Bătu din călcăe ca din pinteni și eși perpendicular pe musteți, cu demnitatea unică a celor care știu să primească bacșișuri avînd aerul că ei le-au dat.

Monica încuè amîndouă ușile, lăsînd-o deschisă numai pe cea dinspre balcon.

Odaia se umplu deodată de mătăsoase scînteeri. Nu numai odaia: întreg Iașul transfigurat. Soarele îngenunchiase deasupra dealului Galatei. Și de-acolo se revărsa în bogat și blond tumult aurul zilei, ca părul unei domnițe călugărite în vremea teilor înfloriți.

— Samain!

Numele cu silabe pline ca un final de vers, de pe coperta galbenă, numele cu vaer limpede de clopot ieșan, era o amintire pentru Monica, legată de nucul bătrîn din livada Medelenilor, și de Dănuț, ca toate amintirile.

— ...„Les roses du couchant s'effeuillent sur le fleuve
Et, dans l'émotion pâle du soir tombant
S'évoque un parc d'automne où rêve sur un banc
Ma jeunesse déjà grave comme une veuve...“

— De cine, Dănuț? întrebase Monica, întorcînd capul de pe banca din livadă unde ședea singură cu frunzele nucului.

— Albert Samain.

— Albert Samain... „ma jeunesse déjà grave comme une veuve...“

Acum scotea volumele netăiate din pachetul trimis de Dănuț. Volumele galbene în care visa „ma jeunesse déjà grave comme une veuve“. Mînile Monicăi păreau că dezgroapă aurul arheologic al legendelor eline.

„Aux flancs du vase“.

„Le chariot d'or“.

„Contes“.

„Au jardin de l'Infante...“

Și încă odată: „Au jardin de l'Infante“.

— ...?

Luă volumele cu același titlu. Unul era al ei. Poate că celălalt era pentru Olguța... Întoarse coperta: „Monica“.

Dănuț semna cu numele ei, cărțile pe care i le trimetea, pe întâia pagină, în colțul de sus, pieziș, cu o liniuță dedesubt. Monica cetea și recitea numele ei, literă cu literă, ca pe-o scrisoare dela Dănuț.

Scrisul lui Dănuț nu era încă format. Dar numele Monicăi era scris cu un fel de energică autoritate care dădea numelui ei —scris de Dănuț—farmecul întâiului fruct copt într'un pom crud.

Întoarse coperta celuilalt volum: „Adina“.

— Adina !...

„Au jardin de l'Infante; Monica.

„Au jardin de l'Infante; Adina“.

— Adina !...

Numele creștea uriaș în noaptea lui necunoscută, ca un castel cu turnuri negre.

— Adina, Adina...

Brațele Monicăi osteniră din inimă.

— Adina ?

Dar dealurile zării erau mute în supleța lor albastră.

„O jardin de l'Infante; Monica...“ Numele ei o chema ca un țipăt de desnădejde.

A ! Era o scrisoare în volumul ei ! Își plecă genele pe scrisoare; numai genele o mai despărțeau de numele uriaș și greu.

„Sînt trist, Monica. M'am schimbat. Am îmbătrînit. Sînt alungat din mine, și nici-o poartă de aur nu s'a închis în urma mea, și nici un Arhanghel n'a ridicat din urmă o spadă de flăcări.

Nu. M'am deșteptat deodată, fără de mine.

Am visat c'am fost copil? Nu mai știu! Dar din copilăria

mea numai tu ai mai rămas înaltă, ca un catarg cu pescăruși osteniți deasupra unei scufundări.

Mi-e dor de mine cu sufletul altuia. Sînt un om care merge pe străzi, printre sergenți, prin fața băcăniilor, berăriilor, magazinelor de mode, printre automobile, tramvae și trăsuri. Zarzării albi, livada mea nevăzută de nimeni—prin care numai eu mergeam, pe care numai eu o vedeam, și care venea cu mine pretutindeni ca o turmă dulce a primăverilor—n'o mai văd, n'o mai simt, am pierdut-o, m'a pierdut. A suflat viața asupra ei ca o zînă rea și a prefăcut-o în oameni, în case, în zgomote orășănești, printre care trupul meu merge singur, atît de singur că uneori îmi vine să'nchid ochii și să-l acopăr cu mînile.

Monica, sora mea de totdeauna, astănoapte te-am visat. Ai fost în sufletul meu adormit, lăsîndu-mi parfumul teiului din fața balconului casei noastre dela Iași.

Eu veneam—cine știe de unde—urît și rupt, cu semnul pămîntului, și tu m'ai întîmpinat în grădină, în fața scărilor. Am îngenunchiat în fața ta. Și te văd și în clipa asta, cum ți-ai umplut pumnii cu parfumul teilor—ușoară apă aurie—și cum l-ai revărsat pe creștetul capului meu.

— Acuma, Dănuț, poți intra în casa surorii tale Monica.

Ș'atunci m'am trezit, Monica. Și tu erai departe, casa noastră departe, și eu același om izgonit, același om cu trup greu, purtînd în mine semnul pămîntului.

Dar tu, Monica, să fii întotdeauna bună ca în visul cu parfum de tei, pentru fratele tău Dănuț...“

Fața Monicăi slăbise ca a celora care vor să plîngă și nu pot. Sufletul îi atîrna în mînile deschise, rupt, prăbușit.

„Dar tu, Monica, să fii întotdeauna bună, ca în visul cu parfum de tei, pentru fratele tău Dănuț...“

— Adina.

Ca un vînt aspru prin vitralii sparte. Și sufletul se umplu de umed și amar.

Luă cartea străinei, vrînd să o îndepărteze: O foae căzu. Și Adina avea o scrisoare !

Nu. Versuri.

Versuri numai pentru străină...

„Le soir se grise d'acier
Et tranche le jour audacieux.
Un songe tenace et coutumier
Cercle mon front fiévreux.

Comment pourrais-je te renier
Lorsque ton coeur rapace
Au mien s'est fortement greffé
Une folle racine vivace...

Comment m'affranchir de toi
Lorsque ma seule cuirasse
Est cette immense foi—
Qui te bénit la face...

Lorsque j'aurais perdu ma foi
Un glaive à l'éclair fugace
—Vibrant comme un cri d'effroi—
Tranchera mon âme lasse.

...Le soir qui se grise d'acier
Dégaine son arme fine:
L'étroit sabre recourbé
De lune adamantine.

Dănuț"

— Saracu Dănuț!

„Au jardin de l'Infante; Adina".

Numele era viu ca o viperă în colțul filei. Cu o mișcare netă, Monica rupse foaia și o făcu bucăți.

Singurul trăsnet al furtunii.

Dar sufletul era istovit.

Un clopot sună deasupra Iașului, dînd inserării o gravitate funebră. Dealurile erau vinete; cerul, palid deasupra lor.

Monica-și luă capul în mîni. Odaia se intunecase.

„...Dar tu, Monica, să fii intotdeauna bună, ca în visul cu parfum de tei, pentru fratele tău Dănuț".

„Dar tu, Dănuț, de ce..."

„Dis, ô douce soeur des pommiers,
Te souviens tu d'un petit bambin
Rouge comme la paume de tes mains?
Car moi, ô sage bien-aimée,
J'aime toujour le petit pommier..."

Ochii Monicăi plîngeau, plîngeau.

Dar sufletul Monicăi, cu dragostea și mila și ertarea și durerea și toate puterile lui rănite și strivite—ca un parfum de tei abătuți în fioare, ca un parfum de tei amestecat cu agonia crudă a sevei—se dăruia deplin, tot „fratelui ei Dănuț".

* * *

— Touché!

Floreta colonelului descrise un salut de arme.

— En garde!

Din nou, cu *pizzicatto* metalic, floretele incrucișate impletiră zig-zaguri sclipitoare, arcuri scurte,—zvicnind, lunecînd, săltind, tresărind, pîndind—inviind în jocul fin al lamelor, zborul subtil, nervos și delicat al rîndunelelor, sau trăsnetul ornamental al arabescurilor.

Colonelul Barbă-Roșie—barba de un aur venețian era ca un blazon viu, moștenit din tată'n fiu, de coborîtorii familiei care număra un Domn în Scaunul Moldovei, și o beizadea cu trup titanic, care trecuse ca un zeu arămiu al toamnei prin inimele feminine ale epocei—era profesorul de scrimă al Olguței. Tot el o inițiase pe un pur-sînge, în tainele viguroasei eleganțe a călăriei pe care colonelul Barbă-Roșie o întruchipa ca un centaur.

Iși iubea regimentul de roșiori mai mult decît griul vastelor moșii pornite tocmai din Ceahlău ca o trenă verde pe malurile Bistriței, apoi aurie pe ale Siretului.

Un singur lucru îi reproșa Olguței: că nu-i fata lui; și unul singur, domnului Deleanu: că n'a făcut-o pe Olguța băiat.

In după-amiezele de primăvară și de toamnă, cînd se întorcea calare dela „Copou", cu Olguța la dreapta și Monica la stînga, își bătea barba cu dosul palmei, ceiace se întimpla altminteri rareori, numai atunci cînd regimentul defila impecabil în fața unor „ochi de vultur".

Odată, de Zece Maiu, venind în fruntea regimentului ca să defileze în fața lui Vodă, intîlnise în apropierea grădinii Copoului, pe Olguța. Spre uimirea tuturor ofițerilor, colonelul Barbă-Roșie dăduse comanda de defilare cu glas de tunet.

Inaintea cui?

Și tot regimentul defilase cu capul la dreapta—ofițerii cu săbiile plecate—în fața unei rachete de tenis,—și a unui zîmbet ironic, stăpînit însă.

Colonelul moștenise dela străbuni nu numai barba—în care se oglindeau parcă și galbenii și grîul—ci și patima mesei verzi în care și grîul și galbenii—oricît de fluviali ar fi—se varsă ca într'o mare. Totuși, floreta Olguței smulgea zilnic o oră deplină, uneori intrecută, patimii cartoforicești a colonelului. Astfel că zilnic, în preajma lui șapte-jumătate, seara, colonelul se ridica de la masa de bacara—de care îl lega un ultim bac—trecea în odaia de scrimă a Jokey-Club-ului, și îmbrăcat în costum de arme o *aștepta* pe Olguța care sosea dela tenis cu întirzieri mai mari sau mai mici.

— Mille excuses, mon colonel!

— Mille remerciements, mon enfant! J'ai eu *l'honneur* de vous attendre.

Colonelul vorbea uneori a la Georges d'Esparbès, spunea Olguța care primise în dar dela el—cu titlul de manual eroic—cărțile lui d'Esparbès legate în marochin.

Plafonierele erau aprinse.

Dealungul pereților se intindeau lungi canapele de catifea roșie, mîncate de molii. Zidurile erau împodobite cu panoplii, alternînd cu oglinzi în rame aurite și picturi sportive.

Odaia de scrimă era singura odae a Jokey-Club-ului în care mirosul de tutun era atenuat și vocabularul cartoforicesc absent.

Dealtminteri era odaia cea mai puțin frecventată,—aproape pustie. Colonelul și Olguța erau singurele excepții care îndreptățeau lipsa meselor verzi din această încăpere.

Nimeni n'ar fi spus că adversarul colonelului era o fată. Infățișarea Olguței era cu totul băețească. Mai întâiu îmbrăcămintea: pantaloni de scrimă bărbătești, pieptar și mască bombată. Apoi impetuozitatea trainică și severitatea jocului. Brațul care mînuia floreta nu se apăra cu panici cochete de evantai, nici nu ataca avînd aerul că mînuește o tulpină deghizată în lamă de oțel, din capătul căreia crinul căzuse provizor.

Apoi tăcerea. Nici madrigale din partea colonelului, nici exclamații—oh! vai! ah! ce!—din partea adversarului. O tăcere încordată în care s'auzeau: ritmul respirațiilor, tactul picioarelor, și clinchetul lamelor inteligente și sprintene ca ironia, perfide ca sarcasmul, viclene ca surîsul...

Ochii Olguței erau atenți ca la un joc de șah accelerat. Floreta colonelului era bilingă: cunoștea și dialectul lamelor italiene și al celor franceze. Olguța trebuia să rezolve mereu alte probleme. Mintea lucra în ritmul brațului spontan. Toți mușchii erau la pîndă. Și cînd destinderea fandării nimerea pieptul adversarului cu delicatul vîrf al floretei, brusc îndoit, mușchii găseau în scurta biruință o sintetică odihnă și noua elasticitate a elanurilor apropiate.

Ușa dinspre odaia de „bridge" se deschise lent, dezvăluind fețe congestionate în fumul țigărilor, și un răsad multicolor de cărți de joc, grădinărit—meditativ sau violent—de mîini nervoase.

— Ah! Bonsoooir, d'Artagnanette!

— Touché.

— Repos et merci.

Olguța își zmulse masca, de subt care capul răsări zburlit, rumenit și impertinent, întregind silueta de paj războinic.

— Bonsoir, oncle universel!

— Ha-ha!

Nalt dar puțin adus cum sînt domnitorii în clipa cînd, din strană, abea își apleacă fruntea în fața Mitropolitului; cu frunte naltă, pietroasă și de gală, și păr rar, pieptănat pe spate; cu musteața căruntă și fină, dar lipsită de galanterie, deprinsă să fie dezmierdată meditativ în fața ideilor, nu răsucită în fața femeilor; cu sprincene stufoase de subt care ochii afunzi aveau cochetăria să pară prezbiți, din care pricină capul se răsturna pe spate în fața unui om ca în fața unui munte; cu guler drept și rigid de moda veche ca și manșetele rotunde de o albeață reacționară; cu zîmbet afabil de bătrîn care disprețuește mînia, încruntarea și gesticularea, socotindu-le prea juvenile și necuviincios democratice, față de sobrietatea ironiei; cu mîini înguste și degete lungi și subțiri de ctitor, deprinse parcă să înșire onctuosul chilimbar al mătăniilor; și cu gest ocrotitor și ospitalier de boer cînd primește oaspeți la conac, întîmpinîndu-i în capul scărilor,—oncle Michel contempla silueta Olguței, d'Artagnanette, cum o saluta el zilnic intrînd în sala de scrimă cu evantaiul în mînă așa cum intra și la Universitate.

La București i se spunea domnule Ministru sau Excelență —era mobilizat oarecum, ministru de Justiție — ceiace-l făcea să răspundă:

— Tiens! J'avais oublié. Comme c'est aimable de votre part, cher monsieur, de me l'avoir rappelé!

La Iași i se spunea domnule profesor—era singurul dintre profesorii facultății de Drept, fără titlul de doctor.

— Oh! Non merci! Je n'ai pas besoin de cela pour l'être,— n'est-ce pas, mon cher colègue?

La Jokey, intimii îi spuneau oncle Michel. Pe la spate toți îi spuneau oncle Michel, familiaritate pe care și-o însușiseră, bine înțeles, ziarele.

Vorbea răspicat, aruncînd vorbele de sus, ca un bacșiș din balcon. Și vorbea moldovenește cu un ușor accent franțuzesc păstrat din tinerețe, accent care învăluia cu un fel de pudoare arhaismul neaoș al cuvintelor îmbinate în fraze de o cronicărească puritate.

Olguța îl poreclise „l'oncle universel".

— En effet, je m'aperçoit que ma famille onclesque grandit drôlement! Mais, en échange, j'ai le plaisir de recevoir une nièce très simpathique par cette voie profondément dégoûtante!

Colonelul Barbă-Roșie privea cu o părintească admirație neastîmpărul Olguței care deși în repaos, frămînta floreta fără urmă de osteneală.

— Pur-sînge, oncle Michel!

— Tais-toi, Barbaroza! îl alungă oncle Michel cu un gest extenuat al evantaiului. Tu vezi numai cai! Ai halucinația grajdului profesional! Mai sînt și magari pe lumea asta, nu numai cai; n'est-ce pas, d'Artagnanette? Je viens justement d'en quitter un...

— Qui est-ce, monsieur Lafontaine?

— C'est un politicien—naturellement! Cum îl cheamă? Ah!..

In fața numelor colegilor universitari și a luceferilor politici, oncle Michel avea un recul voit—de memorie—care punea o distanță sanitară între el și ei.

Ușa se deschise făcînd loc unui domn cu obraji atît de grăsuni, rumeori și zîmbitori, că păreau făcuți din pasta dolofană a feselor îngerașilor lui Rubens.

Văzîndu-l, oncle Michel se lumină.

— Tiens! Cum îți *dzici*, tachistule? Nu pot să-ți rețin numele ilustru!

— Ei, coane Michel! Costea Babic.

— Ah! C'est cela! Costea Babic, oui! Le voila, d'Artagnanette! Il a une manière pommadée d'être takiste; tout à fait fabrication Take! Il me remplit de joie!

Costea Babic zîmbea ca un buchet de trandafiri în cărţile poştale ilustrate.

— Tare-i glumeţ, conu Michel!

— Comme la politique développe l'esprit d'observation!...

— ...L'esprit, en général, adăugă Olguţa.

— Domnişoară Deleanu, m'a însărcinat conu Iorgu să te anunţ că plecaţi îndată.

— Cum asta? Nu-s încă opt jumătate! se încruntă colonelul. Ce-a păţit Iorgu de se grăbeşte? Cîştigă?

— Vai de mine! Conu Iorgu are nobleţa de-a pierde constant!

Olguţa se încruntă: o cută între sprincene, cu răsfrîngeri adînci. Ştia că tatăl ei pierde nebuneşte, şi că-şi făcuse o celebritate din aceasta. Dar mai presus de toate o supărau glumele pe socoteala acestei celebrităţi mănoase pentru o bună parte dintre cei care-o satirizau.

Zvîrli floreta pe canapea.

— Mă ertaţi, trebue să mă îmbrac. Oncle Michel, ai dreptate. Colonelul vede numai cai arăbeşti şi lame de Toledo; mai sînt şi copitele fabulei. Buna sara.

Dispăru în odaia de bae unde o aşteptau ogarii, racheta şi duşul rece.

Oncle Michel îşi freca palmele.

— Hm! C'est épatant! Et pourtant elle ressemble parfois à sa tante Elenco Dumşa qui était horriblement laide et affreusement intelligente. Oui! Affreusement in-tel-li-gente, monsieur le takiste!

Tu l'a connue, Barbaroza?

— Oncle Michel! protestă colonelul, bombîndu-şi marţial bustul.

— Tţ, mon cher! N'am spus că-i urîtă! Au contraire! Mais elle lui ressemble,—surtout quand elle dit des verités. C'est drôle!

— Pur-sînge! murmură colonelul, ca un refren, bătîndu-şi barba cu dosul palmei.

— Ei lasă-mă! se supără oncle Michel, desfăcînd evantaiul. Iar te-ai făcut impresar de cai!

*

— Bonsoir, Olguţa.

— Bonsoir, papă.

Congestionată şi nădușită, cu ochii lucioşi de frigurile banchetului de baccara, cu timplele surite de timpuriu, şi fire albe în musteţi, cu trăsăturile arse de zbucium ca de un soare marin dar pline de strania şi fierbintea tinereţă a nervilor, şi fruntea largă şi bombată ca o statornică sfidare,—faţa domnului Deleanu surîdea părinteşte şi copilăreşte Olguţei care era puţin mai înaltă decît el şi proaspătă de soare, vînt şi tinereţă.

— Am ceva pentru „fondul Olguţa", zîmbi el, bătîndu-şi buzunarul dela piept.

„Fondul Olguţa" era tovarăş la cîştigurile cartoforiceşti ale domnului Deleanu. Deşi cunoştea pagubele zilnice, Olguţa tolera tributul seral pentru fondul instituit de tatăl ei, ştiind că-i face plăcere.

Domnul Deleanu o sărută pe frunte şi începu să-şi potrivească în faţa oglinzii, cravata strîmbă.

— Vă salut cu respect, coani Iorgi. Numai două vorbe, dacă nu se supără domnişoara matale.

Gerş Hermann — misit — era client civil, comercial şi mai cuseamă penal, al domnului Deleanu. Şi cum tainicele lui afaceri nu puteau fi rezolvate decît de „coani Iorgi" îl aştepta la club— unde-l găsea sigur—înloc să-l aştepte la biurou—unde găsea secretarii.

— Gerş!

Cum ar fi spus: „Marş!"

Dar Gerş, cu zîmbet şi gest amforat de balerină, mai înaintă un pas. Era aşa de gras că părea de două ori gravid: şi pîntecele, şi fălcile.

— Coani Iorgi!

— Aşteaptă-mă acasă, Gerş.

— V'aştept la gară. Cu respect şi complimente la domnişoara.

— Ce? Pleci, papă?

— Da, plec la Bucureşti. Jidanii ştiu tot! Ce să-ţi aduc, Olguţa?

Se suiră în trăsură, cu ogarii la picioare!

— La „Smirnov". Ce cumpărăm, Olguţa?

Domnul Deleanu răspundea la saluturi în dreapta şi în stînga, zîmbind, gesticulînd amical, protector sau cu înţeles, ca un orator popular la coborîrea din tren.

Sîmbăta însufleţise Iaşul, mai ales strada Lăpuşneanu: treceau parfumuri violent proaste şi mătăsuri colorate intens ca acadelele din borcanele cofetăriilor periferice.

— Flori mirositoare pentru duduci costisitoare! Cumpăraţi, cumpăraţi domni galanţi şi cavaleri berbanţi! Baronul de Vax vă porunceşte să fiţi galanţi şi eleganţi dacă vreţi să fiţi berbanţi! Tiu vio, ma belă damă?

Cu ghete de lac, ghetre albe, mănuşi albe, trandafir alb la butoniera smokingului şi monoclu cu şnur lat pe o faţă de gorilă ţigănească, baronul de Vax—cum singur se intitula—îşi plasa florile cu o impertinenţă în glas şi gesturi, calculat negustorească pentru publicul de Sîmbătă. In timpul săptămînii se adresa individual trecătorilor, cu călcăile lipite şi *jobenul* plecat: „Măria Voastră, nu vreţi..."

Trăsura se opri în faţa băcăniei „Smirnov". Intrară.

— Buna sara, domnişoară Volga. Ci faci, domnule Medeleanu?

Olguța întinse o mînă prietinoasă noului venit care intra în băcănie cu mîni crispate și tremurătoare de orb nervos, duhnind a vin, bărbos ca Robinson, dar brun, cu trăsături ascetice, ochi halucinați de derviș urlător, și îmbrăcat ca o sperietoare de păsări.

— Vii dela Jupey-Club, Pierdeleanu ?... Luăm o ți-țuică și niște a-kefali ?

Apăsa pe fiecare vorbă—calambur îndeobște—ca într'o cirjă care i-ar fi susținut bicisnicia, și avea accentul mirat evreesc al celor care imită mereu jargonul. Văzuse trăsura casei Deleanu oprindu-se la „Smirnov", de peste drum, dela „Respect general" și nu se putuse opri—lăsînd murăturile usturoete, pastrama de gîscă, vinatul acrișor și cei trei convivi în fața cărora își orhestra calambururile—să nu vie și la o țuică.

Calambururile erau în inteligența acestui junimist ca o mahala în jurul unui oraș cu tainice grădini și discrete palate. Ca să-l cunoști, trebuia să treci mai întâiu prin mahala. Olguța trecuse, și îl stima. Stima și faimoasa răutate verbală —care era luciditate—și humorul sincerității sale temerare, și sărăcia trupească a acestui învățat—diagnostician miraculos în medicină—ferfenițos ca o carte veche.

— Domnule Prahu, vii la noi la masă ? îl invită Olguța aruncînd o privire iute domnului Deleanu care zîmbi.

— *Viu*. Iți mulțumesc, domnișoară, adăugă el ceremonios, pieptănîndu-și barba, pieptănată cu mînile numai în astfel de ocazii.

Doamna Deleanu nu prea împărtășea stima Olguței și prietinia domnului Deleanu pentru acest conviv care lăsa dire de glod pe covoare, mormane de scrum pe mobile,—pe fața de masă, arhipelagul tuturor alimentelor lichide sau quasi, și al băuturilor, și care pe deasupra vorbea de rău pe toți. Dar alianța Olguța—domnul Deleanu era mai puternică.

Se suiră în trăsură cu pachetele și sticlele; Olguța la mijloc. Ogarii pe jos. Caii mergeau încet din pricina aglomerației; cotind spre „Copou" prin fața „Rîpei-galbene" o luară la trap. Trotuarul străzii Carol era atît de plin de pietonii Sîmbetei că părea un funicular urcînd spre Copou.

Noaptea cădea clară ca pe un decor mănăstiresc. Așteptai glasul clopotelor.

Rupînd tăcerea, doctorul Prahu întrebă—ironic sau trist?—întinzînd mîna crispată ca un blestem !

— Unde-i Iașul ?

Și singur răspunse, cu mimică și accent de parodie:

— Aici-s, moi !

*

— Pleacă maestrul la București ! Dosarele...

— Conașu pleacă la București. Degrabă la masă.

— Bine, Iorgule, iar mă anunți în ultimul moment ! Și musafiri la masă pe de-asupra ! Poftim !... Profira, spune lui Neculai să mai pue un tacîm... A ! Unde mi-e capul ! Olguța, ia vezi tu ce-i cu scrisoarea lui Gheorghiță. Scrie de niște cărți trimise din greșală. Uite: ce-i asta ! *Ojardindilifant !*

Vestea plecării domnului Deleanu se răspîndise ca sunetul trîmbițelor de mobilizare, accelerînd ritmul obișnuit al casei, și alarmîndu-l.

Doamna Deleanu se consacră pachetelor destinate lui Dănuț; domnul Deleanu, expedierii clienților și alcătuirii bagajelor haotice.

Puiu—surprins de Olguța în clipa cînd vămuia salamul și ghiudemul aduse pentru masă—fusese expulzat din sufragerie în salon să ție tovărășie doctorului Prahu, sau, mai exact, somnului acestuia, căci doctorul, decîte ori se așeza pe o sofa sau într'un fotoliu—fără ca să aibă în față o masă cu pahare, sticle cu trompă metalică alături de „sferturi" și mucuri de țigări—adormea cu gura deschisă, avînd aerul celor cloroformizați pe un scaun dentar.

Puiu se plimba prin salon, cu mînile la spate, tropăind agresiv, cu sufletul plin de revoltă și amar: iar îl bruscase Olguța ! Pe doctorul Prahu nu putea să-l sufere ! Și pe de-asupra îl exaspera și un ulcior stîrnit de colbul vitezelor cicliste !

Olguța, după ce porunci lui Neculai să scoată o sticlă de vin „fain" pentru desert—în cinstea doctorului—alternă lectura scrisorii lui Gheorghiță cu mușcatul combativ al feliilor de ghiudem-piparat, dur și aromat, care se mînîncă obligator în picioare, ca o așchie de pîne zmulsă—fiindcă pînea nu-i tăiată încă—întovărășind o lectură.

— *Ojardindilifant?*

Intră rîzînd în odaia Monicăi.

— Hei-hei ! Cucu !

Aprinse lumina.

— Ai adormit ?

Monica se ridică de pe divan, ocrotindu-și ochii cu palma. Rochia subțire, îmbrăcată pentru primirea pachetului, era ca o floare bătută de brumă.

— La masă, Melizando ! Uite ghiudem. Știi că papă pleacă la București !... Monica !

Aplecîndu-se, Olguța-i căută ochii; Monica și-i acoperi.

— Ai plîns ?

— ...

Olguța aruncă o privire pe masă. Văzu risipa cărților.

— „Au jardin de l'Infante". A ! *Ojardindilifant!...* Ce-i asta ? „Pour Adine ?..."

Monica se repezi la masă.

— Te rog, Olguța, nu ceti.

— E pentru tine ?

— ...Nu.

Monica plecă în jos ochii plînși.

— Atunci, dă-mi voe. Uite scrisoarea lui Gheorghiță.

Citiră alături: Olguța, versurile cu dedicație, care lămureau lacrimile Monicăi; Monica, scrisoarea care explica prezența, în același pachet, a celor două „Au jardin de l'Infante". Fața Olguței era atentă, severă, preocupată. Deîndată însă ce simți ochii Monicăi îndreptați asupra ei, își luă un aer ironic și surprins.

— Et tontaine et tonton!

Monica zîmbi ostenit subt ochii Olguței.

— De ce-ai plîns?

— ...

— Ți-a scris?

— Da.

— Minciuni?

— Vai, Olguța! Dănuț!...

— Atunci de ce-ai plîns?

— ...

— Din pricina Adine „au coeur rapace"?

Monica se roși.

— Fiindcă i-a făcut versuri și ție ți-a scris în proză?

— ...

— Atunci de ce-ai plîns? se încruntă Olguța, bătînd cu pumnul în masă.

Leila deschise ochi speriați. Olguța trînti felia de ghiudem pe „Au jardin de l'Infante".

— Monica, uită-te la mine... Te rog să nu fii Melizandă!... Acuma uită-te'n oglindă. Uită-te, că nu-i rușine! bătu ea din picior.

Silită de mînile Olguței, Monica se uită și-și văzu frumuseța inutilă.

— Atunci de ce-ai plîns?... Ascultă, Monica, tu știi că o-dată pe an vorbesc și eu serios. Eu *afirm* că te iubește pe tine.

O luase viguros de umeri. Ochii Olguței erau pasionați și puternici ca ai celor care vorbesc în numele lui Dumnezeu. O cută i se adîncise pe frunte, deasupra rădăcinii nasului.

— Tu crezi c'o iubește pe domnișoara Adina. Perfect. De ce?... Răspunde?

— ...

— Fiindcă i-a făcut versuri?... Răspunde?

— ...

— Mai întâiu nu *i-a făcut* versuri. *A făcut* o poezie și a dedicat-o domnișoarei Adina. Asta-i mania și vanitatea celor care fac versuri: să le dedice: lui Dumnezeu, Patriei, sau măcar unei domnișoare. Dar versurile nu-s scrisori! Și nici scrisorile nu trebuesc luate în serios! Dar versurile! Dacă era trist din cauza acestei domnișoare, îi scria o scrisoare, sau nu-i scria deloc,

își pierdea pofta de mîncare, slăbea... De unde! N'ai văzut ce scrie Gheorghiță? Că a avut un gutunar da i-o trecut! Vrasăzică Metaforel, sănătos tun, face poezii jalnice—asta-i altă manie a poeților sănătoși—pe care le trimite cu dedicație la diverse domnișoare. Cînd are să-și tipărească versurile viitoare are să le dedice în bloc ție,—sau mamei! Ce ai de spus?

— ...

— Nu ești mulțumită! Bine. Atunci să procedăm negustorește. Să cîntărim: domnișoarei Adină i-a trimis „Au jardin de l'Infante"; ție ți-a trimis toate volumele lui Samain. Ei i-a trimis o poezie cu dedicație, în care-i spune minciuni, căci dacă vroia să-i spue un adevăr îi scria o scrisoare; *ție însă* ți-a scris o scrisoare în care tu singură spui că nu-ți scrie minciuni... Ce-ți scrie?

— ...Că-i trist...

— Sigur, fiindcă-i la București și tu ești la Iași. De asta face poezii jalnice.

— ...Adinei...

— Adinei! Ascultă, Monica: domnișoara Adina X fleurtează cu benjaminul! Dar fiecare băiat fleurtează cu toate fetele,—și foarte bine face, așa trebue să facă. Cu una face exerciții de versificație, cu alta joacă tenis, cu alta patinează, cu alta suspină la „Dama cu Camelii", cu alta merge la cinema, etc... Și pe una o iubește. Dănuț te iubește pe tine.

— De unde știi? întrebă Monica, deschizînd ochi mari ca în fața unui oracol.

— Știu fiindcă-s sora lui... și știu eu fiindcă știu. Ți-am spus eu vreodată minciuni?

— Nu.

— Atunci de ce nu mă crezi?

Monica plecă ochii, vorbind în șoaptă:

— Atunci de ce nu mi-a scris nimic, dela Crăciun?

— Cum nu ți-a scris? Dar scrisoarea de azi? Dovadă mai bună decît asta ce vrei? Cît timp nu ți-a scris, să zicem că ai fi avut dreptul să te îndoești. Dar acum?... Și tu n'ai dreptul să te îndoești! urmă Olguța cu pasiune, zguduind umărul Monicăi. Dănuț te iubește pe tine,—și dacă te îndoești înseamnă că tu nu-l iubești...

— Vai, Olguța...

— Atunci n'am dreptate?

Monica ridică din umeri, zîmbind, gata să plîngă.

— Atunci mănîncă-ți ghiudemul... Fugi, nu vreau sărutări!

Și întorcîndu-se dela ușă:

— Împachetează Infanta și hai la masă că pleacă papa.

Olguța intră în odaia ei, cu fruntea încrețită. Nu era întâia oară cînd se mira ea singură de tonul categoric al afirmațiilor ei, după ce le făcuse și argumentase. Chiar profesorii își puneau o clipă la îndoială memoria sau știința, față de fanatis-

mul cu care Olguţa afirma, uneori o inexactitate, şi a ingeniozităţii cu care făcea verosimil ceiace afirma. De astădată însă, nu mai era vorba de un profesor, ci de Monica...

— Dudue Olguţă poftiţi expres,—o invită la masă Neculai, ridicînd minile înmănuşate în semn de mare ananghie.

— Spune că vin.

Medită o clipă, cu ochii întredeschişi, cu fruntea încordată. Zîmbi.

Şi brusc iluminată se aşeză la măsuţa de pe care-i zîmbea fotografia lui Moş Gheorghe, şi scrise trei scrisori cu viteza unui dejun intr'un restaurant de gară unde trenul se opreşte cinci minute.

*
* *

Ultimele ecouri ale zilei întîrziau în bucătărie şi în odăile servitorilor.

Liniştea intrase în casă ca un ingheţ fără duritate şi fără scînteere. Prin ferestrele deschise intrau delicaţii oaspeţi care niciodată nu vin pe uşă: somnul vîntului, freamătul plopilor, dulceaţa teiului.

Paturile erau înfăţate dar goale; luminile stinse.

Doamna Deleanu şi Monica se plimbau pe aleia care ducea spre poartă. Tăceau. Fiecare cu gîndurile şi umbra ei, deşi purtau în gînduri pe acelaşi Dănuţ, altul în fiecare.

Doamna Deleanu se rezema într'un baston luat la întîmplare din vestiar; nu atît pentru a-şi sprijini trupul; mai cu seamă pentru a-şi însoţi singurătatea, căci tăcerea Monicăi era o departare.

Puiu, calare pe bicicletă, făcea opturi concentrate pe nisipul aleii. Era furios. Olguţa plecase la gară cu domnul Deleanu, şi el...

— Puiule, nu-ţi dau voe să mergi noaptea cu bicicleta prin oraş. La ora asta copiii se culcă.

— Da' azi îi Simbătă, tante Alice! Mine n'am şcoală! suspinase el.

— Cu-atît mai bine: stai cu noi acasă la aer curat.

Puiu Deleanu—licean în clasa patra—era văr de-al doilea cu Olguţa şi Dănuţ. Avea o faţă rotundă, pe care miniile cădeau rumene şi dese ca cireşele scuturate din pom,—şi fruntea domnului Deleanu, purtată cu aceiaşi aroganţă.

Cu patru ani înainte, intrase pe poarta casei Deleanu—laolaltă cu clienţii—un copil mărunt şi îndesat, tuns chilug, cu o pălărie de pislă neagră, prea largă pentru el, adăpostind doi obraji sănătoşi de copil care s'a dat cu săniuţa, doi ochi serioşi şi preocupaţi de cioban prematur, şi un năsuc.

Subt sumănel era îmbrăcat cu o cămeşă ţărănească albă, cu

chenare brodate de mama, şi un brîu roş, lat; o pereche de bocanci de iuft, purtaţi cu străşnicie, întregeau silueta. Mai avea şi un băt pentru cîni, o lădiţă de lemn cu toată zestrea, şi o scrisoare pentru domnul Deleanu.

Tatăl lui—ţaran chiabur, dar cu evlavia banului, din părţile Palancei—dorea ca prin influenţa vărului său—„boerul dela Iaşi“—să-l introducă pe Mihu—aşa se numea copilul—bursier la „Liceul Internat“ din Iaşi.

„...şî dacî na fi cu putinţî sî ti milostiveşti coani Iorgule di sărăcia noastrî şi săl gazdueşti la domnia ta acasî. Cî băietu îi tari inimos şi cînd na fi la învăţăturî lii puni la treabi ca si nu mînînci digiaba. Cî ţom mai trimeti şi noi oleacă di păstrăvi, oleacă di caş, un curcan, nişte prosoapi...“

Cu nici un chip Mihu Deleanu nu voise să primească invitaţia de-a sta la dejun cu boerii. Înfipt în ogradă, lîngă lădiţa lui, mîncase cu mîna şi cuţitul, merindele de-acasă. Cînd il întrebau servitorii sau clienţii cîte ceva, şedea la gînduri, apoi răspundea tare—ca unui om de pe altă vale—privind din plin, pe cel ce-l întreba, cu ochii lui rotunzi. Spre sară, înfricoşat de mulţimea clienţilor, se refugiase în grădină. Acolo îl descoperise doamna Deleanu, trîntit pe iarbă, cîntînd din fluer înăduşit.

— Tu ştii să cînţi din fluer, puiule?

— ...Ahî!

Fără de intervenţia domnului Deleanu, Mihu reuşise la examenul de bursă, cu media zece, distanţînd pe toţi ceealalţi candidaţi.

— Răspunde ca Isus in templu! felicitase directorul pe domnul Deleanu.

Totuşi, Mihu nu intrase intern, nici nu se folosise de locul cîştigat. Doamna Deleanu reţinuse acasă pe micul şi sălbatecul suplinitor al lui Dănuţ. Şi încetul cu încetul, Mihu devenise Puiu pentru doamna Deleanu şi Monica, şi Cuţulachi pentru Olguţa. Un Puiu zvelt, îmbrăcat cu mult mai mult gust decît majoritatea colegilor săi orăşeni, un Puiu transfigurat care purta totuşi în suflet, ca un filigram, pe Mihu de odinioară.

Invăţa cu o uşurinţă şi o isteţime care-l făceau să fie—înafară de orele de clas—într'o veşnică recreaţie. O singură luptă grea avusese cu ale învăţăturii, dar biruise: cu limba franceză. Zile şi nopţi dearîndul—în taină şi singurătate—se trudise Mihu să-l rostească pe „*le*“ aşa cum răsuna dulce, muzical, fără efort, în gura fetelor şi a doamnei Deleanu. Cu toate acestea, evoluase dela greoiul şi odiosul „*lio*“ până la perfecta puritate a lui „le“, cîştigat de el ca o cetate, după un lung şi istovitor asediu în timpul căruia vărsase şi lacrimi.

Dar mai crudă decît „le“ era Olguţa care-i dăruise de Paşti, pe cînd era convalescent după febră-tifoidă, bicicleta: o bicicletă elegantă ca o rîndunică în zbor, înzestrată cu cauciucuri roşii, frînă automată şi două ghidoane: unul de curse şi altul de plim-

bare. Bine înţeles, desperările zilnice ale lui Puiu întrebuinţau numai ghidonul de curse, pe care aplecat şi în astă seară, făcea semnul infinitului pe nisipul aleii, fiindcă doamna Deleanu nu-l lăsase să meargă la gară cu bicicleta şi fiindcă, mai ales, Olguţa nu-l acceptase în trăsură, pretextînd că nu e loc...

— Da! Bărbosul şi beţivanul de doctor are loc... şi eu nu!

Ah! De ce nu se'mbolnăvea din nou, de ce nu răcea, de ce nu-şi rupea un picior, să fie Olguţa iarăşi bună cu el ca în timpul convalescenţei. Pe-atunci, ea singură îi cetise cu glas tare amîndouă minunatele: „Livres de la Jungle" ale lui Rudyard Kipling, traducîndu-i unde nu pricepea, mimînd pe ursul „Baloo" cel cu vorbe înţelepte şi labă autoritară, pe boaul „Kaa" spaima „Banderlogilor", care vorbea sîsîit ca un om fără dinţi, şi pe „Mawgli" care era voinic şi îndrăzneţ „cum trebue să fie orice băiat".

Şi el era voinic şi îndrăzneţ, aşa cum vroia Olguţa. Pe bicicletă nu se temea nici de tramvae, nici de automobile; la şcoală, de nici-un coleg, nici chiar de repetenţii cu voce groasă care fumează la „0 0", deşi el purta încă şosete şi pantaloni scurţi.

Totuşi, de cînd se însănătoşise, Olguţa nu-l mai lua în seamă şi cînd îl lua, îi spunea Cuţulachi. Uneori îi venea să se arunce din podul casei,—dar se răsgîndea, aruncîndu-se în viitor cu elanul dobîndit din renunţarea la cealaltă aruncare.

Lasă! Are să fie el mare!... Are să fie ca Vlad-Ţepeş!... Ş'atunci are să vadă Olguţa!

— Puiul, du te li culca e.

Roţile vijiiră înspre casă.

— De ce-o fi întîrziind atîta? întrebă doamna Deleanu pe Monica.

— ...Poate dela gară s'a dus pe la Rodica, tante Alice.

— Da, e drept!

Plimbarea reîncepu tăcută. Doamna Deleanu se liniştise. „Rodica-fără-cofiţă" spre a se deosebi de „Juna Rodică voioasă trece" — spunea Olguţa — era o bună prietenă a fetelor, şi una din rarele eleve ale pensionatului „Humpel", care nu făcea cură de slăbit, nu era îndrăgostită de profesorul de filozofie, şi nici nu accepta moda leşinului şi a melancoliei cu palori riguroase. Avea o poftă de mîncare statornică: taşca-i era plină de chifle, smochine, migdale, alune, pe care le mînca subt ochii profesorilor pe'nfundate. Olguţa-i spunea că are o privire antropofagă. Şi pe deasupra, Rodica rîdea „ca o şcoală primară". Cînd venea la Olguţa, doamna Deleanu zîmbea din a patra odae, fiindcă şi de-acolo le auzea rîzînd.

— De ce rîdeţi? le întreba ea binevoitoare, deschizînd uşa.

Şi se încingeau nişte rîsete care excludeau vrîstele care puteau să mai întrebe cauza lor.

Prin tăcerea Iaşului, trapul cailor, urcînd la deal, răsuna clar şi sonor ca subt bolţile unei catedrale devastate

Doamna Deleanu şi Monica se îndreptară spre poartă.

— Olguţa!... Unde-i Olguţa, Ilie?

Din trăsură se coborîse—răsturnînd pe stradă o umbră de balon captiv—Gerş Hermann, cu pălăria coborîtă adînc în noapte ca o ciutură.

— Cu respect şi sărut mîna. Pot să vă dau complimenti di la coani Iorgi şi di la domnişoari.

— Unde-i Olguţa, domnule?

Gerş întinse două scrisori, surîzător.

— Domnişoari a plecat la Bucureşti!

— Nu se poate, domnule! Ilie, unde-i duduia?

— Pui di la gari nu s'o mai întors, sărut mîna, răspunse Ilie deschizînd poarta.

Gerş luă din trăsură, cu precauţii grase, un pachet.

— Coani Iorgi o trimes nişti îngheţati... ci-i mai extra, puteţi să mă credeţi. Cu respect.

Intorcîndu-se cu trăsura, doamna Deleanu şi Monica se coborîră grăbite în vestibul, aprinzînd lumina.

— Ce zici, Monica!

— ...Dă!

— Asta-i pentru tine.

Pe plicul scrisorii adresate doamnei Deleanu, Olguţa scrisese în fugă: „Mîncaţi îngheţata că se topeşte. Nu mi s'a întîmplat nimica".

Doamna Deleanu ridică din umeri.

— Ileana! Ileana! Profira... Profira, du îngheţata în sofragerie şi pofteşte-l pe cuconaşu Puiu dacă nu doarme.

„Dragă mamă,

Nu te alarma. Nu te anunţ că m'am sinucis aruncîndu-mă subt roţile trenului! „La din contra": plec la Bucureşti să văd pe benjaminul familiei. Am să-i pun termometrul, am să-l inspectez dacă-şi pune galoşii cînd plouă, însfîrşit, într'un cuvînt, am să te înlocuesc.

Atunci de ce te superi? Cum nu m'aşi fi supărat eu dacă plecai mata—chiar fără să m'anunţi—aşa nici mata nu trebue să te superi că pleacă — anunţîndu-te — fiica matale supusă (?) şi iubitoare (!!)

Olguţa".

— Poftim! Ţie ce-ţi scrie, Monica?

— Mă anunţă că pleacă la Bucureşti şi mă roagă se aranjez Luni la şcoală să-i motiveze absenţa.

Se priviră ochi în ochi,—şi zîmbiră.

— Vai, Monica, tare-s proaste mamele! Adică de ce n'am plecat eu?

Monica se roşi violent: dar ea?

*

„Dragă Monica,

Aceste rînduri palpitante sînt compuse în *odaia mea*, nu la gară, așa cum crede mama. Nu te-am anunțat pentru a evita emoțiile din timpul mesei,—mai ales tăerea apetitului.

Plec la București.

Asta înseamnă, scumpă Melizandă... Ce să-ți mai spun? Culcă-te și dormi ca „somnoroasele păsărele". Nu neglija să te uiți în oglindă de câteori ești pesimistă. E cel mai bun „cordial": „Cordial-Monica", recomandat de mine.

Acuma să trecem la afacerile mele. Mîne dimineață, adică nu, mîne după amiază trimite-l pe Neculai cu alăturatul bilet, să-l caute pe doctorul Prahu prin toate circiumele, începînd cu „Respect General". Să-i dea biletul întovărășit de o sticlă de vin „fain" din pivnița noastră. Doctorul Prahu, cu a sa tremurătoare mînă, va plăsmui un certificat medical—trimite-i și o coală—în care va constata că eleva Deleanu Olga sufere de o boală oarecare—durata, aproximativ trei-patru zile. Acest certificat îl vei prezenta directoarei, fără să te roșești: nota-bene. Pe Neculai îl vei răsplăti cum trebue, tu care ai „un caracter nobil".

Nu uita: mîne la 4 să fii gata pentru cavalcadă. Explică-i colonelului lipsa mea, atribuind-o unei cauze... cavalerești: nu? Spune-i că, sufletește, călăresc la dreapta lui.

De n'ași uita să iau Infanta! Partea cea mai nostimă e că plec la București în acutrament de tenis, fără nimic altceva".

Aleia jacta est! Pune-o la curent pe Rodica,—în ora de Matemateci.

Al tău satrap devotat

Olguța.

P. S. Sper că ogarii nu vor rămînea orfani în lipsa mea? Adu-ți aminte că-s dela Metaforel.

Olguța".

„Iubite Doctore,

Iți trimit o sticlă de vin roșu din acela pe care l-ai diagnosticat „meritoriu". *Do ut des*, cum spun distinșii secretari ai tatei, insistînd mai ales asupra lui *Do*.

Iată ce te rog: așterne pe alăturata coală de hîrtie, o maladie care mă va reține în casă vre-o cîteva zile,—ceva inofensiv dar impunător, o variantă cu nume pedant și rădăcini pulmonare a gutunarului, de pildă.

Iți mulțumește pentru amicalul certificat a matale devotată

Volga.

P. S. Să nu scrii cumva în certificat Volga! Mă numesc Olga Deleanu—cel puțin așa pretinde catalogul—și directoarea noastră nu pricepe decît glumele premiate de Academia Romînă".

— Cine-i?

— Eu, Monica. Imi dai voe?

— Cum nu. Intră, Puiule.

Puiu intră cu buzele roșii de înghețata de zmeură, în papuci, cu pelerina peste cămeșa de noapte, — bălăbănindu-și mînile și capul în cadență jalnică.

— Ce-i, Puiule? Te doare un dinte?

Puiu oftă amar.

— Cît are să stee la București?

Monica zîmbi.

— Știu eu! Cîteva zile.

Puiu dădu din cap obidit și se întoarse spre ușă. Cu mîna pe clampă se opri. Plecă fruntea. Pelerina tresărea ca și cum ar fi adăpostit vînt.

— Lasă, Puiule, lasă că vine înapoi! îl consolă Monica, luîndu-l lîngă ea, așezîndu-i capul pe brațele ei.

— Nici nu mi-a spus buna-sara! Ce i-am făcut eu? izbucni Puiu în lacrimi și suspine.

Monica îi dezmierda obrajii uzi, privindu-l cu duioșie și melancolie... Dănuț era departe, Dănuț era mare... Unde era Dănuț cel cu bucle de fetiță? Dănuț cel care-o trăgea de cozi prin livadă?

Cu ce icoană copilărească începea dragostea ei: un copil cu bucle mînînd prin livadă o fetiță cu cozi lungi: „Hii, căluț!" Hii, căluț! Și iată erau mari! Și-l iubea pe Dănuț cu aceiași inimă, an cu an, alta.

Uneori își simțea inima grea ca o lacrimă. Ar fi vrut să aibă pe brațele ei capul lui Dănuț. Cu slabele ei mîni să-l ocrotească de tristeță și primejdii. Cînd se gîndea la el, sufletul se îndoia ca o salcie deasupra unei ape.

Il iubea pe Dănuț. De cînd? Trupul ei crescuse și se înălțase cu iubirea ei.

Era tristă. Iubirea ei era o amforă uitată pe margina unei fîntîni...

— Dă-mi o batistă, Monica.

Iși șterse ochii și nasul mai ales, cu furie.

— Mă duc.

Monica îl însoți pănă la ușă.

— Lasă, Puiule, vine Olguța degrabă.

— ...Monica, tu ești bună, lasă-mă să dorm la ea în odae... numai la noapte.

— Bine, Puiule, te las,—zîmbi Monica.

— Da să nu-i spui, că după aceia iar mă face Cuțulachi! suspină Puiu izbucnind din nou în lacrimi.

Infășurîndu-se cu o mișcare hamletiană în pelerină, intră în odaia Olguței.

Monica stinse lumina, își mută fotoliul în balcon, și singură rămase în noapte.

Revărsarea lunii împodobise cu fildeș vechiu o coastă a cerului.

Iașul durat din tăceri de biserici, intrase in noapte deplin. Nu auzeai nici glas de om, nici huruit de roți, nici răcoroasă, copita calului bătînd asfaltul. Uneori, în depărtarea Tatarașului, hămăiau cînii ca la țară.

Turlele bisericilor de pretutindeni, și plopii, arătau cerul.

Luna se înălța, urcuș de abur pe scări fără trepte, suiș lin, avînt neted ca in somn.

Parfumul teilor nu mai știai: coboară din stele ? adie spre stele ?

Luna se înălța. Tot cerul era o vibrație necontenită, ca aburit de-un tremur diafan de aripi de libelulă.

Luna se înălța inclinind argintiu zările, dezvăluindu-se tot mai albă, paloare din paloare, pe deasupra turlelor, pe deasupra plopilor, peste faldul dealurilor...

Se înălța și s'aduna o albă și albastră sihăstrie in jurul ei, ca în preajma gîndului ș'a piscului înalt.

Se înălța ca parfumul crinilor, ca o răcoare pe timple, ca un nimb pe creștet, ca o iluminare a frunții, ca o deșteptare a vederii...

Se înălța, și se umplea cerul de îngeri limpezi, de fum de tămîie,—albe și albastre plutiri în tăria nopții...

..Pănă cînd, în contopirea de alb și albastru, de vînăt și vioriu, de cenușiu și violet, de verzui și sur, de lumină și umbră și penumbră,—noaptea fu ritm de văluri pe respirația unui trup, și luna, chipul acelui trup, chip atît de alb, de pur și de luminat, că în acea clipă, în marea singurătate a înălțimilor și in limpezimea cerului, chipul lui Dumnezeu se arătă răsfringîndu-și splendoarea în adorarea lunii.

* * *

De repetate ori—cu un expresiv crescendo—vecinul cabinei de „Wagons Lits", ocupată de domnul Deleanu și Olguța, bătuse cu pumnul in păretele despărțitor, intervenție care înceta risetele.

Domnul Deleanu cedase Olguței o cămeșă de noapte cu motive naționale, papucii—prea largi pentru ea—și un halat de călătorie. Astfel îmbrăcată, Olguța se așezase turcește pe patul de jos; domnul Deleanu, fără de surtuc, guler și cravată, pe strapontinul din față.

Pe măsuța dintre ei, cofița de fragi, cumparată dela Bîrnova, se învecina cu pachetele de șocolată și nelipsita sticluță de „Cherry-Brandy" cu două pahare: al Olguței umplut pe sfert.

Trenul intră in gara Vaslui. Zărindu-l pe domnul Deleanu, doi domni care soseau încercuiți de tregheri cu bagaje, se opriră cu brațele deschise și figuri beate:

— Tu, Iorgule !

— Eu, Iancule !

— Și noi mergem la București,—solo ! Organizăm o partidă monstră ! Al nostru ești ! Avem și un vinaț !

— Regret, dragă ! Călătoresc cu fiică-mea.

— Ei și !

— Ei iaca !

— Aa... pardon ! Noapte bună !

Trenul porni urmărit de privirile elitei vasluene, pentru care trecerea trenului era un pretext de întîlnire și un prilej de găteală.

Și din nou, vecinul cabinei cu cofița de fragi, bătu în părete cu exasperare, cu furie... dar și cu'n fel de resemnare, auzind efectul ilariant.

— Lasă-i, nene ! Or fi în voiaj de nuntă ! mormăi patul de sus, deșteptat din somn, către mahmureala patului de jos.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Bacalaureatul

Reintroducerea bacalaureatului, cit şi a examenelor de sfirşit de an, in cursul superior, a avut efectul unui ciclon, venit ca din senin. Au căzut numeroase victime, pretutindeni, în vechiul regat, dar mai ales în provinciile alipite.

Celace nu s'a intimplat nici la fixarea dărilor, nici la măsurile restrictive luate în domeniul politic ori economic, a avut loc cu prilejul bacalaureatului.

Părinţii, îndoloşaţi însfirşit de soarta odraslelor lor, au ţinut întrunire în Arenele Romane, cerind lucruri imposibile, cind este vorba de cultura tinerelor generaţii, de care atirnă în bună parte sănătatea vieţii de mine a statului.

Un fapt este însă pe deplin constatat, cu prilejul acestor examene. Ne-am înspăimintat, cu toţii, de bagajul cultural redus, cu care intră tinerii în viaţă. Mi-a părut rău că nu am pus să se stenografieze toate răspunsurile celor 120 de candidaţi prezentaţi, în Iaşi, la oral, în examenul de toamnă. Cu slabe, de tot slabe excepţiuni, era atita superficialitate şi banal în răspunsurile chiar a celor reuşiţi, încit, fără vrere, în faţa lor îmi puneam întrebarea dacă şcolile secundare nu sint de prisos, după roadele care le dau.

Nu era obiect la care media răspunsurilor să fi fost mulţumitoare.

Le voiu lua pe rind.

Dintre toate cunoştinţele cerute pentru o cultură generală, s'ar părea că acele relative la limba şi literatura romînă sint cele mai lesne de căpătat. Se învaţă metodic în şcoală, se insistă mai mult asupra lor, dar mai ales se presupune că pot fi prinse şi din numeroasele publicaţii periodice la îndămîna elevilor. Scrie-

rile autorilor romini, ale celor mai mulţi, apar şi în broşuri eftine, iar operele complecte trebue să se găsească în biblioteca oricărei şcoli. E de presupus că setea de cetit, inerentă tinereţii, se linişteşte în primul rind din produsul scriitorilor naţionali. Aşa e pretutindeni; aşa e logic.

Bacalaureatul a arătat însă cu totul altăceva. Evoluţia literaturii vechi, în trăsături generale, era mai bine cunoscută, redusă însă la amintirea învăţăturii pe de rost a paginilor din manualele şcolare. De îndată ce s'a cercetat munca proprie a elevilor, ce au cetit ei, se constată seceta cea mai îngrijitoare. Dintre toţi cei întrebaţi, aproape nici unul—excepţiile prea rare nu trag în cumpănă—nu putea să dovedească măcar cetirea operelor unui autor favorizat. Nu erau reţinute, dovada superficialităţii pregătirii lor, nici frumuseţile fragmentelor cuprinse în tratatul de clasă. Unii nu ştiu cine a fost *Gherea*, alţii aşează pe *Carageale* şi *Slavici* printre critici. Pe *Goga* „l-am trecut" zice unul, adică nu a mai avut vreme profesorul să vorbească ceva despre poetul ardelean; din *Sadoveanu*, nuvelistul aşa de fecund şi mai ales atit de atractiv, destul de mulţi nu au cetit nimic.

Dureroasă era mai ales constatarea indiferenţei totale a Basarabenilor, faţă de activitatea noastră literară modernă. De altfel nu au arătat semne că se interesează nici de scriitorii de origină basarabeană.

Mulţi candidaţi habar nu aveau de revistele, cu conţinut general, care apar în ultima vreme la noi, după cum alţii rămineau uimiţi că li se cere să spue numele criticilor literari mai de frunte, în activitate, azi, la noi.

Ceiace denota lipsa totală de interes, era, pentru mine, faptul că nu puteam prinde la ei nici măcar interesul local; scriitorii ieşeni în viaţă, pentru elevii ieşeni, erau aproape tot atit de puţin cunoscuţi caşi cei din Finlanda.

Şi cind candidata X, „de bună condiţie", ştia ceva despre poveştile lui Grimm, dar de ale lui Creangă nu-şi aducea aminte (răspunsul general era: „Am cetit demult, nu-mi mai aduc aminte"; caşicind acel de demult, după dreapta observare a unui profesor, ar fi însemnat decenii!), mă gindeam la mediul ei familiar. De cum a făcut ochi şi a prins gustul cetitului, părinţii cred că sint în curentul modei, dindu-i drept cadou romane din Bibliothèque rose. Mica ei bibliotecă e formată din volumele elegant legate ale colecţiei Larousse ori Hachette. Cărţi romîneşti? Cele de şcoală, frumos învălite în hirtie albă, cu etichetă la colţ, sint azvirlite cum se termină clasa. Rar, rar de tot, intimplător, cite o carte a unui scriitor romin se găseşte alăturea de cele franceze. Drept reviste? „Illustration", „Je sais tout" sau cel mult „Mercure de France", sugerează copilului credinţa că în romîneşte nu găseşte nimic care să fie demn de cetit ori, caşi pe vremea lui Lazăr, că în romîneşte nu se pot zugrăvi sentimente alese. De altfel ceiace vede în casa părintească, observă şi la vitrinele li-

brăriilor, pline cu ultimele apariţii franceze. Chiar dacă la cele mai mari e şi o vitrină cu cărţi romîneşti, sint înşirate deavalma şi cărţile de samă caşi cele cu cuperta atractivă prin tot solul de figuri, uneori chiar obscene.

Cine să îndrume pe elev? Profesorul? Cel mult are vreme şi dispoziţia să-i spue: Ceteşte! Dar ce? Cum? Nimeni nu-l călăuzeşte. Ş'atunci se 'nţelege că Grimm e mai cunoscut decit Creangă.

Să trec la celelalte obiecte.

Geografia Romîniei e cea mai masacrată. Fără exagerare aşi putea spune că din cei 120 de candidaţi, nici 10 la sută nu au arătat cunoştinţe cit de vagi, dar exacte, despre marea, bogata, frumoasa noastră ţară. Clipele pe care le trăiam erau atit de dureroase caşi cind aşi fi fost silit să asist la o adevărată tragedie socială. Mai bine mi-au răspuns elevii de clasa II-a dela şcoala de agricultură dela Miroslava, unde am examinat cu o săptămînă în urmă după bacalaureat, decit absolvenţii liceali. Mulţi din ei, adouazi după bacalaureat, vor începe să se bată în piept şi să cinte imnuri naţionale, deşi mintea lor, şi prin ea sufletul lor, sint goale de cele mai elementare noţiuni despre ţara, la a cărei conducere chiar năzuesc unii dintre ei.

E dreptul; geografia Romîniei se face numai în clasa a IV-a şi noţiuni de geografie economică se dau în clasa a V-a. Peste cunoştinţele sumare căpătate, s'au îngrămădit altele, numeroase, disparate, dela alte obiecte; le-au comprimat până la eliminare. Dar atunci, îmi puneam întrebarea, de ce s'ar mai învăţa? Ce aport aduce culturii generale fiecare obiect în parte, cind liniile lui fundamentale, s'au şters cu totul? Rămine numai interesul propriu, care să deştepte cunoştinţele vechi, să le intensifice. Acest interes, la rîndul lui, e desmorţit de împrejurările istorice în care trăesc elevii, în care trăim cu toţii, unice în viaţa popoarelor. Nimic! Nici o urmă însă nu s'a constatat din vibrarea sufletului, la o generaţie care-şi începe viaţa în condiţii atit de extraordinare.

Despre vechiul regat calea-valea. Că pe Valea Prahovei nu s'a ştiut ce localităţi sint, că judeţul. Putna are drept capitală Putna, că Munţii Păringului fac parte din Munţii Birsei, ori Curtea de Argeş e în judeţul Vlaşca, s'ar putea socoti drept floricele, intîlnite adesea într'un examen general. Dar, durere!—cum ar spune fraţii ardeleni—provinciile alipite sint tot atît de necunoscute caşi Hotentoţia. Nu s'au ştiut nici măcar hotarele Romîniei nouă şi ţările ei megieşe. Saşii se confundă regulat cu Secuii; Blajul, sfîntul Blaj al lui Avram Iancu, cu Cîmpia Libertăţii, este oraş săsesc. Oltul izvorăşte din Munţii Apuseni, şi curge prin Braşov iar Tîrnavele dau în el. Someşul ş'a schimbat calea şi a apucat pe la Sighet, Cernăuţii sint pe Nistru, în care dă Ceremuşul, iar cind am pus întrebarea cum poţi ajunge până 'n capitala Bucovinei dela Iaşi, pe alt drum de cit cel dinspre Paşcani, pare că aşi fi enunţat o grea problemă de matematecă. S'a făcut înconjurul pe la Palanca şi ne-am înfundat la Bistriţa-Năsăud.

Ce se mai poate spune, dacă au fost candidate care n'au ştiut ce e un golf—noţiune de clasele primare—iar alta n'a putut să precizeze în clasă punctele cardinale deşi soarele îi dădea răspunsul pătrunzînd pe înaltele ferestre din amfiteatrul liceului internat, aurindu-i pletele.

Să presupunem că la întrebările bruşte: unde e cutare oraş ori rîu, nu puteau căpăta răspunsuri mulţumitoare, din cauza emoţiei, a minţii pusă prea mult la încercare în acest chip. D. profesor de geografie însă, întrebuinţa şi metoda logicei, pentru a ajuta memoria. Dădea premisele, spre a se face deducerile. Pleca dela condiţiile generale bunăoară pentru dezvoltarea industriei, spre a căpăta localizările industriale la noi. Acelaşi rezultat. Răspunsurile anapoda nu erau deci de pus în sama condiţiilor deosebite psihice, în care erau candidaţii, ci numai în sama lipsei totale de cunoştinţe despre geografia Romîniei.

Aproape aceleaşi rezultate s'au pus în evidenţă şi la istoria Romînilor. Nici un interes; prea slabe şi insuficiente răspunsuri date nu la întrebări răzleţe, aşa, dintr'odată puse, relativ la data naşterii sau a morţii vre-unui domnitor, ci la întrebări generale, ieşite din fapte care *trebue* neapărat să facă parte din bagajul culturii generale a unui romîn. Dar ce să mai insist asupra răspunsurilor, cind au fost candidaţi care nu-şi dădeau samă precis, de cum se numără şi se însamnă veacurile, anii dela 1800 încoace fiind în veacul al 17-lea. Pentru unii din ei etnografia e ştiinţa despre întindere sau, după alţii, despre rîuri şi munţi, iar de Numismatică ori Palaeografie habar nu aveau, nici ca termene ştiinţifice. Că erau Basarabeni care nu ştiau cine a domnit în Principate înainte de Vodă Carol, nu e de mirare, cind nu ştiau nici măcar anul unirii Basarabiei la Patria-mamă.

Un alt cusur al învăţămîntului nostru, tras din răspunsurile elevilor, este că ei nu sint conduşi să trăiască în realitatea faptelor, în actualitatea vieţii ce-i aşteaptă. Aceasta s'a văzut mai ales la noţiunile sumare ce li se cer în vederea pregătirii lor cetăţeneşti. Habar nu au despre prerogativele regale, despre lucrările parlamentului, despre conducerea comunelor, despre drepturile şi datoriile proprii, ale lor, ale studenţilor de a doua zi cu veleităţi politice, deci ale cetăţenilor de mîne. Ca şi la geografie, răspunsurile la Instrucţia civică au fost în general aşa de insuficiente, aşa de neprecise, încît te înspăimînta, nu atît traista goală cu cunoştinţi, regătirea socială a tinerilor bacalaureaţi.

O decepţie mare am avut-o şi la răspunsurile din limba franceză. La literatura veacului al 18-lea, din care mai mult au fost întrebaţi, mai cu ajutorul profesorului, mai cu răspunsuri de un singur cuvînt, neştiinţa nu s'a prea învederat. La limbă însă dezastrul era manifest. Că limba germană în licee se învaţă de

prisos, mă conving pe fiecare an. După şase ani de învăţătură, rar student dela Ştiinţele Naturale poate să traducă chiar frazele scurte din o carte de ştiinţă, scrisă în stilul concis al manualelor didactice. Dar ca să nu poţi, fără sforţare şi fără greşeli, după opt ani de învăţătură a limbii franceze să traduci fraze ca: „Dacă aşi fi învăţat mai mult, aşi fi putut răspunde mai bine" sau „Am stat acasă toată ziua, fiindcă am fost bolnav", cred că întrece orice limită. Exerciţiile simple nu erau date numai basarabenilor; aceştia, sărmanii, n'au avut de unde învăţa cît de cît franţuzeşte, pentrucă n'au avut profesori. Frazele simple erau date şi celor din regat, iar răspunsurile, multe, erau comice. „Ma amie" sau „j'avais arrivé" formau deliciul examinatorilor; vrînd nevrînd trebuia să rîzi, deşi numai poftă de rîs nu aveai.

Răspunsurile nu au fost nici mai precise nici mai ample la secţia ştiinţifică.

Noţiunile cele mai elementare din Şt. Fizico-chimice sînt posedate confuz, neîndestulătoare măcar că trăim în toiul aplicării zilnice a rezultatelor ştiinţelor, caracteristica, se spune, a veacului nostru.

Fizica şi Chimia se învaţă în cl. V-a, VI-a şi puţin în a VII-a. Candidaţii din anul acesta n'au avut vreme să mai revizuiască temeinic materia. Au venit deci cam cu cunoştinţele care le-au rămas pentru totdeauna. O evazivă stăpînire a cunoştinţelor elementare se vedea la enunţarea şi demonstrarea legilor generale de fizică. Dar n'au lipsit nici neertatele confuzii între termometru, barometru, şi manometru, după cum au fost candidaţi care nu puteau lămuri funcţionarea becului electric ce ardea în faţa lor sau mecanismul unei sonerii electrice de întrebuinţare obişnuită.

La Chimie încaltea domnea negura complectă. Să nu ştii compoziţia aerului, e neertat chiar pentru unul care ar fi făcut mai departe latina ori greceasca. Nu mai vorbesc de compoziţia pietrii de var, nici de produsele scoase din petrol. Cînd profesorul punea întrebări mai potrivite unui absolvent de liceu, bunăoară despre alcooluri, aldehide şi celelalte corpuri elementare din chimia organică, dezastrul era complect.

Nu au rămas mai prejos nici răspunsurile la Şt. Naturale, învăţate în ultimii trei ani de şcoală.

Deîndată ce încercam să pun întrebări din biologia ori viaţa mai adîncă a plantelor, repede trebuia să revin la întrebări de cursul inferior, pentru a căpăta, cît de cît, puţine răspunsuri. Dar... nici cel din urmă din clasa I-a n'ar fi spus că balena are carapace, că delfinul e peşte sau mai ales că în Delta Dunării trăesc crocodili. Că sămînţa e fruct şi cartoful e sămînţă, că cocostîrcul face parte din alergătoare şi că protozoarele sînt plante, că omida e verme iar echinodermii peşti, îmi arătau cît e de deşartă năzuinţa profesorilor de a da, în ultimul an de studiu, principiile biologice care stau la temelia chiar a înţelegerii evoluţiei sociale.

O constatare aproape generală! Cosmografia, ştiinţa cea mai veche, mai plină de farmec, legătura dintre cer şi pămînt, dintre realitate şi poezie, dintre concret şi abstract, nu se face aproape de loc în licee. Nu ajunge timpul! E sacrificată. Un petec mai puţin în mozaicul hainei culturale a absolventului de liceu, nu înseamnă nimic. Sdrenţuită e ea, şi aşa!

* * *

Aceste sînt unele dintre constatările făcute cu ocazia bacalaureatului din toamnă. E drept că la acest examen se prezintă mai ales corigenţii, cei căzuţi în Iunie sau cei care, cu învoirea autorităţilor şcolare, sar clasa VIII-a, de cultură generală, dînd două clase într'un an. Oricum ar fi, răspunsurile în genere au fost necorespunzătoare unor elemente, care trebue să intre în viaţă măcar cu noţiuni cît de elementare, dar precise, scheletul indispensabil unei culturi generale.

Să încerc a deslina cauzele, căci nu pot să pun toată vina, cum fac unii, numai pe sama elevilor. Ei sînt victimele unui complex de condiţii neprielnice pentru educaţie, în care joacă mare rol persoana elevului, dar tot pe atîta şcoala însăşi cu profesorii ei, autoritatea superioară şcolară, familia cît şi mediul înconjurător.

Rezultatul bacalaureatului, a fost, pentru mine, caşi rezultanta unui mănunchiu de forţe. Din slăbiciunea generală a candidaţilor mi s'a învederat şi mai mult minciuna vremii. Toţi vorbim de cultură, de necesitatea ei în înţelenirea şi propăşirea ţării, dar facem prea puţin ca să întărim factorii de care atîrnă.

Avem şcoli multe şi de multe feluri. Forma e îndeplinită. Statisticele pot fi mulţumitoare. Dar care e viaţa lor, în ce atmosferă trăesc, care e raportul între cunoştinţele ce se predau cu nevoile vremii, ce împlinire se aduce lipsurilor ei de mediul în care funcţionează, sînt chestii pe care rar ni le punem, nu insistăm continuu şi metodic asupră-le, după cum nici autoritatea şcolară superioară nu are timp să se ocupe de ele îndeajuns.

În special şcoala secundară, la noi, a cunoscut zile bune, care puteau să constitue temelia unei tradiţii. Ea era şcoala oraşului, a burgheziei. Înainte de războiu, asupra ei se îndrepta mai toată atenţia, căci în ea învăţau fiii celor mai cu stare, alegătorii restrînşi; din ea se recruta armata conducătorilor politici. Nu era oraş în care să nu se găsească o şcoală secundară, măcar că erau numeroase sate unde nu funcţiona o şcoală primară. Mai toate gimnaziile şi liceele posedau clădiri proprii, corespunzătoare nevoilor zilei. Şcolile secundare aveau un corp didactic de elită, bine pregătit cînd universităţile nu erau suprapopulate sau prin Şcoala Normală superioară, de pe vremuri, din care nu eşeau decît forţe didactice puternice. Profesorii erau, oricum, satisfăcător plă-

ții, din care cauză mulți tineri capabili, cu dor de muncă, se îndreptau spre această carieră, ademenitoare prin nobleța culturii, prin tihna vieții și prin regulata distribuție a muncii.

Din această atenție deosebită dată școlii secundare, s'a pășit și la greșeli. S'a socotit că elementele noastre școlare recrutate din pătura cu o oarecare cultură, au căpătat puterea de pătrundere a elementelor similare străine, pregătite prin o evoluție mai îndelungă. Școlile noastre secundare au fost îmbrăcate prea de timpuriu în haina celor străine, prin încărcarea programelor, prin trifurcarea cursului superior și mai ales prin pripita aplicare a introducerii examenelor de capacitate și desființarea examenelor de clasă. Se luau drept aplicabile și nouă, socotelile făcute în străinătate asupra ostenelii elevilor, asupra puterii lor de muncă etc. și nu s'a ținut în samă că vița altoită, lăsată 'n voie, repede revine la felul portaltoiului mai viguros.

N'am creat o școală după firea și specificul nostru etnic, altul decît al Germanilor ori Francezilor, ci o hibriditate, care în formă corespundea școlilor secundare străine, dar în realitate nu îndeplinea încă condițiile pentru ca să se asemene în totul lor.

Forțarea evoluției, prin suprimarea timpului, e dreptul, e posibilă în sociologie ca și în biologie. Dar cere mijloace intense și mai ales o preocupare bine orînduită și continuă.

Partea sporturilor, a fanfarelor, a escursiilor fără sistemă făcute, înghesuia tot mai mult într'un colț restrîns pregătirea culturală. Timpul pentru cursuri din ce în ce se micșura, fără ca programele să țină samă de noua întorsătură pe nesimțite introdusă. Formalismul la noi în floare, cerea ca materia din programa prea încărcată să fie în totul făcută, deși nimeni nu se interesa, dacă elevii au vreme și putință să o însușească pe deplin. Examenele de sfîrșit de an fiind înlăturate, nu mai rămăsese nici un prilej de cercetare a rezultatelor muncii de peste an. La aceste toate s'a mai adăugat și introducerea exagerată, rău ințăleasă, dar mai ales defectuos aplicată, a așa zisei metode euristice, rezumată adesa în acela, că profesorul judecă pentru elevi. Le dă răspunsul deagata, ba în graba de a nu perde vremea începe și prima silabă din singurul cuvînt ce au de răspuns elevii.

Și așa se explică cum se ajunsese ca la vechile examene de capacitate, disertația nu ținea mai mult de 5 minute, iar acum, la bacalaureat, ca elevul să nu fie în stare a închela o frază precisă și corectă ca formă.

In această stare ne-a apucat războiul. Trec peste efectele lui imediate. Erau inerente, și explicabile; trag însă greu în cumpăna rezultatelor de azi.

A venit faza de după războiu. Decorul social e cu totul altul decît înainte de 1916. Votul obștesc, chemarea demult dorită a mulțimei satelor în viața politică a țării, mărirea teritorului, elemente nouă cu nevoia de absorbi cultura în limba romînă, toate acestea au adus o schimbare atît de bruscă problemelor școlare, încît

trebuia multă pătrundere, sînge rece și pricepere, pentru a le limpezi cît de cît.

Toți se puneau la întrecere să strige: Lumină, cît de multă lumină la sate! Preocuparea unanimă aproape se îndreaptă dintr'odată numai în această direcție. O activitate febrilă se începu în special pentru construcțiile școlare. Pentru mărirea numărului învățătorilor, s'au înființat școli normale aproape în toate orașele. Sînt azi vre-o 100, deși în condiții de funcționare, cum dă Dumnezeu.

S'a scăpat din vedere însă dela început că pregătirea culturii generale trebue să fie unitară. Cultura satelor nu poate fi temeinică, decît sprijinindu-se pe o sănătoasă înjghebare a școlilor secundare, pepiniera elementelor didactice pregătite la universitate. Școlile secundare au fost date însă uitării, în afară de localuri, care, și prin ajutorul comitetelor școlare, s'au ridicat mîndre în multe părți. Sufletul lor, viața lor lăuntrică s'a anemiat încet-încet din multe cauze.

A fost în primul rînd, după mine, o greșită mărire a numărului școlilor secundare, ca urmare a întrecerii de a satisface pretențiile mulțimii, adulată și nestăpînită în cererile ei. Urmarea logică, dar dăunătoare nu numai pentru moment, a fost diluarea peste măsură a forțelor didactice, slăbite dela sine prin cerințele inerente lărgirii granițelor.

Cînd deschizi *Anuarul Invățămîntului secundar în Romînia*, volum de 500 pagini format mare, îți trebue și un dicționar geografic alăturea, spre a-ți da samă de localitățile unde funcționează astăzi școli secundare. Din cele 363 licee, școli secundare de fete, gimnazii și școli medii—tot niște gimnazii—mai mult de ½ sînt înființate dela 1919 încoace. In vechiul regat în 1916 erau 59 școli secundare. Numărul lor a crescut după războiu, cu 76. Au fost înființate fie de minister, fie de comitetele școlare deocamdată, celace e numai chestie de procedare, fiind luate treptat în sama bugetului statului. In realitate numărul claselor este mult mai mare, decît se poate deduce din cifrele de mai sus, multe școli fiind chiar dublate prin clasele paralele înființate. Numai cele 48 de licee din vechiul regat au 694 clase în loc de 384, cum ar fi să aibă. Această mărire a numărului de clase este desigur un semn îmbucurător, învederind „manifestarea unui curent puternic spre școală, în special din partea populației rurale" după cum scrie d. *C. Kirițescu*, directorul general al învățămîntului secundar, în Introducerea Anuarului pomenit.

Dar netăgăduit că însamnă și o scoborîre a nivelului cultural general, din cauza „crizei pronunțate a personalului didactic, al cărui efectiv nu a putut ținea pasul cu înființarea școalelor", după cum foarte obiectiv constată tot d. *Kirițescu*.

Atît la discuția bugetului general a legii învățămîntului primar, ca și în cîteva comunicări, mi-am permis a atrage atenția asupra pericolului slăbirii culturale, în viitor, în special din cauza situației precare materiale a corpului didactic.

Ademeniți prin înființarea claselor paralele, pentru a face față traiului tot mai greu cît și din cauza insuficienții numărului personalului didactic, profesorii secundari sînt siliți să aibă și 40 de ore pe săptămînă. Ce însamnă aceasta, ori cine poate să-și dee samă. Să se ceară profesorului însuflețire cînd pleoapele se lasă de oboseală? Punctualitate, cînd puterile sleesc? E bucuros că poate îndeplini o formă, ce-i devine la urmă, involuntar, o corvadă. Să se mai ocupe de elevi și înafară de clasă? Să-i mai controleze dacă au cetit ceva și ce anume au cetit? Să mai facă escursii instructive în oraș sau în împrejurimi, cînd așteaptă Duminica spre a se odihni?

Din această parte, deși cea mai importantă, slab sprijin pot găsi elevii. Dar chiar dacă profesorul, prin o sforțare supraomenească, ar vrea să-și îndeplinească datoria conștiincios, se găsește într'o mare încurcătură. Materia a rămas aceiași, prea încărcată, din programele de dinainte de războiu. In schimb orarul s'a schimbat. E numai pe o jumătate de zi și adesa de 50 minute ora. Insăși autoritatea superioară a luat dispoziții de micșurarea numărului de ore la fiecare obiect, o comprimare silită de înjumătățirea zilei de clasă. Poate face profesorul cel mai destoinic materia cuprinsă în programă, într'un număr de ore redus și în fața elevilor numeroși?

Pe de altă parte și anul școlar e scurtat. In Septembre, nici odată școlile nu se deschid regulat. Examenele de admitere, de corijări etc. abea se termină la 1 Octombre. Dela Octombre până la sfîrșitul lui Mai sînt 8 luni; scăzîndu-se o lună de vacanță și vre-o 15 sărbători de tot soiul, rămîn pentru școală 6 luni și jumătate. Luna Mai însă, cam de regulă e ca și perdută; în ea cad cele mai multe sărbători, încep pregătirile pentru 10 Mai, pentru concursuri de oină etc., așa în cît riguros luînd, pentru școală rămîn maximum 6 luni, adică 24 de săptămîni. Socotind cîte 2 ore pe săptămînă pentru obiectele principale dela cursul superior, așa cum sînt reduse azi, oricine poate face deducerea că în 48 de ore pe an, uneori de 50 minute, mare lucru nu se poate săvîrși.

Cîte noțiuni temeinice s'ar căpăta, despre Anatomia și Fiziologia omenească, în cl. VIII, cu o oră pe săptămînă, sau la Geologie și Biologia generală (Evoluție! Selecțiune! Teoriile originei vieții pe pămînt!), tot în 24 ore pe an, ținîndu-se samă și timpul cerut pentru teze, pentru ascultare? Ce fel de cunoștințe își însușesc elevii din cl. VIII în 2 ore pe săptămînă, asupra evoluției literaturii romîne dela Eliade și până la Coșbuc, ținîndu-se în samă spiritul larg al programei, în care se citează nu mai puțin de 12 personalități literare de studiat și alți 22 literați, caracterizați prin cetirea din operele lor?

Prin diluarea forțelor didactice, inerent că s'a scăzut mult și capacitatea lor. Gimnaziile nou formate, în centre izolate, sînt conduse de suplinitori, luați la întîmplare. Nu e o taină că și moașe au ajuns profesoare de Șt. Naturale, iar șefi de gară directori. Sînt licee în care nu se găsește un titular (Cahul d. ex.); multe au un singur titular care e director. Impărecherile cele mai bizare de materii se pot ceti în Anuarul oficial: Istorie, Franceză, Fizico-chimie, St. Naturale pe capul unui absolvent al liceului tehnic; Matematica, Geografia, Gimnastica, Lucru de mînă, Gospodăria, pe sama unei profesoare. Se va spune că aceasta e la o școală medie, fie și din Văscăuți. Un gimnaziu din Moldova este prefăcut în liceu, deși din cei 9 profesori la obiectele principale 5 sînt suplinitori. Și cum suplinesc? Iși închipue cineva oare serios că un licențiat în drept poate preda despre „logaritmii definiți cu ajutorul exponențialei" în cursul superior de liceu? La un liceu transformat din gimnaziu în 1923, funcționează doi profesori în asemenea categorie, într'un orășel în care mai funcționează, unele înființate de curînd: o școală normală de fete, una de băeți, un externat secundar de fete, o școală profesională și un seminar. In special Matematica e obiectul care se poate spune că nu mai este predat, decît de formă; facultățile de științi dau anual un număr prea restrîns de licențiați, pe cînd catedre neocupate sînt sute.

Cîte exemple de îndeplinirea unei forme, nu se găsesc în Anuarul citat! Il deschid la pagina 40: Gimnaziul din Baia de Aramă (Mehedinți) „înființat la 1923 pe baza legii Comitetelor școlare; La 1. IV, 1923 trecu pe sama statului, formîndu-se și cl. III-a pe sama comitetului. La 1. IV, 1924 se complectează și cu cl. IV-a trecînd în întregime pe sama statului".

Personalul didactic:

Un suplinitor (lic. lit.) predă: Romîna, Latina, Istoria.
" " (lic. drept) predă: Matematica.
" " (lic. drept) predă: Franceza, Geografia, Dreptul.
" " (medic veterinar) predă: Șt. Naturale, Geografia, Germana.
" " (lic. drept) predă: Franceza, Germana.
" " (Doctor în med.) predă: Higiena, Chimia.

La Strehaia suplinitorii toți sînt învățători. Și așa mai departe. Se știe de altfel că în Ardeal, Consiliul dirigent a instituit o categorie nouă de profesori: cursiștii, profesori titulari de liceu, ieșiți dintre învățătorii și institutorii care au urmat cîteva luni niște cursuri făcute adhoc la Universitatea din Cluj, după cum în urmă s'a instituit, numai la Universitatea din București, o secție anumită pentru institutorii care fac un an de pregătire.

Nu trebue de uitat că mare parte din personalul mai tînăr, este produsul vremurilor dela 1916 încoace, cînd și universitățile s'au resimțit de generala perturbare în mersul lucrurilor dela noi. Pregătirea lor, e logic să lese de dorit și ori cîtă bunăvoință s'ar da, lipsurile inițiale cu greu sînt împlinite.

In asemenea condiții, care sînt aproape generale, e inerent ca nivelul școalelor secundare să fi scăzut din caleafară. Dacă în

vechiul regat forțele didactice din trecut, au mai oprit în loc alunecarea nivelului școlilor secundare, în schimb în provinciile alipite se explică dezastrul constatat la bacalaureat. Stînd de vorbă cu elementele basarabene care s'au prezentat la examen, m'am convins, după informațiile luate și pe alte căi, de nevinovăția elevilor pentru slaba lor pregătire. Aceste considerații au impus comisiunii să nu judece *in abstracto* pe elevii basarabeni. Cînd profesorul de romînă dela cutare liceu, este lăsat de autoritățile școlare să funcționeze mai departe, deși e complect necunoscător al materiei, după cum mi-a declarat un inspector, poate fi aruncată vina asupra elevilor?

Dar s'ar putea spune: elevul e dator să-și împlinească lipsa cunoștințelor prin cetire, în ceasurile numeroase libere. Perfect adevărat. Dar aici intervin alți factori, care pe lingă școală, sint meniți să îndrume pe copii spre calea cea bună. Sint părinții și mediul în care trăește elevul.

Cine să-l îndemne la cetit? Elevul e lăsat de capul lui de îndată ce părăsește poarta școalei; e ca un puf de păpădie purtat de cea mai slabă undă de vînt, în văzduhul fără margini. Din partea școalei puțină grijă are. Ascultat odată, îi vine rîndul cine știe cînd, dîndu-se numărul mare de elevi. Faptul că trecea din clasă în clasă, cum ar trece din odae în odae, fără să se împedice de nici un prag, îl scutea să dee mare atenție manualului de școală. Să se vire într'o bibliotecă? Dar bibliotecile publice se pot număra pe degete în toată țara. Chiar Iașul cultural e lipsit de o asemene instituție, cu material anume pentru elevi. In cazul cel mai bun, cînd e vreme frumoasă, se îndreaptă spre a juca foot-ball. Altfel hoinărește în neștire, amestecîndu-se adese cu drojdia societății. Niciodată ca după războiu nu au fost atîtea delicte, unele grele, săvîrșite de elevi. Adulații, cași mulțimea celalaltă, se apucă să spargă geamuri, luînd parte la întruniri, furișîndu-se apoi spre a nu fi prinși. Mi s'a relatat dintr'un oraș din Bucovina, că înșuși profesorii, unii profesori, se servesc de elevi ca de agenți electorali, bine înțeles cu recompense care sînt în detrimentul pregătirii culturale.

„Am semnalat cazuri concrete Inspectoratului: am arătat cum unii profesori sînt duși de elevi în comuni, cu căruțele părinților lor; acolo profesorii fac cea mai deșanțată politică în casa părinților elevilor, iar aceștia îi aduc apoi pe profesori cu căruța părinților, iar în oraș". Așa îmi scrie un bun romîn, pe care-l doare debandada ce domnește în școala din orășelul său tihnit.

Părinții să îndrume pe elevi spre cetit? Acesta e un capitol dureros din analfabetismul cultural dela noi, asupra căruia nu e locul de a insista aici. E deajuns, drept notă generală, de amintit că prea puțini sînt părinții care pot să se ocupe de complectarea educației copiilor lor, iar cei care pot, nu au timpul sau nici voința.

Și astfel copilul rămîne de capul lui, într'un haos care-l ameţește, nelipsindu-i ademeniri către o viață ce-l duce măcar la perderea sănătății.

Chiar cînd, printr'un îndemn firesc, ar vrea să mai cetească, folosința fără scrupul a tiparului, de nimeni înfrînată, îl pune în fața chioșcurilor de ziare dela colțuri de stradă, tapisate cu tot soiul de speculații a setei lui de cetit.

Folosindu-și libertatea prea mare pe care i-o lasă școala, necălăuziți de nimeni, în scăderea vieții de după războiu, nu sînt rare cazurile cînd băeți buni din cursul inferior, dau mereu îndărăt din clasă'n clasă, ajungînd să fie promovați cu intervenții și adesa cu samavolnicii.

Că libertatea cheltuită în hoinăreală, are de rezultat slăbirea, se vede și din deosebirea dintre cele două sexe a candidaților la bacalaureat. Răspunsurile au fost mai mulțumitoare la absolvente decît la absolvenți. In clasificația generală, locul întâiu îl iau fetele, iar între siguranța răspunsurilor celor dintâi candidate și restul bacalaureaților a fost o distanță mai mare decît o arată mediile. Faptul e explicabil, prin viața deosebită dusă de fete, oricum mai împedicate să cheltuiască libertatea în felul tovarășilor lor de școală.

* *

Fapt e că școlile secundare au dat îndărăt. Examenul de bacalaureat l-a evidențiat în chip cam brutal. Demult încă se simțea la Universitate. Studenții nu mai sînt aceiași în ce privește pregătirea lor generală. Pe sama acestei slăbiciuni culturale trebue de pus și mare parte din turburările universitare din anii din urmă.

Remediul? E greu de dat dintr'odată. Regresarea școlilor a prins prea adînci rădăcini, pentru a nu constitui un pericol pentru viitorul țării, dar în acelaș timp pentru a face complicată îndreptarea. E nevoe de o conlucrare strînsă între autoritatea superioară, profesori și părinți.

Cît privește Ministerul de Instrucție, socot că are un mare defect în organizație. Îi lipsește un comitet cultural, permanent, fără variația fluctuațiilor politice, care să constitue elementul de continuitate și de necontenită preocupare asupra vieții intrinseci a școlilor. Cum e până acum înjghebat, oricîtă străduință s'ar da ministrul, oricare ar fi el și personalul administrativ, timpul nu le ajunge pentru a avea liniștea să se mai gîndească și la mijloacele de promovare a culturii școlare. Prin centralizarea încă excesivă—cu toată aparența de descentralizare—ei sînt împotmoliți de rezolvirea problemelor administrative prea numeroase și nu au cum să se mai ocupe și de școala propriu zisă. Mai ales acum, în perioada de tranziție și de armonizare a sistemelor deosebite din provinciile alipite, munca este și mai încordată, iar atenția a-

Desigur că mai există şi alte soluţii pentru înlăturarea pericolului care ne ameninţă. Nu enunţarea lor e grea. Principalul e să se vadă de undeva începutul înfăptuirii lor, căci starea în care ne găsim nu poate dăinui.

Bacalaureatul a fost numai un prilej pentru a constata situaţia precară a culturii căpătată în şcoli. Manifestarea a fost bruscă şi nemaipomenit de dureroasă, caşi a unei boli care mocneşte de lungă vreme. Să fie însă spre trezire, tuturora. Şcoala nu e o instituţie izolată. De sănătatea şi tăria ei atîrnă învierea şi trăinicia noastră etnică, cit şi asigurarea îndelungă a organizaţiei de stat. Mai bine e să preîntîmpinăm răul din vreme, cu toţii deavalma, decît să ne deprindem cu dînsul şi să lăsăm lecuirea unii pe sama altora.

I. Simionescu
Profesor la Universitatea din Iaşi

Cîntec uscat

Eu ?
Eu, Doamne-s spin ca un pustiu
Şi sînt curat ca tine :
Nu mă iubesc şi nu mă simt
Decît pe mine...

Din gîndul sterp, din ochii clari, din zarea rece,
Nu strîng decît eternitatea care trece
Cu-o demnitate albă de salut regesc...

Nici nu suspin, nici nu zîmbesc.

Sever mă simt şi sclipitor ca gerul,
Retras şi mîndru ca şi cerul,
Cînd mut mă'nalţ din clipa căzătoare,
Ca s'o privesc cum ar privi un soare
Pămîntul slab şi mic...

Da, negrul plîns al lumii — bocet de calic!
Îmi amintește — abia un scîrțîit de hîrbă,
Un scîncet umilit ca de femee,
Că-i zvîrl, ca din pomană, o idee,
Mi-e scîrbă!..

Stupesc cu asprul vînt bătrînele morminte...
În văi, în munți pietroși, în secile cîmpii,
Îmi răstignesc pe cruce propii mei copii...
Și-așa, cu fruntea sus, eu trec tot înainte...

Din gîndul sterp, din ochii clari, din zarea rece,
Nu strîng decît eternitatea care trece,
Cu-o demnitate albă de salut regesc...

Nici nu suspin, nici nu zîmbesc.

Alexandru N. Nanu.

La nunta Tincuții

Pe Tincuța o cunoaște nu numai întreg cartierul nostru. O cunoaște toată lumea. E o fată veselă și zglobie, subțirică, veșnic zîmbitoare; „nebună",—cum îi spun celelalte fete.

Cînd trece pe stradă, ochii Tincuții umblă în toate părțile. De-aceia și știe ea tot ce se petrece în oraș. Nu merge niciodată pe-același trotuar cît ține-o stradă. Acum e pe-o parte a trotuarului, acum trece dincolo să rîdă puțin cu două fete, acum se întoarce iarăși să tachineze un băet, care-i foarte încrezut și mîndru.

Fiindcă e studentă poartă totdeauna subțioară un caet îndoit în două, dealungul, sau o carte, sau niște foi de cursuri litografiate, strînse într'un jurnal. Cu-aceste anexe școlare dă băeților peste obraz cînd încep să facă aluzii prea înaintate, sau se bate singură peste gură cînd spune fetelor cîte-o „prostie".

Cînd salută dă de mai multe ori din căpușorul mic în sus și 'n jos cu-o puerilă bonhomie care captivează prin sinceritate și franchețā.

Tincuța, așa cum e, sveltă, subțirică, cu capul mic, cu părul lins strîns într'o plasă împletită, cu trăsăturile fine,—e un fel de copilă răsfățată a orașului.

Fiindcă ea e totdeauna prezentă, cei care vorbesc de rău de toată lumea nu au chip să se ocupe și de dînsa. Poate și din cauză că felul ei de a fi e plin de o sinceră manifestare, lumea nu avea ce să mai desvălue, sau nu mai crede nimic ascuns, pentru ca din taină să iasă bănuiala.

Tincuța aceasta a lipsit două săptămîni din oraș. La Vaslui, la mătușa ei Casiopia, s'a întîlnit cu un ofițer de cavalerie, care i-a plăcut mai mult decît îi plăcea toată lumea, și s'a logodit fără știrea nimănui, căci Tincuța a făcut totdeauna ce-a vroit.

Cucoanele din orașul nostru au fost foarte supărate de a-

ceastă picileală, de-o logodnă fără ca ele s'o fi discutat şi aranjat îndelung mai înainte. Gurile lor rele şi taifasurile la cărţi şi comitete de binefacere s'au răzbunat însă cu prisosinţă recîştigînd prin iuţeală, tenacitate şi investigaţie tot celace era în pericol să se piardă printr'o logodnă pripită.

Cucoanele au aflat deci una dela alta fără ca să se ştie şi să se poată şti vreodată cine a spus întîiu, că Tincuţa avusese o legătură de dragoste cu un student palid, care purta pălărie mare, şi care în ultimul timp plecase de-un an la Paris; că veselia Tincuţii era numai o aparenţă înşelătoare pentru inducerea în eroare a cucoanelor; că a fost văzută chiar pe stradă într'o sară, subt umbra unor copaci, cu o siluetă care era de domn, şi că umbra avea pălărie mare şi era palidă; că Tincuţa şi cu umbra erau la braţ, că umbra vorbea bărbăteşte şi pe şoptite, că în fine Tincuţa nu este aşa cum era, ci altfel; că mai ales logodnicul e un băet din flori al unei boeroaice scăpătate din Botoşani, care „umblă cu nasul pe sus", şi deşi femee de cincizeci şi patru de ani, poartă pălărie mică albă, rochie scurtă, tocuri înalte şi ciorapi scandaloşi; că logodnicul trăeşte de doi ani cu nevasta colonelului dela regimentul de roşiori, care-l bătrînă şi sluţă şi se boeşte, şi că logodna asta o face numai ca să scape de „coloneleasă" care e nebună după el şi nu-l lasă 'n pace; că bine înţeles doamna colonelului va strica logodna; că 'n ziua în care a aflat l-a venit rău, (era la un ceai)—că nici colonelul nu-i va da căpitanului permisiunea de a se căsători cu Tincuţa, fiindcă îi lipseşte zece mii de lei la dotă; că..

Dar cine poate înşira cîte au aflat cucoanele în cele două zile ce-au urmat după vestea logodnei. Parcă între Vaslui şi oraşul nostru s'ar fi instalat deodată un serviciu clandestin de telegrafie fără fir pentru ştiri secrete, şi o organizaţie perfecţionată de detectivi.

Bine 'nţeles că toate acestea, nu numai că au circulat în oraş cu un efect mai desăvîrşit ca al unei reclame de circ, dar au fost aduse şi la cunoştinţa celor doi logodnici prin cărţi poştale sau scrisori pecetluite scrise la maşină şi iscălite: „un prietin" sau „o bine-voitoare". Tincuţa a aflat astfel de coloneleasă, celace a făcut-o să rîdă cu lacrimi întîiu, şi-apoi să rămîie gînditoare cu comicitate, iar Aurel, logodnicul, a aflat despre umbra cu pălărie mare, celace l-a făcut gelos şi 'ntunecat, gata la nevoe de un duel cu spada.

În ciuda tuturor acestora, nunta a fost asară.

Familia Tincuţii nu cunoştea pe nimeni dintre rudele lui Aurel. Sosirea lor dela Ploeşti a fost compactă şi aproape tăinuită. Parcă se pregătea din partea lui un atac cu toate forţele de care dispunea familia. Două mătuşe, una mică şi gheboasă; iar cealaltă corpolentă, cu bust de statue şi atitudine demnă şi dispreţuitoare au venit în locul mamei lui, care ascundea vizibil subt aceastǎ lipsă voită, o nemulţumire neprecisă pentru căsătoria fiu-

gerătoare a fiului ei. Sora lui Aurel, Amelia, o domnişoară de vre-o cincizeci de ani, slabă, cu ochii mici şi vederea scurtă, cu părul aspru şi stufos a venit să asiste la căsătorie cu-o curiozitate diabolică şi răutăcioasă. Pentru satisfacerea necesităţilor ei de critică, această căsătorie cu oamenii noi pe care-avea să-i vadă şi să-i cunoască era un nou exerciţiu.

Cercul restrîns din Piteşti, trecut de mai multe ori pe zi subt ochiul ei acerb şi miop, devenise un material de observaţie monoton.

Prezentările au fost reci şi aproape ceremonioase. Fiecare a simulat aparent o bucurie fără motiv într'un zîmbet la fel pentru toţi, şi s'a retras apoi un pas ca pentru a păstra o distanţă dictată de cea mai elementară precauţie. Membrii celor două familii au început îndată, inconştient poate, însă manifest, o spionare reciprocă, care pretindea să ducă la cea mai precisă cunoaştere.

Salonaşul mic din strada General Lafont avea aspectul unui mic cîmp de şampioni concurenţi la un mare şi unic premiu, care se examinează cu neîncredere şi mîndrie înainte de a se da lupta.

Amorul propriu sau o atitudine preconcepută dicta fiecăruia o atitudine critică excesivă care, ermetic comprimată de convenienţe, se simţea în atmosfera generală, ca un abur scăpat dintr'o marmită care fierbe. Această stare de spirit, pentru a rămînea ocultă, căuta să mascheze totul subt gesturi, zîmbete şi cuvinte de-o politeţă exagerată, cum se întîmplă totdeauna cînd politeţa vrea să ascundă o instinctivă ostilitate.

S'au făcut grupuri amestecate din cele două familii, şi între ele conversaţia se schimba obişnuită, neînsemnată, ca între oameni care n'au comun decît foarte puţine lucruri, adică elementele esenţiale: soarele, pămîntul, apa.. şi prezenţa celor dimprejur în acele cîteva ceasuri. Acest amestec voit şi calculat dădea totuşi impresia unui ciudat armistiţiu, şi cele două tabere adverse se cunoşteau de departe, de parcă ar fi purtat uniformele distincte ale armatelor din care făceau parte.

Amelia, purtînd spre nasul uscat şi ochii mici, „face-à-main"-ul rotund, legat cu lanţ, trecea lumea rînd pe rînd subt aprecierea ei acră şi nemulţumită. Nici Casiopia, mătuşa Tincuţii care se silea ca toată lumea să fie „ocupată" şi nimeni să nu steie singur, şi care-şi făcea din reuşita „sărei" o mîndrie personală, fiindcă socotea şi pe Tincuţa şi mai ales căsătoria ca pe ceva al ei, nu a reuşit să „întreţie" prea mult pe Amelia, care se recomandase „Amelie". Amelie vroia mai ales să precizeze numele şi ocupaţia fiecăruia. În această privinţă, întrebările ei se repetau automatic, odată cu mutarea ochelarilor asupra fiecăruia din ei. Şi fiecare întrebare, pentru desemnarea personagiului indicat, era însoţită de aparenţele caracteristice care-l puteau identifica:

— Cine-i domnul acela slab care doarme în colţ,—sau—cine-i domnul cu fracul larg,—sau domnişoara cu rochia ridicată

până deasupra genunchilor, care stă picior peste picior şi fumează ?!

Amelie însă avea un ton binevoitor pentru aceste indicaţiuni care-i dădeau o falşă curtuoazie.

Curind în jurul lui Amelie se făcu un gol. Intre fotoliul pe care se instalase şi restul lumii era o bucăţică de teren de care se fereau cu precauţie, astfel că Amelie cu „face-à-main"-ul ei apărea ca un spectator unic în faţa căruia se desfăşura întreaga ceremonie.

Amelie avea însă mîndria de a accepta cu satisfacţie această situaţie pentru care s'ar fi părut că luptă demult. Amelie deveni în scurt „o personalitate" pe care Dan, fratele mai mic al Tincuţii, o şi poreclise: Scorchia.

Porecla aceasta a prins imediat, cu toată supărarea aparentă a Tincuţii care ascundea stîngaciu un rîs înăbuşit. De-atunci, se zice, că şi în Piteşti lumea nu-i mai spune decît scorchia, ceiace o supără şi o înfurie, fiindcă porecla o scoboară din mîndria critică şi nenumită până atunci, din care Amelie luptase să-şi facă un gen al ei.

Intre cele două grupuri de femei ostilitatea creştea, alimentată parcă chiar de însăşi bunăvoinţa reciprocă de a o înăbuşi. E-adevărat că doamnele dela Ploeşti care fuseseră şi contra căsătoriei, aveau şi în aparenţă o atitudine cam înţepată cu toată gentileţa verbală fără margini.

„Tante Casiopia" se zbătea cu dezolare, oprindu-se la fiecare grup cu cele mai împăciuitoare şi mai blînde complimente, neuitînd în acelaşi timp să inspecteze aranjarea bufetului, pentru al cărui succes îşi luase tot ea, ca femee vrednică, toată răspunderea.

Nu a fost persoană din „partea lui Aurel" a cărei rochie să nu facă obiectul unei entuziaste şi zgomotoase admiraţii din partea lui „Tante Casiopia" (căreia de mică îi rămăsese numele scurtat de Sasi, aşa cum îşi spunea ea, cam cepeleag). Sasi uza astfel de toate mijloacele pentru a obţine o pace onorabilă şi a-şi atrage pentru toţi ai ei o simpatie bazată pe flatarea amorului-propriu.

Şi dacă n'ar fi fost Sasi, nu ştiu ce s'ar fi întîmplat până la sfîrşit. Opera lui Sasi era însă ameninţată de întîlnirile doamnelor din acelaşi familie, care începuseră a se prelungi, şi care ocaziona un schimb de vederi crud la adresa „adversarilor": — Ai văzut ce rochie are? — Ce ordinar vorbeşte? — Ce mini!

Cuvinte şi interjecţii care se auzeau şi înveninau.

Dar dacă între doamne lupta continua înăbuşită, între domni prietinia cea mai cordială s'a legat dela început.

Grupul, sau mai bine zis cele două grupuri de cucoane erau instalate în salon, unde manevrele aveau un cîmp mai vast şi spiritul critic de observaţii, perspective după voe. Grupul compact al domnilor, gălăgios şi vesel peste măsură se instalase, ca nişte

victorioşi într'o citadelă cucerită, în „bufet", adică în însăşi odaia de culcare a Tincuţii, transformată pentru circumstanţe în bufet, prin evacuarea întregei ei gospodării şi înlocuirea cu vre-o trei mese cap în cap, acoperite cu feţe albe şi farfurii lungi şi rotunde pline cu toate bunătăţile. Tartine de icre negre, de jambon, de sardele, curcan în felii albe, friptură rece, brînzeturi, torturi; — toate erau aranjate unele lîngă altele într'un amestec care-ar fi desgustat până la îmbolnăvire pe-un om sătul.

Domnii evacuaseră un capăt de masă, supraîncărcînd pe celălalt. O damigeană cu gard însurit de vreme era aşezată la piciorul singurei canapele care mai rămăsese în odae, ţinută la îndămîna lui Cuconu Toader farmacist şi vier de frunte, adică de două ori mare dregător în viaţă, cum îi spunea generalul.

Din damigeana aceia se turna în trei căni, dintre care una se termina cu o buză înaintată, ca de om buzat care se mai şi strîmbă. Operaţia aceasta de distribuitor o făcea Cuconu Toader. La început apleca numai puţin damigeana, ţinînd-o cu mîna stîngă de toarta împletită, şi vinul gîlgîia în răstimpuri, înecat, cu scuturături sacadate, aruncînd cînd mai departe cînd mai aproape de gîtul damigenei. Cînd turna, Cuconu Toader nici nu se uita la cană, ci continua să-şi istorisească anecdota începută, cu capul ridicat de subt masă, cu gîtul strîmb şi cu ochii holbaţi în sus, spre cei din jurul mesei.

El asculta numai vuetul vinului care curgea în cană, şi după asta cunoştea cînd s'a umplut. La început curgerea avea un sgomot de cascadă sgomotoasă, şi cu cît se umplea cana vuetul era şi el mai plin şi mai înăbuşit, iar cînd ajungea la gîtul cănei, parcă se grăbea şi-i dădea de veste lui Cuconu Toader să se grăbească şi el să ridice damigeana că se varsă vinul. Cuconu Toader conducea foarte bine operaţia turnării vinului numai după auz, — ca unul care cîntă după ureche sau se mişcă prin întuneric printr'o odae pe care-o cunoaşte, — cu mult mai bine decît cei care-au vrut să-l înlocuiască mai tîrziu, şi care deşi se vîrau cu tot trupul subt masă şi stăteau un sfert de oră, gîfîind, cu capul plecat şi ochii ţintă în cană, auzeau vinul şuruind prin gardul damigenei şi gîlgîirea vinului plescăind pe podea.

Dela o bucată de vreme cînd simţea Cuconu Toader că deşi aplecată de-ajungea cu pîntecele pe podea, damigeana nu mai curge aşa temeinic ci numai un şiruit subţire ca pe-o gură de şipot secat, apoi o ridica nu ştiu cum de fund pe piciorul stîng, pe care-l tot sălta în sus cu cît turna, de parcă piciorul lui era un instrument de precizie pentru cîntărit, sau pentru stabilirea unui echilibru delicat între nişte nevăzute vase comunicante.

Din cauza acestui nesecat talent, cît şi din pricină că Cuconu Toader era şi un izvor de tot felul de anecdote, dintre care pe unele le încheia spunîndu-le în taină, după ce ne făcea semn cu mîna să ne aplecăm urechea spre el de cîte ori se apropia vre-o cucoană.

Tainele acestea numai de Sasi nu erau ferite. Bonhomia ei le dădea parcă un farmec nou, și de cîte ori a încercat să se ascundă și de Sasi, aceasta a făcut un gest de înțelegere către povestitor, care spunea: „Lasă, că vă știu eu, ce vă mai ascundeți".

La punctul culminant al anecdotei pornea deodată o furtună de rîs. Colonelul Topor bătea regulat cu pumnul în masă de parcă ar fi pecetluit cu ceară roșie un pergament pe care se trecuse „in extenso" cele spuse, și pe cînd toți rîdeau clătinîndu-și busturile înainte și'napoi într'o mișcare regulată, Coconu Toader de cîte ori era el povestitorul, în acest răstimp de rîs general își golea paharul cu un netulburat serios, ștergîndu-și apoi ambele musteți, ceiace însemna pregătirea pentru o altă istorioară. Iar cînd nu era el povestitorul, dacă cele spuse îi plăceau, făcea numai un „Hm" scurt în cerul gurii, și o clasifica totdeauna cu-aceleași cuvinte: „Asta-i bună" sau cu varianta „Nici asta nu-i ră". După ce spunea vorbele acestea, abia atunci avea un surîs stăpînit ca la o reminiscență plăcută. Reminiscența asta însă era cu privire la o altă istorisire pe care o începea el, în legătură oarecum cu domeniul celei deja isprăvite.

Dintre toți numai „Gigi", căpitanul de intendență Gigi, care trebuia să treacă și altădată drept om de spirit și inteligent, strica armonia grupului, cu ocupațiunea lui calculată și gospodărească, aproape didactică, de-a nota într'un carnet, anecdotele pe care le auzea, pentru ca apoi cînd dădea solda ofițerilor să le repete amplificate. Lui Gigi i se întîmpla chiar ca atunci cînd le reedita, să le uite pe la mijloc, sau, ce e mai rău, pe la sfîrșit, și să caute finalul, ceiace strica tot hazul. Gigi era tot căpitan de intendență de vre-o douăzeci de ani, și era un om exasperant de calm. Nu-i plăceau de loc așa zișii „intelectuali" fiindcă el avea convingerea că aceștia hotărăsc ce cărți să se tipărească, și ei nu s'au gîndit să adune într'un volum toate anecdotele după o normă, după alfabet, pentru ca să le poată găsi repede cînd le uită. Carnetul lui înlocuia modest și într'un singur exemplar această operă nescrisă.

In capul mesei stătea uscat, dar cu ochii vii ca de vultur, „*generalul*" adică generalul Preda Predescu, pensionar, fost comandant de roșiori. In ținuta lui era o distincție rară, și între gălăgioșii lui tovarăși care rîdeau lat și tărăgănat, rîsul lui însemna un pizzicato nuanțat. Toate paharele care se ridicau, se îndreptau spre paharul lui veteran, cu cuvintele „să bem, generale". De altfel tot orașul îl cunoștea cu numele de „generalul" de parcă el ar fi simbolizat însăși noțiunea.

Dela o anecdotă c'un soldat evreu, discuția a mers înspre amintirile din războiu. Căpitanul Floareș, „din infanterie".—cel cu mustața neagră, tunsă drept, a început apoi o povestire lungă, cu întîmplări grozave, ...„noi eram în noaptea aceia la Momila, la cota 720; tranșeele Nemților erau numai la patruzeci de pași"...

Gigi, ofițerul de intendență, asculta încruntat, cu atenție, stringînd inconștient carnețelul în mînă din ce în ce mai tare, de parcă ar fi strangulat un inamic.

Coconu Toader începu să se simtă plictisit de-atîta glorie și de-atîta patriotism. Peste ochii începură să-i cadă neguri, ca 'n noaptea „de 23 Octombre, pe cota dela Momila", după cum continua Floareș, și prin fumul albastru de țigară cu fișii compacte și unsuroase, începură să se piardă din ce în ce mai departe după o fantomă nevăzută care se tot mistuia, ducîndu-se.

Toată sara și toată noaptea nu s'a aflat între bărbați bătălia surdă de dincolo, dintre cucoane, de-a căror existență nici n'au mai știut.

Numai doi sublocotenenți înalți, subțiri și frumoși, ca niște definiții de sublocotenenți, s'au amestecat în salon, printre domnișoare, pe care le-au dansat și le-au distrat, făcîndu-le complimente pentru care ele plecau capul în jos roșii de fericire, și vorbindu-le despre cai, despre curse și despre colonelii respectivi, comandanții de regiment cărora le-au răspuns ei extraordinar cînd aceștia au îndrăznit să le facă nu știu ce observație delicată. (De fapt, unuia îi spusese „idiotule" pe cînd el continua să stea în poziție de drepți).

In odăița mică ce servea de obiceiu de sufragerie, și 'n care erau scaune înșirate roată împrejur pe lîngă păreți ca pentru o serbare, stătea singur Săndel, nepotul lui Sasi, băet mare, în clasa treia de liceu.

Fusese adus atunci acolo fiindcă Sasi nu înțelegea ca el să lipsească dela nunta Tincuții, și mai ales fiindcă n'avea ce să facă cu el, căci nu l-ar fi putut lăsa singur acasă.

Săndel ședea singur pe-un scaun, cu picioarele atîrnate în jos, și rămase în aer fiindcă nu ajungeau până la pămînt. Asta nu fiindcă Săndel era un sfînt, dar nu cunoștea pe nimeni, și era singurul copil, iar mai presus de toate îl năcăjea un somn chinuitor care l-a și doborît în cele din urmă, după ce și-a frecat ochii cu mîna până ce s'au înroșit.

Era singur în odăița aceia ca la o recepție la care toți ceilalți invitați ar fi lipsit. Il era grozav de necaz că nu-i acasă. Il chinuia demult o invenție de aeroplan, la care lucra cu-o sîrguință necontenită. Construise un aeroplan-miniatură, cu aripi de șindrilă artistic fasonate, cu sfori fine trase pe dedesubt, și îl urmărea o ultimă adaptare care nu-i venise încă în cap. Și tocmai acuma, în sara asta parcă se formula. O vedea chiar cu mintea. Și-i era ciudă că nu poate experimenta chiar atunci celace-i venise în cap. Iși sucea mînile și se tot mișca agitat pe scaun.

O bucată de vreme a stat în ușă răzimat de ușor, de unde a examinat pe fiecare, culegînd impresii precise pe care însă nu le putea desluși în el.

Era numai o curiozitate ciudată. Pe urmă s'a uitat la lăutari. Era un taraf de patru țigani, negri și buzați, îmbrăcați cu jachete care-aveau coada boțită peste pantaloni negri și rotunzi ca niște burlane de sobă de fier.

„Șeful" care cînta din vioară lua atitudini de concertist tenor, fiindcă în intervale cînta și din gură, cîntece de inimă albastră, lungind urît buzele înainte, și răsfrîngîndu-le apoi roșii și cărnoase peste dinții mari, albi și regulați.

Cel cu clarinetul parcă urmărea cu ochii un șarpe ce se prelingea printre clape, iar cel cu contrabasul trăgea din mînă regulat la dreapta și la stînga, hîrîind vibrant, cu un aer adormit de manechin automat.

În pauză tot Sasi le-a adus de mîncare și de băut, și țiganii s'au sfădit înfundat dela un picior de curcan.

Săndel părea curios și mecanic ca la o lume de care acum lua cunoștință, și care era foarte curioasă.

Până ce într'un tîrziu cînd zorii au început a aburi mat ferestrele, Săndel a adormit cu capul căzut pe scaunul de-alături, cu o mînă de om mort căzută în jos și cu picioarele spînzurate care-i tresăreau din cînd în cînd de parcă picioarele numai ar fi visat.

Pe-atunci Sasi căuta pe Tincuța s'o sfătuiască să-și scoată voalul, să nu-o doară capul. Și după ce-a întrebat pe toți unde-i, după ce Cuconu Toader cu grosolănie a făcut un spirit prost și a dat din ochi, după ce a întrebat cu insistență pe mire, a găsit-o aruncată, de-acurmezișul patului mare din odaia de dormit, cu capul în jos, în mini, plîngînd.

Tincuța nu mai putuse suporta tristeța concentrată și iritantă a nopții aceleia de nuntă, și n'a putut să-i spue lui Sasi, ea, Tincuța cea totdeauna veselă, de ce plînge la nunta ei. Poate nici nu avea ce să spue. Sasi însă n'a putut pricepe că nu era nici o cauză. Iscoditoare, scorchia a apărut atunci o clipă în prag, și după ce și-a așezat o mime de secundă face-à-main-ul (cu toate că Sasi a vroit să ascundă totul, făcîndu-se că-i desface voalul Tincuții), s'a întors dînd înțelegător din cap, de parcă ea ar fi prevăzut demult asta, deși nu înțelesese nimic.

Demostene Botez

Intre păreri și ipoteze

— Cetind despre cronica lui Ureche —

Discuția cercetătorilor din generațiunea de la sfîrșitul secolului al XVII-lea se menține azi într'altă formă. Atunci Miron Costin spre capătul activității sale istoriografice ajunsese la convingerea că mai întâiu vechile însemnări analistice păstrate prin mînăstiri, apoi Istratie tretilogofăt a scris „despre a doua descălecare" și după acesta „Ureche mare vornic de țara de jos, care a învățat literatura în școlile polone", [1] arătînd prin aceasta ca autor al cronicii pe vornicul lui Vasile Lupu, pe cînd Dimitrie Cantemir a scris, ce am arătat mai înainte. Considerînd drept autor al cronicii pe Nestor, socotea Dimitrie Cantemir [2] că Sarnicki, care și-a publicat cronica în 1587, a putut înțelege cronica lui Ureche, cînd a scris despre *Valachorum historiae*. În senzul acestei interpretări cronica lui Ureche ar fi fost scrisă înainte de 1587. Dar noi am văzut că contribuția specială de știri, care derivă dela Nestor Ureche, începe tocmai dela anul 1587.

Discuția rămîne deschisă. Grigorie Ureche s'a născut pe la 1593; era deci puțin trecut de 25 ani, cînd a murit tată-său, care în 1618 nu mai trăia [3]. Cronica este scrisă după moartea lui Mihai Viteazul, [4] după domnia lui Ieremia și Simion Movilă. S'a susținut că cronica lui Ureche n'a fost terminată, fiindcă pe autor l-a suprins moartea. Este știut adică faptul că opera lui Ureche a rămas cu povestirea la sfîrșitul anului 1594. Titlul despre năvălirea căzăcească din 1595 este ultima parte a cronicii

1 Miron Costin, Opere complete, ed. cit., pag. 80-81.

2 Hronicul, ed. cit., pag. 128. — Cf. și C. Giurescu, Noui contribuțiuni etc., pag. 52 și 81, unde se susține că Sarnicki a putut cunoaște o cronică moldovenească scrisă latinește: ar fi fost *letopisețul latinesc*, despre care cetim de attea ori în textul cronicii lui Ureche, pe care îl avem azi. Vezi însă și P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 49 nota 1: aci se afirmă că *Valachorum historiae* din Sarnicki înseamnă opere istorice, care tratau și despre originea Romînilor.

3 I. Tanoviceanu, Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni, pag. 3.

4 Ed. cit., pag. 270. Știrea despre Movilești (pag. 259) ar putea fi și o interpolare.

păstrate în compilația lui Simion Dascălul. Acesta—este bine să se sublinieze—însă nu spune nicăiri că opera lui Ureche înainta cu povestirea evenimentelor țării, numai până la Aron Vodă. El specifică doar că Ureche a scris *„începătura și adaosul, mai apoi și scăderea, care se vede că au venit în zilele noastre"*. Cronica lui Ureche atîta cîtă ne-a păstrat-o Simion Dascălul, reprezintă într'adevăr începutul țării Moldovei, apoi adaosul, însă și declinul, căci cu toată dreptatea se poate numi astfel jumătatea a doua a sec. XVI. Să presupunem, cum s'a făcut, că Simion cu simplicitatea sa de naiv și necunoscut dascal a parafrazat doar predoslovia lui Ureche [1], care scria deci într'o vreme de scădere. Numai judecînd astfel putem admite că cronica lui Ureche a povestit mai mult din istoria moldovenească, dar a ajuns la noi, numai cît cetim în compilația lui Simion Dascălul. Dar vremea lui Aron Vodă este scrisă evident într'un timp, cînd Nestor Ureche trăia și nu în apropierea anului 1647, în care pentru ultima oară se amintește în viață marele vornic al lui Vasile Lupu, dacă nu sîntem convinși că Grigore Ureche a avut însemnări *scrise* dela tatăl său.[2]

Cel ce se lăuda că „astăzi voiu închide pentru totdeauna această discuțiune" (= e vorba de chestia paternității cronicii lui Ureche) pe lîngă contribuțiile prețioase despre trecutul boerimii moldovenești, care însă nu așează definitiv în jilțul de autor pe Grigore Ureche, mai aduce și următoarele: cronicarul introduce prin: „și spun de acest Petru Vodă", cînd ne povestește un amănunt din viața de pribegie a domnului, simpatizat de toate vechile expuneri cronicărești, apoi la Iancu Sasul scrie: „De acest domn zic că umbla vara cu sanie de os".[3] Dar același cronică introducea în același fel știri din Bielski,[4] Azarie.[5] Argumentul deci nu impunea concluzia adoptată. Mai observăm apoi că amănuntele de date lipsesc și din știrea despre Petru Cazacul a izvodului moldovenesc, pe care ni l-a păstrat Simion Dascălul. Lipsa detaliilor povestirii s'a dat ca alt argument. Dar Nestor Ureche nu are nici un rol în vremea lui Iancu Sasul, pentru domnia căruia izvodul lui Simion Dascălul de asemenea are ceva de adăogat. Cel ce a scris continuarea letopisețului lui Azarie, continuare păstrată în cronica lui Ureche, a fost un om de casă al plăpîndei și neputincioasei domnii, sub

1 Altfel ar trebui să însumăm cunoștințelor modestului și naivului dascăl afirmațiile, că scriitorii scriu „povestea țărilor"... „să rămie feciorilor și nepoților să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze și să se învețe și să se îndirepteze", sau Ureche a scris istoria moldovenească „ca să nu se înece a toate țările anii trecuți și să nu se știe ce s'au lucrat, să se asemene fierelor și dobitoacelor celor mute și fără minte" (Ed. cit., pag. 1 și 2). Oricine va surprinde în aceste rînduri pe un autor, care a cunoscut pe Cicero și Sallust.

2 Cf. și N. Iorga în Revista istorică XI, 1925, pag. 158.

3 I. Tanoviceanu, op. cit., pag. 4.

4 Ed. cit., pag. 63.

5 Ibidem, pag. 141.

care boerii erau într'adevăr atotputernici. Și Nestor Ureche, ajuns în 1591 vtorilogofăt a rămas recunoscător memoriei lui Petru Vodă... Așa se explică opoziția ireconciliabilă, ce o reprezintă cronica în contra lui Aron Vodă, din care împrejurările politice au făcut un domn tiran față de boeri și cu acest tablou mohorît lăsat de prietenii Movileștilor a trecut în amintirea posterității. Pervazul domniei, care a început bucuros tratative creștine și lupte în contra Turcilor, avea aceleași colori și'n izvodul lui Simion Dascălul. Și autorul acestui izvod va fi fost unul din pribegii, care mai tîrziu în amintirea sa așeza una lîngă alta supărările din zilele de deștărare dinaintea cruzimii lui Aron Vodă.

Iată de ce nu putem cere expunerii din cronică amănunțimi, cum se întîlnesc în acea parte, care reproduce, am putea zice, jurnalul de curte al lui Petru Șchiopul. Din aceste motive, numai considerația că în expunerea cronicii dela 1587 înainte lipsesc detaliile de date și evenimente, nu constitue în mod imperios un motiv ca să spunem că Grigore Ureche prelucra în această parte material de tradițiune orală „de la tatăl său ori de la alți bătrîni" [1]. Amintindu-și mai tîrziu despre vremurile anterioare domniei lui Ieremia Vodă, nici bătrînul vornic, ce era Nestor Ureche în primele decenii ai secolului XVII, nu putea da altă formă povestirii, decît aceia, pe care o cetim azi în cronică, dacă Grigore Ureche n'a avut însemnări scrise, celace e greu de crezut și dacă tot același continuase și prefăcuse letopisețul moldovenesc, care povestea numai partea de neliniște aproape zilnică a domniei lui Petru Șchiopul [2]. Contrastul colorilor ar fi și mai explicabil. Dar discuțiunea în această direcție, oricît ar fi de temeinicită prin mărturii, ar ajunge la răspîntia, unde trebue să dea loc alteia, numai cînd s'ar găsi originalul cronicii lui Ureche.

Avea dreptate Șt. Orășanu, cînd scria: „o soluție defini-

1 Ștefan Orășanu, op. cit., pag. 79. G. Pascu, op. cit., pag. 26; P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 53, 66, 65. Concluzia lui Orășanu este precizată aici în modul următor: „Domnia lui Aron Vodă e povestită... de acesta din urmă (= Grigore) după o tradiție de familie, care-i dădea multe amănunte de ordin intim, dar nu era destul de precisă ca să fixeze faptele în timp". Cf. și N. Iorga, Istoria literaturii, II, pag. 348 și urm.; *Idem* în Revista istorică, XI, pag. 158, unde scrie: „nu se poate vorbi însă de *tradiție*, adică amintiri nescrise pentru bogata și plina de coloare expunere a domniei lui Aron Vodă".

2 Cel dintîiu Ștefan Orășanu găsi îndreptățită „părerea că *letopisețul moldovenesc* principalul izvor al lui Ureche, din care acesta ia toate notițele cu caracter analistic, mergea cu povestirea până la a doua domnie a lui Petru Șchiopul inclusiv" (pag. 81). In Istoria literaturii, II, pag. 555-6 d. N. Iorga precizează indiscutabil și sprijinește cu date nouă părerea lui Orășanu. Același lucru l-a susținut și I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*. Introducere. Modificînd această părere d. G. Pascu propune interpretarea: Ureche în cursul redactării cronicii a dat și avut o redacție mai completă a letopisețului moldovenesc și fiindcă moartea l-a surprins înainte de a-și termina opera, n'a putut face corectura necesară în prefață (op. cit., pag. 9–10). In studiul său d. Panaitescu adoptă părerea (pag. 64-65) Orășanu Iorga-Bogdan.

tivă.. nu se poate da, decît numai după compararea diferitelor manuscrise, în care ni s'a păstrat cronica lui Ureche, de o parte; de alta din confruntarea textului astfel reconstituit cu scrierile lui Bielski și Paszkowski, pentru a se vedea, din care sînt făcute împrumuturile" [1].

Este incontestabil că ediția îngrijită de C. Giurescu a trecut la dosar mare parte din discuția, care a fost posibilă înainte de 1916.

Mult înainte de apariținnea ediției lui Giurescu, dăduse d. N. Iorga în 1901 o revizuire a părerilor despre cronica lui Ureche, expunere, care a dominat ce s'a scris mai tîrziu. [2]

Ajuns-a la capăt prin noua ediție multa discuție, pe care a provocat-o ediția lui Kogălniceanu, discuție, de pe urma căreia s'au lămurit mai mult alte chestiuni, decît textul cronicii lui Ureche? [3] Un zăbavnic cercetător al cronicii lui Ureche, publicase în 1911 altă ediție. [4] De la această din urmă ediție își pornește concluziile un cercetător [5] din anul 1920. Și Giurescu și I. N. Popovici au studiat manuscrisele cronicii. I. N. Popovici dă o versiune corectînd-o și își *„închipue"* că dă cronica lui Ureche, pe cînd Giurescu a dat-o cu interpolările și prelucrarea lui Simion Dascălul.

Am arătat mai sus că nici un manuscris n'a păstrat forma originală a cronicii lui Ureche și că aceasta a ajuns în discuția publicului de cercetători și profani din anul 1670 încoace numai în prelucrarea lui Simion Dascălul. Fără să-și pue întrebarea, dacă avem azi la dispoziție toate mijloacele pentru a înlătura întreaga sgură de interpolări și prefaceri, editorul din anul 1911 a crezut că poate încăpea un text închipuit în concluziile sale procusteice și ne-a prezentat deci o cronică, cum, credea el, a trebuit să fie cronica lui Ureche, deși filiațiunea manuscriselor ducea înapoi numai la o operă adaosă și prefăcută. Editorul din anul 1911 n'a cunoscut nici *toate* izvoarele cronicii în textul, pe care-l avem azi. Iată de ce ediția lui Giurescu, care a stabilit copia cea mai veche, se impune azi a fi consultată de oricine, cînd vrea să-și facă o părere sau să cunoască cronica lui Ureche. Giurescu ni-a dat textul cel mai apropiat de arhetip—și încă ceva, dar fără să cunoască textul izvoarelor polone ale acestei cronici.

Orice ediție a impus cercetarea cîtă a fost truda lui Simion Dascălul și dacă merită deosebită discuție acela, care n'a avut

1 Șt. Orășanu, op. cit., pag. 91.

2 N. Iorga, Istoria literaturii romîne în secolul XVIII, vol. II, București, 1901, pag. 548–569.

3 Prima ediție: în volumul I din „Letopisețele țării Moldovei", Iași, 1852; s'a reprodus apoi în vol. I din ed. 2-a, București, 1872.—Cu foarte prețioase note de istorie moldovenească și însoțindu-l de traducere franceză a reprodus Picot textul stabilit de Kogălniceanu (Chronique de Moldavie, depuis le milieu, du XIV siècle jusqu'à l'an 1594. par Grégoire Urechi, par Emile Picot, Paris, 1878).

4 Chronique de Gligorie Ureache, édition critique, București 1911.

5 O. Pascu, op. cit.

atîta putere de selecție și bun simț: de a nu însemna și adăoga la opera marelui cronicar moldovean, care a fost Ureche, între altele și infamia scoasă din „letopisețul unguresc". Un glosator al cronicii lăsase însemnarea „de mulți neștiință și de minte puțină" a lui Simion, despre care spune că „acest Simion Dascal... mai mult se vede că au amestecat și au turburat istoria" și aducea mărturie pe Toderașcu Cantacuzino velvistier și pe alții, care au afirmat că au cunoscut bine pe Simion. Părerea era în secolul XVII că Simion „ale altora le face ale lui, adică ce au scris Ureche, el zice că au scris" [1]. Toderașcu Cantacuzino († 1685) velvistier în vremea lui Antonie Ruset reprezenta deci tot o părere apropiată în timp de vremea cînd Constantin Cantacuzino stolnicul primea un exemplar din compilația lui Simion Dascălul. Trebuește numai decît notat aici că lumea moldovenească de pe la anul 1570 considera cronica lui Ureche ca pe o operă așa de distinsă, că nu putea admite să se atribue unui „dascăl" oarecare. Dar de ce să cerem Moldovenilor din jumătatea a 2-a a sec. XVII să aibă altă părere, cînd dintre toți care vorbesc de Simion Dascălul, nici unul n'a cunoscut originalul sau vre-o copie din cronica lui Ureche?

Chestiunea s'a mai complicat prin faptul că numele lui Simion s'a legat de acel deosebit *letopiseț moldovenesc*, care povestea cu atîtea detalii prețioase istoria Moldovei până la Vasile Lupu, iar letopisețul unguresc a fost căutat în zadar și de cronicarii de pe vremuri.

Indignarea patriotică în contra aceluia care a scris istorie fără să știe, face deosebiri de valoare între diferitele știri și n'avea conștiința patriotică proprie generației lui Miron Costin, scotea din text basna hulitoare, ocara, socotindu-se că prin aceasta s'a purificat textul și s'a obținut adevărata cronică a lui Ureche. Unul ca Simion Dascălul nu merită crezare, „minte", a strigat Cantemir în gura mare. Simion fu considerat drept un mistificator. De aceia cetim la Miron Costin și alții că Ureche a întrebuințat știrile despre noi ale lui Bielski, ca și ale lui Paszkowski, deși copia cea mai veche spunea că Simion Dascălul a utilizat și a îngreuiat expunerea lui Ureche cu știrile deosebite ale lui Paszkowski despre Despot ereticul.

Am văzut că și un cercetător mai nou consideră pe Simion drept „un copist semidoct, un prost și un mincinos cu pretenții de autor", [2] care face afirmațiuni gratuite. Cu alte nuanțe deosebitoare și mai înainte s'a tras concluzia că Simion și-a însușit pe nedrept titlul de autor, că cronica în textul ei de azi în afară de adaosele semnalate [3] anume de Simion, e cronica lui Ureche. Același părere

1 Ed. Giurescu, pag. 3 aparat.—C. Giurescu, Noui contribuțiuni etc., pag. 92 și nota 1.

2 O. Pascu, op. cit., pag. 35.

3 N. Iorga, Istoria literaturii, II, l. c.

o avusese și și-o menține [1] d. N. Iorga, care a scris: „evident că Ureche, nu Simion a scris cronica: e părerea mea statornică". Cea mai recentă cercetare despre cronica lui Ureche iarăși subliniază răspicat că opera istorică nu poate fi lucrarea unui „dascăl necunoscut și naiv". [2]

Oare Simion interpolatorul gelos de întregirele sale s'a considerat pe sine autor al unui nou letopiseț? El nu exprimă pretenții în acest senz. Insuși mărturisește că a făcut adaose la „letopisețul cel latinesc". In același senz trebue deci înțeles, cînd spune: „am izvodit din toate izvoadele într'un loc și am făcut unul desăvîrșit, de ca e lucru cu mare nevoință am silit să nu rămîie nimic neînsemnat". Prin aceasta își arăta și metoda de lucru: a scrie orice afla în toate izvoarele cunoscute lui. Pe de altă parte, cînd pe vremuri se cita letopisețul lui Azarie, letopisețul lui Dubău etc., nu se înțelegea o lucrare cu desăvîrșire originală, ci putea fi și opera altui autor, dar cu întregiri sau alte adaosuri. Numai în felul acesta se poate vorbi de letopisețul lui Simion Dascălul.

De bună seamă așa judeca și acea parte din toată lumea de la sfîrșitul sec. XVII, care nu atribuia textul de azi al cronicii numai lui Ureche. Vasile Damian, cînd copiază pentru Teodosie Dubău bivveliogofăt „viețile domnilor țării Moldovei", întrebuințează „un letopiseț" a lu Simion Dascălul, carele și Simion l-au izvodit dupre un izvod a lu Ureche vornicul, ce și Ureche l-au scos depre cronicarul leșesc și unguresc, potrivindu-i alăturea și cu acel scurt moldovenesc" [3] Fiindcă în cronică dăm de niște etimologii ungurești, deoarece pentru nobil cronica întrebuințează cuvîntul *nemeș*, cum se numiau boerii ardeleni, iar basna cu Laslău se arată izvodită de Simion Dascălul dintr'un letopiseț unguresc, s'a conchis: Simion știa ungurește—Cantemir îi zice de atîtea ori *ungurean* urmînd același raționament,—putea fi din Ardeal. Este aceasta o probabilitate cu greu de respins; de aceia Simion a putut introduce unele știri, pe care Ureche nu le putea avea așa ușor despre confesiunile, în care erau împărțiți Ungurii în Ardeal [4] etc. Simion mai cunoștea limba polonă, a cărei răspîndire în societatea moldovenească din jumătatea a doua a

[1] Idem, în Revista istorică, VI, 1920, pag. 68 și XI, pag. 158.

[2] Panaitescu, op. cit., pag. 66, nota 2 și pag. 65: „adausurile lui Simion Dascălul apar ca opera unui interpolator, poate ceva mai îndrăsneț, de cum a fost un Misail Călugărul, dar nici decum nu-l poate face autor".

[3] Șt. Orășanu, op. cit., pag. 112.

[4] Ibidem, unde se spune: „faptul că un asemenea letopiseț (=unguresc) nu ne este cunoscut, nu îndreptățește a ne îndoi de existența lui". In *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, II, pag. 563, de oarece în adaosul lui Simion Dascălul se prezenta o soluție pentru originea Maramureșenilor, d. N. Iorga aviza că „letopisețul unguresc" a fost „maramureșean poate", iar față de părerea lui C. Giurescu (Noui contribuțiuni etc., pag. 73-4), adoptată și de d. Panaitescu, că a dică *letopisețul unguresc* a trebuit să fie o „cronică internă" (op. cit., pag. 57) sau mai explicit „o traducere în ungurește a unei cronici moldovenești, de sigur slavone, de tipul *cronicii anonime* – așa numea și Giurescu prescurtarea rusească a analelor moldovenești – în care traducătorul, poate vre-un călugăr catolic ungur de la mănăstirile din Moldova, în tot cazul un dușman al Moldovenilor, a prelucrat într'un sens dușmănos tradițiunea despre originea Maramureșenilor" (Giurescu, op. cit., pag. 73-4), d. Iorga scrie: „nu pot vedea de ce letopisețul unguresc ar fi un izvor intern moldovenesc... Să nu fie o cronică ardeleană în romînește?". Revista istorică, XI, 1925, pag. 157).

sec. XVII, echivala cu cunoașterea limbii franceze la noi între 1830—1848, iar dacă admitem că a fost dascăl la Trei-Ierarhi, a trebuit să știe latinește. Ca și la Chiev, așa și la colegiul vasilian din Iași, învățămîntul limbii latine a trebuit să se bucure de o deosebită atenție. Dascălii trimeși de Petru Movilă pentru școala din Iași [1] cu întemeetorul Sofronie Pociațchi au adus cu ei atmosfera intelectuală a locului, de unde veneau. Despre principalul interpolator al cronicii lui Ureche a scris Șt. Orășanu cu atîta intuiție: „dacă ne gîndim, pe de oparte la rolul șters ce-l vor juca fiii lui Ureche, de alta la reputația de cărturar, ce trebuia să aibă pe acea vreme Simion Dascălul, cunoscător al limbelor slavonă, polonă, ungară și poate chiar latină, nu pare cu totul neprobabilă ipoteza ca descendenții cronicarului, incapabili de o asemenea lucrare, să fi încredințat lui Simion Dascălul punerea pe curat a manuscriselor tatălui lor. Copiști buni erau rari chiar pe vremea lui Miron Costin, cu atît mai rari și mai prețiiți trebuia să fie cei ca Simion Dascălul". [2] Acelaș autor scrie despre „copia prelucrată și complectată de Simion Dascălul". [3]

Urmînd parcă programul stabilit de Șt. Orășanu a ajuns C. Giurescu, dupăce a studiat toate manuscrisele cunoscute, la concluzii, [4] care lărgesc, complectează, precizează corectînd părerile aceluia, care ne-a dat prima cercetare amănunțită și urmată cu pricepere și cu competință asupra cronicii lui Ureche. Pentru Giurescu cronica de azi este prelucrarea operei lui Ureche, vornicul lui Vasile Lupu, prin Simion Dascălul: letopisețul țării Moldovei utilizat și cunoscut ca cea mai complectă expunere cronicărească până la Aron Vodă este întocmit de Simion Dascălul după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul și alții.

Rămânînd în vederile lui Giurescu nu am putea ști, cu ce anume a contribuit cronica lui Ureche la compilația lui Simion Dascălul. Tot același era doar de părere că e greu a preciza izvoarele, din care Ureche și-a alcătuit cronica[5] și cu informația sa avea dreptate de oarece cel ce a îngrijit prima ediție critică a cronicii, n'a cu-

[1] P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 14.

[2] Șt. Orășanu, op. cit., pag. 114 nota 3. Cf. și N. Iorga, Istoria literaturii, II.: „Dascălul... Simion... era un om învățat pentru vremea sa..."

[3] Iidem, pag. 90.

[4] C. Giurescu, Noui contribuțiuni etc. pag. 56 și urm.; cf. și C. C. Giurescu în *Convorbiri literare*, an. 1921, vol. LIII, pag. 222–32 și 322–328.

[5] Pag. 84.

noscut izvoarele polone ale lui Ureche. Nu se opreşte însă a nu spune că Ureche a utilizat letopiseţul latinesc ca izvor principal şi cronica lui Ioachim Bielski apărută în 1597. Vornicul cronicar—continuă Giurescu—s'a servit de o singură cronică internă, letopiseţul moldovenesc, de care se plînge că scrie prea pe scurt şi cuprinde poveşti, fiindcă „au scris mai mult din basne şi din poveşti ce au auzit unul de altul". Giurescu susţinea că Ureche dispreţuia tradiţiile cuprinse în letopiseţul moldovenesc şi se descoperea cu evlavie înaintea acelor „cărţi ale străinilor", care au păstrat ştiri despre noi. Din letopiseţul latinesc ar fi luat Ureche expunerea primului şi a celui de al doilea descălecat al Moldovei. Simion Dascălul ar fi considerat scriere streină letopiseţul latinesc; de aceia impută lui Ureche că şi-a scris cronica mai ales din cărţile streinilor. După concepţia lui Giurescu, Ureche s'a folosit prea puţin de letopiseţul moldovenesc, n'a adoptat din acesta „lucrurile din lăuntru" şi a înlăturat tradiţiile, aşa că Simion Dascălul a avut ocaziune să adaoge multe *semne :* morţi, ctitorii de biserici şi mănăstiri, zidiri de cetăţi, căsătorii etc. şi tradiţiile. De aceia ar spune Simion că lipeşte adaosele sale la letopiseţul latinesc, care fusese întreg reprodus în Ureche. Dar de ce nu spune că adaogă şi la ştirile din Bielski, de oare ce Simion ştia că Ureche împrumutase şi din cronica acestuia? — ne întrebăm noi. Giurescu a presupus necunoscînd cronica lui Bielski, iarăşi greşit că acela care a tradus şi prefăcut în latineşte analele moldoveneşti scrise slavoneşte a utilizat şi cronica lui Marcin Bielski într'una din cele trei ediţii din sec. XVI. Această lucrare s'ar fi făcut în vremea lui Petru Şchiopul, fiindcă Sarnicki cunoştea acest *letopiseţ latinesc* [1], care mai tîrziu a fost continuat de cineva, de oarece Simion Dascălul a folosit o versiune, care povestea şi evenimente, care treceau de anul 1594 [2]. Simion ar fi avut apoi la dispoziţie letopiseţul lui Istratie logofătul şi din acesta a complectat izvodul, pe care-l urmase Ureche. Giurescu a scris că autorul letopiseţului latinesc a întrebuinţat cronica lui Marcin Bielski, iar Ureche şi Simion au utilizat opera lui Ioakim Bielski fără însă să răspundă, de ce ar mai fi utilizat Simion pe Ioakim Bielski, dacă mai înainte îl utilizase Ureche [3]. *Cronica lumii întregi*, opera lui Marcin Bielski, nu se constată utilizată de loc—cum a dovedit d. Panaitescu. Urmînd un atare raţionament Giurescu a putut scrie, că de la Ureche derivă doar pasagiile arătate ca atare de Simion—noi am văzut că sînt pseudocitaţii,—apoi acele reflecţiuni şi aprecieri, care nu puteau proveni decît de la mărele boer Ureche, — dar „restul cronicii a dispărut în opera compilatorului. Restituirea ei este astăzi cu neputinţă" [4]. Cronica ar fi a lui Simion, ca-

1 Vezi însă nota 2 dela pag 1.
2 Op. cit., pag. 82.
3 P. P. Panaitescu, op. cit., pag.
4 Op. cit., pag. 89.

re-şi indică precis izvoarele, dintre care unul ar fi şi cronica lui Ureche, dar considerînd expunerea aceluiaşi cercetător ar fi putut —zicem noi—să şi lipsească, dacă Simion n'ar fi crezut că e nevoe de aprecierile şi reflecţiile politice şi morale ale marelui boer.

Giurescu îşi închipuia însă că poate circumscrie exact izvoarele lui Simion Dascălul: 1) letopiseţul moldovenesc cu o redacţie mai complectă şi care povestea istoria moldovenească până la Vasile Lupu. 2) letopiseţul latinesc. 3) cronica lui Paszkowski şi 4) Bielski pentru epoca lui Despot. Altă parte a concluziilor lui Giurescu este că citaţiunile, semnalările izvoarelor în cursul povestirii sînt opera lui Simion, fiindcă altfel nu este explicabil ca Ureche, care tratează cu dispreţ povestirea letopiseţului moldovenesc, să-l citeze la fiecare pas pentru fapte care lipsesc letopiseţului latinesc şi să-l aprecieze pe cel dintâiu de atîtea ori aşa de deosebit de acela ce scrisese în prefaţă. Letopiseţul moldovenesc utilizat de Simion Dascălul era prelucrarea analelor slavone: izvodul utilizat de Ureche şi izvodul întrebuinţat de Simion nu erau două cronici diferite, ci „cel mult două redacţiuni ale aceleiaşi cronici" [1] şi erau izvoade „de limba noastră". „Scriitorii dintâi" Moldoveni, cărora predoslovia le face observaţiunea că „au scris mai mult din basne şi din poveşti ce au auzit unul de altul" n'ar putea fi autorii cunoscutelor letopiseţe slavone. Giurescu se opreşte înaintea afirmaţiunii lui Ureche şi a lui Simion că izvoadele lor aveau o expunere scurtă şi conţineau şi tradiţii. Fiindcă însă acelaşi cetea de la Simion că izvodul lui moldovenesc „însemnează toate pre rînd", se vede constrîns să admită că acela, care în al său letopiseţ a adăogat povestirea evenimentelor de la Petru Şchiopul până la Vasile Lupu, a prelucrat pe alocurea cu ştiri noui şi pasagii din cronica scrisă slavoneşte anterioară domniei lui Petru Şchiopul. Poate subt ecoul acestei păreri d. Panaitescu a scris că şi Ureche a utilizat letopiseţul lui Istratie logofătul [2]. Oricine ar ceti însă cronica lui Macarie sau chiar a lui Azarie ar putea să scrie, celace afirma Ureche despre izvodul său moldovenesc, aşa că nu sîntem imperios obligaţi să credem că acel izvod conţinea semne şi tradiţii, pe care vornicul umblat şi humanizat prin şcolile polone a refuzat să le contopească în expunerea sa. Vom vedea că şi cronica lui Ureche avea semne, al căror număr îl va adăuga doar Simion Dascălul din izvodul său. Nu conţine cronica lui Ureche şi tradiţii, care nu erau în izvodul moldovenesc a lui Simon? Reamintim cu această ocazie că Simion n'a cunoscut nici *Kronika swiata* a lui Marcin Bielski, nici Kronika Polska a lui Ioakim; prin urmare nu el a putut da povestirea aşa de organică şi coherentă, care utilizează pe Bielski-fiul pentru lupta de la Vaslui.

1 Ibidem p. 59.
2 Op. cit., pag. 53-4, 54, n. 1.

Am arătat intr'altă lucrare amănunţit că Ureche a avut la îndămină şi a despoiat de ştiri un letopiseţ moldovenesc—nu putem preciza azi dacă era în traducere romînă sau în originalul slavon, fiindcă Ureche îi zice într'un pasagiu, a cărui paternitate nu se poate discuta, *letopiseţul nostru*" [1],—care era o copie a cunoscutului letopiseţ al lui Azarie. De aceia ne întrebăm: oare nu din tradiţie lua Ureche descrierea victoriei moldoveneşti de la Vaslui şi a însemnat că lupta s'a dat la Podul Inalt? [2] Acelaşi Ureche a însemnat tradiţia creată în legătură cu lupta de la Rîmnic etc.. La acest pasagiu despre lupta dela Rîmnic nu găsim nici o semnalare de adaos a lui Simion. Pasagiul conţine tradiţie, apreciere, semne, dar şi o ştire din Bielski introdusă prin: „*unii zic că...*", deci arată felul de discuţie al lui Ureche. Adaosele lui Simion Dascălul n'au niciodată această factură. El îşi aranjează adaosele mai mici anonim „prin poveste", sau paralelizează letopiseţul moldovenesc cu cel latinesc etc. Nu există nici o ştire, care să nu fie în letopiseţul lui Azarie, să se cuprindă însă în alte versiuni ale vechiului letopiseţ moldovenesc scris slavoneşte, deci să putem presupune că din acele versiuni îl avea izvodul moldovenesc al lui Simion Dascălul, iar acesta prin „unii zic că..." să-l fi adaos la cronica lui Ureche.

De ce să cerem însă lui Ureche atîtea precauţiuni, pentru ca oricine să găsească mai tîrziu răspunsul imediat, ce-l caută relativ la cronică? Nu dispreţ exprima vornicul cronicar, cînd scria: „letopiseţul nostru cel moldovenesc aşa de pre scurt scrie că nici de viaţa domnilor, carii au fost toată cîrma, nu alege, necum lucrurile din lăuntru să aleagă", ci necazul cercetătorului, fiindcă nu găseşte toată informaţia necesară [3]. Iar cînd cetim la acelaşi Ureche scuza: „nici este a se mira că scriitorii noştri n'au avut de unde strînge cărţi: că scriitorii dintăiu n'au aflat scrisori, ca de nişte oameni neaşezaţi şi nemernici, mai mult proşti decît să ştie carte, ce şi ei, ce au scris, mai mult din basne şi din poveşti ce au auzit unul de altul", trebue să ne gîndim la începuturile povestirii aşa de sărăcăcioase a analelor scrise slavoneşte, la tradiţia aşa de simplă cu etimologizări populare despre descălecatul al doilea şi mai ales la lipsa de informaţie înlocuită prin tradiţii poporale locale, dintre care pe unele şi azi le surprindem în popor, pentru vremea dintre primul descălecat şi coborîrea lui Dragoş cu Maramureşenii săi. Pentru această vreme într'adevăr „scrisorile străinilor mai larg şi deajuns scriu,

1 Ed. Giurescu, pag. 19. Simion nu cunoştea pe Fielski; prin urmare nu se putea referi la autoritatea acestuia pentru evenimentele din anul 1359, faţă de „letopiseţul nostru". Este însă adevărat că în rîndurile citate din prefaţa lui Ureche avem mai întîi „letopiseţul nostru", apoi, „letopiseţul nostru moldovenesc". (Ibidem pag. 2).

2 Ed. cit., pag. 57.

3 Cf. în acest senz părerea d-lui N. Iorga, Istoria literaturii, II, pag. 556.

carii au fost fierbinţi şi rîvnitori nu numai a sale să scrie, ce şi cele străine să însemneze" — cum putea aprecia Ureche, care cunoştea cîteva opere istoriografice polone.

Interpretînd ca dispreţ faţă de letopiseţul moldovenesc vorbele lui Ureche citate mai sus, C. Giurescu s'a silit să arăte că temelul cronicii lui Ureche a fost *letopiseţul latinesc* citat de atîtea ori în cursul compilaţiei ajunse pănă la noi; acelaşi reconstrueşte din compilaţia cunoscută textul unui letopiseţ latinesc, şi care ar fi reprezentat o traducere latină din vremea lui Petru Şchiopul a analelor moldoveneşti, afirmă apoi că pe acest letopiseţ latinesc trebue să-l înţelegem subt *Valachorum historiae* citat de Sarnicki într'o operă, care în 1587 a văzut lumina tiparului. Autorul acelui letopiseţ latinesc—continuă Giurescu—ar fi utilizat Kronika swiata şi a fost continuat apoi până la 1553 sau mai departe, fiindcă tot el a fost temelul compilaţiei lui Simion Dascălul, care spunea doar în prefaţă: „am adaos poveştile la *letopiseţul cel latinesc*". Imprejurarea că Ureche a folosit prea puţin letopiseţul moldovenesc caşi faptul că izvodul moldovenesc al lui Simion ar fi reprezentat o versiune mai complectă a letopiseţului anonim şi continuatorilor săi, a dat prilej lui Simion să poată da atît material nou faţă de letopiseţul latinesc, cu expunerea căruia se declarase mai mulţumit Ureche,—continuă concluziile lui Giurescu.

De aceia Giurescu a înlocuit pretutindeni în copia dela al cărei text porneşte ediţia sa, „leşesc" cu „latinesc", şi a crezut că astfel corectează pe copiştii, care făcuseră greşit îndreptarea în senz contrar. Aceştia ştiind că Ureche a utilizat pe Bielski şi-ar fi zis: letopiseţul „străin", sau cronicarul întrebuinţat de vornic a fost „leşesc" [1]. Fireşte, în felul acesta compilaţia lui Simion Dascălul, care utilizează izvoarele cunoscute şi lui Ureche, după vederile lui Giurescu, ne dă o foarte nehotărîtă noţiune despre cronica lui Ureche. Aceasta i-a servit lui Simion Dascălul numai ca izvor. Giurescu scria: „pentru istoria internă Simion Dascălul avea la îndemînă 2 cronici principale: una mai dezvoltată, din care însă lipseau anumite date şi tradiţiuni, *letopiseţul latinesc*, şi o alta mai prescurtată, dar mai complectă, *letopiseţul moldovenesc*" [2]. Acelaşi socotea, că *letopiseţul latinesc* avea amplificări dintr'o cronică polonă, şi aducea dovadă povestirea cronicii despre lupta moldavo-polonă din 1359 şi evenimentele anului 1501. [3]

1 C. Giurescu, Noui contribuţiuni pag. 62 şi urm. Adăugăm noi că controlul făcut de copişti a fost uşor pentru fapte, şi expunere, care nu era în Bielski şi imposibil, cînd este vorba de fapte, pe care Simion le semnalează că erau în *letopiseţul latinesc*, fără să se găsească şi'n cronica lui Bielski. Astfel sînt părţi din cronică, la care toate manuscrisele au „latinesc", iar în cazul de mai înainte „leşesc", dar şi părţi, unde unele manuscrise au „latinesc", altele „leşesc".

2 Ibidem pag. 74.

3 C. Giurescu, *ibidem* pag. 80 şi nota 3, credea că povestirea evenimentelor din 1501 este luată de autorul letopiseţului latinesc din Miechowski, cronica Polonorum în Scriptores rerum Polonicarum II

Pentru vechii cronicari, care cunoşteau cronica lui Bielski şi traducerea lui Paszkowski, chestiunea cronicii lui Ureche era mai clară decît pentru Giurescu. La sfîrşitul cercetării sale acesta a scris: „nelămurit ni se înfăţişează utilizarea cronicii lui Ureche şi împrumuturile pe cari (Simion Dascălul) le-a făcut din ea" [1] şi de acela a subliniat că restituirea cronicii lui Ureche este astăzi cu neputinţă. Iarăşi fiindcă n'avea la dispoziţie cronica lui Bielski în traducere romînească, d. Pascu a scris că Ureche a utilizat un letopiseţ latinesc până la anul 1501 şi adopta părerea că acest letopiseţ putea fi „o cronică internă de felul letopisăţului moldovenesc, însă mai săracă în fapte şi scrisă latineşte", al cărui autor ar trebui căutat într'unul din membrii misiunilor catolice de la noi [2] sau între elevii şcoalei dela Cotnari. [3] Fiindcă această cronică a fost scrisă pentru străini sau de un străin, ar fi, după acelaşi, motivul că Ureche îi zice letopiseţul străinilor [4]. Iarăşi fiindcă nu se cunoştea cronica lui Ioakim Bielski, s'a putut susţine că în cronica lui Ureche a intrat şi „o cronică internă a Moldovei scrisă în leşeşte pentru Polonejî de un anonim" şi încă să se presupună că autorul acestei cronici scrisă leşeşte ar fi utilizat pe Bielski şi deci cronica acestuia indirect a ajuns în opera lui Ureche [5].

(Va urma).

I. Minea

---

pag 163, pe cînd de fapt este luată din Bielski (vezi trad. Panaitescu, pag. 156 şi trad. Nastase. Ureche a repetat greşala lui Bielski, fiindcă la Czhow a fost tăiat Ilias, fiul lui Petru Aron. Cf. Sarnicki, ed. (Lipsca) cit. pag. 1189.

1 Noui contribuţiuni, pag. 84.

2 A. Gidei, op. cit., pag. 102: letopiseţul latinesc ar fi fost scris de unul din minoriţii foşti pe la noi înainte de sec. XVII şi „pus la cale poate chiar de Alexandru cel Bun"; „eroare de raţionament" zice cu drept Orăşanu acestei presupuneri (op. cit., pag 70). Orăşanu prezenta altă ipoteză, care de asemenea s'a dovedit greşită şi anume că „letopiseţul latinesc nu e o cronică naţională şi nici nu se ocupa exclusiv cu istoria Moldovei" (op. cit., pag. 71). Părerea d-lui Panaitescu se apropie de cei din urmă, cînd afirmă că letopiseţul latinesc a fost o cosmografie cu ştiri despre originea Romînilor.

3 Cf. şi N. Iorga, Istoria literaturei romîne, II, p. 561.

4 G. Pascu, op. cit., pag. 23.—Giurescu, op. cit., pag. 65, scrisese: „o istorie latinească anonimă, nu putea să fie, pentru judecata comună, opera unui Moldovean. Şi chiar atunci, ea nu fusese scrisă pentru locuitorii ţării, unde deabea, dacă se găseau cîţiva boieri, care să o înţeleagă, ci pentru străini. Din acest punct de vedere o cronică internă moldovenească, scrisă în latineşte, putea foarte bine să fie numită letopiseţul străinilor".

5 G. Pascu, op. cit., pag. 24.—Nu se mai poate susţine nici că „letopiseţul latinesc cu data luptelor lui Ştefan cel vechiu cu Polonii în 1359, pare a fi Dlugosz sau Guagnini" (Rev. ist., 1920, VI, pag. 68).

Intre porţelanuri

Rămîneau mult timp, după masă, în sufrageria mică şi întunecoasă, în care becul ardea şi'n timpul zilei. Uitai dacă afară e noapte sau lumină. Oricînd, afară, trebuia să fie noapte.

Pereţii până mai sus de jumătate, erau îmbrăcaţi în stinghii înguste de nuc lustruit, pe care se sprijinea policioara lungă ca o cingătoare, cu glastre de flori străine şi ciudate. Cum puteau trăi florile acelea în odaia în care singur soare lumină doar globul mat al lămpii cu lumina puhavă şi rece? Sau izbutiseră ele oare să înlocuiască soarele, cu lumina moartă a globului mat? Erau nişte plante tiritoare şi ofilite ce-şi trăgeau jalnic tijele din cutiile şi glastrele lor, pentru ca florile să privească cu ştearsa lor culoare de ochiu bolnav, Doamne! felurile bălţate ce se perindau la masă, sau oamenii, care veneau deafară, din soarele mare, aducînd în ochi şi pe haine ceva din bucuria lui fără sfîrşit!

Artemie le închipuia ca într'o sală de spital, de unde în cele din urmă ieşeau să nu se mai întoarcă. Şi'n locul lor veneau în cutiile cubice, ca pe nişte tărgi, condamnatele cele nouă neştiutoare şi rîzătoare. Gîndul lui de moşier, sburînd în voe subt un uriaş cer liber se răsvrătea contra acestei schingiuiri lente şi crude; florile cu culori sarbede îl înţălegeau şi priveau la el cu trista lor simpatie.

Avea de odaia asta ascunsă o frică instinctivă, ca de orice sală de spital. Masa mare, patrată, care se putea lungi într'o parte sau într'alta; divanul uriaş, coperit cu chilim oltenesc; bufetele de modă veche, greoaie, din acelaşi nuc lustruit şi somptuos; scaunele cu şezătoare de piele neagră baso-reliefată; porţelanurile strigător de albe; tacîmurile; paharele de cristal existente pentru ochi doar prin conturul lor; totul îi făcea impresia de ceva greu, lucios şi totuşi putred, bolnav, tînjitor. Totul i părea acoperit de-pojghiţa luminei acesteia artificiale de glob mat, aşa cum îi părea coperit de praf şi duhoare de benzină tot ora-

şui ăsta, aşa după cum erau ascunşi subt un strat de fard toţi obrajii fetelor dintr'însul; aşa după cum se stingeau subt masca lor de-un palid alb de muribund, minunaţii obraji de odinioară—din cîmpurile depărtate—ai Elenei acesteia, cu care stătea acum ceasuri întregi după masă, în sufrageria tivită cu lemn de nuc lucios, în lumina ceţoasă şi moleşitoare. De ce albeaţa asta de porţelan, de ce această petrificare albă şi sinistră a minunatului corp, care vibra odată la cea mai nesimţită vibrare din jurul-i ca firele lungi din nesfîrşita zare de ierburi, de unde venise să se oprească aici, în cetatea de asfalt!

Se hotăra adesea în drum spre Bucureşti, să nu mai tragă la dînşii, cu toată supărarea ce i-ar fi pricinuit-o lui Mina. Se hotăra chiar să-i spună sincer, răspicat: e ceva ameţitor în sufrageria aceia şi'n toată casa cu perdelele veşnic lăsate şi cu veşnica lumină electrică. E ceva de noapte fără zi, un fund de mină sau mai bine o peşteră cu stalactite—candelambre—şi cu stalagmite de porţelanuri şi gueridoane. Dar se gîndea că Mina are să rîdă prea puternic, cu toată înfăţişarea lui robustă şi temută în veşnic neastîmpăr. Are să rîdă prea batjocoritor de comparaţii aşa de stupide. Avea să-l tragă de mînă, după sine la hotel, să-i incarce calabalîcul în trăsură, să-l arunce şi pe el deasupra, ducîndu-l astfel prisonier, ca un părinte care nu ştie multe, pe-un copil fugar.

Cobora hotărît din vagon şi călca şi mai hotărît prin şivoaiele de lume ce se scurgeau printre trenuri, spre eşire, în penumbra marilor coperişuri de geam afumat de deasupra peronului.

Dar afară, în faţa şofeurului, şoptea automat adresa lui Mina şi automobilul, peste puţin, îl lăsa cu inima ticăind dinaintea uşii cu geamuri verzi, albastre şi portocalii, străbătute de jos în sus şi de sus în jos de săgeţi negre de fier, ca poarta unei cetăţi misterioase.

După masă Mina pleca totdeauna grăbit, clocotitor, împins de şuvoiul violent al sîngelui său neastîmpărat. Se arunca în marea agitată a oraşului cu plăcerea înotătorului, care singur caută vultorile. Se amesteca în gîlcevile cetăţii cu patimă şi făcea politică din necesitate fizică, fără ca vre-o cange a pescuitorilor de partizani să fi izbutit să-l fixeze. Lui Artemie nu-i rămînea nimic de făcut în Bucureşti; îl descosea până afla toate cîte îl aduseseră încoace, îi lua apoi în mînă toate hîrtiile şi pornea singur prin ministere, bănci şi instituţii, ca să-şi servească amicul, lăsînd pretutindeni în urechile celor din urmă-i, ecoul vocii lui sonore şi nepotolite şi în suflet îngăduitoare prietinie.

Iar Artemie, încremenea pe jilţul de piele neagră, cu ochii pierduţi în atmosfera minerală. Elena se ridica înaltă de pe scaunul ei, şi se tolănea, minune de sculptură, pe divanul lat, cu scoarţe romîneşti; atunci carnea de pe dînsa se cutremura şi lui

Artemie îi era teamă, ca păpuşa de porţelan să nu se spargă. Şi gîndul îi scăpa departe, peste cîmpuri, la Elenuţa lui cea mică, făptură umană şi firească, cu vorbă sănătoasă, cu rîset sprinten, cu vagi creţuri pe fruntea uşor pălită de soare, cu roşul vieţii în obraji. Şi atît era de-ajuns ca un fior de mulţumire să-l străbată şi un zîmbet de siguranţă să-i arunce departe teama aceia nelămurită, pe care femeia din faţă i-o picura în suflet, şi-l ţinea înlănţuit de speteaza scaunului. Respira atunci din adînc şi-şi mişca mînile. Se ridica în picioare şi făcea cîţiva paşi în jurul divanului. Şi în adînc îi murea un chiot de bucurie că e liber, liber, liber. Iar femeia întinsă pe-o parte, pe divan, cu mînile, —goale până'n rădăcini—subt cap, cu şoldul de deasupra isbucnind de exagerată voluptate, cu piciorul dedesupt ieşind până peste genunchi de subt capotul plesnind de întinsoare, îl urmărea cu ochii adînc uimiţi de brusca îndrăzneală, compătimindu-l cu un zîmbet şters şi totuşi atît de sever pentru acest biet simulacru de libertate.

Şi Artemie revenea la jilţul de piele, cu capul plecat, cu privirea umilită.

Vorbeau lucruri cu totul străine de ei: se fereau să vorbească de ei. Artemie îi spunea numai de Elenuţa şi iarăşi de Elenuţa. Iar Elena asculta de obiceiu, asculta cu ochii aceia mari pironiţi pe dînsul. Lui Artemie i se păreau atît de mari şi atît de grei, că nu putea înţălege cum se întorc într'o parte sau într'alta, la răstimpuri rare, fără ca să cadă din orbitele exagerat încercănate. Din cînd în cînd i se părea că lucesc de-o flacără umedă, ca şi cînd cineva ar fi aprins o luminare în făptura de porţelan. Îi vorbea mult de Elenuţa şi avea impresia că zdrobeşte astfel moleculă cu moleculă înfăţişarea aceia mîndră şi severă tolănită dinainte-i într'o risipă de linii atît de perfecte. Şi îndată simţea cum moleculă cu moleculă, ceiace credea că a sdrobit se refăcea într'o potrivire şi mai desăvîrşită de contururi, umbre şi lumini.

Cînd revenea Mina din oraş, cu toate treburile aranjate să-i ia la plimbare şi cînd da iarăşi de mirosul rece de praf şi de benzină, de pe străzile asfaltate, Artemie se simţea grozav de caraghios. Îi era ruşine de ea! Ce înseamnă această supunere oarbă şi această privire de cîne umilit, ce-i aruncase tot timpul după amiezii; şi ce însemna acea înverşunare cu care-i vorbea de Elenuţa, ca şi cînd s'ar fi ferit în dosul ei, a micei Elenuţa, de un pericol imens şi nevăzut ce-l ameninţa? Exista într'adevăr acel pericol şi-şi da ea, Elena, seamă că el există! Vroia într'adevăr să se joace cu pericolul acela şi o curiozitate nebună o împingea să vadă până unde se întinde marginea jocului? Sau era numai o închipuire a lui, o greşită vedere şi ea a observat această închipuire şi rîde de prostia lui cu hohotele luminilor nesfîrşite ce isvorăsc într'una din ochii şi din zîmbetul ei?

Se gîndea la toate acestea, iar Mina rîdea cu multă bucurie. El a terminat toate treburile lui Artemie, dar actele nu i le dă în mînă, decît peste trei, patru zile, ca să nu plece. Și rîde cu atîta poftă, cînd își amintește unde a ascuns actele, că și ceilalți doi nu se pot stăpîni să nu se molipsească de rîsul lui.

Iar Artemie își pare tot mai caraghios la rîsul acesta, care parcă-l luminează ca o faclă necruțătoare în întunericul, unde se ascunde. Cu siguranță că Elena n'a putut ceti nimic în gîndul lui și la urma urmei ce să citească, Doamne! ce să citească?

Globul electric își vărsa lumina parcă într'un șuet fin.

Fața de masă întinsă și curățită de vase, scînteia subt lumină, ca un cîmp de zăpadă. Cu coada ochiului, Artemie o vedea întinzîndu-se până la nemărginit, auzea clinchet de clopoței și se vedea încotoșmănat în blănuri, în fundul săniei, lunecînd spre conacul părinților Elenuței. Era un frig atît de pătrunzător atunci că totul se închircise pe cîmpie. Copacii sgribuliți se cocoșaseră de tot ca niște bătrînei ce nu mai dau cu degetele înghețate de fundul buzunarelor; iar alții cu crăcile lor încurcate păreau că-și viră brațele în mîneci, cătînd c'o mînă, căldura celeilalte. Sania, ca solnița aceasta de mică, luneca pe luciul polar, căci Artemie, deși într'însa, o vedea de departe printr'un ochiu mare, negru, tăcut, printr'unul din ochii care-l privesc acum lung și atît de cuprinzător, că parcă-l înghit în cuprinsul lor. Ochii care vorbesc, aud, cîntăresc. Așa cîntăreau și atunci între bietul lui cuvînt molatec și căutat și între verva îndrăcită cu repeziri și volburi de cataractă a lui Mina.

Sînt cîțiva ani de-atunci. Lui Artemie i-a fost de-ajuns că ea a zîmbit lui Mina odată mai mult decît lui, ca să vestească numaidecît, cu glas svîcnit, că adonazi va străbate tot cîmpul de zăpadă până la conacul Elenuței. Elena zîmbea neîncrezătoare, vrînd parcă să-l îmbuneze cu minunata apă întunecată, ce-i izvora din ochii ei. Dar el a plecat hotărît...

Și plecarea asta, ani întregi a binecuvîntat-o în urmă.

Găsise lîngă Elenuța o fericire așa de tihnită, atît de potolitoare, că trecutul se așeză în inima lui, chiar dela început, ca pojghița drojdiei subt limpezimea de sticlă a vinului bătrîn. Iar fardul din ce în ce mai gros al Elenei, rochiile ei din ce în ce mai excentrice, decolteurile din ce în ce mai îndrăznețe, nepăsarea-i din ce în ce mai afectată, cu care lăsa să-i scape văzute, ațîțătoare dedesupturi, îl îndemnau să chine de cumplită bucurie și-l făceau să strige de crudă durere.

În măsura în care-i îmbăta mințile norocul văzut cu ochii, în măsura aceia își plîngea prietinul în gînd și cu greu se stăpînea să-l îndemne a fi mai cu luare aminte. Dar putea să arunce cu pulberea tulburării în inima aceasta atît de dreaptă și atît de voioasă?

La orice nouă venire în București, găsea pe Elena tot mai

gînditoare, mai absentă, mai străină. Rămînea cu dînșii ceasuri întregi fără să scoată un cuvînt, iar gîndul îi rătăcea. Lui Mina puțin îi pasă de gîndul acela, dar Artemie îl vedea plutind mișel peste capetele lor, trecînd prin ziduri, șerpuind scormonitor întunecate ascunzișuri.

Iar într'o seară, chiar o surprinse, la un colț îndepărtat de stradă, despărțindu-se de cineva, care apoi dispăru repede în negurile ce-l înfășurară prietinește, ca pe tot ce poate fi rău. Elena nu văzu pe Artemie, în graba cu care se aruncă în trăsură; dar el fu sigur că Mina e pierdut. Indignarea îl cotropi de data as'a cu atîta tărie, că nu mai găsi în drum nici un zăgaz.. Porni să ceară socoteală Elenei.

. . . .

O găsi în aceiași sufragerie, tolănită pe aceiași sofa, cu mînile subt cap, cu ochii departe, așteptîndu-i cu masa pusă. Nu făcu nici o mișcare la venirea lui; păru că nici nu-l simte. Și asta îl îndîrji și mai grozav. Se vedea desigur încă în brațele din care abia scăpase. Și închipuirea lui privi în închipuirea ei, pentru a vedea mai bine, până unde poate să meargă nemernicia acestei femei. Și rămase îngrozit. Căzu pe scaun și rămase îngrozit. Văzu piciorul acela care eșea dela jumătatea pulpei de subt rochie, gol tot; văzu tot corpul acela, acum învorvorit, strălucind de goliciunea sînilor, a șoldurilor, a coapselor; aruncînd subt puterea luminii electrice, undeva într'o încăpere străină, necunoscută, puterea albeței de piscuri înzăpezite subt revărsarea soarelui. Și se cutremură tot, de atîta risipă de alb. Fugi repede afară și rătăcind zănatec prin camere, împiedecîndu-se de covoare, de blăni așternute, care rînjeau cu dinți de fiară, de perinuțe cu harapi negri, îmbelciugați, ceru iertare lui Mina pentru nelegiuirea gîndului rău. Și înainte de a se întoarce Mina din oraș, fugi la gară.

Cine-l ține pe scaunul acesta? Ea niciodată nu i-a spus să șadă sau să rămînă! Totdeauna el a rămas dela sine și a ținut-o de vorbă. Și conversația a durat ore, s'a lungit une-ori până spre seară, el vorbind într'una; ea ascultînd necontenit cu cei doi ochi neobișnuit de mari, în care scîn eiză două diamante negre.

Tăcerea ei rîde șuerător și biciuitor. Artemie se oprește speriat de vorba-i fără sfîrșit și se scoală. Și ea nu-l ține, nu-l oprește, nu-i spune nici un cuvînt. Numai flăcările negre îl urmăresc cu lumina lor drăcească. El se apropie de ușă și vrea să găsească cuvîntul de despărțire. Dar nu-l găsește și flăcările iadului îl aduc la loc. Da, a observat el bine: cînd a pus mîna pe mînerul ușii ele au crescut parcă o secundă, însă și-au revenit îndată. Și el se trezește iarăși pe scaun și ghicește din nou rîsul formidal, care se sbate în corpul acela mare, imobil.

S'a isprăvit! Nu mai trebue să rămînă nici o îndoială! Și el începe o poveste veche cu soția unui prietin bun, care l-a

strîns cîndva de mînă pe subt masă—şi l-a mai strîns odată şi încă odată. Şi pe urmă l-a chemat la dînsa, cînd prietinul cel bun era dus departe. Dar el a ştiut să reziste şi a rezistat până la urmă, cu toată inverşunarea de amor propriu rănit a necredincioasei.

Aici flăcările negre cresc ca adiate de-un spirit straniu. Artemie rîde în sufletul lui: a dat înfîrşit lovitura care trebue: ea cunoaşte acum că limbuţia aceasta şi încremenirea pe scaunul sufrageriei, nu sînt decît un mod de a pierde vremea în oraşul ăsta pe care-l dispreţueşte şi din care Mina nu vrea să-i dea drumul decît peste cîteva zile.

Şi Artemie începe o banală prelegere asupra prietiniei. Cu siguranţă cel mai puternic sentiment. Mai puternic decît amorul chiar, asta ţinînd seamă numai de mărimea sferei fiecăruia: cea dintâiu, cuprinzînd pe cel de al doilea...

Ea-l priveşte necontenit şi'n figura ei parcă s'a schimbat ceva. Buzele parcă i s'au boţit puţin a zîmbet, dar zîmbetul nu vine niciodată. Piciorul de dedesupt parcă i-a tresărit de oboseala statului într'o rînă şi parcă i-a ieşit şi mai mult la iveală de subt tivul capotului de culoarea tabacului.

El şi-a pierdut firul vorbei şi nu ştie de unde să-l ia. Dă încurcat într'o parte şi într'alta, apoi o ia razna de unde se nemereşte. Şi oda închinată prietiniei devine ditiramb.

Iar zîmbetul ei creşte.

L-a întrerupt. I-a spus ceva. El n'a auzit nici un cuvînt lămurit în înflăcărarea discursului. Dar vorbele ei i-au căzut cu zgomotul unor lăzi rostogolite, în urechi. Şi ea a repetat în vîrful buzelor boţite tot aşa de încet, ca şi la început:

— Spui că n'ai sacrifica un prietin bun, unei femei...

— Nu, răspunse solemn Artemie, întrerupînd-o.

— ...frumoase, întregi ea.

— Oricît de frumoasă.

Ea-l privi pe subt sprincenele prea crud îmbinate de creion şi roşul artificial din umerii obrajilor se întinse peste tot porţelanul figurii. Apoi isbucni deodată în rîs; pe urmă tăcu brusc şi gura îi încremeni într'un rictus curios. Insă ochii continuau să rîdă şi lumina lor creştea necontenit.

Artemie, jignit de această neîncredere complectă şi el în gînd, gîndind la Elenuţa cu obrajii fragezi şi cu decolteul uşor umbrit de tuşul soarelui.

— In orice caz nu pentru o pictură.

Şi o privi răutăcios, mulţumind în sine că a izbutit înfîrşit să-şi bată joc de dînsa, fără ca ea să ştie, ceiace, după socotelile lui, dovedea un şi mai straşnic dispreţ.

Urmă tăcere lungă.

Ochii ei încetaseră să rîdă. Incandescenţa eternă a globului păru că pîlpîie de cîteva ori, făcînd să adie prin odae aripi supraîireşti. Florile zăceau acum cu tijele întinse, istovite. Bufetele posomorite îşi arătau prin cristaluri măruntaele strălucitoare de veselă şi argintărie. O muscă, rătăcită cine ştie cum, se îndărătnicea împotriva geamului dela uşă, dornică de libertate şi de lumina camerei vecine.

Artemie şi-o închipui neînţelegătoare în faţa transparenţei sticlei, care pentru ea era una cu aerul libertăţii. Şi totuşi sticla înşelătoare şi solidă o arunca înapoi în camera otrăvită.

Artemie simţea dincolo de păreţii aceştia văzduhul uriaş: auzea surd adus de vinele zidurilor, şuvoiul sgomotelor de afară. Acolo era lumea, mişcarea, femei, huet, veselie şi lumină de soare. Şi toate uşile erau deschise până acolo. Şi totuşi el nu se mişca din locul acesta, din celula de sticlă invizibilă în care îl fixa... el singur n'ar fi ştiut să spună ce anume...

Musca tăcu, izbucni iarăşi, apoi tăcu definitiv, învinsă. groaza lui crescu atunci peste margini. Ditirambul prietiniei apăru iar pe buzele lui, monoton ca sbîrnîitul muştii; pasul i se desfăcu de-andărătelea spre uşă.

Ea-i spuse numai un singur cuvînt: Vino! Nici poruncitor, nici rugător, nici slab, nici puternic. Ii spuse atît de firesc acest cuvînt, că el pierdu orice şir. Şi cum rămăsese îngrozit, cu ochii căscaţi, cu gura căscată, cu mîinile întinse ca spre apărare, ea repetă:

— Vino!

Luni întregi n'a mai dat Artemie prin Bucureşti. Iar cînd a trebuit să se ducă, hotărîrea lui de a nu mai trage la Mina, nu mai cunoştea margini. S'a oprit într'adevăr la un hotel şi s'a ferit pe străzi să întîlnească pe prietinul cel mai bun. Ha, prietinul cel mai bun! Lui Artemie i-e ruşine de uşurinţa cu care alătura aceste cuvinte. Insă, spre seară, fără să vrea s'a oprit în faţa uşii cu geamuri colorate şi cu săgeţi de fier. A sunat. Ea l-a primit tot în sufragerie, tolănită, cu braţele goale, smulse din capot până în rădăcini, cruce subt cap. Nici nu s'a mirat de ce nu şi-a adus bagajul, nici nu l-a întrebat de ce n'a mai dat de atîta vreme pe la ei. Nici n'a rămas surprinsă de venire, nici n'a zîmbit. O cută nu i s'a mişcat pe obraz.

Incurajat de această linişte, Artemie s'a înseninat. Va să zică, totul s'a uitat, ca şi cînd n'ar fi fost nimic. Şi el începu să rîdă şi ceru lămuriri despre Mina. Şi vorbi numai de dragostea lui pentru Mina şi de dorul ce-l avea de dînsul.

Ea îl privea le fel ca înainte. Părea că nu-l mai ascultă nici cu ochii. Părea că ascultă pe altcineva care-i vorbea în interior. Şi numai după ce acel altcineva sfîrşi de spus, ea clipi de plăcere ca şi cînd ar fi aprobat pe vorbitorul ascuns; necontenit tot despre Mina şi ea spuse ca şi în trecut, numai atît:

— Lasă astea, vino.

Ii spuse astfel cu acea linişte poruncitoare, căreia era cu neputinţă să te împotriveşti.

Se auziră într'un tîrziu uşi bubuitoare, paşi precipitaţi, şi un Mina furibund, cu ochii sălbătăciţi, cu părul încîlcit, cu vorba de mînie groaznică, năvăli înăuntrul sufrageriei fără un pic de sînge în obraz, şovăind şi căzînd ameţit pe cel dintăiu scaun, de care se împiedecă.

— Mina!—strigă Artemie, care sărise demult departe de divan şi privea cu îngrijorare pe cel intrat în chip aşa de neobişnuit.

Dar Mina îl privi cu ochi tulburi, aiuriţi; i se părea parcă nespus de ciudat că întîlneşte o astfel de apariţie, în acest loc şi la această vreme.

— Mina,—mai bîigui slab Artemie. Dar Mina întoarse capul neînţelegător, apoi privi spre Elena; păru că se deşteaptă din îndobitocire, se năpusti asupra ei, o smulse cu o mînă, oricît era de mare, şi o tîrî după sine în odaia alăturată. Şi multă vreme păreţii vibrară de blesteme, de urlete, de gemete.

Cînd uşile trîntite din nou cu furie, una după alta, vestiră că furtuna se îndepărtase, ducînd acum pe uliţi mînia ei tunătoare, Artemie, intră alături. Elena era desigur întinsă tot pe o sofa şi zîmbetul ei era mai luminos ca niciodată. Aproape rîdea, iar ochii luaseră o strălucire parcă de nebunie.

— Vino, îi şopti ea, cînd păru că-l vede, peste puţin.

El ezită, dar ea repetă:

— Vino.

Şi înlănţuindu-l în moliciunea braţelor, ea rîse acum de-a binelea. Iar Artemie, tot mai neînţelegător, stătea ameţit de moliciunea caldă a statuei, pe care te aşteptai s'o simţi rece şi colţuroasă ca piatra.

— Era aşa de galben şi aşa de desfigurat!—şopti el, cu înfiorare. Eu am crezut că te omoară.

Ea surise de plăcere nesfîrşită la auzul ultimului cuvînt. Şi răspunse, după un timp, pe gînduri:

— Nu mă omoară.

Artemie se cutremură. Ea îl simţi şi se uită lung şi luminos la dînsul.

— Dacă nu m'a omorît întăia oară, nu mă mai omoară.

Apoi rîse:

— O, ar dori atît de mult...

— Dar ...trece de puterile lui. L-am văzut de multe ori, gălbenindu-se şi mai groaznic, luînd înfăţişarea crimei... A ridicat chiar cuţitul şi mi-a înfipt degetele în gît... Dar n'a izbutit... Nu izbuteşte... O, şi era groaznic, cînd cădea zdrobit de neisbîndă... Mi-era aşa de milă de dînsul... Dar acum nici nu mai încearcă ...desigur i se pare lui însuşi caraghios ...I-e ruşine. Numai: se zbate, ţipă şi plînge ...O, e aşa de drăguţ...

Şi ochii ei se închiseră cu deliciu, înfăşurîndu-i imaginea în pleoape.

Artemie asculta îngrozit. Nu mai spunea nimic, nu mai mişca; rămăsese cu suflarea reţinută. Stătea cuminte şi înfricoşat lîngă dînsa, ca un copil ce ascultă un basm teribil al doicei.

Iar în odaia asta mai spaţioasă şi luminată doar de bec slab, obiectele dilatate de imprecisul semiobscurului, aveau înfăţişări ameninţătoare şi păreau că iau viaţă. Un polog din partea opusă părea că-şi ridică şi-şi înaintează tavanul ca pe-o falcă, iar perdelele atîrnate de dînsul adiau în închipuita mişcare. Claviatura unui pian rîdea de albeaţă pe întunericul abanosului, rîsul remişcat al morţilor.

Ea-i povestea înainte cu învolburări de veselie, cu înduioşeri şi cu diesmierdări nenumărate în glas, cu dragoste nemărginită pentru Mina, desnădejdile lui. Cum a ghicit la început înşelarea şi sta încă la îndoială, cum se străduia să descopere adevărul întreg şi apoi prima lui mînie grozavă şi neputincioasă, pe urmă mîniile celelalte mai obosite şi mai îndobitocitoare şi mai pe urmă de tot cum singur se ferea de orice nou prilej de descoperire, cum se amăgea singur adesea, găsind natural ceeace l-a scandalizat înainte şi cum dintr'o dată, după iertări şi încuviinţări, cădea în genunchi rugînd-o să înceteze pentru totdeauna. Acest „pentru totdeauna" era cuvîntul suprem, idealul insezisabil, mirajul către care se întindeau mîinile cu extaz de fanatic.

Dar ea nu putea admite abdicarea lui. Ar fi vrut să-l vadă înainte temut şi răzbunător... Şi nu ştia ce să mai născocească, pentru a aţîţa şi a întreţine flacăra acum muribundă a mîniei lui.

Cu sufletul în gît Artemie începu să înţăleagă ceva spăimîntător. O uşă bubui departe, afară... uşa dela intrare. El tresări cu urechea ţintă în tăcerea amăgitoare şi începu să se ridice. O a doua uşă mai apropiată păru numai că scîrţie, împinsă încet. Se repezi în sus... dar mîna ei îl ajunse şi-l trase cu putere înapoi. Ochii, sbătîndu-se în cap ca două paseri speriate de moarte, întîlniră pe ai ei, limpezi, rîzători şi totuşi parcă rugători.

— Rămîi... n'are să te bănuiască pe tine... nu te poate bănui... Cerşea parcă. El se smulse cu toată puterea şi ajunse din cîteva sărituri la uşa, pe care se încurca s'o deschidă cît mai repede şi cît mai fără zgomot. Şi 'n răstimpul acesta scurt, avu vreme s'o vadă în urmă-i ridicîndu-se de pe divan, înceată, albă şi mare, fixîndu-l cu puterea neagră, fascinantă a celor doi ochi bulbucaţi exagerat de jignire şi voinţă.

Fugi ca un zănatec dealungul odăilor şi coridoarelor lăturalnice, ascultînd îngrozit în urmă, pasul uşor de fantomă, dibuind cu ochi spăimîntaţi înaintea-i cufundată în întuneric, bănuind la orice nou colţ, la orice nouă uşă, apariţia subită a lui Mina.

Cînd răzbi afară, subt puntea de aur a căii lactee, ce se sprijinea de pe-un coperiş, pe altul, căzu parcă în fluviul vieţei. Căci deschizînd larg pieptul, porni cu paşi largi, respirînd larg aerul demiasmat al străzii nocturne.

Mina îl găsi în ziua următoare făcîndu-şi bagajele la hotel. Deschise uşa dintr'o lovitură de pumn şi înaintă cu paşi mari

apăsați spre dînsul. Artemie aștepta liniștit, cu ochii plecați, resemnat. Ce va fi să se întîmple, să se întîmple! Mîna puternică a lui Mina îi apucă brațul, îl zgudui voinicește și-l trase spre sine, zmulgîndu-l din mijlocul pachetelor și a geamantanelor cu guri căscate. Îl repezi cu forța lui vestită în pieptu-i de fier și-l strînse acolo cu brațele lui voinice și prietinești. Îl sărută pe frunte și pe urmă îndepărtîndu-l brusc, ținîndu-l doar de-o mînă, îl mustră cu vocea înecată:

— M'ai trădat!

Artemie se cutremură așteptînd fulgerătoarea urmare. De ce ar mai fi negat? Îi venea să plîngă și să cadă în genunchi. Nu de frică. Vroia să-și ceară întîiu iertare și pe urmă să plece capul subt urgia oricărei pedepse. Atît de blînd și atît de amar fusese tonul stinsei dojane.

— Lasă că n'ai venit de atîta timp... Dar cum ai putut să mă ocolești, cum?

Abia acum Artemie ridică ochii lui mari spre dînsul. Încă neîncrezători, dar în putere să-i înfrunte privirea. Și atunci văzu bine, ceiace numai îndrăznea să nădăjduiască. Vrasăzică n'a apucat să-i destăinuiască nimic. A fost poate o halucinație momentană ori un acces subit de histerie și atît. Sau o izbucnire socotită, un joc rafinat și primejdios. Doamne, cum putea să-i destăinuiască astfel de lucruri... și Artemie surise de naivitatea lui. Dar acum pofta de a plînge la pieptul lui Mina crescu și mai năvalnic. Însă Mina nu înțălegea răgazul pentru duioșii.

— Haide, numaidecît acasă, glăsui el poruncitor... Haide, închide repede și haide..

Și aci Artemie ciuli iarăși o ureche. Dar Mina continuă:

— Haide... Doamne ce stupid am fost... Ce-ai putut tu să crezi... Spune ce-ai crezut?

Și fără a aștepta răspunsul:

— N'a fost nimic... o simplă neînțelegere, pentru un lucru cu totul banal în fond... și chiar în aparență... Dar nu știi tu, cum sînt eu... pornit.. Și pentru atîta lucru. Doamne... uite, așa am ajuns să mă minii... dacă nici pe tine nu te-am observat... eram orbit.. Doamne, și pentru ce?—uite, nimica toată.. Doamne, Doamne...

Aci Mina se închină. Artemie asculta îndurerat cum cuvintele i se îndoiau subt greutatea minciunii. Cine știe, poate s'au împăcat înfîrșit! Poate acel mult așteptat „pentru totdeauna" a fost în cele din urmă pronunțat de buzele ei.

Mergeau acum pe înțesatele străzi bucureștene, făcîndu-și cu greu loc prin mulțime, coborînd de pe trotuar în fața mișcătoarelor ziduri de trecători, răsleţindu-se și întîlnindu-se iarăși. Mina stredelea păreții de lume, virîndu-și umărul cu ușurință în compactul grupelor și umărul lui tăia tot ce întîlnea în cale. Capete nemulțumite se întorceau după dînsul, dar cineva pronunța un nume și atunci capetele zîmbeau: A, ăsta e! Iar Artemie debarcat ținea lungul șanțului, alerga uneori să-l prindă în vre-un luminiș,

unde Mina, oprit o clipă, îl aștepta nerăbdător să și-l alăture. Și Mina vorbea într'una, uneori peste capete, alteori singur, cînd Artemie smuls de șuvoi înota prin mijlocul străzii. Lumea privea uimită la chipul acesta frumos și elegant, care înainta așa de bărbătește și vorbea singur. Dar numai decît venea o șoaptă cine știe de unde, fărămîndu-se în zeci de zîmbete pe buzele tuturor: A, el...

— Doamne, dar într'adevăr, asta nu mi s'a mai întîmplat niciodată.. închipuiește-ți să nu te recunosc pe tine... închipuiește-ți cît eram de orbit! Și dece crezi dragul meu, de ce, de ce... uite, cînd ți-ași spune.. dar e așa de neînsemnat...

Până acasă el nu găsi acel lucru așa de neînsemnat care-l orbise atîta.

Elena îi primi zîmbitoare, întinzîndu-le mîna molatec, de pe canapeaua ei. Lui Artemie îi surise doar în treacăt și păru că nu-i arată prea multă luare aminte. Dar pe Mina îl copleșea cu întrebările, îi răspundea cu voioșia risului, îi urmărea toate mișcările cu ochi împăienjeniți de cea mai duioasă dragoste.

Primirea aceasta îi ferici pe amîndoi. Artemie înțălese că trecutul a fost uitat „pentru totdeauna", că ea a lăsat să-i scape înfîrșit cuvîntul mîntuitor. Și el însuși se simți în stare să ridice ochii spre prietinul cel mai bun. Iar Mina aproape aiura de fericire. El aducea necontenit vorba de pricina care-l făcuse să se poarte așa de ciudat în ajun; acum izbutise să găsească „o pricină", dar mai tîrziu aflînd alta mai potrivită, o spuse și pe aceia.

— Înțălegi mon cher, un complex de împrejurări. Un complex...

El rămînea puțin melancolic la amintirea acelui complex, dar îndată se scutura ca de o preocupare fără noimă, privea rînd pe rînd la nevastă-sa și la cel mai bun prietin și privirile se înflăcărau îndată de fericire intensă.

Seninul lor se pogora și 'n sufletul lui Artemie unde se introna deasemeni. Căci acum lumina electrică nu mai avea aspectul acela. Iar bufetele deschise străluceau de porțelănăria veselă, care împroșca opulența cu un smoc neastîmpărat de raze, ce creșteau și descreșteau, se lungeau și se trăgeau în sine pentru a saluta cu lumină căminul refăcut.

Dumnezeu se cobori printre ei și se așeză la masa aceasta.

Dar îndată, ca o pasăre cobitoare și nocturnă, mîna Elenei se abătu pe genunchiul lui Artemie. Dumnezeu fugi. Mai rămăsese reflectat doar în ochii lui Mina. Artemie îl văzu încă acolo, în ochii aceia muiați de fericirea bunătății și a iertării și alungă pasărea iadului. Dar aceasta subt forma unui picior cald și nervos i se așeză din nou, de astă dată pe picior. El cătă îngrozit spre diavolul de-alături, care uzurpase nerușinat locul lui Dumnezeu. Dar privirea Elenei era scăldată într'o iubire fără seamăn și se revărsa asupra lui Mina toată, izvor potopitor și nesecat.

Mina se sculă să aducă—spuse el—o surpriză mare. Și cu el se duse orice urmă a lui Dumnezeu.

— Cum mai poți îndrăzni...

— Niciodată nu mi-ai spus aşa complicele meu scump, cel mai scump, rîse ea cu veselie. Haide spune înainte să audă şi el... cît îi eşti de prietin...

— Ai gonit pe Dumnezeu, aiură el răguşit.—Ha, ochiul tău de drac n'a fost în stare să-l vadă...,

Apoi deodată îşi reveni şi începu s'o roage cu glas plîngător... De ce să tulbure şi cel din urmă ochiu de apă curată din fîntîna sufletului lui Mina: credinţa lui că Artemie nu ştie, nu bănueşte, n'a înţeles nimic. Sărmanul de ce să-i otrăvească această... ha, minciună cu veninul spurcat al adevărului?

Ea ascultă şi pe buzele ei rîdea nebunia, în ochii ei lucea nebunia, pe faţa ei se încondeia strîmbătura nebuniei. Şi groaza îl apucă puternic, în ghiare.

Dar lucirea nebuniei pluti numai o secundă pe faţa ei. Pe urmă seninul păru că se aşterne pe figura de porţelan, treptat, cu fiecare nou cuvînt al lui Artemie; va potoli-o el în cele din urmă? O, cum ar fugi acum, pe loc, din casa asta blestemată, dacă nu l-ar ţinea singur ochiul acela de apă curată din sufletul înveninat al celui mai bun prietin!

Se auziră paşii lui Mina şi din instinct Artemie se ridică brusc de pe scaun, parcă să-i iasă întru întîmpinare. Dar groaznica închipuire pe care se forţase s'o alunge se prefăcu în fapt. In acelaşi timp, cu iuţeală sclavă de umbră, ea făcuse aceiaşi mişcare. Mînile ei moi, de pe care mînecile căzură, i se agăţară de gît ca un alb şi sinistru colan şi buzele ei se apropiară lacome de buzele lui.

Ah, Mina mai întîrzia încă! El se smuci cu putere, ea îl scăpă, se clătină, dar înainte ca el să-şi stăpînească din nou mişcările, îl înlănţui iarăşi. Şi-i şopti rînjind: „Cel mai bun prietin". Atît. Şi pe figura ei rîdea cu hohote, nebunia. Dar această luptă aprigă, disperată, corp la corp nu dură decît iuţeala unui vis: o secundă, două, atît cît îi trebui lui Mina să reapară.

Cutia surprizei se rostogoli din mînile tremurătoare şi cea mai cumplită surpriză îl păli fără milă, nimicitoare în moalele tîmplei. Abia mai putu apuca de canatul mişcător să nu se rostogolească şi el—şi înebunit începu să muşte lemnul uşii. Ochii i se dădură peste cap şi'n toată înfăţişarea şi purtarea lui se schimonosea îngrozitor epilepsia.

Artemie nu mai putu suporta priveliştea.

E o minciună, şuera el rătăcitului din minţi.—N'ai văzut c'a fost o mişcare potrivită, calculată. Un joc de nebună.

Ii spune astfel Artemie şi aproape plînge: iar Mina rage aşa de cumplit şi ochii îi licăresc aşa de groaznic că parcă ar fi gata să-i sară din cap; nici nu pricepi ce-l opreşte să înhaţe, să sfîşie, să sugrume.

Artemie n'ar putea spune cum s'a trezit în antreu, lîngă uşa colorată, cu săgeţi de fier. Un pas uşor de fantomă l-a ajuns din urmă şi un chip diafan şi dulce şi blînd îi rîde cu bunătate.

— Stîrv lustruit! Şi Artemie, la rîsu-i, scăpat de tot din baerele minţii scuipă drept în mijlocul chipului plin de bunătate îngerească.

Femeia în alb făcu atunci gestul lui Cristos. Umilită şi resemnată şterse de pe obraz groaznica injurie cu zîmbetul celei mai sfîşietoare blîndeţi. Şi adăugă:

— D'acum Dumnezeu poate să vină... Am rămas singuri... Şi pe şoptite: E rîndul lui acum...

Rîse pentru ultima oară.

Şi se topi tot aşa de nesimţit precum se ivise. In urmă-i portiera de pluş tremură uşor ca apa lacurilor peste zina adîncului.

Gib. I. Mihăescu

Cronica externă

In marginea adunării dela Geneva

A şasea sesiune a Societăţii Naţiunilor prezintă un program particular. Chestiuni delicate, tendinţe spre compromis, regrete sau chiar conflicte declarate solicitau iarăşi mijloacele diplomaţiei tradiţionale, pretextele juridice sau puterea echivocă a formulelor de consolare. Europa este obosită de avintul din anul trecut. Minunată, ca însăşi, de prestigiul protocolului pe care il acceptase, entuziasmată de virtutea sforţărilor unanime făcute din toate părţile, işi linişteşte, parcă, bătăile inimii. Trecutul se răzvrăteşte şi, la amintirea crimelor milenare, umanitatea nu vrea să-şi recunoască eroarea, nici să culeagă, din suferinţa proprie, lecţia umilinţii. Conştientă, mai mult, de această istorică infirmitate decit de puterile ascunse care trebue să-i servească destinele, ea işi incredinţează soarta in minile delicate şi prea abile ale unor conducători, care nu reuşesc să se deslipească indeajuns de trecut pentru a sluji util viitorul. Istoria este sigură in acest invăţămint: cu cit guvernul s'a apropiat mai mult de naţiune cu atit războiul a fost mai departe de intreprinderile acestela. Oligarhiile, tiranii, imperiile ca şi monarhiile absolute au săpat in istorie gloria de arme sau izbinda cuceririlor.

In antichitate, democraţiile elene şi-au periclitat existenţa din cauza incapacităţii de a purta armele. Florenţa şi Veneţia şi-au risipit gloria şi bogăţia in faţa năvălirilor barbare. Astăzi, Elveţia sau ţările nordice dau lumii exemplul ocrotirii şi al binefacerilor in locul violenţei.

Nu se poate contesta că organizarea insăşi a democraţiei tinde la dominarea doctrinei de autoritate in avantagiul principiilor de libertate şi egalitate. Comandamentul slăbeşte şi in locul său consimţimintul popular fundează noua convieţuire socială. Existenţa individuală, conştiinţa individului devin celule active in viaţa statului şi noţiunile de drept şi patrie, trebuind să se justifice in mintea tuturor, se lămuresc in concordanţă cu drepturile altuia. Raţionamentul fie-

cărula fiind singura justificare a acţiunii lui, el nu poate conduce la soluţiuni aşa de deosebite pe cele două maluri ale aceleiaşi ape. Cind e vorba de viaţa şi apărarea proprie, oamenii se aseamănă. Organizarea socială diferită ii deosebeşte intrucit nu le dă dreptul să ia aceiaşi parte la conducerea proprie.

Prima condiţie a păcii este realizarea autentică a democraţiilor. Altfel republicele libere pot pieri subt agresiunea oligarhiilor militariste şi reacţionare. Pentru ca Geneva, şi opera de acolo, să poată exista, trebue ca in lume să fluture o aspiraţie democratică. Dar pentruca acea operă să fie refăcută şi diminuată trebue ca realizarea democraţiei să şovăe in faţa tradiţiilor de autoritate şi şovinism. Democraţiile existente stimulează noile infiripări sau ruşinează oligarhiile de pe alocurea. O educaţie a inceput să se facă popoarelor doritoare de pace şi libertate, dar ea trebue să se intregească şi să împrăştie in atmosfera internaţională cerinţele revendicate, înăuntrul statelor, de popoarele libere. Dreptul internaţional sufere profund de supravieţuirea naţiunilor pierdute in viaţa dreptului intern. Egalitatea şi libertatea se realizează zilnic in legislaţiunile interioare, ele sint insă zădărnicite in dreptul internaţional din cauza ierarhiei pe care acesta este incă fundat. Arbitrajul obligator, deziderat antic, dar inspiraţie supremă a vremii acestela va fi, desigur, titlul de glorie al epocii noastre. El va insemna organizarea unei justiţii internaţionale pe baza egalităţii popoarelor. Dificultăţile actuale sint desigur considerabile, ele se explică insă dacă ne gindim că e vorba de inceputul unei faze nouă in viaţa popoarelor.

Justiţia naţională a intimpinat asemenea piedici dar a ajuns aproape să asimileze pe sărac cu bogătaş in faţa legii. Regimurile de excepţie şi privilegii de odinioară s'au ruinat cu incetul şi posesorii au cedat cu greutate avantagiile lor pentru ca să se supună unei distribuiri mai echitabile a bogăţiei. Cele de astăzi pun aceleaşi piedici revendicărilor juste ale claselor populare. Ca şi castele sau clasele sociale, marile state işi păstrează privilegiile in ciuda exigenţelor actuale ale organizării justiţiei internaţionale. Ca şi castele şi clasele sociale, statele mici, in tendinţa lor de emancipare, lovesc echilibrul internaţional in paguba existenţii lor proprii. In toate transformările trainice, sint faza de tranziţie.

Democratizarea dreptului internaţional va decurge din organizarea generală a democraţiilor naţionale. Şi elaborarea acestei noi legislaţii nu se poate face decit la Geneva. Chinuită astăzi de puterea curentelor imperialiste, Societatea Naţiunilor se va emancipa mine şi va insemna totdeauna o piedică considerabilă in drumul asupririi şi al inegalităţii.

Ultima adunare dela Geneva are, mai ales, semnificaţia unei crize de creştere. Dezvoltată subit, in anul precedent, prin colaborarea directă a unor guverne democratice, Societatea Naţiunilor s'a lovit, anul acesta, de piedicile imperialiste. Ele nu pot fi mortale fiindcă n'au destulă forţă ca să se manifeste pe deplin şi nici destulă autoritate ca să se afirme fără inconjur. Societatea Naţiunilor a păstrat in această luptă principiile ciştigate până acum şi imperialismul britanic n'a reuşit decit să-i impună altă metodă in aplicarea lor particulară. Guvernul d-lui Baldwin trebula să menajeze opinia aproape unanimă a 54 de state şi să infăşure tendinţa de su-

premaţie în scrupulele responsabilităţii şi precauţiunile înţelepciunii. Garanţia Angliei, vrînd să fie eficace, zicea în esenţă ministrul de Externe al Marei Britanii, trebue să fie concentrată şi legată de situaţiuni netede din punct de vedere geografic şi clare pe planul justiţiei. Opinia engleză nu-şi supune prosperitatea la orice întîmplare şi nu-şi îndepărtează avîntul de marginile prudenţei. Este în acest limbaj şi adevăr, şi autoritatea acestei apostrofe ar fi fost foarte influentă dacă n'ar fi fost compromisă printr'un întreg sistem de obstacole pus de delegaţia britanică în drumul oricărui deziderat. Anglia şi-a încercat poate forţa, dînd un avertisment în vederea chestiunii „Mossul".

Dar guvernul d-lui Baldwin nu putea să lupte făţiş împotriva operei dela Geneva, fiindcă ar fi nemulţumit chiar opinia pe care o guvernează. Curentul pacific este în Anglia destul de puternic; propaganda făcută de partidul travaist este fertilă.

La venirea sa la putere, partidul conservator, printr'o surprinzătoare şi flagrantă desminţire, ruinase deja protocolul dela Geneva adoptat cu cîteva luni înainte de guvernul d-lui Ramsay Mac Donald. Era un exemplu de inconsecvenţă şi iresponsabilitate, care a atras, anul acesta, observaţia gravă a unuia din cei mai străluciţi reprezentanţi ai Franţei. D. Chamberlain a oferit în schimb garanţia particulară pentru frontiera occidentală care interesează direct Anglia pentru securitatea proprie şi pentru izolarea Germaniei de o politică răsăriteană.

Conferinţa dela Geneva a acceptat să se inspire din principiile protocolului pentru realizarea unor pacte regionale şi şi-a dat asentimentul la organizarea securităţii rhenane. Ea şi-a manifestat dorinţa de a multiplica aceste părţi sub auspiciile Societăţii Naţiunilor şi a le lega între ele pentru a reintegra astfel pactul. Cronica noastră precedentă insera deja această corelaţie şi rolul juridic al protocolului faţă de noile pacte particulare. Interpretarea noastră a fost confirmată până în amănunte de declaraţia d-lui Paul Boncour, adoptată apoi în moţiunea definitivă. E de prisos să revenim.

Toate statele s'au angajat să semneze asemenea pacte şi să-şi garanteze mutual securitatea prin ajutorul acestor instrumente publice făcute pe baza protocolului şi girate de Societatea Naţiunilor.

Ministrul de Externe al Romîniei a avut inspiraţia fericită să facă o generoasă declaraţie şi să ofere pacte de arbitraj şi securitate tutulor vecinilor. Romînia, ale cărei interese şi aspiraţiuni pacifice sînt neîndoioase, n'a avut decît de cîştigat din această atitudine civilizată.

Anul care vine ne va arăta măsura în care popoarele europene vor realiza acest angajament pacific.

Societatea Naţiunilor s'a ocupat de asemenea de propunerea delegaţiei franceze de a convoca o conferinţă economică. Noutatea propunerii a surprins delegaţiunile, deşi utilitatea sa este generalmente admisă. Celace solicită scepticismul este tocmai importanţa deosebită a întreprinderii ca şi obiectul său ascuns în organizarea intimă a fiecărui stat. Ultimul „egoism naţional" se va refugia totdeauna în structura economică a statelor şi în schimbul bogăţiilor. Marile dificultăţi ale războiului, perturbarea adîncă a echilibrului financiar, etc. au fost prilej pentru statele capitaliste să întreprindă o operă de acaparare şi necesitate pentru micile naţiuni să se adăpostească în frontiere protecţioniste. Ocrotirea monedei proprii, reorganizarea noilor

state pe baze naţionale, grija faţă de bogăţiile permanente pentru asigurarea independenţei politice ca şi prelungirea ostilităţii războinice subt forma luptei economice au condus la o politică economică de izolare şi pe protecţionism acut. Este peste măsură să fie învinsă dintr'odată politica aceasta, însă poate fi ameliorată fiindcă beneficiul ar fi simţit de toate statele laolaltă şi de fiecare în parte. Este totuşi între problemele economice o dependinţă atît de profundă şi de solidară, încît o rezolvare parţială a crizei este aproape imposibilă. Chestiunea trebue înfăţişată pe deantregul şi excluderea anticipată a unor probleme esenţiale îngreuiază cu desăvîrşire soluţia generală.

D. Loucheur însuşi, inventatorul acestei propuneri, a cerut să fie îndepărtate problemele datoriilor interaliate şi a imigraţiei şi emigraţiei. Robert Cecil, în numele Angliei, a adăugat la această listă şi pe acelea privind: furnizarea materiilor prime, relaţiunile între capital şi travaliu, organizarea producţiei. Obiectul conferinţei este aproape risipit. Slabele puncte de sprijin vor contribui totuşi la o apropiere internaţională, şi o reglementare generală poate fi efectuată chiar de ar avea o aplicaţie rară şi precară la început. Soarta acestei conferinţe este însă în mînile Angliei şi Germaniei. Ea trebue deci să aştepte zile mai bune. Până atunci, un studiu tehnic poate lămuri posibilităţile actuale şi defini cuprinsul primului program.

Succesul unei conferinţe economice depinde de realizarea unei colaborări politice. Cauzele şi mijloacele celei din urmă sînt mai sezisabile pentru masse şi autoritatea ei se poate exercita mai uşor asupra lor. E încă prea mult mister în economia naţională, şi poporul lucrător nu colaborează încă la conducerea ei.

Posesiunea Mossul-ului, aşezat în graniţe definitive, a format prima dificultate a acestei sesiuni. Ţinut bogat în zăcăminte de petrol, locuit de populaţiuni diferite, stăpînit până de curînd de Turcia prin paşii dela Bagdad şi încorporat provizoriu în statul numit Irak, acest vilaet este revendicat de Turci şi de Irak.

Statul Irak a fost creiat de ultimele tratate; dar fiind considerat insuficient dezvoltat şi tulburat neîntrerupt de lupte lăuntrice, el a fost pus subt ocrotirea Angliei în virtutea unui mandat de tipul A prevăzut în articolul 22 al pactului Societăţii Naţiunilor. In prevederile acestui articol, ocrotirea Angliei trebuia să se prelungească până cînd dezvoltarea noului stat îi va fi creiat dreptul la o viaţă suverană.

Interesul Angliei pentru a întreprinde această operă de costisitoare tutelă îl constituia tocmai vilaetul Mossul, atribuit mai întâiu Irakului. Consideraţiuni economice stau deci pe acelaşi plan ca şi argumentele politice în acestă desbatere obscură. Fiindcă paza Indiilor, concurenţa franceză, expansiunea Rusiei, prestigiul guvernului din Angora şi altele se amestecă în afacerea Mossul pentruca să-i facă soluţiunea aproape imposibilă. Atribuit Irakului, bogatul vilaet şi-ar oferi zăcămintele capitalului englez; păstrat pentru Turcia, exploatoarea petrolului ar deveni dificilă şi economia Irakului precară. Iată problema în linii sumare.

Consiliul Societăţii Naţiunilor a însărcinat, cu ocazia discuţiei dela Bruxelles, o comisiune cu studiul general al chestiunii. Pe baza concluziilor acestei comisiuni, consiliul trebuia să ia o hotărîre, trasînd definitiv frontiera dintre Irak şi Turcia. Raportul Comisiunii însă nu comportă o soluţie hotărîtă şi adună argumente contradictorii. Delegatul Angliei şi reprezentantul Turciei le-au putut

invoca cu o forță egală. In cele din urmă, Turcia a contestat competința Consiliului Societății Națiunilor. El are rol de mediator, nu de arbitru, a spus la Geneva Tewfik-Ruchdi bey.

Societatea Națiunilor a supus această chestiune Curții dela Haga. Astfel se obținea deodată și timp pentru a încerca o soluție amiabilă sau, cel puțin, pentru a liniști violența luptei și o confirmare solemnă a competenței Consiliului.

Problema rămîne totuși de o importanță gravă. Societatea Națiunilor poate cu greu să abată puterea Angliei sau să risipească ambițiunile turcești. Pentru începuturile sale, instituția dela Geneva dă totuși un exemplu reconfortant: în alte vremuri, conflictul ar fi zguduit Europa și flota Angliei ar fi ancorat în preajma Bagdadului; astăzi, cele două state își piedează revendicările în fața unui tribunal.

Situația Austriei a fost din nou discutată la Geneva. Societatea Națiunilor a putut înregistra cu satisfacție rezultatele intervențiilor sale. Insănătoșirea financiară a Austriei e complectă. Chestiunea însă nu e rezolvată. Răul nu e curmat. Ajutorul dat de marile puteri occidentale este un paleativ. Politica lor tinzind la organizarea prosperă a Austriei și la consolidarea ei ca stat independent nu se poate mărgini la rezolvarea crizei financiare. Influența Germaniei nu va fi astfel nimicită. Ea va crește, dimpotrivă, odată cu greutățile adînci ale economiei austriace. Este vorba de baza însăși a statului austriac, de producția și izvoarele lui de bogăție.

Asanarea financiară este un mijloc: problema este economică. Resursele însăși trebuesc sporite până la o condiție compatibilă cu existența independentă a statului. Soluția trebue deci căutată în industrializarea țării și în trafic. Austria are nevoe de capital și de cele mai avantajoase condiții de vamă. Ea nu poate suporta concurența Cehoslovaciei și nu poate învinge, cu ușurință, neajunsul natural al unei poziții geografice excentrice față de producția europeană.

Insfîrșit, Societatea Națiunilor s'a ocupat cu chestiunea minorităților. Țara noastră a fost particular interesată și a răspuns just și prevăzător atacurilor unguerești. Contele Apponyi, cu talentul și abilitatea cunoscute, aduce, în fiecare an, în fața adunării dela Geneva, plîngerile minorităților din Transilvania. Și toată lumea se întreabă, în fiecare an, cum fostul conducător al politicei ungare nu este stînjenit de amintirea propriilor fapte.

Ministerul de Externe al Romîniei a definit condițiile problemei: raportul dintre stat și minorități este bilateral. Statul ocrotește minoritățile cu imparțialitate pentru ca să-și asigure concursul lor în viața unitară a națiunii. Minoritățile se supun cu lealitate la cerințele normale ale suveranității fără să ceară privilegii în fața reformelor generale și uniforme.

A șasea sesiune a Societății Națiunilor nu însemnează un regres în organizarea păcii. Semnificația sa este consacrarea aspirațiilor din anul precedent. O nouă metodă numai, care a adoptat cuprinsul vast al protocolului la dispozițiunile limitate ale programului englez. Imperialismul britanic a împiedicat dezvoltarea normală a operei pacifice subt forma universală a pactului unic. El a impresionat deasemenea adunarea prin opoziția făcută proectului francez pentru convocarea unei conferințe economice. Societatea Națiunilor s'a resimțit de piedicele puse de un gazetar conservator, care dorește să

conducă Europa fără nici o obligație continentală. Rinul este graniță pentru securitatea Angliei după cum este pirghie pentru echilibrul dintre Franța și Germania.

Noi oscilațiuni succesive, Anglia își poate menține egemonia față de cele două puteri continentale. Pe această pîrghie, avînd aerul să le protejeze rînd pe rînd, Marea Britanie șade la mijloc, pe poziția cea mai sigură și le desparte totdeauna, dominîndu-le fără încetare.

La Geneva, după Locarno, Franța și Germania pot ameliora această tutelă prin sporirea raporturilor directe. Cînd se vor hotărî să colaboreze la izbînda protocolului, vor da păcii cel mai important ajutor și vor oferi securității proprii garanția cea mai eficace.

Mai încet și mai delicat poate, dar protocolul va fi instituit ca mijloc esențial pentru securitatea Europei. Pactele regionale sînt mijloacele sale și valoarea lor stă tocmai în acest sens. Indreptate către protocol, rămîn instrumente valabile ale operei de pace; împotriva lui, ar lua semnificația războinică a vechilor diviziuni din Europa.

Paris 1925.

Const. I. Vișoianu

Cronica socială

Problemele şi perspectivele mişcării cooperative din Romînia.

Cu toată lungimea articolului precedent,* cetitorul trebue să fi rămas cu o mulţime de nedumeriri. În adevăr, se poate recunoaşte că a existat în ţara noastră o mişcare cooperativă care a rezolvit cu succes, într'o anumită epocă anumite probleme, dar în acelaşi timp, nu se poate tăgădui că astăzi această mişcare nu se vede acţionînd, nu se vede înrîurind viaţa noastră economică în senzul în care pretinde doctrina ei.

Cetitorul care gîndeşte astfel are dreptate.

Mişcarea noastră cooperativă nu se găseşte organizată decît pentru aceleaşi probleme care cereau deslegare, acum 20-30 de ani, deşi în acest răstimp situaţia schimbîndu-se, avem la ordinea zilei nevoi şi probleme nouă.

Mă voiu încerca să pun în lumină cîteva din aceste nevoi şi probleme; pe deoparte spre a arăta drumul nou spre care cred că trebue să se orienteze astăzi mişcarea noastră cooperativă, iar pe de altă parte spre a dovedi că această intervenire trebue să se producă cît mai curînd, spre a se evita neîncrederea care ar putea să se ivească tocmai în sufletul acelora, care au mai mult interes pentru propăşirea ei.

Mai întâiu şi pe deasupra tuturor neajunsurilor, celace trebue acum şi celace se cere imperios, pentru ca mişcarea să capete impuls şi putere de înrîurire, este educaţia cooperativă a masselor şi mai ales a conducătorilor mişcării.

Cine are atingeri mai dese şi mai strînse cu mişcarea, nu poate să nu fie izbit, de totala lipsă de înţelegere a rosturilor cooperaţiei, care este nu numai un sistem economic nou, dar mai ales o religie nouă, un nou fel de a înţelege legăturile dintre oameni. Conducătorii ca şi massa mare a cooperatorilor nu sînt încă destul de pătrunşi de idealurile mişcării şi-i văd necesitatea, mai ales prin prizma unor anumite interese individuale — şi de multe ori nu tocmai îndreptăţite — ce se

* „Viaţa Romînească", 1924, No. 2.

pot realiza prin cooperaţie. Astfel, foarte multe bănci populare cer credite pe care le utilizează în împrumuturi mari, la persoane care fac afaceri. Creditele acordate nu se mai restitue nici peste 5-6 ani, celace face ca banul să nu circule şi deci să nu folosească la mai multă lume. Am întîlnit cooperative de producţie făcute numai spre a se folosi de firmă, cînd au de obţinut diferite furnituri dela stat sau instituţiuni şi care după ce au obţinut o furnitură avantajoasă cedează drepturile unor membri, în schimbul unui profit mic, urmînd ca profitul cel mare, să-l încaseze cel ce se foloseşte de fapt cu furnitura obţinută.

Sînt apoi foarte multe cooperative de exploatare de păduri, care după ce obţin dela stat parchete de păduri pe preţuri mici, membrii îşi împart parchetul şi fiecare, în parte, speculează cum poate lemnul obţinut.

La unele cooperative de consum, membrii cînd văd că cooperativa începe a merge slab, îşi iau repede capitalul îndărăt şi lasă lucrurile încurcate, iar dacă cineva a creditat-o cu bani sau mărfuri, riscă să peardă suma, sau să deschidă acţiune judecătorească, care dacă poate duce, în unele cazuri, la capatarea unei sentinţi favorabile, în mai toate cazurile aceste sentinţi nu se pot executa. Adăugaţi la cele de mai sus cheltuelile pe care le necesitează procesul şi veţi vedea ce perspective se deschid unei instituţiuni sau unui particular, cînd se hotărăşte să aibă legături băneşti cu o societate cooperativă şi ce poate face această cooperativă dacă nu are la îndămînă creditul trebuitor.

Se observă apoi un început de goană după dividende şi năzuinţa îndărătnică de a imita băncile comerciale, care subt formă de comision şi dobînzi extrem de ridicate, contribue la scumpirea traiului într'o măsură în care abia ne dăm sama.

Faptul că în timpul din urmă s'a admis în mod oficial majorarea dobînzilor, este un semn că cooperaţia a făcut concesiuni împotriva principiilor sale fundamentale.

În sfîrşit, mai toate unităţile cooperatiste înţeleg să fie corecte în relaţiile cu terţii, numai în măsura în care le dictează interesele; altfel nu se dau în lături să întrebuinţeze orice mijloc — fie el ilegal sau imoral — prin care se poate realiza un cîştig, celace este în mod evident o flagrantă calcare a regulelor de morală cooperatistă.

Toate acestea provin din lipsa de educaţie cooperatistă.

Cooperatorii noştri îşi închipuesc că pot fi numiţi cooperatori, fără să respecte cu sfinţenie principiile cooperaţiei. Ei fac ca şi acei creştini, care comit tot felul de păcate, calcă în picioare principiile evanghelice propoveduite de biserică, dar totuşi se cred creştini, fiindcă din punct de vedere formal, fac parte dintr'o organizaţie creştină recunoscută — biserica.

Acesta este marele viciu al mişcării cooperative de la noi. El se datoreşte faptului că după primele începuturi ale mişcării, paralel cu dezvoltarea ei materială şi organizarea ei formală, nu s'a întreprins şi o operă de educaţie în senzul înaltelor principii care-l stau la temelie.

Treptat cu desfăşurarea ei în timp şi în spaţiu, era nevoe să se lucreze şi la adîncirea ei în suflete, spre a prinde temelii puternice şi a hotărî aceste suflete să lucreze fără şovăire, numai în direcţia principiilor ei.

Neajunsul este întrucîtva explicabil. La noi mişcarea cooperativă s'a prezentat, în anii în care a luat fiinţă, subt forma unui şuvoiu puternic, care a adus şi a determinat unele modificări în sistemul nostru economic şi social, dar care a lăsat sufletele lipsite de puterea roditoare a înţelegerii şi a simţirii unei doctrini. Şi cum, nu ploaia care vine repede, în şuvoae năprasnice, poate aduce roadă, ci aceia care pătrunde încetul cu încetul în pămîntul însetat, putem înţelege uşor din ce cauză mişcarea cooperativă nu a pătruns în suflete, în măsura în care cerea o doctrină care avea pretenţia să modifice sau să schimbe cu totul relaţiile dintre oameni.

Faţă de această situaţie este necesar să se facă măcar acum o intinsă operă educativă. Sufletele cooperatorilor noştri trebue formate. Este necesar să se creeze în adîncul lor suggestii şi convingeri puternice în senzul principiilor mişcării; atît de puternice încît aceste convingeri să înrîurească voinţele şi să decidă la fapte, chiar fără nevoia unei reflexiuni prea îndelungate. Trebue să coborîm în suflete credinţa puternică în eficacitatea cooperaţiei ca sistem economic, iubirea pentru lucrătorii în acelaşi ogor şi de aceiaşi credinţă şi însfîrşit voinţa puternică de a lucra în senzul doctrinei şi de a nu ceda nici ispitelor şi nici pedicilor, pe care alte sisteme economice sau alţi oameni, străini de ţelurile cooperaţiei, ar încerca să le pună în cale.— *Un cooperator ca şi un creştin trebue să creadă şi să lucreze în conformitate cu această credinţă.*

Mazzini spunea despre democraţie că nu va putea învinge decît cînd va deveni *o religie*;* acelaşi lucru îl putem spune despre cooperaţie cu adaosul că după cum ar fi non senz să fie cineva în acelaşi timp creştin şi păgîn, tot aşa, este un non senz să fie cineva cooperator şi om de afaceri, în acelaşi timp.

Corectitudinea în toate direcţiile şi în toate împrejurările este cea dintâiu datorie a cooperativelor, temelia dezvoltării şi garanţia viitorului lor.

Dar cine să facă această educaţie? Cui incumbă această sarcină grea?

Noi o spunem fără încunjur tuturor cooperatorilor conştienţi, dar mai ales autorităţii constituite şi îndatorite a controla şi îndruma mişcarea, deci Casei Centrale. În al doilea loc acelaşi îndatorire, deşi cu mai puţini sorţi de izbîndă şi ca organe de subordine, au Federalele de judeţ.

Se poate desigur obiecta că prea se cer multe Casei Centrale, atunci cînd există în acelaşi timp o tendinţă şi o nevoe de descentrali are în toate atribuţiile ei.

Evident că opera educativă ar înmulţi atribuţiile Casei Centrale, dar această operă este atît de necesară încît neglijarea ei, face de prisos toată munca ce ea depune în alte direcţii.

Fără îndoială, Casa Centrală are datoria de a înlesni cooperaţia cu creditul necesar, ca şi grija ca unităţile cooperative să utilizeze acest credit conform destinaţiei ce i s'a dat, apoi îndatorirea de a veghea la respectarea statutului şi a legii care guvernează cooperaţia şi în sfîrşit împedicarea şi reprimarea abuzurilor ce s'ar comite în mişcare.

* Le jour où la démocratie s'élevera à la position de parti religieux, elle remportera la victoire, mais pas avant (Mazzini, Pensées sur la démocratie en Europe, VI).

Dar toate aceste sînt numai partea formală a îndatoririlor ei. O instituţie răsărită din aplicarea în viaţă a unei doctrini, are mai ales datoria de a veghea ca această doctrină să se aplice, iar pentru ajungerea acestui scop, doctrina trebue răspîndită, popularizată şi înrădăcinată în spirite.

În afară de asta, cu cît cooperatorii vor fi mai conştienţi de îndatoririle lor, cu atît se va uşura sarcina Centralei în privinţa controlului. Oamenii dispuşi să lucreze în direcţia unei convingeri, adînc săpată în suflet, nu au nevoe nici de control şi nici de sancţiunea legilor.

De aceia este nevoe ca Direcţia Generală a cooperaţiei cu cele trei Centrale să întreprindă o intinsă operă educativă în lăuntrul mişcării. Organele ei trebue să se ocupe de educaţia cooperatistă precum se ocupă de încheerea bilanţurilor. Zi şi noapte aceste organe trebue să întărească în sufletele cooperatorilor credinţa în eficacitatea mişcării şi convingerea că principiile ei trebue respectate cu sfinţenie.

Acelaşi lucru trebue să-l facă şi Federalele judeţene cu ajutorul cărora direcţia generală a cooperaţiei trebue să răspîndească în masse, spiritul cooperativ, credinţa în realizarea altor raporturi economice în lume, şi tendinţa tot mai accentuată de a preface în faptă vie, acest spirit şi această credinţă.

Din acest punct de vedere, trebue să recunoaştem că Direcţia cooperaţiei face sforţări apreciabile.

Astfel în toată ţara funcţionează subt directa ei supraveghere, vre-o 40 şcoli de contabili cooperatişti, unde pe lîngă materia de specializare se predau şi chestiuni de cooperaţie care tind să lămurească rostul mişcării şi să imprime în suflete încrederea în ea.

Organizarea acestor şcoli este însă foarte defectuoasă şi cu totul insuficientă din care cauză, elementele ce au eşit din ele, nu au adus decît foarte puţine servicii mişcării.

Şi iată pentru care motive zicem că este cu totul insuficientă şi cultura şi educaţia ce primesc aici, elementele chemate a creia o nouă viaţă din lumea unde vor fi trimişi să acţioneze.

În adevăr iniţiatorii acestor şcoli şi alcătuitorii programelor nu au ţinut samă de un lucru esenţial pentru vremurile de azi, acela, că aceste elemente trebue suficient pregătite, înainte de a le trimite pe cîmpul de luptă pentru izbînda idealului cooperativ.—În acest scop nici un sacrificiu nu e de prisos.—Cultura ce se dă acestor elemente, trebue să fie cît mai generală şi cît mai complectă, astfel încît absolventul şcoalei de contabili venind în atingere cu cealaltă lume, să poată ţinea piept atacului potrivnic şi mai ales să poată fi el singur propoveduitorul *competent* şi demn al noului sistem economic ce cooperaţia tinde să introducă în societate.

Pentru realizarea acestui lucru, trebue ca absolventul să iasă din şcoală cu cultură şi educaţie suficientă, astfel ca mintea lui să cuprindă cel puţin în linii generale marea problemă ce este a se rezolva, iar sufletul lui să aibă avîntul necesar care duce la izbîndă.

Aşa fiind în situaţia de azi, ce putem spera dela nişte absolvenţi de şcoli primare—care nu sînt dintre cei mai distinşi—şi care fac un curs teoretic numai de nouă luni? Este evident că în aceste condiţii de pregătire, nu putem avea elementele necesare, nu putem creia pionierii care să desfunde drumurile încurcate ale regimului economic de azi.

In afară de școlile de contabili, există nu de multă vreme în București o Academie Cooperatistă, prin care trec mai toate elementele care intră în serviciul de control al mișcării și anume acele elemente care nu au studii liciale. De asemenea la Academia de Inalte studii Comerciale se dă o mare importanță chestiunilor în legătură cu mișcarea cooperatistă.

Prin urmare nevoia semnalată de noi intră în programul Casei Centrale, care face sforțări în direcția educației, dar aceste sforțări nu pot acoperi marele cîmp de operație și nu pot îndrepta neajunsurile create de invazia elementelor nepregătite pentru o mișcare care are caracter și economic și idealist, două lucruri foarte grele de împăcat în atmosfera celor mai îndrăsnețe exibiții, care formează caracteristica veacului în care trăim.

Neajunsul ce se simte peste tot, în aceste școli, se poate exprima într'o formulă scurtă: *Lipsa idealului moral*. Pretutindeni nu se are în vedere decît un nou sistem economic, uitîndu-se că această schimbare nu se poate realiza fără o schimbare a sufletelor, fără crearea unei credințe profunde în valoarea morală a noului sistem. Materialismul economic care st ă la baza sistemului de educație cooperatistă, face din cooperație o hrană căreia îi lipsește tocmai celace-poate fi mai asimilabil. Il putem asămăna cu un nutriment din care lipsește partea lichidă, și care provocînd cele mai atroce convulsiuni, sfîrșește prin a face stomahul să înceteze funcțiunea pentru care-i creiat, prăbușind întregul organism.

Este evident o mare lipsă, o mare greșală de sistemă.

Din acest punct de vedere, putem spune că sîntem încă cu totul în epoca începutului și că este nevoe de formularea unui întreg program pentru executarea căruia va fi nevoe de muncă și sforțări mari la care cooperația de sus până jos, trebue să se gîndească cu tot dinadinsul.

Acest program ar fi în linii generale următorul:

1) Mărirea fondurilor culturale la unități și utilizarea lor în scopuri de propagandă. Zicem „utilizarea lor în scopuri de propagandă" fiindcă simpla înscriere a acestor fonduri în bilanțurile anuale, nu înseamnă nimic, ci mișcarea lor, adică felul cum au fost utilizate este celace poate înrîuri efectiv mișcarea.

2) Organizarea de biblioteci și Case de Cetire în toate capitalele de județe, unde să se ție conferințe și lecturi cooperatiste cu conducătorii mișcării și cu oricare altă lume ce ar dori să se inițieze în principiile și idealurile mișcării.

3) Academii Cooperatiste în Centrele mari ale țării, în localul actualelor școli de contabili, spre a da cooperației funcționari bine formați, nu numai ca specialitate contabilă ci și oameni „ca să înțeleagă în profunziunea lor" problemele economice, sociale și culturale dela ordinea zilei.

4) Personalitățile ce s'au distins în cooperație, fie în direcția teoretică, fie în cea practică, să țină conferințe, în diferite Centre ale țării spre a face cunoscută ideia de cooperație în cercurile intelectuale, realizînd răspîndirea acestei idei, creînd pretutindeni bune dispoziții pentru ea și înlăturînd atmosfera de suspiciune de azi, care face ca anumite cercuri să se țină în rezervă și să vadă în cooperație o „Cenușăreasă" care poate fi mîngîiată în falșe promisiuni, dar nu poate fi pusă la masă în rîndul celorlalți.

5) Un ziar independent al mișcării, în care problemele cooperației să se discute cu toată vigoarea, iar cooperatorii să aibă la îndămînă un organ informativ, de tot ce se petrece în țară și străinătate, atît pe terenul special al mișcării cooperatiste, cît și pe alte terenuri în legătură cu ea.

Sînt realizabile aceste dorințe?

Noi credem că da. Și mai credem că această realizare atîrnă de gradul în care sîntem convinși de necesitatea lor. Nu e vorba de greutățile ce le întîmpinăm în cale, ci de aceia dacă scopul ce urmărim e întemeiat. Și cum asupra rostului mișcării, am stăruit în rîndurile de mai înainte și am dovedit că fără o prefacere esențială în sufletele cooperatorilor nu putem nădăjdui o schimbare în sistemul economic de care se ocupă cooperația, este evident că nu ne rămîne decît să pășim *în mod hotărîtor* la realizarea deziderațelor care duc într'acolo.

Astfel vom ridica mișcarea cooperativă la rangul de partid religios și numai astfel îi vom asigura victoria.

Dar mișcarea cooperativă de azi are și alte nevoi, pe lîngă acela a educației maselor.

Aceste nevoi vor face obiectul unor discuții pe care le vom desvolta într'un articol viitor.

Pr. C. Dron

Cronica biologică

Concepţia mecanică a vieţii

Fenomenele fiziologice au fost considerate mult timp ca independente de legile fizico-chimice. După cum remarcă Gley, aceste fenomene erau considerate ca dirijate şi comandate de cauze imposibile de înţeles şi de localizat, fiind imateriale şi deci independente de substratul organic. Dar Lavoisier arată că fenomenele respiraţiei şi producerii căldurii animale sint identice cu acelea pe care le prezintă corpurile brute, ambele categorii de fenomene fiind de natură fizico-chimică. El a fost acela care a spus că fenomenele producerii căldurii animale pot fi identificate cu combustiile care se petrec în căminurile noastre. Bine înţeles, fizica şi chimia nu ne permit explicarea tuturor faptelor fiziologice, dar ele ne arată că aceste fenomene sint legate de substratul material. Genialul Claude Bernard arată în mod decisiv natura fizico-chimică a proceselor fiziologice. Astfel, el a demonstrat că globulele roşii au o funcţie specială: se încarcă cu oxigen şi devin vehiculul acestuia dela pulmon la ţesuturi. Ori această proprietate a hematiei nu este decît rezultatul proprietăţilor chimice ale unei substanţe care intră în constituţia sa, hemoglobina. Această materie colorată este avidă de oxigen. Astfel, un fenomen fiziologic, zis vital, este redus la un fenomen fizico-chimic.

Afinitatea chimică între oxigen şi hemoglobină se exercită tot aşa de bine *in vitro* ca şi *in vivo*, căci hematiile defibrinate conservă aceleaşi proprietăţi, aceiaşi aviditate pentru oxigen.

Fenomenele de mişcare ale muşchilor sint supuse, ca şi acelea ale maşinilor inerte, la legile mecanicii generale. Aparatul circulator prezintă fenomene strîns legate de legile hidro dinamicei, ochiul este un veritabil aparat dioptric, transformarea amidonului în zahăr în tubul digestiv este un fapt chimic, peştii electrici produc electricitate care nu diferă întru nimic de electricitatea unei pile (Gley). Putem deci spune cu Claude Bernard, că nu există în realitate decît o fizică, o chimie şi o mecanică generală, în care intră toate manifestaţiile fenomenale ale naturii, ale fiinţelor ca şi ale corpurilor brute. Nu există într'un cuvînt în fiinţa vie un singur fenomen, care să nu se găsească în afara lui. Astfel încît putem spune, că toate manifestările vieţii se compun din fenomene împrumutate în ce priveşte natura lor, dela lumea cosmică exterioară, dar manifestate numai subt forme sau în aranjamente particulare materiei organice şi cu instrumente fiziologice speciale.

Iată cum un fenomen vital poate fi reprodus *in vitro*. Oxidaţia

unui aliment furnizează aceiaşi cantitate de căldură în orice mod s'ar produce, în fiinţa vie sau în afara ei. Substanţele care sufăr oxidaţie în organism (grăsimi, hidrocarbonate şi albumine) se oxidează mult mai greu în afară de acesta la temperatura ordinară. Pentru ca ele se fie oxidate uşor aci le trebue o temperatură incompatibilă cu viaţa. Unii cercetători au ajuns să producă aceste fenomene hidrolitice la temperaturi mai joase *in vitro* cu ajutorul catalizatorilor. Aceste substanţe care fac posibilă oxidaţia la temperaturi mai joase, compatibile cu viaţa, au fost numite fermenţi de oxidaţie. Ele au un rol covîrşitor în fenomenele vitale. Natura intimă a acestor catalizatori este necunoscută până în prezent.

Concepţia dinamică a vieţii poate fi aplicată la fenomenele activării ovulului. Pentru ce spermatozoidul provoacă dezvoltarea din ou a unui nou individ? Loeb spune că această problemă era acum 23 de ani înconjurată de acelaşi mister de care e înconjurată în prezent problema originei vieţii. După cercetările moderne, fenomenul activării oului poate fi redus la fenomene fizico-chimice. Ovulul nu se multiplică decît dacă spermatoziodul pătrunde în interiorul lui. Dar unii embriologişti au arătat că uneori ovulele nefecundate ale unor animale (arici de mare, viermi, chiar paseri) arată tendinţă la diviziunea nucleară ori chiar celulară. Astfel Hertwig, Mead şi Morgan au putut să producă pe cale artificială, în unele feluri de ovule, una sau mai multe diviziuni celulare. În aceste experienţe multiplicarea n'a mers niciodată până la alcătuirea unei larve.

Jacques Loeb a reuşit să provoace dezvoltarea ovulelor nefecundate de ariciu de mare până la larve. „Am reuşit, zice el, să provoc dezvoltarea ovulelor nefecundate de ariciu de mare până la larve care înotau, tratîndu-le cu apă de mare a cărei concentraţie fusese crescută prin adiţionarea unei mici cantităţi convenabil dozată de sare sau zahăr. Ovulele erau lăsate timp de 2 ore în soluţie a cărei presiune osmatică fusese ridicată până la un punct determinat. Readuse în apa de mare ordinară, ele se dezvoltau şi dădeau larve din care o parte căpătau un intestin şi un schelet. Acelaşi rezultat a fost obţinut cu ovulele altor animale: stele de mare, viermi, molusce. Aceste experienţe arată *că e posibil să substituim agenţi fizico-chimici acţiunii spermatozoidului viu*, dar ele nu explică pentru ce spermatozoidul provoacă dezvoltarea ovulului, căci în aceste experienţe acţiunea spermatozoidului asupra ovulului se găseşte foarte incomplect imitată". Astfel, în experienţele lui Loeb cu apa de mare hipertonică nu ia naştere membrana de fecundaţie în jurul ovulului, membrană care ia naştere prin pătrunderea spermatozoidului.

În 1908 Loeb reuşeşte să găsească o metodă care provoacă în ovulul nefecundat apariţia membranei. Această metodă consistă în a trata ovulele timp de unul sau două minute cu apă de mare la care se adaugă o cantitate determinată de *acid butiric* (sau alt acid gras monobazic). După aceasta ovulele sint readuse în apa de mare ordinară, unde ele capătă o membrană de fecundaţie ca şi cînd un spermatozoid ar fi pătruns în ovul. Formarea membranei provoacă dezvoltarea oului. Pentru a împinge dezvoltarea şi mai departe, e nevoe să punem ovulele astfel tratate într'o soluţie hipertonică timp de jumătate oră, sau să le lăsăm 3 ore în apă de mare fără oxigen. Acest procedeu dă larve mai multe şi de un aspect mai net, după cum a constatat Lillis.

Loeb se întreabă cum lucrează formarea membranei pentru a provoca dezvoltarea oului. Prin analiza procesului și a naturii agenților determinanți, el ajunge la concluzia că oul nefecundat posedă un strat cortical care trebue distrus înainte ca ovulul să se poată dezvolta. Acest rol îl joacă acidul butiric ori o agitație mecanică a ovulului, cum a arătat Mathews pentru ovulele de stea de mare și cum Loeb a văzut pentru unele ovule din viermi. Totul se reduce la o acțiune citolitică. Loeb a reușit să provoace dezvoltarea mai departe a unor ovule, tratîndu-le cu serul sîngelui a diferite animale (bou, iepure de exemplu).

Prin procedeele lui Loeb, Delage a reușit să aducă 2 larve de arici de mare până la maturitate sexuală. Deci prin mijloace fizico-chimice s'a imitat perfect acțiunea spermatozoizilor. Prin analogie putem deduce că aceștia introduc în ovul mai întâiu o substanță care distruge stratul cortical și în al doilea rînd o altă substanță a cărei acțiune corespunde aceleia a soluției hipertonice.

Dar cum obținem, prin distrucția stratului cortical, dezvoltarea ovulului? Formarea membranei prin acidul butiric aduce o accelerare a oxidațiilor, a căror viteză devine de 4-6 ori mai mare (Warburg, Wasteneys și Loeb).

In concluzie, Loeb spune că procesul de acționare al ovulelor prin spermatozoid, proces care acum 23 de ani se afla într'o complectă obscuritate, poate astăzi să primească, prin experiențe decisive, o explicație fizico-chimică.

O altă serie de fenomene la care putem aplica concepția mecanică a vieții sînt fenomenele datorite fermenților oxidanți. După cum am spus, fermenții oxidanți sînt acela care fac ca la temperatura organismului să fie posibile fenomenele de sinteză și desfacere a moleculelor de proteine, hidrocarbonați și grăsimi. Intrebuințînd un amestec în părți egale de dimetilparafenilendiamină și naftol α, Marinescu a constatat în toate celulele organismului mamiferelor și paserilor prezența unor granulații. Aceste granulații sînt albastre, căci în prezența substanțelor amintite s'a făcut sinteza albastrului de indofenol. Reacția indofenolului pune în evidență fermenții oxidanți.

Acești fermenți joacă un rol predominant în fenomenele de termogeneză. Astfel Marinescu a constatat o mare cantitate de fermenți la animalele cu temperatura constantă (homeoterme) în mușchi și ficat, pe cînd la animalele cu temperatură variabilă n'a găsit în ficat granulațiile albastre, iar în mușchi a observat numai o mică cantitate.

Ori se știe rolul ficatului și mușchilor în determinarea fenomenelor de termogeneză. Pentru aceasta Marinescu a mai numit animalele homeoterme, *polioxidazice*, — iar pe cele heteroterme *oligoxidazice*.

Tot astfel el a remarcat că în sistemul nervos, viscere și glandele cu secreție internă ale febricitanților există în vase o cantitate considerabilă de leucocite polinucleare încărcate cu fermenți oxidanți. Fenomenele de regenerare ale fibrelor nervoase secționate nu se pot concepe fără participarea acestor fermenți. Regenerarea nervilor secționați la broască, iarna, se face greu — dar dacă așezăm acest animal la temperatura de 28° obținem aceiași intensitate de regenerare ca și la animalele hometerme. La hemiplegici, paraplegici în zona fasciculelor degenerate, unde nu există regenerare, nu se găsesc nici fer-

menți oxidanți: la foetus dimpotrivă, în fibrele nervoase care cresc, se găsesc mulți fermenți.

Deasemenea fermenții oxidanți joacă un mare rol în fenomenele de ereditate și senilitate. Astfel în idioția amaurotică, boală observată de obiceiu la rasa semită, Marinescu observă că fermenții oxidanți scad în celulele scoarței cerebrale, în locul lor apărînd lipoizii. Acelaș autor arată că înaintarea în vîrstă aduce cu sine o diminuare a fermenților oxidanți. Aceasta e o lege inexorabilă și contrar celor afirmate de Metchnicoff, Steinach și Voronoff precum și alți autori, bătrînețea nu poate fi împedicată.

Vîrsta și fenomenele patologice din organismul omului înlocuesc fermenții cu melanină și pigmenți galbeni. La bătrîni celulele lui Betz sînt încărcate de lipofuscină, iar oxidazele lipsesc total.

După cum vedem, cercetările nouă asupra rolului jucat în organism de fermenții oxidanți aduc o explicare nouă, biochimică, a fenomenelor vitale, dînd un suport și mai solid concepției mecanice a vieții în general.

Această concepție poate fi aplicată și la fenomenele de adaptare ale organismului, fenomene în care metafizicienii, cărora după cum spune Loeb nu le sînt displăcute jocurile de cuvinte, nu văd decît ceva specific care e caracteristic numai vieții; tendință spre un scop bine determinat (Zielstrebiskeit).

Moenkhaus a arătat că e posibil să fecundăm un ovul de un pește oarecare de mare osos cu sperma altui pește osos. Dar în acest caz embrionii nu trăesc decît foarte puțin timp. Sîntem astfel înclinați să credem că lipsa de adaptare și inaptitudinea la o viață durabilă a hibrizilor heterogeni ține la aceia că, în virtutea diferenței chimice care există între spermă și ovul, procesele *chimice* de fecundare sînt anormale (Loeb).

Dar Loeb își pune întrebarea, dacă viața noastră interioară e susceptibilă de a fi interpretată cu ajutorul fenomenelor fizico-chimice. Și el răspunde că aceasta e posibil în manifestările de instinct și de voință la animale în cazurile simple și în particular în fenomenele studiate subt numele de tropisme. Un exemplu foarte simplu de tropism e tendința de a sbura noaptea spre o sursă luminoasă, pe care o au unele insecte, tendință la care ele nu pot să reziste, chiar cu riscul vieții. Avem aci un instinct, o impulsie pe care animalul nu se poate împedica să nu o realizeze.

Acest fel de tropism animal a fost explicat prin legea lui Bunsen-Roscoë (efectul fotochimic este proporțional cu produsul intensității luminii prin durata iluminației). In ochii ori pielea animalelor pozitiv heliotrope se găsesc substanțe sensibile la lumină și care subt influența aceșteia sînt modificate chimicește. Produsele acestei reacții chimice prin intermediul sistemului nervos influențază contracția mușchilor. Dacă animalul nu e luminat decît de o parte, massa produselor reacției fotochimice formată pentru unitatea de timp este mai mare de această parte decît de partea opusă.

Rezultă că dezvoltarea de energie în mușchii simetrici de cele două părți ale corpului devine neegală. De îndată ce diferența între massele produselor formate de cele două părți atinge o anumită valoare, animalul se găsește, îndată ce se mișcă, forțat de a se îndrepta automatic spre lumină.

Acest heliotropism pozitiv se observă și la vegetale, la care se aplică tot atît de bine legea lui Bunsen-Roscoë.

Așa dar putem înlocui, în aceste cazuri, cuvîntul metafizic de voință la unele insecte și animale cu termenul mult mai precis de „acțiune fotochimică a luminii".

Dar mergînd mai departe, Jacques Loeb gîndindu-se că acțiunile și speranțele, ca și eșecurile și suferințele noastre își au surse în instincte comparabile cu instinctul uneori fatal care împinge animalele spre lumină, se întreabă dacă nu putem aplica și la viața noastră interioară, sufletească, concepția dinamică a vieții.

Și cu drept cuvînt își pune Loeb această întrebare, căci fenomenele chimice iau o parte preponderentă în funcțiunile sistemului nervos central. Influența sărurilor de calciu, ca agent moderator al escitabilității cerebrale e un fapt bine stabilit. O diminuare a lor în creer, diminuare care se poate obține cu ajutorul injecțiilor de substanțe decalcifiante, poate fi cauza unor accese epileptice. Un deficit în calciu lucrează ca un veritabil iritant. Invers, sărurile de calciu aplicate direct (e suficient o mică cantitate) pe scoarța cerebrală diminuiază excitabilitatea acesteia. La alienații agitați (excitație maniacă de exemplu, se găsește în urină o augmentație a sărurilor de calciu).

Pe de altă parte, în creer s'a constatat că reacția substanței cenușii devine acidă în timpul funcționării sale, lucru care e datorit formării de acid sarcolactic.

Cantitatea totală de materii fosforate diminuează în formele degenerative ale maladiilor cerebrale, pe cînd cantitatea de apă se mărește.

In creerul alienaților s'a găsit o diminuare a cantității de colesterină. Că în timpul activității nervoase se produc fenomene chimice o demonstrează și experiențele elegante ale fiziologistului Leonard Hill. Le redăm în scurt după Gley.

Corpii reductori (avizi de oxigen) decoloreazǎ albastru de metilen. Să injectăm această substanță în sîngele unui animal viu. Elementele avide de oxigen decolorează albastru de metilen care ajunge la ele, pe cînd acele în care oxidațiile sînt oprite sau diminuate, pot lua o colorație albastră. Ori, centrii nervoși care funcționează rămîn absolut incolori. Dimpotrivă, să anesteziem un animal (cîne sau iepure); creerul lui ia o colorație albastră, căci a încetat să funcționeze. Dacă pe un animal ușor anesteziat excităm prin electricitate una din zonele scoarței cerebrale zise motoare, această parte se decolorează, în timp ce se produc mișcări în mușchii care sînt subt dependința sa. Cînd prelungim anestezia până la inexcitibilitatea scoarței, atunci decolorația locală lipsește.

Faptele de ordin fizico-chimic care stau la baza fenomenelor vitale s'ar putea enumera la infinit. Studiul histologiei fine, al histofiziologiei și al chimiei fizice aplicată la biologie, ne fac să înclinăm pentru o concepție mecanică a fenomenelor vitale. După 60 de ani de cercetări experimentale, care singure fac posibil progresul în știință, mulți savanți au ajuns să se convingă și mai mult de adevărul cuprins în cele enunțate de Claude Bernard: „Nu există în realitate decît o fizică, o chimie și o mecanică generală".

O concepție mecanică a vieții nu este incompatibilă cu morala. Ceva mai mult, ea pare a fi azi singura concepție a vieții, care poate să ne arăte de unde derivă morala.

Doctor Tudor Dumitrescu

Cronica teatrală

— BUCUREȘTI —

La Teatrul Național s'a jucat „Faust" în traducerea d-lui Soricu. Versurile lui Goethe parcă erau jupite de vii. Sîngerau la rampă. Regisorul însă ne-a ademenit atenția în altă parte. Mulțumită trucurilor mecanice, coreografice, muzicale, etc. ne-am distrat ...ca un copil pe care mama îl consolează—în urma unei lovituri cu fruntea de podele —cîntîndu-i, gîdilîndu-l, arătîndu-i limba...

In alte vremuri, aproape nici nu existau decoruri. Acțiunea se petrecea uneori într'un cadru de perdele cenușii. Opera și actorii forpau centrul spectacolului. Arta dramatică era pe-atunci plină de greutăți.—Astăzi lucrurile s'au simplificat. Versurile mate ale unei piese capătă lumină dela electrician. Iar actorii sînt susținuți de subsuori de croitori, boiangii, lăcătuși... cînd nu-s chiar substituiți de acești misterioși slujitori ai culiselor, hotărîți să-și întindă dominația și asupra scenei. De aceia, după un spectacol, nu-ți rămîne în minte decît înscenarea cinematografică. Numai talentele excepționale pot trece prin cercurile aprinse de regisor, căzînd în picioare la rampa magică.

Publicul s'a pasionat de cinematografe. Teatrele nu-l scot de-acolo decît cu anevoe, și numai pentru o sară. Astfel se explică, poate,

cinematografizarea scenei: un compromis între rampă şi film în aşteptarea unor timpuri mai bune.

Regisorul a reuşit să înăduşe subt boarfe colorate spiritul lui Goethe. N'a putut însă să-l anihileze pe Bernard Shaw. „Discipolul Diavolului" la Teatrul Regina Maria, iar la Naţional „Cezar şi Cleopatra" au învins şi garderoba cu costume, şi maşinăriile, şi scepticismul public.

Criticile, subversive pe o foae volantă sau în gura unui orator de extrema stingă, sînt libere pe scenele oficiale.

Şi şarja împotriva instituţiilor venerabile a distrat publicul care a adus drept omagiu fracuri, uniforme, decolteuri dorsale...

Decolteurile de front n'au nici un rost la teatru. Actorii nu pot nici să-şi arunce ochii: sînt ocupaţi cu actriţele. Publicul feminin s'a hotărît atunci să se întoarcă cu bustul spre sală. Dar fotoliurile nu-s amenajate pentru o astfel de poziţie. Nu rămînea decît o soluţie: mutarea decolteului la spate. Spectatoarele au făcut şi acest sacrificiu. Cum în regiunea noului decolteu nu-i nici o curbă de nivel, gestul croitoresei n'are nici o şovăire, se schiţează amplu, cît ţine braţul meşterei —prelungit încă de foarfece... În timpul reprezentaţiei, spectatorii nu văd decît mari triunghiuri luminoase. Nu pot urmări acţiunea de pe scenă decît cei care au în faţă piese anatomice de disecţie, agrementate de alunele cu păr... Şi cînd te gîndeşti că actriţele de café-concert au toalete exasperant de pudice!

Regisorii—ni se pare că în Bucureşti nu există decît unul, care face cu rîndul la toate teatrele—au în vedere numai elementul spectaculos al piesei. Sînt însă cam împiedecaţi de text. Cu toate suprimările, corectările şi adăogirile, textul continuă să existe în ciuda regisorilor, atrăgînd ici-colo atenţia publică... Muzicile cîntă, oamenii răcnesc, tunetele bubue, norii de muselină se înfioară... Dracii îşi plimbă coada printre flacări. Explozibile se descarcă în fundul cupelor. Dar, în cele din urmă, tehnicienii obosesc pentru cîteva clipe. Atunci autorul îşi strecoară, iute, replica...

Textul ideal pentru un regisor modern nu-i decît cel al unei piese plate, banale, gelatinoase. Atunci textul nu-i decît un ison al simfoniei de culori şi de zgomote instrumentale, puse în bătae de dictatorul culiselor.

Acest ideal îl atinge d. Victor Eftimiu în „Meşterul Manole".

Regisorul în această piesă s'a dispensat pe unele locuri chiar de autor: ca 'n scena slujbei religioase, unde corurile aparţin mai mult Mitropolitului decît d-lui Eftimiu.

Legenda populară a Meşterului Manole impresionează tocmai prin omenescul ei.—Negru-Vodă, plin de ambiţii, vroia să ridice „o

mănăstire naltă, cum n'a mai fost altă". Dar zidurile se prăbuşeau. Atunci Domnul îi ameninţă pe meşteri, că-i va îngropa în temelii...

Meşterii cei mari,
Calfe şi zidari,
Tremura lucrînd,
Lucra tremurînd.

Numai o jertfă i-ar fi putut salva.

După o variantă, tovarăşii lui Manole îşi preveniră nevestele. Chiar el îi trimise vorbă nevesti-si să caute în pădure boul pierdut de-un an, să-l tae, să facă bucate şi să i le aducă la zid. Nevastă-sa însă găsi repede boul, pregăti mîncarea şi veni.

Zidari d'o vedea
Să rîză 'ncepea:
Bine le părea.

După ce Manole îşi zidi femeia, mănăstirea se înălţă până la cer. Voevodul o văzu şi se minună. Aflînd însă dela meşteri, printr'un interogatoriu viclean, că ei pot să facă o clădire încă şi mai frumoasă,—Negru-Vodă se posomorî: ridică schelele, lăsîndu-i pe meşteri să „putrezească" pe acoperiş.

În legendă apar oameni în carne şi oase: răi, vicleni, falşi, ambiţioşi, cruzi...

Ce-a făcut d. Eftimiu din legendă? A ...„umanizat"-o.

Domnul şi Doamna se poartă foarte frumos cu meşterii: le fac şi oficiul de stărostoae. Atît numai: Domnul se încurcă la repartizarea fetelor şi atunci intervine Doamna care, ca femee, e mai în curent cu intrigile de amor.

Manole n'are curajul să-şi îngroape nevasta în zid. Ea singură vrea să fie zidită cu orice preţ. Iar Manole nu cade de pe acoperiş, lăsat acolo de Domn—ci singur se urcă pe clopotniţă, pentruca să zboare la cer. Dar, după cîteva evoluţii în aer urmărite cu emoţie de publicul de pe scenă, Manole cade şi-şi sparge capul. Domnul îl plînge cu o durere adîncă.

Această legendă, „umanizată" pentru sentimentalismul bun al mediocrităţii publice, se întinde în versuri cleioase care se lipesc actorilor de cerul gurii—ca mămăliguţa, căţeilor mici...

*

„Meşterul Manole" a stîrnit zarvă—caşi piesele lui Molière, Ibsen, Bernard Shaw. La reprezentaţii s'au auzit şi fluerături.

Atît fluerăturile, cît şi critica aspră a presei, i-au întărit şi mai mult d-lui Eftimiu încrederea în sine.

M. Sevastos

Cronica fantezistă

Pe marginea unei „Miscellanea"

...in care este vorba de portretele din „*Antologia poeților de azi*".

Am răsfoit și eu volumul...
N'or fi frumoși poeții... Natural,
Altminteri ar fi fost un cùmul.
Dar mie
Oricum, nu-mi vine-a crede că, la noi,
Cei ce s'au apucat de poezie
Sînt toți, pănă la unul, — maimuțoi.

Cînd mă uitam, pe rînd, la fiecare,
Aveam o vagă presimțire
Că mă așteaptă o nenorocire.
Și cînd am dat, în fine, de propriul meu chip,
Era să țip
De spaimă și de indignare!

Mă văd aici
Cu gură strîmbă, cu ochi mici,
Cu nasul ca de cucuvea,—
Cum te arată, cînd te uiți de-aproape,
Oglinzile 'nramate 'n tinichea,
Cu sticlă verde care face ape.

Cum,—*asta* 's eu?
Nu s'a făcut cumvà confuzie?...
Mărturisesc că-mi vine greu
S'accept cu resemnare această deziluzie!

De-ași fi știut
C'au să mă treacă în Antologie
Cu chipul ăsta de mumie,—
Mă apucam de la 'nceput
De altă meserie.

Și dac'aș ști că reprezinți,
— O, cap cubist și fără dinți! —
In loc de chipul meu cel viu
Expresia literaturii mele, —
Aș prefera să nu mai scriu!

Cind mi-au văzut ai mei potretul,
M'au căinat, cu mîniie la gură:
— Vezi? Cin' te-a pus să faci literatură?...
Iar biata mamă m'a bocit
Că după asta, sigur,—nu mă mai mărit!

La urmă, pentru-o confruntare decisivă,
L-am arătat unei vecine,
Femee simplă şi „obiectivă".
Ea s'a uitat întâiu la mine
Apoi la el,
Prin ochelari cu ramă de bagă.
Şi-a zis:—E rudă cu mata?
Ţi-o fi bunică ori bunel..

Otilia Cazimir

Miscellanea

Dispariţia revistelor

Toamna e regimul prin excelenţă fatal ftizicilor şi revistelor. Fără nici o glumă, ne gîndim că există un aspru darwinism care comandă imperios viaţa efemeră şi delicată a periodicelor. Celace le omoară la noi în special e climatul intelectual. Revistele trăesc cît larvele de insecte, omorîte de răceala unui public indiferent.

Celace ne-a emoţionat cu deosebire e dispariţia revistei „Gîndirea". Nu e vorba de una din acele reviste de provincie, care, cu economiile unor liceeni abstinenţi şi cu materialul literar oferit tot de tinerele lor disponibilităţi, moare glorios după două trei numere, ci de cea mai însemnată revistă apărută dela războiu încoace.

„Gîndirea" a apărut la Cluj în momente deosebit de grele, cu gînduri nobile şi cu eminenţi colaboratori. Indată şi-a format o personalitate şi a pătruns într'un public însemnat. In ea s'au oglindit sforţările naţionale şi cele mai rezonabile noutăţi de peste hotare; în ea au debutat scriitori de talent, iar cei mai buni dintre cei în viaţă şi-au dat colaborarea. Notele critice au fost totdeauna pătrunzătoare, ponderate, pline de tact şi bun simţ. Şi lucru rar la noi, ani de-arîndul s'a menţinut prin grele sacrificii băneşti într'o impecabilă formă tehnică. Toate acestea au fost posibile, fiindcă această revistă a fost servită tot timpul de un animator cu suflet de ascet şi cu entuziasm de generos adolescent, care şi-a consacrat acestei misiuni, prin enorme dificultăţi materiale şi cu însemnate renunţări morale, ani din viaţă. Ştim bine, că tot timpul d. Cezar Petrescu a fost acela căruia i-a incumbat penibila sarcină de a aduna dela zi la zi banul necesar revistei şi tot el ducea sarcina de hamal al corecturilor, a secretariatului de redacţie, a complectării numărului cu tot felul de note mici, ingrate, epuizante pentru unul singur. Şi cu toată această sforţare remarcabilă, „Gîndirea" a trebuit să dispară.

Cum nimic nu se pierde în acest univers, ne consolăm cu gîndul, că serviciile aduse au fost folositoare şi că undeva au creat urme fecunde de viaţă. Intr'o zi, poate, îşi va găsi firul întrerupt şi va reapărea cu noi forţe.

„Mişcarea literară" a dispărut şi ea. Era o apariţie cu intenţii foarte occidentale la început. Voia pur şi simplu informaţie. Dar informaţie la noi înseamnă ori ceartă, ori mahalagism.

„Mişcarea literară" a trebuit să se adapteze. Viaţa noastră culturală e prea săracă, ca să poată umplea numai subt formă de informaţie coloanele săptămînale ale unui ziar. A mai păcătuit defuncta publicaţie şi printr'o totală lipsă de unitate în conducere. Direcţia, pur şi simplu formală, permitea, subt indulgenta ei oblăduire, celor mai contradictorii tendinţe şi persoane să se ciocnească dealungul coloanelor. Un publicist subiectiv, nervos, agresiv stătea alături de un critic placid şi binevoitor care admira veşnic, din principiu, tot ce se publica în ţara aceasta... Şi cîte altele... Dar desigur nu din cauza acestor defecte a încetat „Mişcarea literară", dezgustind un public care se delectează cu atîtea alte publicaţii mai slabe. Moartea „Mişcării literare", pe care ca confraţi o deplîngem,

fiindcă oridecîteori încetează o revistă se stinge şi o candelă de slabă lumină, e datorită acestor timpuri odioase de obscurantism şi indiferenţă spirituală.

Economie, politică şi cultură

Revoluţia monetară, inflaţia şi urcarea preţurilor în toate ţările lumii, care a urmat ca o consecinţă necesară războiului, pare că confirmă, printr'o altă lature, vechile afirmaţii ale materialismului istoric, după care fenomenele sufleteşti sînt subordonate celor materiale. Intr'un recent articol din „Revue d'économie politique", celebrul economist Charles Gide studiază: „Les conséquences de la hausse des prix au point de vue moral et intellectuel". El ne arată cum scumpetea vieţii, ridicarea enormă a preţurilor neînsoţită de salarii echivalente a dezorganizat viaţa intelectuală, lovind în clasa meseriaşilor scrisului.

O anchetă deschisă de „Revue Mondiale" asupra stării actuale a scriitorilor confirmă acest lucru. In Franţa, remunerarea muncii intelectuale e departe de a fi mers „pari-passu" cu remunerarea celei manuale.

Inainte de războiu un articol de jurnal, ne spune Gide, era plătit în mod curent 100 franci. Astăzi e plătit 200 franci, iar cîteva mari reviste pariziene nu plătesc decît 120—150 fr. deşi viaţa s'a scumpit acolo de cinci ori. Proprietarii de jurnale se scuză că nu pot plăti mai scump, deoarece ei înşişi nu pot mări de cinci ori abonamentele, cetitorii fiind recrutaţi din clasele mijlocii şi printre intelectuali ori funcţionari. Aceiaşi constatare relativ la drepturile de autor. O carte care se vindea înainte de războiu 3.50 se vinde azi 7 franci în loc de 14. O ultimă decizie a editorilor a hotărît să ridice preţul până la 9 fr., adică încă cu 20 la sută. Dar tot ei au hotărît, că drepturile de autor nu vor participa la această nouă urcare de preţ.

Un premiu academic de 1500 fr., care acum zece ani însemna ceva, astăzi reprezintă o sumă cu totul neînsemnată. Se ştie, că în Germania, există profesori universitari liberi „privat-docenţi", pe care statul nu-i plăteşte şi care trăesc din sumele pe care le plătesc auditorii la intrare.

Inainte de războiu, dacă un privat-docent avea 50 de elevi, putea să strîngă 4000—5000 mărci aur anual. Iarna trecută unul care avea 50 elevi n'a strîns decît 100 milioane de mărci, adică 60 pfenigi aur, mai puţin de 5 fr. francezi! După cum observă Gide, sumă insuficientă pentru a pune pingele la o păreche de ghete.

In momentele de mizerie, articolele cele mai lovite, dacă nu complect suprimate, sînt cele de lux. E trist însă, că cultura e numărată încă printre obiectele superflue şi că nu constitue o categorie indispensabilă în viaţa popoarelor moderne.

Tratatul dela Locarno

Toţi acei care visează la ideia pacificării Europei, au avut serioase motive de bucurie, luna trecută, cu ocazia conferinţei dela Locarno. In adevăr, după şase ani de armistiţiu formal, e primul pas către o pace adevărată. Documentele semnate la 16 Octombre 1925, au diferite semnificaţii şi reglează variate cauze de conflict. S'au încheiat acolo nu mai puţin decît următoarele convenţii: a) pactul renan (tratatul dintre Germania şi Anglia, Franţa, Belgia şi Italia); b) convenţiunea de arbitraj dintre Germania, Belgia şi Franţa; c) tratatul de arbitraj dintre Germania şi Polonia; d) dintre Germania şi Ceho-Slovacia; e) acordul dintre Franţa şi Polonia; f) acordul dintre Franţa şi Cehoslovacia.

Punctul cel mai însemnat al acestor acorduri e conţinut în ideia de arbitraj: orice conflict se va rezolvi pacific. Anglia şi Italia se oferă fiecare ca garant al condiţiilor încheiate între Germania pe de o parte, Belgia şi Franţa pe de alta. In caz contrar ele oferă acelei puteri care va fi victima unei agresiuni, tot concursul forţelor lor de mare şi uscat. Acordurile stabilite sînt pe baza drepturilor cîştigate, adică pe baza situaţiei actuale consacrată prin tratatul din Versailles. De fapt, acest tratat implică din partea Germaniei o capitulare, adică o recunoaştere a tuturor concesiilor teritoriale pe care le-a cedat Franţei, Poloniei, Ceho-Slovaciei, deasemeni o recunoaştere a aranjamentelor financiare intervenite în ultimul timp pentru regularea chestiunii reparaţiilor. Orice derogare dela acest pact va fi judecată de Societatea Naţiunilor.

Tocmai aceasta însă ne lasă oarecare îndoială asupra viabilităţii acestui tratat. Un acord internaţional trăeşte atît cît se menţine acelaşi echilibru între forţele contractante.

Cel de azi are la bază o Germanie slăbită şi învinsă, dar nu o Germanie mulţumită, ci una care se crede nedreptăţită. Veleităţi de restaurare a vechii ordine de lucruri vor fi veşnic secret întreţinute în politica externă a Reichului. Un aranjament solid nu trebue să fie însă pur formal, ci e acela care se bazează, în fond, pe un consimţimînt mai mult ori mai puţin liber. Nu trebue însă să cerem tratatelor viaţă eternă. Dacă pacea Europei e asigurată de aici înainte 20—30 de ani, e tot ce putem pretinde acestor timpuri tulburi şi dezechilibrate. In aceşti douăzeci de ani, care par garantaţi prin înţelegerea dela Locarno, se pot face alte progrese pacifice care în curînd vor putea trage greu şi ele în balanţă. O altă atmosferă începe în Europa. Aceasta e meritul ultimelor guverne radicale din Franţa. Cabinetele Herriot şi Painlevé, secondate de concursul socialiştilor au adus o remarcabilă destindere a situaţiei. E interesant că la aceste sforţări umanitare pornite dela partide franceze înaintate, care n'au mirat pe nimeni, s'a raliat loial şi cordial ajutorul guvernului conservator din Anglia. Efectele acestui lung armistiţiu nu vor întîrzia să se exercite indirect şi asupra noastră.

Poate măcar acum se va putea intra într'o epocă de creaţiune pozitivă, de încredere reciprocă între popoare, de colaborare şi cooperaţie fecundă, ca să se permită cicatrizarea cel puţin a unora din rănile războiului.

Liberalism şi democraţie rurală

Toată lumea ştie că apariţia doctrinei liberale, chiar subt forma ei clasică, manchesteriană e legată de triumful desăvîrşit, în secolul trecut, al industrialismului pe continent, dar mai ales în Anglia. Socialismul nu e decît cealaltă faţă a monedei: reacţiunea muncii la pretenţiile capitalului. Legat de industrie, liberalismul caşi socialismul priveau cu încredere viitorul, punînd, după o metodă sau alta, toate speranţele în maşinizarea complectă a lumii. Şi faţă de unul şi faţă de celălalt se ridica democraţia rurală. Atenţia pentru industrie a fost aşa de mare în secolul trecut, încît nu s'a observat formaţia lentă dar viguroasă, în majoritatea ţărilor, a unei noi forţe, a cincea în stat, care era ţărănimea. Cînd Sismondi a schiţat un program de demo-

crație agrară, K. Marx l-a acuzat de reacționarism și până către sfîrșitul vieții, Marx n'a întrezărit cu claritate importanța în viitor a acestei noi clase. Urmașii săi, printre care Kautsky, cu exces de logică și cu foarte puțin simț de observație directă a faptelor, a repetat concluziile maestrului. Totuși țărănimea s'a ridicat în tăcere, între presiunea liberalismului și aceia a socialismului. Ea s'a dovedit o forță egală cu a proletariatului în țările nordice, Franța, Italia și Spania și oarecum superioară acestuia în Rusia.

Împrejurările războiului au schimbat condițiile economice. Industrialismul e numai *transformare*. Intr'o lume secătuită de distrugere trebue însă și *creație* de noi forțe, trebue producție. Dela 1914—1918, chiar și țări înapoiate din punct de vedere industrial ca Spania, Portugalia etc., și-au creat însemnate industrii. Mașinismul și puterea lui de transformare au ajuns culmea. Materiile prime lipsesc însă. De aici o „întoarcere la pămînt", așa cum voiau fiziocrații în sec. XVIII. De altfel condițiile economice de atunci sînt foarte asemănătoare cu cele de azi.

Dintr'un articol al d-lui D. Mitrany din „Ideia europeană", aflăm că reacțiunea contra industrialismului și revenirea la agrarianismul revoluționar e la ordinea zilei în Anglia și celace e cu mult mai interesant, ea formează azi programul partidului liberal.

Acest program a fost formulat într'un discurs în parlament de către Lloyd George. Un comitet a fost delegat să facă anchete în toată Anglia. El a luat mărturii dela micii proprietari, fermieri etc. și a ținut la țară peste 400 de ședințe. Constatările la care s'a ajuns sînt că, dacă agricultura ar fi ajutată, s'ar soluționa problema șomajului. Dacă s'ar întrebuința proporțional pentru agricultură acelaș număr de oameni, ca în Danemarca, ar găsi de lucru 750.000 lucrători în plus, iar dacă s'ar întrebuința acelaș număr ca în Belgia ori Olanda, 2 milioane ar găsi de lucru. Afară de aceasta, dacă în 1840, insulele engleze produceau hrană pentru 24 000 oameni, azi, ele nu mai pot nutri decît 15 000.000. Concluzia? O încurajare a politicei agrare prin regimuri de favoare și exproprieri. Lloyd George ajunge chiar la principii revoluționare. El declară că proprietar absolut al pămîntului englez nu e decît suveranul, ceilalți sînt numai uzufructuari. Acesta poate expropria tot așa de bine pentru utilitate socială cași pentru salubritate ori nevoi de înmormîntare. „Dacă este drept,—spune Lloyd George—ca statul să-și reia dreptul asupra pămîntului pentru a îngropa pe morți, desigur că este just să-și reia acest drept cînd va fi nevoe de a hrăni pe cei în viață". Aceste cuvinte sînt ale șefului partidului liberal din Anglia, expresia fidelă a libertății industriale. Numai că în Anglia, nu există principii rigide în fața realității faptelor și mai ales nu există logica exclusivă de partid în fața interesului național.

Un liberal poate deveni un etatist agrarian dacă nevoia o cere. Și aici, în această veșnică adaptare la fapte, stă toată puterea invincibilă a acestui popor. „Sînt absolut convins—spune Lloyd George,—și vorbesc fără nici o prejudecată socială ori politică, că pentru oamenii de stat englezi, nici o chestie nu primează pe aceia de a readuce o proporție cît mai mare a populației să trăiască viața mai liniștită și mai puțin vitregă dela țară". Cu alte cuvinte, țărănizarea Angliei, e ajutată de șeful partidului liberal.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. Bogdan Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, „Cultura Națională". 1924.

Deși dela moartea lui Bărnuț au trecut mai bine de șaizeci de ani, figura luptătorului și profesorului ardelean e departe de a fi îndeajuns lămurită, iar aprecierile asupra omului și a operei lui, rămîn variate și contradictorii.

Pe cînd, pentru unii, care nu-l cunosc decît din studiul lui Maiorescu, exemplar strălucit de abilă argumentare dar și de polemică uneori perfidă, Bărnuț nu e decît un doctrinar fantast sau sămănătorul unor aberațiuni primejdioase, alții (există încă octogenari, care păstrează cu sfințenie caetele de cursuri ale maestrului), văd în el, dacă nu „cel mai original scriitor romîn pe terenul jurisprudenței", desigur un gînditor teoretic și predestinat, a cărui intransigență democratică și mai ales națională, nu poate fi astăzi, îndeajuns prețuită.

Monografia d-lui Bogdan Duică conștiincioasă, erudită, obiectivă e venită la timp, aducînd o contribuție serioasă, în această materie.

Utilizînd o copioasă documentare, d-sa reconstitue cu minuțiozitate viața agitată a fiului de cantor din Bocșa romînă, în mediul intelectual în care s'a desfășurat, activitatea lui profesorală la Blaj, acea politică și revoluționară, oprindu-se apoi asupra operei și a ideilor. Lămuririle aduse de d-sa în această privință, mi se par mai cu samă, prețioase.

Importanța științifică a lui Bărnuț nu e în introducerea ideilor dreptului natural, afirmă d. Bogdan Duică. Ele erau demult între noi. Ea constă mai degrabă într'o reintroducere pe baze mai serioase, cu stăruință mai mare și cu aplicarea lor consecventă, la întîmplările politice, prin care trecea țara noastră.

Aceste idei pătrunseseră prin filologii întorși din Roma și Viena, un Maior, un Șincai și răspîndirea lor e un merit al epocii josefiniste. Ele apar în faimosul „Supplex libellus Valachorum" din 1791, iar Samuel Klein Micul traduce în 1820 pe Baumeister, dînd la iveală în Sibiu „Ethica și Dereptul firei". Ideile dreptului natural nu au dispărut niciodată din discuție, deși puterea lor slăbise în Ardeal subt episcopii Bob și Lemeny. Bărnuț le-a reluat numai și le-a dat un aspect mai revoluționar, subt influența unor îndemnuri nouă, venite pe cale maghiară și germană. O carte, în care se găsesc toate ideile fundamentale ale lui Bărnuț, deși nu concluziile lui, e „Jus naturae" a lui

Szilagy Ianoș apărută în Sighetul Marmației. El a cunoscut probabil și lucrările lui Hetenyi și mai ales Köteles (1770—1831). vestit profesor la liceul d'n Alud, a cărui Enciclopedie filozofică și Logică, nu erau, de altfel, decît o amendare a operelor lui W. T. Krug. Acesta, care a trăit între 1770 și 1842 și a ocupat la 1805, la universitatea din Königsberg catedra lui Kant, e filozoful despre care se poate spune că a inspirat Ardealul, înainte de 1848. Operele lui cele mai răspîndite au fost „Sistemul de filozofie teoretică" apărut în 1806, cel de „Filozofie practică" în 1817 și vestitul Handbuch apărut în 1820, pe care la noi, l-a tradus Laurian.

Bărnuț, care nu a învățat bine nemțește decît tîrziu, a cunoscut desigur pe Krug, prin ocolul unguresc. Opera acestuia, după care Bărnuț propunea la Blaj înainte de 1842 și poate chiar după Papiu Ilarian, încă din 1834, „dereptul firei", era partea I (Rechtslehre) din „Sistemul filozofiei practice".

Dar fundamentul filozofiei lui Krug, ideia personalității morale, devine la Bărnuț, critica societății în care trăește, aplicațiile acestei filozofii, devin naționale.

La Sibiu, după eșirea lui din tagma bisericească, a cunoscut pe Gottfried Müller, profesor la Academia de drept, kantian și în același curent de idei cu Krug, dar și opera lui Savigny, pe care-l citează, în discursul său dela Blaj. Dela celebrul jurist, căruia i-a împrumutat unele argumente, Barnuț a învățat că spiritul general al națiunii e mai presus de drepturile particulare și că națiunile sînt existențe real psihice. Și Romînii sînt o nație și-a spus el și trebue să fie una! Pe cînd însă, Savigny combine un material real, din izvoare sigure, lui Bărnuț acest material îi lipsea, și el, condus de romanismul savignian, a încercat o construcție fantastică. Știința dreptului, propusă de Bărnuț la Universitatea din Iași, între 1855 și 1863, e traducerea uneori prescurtată, rareori modificată a cursului de drept al lui Carl von Rotteck „Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften". Istoric, jurist și șeful partidului liberal din Baden, Rotteck (1775-1840) a scris opera lui între 1829 și 1836 și ideile lui fundamentale sînt: filozofia politică a lui Rousseau, voința comună, suveranitatea poporului, republica. El era, deasemeni, partizan al libertății presei și al desființării iobăgiei. Bărnuț a cunoscut opera juristului german pe cînd era la Sibiu și „Dereptulu naturale privatu" de Simeone Barnutiu, publicat de elevii lui în 1868, e identic cu primul volum al lui Rotteck „Allgemeine Einleitung in das Vernunftrecht". In „Dereptul publicu" din 1867 (analizat de Maiorescu) apar și alte competinți în dreptul roman, Savigny și Ihering.

Dacă în această operă, cînd e vorba de dovezile de continuitate ale dreptului roman la noi, Bărnuț a căzut jertfă lipsei de studiu a epocii sale și a fantaziei naționaliste, sistemul său politic și democratic e tot acela dela 1842—1848 și se razemă pe aceiași noțiune, a personalității individuale și naționale.

„In el, scrie d. Bogdan-Duică lucra un sentiment și o idee călăuzitoare. Cine o înțelege, îl înțelege întreg și nu se împiedică de feluritele peteci științifice ale unei haine democratice, în sine, bine încheiate".

Maiorescu s'a simțit jignit de erudiția romanistică și de exagerările silogismului democratic. Dar Bărnuț a fost identic, între 1840 și 1860, în părerile lui fundamentale. Se poate vorbi despre naivități și aberații, dar nu se va putea contesta consequența neînfrîntă a sentimentului său democratic și național. Oricît de mari i-au fost exagerările, rolul educativ al lui Bărnuț în ceiace privește demnitatea personală și națională a fost util și în cărțile lui se găsesc unele idei politice care continuă să trăiască, idei asupra cărora istoria noastră modernă, încă nu s'a pronunțat. Deși lipsită de originalitate, opera lui a fost de preț, căci a importat la noi ideile veșnic nouă ale filozofiei

dreptului. Spirit conservator și alarmat de critica prăvălitoare care răsturnase de două ori Europa și acum se pregătea de noi răsturnări „Maiorescu a negat din opera lui Bărnuț mai mult decît se putea nega, fără a înțelege că ea însamnă o nouă și necesară încopciare a vieții noastre cu cea apuseană".

Concluzii și aprecieri care mi se par juste. Figura simplă, rigidă și aspră a tribunului elocvent de pe cîmpia Libertății, ca și a dascalului obsedat de reminiscenți romane, cu toate erorile doctrinarului, e din acele care nu pot fi uitate. Bărnuț trebue considerat, nu încape îndoială, ca unul din inițiatorii Romîniei moderne.

Octav Botez

* * *

A. Thibaudet, *Le bergsonisme*, 2 vol., ed. „Nouvelle Revue Française", Paris, 1924.

Literatura asupra lui Bergson se înmulțește în fiecare zi, amenințînd să rivalizeze cu uriașele comentarii care s'au făcut până acum asupra lui Marx, Darwin, Shakespeare, Wagner etc.. Ca orice mare sistem metafizic, bergsonismul are aplicații în domenii cu mult mai largi și cu mult mai variate decît cele schițate de autorul său la început. Cu aceasta s'au însărcinat mai ales discipolii și continuatorii săi.

In afară de această vastă elasticitate care poate să se adapteze la orice disciplină, să ofere explicații fecunde în orice domeniu, filozofia duratei și a mobilității mai are pentru noi meritul de a fi cea mai autentică expresie a vremii. Ea a inundat, a impregnat profund literatura cași artele plastice din ultimele decenii.

Cartea aceasta a cunoscutului critic francez nu e o expunere ori o critică strict filozofică a bergsonismului așa cum ni-l prezintă alte lucrări anterioare ca acelea ale lui Le Roy, Berthelot, Benda etc.. Lucrarea de față, - scrisă cam descusut, cum trebue să remarcăm în treacăt, depășește cu mult limitele unei monografii exclusiv filozofice. Ea caută complectări la ceiace Bergson n'a spus. Depildă, se știe că marele filozof nu s'a pronunțat asupra problemelor sociologice, morale, de filozofia istoriei și a artei. D. A. Thibaudet indică cam ce ar fi trebuit să spună Bergson, dacă ar fi rămas consecvent cu moda sa, și asupra acestor întrebări lăturalnice sistemului său. Ni se arată cum ar fi înțeles el istoria și estetica. Autorul, convertit demult la filozofia mobilității face operă de epigon. El arată însă, indirect, și rolul acestui curent de idei, care împreună cu doctrina lui Maurras și Barrès, i se pare prin excelență reprezentativă a celor ultimi „trente années de vie française" Expunerea nu e nici ea strict filozofică. Apropieri, comparații cu viața literară arată pe autor mai mult critic literar decît doctrinar filozofic și amintește de comentariile asupra lui Platon și Nietzsche ale lui Faguet, cu mai multă substanță însă, dar desigur cu mai puțin spirit.

„Această carte e făcută din note scrise pentru mine însumi" ne spune autorul. Se înțelege deci că unitatea compoziției lipsește. Ca toate marile monografii scrise de Thibaudet (articolele sale scurte au cu totul altă factură), această lucrare e incîlcită, cum se zice în limba sa natală „touffue", plină de paranteze, de asociații auxiliare și intermediare. Toate acestea îngreuiază lectura. Dar nenumăratele suggestii inteligente excită gîndirea și o prelungesc dincolo de ceiace oferă autorul. Dar mi se pare că invitația de a-l depăși e cel mai prețios lucru pe care ni-l poate oferi un scriitor..

M. Ralea

* * *

Șt. Ciobanu, *„Biserici vechi din Basarabia. Din bibliotecile rusești"*, Extras din „Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice", secția Basarabia, Chișinău, 1924, pp. 83 — 52 figuri.

Fie din motive tehnice, fie din desinteres, Basarabia a fost cea mai puțin cercetată dintre provinciile romînești subt raportul istorico artistic. Lucrarea recentă a d-lui Ciobanu e cît se poate de bine venită deci, deși însuși recunoaște că nu s'a ocupat decît de monumentele din centrul și sudul Basarabiei. Din cercetările publicate, noi tragem o firească concluzie; și dacă am putea pune temei definitiv pe lucrarea d-lui Ciobanu, i-am adăuga meritul de-a fi adus aportul negativ — foarte însemnat — că'n Basarabia nu există monumente vechi de valoare artistică.

Cele mai vechi biserici ar fi Sf. Ioan cel nou din Cetatea Albă, după tradiție din secolul XIII, dar nimic nu s'a păstrat din ea —; Sf. Dimitrie din Orhei și Sf. Nicolae din Chilia nouă, ambele păstrate într'o formă care dovedește sau tipul cel mai sărăcăcios al arhitecturii vremii sau — părere pe care o susținem ca mai plauzibilă — c'au fost refăcute după tipul obișnuit la finele veacului XVIII și începutul celui următor. Bisericile lui Vasile Lupu, de care d. Ciobanu nu amintește, păstrează planul general treflat cu turnul pe naos sau cu două turnuri, al doilea pe narthex; pe cînd forma lungăreață cu clopotnița deasupra intrării aparține arhitecturii romînești dela începutul veacului XIX. In ambele cazuri monumentele nu prezintă nici un interes artistic arhitectonic — ci numai unul istoric.

La 1812 erau în Basarabia 175 biserici, din care 134 de lemn; azi mai sînt doar 104 în bună stare. Cele mai multe sînt din lemn sau dintr'un material inferior: vălătuci, ciamur, acoperiș de stuf. Bisericile de piatră păstrează toate planul amintit mai sus, cum se vede tipic la Mazarachi din Chișinău, zidită în veacul XVIII. Această biserică d. Ciobanu o consideră greșit în categoria acelor cu intrarea pe la sud, care aparține pridvorului, sigur adaos ulterior, așa că prima intrare rămîne să fi fost tot acea vestică. Singura clarificare — altfel destul de importantă — rămîne acea just făcută de autor, împărțind bisericile după perzistența clopotniței pe corpul clădirii sau alături, în trei tipuri distincte. Planul celor mai vechi biserici e trefla atonită, cele mai nouă au o singură navă dreptunghiulară, simpletă motivată nu de apropierea basilicilor vechi (p. 8), ci de paupertatea mijloacelor de execuție. Și interiorul bisericilor prezintă același slab interes artistic: sculpturile în lemn erau rare, doar catapiteazma și uneori stîlpii, ca la Căușenii noi; crestături la uși și ferestre nu se găsesc de loc; zugrăvelile au căzut sau lipsesc complect; cele rămase se reduc la icoane, cea mai veche dela 1653 din biserica Sf. Nicolae — Ismail. Cel mai frumos exemplu de pictură murală, cu vădită influență bizantină din epoca decadenței, poate fi considerat dela Căușenii noi. Singurele podoabe sînt cărțile provenind din toate tipografiile romînești din sec. XVII până după 1812. Manuscrise și clopote vechi nu se găsesc; unele petre de mormînt dela începutul veacului XVIII au desenuri originale.

In partea a doua a primei comunicări urmează descrieri amănunțite a mai multor biserici din județele Chișinău: Oirlele, Suruceni, Dănceni, Nimoreni, Voraiceni, Hîncu, Vărzărești, Căpriana, Rezeni, Horăștî, Zimbreni, Condrița, Ulmu, Drăgușenii vechi, Dahnovici, Văsieni, Bardar, Goeni, Fundul-Galbeni, Hîncești, Sireți, Budești și Vadul lui Vodă; Orhei: Sf. Dumitru din Orhei, Butuceni, Coșernița, Onițcani, Slobozia Dușca, Criuleni, Ohrincea, Izbești, Hîrtop Mare,

Hrușeva, Isnovăț, Rîșcova, Mășcăuți și Cornova; Cahul: Leova, Copcui, Tigheci, Capaclia-Răzeși, Tartaul și Ciobalaccia; Tighina: Căușenii noi, Căușenii vechi și Sarata-Galbenei; Pîrlița și Teșcureni din jud. Bălți și bisericile Sf. Cruce și Sf. Nicolae din Ismail. Cea mai interesantă e biserica din Căușenii noi, fosta capitală a statului mongol din sec. XVIII, prin forma ei puțin obișnuită, păstrînd aceleași reguli bizantine; iar acea dela Butuceni-Orhei reprezintă tipul bisericilor săpate în stîncă, cum se găsesc numeroase în Syria și Anatolia primelor timpuri creștine. O particularitate specifică Basarabiei e săparea bisericilor în interiorul pămîntului, fie în întregime ca la Butuceni, fie scoborîndu-se cu 2—3 m., ca la Căușeni, Sf. Nicolae din Chilia nouă; celace s'ar putea explica poate prin împrejurările vitregi din trecutul Basarabiei, puțin prielnice durării monumentelor de artă.

Știri nouă și interesante culegem odată cu d. Ciobanu din a doua comunicare, spicuind bibliotecile rusești. Se vădește o influență, puțin cunoscută, exercitată de Moldoveni în deobște asupra artei rusești din Ucraina, precum și probabila existență a unor așezări de Moldoveni azi dispăruți, în sudul Rusiei după icoane, cărți și manuscrise bisericești, păstrate până azi sau pomenite de autori ruși. In biblioteca imperială din Petrograd se află o Psaltire slavă cu însemnarea că s'a copiat în 1470 din ordinul lui Stefan cel Mare; alta din 1616 pe timpul lui Ștefan Tomșa făcută de Anastasie Crimha, cunoscutul păstor dela Dragomirna. In muzeul bisericesc din Jitomir sînt mai multe manuscrise din veacul XVI și XVII, aduse din bisericile satelor învecinate, unde probabil vor fi fost pe atunci locuitori romîni; unul din aceste sate, Satanov își trage numele dela „Satul nou", nu dela Satana cum greșit s'a explicat până la d. Ciobanu. In biserica satului Zadiba din Volhinia este o icoană cu inscripția romînească din 1188 (!), cum greșit au cetit scriitorii ruși, probabil 1680, cum interpretează just d. Ciobanu. In muzeul contelui rus Uvarov se găsea un panaghiar de fildeș dela Ștefan Tomșa din 1623; un aer brodat din 1545, o cruce de chiparos dela 1600, un medalion de aur din 1493, o cruce de lemn dela mitropolitul Teoctist, probabil cel din timpul lui Ștefan cel Mare — iată numai cîteva monumente de artă romînească care au produs, dovedit cu exemple, un curent de imitație în întreaga Ucraină. Cum au ajuns aceste obiecte bisericești peste Nistru? Se poate și prin invaziile Tatarilor, care vindeau apoi locuitorilor creștini și Ucrainei lucrurile furate ce nu-i interesau.

P. Constantinescu-Iași.

* * *

G. G. Antonescu, *Din problemele pedagogiei moderne*, Ediția II, București, Editura „Cartea Romînească", 1924.

Inflorirea științelor naturale în a doua jumătate a veacului trecut a favorizat biologismul să devină însăși izvorul disciplinelor filozofice. Astfel avem un curent biologic în psihologie, în teoria cunoașterii și chiar în metafizică (exprimat mai ales prin intuiționismul lui Bergson și pragmatismul lui W. James). Voluntarismul acestor curente a cuprins și pedagogia (Dealtminteri, fie spus în paranteză, pedagogia trăește întotdeauna în brațele ultimei mode). De aici a rezultat antiintelectualismul și activismul pedagogiei în opoziție cu raționalismul și pasivismul de odinioară. In general s'ar putea spune, că disciplina atît de scumpă lui Herbart a urmărit să se transforme într'o știință specială, aparte de corpul filozofiei. Pe scurt, a dorit să se defilozofeze cu orice preț. Neajunsurile acestei despărțiri, cît și consecințele grele pe care le suportă pedagogia dintr'un asemenea divorț neavenit sînt expuse cu pricepere de d. G. G. Antonescu în volumul „Din problemele pedagogiei moderne".

*

Profesorul de pedagogie dela Universitatea din Bucureşti arată printr'o argumentaţie luxoasă calea greşită pe care noi capacitaţi în aria educaţiei o imprimă disciplinei practice pe care o reprezintă prin încercarea de defilozofare. Aşa, cit priveşte fondul, se nesocoteşte regiunea teoretică din care pedagogia se alimentează în orice moment, iar ca metodă se închistează în practica experimentală, făcînd abstracţie de observaţia directă şi de introspecţie, singurele procedee menite să dezlege fenomenele superioare ale sufletului. În lumina acestor principii, găsim o seamă de analize în legătură cu istoria pedagogiei,—analize care ţintesc să hotărască în ultimă instanţă raportul obligator dintre filozofie şi pedagogie. Studiul cugetării lui Kant,—cu a cărui morală rigoristă autorul simpatizează,—precum şi dezbaterea principiilor lui Schiller şi Goethe, relative la educaţia estetică, ne dau putinţa să distingem în d. Antonescu un tradiţionalist, care urăşte capriciile modei şi un adept al evoluţiei pe cale paşnică. Întocmai ca'n triada lui Hegel, autorul vede în trecut elemente serioase pentru o sinteză prezentă. În chipul acesta, educaţia acordă individului un scop în sine, tinde să-i specifice de semenii săi punîndu-i în valoare energiile lăuntrice, caută să-i dea o dezvoltare organică. Spiritul acesta neoumanist străbate toate problemele cărţii de faţă,—probleme atît de pedagogie generală cît şi de didactică.

Totuşi, deşi în multe şi esenţiale pagini se arată filiaţia intimă dintre filozofie şi pedagogie, trebue să menţionăm lipsa curentului educativ după care pedagogia capătă o înfăţişare socială prin funcţia intermediară pe care o săvîrşeşte între realitatea socială şi idealul etic.

*

După cite ştim, guvernanţii noştri au utilizat multe din sfaturile d-lui Antonescu în reforma învăţămîntului primar şi normal. Întrucît d-sa prescrie în volumul de faţă cîteva reforme pentru şcoala secundară, ne permitem să arătăm îndoiala noastră faţă de părerile autorului. Aşa, noi credem că reorganizarea învăţămîntului secundar pe bază religioasă, cît şi apropierea dintre facultăţile universitare cu ajutorul pedagogiei, nu reprezintă soluţia cea mai indicată. E drept că instrucţia generală trebue să-ţi formeze atitudini de înălţime din care să priveşti lucrurile în toată bogăţia lor de conţinut şi întindere.

Mai e cert că Dumnezeu înfăţişează pentru cei mai mulţi dintre muritori suprema înălţime; *El* însă ne oferă o poziţie prea puţin stabilă, aşa că preferăm una mai consolidată, cum de pildă ar fi unele discipline filozofice cu caractere mai cristalizate. (Cartea lui *Ribot* = „Reforma învăţămîntului secundar cu ajutorul filozofiei" cuprinde în amănunte această întîmpinare).

Cu toate obiecţiile care se pot ridica, şi printre care semnalăm în treacăt absenţa lui *Kant* dintre iniţiatorii activismului filozofic,—volumul d-lui G. G. Antonescu—bogat în conţinut şi concis în expunere—marchează o operă serioasă într'o ramură atît de înjosită de incapacitatea noilor capacitaţi în pedagogie.—

Ştefan George

* * *

Gustave Coquiot, *Lautrec*, Paris, ed. Ollendorf.

Toulouse Lautrec e artistul Parisului boem şi reprezintă în pictură, ceiace reprezintă Henry Murger în literatură.

Nimic mai bizar decît viaţa acestui „rapin" de Montmartre. Originar din conţii de Toulouse, una din cele mai vechi şi mai glorioase familii franceze, din acelea care au contribuit la însăşi alcătuirea statului francez, el a lăsat deoparte orice tradiţie, orice morgă şi, ieşind din viaţa îngustă şi fără libertate a clasei sale, s'a amestecat printre veselii, amabilii artişti care furnică fără grijă între place Clichy şi place Pigalle. A dus viaţa cea mai curioasă, locuind ani de zile într'o casă de prostituţie, urmărind cu îndîrjire parcă, scoborirea până la anulare a numelui său. Cincisprezece ani, între 1885 şi 1900 toţi aceia care frecventau cafenelele bulevardelor exterioare l-au putut vedea peregrinînd prin cafenele ori baruri. Pictura sa se inspiră direct din viaţa de plăceri a unui anumit mediu parizian. Musichall-ul, barul, balurile publice dela Moulin de la Galete, (imortalizat şi de Renoir), dansatoarele de varieté ori de circ, mai vulgare dar mai vii, mai puţin convenţionale decît baletistele lui Degas, întine figurile de apaşi ori numai de aventurieri, de prostituate de mîna a treia, l-au atras prin pitorescul vieţii şi fizionomia lor. Alfred la Guigne, May Belfort, la Goulue, sînt tipuri sociale ale acelei fericite epoci de viaţă pariziană dela sfîrşitul secolului trecut, în care Montmartre-i fără grijă îşi cînta veselia dealungul trotuoarelor. În timpul vieţii sale, Lautrec a trecut drept un talentat pictor de ordinul al doilea, un excelent decorator, desinator ori caricaturist. După moarte însă, caşi înaintaşul său Daumier, el a cucerit admiraţia unanimă şi locul său azi e consacrat printre primele rînduri ale generaţiei trecute.

D. Coquiot e mai mult un ziarist decît un critic de artă. Lucrarea sa are mai mult caracterul anecdotic. E totuşi interesantă pentru o mulţime de detalii particulare din viaţa pictorului.

M. R.

Revista Revistelor

Cugetarea lui Paul Valéry

Primele manifestări ale gîndirii acestui scriitor rar şi original sînt două dialoguri filozofice „L'âme et la danse" şi „Eupalinos ou l'architecte". Gen dificil, în care dacă Diderot, Rémy de Gourmont sau Julien Benda au scris lucrări interesante, spirite mari ca Cicero, Leibniz, Malebranche sau Fénelon nu au reuşit să ne dea decît personaje abstracte şi disertaţii reci. Despre Valéry, nu se poate spune că a renovat genul, dar că a regăsit numărul, poezia, simplitatea, sufletul însuşi al dialogului platonician. Atitudinea lui în artă e intelectualistă şi următorul pasaj e caracteristic: „Nu elementele intuitive sînt acele care dau valoare operelor, căci licăririle de o clipă nu sînt decît accidente spirituale, pierdute în statisticele vieţii locale a creierului."

Temele ideologice, care se întîlnesc în aceste dialoguri au fost reluate de Valéry în diferitele studii din „Variété" (cele mai importante sînt „Au sujet d'Adonis" şi „Introduction à la methode de Léonard de Vinci") şi au fost puse în acţiune în „La Soirée avec M. Teste".

Acest nou roman, scris în 1895 la Montpellier e analiza vieţii unui spirit care se degajează din haosul noţiunilor comune, pentru a ajunge o viaţă generalizată, în care nu mai distinge trecutul, prezentul şi viitorul şi în care prezentul e permanent. Istorie dramatică, căci ajuns la punctul culminant al gîndirii, d. Teste nu-şi poate reţinea reflexiunea: „Ce poate un om? Eu pot birui totul, afară de suferinţa corpului meu, cînd trece de un anumit grad. Prin aceasta, ar fi trebuit însă, să încep." E romanul mizeriei omului, în care spiritul rămîne obscur legat de materie. Se pare că în proza şi adesea în versurile lui Valéry există îndărătul textului, oricare ar fi subiectul tratat de autor, un fel de sistem, care nu e însă probabil un sistem de metafizică, dar o metodă de gîndire.

De altfel, Valéry a declarat totdeauna, că activitatea lui esenţială s'a dezvoltat din tinereţă pe această cale şi că el nu a considerat niciodată literatura, decît ca aplicarea unei discipline, nu numai a inteligenţii dar şi a sensibilităţii, disciplină mai generală şi mai riguroasă, ca acea strict necesară scriitorului. Se ştie de altfel că alături de producţia lui literară, Valéry a consacrat cea mai mare parte din sforţările lui, la elaborarea unei analize cu totul personale a condiţiilor gîndirii. Prin această atitudine şi condiţiile ei singulare, se explică efectul deconcertant pe care acest poet şi scriitor il produce uneori şi de ce un Lasserre, Maritain sau Ghéon, îi reproşează absenţa obiectului şi un fel de indiferenţă în aplicarea forţelor.

Dar Valéry a căutat să distingă, cu energie, activitatea literară de cea spirituală şi a afişat totdeauna cultul său pentru libertatea spiritului, proclamînd în mod constant, că el nu acordă decît o valoare de exerciţiu producţiilor lui, rezervînd pentru sine (cel puţin deocamdată) adevăratul obiect.

(Frederic Lefèvre. *Le Correspondent*, Octombre).

Iudaismul şi literatura

Iudaismul e la modă în Franţa.

S'ar putea forma deja o mică bibliotecă, cu tot ce a apărut de trei ani, asupra lui Israel. Două cauze materiale au contribuit, în primul rînd, la creşterea acestui val de literatură judaică: în primul rînd crearea unui home naţional evreesc în Palestina cu dezvoltarea corespunzătoare a propagandei şi organizaţiilor sioniste, în al doilea, evenimentele care agită Europa orientală dela sfîrşitul războiului au adus la Paris o mulţime de Evrei ruşi, polonezi, unguri aparţinînd elitei intelectuale a rasei lor şi mai ales scriitori, care au contribuit la răspîndirea în Franţa a literaturii evreeşti în limba rusă sau idiş. Dar mai cu samă, judaismul a profitat de interesul pe care-l deşteaptă din 1918, orice e îndepărtat şi pitoresc, din punct de vedere etnic.

Pe cînd înainte pe 1914, judaismul nu interesa aproape pe nimeni în Franţa şi dintre scriitorii francezi de rasă evreiască numai André Spire şi Edmond Fleg căutau să izoleze în opera lor, ceia ce găseau în ei specific ebraic, azi două mari reviste judaice: „La revue juive" şi „Menorah" apar regulat. Editorul Rieder publică o colecţie, „Judaismul" condusă de Fleg. Toată lumea a citit „Les histoires juives", culese de Raymond Geiger.

Fraţii Tharaud au publicat patru cărţi, cu subiect evreesc, începînd cu „A l'ombre de la Croix". Pierre Benoit însuşi, a sacrificat modei, publicînd un roman asupra sionismului: „Le puits de Jacob."

Cel mai important afluent al acestui val de literatură evreiască îl constitue operele specific evreeşti, scrise în idiş, de autori evrei, pentru colectivităţile israelite din Estul european, din New-York sau Londra. Multe din ele au fost traduse în limba franceză.

Numele cele mai ilustre sînt Schalom Aleihem, Peretz, Schalom Asch, Shapiro, Berkovici, Rosenfeld. „Istoria lui Tevie" de Schalom Aleihem ne dă poate ideia cea mai completă asupra acestei literaturi idiş, care are un pronunţat caracter regionalist: eroi aleşi printre sărmanii muncitori şi ţărani ai Poloniei şi Ukrainei, anecdote uneori folklorice, alteori împrumutate vieţii cotidiane, ton totdeauna umoristic, adesea satiric.

Alături de aceşti povestitori în idiş, trebue să distingem romancierii evrei, evadaţi din Ghetto şi care, scriind într'o limbă alta decît idiş, zugrăvesc pentru Evrei, dar şi pentru ceilalţi care nu sînt evrei, scene din viaţa evreiască contemporană. Cel mai cunoscut în Franţa e Israel Zangwill, care scrie în englezeşte. Se mai poate cita Simeon Yuşkevici, romancierul rus, refugiat la Paris, a cărui carte „Dans la peur" povesteşte aventurile unei familii evreeşti sub regimul bolşevic.

Într'un grup vecin, intră scriitorii francezi evrei, care tratează subiecte evreeşti contemporane: Jean Richard Bloch, Nayon sau Raymond Geiger. Şi aproape de aceştia, scriitori francezi care fără a fi evrei au abordat studiul unor medii israelite: fraţii Tharaud, Jacques de Lacretelle cu Silbermann, Piere Benoit.

Dar nu numai viaţa Evreilor de azi procură materia romanului. Este şi o istorie a lui Israel răspîndit în mijlocul creştinătăţii; au existat o suită de figuri de reformatori sau de falşi Messia. Zangwill le-a consacrat o carte întreagă „Les reveurs du ghetto" şi de curînd J. Kessel a tradus din ruseşte „Le Messie sans peuple" al lui Salomon Poliakov, istoria unui fals Messia evreu din secolul XVII, Sabetai Zevi, născut în Smirna, al cărui renume se întinsese în toată Europa şi care a sfîrşit, prin a se converti la islamism.

Valul de literatură evreiască, care a invadat brusc Franţa ne transportă în inima însăşi a marei antinomii judaice. Pentru intîia oară, Evreii sînt zugrăviţi, nu în raporturile lor cu celelalte popoare, ci în raporturile dintre ei. Ne găsim, pe deoparte în prezenţa unei literaturi regionaliste, în care particularismul evreesc, provocat de închiderea în ghetto şi formalismul religios, se modelează după climat şi moravurile ţării.

Viaţa evreiască, aşa cum ne-o descrie literatura idiş, nu e decît

o variantă a existenței poporului ukrainian. Dar în fața acestui particularism, se opune și se juxtapune vechiul universalism, atît de ușor deviat la numeroși Evrei către internaționalismul capitalist sau cel revoluționar și aici e mare antinomie, pe care Israel caută cu ardoare s'o rezolve azi.

Sionismul și celace am putea numi profetismul, sînt cele două căi diferite ale neojudaismului. Sionismul tinde la universalism, dar numai după o etapă particularistă: căminul național palestinian e pentru el destinat să devină un model de viață socială pentru restul umanității, un microcosm care să dovedească celace inteligența și solidaritatea omenească pot realiza pe acest pămînt.

Profetismul vizează direct la universalism. El crede că a venit pentru judaism, ora de a-și exercita misiunea lui binefăcătoare asupra lumii, împiedecînd civilizația să se prăbușească. Sprijinindu-se pe un misticism profund, el vrea să înlăture dominația mașinismului și materialismului contemporan, restabilind cultul sufletului și al omului.

Cu toată lipsa lor de coheziune, aceste tendinți ale profetismului neojudaic, prezintă un interes extrem, căci ele sună clopotul de înmormîntare al vechiului judaism ritual și formalist. Va duce dispariția vechiului judaism particularist la constituirea unei credinți nouă, capabile de a rezuma din nou asemeni creștinismului, acum douăzeci de secole aspirațiile religioase ale omenirii de mîni? Va duce ea, la desființarea judaismului însuși? In ambele cazuri, o pasionantă experiență umană se desfășoară înaintea noastră.

(Benjamin Crémieux. *Nouvelles literaires*, Octombre).

In lumea memoriei

Din toate problemele care se raportă la persoană, memoria pare a fi cea mai principală.

D. Maurice Halbwachs, profesor la Universitatea din Strasbourg, într'o lucrare asupra „Cadrelor sociale ale memoriei", apărută în colecția lui „Année sociologique", studiază memoria individuală, pe care o arată în stricta sa dependență de viața socială.

Visul, în timpul căruia memoria lucrează relativ independent de reductorii săi sociali, îi permite să evidențieze rolul de sistematizator și de regulator pe care-l exercită viața socială asupra memoriei individuale.

D-sa pornește dela opera celebră a lui Bergson „Matière et mémoire" și introduce în studiul faptelor sociale, analiza bergsoniană.

Ne putem însă întreba dacă în afară de memoria individuală, ale cărei cadre și punct de sprijin social, d. Halbwachs caută să le schițeze în opera d-sale, nu mai există și o memorie socială propriu zisă. Societatea înmagazinează ca durată mai mult poate decît individul, putînd să se manifeste fără ajutorul unei materii proprii, unui corp, care să formeze centrul acțiunii sale.

Sînt în memoria individuală, cași în cea socială, o „memorie-obiceiu" și o „memorie amintire" Predominanța primei caracterizează viața de acțiune, predominanța celei de-a doua, viața contemplativă, imaginativă.

Aceste două feluri de memorie nu se exclud. Secolul al XIX-lea este în același timp secolul tehnicelor, a societăților transformate în mașini de precizione prin automatisme de „memorie-obiceiu", și al istoriei adică a „memoriei-amintire" cultivate ca un produs de lux—gratuit și dezinteresat.

La individ lucrurile se petrec însă altfel decît la societate. Este imposibil de imaginat coexistența, la individul obișnuit, a unei acțiuni specializate, bine definită, plină de energie și precizione, care rezultă de obiceiu din predominanța de „memorie-obiceiu" cu gustul accentuat al aceluiași individ pentru imaginea sterilă a trecutului său.

Numai în cazuri excepționale și prin intermediul artei, visul și acțiunea pot fi conlo‚ite. Marcel Proust în căutarea timpului pierdut trece dela suvenirul brut la utilizarea lui, căci arta are virtutea de a transforma în bogăție, lucruri

până atunci sterile—iar individul artist se comportă atunci în societate mai mult decît în individ.

In viața normală însă la individul care nu este artist, formațiunea „memoriei-obiceiu" corespunde unei tensiuni iar dezvoltarea „memoriei amintire", unei înfrîngeri.

Problema care ar fi interesant de luat în samă este de a ști dacă se poate transporta dela individ la societate, aceste două feluri de memorie, subt formă de tradiție și istorie. Tradiția ar corespunde memoriei-obiceiu; ea n'ar considera trecutul decît pentru a-l transforma în principiu de acțiune. O societate, o familie, are cu atît mai multe șanse de a trăi cu cît sistemul lor de tradiții este mai puternic. Ar fi aici o memorie-obiceiu îndreptată către un scop util. Dimpotrivă istoria pură, desinteresată ar juca rolul „memoriei-amintire". Ea studiază trecutul fără nici un scop practic, ci numai pentruca să-l cunoască și să-l contemple.

In epoca 1830, care este epoca cea mai înfloritoare a istoriei, istoria a îmbrăcat o formă mixtă între „memoria-obiceiu" și „memoria-amintire" adică între tradiție și istorie pură.

In Franța, cu Guizot avem tradiția burghezimei, cu Michelet aceia a revoluției, cu Thiers aceia a statului francez și tot ca o tradiție este concepută „Istoria engleză" a lui Macaulay, cea germană a lui Treitschke.

Dealtminterea tradiția implică o idee directrice și idei generale de care orișice istorician are nevoe ca constructor și ca artist.

Două mari și remarcabile lucrări, informează astăzi publicul francez asupra „istoriei națiunii franceze". Prima de origină universitară, opera d-lui Lavisse, tinde să lunece către o istorie desinteresată, cea de a doua, opera d-lui Hanotaux, de origină academică, tinde către acțiune și interes, se apropie mai degrabă de o „istorie-tradiție".

Cu prilejul lucrării d-lui Halbwachs asupra „Cadrelor sociale ale memoriei", d. A. Thibaudet a încercat să arăte interesul pe care -ar prezenta ca o completare a acestui studiu, un altul asupra „materiei sociale" și „memoriei sociale" și interesul care-l prezintă astăzi apropierea dintre psiholog și sociolog.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*).

Edgar Poë și originele romanului polițienesc în Franța

Romanul polițienesc, care nu e decît o ramură a romanului foileton, a apărut și înflorit în Franța pe la anul 1840,—în acea epocă de mare prosperitate economică, în care burghezia, adică publicul cetitor de ziare, la adăpostul grijelor materiale se desinteresează tot mai mult de politică și caută informații și întîmplări senzaționale.

Romantismul întreține și exploatează gustul pentru senzațional; pasiunea publicului pentru crimă devine așa de mare încît presa judiciară cum erau „Gazeta tribunalelor" sau „Cauzele celebre" este cea mai apreciată.

Romanul foileton urmează în mod firesc gustul publicului și inventează crime. Datorită acestei mode și în lipsa unui material imediat, „La Quotidienne" publică o nuvelă de Ed. Poë: „Le double assassinat dans la rue Morgue" adaptată la gustul franțuzesc și prezentată subt titlul de „Un meurtre sans exemple dans les faits de la justice".

Este vorba de un urangutan care cu un briciu tae gîtul la două femei, subiect destul de înfricoșător, pe care însă adaptatorul său francez l-a găsit desigur lipsit de tărie, și a introdus în el numeroase detalii impresionante, complect străine textului american și foarte apreciate de publicul francez.

Eugène Sue reia aceiași temă pe care o duce și mai departe în romanul său „Les misères de Paris".

Vedem deci același gust pentru subiecte care inspiră teroare la Ed. Poë cași la francezi. Asupra alegerii personajului principal nu mai sînt de acord.

In toate romanele apărute în Franța, la epoca romantismului, e-

roul este criminalul. Simpatia și interesul publicului, nu numai în literatură dar chiar și în viață se îndreaptă spre criminal, și această predilecție se observă la clasa de jos cași la clasele superioare ale societății.

Acest fenomen îngrijitor începe însă să alarmeze pe însuși persoanele la care se manifestă și ca un antidot la această pasiune anormală și dăunătoare apare romanul, tot cu crime, în care eroul însă nu mai este criminal ci apărătorul societății. De pildă „Memoriile lui Vidocq", fost ocnaș, acum în serviciul poliției.

Meritul lui Ed. Poë este de a fi făcut din erou sau din polițaiul Dupin, un personaj simpatic în timp ce Vidocq este tipul bandilului respingător.

Ed. Poë a creat în Dupin un poliței simpatic și cinstit care n'are însă nimic oficial, care disprețuește chiar poliția oficială, astfel că procură lectorului îndoita plăcere, de-a vedea crima pedepsită și poliția ridiculizată.

În afară de caracter, Dupin diferă de Vidocq și prin metoda rațională științifică pe care o întrebuințează; Vidocq are „flair". Metoda lui Dupin, originară din Franța (este de notat că toți eroii din povestirile polițienești a lui Ed. Poë sînt francezi) o găsim la Zadig a lui Voltaire, dar nu i-o datorează lui ci lui Laplace — Ed. Poë are la povestirea sa „Le double assassinat de la rue Morgue" o introducere filozofică asupra puterii analizei, la care, întîmplarea care urmează, nu e decît un exemplu ales anume pentru a ilustra teoria. El a aplicat la literatură metoda pe care Laplace a aplicat-o la studiul faptelor naturii — este vorba de metoda matematică. Poë a creat astfel un nou tip de poliții.

Acest gen literar pe care geniul marelui scriitor american l-a integrat pentru un timp la literatura propriu zisă, păstrează scurt timp acest loc.

Discipolul său francez, Emile Gaboriau, plin de entuziasm pentru „Histoires extraordinaires" scrie sub inspirația lor. Pune probleme cu același metodă și ingeniozitate. Le rezolvă însă în mod așa de naiv și de romanesc, așa de banal și neverosimil, încît genul polițienesc coboară din nou la romanul foileton.

Ed. Poë rămîne deci acela care a știut în același timp să găsească un erou simpatic, polițaiul cinstit, dar care nu apare ca un rigid șef de poliție, și să trezească interesul literaților pentru romanul polițienesc, făcînd din erou un om, care se comportă în fața unei crime ca în fața unei probleme științifice.

Pentru a obține acest rezultat, Poë a suferit diferite influențe toate însă de origină franceză.

Eroul său, printr'o combinație foarte ciudată, are în același timp ingeniozitatea lui Zadig, vioiciunea și șiretenia lui Vidocq și poate chiar o frîntură din geniul matematic al lui Laplace.

(Leon Lemonier. *(Mercure de France*, 15 Oct.).

Saint-Simon, fondatorul pozitivizmului și sociologiei

Pentru cei mai mulți, întemeerea pozitivizmului și a sociologiei e legată de numele lui *Auguste Comte*. Intr'un curs profesat la Bordeaux pe la 1895–96, *Durkheim* atribue lui *Saint-Simon* paternitatea pozitivării cunoștințelor și făurirea unei științe nouă. Din lecțiile 6 și 7 din *„Histoire du socialisme"*, extrase de Marcel Mauss din opera lui Durkheim, se desprinde întreaga doctrină pozitivistă a lui Saint-Simon. Mai întîiu, între cugetarea lui teoretică și filozofia sa socială există o filiație intimă. Pentru Saint-Simon realitatea socială nu era decît proecția unui sistem de idei.

Intelectualist pur, întrucît ideia reprezintă motorul existenței, el își propune să urzească o filozofie generală. Filozofia însă în concepția sa nu era altceva decît coordonarea și unificarea științelor, ceiace le impunea să uzeze de același metod de cercetare. Pornind dela astronomie, fizică și chimie, el închiagă o nouă disciplină, care să aibă același metod sigur și exact, anume fiziologia cu spețele ei: individuală și socială. Acestei științe a omului, Saint-Simon îi atribue ca instrument de explorare experimentul natural. Astfel, sistemul ideilor va fi tocmai sinteza filozofiei naturale cu filozofia socială.

Cît privește fiziologia socială, căruia Comte îi spune sociologie, Saint-Simon îi indică obiectul într'o realitate supraindividuală, realitate care determină din afară și constrînge pe indivizi. Această realitate nu poate fi cunoscută decît din manifestările ei istorice, și anume printr'o metodă fazeologică și comparativă. Urmează că metoda istorică este îndreptățită să servească la descifrarea etapelor prin care a trecut umanitatea în drumul său neconteniț îndreptat către *progres*. Cunoscînd legile trecutului vom putea prevedea și pe ale viitorului, mulțumită faptului că datele sociale se supun unui determinism strict.— Saint-Simon e în același timp pozitivist în filozofie și'n sociologie.

Comte și-a însușit faima lui Saint-Simon fiindcă a avut posibilitatea să-și întregească sistemul ideologic, lucru pe care nu-l făcuse înaintașul său. Acesta, forțat de prefacerile sociale, a neglijat partea abstractă pentru problema activă — *„quel est le système social que réclame l'etat des sociétés européennes, au lendemain de la Révolution"*.

Astfel, personalitatea lui Saint-Simon prezintă pe lîngă fațetele pozitivistului și sociologului, și pe aceia a socialistului.

(E. Durkheim. *Revue Philosophique*.)

Convenție și rațiune

Antiintelectualiștii și intuiționiștii susțin că la temelia oricărui principiu rațional și logic rezidă o interpretare convențională pe care mintea noastră o atribue realității.

În chipul acesta, imutabilul e înlocuit prin variabil, omogenul prin discernabil, imobilitatea prin devenire. S'a întîmplat însă că adversarii raționalismului s'au servit în critica lor de termenul de convenție fără să-i cunoască adevărata funcțiune și conținut. Plecînd dela același noțiune, *Dupréel* ajunge, — printr'o analiză psihologică serioasă, susținută de-o argumentație subtilă—să pună convenția în slujba curentului raționalist. Astfel, pe cînd convenționaliștii ca *Poincaré*, utilitariștii morali ca *Hume* și chiar formaliștii ca *Imm. Kant* văd în convenție o urzeală comodă pentru interpretarea existenței, considerînd-o un efect al unei cauze necontenit schimbătoare, *Dupréel* atribue noțiunii de care ne ocupăm o existență în sine. De-aici urmează însemnătatea ei. Convenția nu mai este în funcție de-o cauză anterioară (interesul la *Hume* și comodul la *Poincaré*), și aici raportată la o natură precedentă (transcendentul la *Kant*), ci este un *act sui generis* al spiritului, — act care ne dă putința să creem o ordine nouă și reală. Rostul convenției este să coordoneze o serie de activități disparate (tendințele cunoștinții și voinții) într'o regulă unică și comună. Adoptînd această definiție, rezultă că'n convenție domnește principiul rațiunilor diferite. In chipul acesta, modul de interpretare e părăsit pentru a fi înlocuit de un metod precis de cunoaștere.

Lipsa ierarhiei între convenții (de unde imutabilitatea), dominarea lor de motive logice de ordonare, precum și faptul că gîndirea e discursivă, toate acestea, afirmă convenției dreptul de a fi socotită drept o unealtă rațională. Postulînd o pluralitate de puncte de acțiune, de spirite active, din a căror interdependență se ivesc convențiile, *Dupréel* schițează o metafizică cu caracter voluntarist.

Servindu-se de convenție, el întrezărește o eră nouă în cugetare, strigînd celor fascinați de misticism și devenire: *„préparez une philosophie de la stabilité"*.

(E. Dupréel. *Revue de Methaphisique et de Morale*).

Bibliografie

A apărut în „Analele Academiei":

Tache Papahagi, *Graiul şi Folklorul Maramureşului.*
T. Sanciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică.*
N. Iorga, *Domniţa Anca şi patronagiul ei literar.*
" *Comemorarea lui Edgar Quinet.*
" *Procesele călugărilor dela Sînttilie.*
" *Dimitrie Onciul.*
" *Cea dintâiu istorie universală tipărită în Transilvania.*
" *Moşiile familiei Beldy din ţara romînească.*
I. Vlădescu, *Inceputul anului în cronicele moldoveneşti până la Ureche.*
Dr. C. Leonte, *Rezultatele obţinute în grefa osoasă.*
C. Hormuzachi, *Caspectus specimen et varietatum generis Rubus L.*
Dr. G. Petrescu, *Zorile chimiei şi alchimiei.*
A. Vicin, *Supliment la glosar de cuvinte dialectale.*
G. Balş, *Inceputurile arhitecturei bisericeşti din Moldova.*
Dr. A. Veress, *Cîntece istorice vechi ungureşti despre Romîni.*
General R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare.*
P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Gr. Ureche şi Miron Costin.*

Reviste primite la redacţie

Mercure de France, No 652–656; *La Nouvelle Revue Française*, No. 145, 1 Sept.; *Societatea de mîne*, No. 34–41; *Adevărul Literar*, No 253–256; *Viaţa Agricolă*, No. 19; *Cuvîntul Liber*, No. 32–35; *Cimpul*, No. 19; *Infrăţirea romînească*, No. 11; *Lumea* No. 31–41; *Clipa*, No. 113–114; *Ideia Europeană*, No. 175–176; *Klingsor*, No. 9; *La Revue Mondiale*, No. 16–20; *Foaia Plugarilor*, No. 9—12; *Vlăstarul*, No. 8–9; *Ateneul Literar*, No. 8; *Cultura creştină*, No. 10; *Ţara Voevozilor*, No. 11; *Scînteia*, No. 9–10; *Nouă revistă Bisericească*, No. 4–6; *Cosmos*, No. 6; *Graiul nostru*, No. 7–8; *Romînia Militară*, No. 9; *Junimea literară*, No. 5–7; *Radiofonia*, No. 1; *Pagini agrare*, No. 19; *Buletinul*, vol. IV; *Arhiva*, No 3–4; *Gîndul nostru*, No. 5–7; *Şcoala Mehedinţului*, No. 2; *Izvoraşul*, No. 2–3; *Buletinul Societăţii Numismatice Romîne*, No. 53–54; *Ţara de Jos*, No. 9–10; *Ramuri*, No. 9; *Ritmul vremii*, No. 7–8; *Căminul*, 7–9; *Biserica ortodoxă romînă*, No. 6–8; *Revista ştiinţelor veterinare*, No. 6; *Buletinul muncii*, No. 6; *Ilustraţia*, No. 113–114; *Buletinul societăţii autorilor dramatici*, No. 1; *Analele ministerului sanătăţei*, No. 7–8; *A Jövö Tarsadalma*, Septembre; *Revista generală a învăţămîntului*, No. 7—8; *Suflet romînesc*, No. 1—5; *Democraţia*, No. 7—8; *Revue Internationale du travail*, vol. XII, No. 2–3; *Tiparniţa*, No. 1; *Lamura*, No 7–9; *Mişcarea Literară*, No. 40–48; *Arhivele Olteniei*, No. 20; *Glasul minorităţilor*, No. 10; *Cuvîntul dăscălesc*, No. 10; *Das Recht Sowjet russlands*, No. 3; *Năzuinţa*, No. 3; *Revista ideilor*, No. 4—6; *Peninsula balcanică*, No. 5—6.

1925. Anul XVII — Noembre, Decembre, No. 11 şi 12

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3

1925

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 300 lei.—jumătate an 150 lei. Numărul 30 lei.—Pentru străinătate: un an 500 lei; jumătate de an 250 lei. Numărul 50 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10–12,

ANUL XVII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pănă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pănă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pănă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1925 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 400 lei

Pentru particulari:

Pe un an	300 lei
Pe jumătate an	150 „
Un număr	30 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	500 lei
Pe jumătate an	250 „
Un număr	50 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 95 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 cu lei 300.—

Administrația.

Inchisoarea

III

După apelul din dormitor, autoritățile trec în dormitoarele următoare. Ușa cu povara ei de fierării este trîntită adînc ineluctabilă clipă a emoției cotidiane. Prizonierii și-au dat seama că sînt cu adevărat despărțiți de întreaga lume și în puterea totală și exclusivă a necunoscutului întreg. Cîteva zăvoare mari sînt bătute de-a curmezișul ușilor, pe dinafară, cu ciocanul. Zăvoarele refuză, broaștele murmură, cheile scrîșnesc, lacătele mușcă—injuriile și blestemele fierului în oficiul dreptății.

Pe drumul de scînduri al coridoarelor înghețate, alaiul se depărtează și până la ziuă nu se vor mai auzi din dormitoarele moarte, de-a lungul lui, decît pasul măsurat al sentinelei, schimbul gărzilor și rondul.

Iarna, se întovărășește însă jalea pe mii de flaute metalice de orgi ale vîntului, cu pustietatea infinită a tăcerii. Inchisoarea este năvălită de miile de arătări născocite ale spaimei, în joc și zburdălnicii cu inima prizonierului. Sute de viori funebre cîntă triumfale la o ferăstruie puternic blindată, din fundul dormitorului, lîngă tavan, din care cad mărgele de umezeală. Prin geamul de sus, se uită înlăuntru satanii mărunței, improvizați din resorturi și sticlă și care spionează cu ochii cît pumnul luminișul vînat al încăperii. Urechile lor ciulite și păroase ascultă chiar gîndurile hoților încremeniți în frig. Unghia de curcă a cîte unuia zgîrie ghiața din geam. Altul lovește geamul cu pumnul și fuge...

Ca să se încălzească fără combustibilul costisitor al închisorii, mai mulți hoți s'au asociat să tremure laolaltă, pe așternutul de lemn înghețat ca o lespede mormîntală. Ei aud alergările în cete ale miilor de pitici uriți și cafenii, pe acoperișul alunecos al închisorii, unde se dau pe ghiață și în tobogan, în hohote, în a-

plauze şi în urale, tocmai din vîrful turlelor cu cruci, până 'n spital şi cimitir.

Dar instrumentele de alint, preferate, ale iernei sînt tobele mari. Impărăţia nopţii împresoară toată închisoarea cu timpane, ca să tortureze prin rafinament moralul oamenilor din puşcării. Şi între tobele cît cazanele de petrol se intercalează gigantice e tipsii, chiuie ocarina, purtată cu carul cu boi şi plînsul fără nădejde al piculinii. Iar prin simfonia tuturor orchestrelor, adunate laolaltă şi în deslănţuire universală, se aude geamătul ca de moarte, pulverizat de uragane, al sentinelelor din turnuri, care-şi răspund, din turn în turn, pe zidurile exterioare, că supravieţuesc. Un ofiat orfan se 'mprăştie uneori pe coridoare: sufletul canonit al sentinelelor din interior, răzbite de îngheţ:

— Că rău m'ai blestemat, măicuţă, Dumnezeu să te ierte!..

Din punctul de vedere superior, al Justiţiei, dormitoarele sînt încălzite, fiecare dormitor avînd un drept de cîte opt bucăţi de lemne pe zi, distribuite de către d. Econom. D. Econom opreşte însă cîte trei bucăţi de fiece dormitor. D. Prim-de-noapte ia cîte două, d-lui Prim-de-zi i se rezervă unul iar altul este păstrat pentru a economisi. Lemnul cu noduri este destinat dormitorului, ca să încălzească aproximativ 30—40 deţinuţi. Acest al optulea lemn rămîne de obiceiu întreg, carbonizat la vîrf. Inainte de-a se fi crăpat de ziuă, hoţul cel mai abil l-a scos fumegînd din sobă, l-a stins în urină şi l-a dosit, intercalîndu-l subt curea pe corp, la piele. Neprevăzuta marfă este negociată, între biserică şi spital. Acolo îşi fac plimbarea matinală, pe un trotuar de cărămizi, „boerii": escrocii de marcă şi deţinuţii politici. Preţul unei bucăţi de lemn, cumpărată dela „camarazi" este un leu, mai ieftină cu vre-o 25 la sută decît la gardieni, care, nu se ştie cum, îşi procură combustibil suficient pentru încălzirea dormitoarelor boereşti.

Hoţul care a vîndut un leu bucata de lemn, este un gospodar prevăzător, căci, seara, în dormitor, el are nevoie de suma de 25 de bani, o taxă de hotel, plătită Ceauşului la orele 4. Ca să devie simpatic şi tolerat în toată ierarhia locală, hoţul de rînd trebuie să păstreze relaţii normale cu Ceauşul, perceptorul intim şi consilierul tehnic şi administrativ din timpul nopţii. Cu Ceauşul, reprezentantul cel mai de aproape şi mai vizibil al autorităţii, nu se glumeşte. Pasagerul care nu a făcut «rost» de 25 bani pe zi, intră timid în dormitor, cu o privire învăluitoare pentru Ceauşul lui. El va petrece o noapte excepţională. Ceauşul se va ocupa de dînsul atent şi continuu, atingîndu-l cu mîna lui groasă şi grea şi bine hrănită.

De cîteva ori pe ceas, pasagerul va primi cîte o *gutuie*. Gutuia consistă în a sfredeli craniul cuiva, învîrtindu-i bărbiereşte pe pielea capului, strîns, unghia mare a pumnului drept. Consecinţă, un simplu cucui de fiecare gutuie, sau o gutuie completă: După 25—30 de gutui, distribuite pe suprafaţa osoasă, primitorul

îşi simte capul de zece ori mai voluminos şi gingaş la pipăit ca o friptură de raţă.

Gutuia se serveşte cu două garnituri; sau căutarea pîrţagului sau frecarea tîmplelor în răspăr, cu deosebirea că răspărul pîrţagului, operat cu tărie în gaura cefii, în punctul unde anatomia indică vecinătatea creerului mic, pe regiunea părului mărunt, are un efect mai accentuat. La tîmple, este ca şi cum ai fi fost frecat odată cu glaspapir, pe cînd la ceafă ai senzaţia că lucrează o pilă cu dinţii mari, un raşpel sau un polizor.

Bobîrnacul în tidvă, în pielea gîtului sau nas, e inocent, cu condiţia să nu te fereşti prea mult, ca să nu cadă bobîrnacul din întîmplare, pe globul ochiului, pe care îl roşeşte şi-l umflă. Sucirea zgîrciului urechii e mai dureroasă, comparabilă în serie cu strîngerea primei falange a unui deget pe articulaţia lui, în interiorul palmii. Efectul acestui ultim act este îndeobşte un răcnet, precedat de o convulsiune, ca la vulpile prinse cu laba într'o gingie de fier.

Sucirea urechii, a vîrfului urechii, se aseamănă cu arta japoneză: este delicată. După o pipăire catifelată a conturului superior, încovoi zgîrciul puţin, cum ai îndoi o petală de roză şi strîngîndu-l îi dai drumul. Mai violentă şi rezolvată cîteodată cu sînge la rădăcina dintelui şi a măselei, este figura pumnului proiectat în lăţime, de jos în sus, pe subt bărbie. Această varietate a formelor cu care îşi tratează pasagerul gratuit Ceauşul, intervine numai de cîteva ori în timpul unei nopţi şi anume numai atunci cînd scufundat în reflecţii şi ruşinat cu anticipaţie de asprele mustrări ale Primului-de-zi, că nu a ştiut să-şi facă toată datoria, se scoală brusc din pat şi înaintează...

Căci nici Ceauşul nu e de capul lui. Şi el se înlănţuieşte în angrenajul social, atîrnînd de cîteva roţi, foarte dinţate, cu care evoluiază armonic. Ca să meriţi postul de Ceauş, cată să o dovedeşti. D. Prim, cînd te distinge, îţi pune în mod fracţionat condiţiile, pe care le-a consimţit şi el, integral, primind un post de răspundere, dela autoritatea unuia mai mare ca el, care la rîndul lui a fost numit cu o însărcinare. Căci dacă decretele şi hîrtiile au un conţinut general, ceremonia verbală însoţitoare a hîrtiei, comportă preciziuni imperative. Aşa că, în ultimă analiză, hoţul, pe care îl închide Societatea ca să-l izoleze, face încă parte din armonia universală, întrucît în dormitorul lui, el rămîne un factor activ, o celulă utilă registrului de Dare şi Avere. La fardul vîndut cu cîteva sute de lei cutia, pentru uzul parfumat al unei curtizane europene, în trecere cîntăreaţă prin Bucureşti, poate că au contribuit prin cine ştie ce osmoză şi insinuare atomică, şi cei „25 bani pe noapte" ai lui Ciţă, zis Ciocoiul, zis Alfons, zis Marghiloman.

Ca să riscăm o socoteală, de vreme ce cifrele şi economia politică au intrat, ca nişte izvoare de inspiraţie şi în literatură, să analizăm utilitatea obştească a unui număr de 800 deţinuţi pe zi, cîţi ospitalizează singura temniţă a fostei mănăstiri Văcăreşti.

De la dormitoare, o administrație bine organizată ar putea înscri în bugetul ei, à 25 bani de cap, zilnic lei... 200.

De la 7 lei pe zi, cît are bugetar un deținut, societatea ar putea realiza circa, à 4 lei de cap... 3200 lei.

De la gaz, fin, materiale, pături, îmbrăcăminte și altele, s'ar mai putea dobîndi pe zi cam... 1000 lei.

Un total de lei 4500 aproximativ pe zi, este susceptibil să pună în circulație pentru mîngîierea multiplelor suferințe vre-o... un milion și jumătate de lei anual, dela o singură închisoare.

Personalul închisorilor fiind însă extrem de dezinteresat, aceste sume se pierd fără folos pentru nimeni. Și acest personal, la dezinteres adaogă cumpătul, sobrietatea. Dacă uneori unii din șefii sublimei instituții a penitenciarelor, cheltuiesc cu mult peste salariu și realizează proprietăți, aceasta se datorește, fără pic de îndoială, rezervelor personale, averilor părintești, resurselor familiei, în care născîndu-se cîte un element cu vocație specială pentru diriguirea duhovnicească a claselor celei mai desmoștenite, a hoților de rînd, este lăsat ca un pictor, ca un literat, ca un muzicant boem, să-și urmeze chemarea de mizerie pe cheltuiala bătrînilor.

Dregătoria supremă a închisorilor e apanagiul unui pasionat de carieră, care poartă titlul modest de Director General al închisorilor. De obiceiu se aleg la acest post de frunte vocațiile irezistibile, care pe tărîmul lor echivalează cu Napoléon sau cu Corneille. Cineva se naște Director General de închisori după cum altcineva s'a născut Crispi sau Mozart: e un temperament, o predestinare din eternitate, un misticism.

Trebue să fie în țara noastră cîteva sute de închisori mărunte și cîteva zeci de pușcării calificate. Intr'un ocol de ziduri grele, păzite de armată, trăiește o lume supusă unui regulament și stăpînită cu toate puterile executive reunite, acordate de stat. Cetățean mai docil prin definițiune, nu poate să fie ca deținutul, cetățean al unei republici închise cu lanțuri. Peste aceste numeroase roluri republicane împărățește exclusiv, nedisputat și fix, un singur personagiu: Directorul general, părintele, episcopul, mitropolitul, Tatăl acestui regn. Subdirectorul, Directorul contabilității nu sînt decît Fiul și Sfîntul Duh, contrași în tripla și totuși unica și nedespărțita lui supremă individualitate. El e Alfa și tot el Omega. Guvernele au cîte un control oarecare: parlamentul și presa: Directorul General al Inchisorilor reprezintă în persoana lui multifrontală, și activitatea și controlul. El e de sine stătător și incomensurabil, mai mare decît Armata, mai tare ca Legea, mai autonom ca Universitatea, dincolo de Academie, de Barou, dincolo de Bine și Rău, solitar și omnipotent în univers. Atîta putere în mîna fină și parfumată a unui singur ins e ceva admirabil, un rezultat miraculos al acelui echilibru divin de stat, care știe să asocieze contrariile și să separe identitățile, după capriciile totuși logice ale biologiei.

Porunca integrală, cu realizarea ei deplină în acțiunea altuia, s'a risipit, ca așezămînt, din toate celelalte organizații sociale. In împărăția morților legale, adică a Direcției generale, porunca e tot atît de neștirbită ca în epoca lui Carol Magnul și a Genezei. Este cu neputință să se răspundă: nu.

Tronul împărăției osîndiților este ocupat actualmente de fizicul svelt și copilandru al unui Director General, căruia i s'a dat, în poreclă, un nume de fată în casă. Mersul lui de copilă se divide în pași de dans, pe niște picioare mici și febrile, de turturică. Inclinarea capului, strecurarea ochilor lui lungi ca migdala crăpată, gurița lui înfiorată, șoldurile lui de englezoaică, părul lung, zulufat și retezat de-asupra gulerului pur, cravata lui grațioasă, mișcările lui în M și W sînt însușirile tipului *la garçonne*. Subt plastronul cămeșii parcă se descifrează țîțele nouă ale unei fete slabe de pensionat și cele trei linii centrale, ale pantalonului, încrucișate pe un pîntec plat, par lipite pe sexul neted al unei studente adolescente.

Cînd vorbește, grumazul acestui efeb cu părul alburiu are cochetăria oftatului posesiunii, buzele lui se întrețin cu vîrful limbii, roză ca la cățeii albi, într'un joc sensual, și corpul lui întreg undează ca draperiile unei cadîne.

Mintea mititică din căpșorul gentilului autocrat, e însă perfidă și dușmănoasă. Ea urzește zilnic o formulă de neliniște și de ură. Directorul închisorii, un primitiv și un brutal înfumurat, îl simte încolăcindu-i-se pe brațe și pe înghițitoare și însomnorîndu-l cu ochi de șarpe, ațintiți în ochii lui cu urcioare și caș. Superiorul ține să-l doboare, subalternul rezistă. De patru ori a fost să-l arunce departe, surghiunit între stanele de sare ale unei ocne și de patru ori atacul a dat greș. Vexat și ațîțat, Directorul general, îi dă ocol ca o mîță unei colivii cu pitpalac. Laba ei catifelată a fost rănită la asalt, dar știe ea că victima până în cele din urmă îi va aparține.

Un protector puternic se interpune între ei, „nașul care l-a cununat". Ocupînd o înaltă magistratură, acest personaj poate vorbi de-a dreptul cu primul-ministru și cu ministrul de resort. Pentrucă presa pomenește de cîtva timp numele magistratului, în legătură cu o eventuală criză de guvern, subalternul așteaptă acest eveniment, ca să scoată, după expresia lui pitorească, niște coarne! Și Directorul General ezită. In ziua în care și-a dat seama că magistratul ostenit de speranțe și-a suprimat dorințele de candidat, Directorul General n'a mai făcut decît o săritură și victima s'a prăvălit, schițînd în cădere fulgerul diamantelor mari din inele. Cu soția lui gravidă, subalternul s'a transportat în munții de sare, ca să-și primească fătul între asasini și atentatorii la pudoarea propriilor lor nevîrstnice copile.

Directorul General explică uneori deținuților politici secretul solicitudinii, purtată de înaltul magistrat directorului de închisoare, căruia i-ar fi dat în căsătorie o tînără croitoreasă, destinată în

casa magistratului să îmbrace public pe Doamna şi să coasă în taină nasturii Domnului. Un titlu atît de imens hrănea în inima „Ţiganului" pasiunea desordonată şi absurdă de-a parveni, din fost gardian de închisoare, la treapta cea mai de sus a specialităţii.

O secundă, într'o seară, visul era să fie realitate. Magistratul fusese chemat la Palat: o ediţie specială a suspendat respiraţia lumii judiciare şi a închisorii. Directorul, instalat la telefon, aştepta comprimat între incertitudine şi siguranţă. Vîrful cel mai înalt al ambiţiunii ameţise masivul. Închisoarea cu urechea lipită la zăbrele aştepta şi ea, căci triumfătorul ar fi parcurs-o răcnindu-şi izbînda şi dînd ordinul ca porţiile de ciorbă să fie a douazi mai mici...

El a rămas în gura telefonului până la ziuă, fără să primească nimic. O altă secundă l-a dat peste cap. Căci magistratul a părăsit ţara brusc, ducîndu-se la Paris.

— Sînt foarte supărat, se spovedea la ora prînzului, Directorul: nu mai fac politică niciodată...

El era sigur că fusese şi bărbat politic.

Pe nopţile de urale, de gemete şi ecouri, în care temniţa fluieră ca o ţiteră vastă, hoţii, neliniştiţi ca nişte lunatici, sînt posedaţi de-o singură idee: evadarea, visul secret al fiecărui deţinut. Hoţul se visează insinuînd o pilă în gratii şi măcinîndu-le ritmic în muzica vîntului din ferestre. Sau rupe uşa prin apăsarea lentă şi stăruitoare a spinărilor din dormitor. Pe urmă sare zidul, încolţit de sentinele. Focurile sînt stinse în ţeavă de zăpadă şi gloanţele sînt rupte din gura puştii de vijelie şi vifor. El se va piti în şanţuri şi va intra în cimitir, de-a lungul morţilor, va intra în oraş. Toate primejdiile fugii devin bunurile sacre ale libertăţii, pe care oamenii liberi nu le cunosc. Intr'o circiumă murdară cîntă o armonică şi joacă trei muncitori fericiţi. Să te plimbi pe stradă, să nu te oprească nimeni, cît vrei, toată noaptea, toată ziua. Să stai în drum şi să zici: aici e biserica Sf. Spiridon, colo e Mitropolia, uite Poşta, Casa de Depuneri, ce frumoasă vitrină, a cui o fi trăsura asta cu doi armăsari! Să cîştigi o pîine pe zi şi să te bucuri că o alegi din brutărie! Să nu te ispitească prisosul nimănui, să nu rîvneşti la nimic, dar să te găseşti slobod, stăpîn pe viaţa ta, culcat de bunăvoie, sculat de bunăvoie, fără clopote şi fără apel nominal!

Hoţul se gîndeşte cît are de alergat într'un suflet până acasă. Cinele are să-l recunoască şi-i va linge mînile cu care a furat şi care i-au fost legate. Are să bată în geam, întâiu foarte încet şi se va furişa în casă între ai lui, hoţi ca şi el sau oameni de ispravă. „Ascundeţi-mă: am fugit!"

In timpul verii condamnaţii la osîndă lungă îşi fac de lucru, grădinărind împrejurul celor două pietre albe, mutilate de var, resturi de morminte domneşti. O tradiţie foarte veche povesteşte

auzului aplecat şi îmbătat al deţinuţilor că o cale subterană răspunde din Bucureşti, dintr'un mal de rîu, dedesubtul unui mormînt din curtea închisorii, acoperit, probabil, cu pămînt. Pe-acolo veneau boerii păroşi în mănăstire cu ibovnicele lor şi se ascundeau la egumeni, ca să petreacă neştiuţi. Cînd se va descoperi subterana, toţi deţinuţii vor putea să plece.

Deţinutul nu-şi împărtăşeşte însă adevăratele lui gînduri decît la privată, prietinului sigur şi tovarăşului, ce-l atinge cu cotul, aşezat lîngă el cu nădragii lăsaţi pe călcîie. In acest moment desgustător, de latrină comună, sufletul lor cel mai curat şi concepţiile sincerităţii, imaginaţia şi pasiunea se unesc ca într'o operă de artă şi dau actului lor omenesc şi vulgar, un fel de măreţie. In dormitoare, la muncă, pretutindeni, cuvintele deţinuţilor subînţelese şi rezervate, se tem de „calafă", un agent deghizat, care face meseria de-a consimţi să stea în temniţă pentru salariu, sau un deţinut curtenitor faţă de autorităţile penitenciare. Acesta dispare pe zi cîte o jumătate de ceas în Cancelarie, unde dă raportul amănunţit şi indică spiritului de observaţie al Direcţiunii, proectele de evadare.

Osîndiţii pe viaţă au părăsit orice speranţă de fugă, burghezie resemnată a puşcăriei. Totuşi, ei aşteaptă o punere în libertate neprevăzută, înainte de moarte. Zilele de Paşti şi de 10 Mai pot să le aducă o graţiere anul viitor. Intr'o ladă, şi-au pregătit un rînd de haine nouă pentru ieşire, o păreche frumoasă de ghete, o cravată verde sau violetă, o pălărie neagră, şi ca să-şi ofere o bucurie în vederea libertăţii, ei îşi perie hainele şi îşi lustruesc încălţămintea din cufăr, alintîndu-le ca pe nişte pisici şi ca pe nişte persoane scumpe.

Cînd o intenţie de evadare i-a fost semnalată, administraţia temniţei este apucată de febrilităţi solemne şi grave. Autorul proectului de evadare e scos din dormitor şi vine fierarul care îi pune la glezne şi la mîini cătuşe, apoi vinovatul e băgat „la gherlă".

Nici-un deţinut neprivilegiat de protecţia corupătoare a Direcţiunii, nu a denunţat niciodată planul unei evadări. Cînd îşi dau seamă că s'au învoit cîţiva să o încerce, deţinuţii adorm adinc, cu inocenţă, lăsînd activii să opereze. Dacă în vălmăşagul ce va trebui să se producă, vor putea şi ei să se strecoare, o vor face bucuros. Niciodată ancheta unei încercări de evadare nu a izbutit să scoată din gura unui martor o dovadă.

Reverii absurde se leagă de posibilitatea unei fugi peste ziduri. La condamnaţii pe viaţă ideia fugii e un extract mixt al zborului cocorilor care se înalţă, al zbuciumului taurului legat, al ferocităţii mistreţului şi al faptei asasinului. In drumul lui după aer slobod şi lumină nezăbrelită, evadatul ucide tot ce i se opune şi nu.

Deţinuţii povestesc evadări celebre care n'au avut loc, mai-

țumindu-se să se întreție cu o literatură orală, în care pulsează speranța lor cea mai adevărată, succesivă în toate generațiile pușcăriei.

De regulă nici o evadare nu izbutește. Tentativele plătite cu gherla sînt mai mult de ordinul speculației intelectuale și sancționează precugetarea.

Gherla e supliciul corecțional local. O cameră strîmtă fără pat, fără ferestră. Vinovatul, în lanțuri, e îmbrîncit înlăuntru și se prăvălește pe pardoseala de piatră, lîngă un urcior cu apă veche. El va rămîne nemișcat atîtea zile cîte a hotărît vocea răstită și jupuitoare a d-lui Director și nu va primi nimic dinafară. Pe vremuri, gherla se înăsprea cu tortura înțepenirii în butuc. Fluerile picioarelor erau încuiate între două grinzi găurite și pedepsitul zăcea cu spinarea pe piatră, ca un înecat cu călcîile ridicate, prinse 'n sălcii. Viețuitoarele nocturne ale clădirilor bătrîne; urechelnița fugace și febrilă, pe sute de fibre monstruoase; gîngăniile negre împleticite în articulații greoaie; jigania lustruită; făptura cenușie cu pîntecul alb a gîndacului de umezeală; broasca oloagă, cuibărită 'n piatră; melcul imberb; ploșnița cu tîrtița ardelată de o putoare grasă; păduchele unsuros; burlescul purice și toată natura drăcească, făcută pentru oameni, luau contact, care prin mustața tactilă, care prin bube sau ventuze, prin bale și zeamă, cu vinovatul de gherlă. Șoarecii cu ochii de gămălie i se suiau cercetători pe obraji iar șobolanul libidinos cu coada bolnavă de rie își apropia nasul de ființa străină. Unui prizonier șoarecii i-au mîncat buricul unui deget, pentrucă mirosea a pastramă.

La gherlă, hîrdăul care întreține în dormitoare permanența gustului de latrină, lipsește. Cînd sfincterul obosește de încordare și bășica stă să plesnească subt strînsura maximă a voinții, pedepsitul crumpe în celula lui cu o explozie generală de fecale. Cerul care își hrănește paserile și le îmbracă, trimite jivinelor din crăpături și găuri anemicul lui aliment.

Din cînd în cînd gherla e vizitată furiș, prin crăpătura ușii de interogatoriul Directorului sau al unui delegat, însărcinat să deslege o problemă și să curme un mister. Pedepsitul nu mai are nimic de spus, ca să-și scurteze timpul de tortură. Ușa se închide. Cancelaria s'a fortificat în considerentul că pedeapsa deslează limba, ca să țîșnească din mizerie și degradare adevărul și lumina. Tăcerea prizonierului îi jignește orgoliul ca o încăpățînare: lupta prestigiului cu cerbicia celui pedepsit e dusă până la capăt.

Atunci, dela gherlă se întoarce în temnița „liberă" o fantomă cu dimensiunile pierdute, cu conturele sfîșiate, un om de ierbar. El poate fi lipit pe un părete cu pensula de pap, ca un afiș. Privirile lui s'au evaporat, încheeturile i se destramă, carnea e ca un bumbac întrebuințat, sîngele a devenit ca un praf care curge prin vine ca nisipul clepsidrei, părul s'a învechit, urechile

atîrnă, nasul vădește osul dominant al scheletului, un surîs cunoscut se desinează prin pielea și carnea transparente.

Cînd îl întîmpină administrația cu reluarea pentru a suta oară a tiranicului interogator, pedepsitul nu mai poate cunoaște nici regula șederii. In sforțările pe care le face pentru ca linia lui să se întindă reglementar, picioarele se frîng în zigzaguri, șoldul nu mai aderă cu pieptul, mișcarea umerilor și a brațelor s'a desolidarizat de ținuta grumazului și a bărbiei. Fosilul instabil dansează pe un metru de pămînt ce pare oblic, în toate unghiurile, se reazimă de uluci fără să se poată ține, vine spre Director, alunecă în stînga, se întoarce, într'un dezechilibru sinistru, ca un maimuțoi de carton, cu mișcările în dezordine calculată, pornită pe o sfoară.

T. Arghezi

In jurul tehnicei lui Tolstoi

Arta literară a lui Tolstoi e, cred, dintre toate, cea mai uşor de definit şi, în acelaşi timp cea mai greu de analizat. E uşor de definit pentrucă tot ce a scris Tolstoi, întrucît e artă, nu urmăreşte decît un ţel. Să oglindească realitatea. Aceasta e preocuparea lui unică şi continuă şi toate frumuseţile cîte ne trec pe dinainte, chiar efectele cele mai tragice, izvorăsc, involuntar parcă, din exactitatea oglindirii. Şi încă înţelesul termenului *realitate* e prea larg; niciodată la Tolstoi un peisaj nu e aşa cum ni se arată cînd nu e decît el, cînd nu e legat cu nici un element subiectiv. Acest fel de realitate nu-l interesează deloc pe Tolstoi. La el natura e totdeauna profund antropomorfică. Uneori peisagiul e pătruns de afectivitatea unuia din personagii sau a autorului; alte ori descrierea e presărată cu amăgiri ale simţurilor astfel că elementul subiectiv biruește totdeauna. Iată un exemplu de felul al doilea, din nuvela „Viscolul": „Deşi nu ningea nu se vedea sus nici o stea şi cerul părea, faţă cu întinderea albă de zăpadă, neobişnuit de adînc şi de negru", şi mai tîrziu: „Împrejur totul e alb, alb şi mişcător; orizontul apare ba infinit de larg, ba strîmt de toate părţile, la depărtare abia de doi paşi; cîte odată se ridică la dreapta un zid înalt şi alb care aleargă cu noi, dispare, se arată iarăşi în faţă, fuge cîtva timp înaintea noastră şi se face nevăzut. Cînd mă uit în sus cerul îmi pare în prima clipă senin de tot şi am impresia că văd stelele prin ceaţă; dar stelele fug din faţa privirii mele şi dispar; şi nu mai văd decît zăpada care, trecînd de ochii mei, îmi cade pe mîni şi pe gulerul de blană. Cerul e peste tot egal de luminos, egal de alb, spălăcit, monoton şi în continuă mişcare".

De altfel această jumătate subiectivă a realităţii e cu mult mai bogată şi mai interesantă pentru noi, astfel că sfera lui

Tolstoi e imensă; termenul cel mai exact pentru a o numi e, cred, „viaţa". Şi în această sferă Tolstoi e a tot puternic. Despre orice ar vorbi, îţi face totdeauna impresia că cunoaşte deosebit de bine acel domeniu al vieţii. Pare specialist pe orice tărîm, în orice, în joc de cărţi, în viaţa la ţară, în războiu, în agricultură, în curse de cai, în dragoste şi în moarte. Tolstoi are universalitatea unei forţe a naturii şi e invariabil caşi dînsa. Nici o evoluţie nu se simte în opera lui artistică. De la „Cazacii" la „Inviere" toate concepţiile autorului s'au schimbat din rădăcină; arta lui a rămas identică.

Aşa pudic, cum îl ştim, Tolstoi e poate singurul scriitor cu adevărat şi pe de-a 'ntregul realist.

*

Arta detaliului e extraordinară la Tolstoi. Dar această artă nu e unică lui. Alţii l-au ajuns, ba chiar l-au întrecut, cel puţin în ce priveşte minuţiozitatea. In special romanul lui Proust „A la recherche du temps perdu" e o colecţie de amănunte psihologice uimitor de exacte şi de migăloase. Intregul nu dă însă aceiaşi impresie de realitate, de traiu, de durată. In aceasta Tolstoi e fără păreche. Vom căuta să descoperim care sînt trucurile de care se serveşte conştient sau inconştient pentru ca, la el singur, detaliile înşirate să se îmbine alcătuind prin armonizarea lor oglindirea credincioasă a realităţii. Il vom pune de mai multe ori în paralelă cu Proust pentrucă aceşti doi scriitori au în acelaşi timp unele puncte comune şi altele diametral opuse încît comparaţia între ei e interesantă şi instructivă.

*

Conştiinţa de artist şi dibăcia lui Tolstoi se dau pe faţă mai ales cînd i se prezintă problema de a împăca această oglindire exactă cu tendinţele lui creştine-humanitare. Două feluri de soluţii dă el acestei probleme.

Primul e foarte simplu dar cinstit: întrerupe povestirea şi deschide o paranteză în care îşi face comentariile cu naturaleţea lui atît de simpatică. E intercalat, spre exemplu, în Războiu şi Pace un capitol de cîteva pagini în care e vorba numai de războae în general şi de explicarea posibilităţii lor. In felul acesta partea artistică a lucrării e ferită de orice element străin.

Al doilea fel de soluţii e mult mai complicat şi numai un scriitor ca Tolstoi putea să reuşească în asemenea întreprinderi. El întreţese cu atîta îndemînare morala în urzeala povestirii încît aceasta rămîne cu totul firească şi teza autorului ne apare unul din factorii estetici necesari. Fiecare din aceste soluţii în parte e o operă de artă. Iată cîteva exemple:

In timpul luptei de la Austerlitz; prințul Andrei aleargă, urmat de un batalion rusesc, înspre dușmani. „Vedea în fața lui artileriști ruși dintre care unii se luptau, alții părăseau tunurile și alergau spre el. Vedea deasemenea infanteriști francezi care luau caii de hățuri și întorceau tunurile. Andrei ajunsese cu batalionul la 20 de pași de baterie și auzea deasupra lui fluieratul neîntrerupt al gloanțelor, pe cînd la dreapta și la stînga, soldați gemeau și cădeau într'una. Dar el nu se uita la ei, ci numai la ce se petrecea în fața lui; acum vedea lămurit în baterie pe un artilerist cu părul roș, cu șapca atîrnîndu-i la o parte, care trăgea de o cîrpă, pe cînd un francez se ostenea să o tragă de partea lui. Lămurit de tot vedea Andrei expresia zăpăcită și furioasă în același timp a acestor doi oameni care, fără îndoială, nu știau ce fac...

Un alt francez alerga cu baioneta la armă înspre cei doi, și soarta artileristului cu părul roșu, care tot nu înțelegea ce-l așteaptă și ținea sus în triumf cîrpa pe care o zmulsese, avea să se hotărască.

Care a fost sfîrșitul însă n'a mai putut să vadă prințul Andrei, căci dintr'o dată a fost ca și cum un soldat i-ar fi dat o lovitură puternică cu o măciucă în cap. Simți și durerea dar lucrul de căpetenie era că această durere îl împiedica să vadă ce se petrece în fața lui.

„Ce-i asta? Cad? Mi se 'nmoaie picioarele?"—gîndi el și căzu pe spate. Ochii îi erau deschiși și aștepta dacă n'avea să vadă cum se sfîrșește lupta Francezilor cu artileristul rus — dar nu văzu nimic. Deasupra lui nu era decît cerul — un cer adînc, spălăcit și totuși nemăsurat de adînc, cu nori suri mișcîndu-se lin. „Atît de tăcut, atît de liniștit nu e deloc așa cum alergam eu" gîndi prințul Andrei, „nu e deloc așa cum am alergat cu toții, cum am țipat și ne-am bătut, deloc așa cum s'au luptat Francezul cu Rusul pentru cîrpă — cu totul altfel alunecă norii aceștia înalți pe cer. De ce oare nu văzusem dinainte cerul acesta adînc? Ah, și ce fericit sînt acum că l-am cunoscut în fine! Da, totul e nimic, totul e minciună afară de cerul acesta infinit. Nu e nimic, nimic în afară de el".

Astfel, grație minunatei pregătiri prin detalii psihologice tendința voită de autor izvorăște ca dela sine și se încadrează natural în cursul povestirii.

Alt exemplu e convertirea și moartea lui Brehunov din *Stăpîn și Slugă*. Vasili Andreici Brehunov a plecat cu sluga lui, Nichita, iarna în sanie, să se tocmească pentru o pădure cu un moșier care locuește la cîteva verste depărtare. Se rătăcesc și sînt siliți să treacă noaptea în cîmp deschis subt viscol. La început Brehunov e foarte liniștit și Tolstoi descrie magistral nașterea și creșterea treptată a convingerii că are să moară înghețat. Îngrozit încalecă și pleacă în goană părăsind pe Nichita în voia soartei. În curînd însă vede pe zăpadă urmele calului său cela

ce-i dovedește că se învîrtește într'un cerc. Apoi calul cade într'o groapă, își trîntește stăpînul și dispare în întuneric. Nebun de spaimă Brehunov aleargă după el și îl găsește în curînd lîngă sania de la care plecase... Frica lui Vasili Andreici dispăruse aproape cu totul și nu se mai temea decît de starea aceia de groază prin care trecuse cît fusese călare și mai ales atunci cînd rămăsese singur în zăpadă. Nu trebuia să se lase cu nici un preț să-l cuprindă din nou acea groază și ca să nu-l cuprindă nu trebuia să se gîndească la el, trebuia să se gîndească la altceva, trebuia să se apuce de vre-o treabă. De aceia se întoarse mai întîiu cu spatele împotriva vîntului și-și desfăcu blana. Apoi, după ce-i mai venise răsuflarea scutură zăpada din cizme și din mănuși. Primul lucru care-i păru necesar după aceasta fu să libereze piciorul calului. După ce-i trase hățul de subt potcoavă legă roibul iarăși de cîrligul din partea din față a saniei și se apropie apoi de cal pe la spate ca să rînduiască chinga și sacul. Dar în acea clipă văzu că se mișcă ceva în sanie și capul lui Nichita se ridică din învelișul de zăpadă... „Simt... că-mi vine moartea... iartă mă.. dacă ți-am făcut vre-un rău..." zise Nichita cu vocea plîngăcioasă și-și mișca într'una mînile în fața obrazului parcă ar fi vrut să gonească niște muște.

Vasili Andreici stătu vre-o jumătate de minut tăcut și fără să se miște; apoi, cu același hotărîre cu care obișnuia să bată palma cu vînzătorul după un tîrg bun, făcu un pas înapoi, suflecă mînecile blanei și începu să dea la o parte zăpada de pe Nichita și din sanie. După aceasta își deschee repede cingătoarea, desfăcu blana, și se culcă peste Nichita apăsîndu-l la pămînt și acoperindu-l nu numai cu blana ci cu tot corpul lui încălzit.

„Ei vezi! Și vorbești de moarte! Stai liniștit și încălzește-te..." începu să zică Vasili Andreici.

Dar mai departe nu putu vorbi spre marea lui mirare, căci îi veniră lacrămi în ochi și falca de jos începu să-i tremure tare"

După cum vedem prima faptă bună a lui Brehunov de care e însuși atît de mișcat e pregătită psihologic cu multă grijă și cu mare pătrundere. Paroxismul groazei, urmat ca reacțiune de liniște, apoi frica de întoarcerea groazei, nevoia de a-și întoarce gîndul de la dînsa, toate acestea ne conduc pe nesimțite până la acțiunea desinteresată care tîrziu e recunoscută ca atare, de autorul ei.

Felul cum Brehunov face cunoștință cu Dumnezeu e tot atît de reușit. Brehunov a adormit culcat peste Nichita și visează: „Deodată lada cu luminări e un pat și Vasili Andreici se vede întins cu fața în jos pe ladă, adică pe patul său, acasă. Stă așa și nu se poate scula și totuși trebue să se scoale; căci îndată are să vie comisarul regional Ivan Matveici să meargă cu el, să se tocmească cu moșierul pentru pădure sau să rînduiască chinga pe roib. Și el întreabă pe nevas'a sa: „Ei? N'a venit încă comisarul?" „Nu" răspunde ea „n'a venit încă". Aude cum se a-

propie o trăsură de poartă. „De sigur că el e" — „Nu, a trecut înainte". Şi stă culcat pe pat fără să se poată scula şi aşteptarea aceasta e pătrunsă de teamă şi plăcută în acelaşi timp. Deodată o mare bucurie: acela pe care l-a aşteptat vine şi nu e comisarul Ivan Matveici, ci altcineva, şi totuşi acel pe care l-a aşteptat. A venit şi-l cheamă pe nume şi cel care-l cheamă e acelaşi care l-a strigat adineaori şi l-a îndemnat să se culce peste Nichita".

Pretenţia aceasta de-a ne conduce cu analiza psihologică până dincolo de hotarele cunoştinţii atinge aproape ridicolul. Dar cît timp Tolstoi urmăreşte exact realitatea sufletească nu-i e frică nici de ridicol şi nici chiar de banal după cum vom vedea.

*

E mişcător să vezi cu cîtă bună credinţă Tolstoi îşi calcă pe inimă de dragul obiectivităţii şi desvălue trăsăturile meschine ale personagiilor celor mai simpatice. Iată cum se plînge lui Pierre Besuhov prinţesa Marie, persecutată de tatăl ei: „...şi mie mi-ar fi mai uşor, gîndi prinţesa, dacă aşi avea cui să-i împărtăşesc necazurile. Da, şi acest Pierre îmi pare tocmai omul căruia i s'ar putea spune toate, e atît de bun şi de cum se cade... Doamne! sînt momente în care m'aşi mărita cu ori cine ar vrea, zise deodată prinţesa Marie cu vocea înecată în plîns. Ah, cît e de greu să-ţi iubeşti rudele cele mai apropiate şi să simţi că nimic din ce faci nu-i mulţumeşte şi cînd ştii că nu poţi să schimbi nimic într'asta... Ah, nu ştiu ce-i cu mine azi. Te rog, nu mă mai asculta şi uită ce ţi-am spus!".

După cele citate n'ai crede că această prinţesă Marie care dă a înţelege cu perfidie că îi scapă fără voe o confidenţă hotărîtă cu sînge rece dinainte, e fiinţa cea mai „angelică" din Războiu şi Pace şi una din marile simpatii ale lui Tolstoi.

De altfel cea mai mare simpatie a lui, clasele de jos şi în special ţăranii, nu sînt nici ei cruţaţi. In „Inviere", cînd Necludov propune ţăranilor să le împartă fără plată moşia, aceştia refuză căci nu-şi pot închipui să nu se ascundă vre-un şiretlic îndărătul unei astfel de propuneri.

*

Această obiectivitate, această privire atît de clară, pasiunea pentru redarea în cuvinte a realităţii, reprezintă o inteligenţă uimitoare. Căci inteligenţa nu consistă numai — nici chiar în primul rînd — într'o putere intelectuală deosebită ci şi într'un interes, într'o curiozitate specifică. Această curiozitate îndreaptă atenţia şi cercetarea spre chestiuni fără valoare practică, deci fără interes pentru ceilalţi. Personagiile din lumea mare din Războiu şi Pace, ca să-i luăm drept exemplu pe ei, prinţul Vasile

sau Ana Scherer, obişnuiţi cu intrigile şi daţi cu oamenii, înţeleg foarte bine în felul lor motivele psihologice ale celor care îi înconjoară; şi totuşi nici unul n'ar fi în stare să scrie o pagină de analiză psihologică bună. Explicaţia e că cunosc acele motive intuitiv şi nu raţional, primul fel de cunoştinţă fiind mai potrivit pentru acţiune. Cu gîndurile şi sentimentele proprii se întîmplă acelaşi lucru: „Propriu zis prinţul Vasile niciodată nu cugeta bine la planurile lui. Cu atît mai puţin voia să facă rău oamenilor spre folosul lui. Intr'una se plăsmuiau în el tot felul de planuri, după împrejurări, pe măsură ce intra în relaţii cu oameni, şi despre aceste planuri nu-şi dădea socoteală cu toate că ele erau tot interesul vieţii sale. El nu-şi zicea spre exemplu: «Pierre e bogat, trebue să-l fac să se însoare cu fata mea şi să-mi împrumute 40.000 de ruble». Dar deciteori întîlnea un om bogat, instinctul îi şoptea îndată că omul acesta e bun la ceva, şi la prima ocazie se apropia de el, fără altă pregătire, doar instinctiv, îl măgulea, se făcea iubit şi îi vorbea apoi despre ce vroia".

Cu oarecare deosebiri de grad găsim o inconştienţă asemănătoare la majoritatea oamenilor. Curiozitatea psihologică doreşte transmutarea cunoştinţelor de felul acesta din domeniul intuitiv în cel intelectual, o operaţie care reprezintă pierdere de vreme şi sforţări mari inutile, ba chiar stricăcioase: subt forma întâia cunoştinţa e direct utilizabilă în practică, subt forma a doua nu, şi n'are decît avantajul platonic de a fi transmisibilă. Tot astfel, după Schopenhauer, cu toţii simţim adevărul, dar numai filozoful poate să ni-l formuleze.

Cu toată inteligenţa lui, Tolstoi, nu numai că întrebuinţează locuţiuni şi comparaţii banale dar îşi însuşeşte şi locuri comune; şi, în general, locul comun e efectul cel mai caracteristic al prostiei, un compromis între lenea intelectuală şi rîvna de a avea opinii. Dar ajunge să citeşti locurile comune ale lui Tolstoi nu izolate ci în complexul lucrării ca să-ţi dai seama că o inteligenţă ca a lui insuflă viaţă nouă acestor pseudo-opinii la îndemîna vulgului. După multă vreme Tolstoi le gîndeşte din nou. Ceiace e interesant însă e că până şi aceste banalităţi sporesc impresia de adevăr a întregului. Pe de o parte pentru că îţi dai seama că autorul nu se lasă întru nimic ademenit de vraja paradoxului, că are curajul să spună totdeauna adevărul, chiar pe cel banal, pe de alta pentru că astfel se foloseşte de limbajul şi de ideile majorităţii, şi doar majoritatea e personagiul principal în opera lui Tolstoi.

Aşa dar, Tolstoi era un om de o inteligenţă extraordinară; şi totuşi viaţa lui a fost o luptă îndîrjită a acestei inteligenţe împotriva unor duşmani care au sfîrşit prin a o învinge. Aceşti duşmani au fost: frica de infinit, imposibilitatea de a găsi un scop în existenţa sau inexistenţa a ori ce, universala lipsă de sens, neliniştea ce izvorăşte din acele probleme ilogice, absurde

esenţial nerezolvabile şi totuşi reale, toate acestea cristalizate în jurul fricii de moarte. De altfel e de remarcat că morţile sînt foarte numeroase în opera lui Tolstoi şi toate stadiile ei urmărite cu o grijă şi o pătrundere deosebite chiar pentru el. Moartea lui Besuhov, a lui Bolkonsky, a prinţului Andrei, a lui Brehunov, a Anei Karenina, a lui Ivan Iliici şi atîtea altele sînt toate capodopere.

„Spovedania mea" urmăreşte în chip foarte interesant dezvoltarea luptei de care vorbim. Multă vreme Tolstoi a fost stăpînit de ambiţia pasionată să devie celebru. Mai tîrziu — ne-o spune cu buna lui credinţă obişnuită — şi-a pus de-odată întrebarea: „Bine, să zicem că ai să ajungi mai vestit decît Gogol, Puşchin, Shakespeare, Molière şi toţi scriitorii din lume, ei, pe urmă?" Această întrebare se complică în curînd cu problemele fatale: „Ce sens are totul? cum se poate ca viaţa să n'aibă alt scop decît moartea?"—şi celelalte. Cred că ar fi fost mai bine pentru Tolstoi dacă n'ar fi obţinut ceiace dorea atît: succesul răsunător. Faptul că, odată idealul împlinit n'a mai avut nici o dorinţă mare, a înăsprit tortura acelor întrebări fără răspuns. Şi în „Spovedania mea" poţi vedea cum inteligenţa lui cedează pas cu pas terenul şi cum Tolstoi ajunge teoreticianul creştin pe care îl cunoaştem.

*

Puţină neclaritate ne face să înţelegem mai bine ceiace cetim. Expresiile curente, figurile literare banalizate, întreg felul obişnuit de a vorbi alunecă peste atenţia noastră fără să o deştepte din amorţeala în care se complace natural. Altfel n'ar fi fost posibil ca următorul sfîrşit de informaţie să nu provoace nici un fel de senzaţie şi să treacă zădarnic pe subt ochii indiferenţi ai atîtor cetitori:

„Sinucigaşul n'a lăsat nici o scrisoare, lăsînd astfel să planeze diferite motive pentru care ar fi comis funestul act. Cadavrul său a fost transportat la morgă urmînd a i se face autopsia pentru stabilirea cauzelor sinuciderii".

Dimpotrivă, orice împerechere neobişnuită de cuvinte loveşte atenţia, măreşte acuitatea conştiinţei şi ne sileşte să pricepem mai colorat şi mai exact. Altfel înţelegi cînd ţi se spune: „clopotele sună tare şi trist" şi altfel cînd cetești: „Les cloches écartèlent leur deuil aux quatre coins de l'horizon". In cazul întăiu înţelegerea e imediată şi directă dar ştearsă şi superficială, în al doilea e nevoe de o sforţare imperceptibilă dar priceperea e mai precisă şi mai reliefată. Aici e desigur unul din izvoarele frumuseţii dar şi a vremelniciei figurilor literare. Un anumit echilibru, misterios încă, între acea sforţare a înţelegerii şi rezultatul ei constitue probabil valoarea estetică a unei figuri. Curînd însă sforţarea dispare prin repeţire, echilibrul e rupt şi figura e banalizată.

La acest gen de valori estetice, Tolstoi renunţă cu desăvîrşire. E o însuşire generală literaţilor ruşi de a scrie „cum se vorbeşte", dar nici unul nu are această însuşire în gradul lui Tolstoi. Chiar comparaţiile lui, destul de rare de altfel nu sînt de loc neaşteptate; foarte explicite, simple şi naturale, ele nu cer nici o sforţare. Tolstoi e literatul cel mai fără stil din cîţi se pot închipui, de aceia şi pierde atît de puţin prin traducere. E interesant din acest punct de vedere, ce ne povesteşte o mătuşă a lui care i-a servit scurt timp drept secretară. Tolstoi, dictîndu-i, făcea greşeli de gramatică şi cînd dînsa i-a atras atenţia asupra lor el a rugat-o să le corijeze ea singură. Construcţia frazei, aşa dar, n'avea nici o importanţă în ochii lui.

Astfel problema literară pe care o propune şi o rezolvă Tolstoi e mult mai grea decît ar fi fost pentru alt scriitor; el vrea să redea realitatea, aşa pestriţă şi luminoasă cum e, servindu-se numai de mijloace de expresie terne şi uzate. Pe de altă parte însă opera astfel realizată are calităţi însemnate care altfel ar fi fost imposibile. Am văzut că naturaleţea exprimării măreşte impresia totală de adevăr. Vălul pe care de obiceiu expresia îl întinde între noi şi realitate cade, atît ne e de uzuală această expresie, şi ni se pare că avem a face însăşi cu lucrurile şi întîmplările. Şi simţind că toată grija autorului e pentru *ce* povesteşte, nu pentru *cum* povesteşte, atenţia cetitorului se îndreaptă în aceiaşi direcţie.

Despre Proust, Benjamin Crémieux spune că reuşeşte să evite orice „poncif", chiar cele pe care le-ar crea el însuşi, şi că graţie acestui lucru stilul lui n'are să fie niciodată „figé". E drept că acest stil — minunat de altfel — e foarte căutat şi extrem de personal. Desigur că Tolstoi s'ar fi îngrozit în faţa unei comparaţii ca aceasta: „..le soleil menacé par un nuage... donnait une carnation de géranium aux tapis rouges... et ajoutait à leur lainage un velouté rose, un épiderme de lumière". Dar tocmai din cauza calităţilor lui, nu-mi pare probabil să scape de universala mumificare.

Inainte de războiu, doi Francezi spirituali Paul Reboux şi Charles Muller au dat la iveală o serie de parodii foarte amuzante şi interesante subt titlul „A la manière de..". Singura din aceste pastişe care nu prinde deloc maniera autorului vizat, ci e numai o satiră hazlie a părerilor lui, e cea a lui Tolstoi. E foarte caracteristic aceasta. Poziţia celor doi caricaturişti era într'adevăr grea. In loc să aibă de a face cu o manieră, se aflau în faţa unor mijloace de expresie atît de „oare-care" încît par aproape inexistente, şi subt acest înveliş complect transparent nu e decît viaţa; şi e greu să parodiezi viaţa în totalitatea ei.

După războiu Reboux singur a scris o nouă serie „A la manière de..." în care găsim pastişat şi pe Proust, şi imitaţia manierei lui e perfectă. Citez la întîmplare: „..Il s'aperçut, devant une glace posée à gauche de la devanture d'une boulangerie, que,

dans la rainure qui séparait deux de ses dents, s'était nichée, lors du repas, une minuscule parcelle de cerfeuil; ce brin de verdure ressuscita dans sa mémoire les vastes horizons des pacages peints par Ver Meer de Delft, non moins que les solennelles frondaisons d'un Hubert Robert sans omettre les ramures exquises où Watteau répandit les roses d'un couchant cythéréen; ces images incomplètes et changeantes se reproduisaient en lui par simples divisions, comme certains organismes inférieurs; elles rayonnaient ainsi qu'une rosace dont le motif central est environné de logettes où s'inscrivent des banderoles courbes; de cette sensation de verdure fragmentaire essaimaient des évocations de sous-bois et de halliers, car les forêts, tout comme la nature entière, doivent être transplantées en nous avant de nous communiquer les sensations de jardin intérieur auxquelles est due notre intimité psychique".

Orice stil care poate fi imitat se poate și banaliza. De aceia mi se pare că singurul mijloc sigur să scapi de învechirea stilului e cel al lui Tolstoi: renunțarea la orice stil.

Dacă lumea a fost creată după un model sau dacă e o plăsmuire originală pe de-a întregul, are să rămînă veșnic necunoscut. Ceiace e sigur însă e că operei lui Tolstoi nu i-a servit drept model decît pe de o parte această „lume" și pe de alta noi, toți oamenii, cu vorbirea noastră de toate zilele. E oarecum *a priori* exclus să descoperi vre-o înrîurire literară în Tolstoi. Dimpotrivă în Proust, cu toată extraordinara lui originalitate, se pot bine urmări influențele pe care le-a suferit. Bergson l-a inspirat nu numai prin teoriile lui psihologice și filozofice dar și literar; comparațiile cu care Proust fixează stările sufletești fugitive și semi-conștiente poartă pecetea bergsoniană. Prima lui carte, „Les plaisirs et les jours" e dominată de influența elegantă și dulceagă a lui Henri de Régnier. In „A la recherche du temps perdu" multe fraze amintesc încă această influență, următoarea spre exemplu: „Sans doute, déja bien avant d'avoir reçu la lettre de Saint-Loup et quand il ne s'agissait pas encore de la lettre de M-me de Stermaria, l'île du Bois m'avait semblé faite pour le plaisir parce que je m'étais trouvé aller y goûter la tristesse de n'en avoir aucun à y abriter". D. Zarifopol arată într'un articol înrîurirea lui Tolstoi asupra lui Proust: nuvela „La fin de la jalousie" e o evidentă și instructivă proustianizare a „Morții lui Ivan Ilici".

In fine, oricît de originală ar fi o manieră literară tot îi găsești precursori. Intîlnești cîte odată fraze anticipînd acea manieră chiar în scriitorii cei mai străini de dînsa.

> Wer kann was kluges, wer was dummes denken
> Was nicht die Vorwelt schon gedacht?

Iată un pasagiu scos parcă dintr'un *A la manière de Proust* și datorit lui... Huysmans (En Rade): „Une alanguissante tristesse l'accabla, une tristesse autre que celle qui l'avait poigné pendant la route. La personnalité de ses angoisses avait disparu; elles s'étaient élargies, dilatées, avaient perdu leur essence propre, étaient sorties, en quelque sorte, de lui même pour se combiner avec cette indicible mélancolie qu'exhalent les paysages assoupis sous le pesant repos des soirs; cette détresse vague et noyée, excluant la reflexion, detergeant l'âme de ses transes précises, endormant les points douloureux, lenifiant la certitude des exactes souffrances par son mystère, le soulagea".

Aci de asemenea, originalitatea absolută a lui Tolstoi nu putea fi ajunsă decît renunțînd la orice originalitate.

*

André Gide compară maniera lui Proust cu un microscop grație căruia percepem brusc detalii în noi înșine, unde nu vedem decît o masă omogenă. Dacă Proust ar avea drept țintă să imite viața (de fapt el nu urmărește deloc aceasta) metoda lui microscopică ar avea un însemnat desavantaj. Oricît și-ar restrînge subiectul, povestirea va trebui să înainteze prin sărituri, migăloasă cum e nu va putea urmări continuitatea existenței după cum nu poți studia într'o viață de om cu microscopul organismul întreg al unui elefant. Proust descrie în pagini multe o percepție sau un sentiment de-o clipă și rezumă alături în cîteva rînduri durate lungi și fapte importante. Astfel el descopere trăsături sufletești atît de fine încît rămîn invizibile și pentru Tolstoi și pentru toți cîți l-au precedat; pe de altă parte imprimă realității o stilizare conformă cu maniera sa și caracteristică ei, după cum vom vedea mai departe.

Intrînd mai puțin în amănunțimi, menținîndu-se mai la suprafața conștiinței eroilor săi, Tolstoi poate să dea detaliilor valoarea lor relativă. Prin aceasta povestirea capătă *ritmul realității*.

La prima vedere nu pare atît de grea să realizezi așa ceva. Dar trebue ținut seama că valoarea relativă a detaliilor depinde de caracterul personagiului și mai ales de tempo-ul povestirii. Cam în același număr de pagini, Tolstoi povestește în Moartea lui Ivan Ilici o viață de om iar în Stăpîn și slugă vre-o 16 ore din viața altuia. In cuprinsul fiecăreia detaliile își păstrează valoarea relativă. In cursul aceluiași roman chiar e evident că unele episode trebue povestite mai amănunțit decît altele; atunci detaliile sînt mai marcate și apar trăsături fine peste care autorul ar fi trecut aiurea fără să le menționeze. Dar sublinierea se face astfel încît proporția dintre detalii să rămînă același, după cum rămîne același între trăsăturile unei figuri, indiferent de formatul fotografiei.

Și problema se mai complică dintr'o altă cauză. Viața ni se repetă în amintiri simetric oarecum, dar nu identic; detaliile își schimbă valoarea relativă după cum le considerăm într'unul sau

în celălalt sistem. Lucrul e clar. Te interesează astfel realitatea cînd o trăești și altfel cînd ți-o amintești, altfel ca actor decît ca spectator. Viața și amintirea ei, deși suprapuse coincid, au osatură și articulații deosebite. Tolstoi trece adesea de la ritmul uneia la al celeilalte, bine înțeles cînd trebue și cu socoteală. Comparați din acest punct de vedere partea întâia a „Morții lui Ivan Ilici", până la îmbolnăvirea eroului, cu partea a doua, până la sfîrșitul nuvelei; în partea întâia pulsația grăbită a acțiunii, în a doua ritmul mărunt și parcă visător al aducerilor aminte.

Comparați de asemenea, ca să revenim la Proust, eroul principal din „A la recherche du temps perdu" și modul sacadat în care se transformă din copil în bărbat, cu copiii din Războiu și Pace care cresc subt ochii noștri. Fără să fie contrariul lui Tolstoi, cum e Proust în această privință, ceilalți realiști și psihologi se lasă atrași de unele detalii, întîrzie asupra lor, și pierd măsura vieții.

După cum a observat Vogüé, la Tolstoi detaliul izolat scade în valoare mult mai mult decît la alți scriitori. Cauza e că amănuntul a fost scos din ritmul care pulsează în fiecare operă a lui Tolstoi și care scandează povestirea în tactul vieții; tot astfel cîteva note, despărțite de restul melodiei, își pierd sensul adevărat.

Așa dar, dacă arta lui Proust e asemănătoare microscopului, cea a lui Tolstoi poate fi comparată cu un stereoscop prin care vedem ficțiunile cu relieful și în planurile succesive ale realității.

*

Un altul din secretele lui Tolstoi grație cărora actualizează ce povestește: Instinctiv nemerește totdeauna proporția naturală între detaliile interne și cele externe. După cum am spus, acestea din urmă nu sînt externe absolut; funcțiunea lor e, fie să exprime o stare sufletească sau o impresie a unui personaj, fie să redea tonalitatea afectivă pe fondul căreia se desenează o situație. Aceste detalii ne sint deci prezentate jucînd rolul pe care mai totdeauna îl au în viață. Iar importanța acestui rol față de detaliile pur interne e, de fiecare dată, tot cea din viață.

*

In afară de stilul frazelor, în afară de stilizarea detaliilor, intervine la mai toți literații stilizarea întîmplărilor și a personagiilor, dramatizare sau caricaturizare; ea consistă mai ales în sublinierea mai mult sau mai puțin delicată a însușirilor caracteristice oamenilor sau lucrurilor. Cu toate că Proust uzează relativ foarte puțin de aceste „aranjări" a naturii, se simte o nuanță de caricatură în diplomatul Norpois, în poetul pretențios Bloch, în doctorul miticist Cottard. Intermediari între simboluri

și oameni adevărați, aceste personagii sînt stăpînite fiecare de însușirea sa dominantă ca de o idee fixă, fără totuși să o întruchipeze cetitorului în intenția lui Proust.

Cred că e inutil să adaog că la Tolstoi nu se găsește nici urmă de aranjări de felul acesta. Maniile, trăsăturile caracteristice, le desenează cu discreția naturii. In Războiu și Pace Tolstoi ne recomandă pe ofițerul Berg, spunîndu-ne că tace totdeauna atît timp cît nu se vorbește de ce-i privește personal. Indată însă ce vine vorba de așa ceva, începe să expună pe larg faptele și planurile sale, cu adîncă convingere că nimic nu poate fi mai interesant. Afirmația aceasta fiind categorică, ne-am aștepta ca Berg să i se conformeze în tot lungul romanului. Dar Tolstoi știe că o manie nu constitue un om întreg și că acesta poate să o desmintă tocmai cînd te-ai aștepta mai puțin; mai știe că tuturor ne place să spunem lucruri definitive și că prin urmare întrebuințăm cu totul fără scrupul cuvinte ca „totdeauna" sau „nici odată". De aceia se lasă fără supărare desmințit de Berg, ba chiar e foarte mulțumit că acesta își aduce aminte din timp în timp de afirmația inițială a creatorului său. Și exagerarea aceasta atît de comună mărește, ca totul în Tolstoi, impresia de realitate.

*

Proust are o predilecție marcată pentru detaliile minuscule, fugare, subconștiente.

Eu știu că Argentina e o republică dar pot trece luni de zile fără ca această idee să mi se schițeze măcar în minte. Sînt părți adînci din noi înșine, care nu le cunoaștem și n'au fost cunoscute de nimeni decît astfel, virtual, implicit. Prin natura lor sînt asemenea zgomotelor de pe stradă cînd cetim cu atenția încordată. Proust le scoate din penumbră și ne silește să îndreptăm toată lumina atenției asupra lor. Aici ele își pierd fluiditatea, se solidifică subt ochii noștri. Din fugitive ce erau, autorul le țintuește locului. Și nu numai atît; trăsăturile subtile sufletești Proust ni le prezintă mărite, puțin monstruoase, chiar nițel comice, cum e mîna noastră cînd o privim printr'o lupă puternică. Construite din detalii alterate și calitativ și cantitativ, personagiile lui Proust capătă o nuanță delicat coșmarescă; ne recunoaștem în ele ca într'o oglindă sferică:

„... quand je me reveillais ainsi mon esprit s'agitant pour chercher, sans y réussir, à savoir où j'étais, tout tournait autour de moi dans l'obscurité, les choses, les pays, les années. Mon corps, trop engourdi pour remuer, cherchait d'après la forme de sa fatigue à repérer la position de ses membres pour en induire la position du mur, la place des meubles, pour reconstruire et pour nommer la demeure où il se trouvait. Sa mémoire, la mémoire de ses côtes, de ses genoux, de ses épaules, lui présentait successivement plusieurs des chambres où il avait dormi, tandis

qu'autour de lui les murs invisibles, changeant de place selon la forme de la pièce imaginée tourbillonnaient dans les ténèbres. Et avant même que ma pensée, que hésitait au seuil des temps et des formes, eût identifié le logis en rapprochant les circonstances, lui — mon corps — se rappelait pour chacun le genre du lit, la place des portes, la prise de jour des fenêtres, l'existence d'un couloir, avec la pensée que j'avais eu en m'y endormant et que je retrouverais au réveil. Mon côté enkylosé, cherchant à deviner son orientation, s'imaginait par exemple, allongé face au mur dans un grand lit à baldaquin et aussitôt je me disais: „Tiens, j'ai fini par m'endormir quoi que maman ne soit pas venue me dire bonsoir"; j'étais à la campagne chez mon grand père mort depuis bien des années; et mon corps, le côté sur lequel je reposais, gardiens fidèles d'un passé que mon esprit n'aurait jamais du oublier, me rappelait la flamme de la veilleuse du verre de Bohême, en forme d'urne, suspendue au plafond par des chainettes, la cheminée en marbre de Sienne, dans ma chambre à coucher de Combray, chez mes grands parents, en des jours lointains qu'en ce moment je me figurais actuels sans me les représenter exactement et que je reverrai mieux tout à l'heure quand je serai tout à fait éveillé.

Puis renaissait le souvenir d'une nouvelle attitude; le mur filait dans une autre direction: j'étais dans ma chambre chez M-me de Saint Loup, à la campagne; mon Dieu! il est au moins dix heures, on doit avoir fini de diner! J'aurais trop prolongé la sieste que je fais tous les soirs en rentrant de ma promenade avec M-me de Saint-Loup, avant d'endosser mon habit. Car bien des années ont passé depuis Combray, où, dans nos retours les plus tardifs, c'était les reflets rouges du couchant que je voyais de ma fenêtre. C'est un autre genre de vie qu'on mène à Tansonville chez M-me de Saint-Loup, un autre genre de plaisir que je trouve à ne sortir qu'à la nuit, à suivre au clair de lune ces chemins où je jouais jadis au soleil; et la chambre où je me serai endormi au lieu de m'habiller pour le diner, de loin je l'aperçois, quand nous rentrons, traversée par les feux de la lampe, seul phare dans la nuit.

Ces évocations tournoyantes et confuses ne duraient jamais que quelques secondes.." E nostim contrastul intre această din urmă afirmaţie şi lungimea expunerii, intre epitetele „tournoyantes et confuses" şi claritatea descrierii.

Stările sufleteşti aşa cum le detaliază Proust amintesc instantaneele din reviste ilustrate în care Poincaré sau Herriot sint imobilizaţi, cu piciorul ridicat în plin mers sau cu gura deschisă în plin discurs. O vagă intenţie humoristică pare a se strecura prin opera celui mai pătrunzător dintre psihologi.

Am vorbit de stilizarea impusă realităţii de maniera lui Proust; e clar acum în ce consistă ea: pe de o parte fixarea datelor psihologice esenţiai tranzitorii, scoaterea la lumină a unor făpturi sufleteşti obişnuite să vegeteze de cînd lumea numai în întuneric; pe de alta exagerarea trăsăturilor intime sufleteşti. Şi e cu atît mai fermecătoare această stilizare cu cît în acele făpturi nocturne recunoaştem, cu toată alterarea de fiecare dată, cunoscuţi vechi. Proust e evident influenţat de teoriile bergsoniene; totuşi opera lui e mai curînd un argument împotriva acestor teorii întrucît dovedeşte că „datele imediate ale conştiinţei" nu sînt cu totul refractare exprimării.

Poate că această alterare sistematică a sufletului aşa cum o practică Proust să nu fi fost cunoscută de el ca atare: „...le plaisir qui m'était naturel... le plaisir d'avoir extrait de moi même et amené à la lumière quelque chose qui y était caché dans la pénombre". Astfel vorbeşte de el însuşi eroul principal din „à la recherche du temps perdu" şi desigur că e vorba de autor. Exercitîndu-se continuu astfel, conştiinţa lui a devenit mult mai vastă decît a noastră şi penumbra de care ne vorbeşte a ajuns cu timpul luminoasă pentru el. In chipul acesta, o manie a realizat pe încetul cea mai pătrunzătoare inteligenţă.

Se poate de asemenea ca Proust să fi considerat ca o imperfecţie inevitabilă alterarea de care vorbim. Intortocherile şi parantezele lui nebuloase, germanizarea frazei franţuzeşti, au poate de scop să redea puţină nedesluşire trăsăturilor prea marcate. Dacă e intr'adevăr aşa, trebue să spunem că trucul nu reuşeşte de loc şi că impune o osteneală inutilă cetitorului. Mai puţină claritate intr'o privinţă nu vindecă de prea multă în altă privinţă. Dar n'am dreptate să mă supăr pe Proust; fraza lui obscură va avea simpaticul avantaj să elimine pe cît se poate cetitorii curenţi de romane, care ar căuta eventual în această lectură, obişnuita plăcere pseudo estetică de calitate inferioară.

*

Sint fenomene sufleteşti informe şi adinci care joacă roluri însemnate în viaţă şi astfel Tolstoi nu poate să le ignoreze. Dar nu poate nici să ne destăinuiască fluiditatea lor originală căci limbajul comun e incapabil de aceasta şi am văzut că Tolstoi dispreţueşte orice stil, cu atît mai mult un stil impresionist. Astfel fiind, Tolstoi recurge la un compromis: caută să indice acea stare sufletească fără să insiste, dintr'o singură trăsătură. Iată un exemplu: Ana Karenina a făcut cunoştinţă cu Wronsky la Moscova şi se întoarce acum la Petersburg turburată adînc dar fără să ştie exact de ce, şi fără să-şi recunoască încă nimic. In tren ceteşte un roman englezesc. „Eroul romanului începuse să-şi facă norocul după concepţiile englezeşti, adică să devie baronet şi moşier, şi Ana dorea tocmai să i poată urma la moşie, cînd simţi deodată că aceasta ar fi compromiţător pentru el şi ruşinos pentru dinsa... «Ce e ruşinos pentru mine? Ce ar fi compromiţător pen-

ru el?» —se întrebă singură, mirată şi jignită". Astfel printr'un singur detaliu, Tolstoi caută să evoce toate dedesubturile psihice complicate şi semi-conştiente ale eroinei sale. Este însă un fenomen de felul acestora pe care Tolstoi îl redă greşit în felul lui Proust însă fără stilizarea sistematică pe care o simţim la acesta.

In general omul nu gîndeşte pe de-a întregul în cuvinte; cind o face nu sînt gînduri pentru el singur ci mai totdeauna, ori o discuţie cu un partener imaginar ori un proect de vorbire în societate. Gîndirea admite o gradaţie în această privinţă; ea poate fi mai explicită sau mai discretă; uneori se întrezăreşte cite un cuvînt din timp în timp în cursul ei, alte ori însă ea e cu totul mută şi se transformă într'o tendinţă-sentiment *sui generis*. Evident că în acelaşi măsură e din ce în ce mai greu să descrii sau să suggerezi o astfel de gîndire informă. Acesta e unul din puţinele fenomene sufleteşti pe care Tolstoi le desfigurează redîndu-le. Personagiile lui gîndesc în cuvinte caşi cum ar vorbi. Iată spre pildă cum gîndeşte Nicolai Rostov în aromeala care precede aţipirea, adică tocmai atunci cînd tot ce cugetăm e întortochiat şi şters: „Da, trebue să fie zăpadă, îşi zise Rostov, acolo pata ceia, sau cum e pe franţuzeşte *une tache*. Na! Cum am zice *natache!* Ah, Nataşa, surioara mea cu ochii negri! Na-tache! Ei, cum are să caşte ea ochii cînd am să-i spun cum am văzut pe împăratul!.. Da, uite, visă el mai departe, ce mă gîndeam, să nu cumva să uit, ce? Da, am să vorbesc cu împăratul. Nu—nu asta—asta-i mine..." Cit de adevărate sînt visările acestea, şi totuşi au ceva silit, simţim o stinghereală, ni se pare că le lipseşte ceva. De fapt nu le lipseşte nimic, dimpotrivă, sînt prea explicite. Dar cînd ai descoperit aceasta, ajunge să urmăreşti pasagiile respective cu o anumită reticenţă mintală, să retraduci pe măsură ce ceteşti acele gînduri în limba lor primitivă, pentru ca stinghereala să dispară.

*

O altă lature a realităţii pe care Tolstoi o neglijează cu dinadinsul: detaliile fizic-erotice. E o lipsă surprinzătoare la un scriitor cu atita sinceritate şi atit de conştiincios ca artist. E drept că acest defect ne supără mai puţin decît cel opus pe care îl găsim spre exemplu în Zola, care preface toţi burghezii cuminţi în satiri şi, cu o poză naivă, se complace într'un belşug uimitor de detalii scabroase. Ni se pare că, de obiceiu în arta literară, e mai bine prea puţin decît prea mult.

*

S'a spus că arta lui Proust e, dintre toate, cea care se apropie mai mult de ştiinţă. Intr'adevăr, iată ce spune autorul într'o scrisoare către un prieten: „Je ne m'attache qu'à ce qui semble déceler (d'après un sens analogue à celui des pigeons voyageurs) quelques lois générales". Şi autorul se întrerupe adesea enunţînd şi explicînd acea lege generală. Cîte odată ai aproape impresia că povestirea nu-i decît un pretext şi serveşte numai să ilustreze principii psihologice.

Tolstoi are dimpotrivă o predilecţie pentru trăsăturile specifice situaţiei şi omului. Totuşi e evident că detaliile sufleteşti de care se slujeşte trebue să cuprindă şi ceva comun oamenilor pentru ca cetitorul să le recunoască şi să aibă astfel impresia continuă de realitate. Detaliul exact şi caracteristic, elementul din care Tolstoi a construit opera lui întreagă, este un termen mediu între individual şi general.

Brehunov a plecat călare, să scape din pustiul de zăpadă. „Deodată i se arată înainte ceva întunecat... Dar nu era ceva imobil ci se clătina într'una şi nu era un sat ci un răzor de hotar plantat cu peliniţe înalte care se ridicau din zăpadă şi pe care vîntul, fluerînd printre ele, le îndoia continuu în acelaşi parte. Şi fără vre-o altă pricină, Vasili Andreici se înfioră văzînd aceste peliniţe chinuite nemilos de vînt şi goni repede calul înainte". Şi mai tîrziu: „Nu mai dorea decît un lucru: Să se întoarcă la sanie ca să nu se prăpădească în această groaznică pustietate de zăpadă, singur şi părăsit ca acele peliniţe". E foarte firească această localizare coşmărească a groazei într'un obiect exterior, şi totuşi cit de străină de orice normă sau rubrică psihologică! Neprevăzutul joacă în opera lui Tolstoi rolul care i se cuvine.

Acest fel de detaliu, comun şi caracteristic în acelaşi timp, e extrem de sugestiv, după cum am spus însă, el nu evocă atit tablouri cit sentimentele corespunzătoare. Tolstoi caută să obţină mai mult imagini afective decît imagini vizuale. Iată o trăsătură din descrierea tuberculoasei în nuvela Trei morţi: „O cărare dreaptă care dispărea sub scufiţă îi despărţea părul blond, pomădat şi neobişnuit de subţire; pielea albă a acestei cărări late părea ciudat de uscată şi de moartă". Impresia de om bolnav, iată ce ne redau cu mare putere aceste amănunte, fără să ştim cum şi de ce.

Aşa dar e adevărat că arta lui Proust, deşi îşi alege drept obiect cu deosebire fenomene inconsistente şi fugitive, se înrudeşte cu ştiinţa. Insă, prin obiectivitatea ei absolută, prin profundul ei realism, literatura lui Tolstoi are de asemenea o nuanţă ştiinţifică. Graţie acestui lucru proza lui Proust ca şi a lui Tolstoi îţi dă o impresie de siguranţă şi de linişte care subliniază plăcerea estetică. Simţim poate că frumuseţea de acest fel e mai trainică. In zilele noastre, evoluţia gustului literar e atit de rapidă încît au fost de ajuns 30 de ani ca „graţia felină", din noutatea ei strălucitoare să ajungă aproape în halul în care se află depunerea sărutării fierbinţi pe frunte. De aceia e consolator să-ţi

aduci aminte că demonstrația lui Newton a legilor gravității e astăzi fermecătoare cași în prima zi.

*

Teoreticește, opera literară cea mai opusă esteticei lui Proust e cea a lui Tolstoi. Ea nu ridică după cum cere Proust „le voile de laideur et d'insignifience qui nous laisse incurieux devant l'univers". Proust vrea ca lumea—„qui n'a pas été créé une fois mais aussi souvent qu'un artiste original est survenu"—reflectată de artist să fie profund personală și caracteristică pentru acesta. Idealul lui e pictorul Elstir „qui ne pouvait regarder une fleur qu'en la transplantant d'abord dans ce jardin intérieur où nous sommes forcés de rester toujours". Am văzut că Tolstoi reprezintă, cu mult mai mult decît oricare alt artist, tendința contrarie; asemănarea între model și portret e dusă la el până la maximum posibil. Nedumerit, Proust ar fi putut să se întrebe: „Cum se poate ca realitatea, urîtă și searbădă cum e, să ni se înfățișeze frumoasă și interesantă în oglinda unei opere de artă a cărei singură grijă e să nu o falșifice? Și, ca descipol al lui Bergson, cred că ar fi rezolvat dificultatea cam așa:

Viața transpusă în literatură sufere două alterări inevitabile, astfel că există o stilizare esențială acestei arte. Prima: între realitatea literară și cea propriu zisă e o relație asemănătoare cu cea stabilită de Bergson între amintire și percepție, adică o deosebire nu numai de grad ci și de fire. Pe cînd percepția ne invită la fapte, pătrunsă fiind de toate acțiunile posibile pe care corpul nostru le-ar putea exercita asupra obiectului prezent, amintirea e dezinteresată, e golită de acțiune „...le passé n'est qu'idée, le présent est idéo-moteur".

Tot astfel realitatea trăită, oricît de indiferentă ne-ar fi, oricît de puțin ne-ar atinge propriile interese (în sensul larg al cuvîntului), desenează totuși în inconștient nenumărate reacțiuni eventuale; în schimb realitatea din literatura cea mai naturalistă e complect independentă de noi și privirea o urmărește liberă de orice gînd inconștient de imixtiune. Chiar atunci cînd, antrenați de povestire ne interesăm mai „activ" de peripețiile ei, simțim că emoțiile ne sînt artificiale, fără rădăcini adînci și, de altfel, străine adesea de plăcerea estetică.

A doua alterare: Realitatea din literatură e prin natura ei discontinuă în timp și în spațiu. Pe cînd pictura redă o lume neîntreruptă de forme și culori, literatura s'ar putea compara cu un desen punctat, nu cu desenul obișnuit care, dacă nu reprezintă decît incomplect modelul, se folosește măcar de trăsătura continuă. La Tolstoi punctele urmăresc cu exactitate neînduplecată conturul vieții, dar viața nu e punctată. În limbajul lui Bergson am spune că arta literară întrebuințează metoda cinematografică pentru a reconstitui viața. Numai că la cinematograf fotografiile urmează una alteia atît de repede, încît nu poți percepe intervalele, pe cînd în literatură le treci cu vederea fiindcă, printr'o obișnuință îndelungată, ne-am familiarizat perfect cu această deosebire dintre realitate și literatură, ba chiar, mai general, dintre realitate și limbaj.

Am spus că Tolstoi a surprins ritmul vieții; mai exact e să spunem că interceptează prin analiză și subliniază ritmul unei continuități. Și poate că tocmai monotonia continuității e esența acelui gust insipid al vieții și cauza răului de mare pe care ni-l dă legănatul realității.

Ritmul roților pe șine e înecat în hîrîitul continuu al trenului. Tolstoi scoate în relief și izolează acest ritm, silindu-ne să auzim în țăcănitul lui melodii care ne încîntă, mai ales pentru că n'au nici o legătură cu grija de bagaje, nici cu afacerile care ne așteaptă la sosire.

Ion Gherea

LA MEDELENI

DRUMURI...

PARTEA ÎNTÂIA

SFÎRŞITUL UNUI AN ŞCOLAR

CAP. III.

Orgiacă, dragostea pisicelor răsunase dealungul nopţii de vară, modulînd subt tremurul stelelor, uuitul vîntului de pustă, scîncetul primordial al pruncului, geamătul gutural al femeii cu dinţii incleştaţi, bocetul solitar al geamandurei şi furtunile melodice ale violinelor.

Apoi, ca din milenii, cu creste roşii, trîmbiţaseră cucoşii.

Ultimele stele se stinseră vibrînd clar în paloarea viorie.

Străzile şi trotuarele erau albe ca de argint mat. Sergenţii de noapte dormitau, lăsînd să se deschidă şi să vegheze singuri, ochii inocenţi ai zorelelor.

Plutea înfricoşarea unei tăceri fragile, pe care curînd, avea s'o sfarme întâia huruială de roţi municipale.

Făcîndu-şi cu degete automate nodul cravatei, Dănuţ se aplecă afară peste marginea ferestrei. Simţea zorii, fără să vadă zarea lor pură, avînd sensaţia de frăgezime pe care-o ai într'o casă cu ziduri străvechi cînd ştii că intr'una din incăperile ei o fată se dezbracă incet, iluminînd oglinzile cu proaspăta şi sperioasa ei nuditate,—rumenindu-le cu focul obrajilor atunci cînd ochii îndrăznesc să cuprindă trupul gol...

Dar zorii erau departe.

Vedea numai ziduri de case pretutindeni, ziduri subt care horăia somnul orăşănesc, prăbuşit, greoi: umilitoare parodie a morţii.

Dori Medelenii cu ochii, cu nările, cu urechile... Medelenii vacanţelor şi ai copilăriei. Deşteptările cu zvonirea livezii la căpătâi şi zorii la ferestre ca o lumină coaptă în livadă. Înălţimea de zbor a cerului spre care-ţi vine să fluturi batista. Salturile lungi ale dealurilor gonite de vînătoarea cerească a soarelui...

Două minuţe, încă jilave de apă, îi acoperiră ochii.

— Unde fuge copilul meu? şopti Adina în urechea lui, îngreuindu-i-o cu cercei de sărutări.

Nu-şi putu stăpîni bătăile inimei. N'o văzuse doar cîteva clipe, şi parcă o *regăsea* după o despărţire.

Se întoarse, o cuprinse în braţe şi o strînse, despletită şi ruginie. Îi sărută fruntea, bătaia pleoapelor, gîtul care ispitea dinţii ca miezul alb al perelor de chilimbar. Şi dezvăluind-o îi privi sînii, cuminte şi'mbunat, fiindcă erau miraţi ca deşteptaţi din somn. Apoi dezmierdă cu palmele rotunjite luminoasele lor curbe, săgetate de două mici reliefuri roze umbrite violet. Ş'apoi, închizînd ochii, alintă respiraţia ondulată a sînilor, cu pielea subţire a încheeturei braţului...

Mîna Adinei îi acoperi ochii aprinşi.

— Cuminte, cuminte... Hai şi-ţi bea şocolata.

Şi luîndu-i mîna de pe ochi se învălui molatec în lungul halat de bae care-i dădea o ciudată înfăţişare de călugăraş benedictin. Numai părul ardea dens cum arsese dealungul nopţii, ca o torţă pe un întunecat galop în adîncuri.

— Nu, Dănuţ!

— Ba da.

Îi scăpă din mîini. O fugări. O prinse paralizată şi docilă din pricina rîsului. Îi adună părul ascunzîndu-i-l subt halat, o acoperi cu gluga, îngropînd-o cu obraji cu tot, până cînd nu mai rămase din ea decît gura ca un boboc de garoafă pe care buzele lui Dănuţ îşi pierdură suflarea, lăsîndu-l inflorit în umeda roşeaţă a sîngelui şi-a zîmbetului.

— Hai, Dănuţ rău, Dănuţ tiran, Dănuţ cu pleoape vinete...

Îşi acoperi cu palma buzele îndurerate. Dar pe deasupra mînii, ochii rîdeau.

— Bea-ţi şocolata, Dănuţ.

Vorbea comic şi greu ca cei cu figura ingheţată. Vorbele păreau prea voluminoase pentru gura ei micşorată, cu colţurile buzelor arse.

Dănuţ se aşeză pe pat, în faţa mesuţei de noapte. Adina veni lîngă el, supraveghindu-l atentă. Ea singură îi pregătise şocolata la flacără de spirt. Şi ca întotdeauna, Dănuţ era induioşat văzînd-o gospodină pentru el,—şi atît de mică, de fetită. Gesturile solicitudinei de mamă—atît de cunoscute în răsfăţul

de-acasă, dar nebăgate în seamă—căpătau o drăgălaşă noutate cînd erau făcute de Adina pentru el. Odată îi cususe un nasture căzut, cu degetarul pe deget—abia atunci observase Dănuţ hazul acestei minuscule căşti războinice—cu mişcări iuţi, suple şi categorice, rupînd aţa cu dinţii, ferindu-se cu demnitate, şi dojenindu-l convinsă, decîte ori cerca să o sărute. Altădată îi badijonase cu iod în gît, iscusită şi severă ca un hirurg, terorizîndu-l graţios,—impunîndu-i apoi, cu sărutări şi încruntări, fularul în jurul gîtului, şi cu jurăminte teribile, respectarea precauţiunilor pe care i le edicta amănunţit. Altădată îi făcuse o pijama, supunîndu-l neîndurată la canonul „încercatului" repetat, până cînd, extenuat, se prefăcuse că pleacă trîntind uşa; întorcîndu-se în vîrful picioarelor, o găsise plîngînd cu suspine copilăreşti, în tactul maşinei de cusut, pedalată energic...

Toate aceste scene deveneau *vignette* înduioşătoare în amintirile dragostii lui.

— Mîine ce facem, Dănuţ?

— Adică azi!

— Aşa-i!

Bufniră de rîs.

— Tare mai sîntem răi!

Rotindu-şi podul palmei prin părul lui Dănuţ, Adina îi înstrugură capul de bucle.

— Adina, apleacă-te.

— Pentru?

— Bea.

— Im!

— Bea.

Îi apăsă capul înspre ceaşca lui cu şocolată.

— Nu mi-i poftă, Dănuţ,—se scutură Adina cercînd să-i scape.

— Ba da. Te rog... Sărută-mi şocolata.

Îşi mue buzele.

— Spune ce facem azi, Adina?... Adina, ia uită-te la mine!

— Ce-i, Dănuţ?

— Nu-nu. Nimica. De ce te-ai speriat?

— De ce m'ai privit aşa? îl întrebă ea precipitat, cuprinzîndu-i obrajii. Is urîtă?

— Nu... Ai musteţi de şocolată. Şterge-te.

Începu să-şi bea şocolata, pe gînduri.

O amintire veche, foarte îndepărtată, acoperise vioi ca o roşeaţă în obraji, clipa de faţă. Tot aşa: Se sculase de cu noapte. Pleca la Bucureşti, la liceu... Inima grea, de toamnă... Tăiase părul păpuşei Olguţei, buclă cu buclă, şi-i făcuse şi musteţi cu creionul din plumiera de lac japonez... Păpuşa cu păr blond... Păpuşa din pod, din lada cu jucării...

Oare-o mai fi păpuşa din pod?... Îi era dor de ea ca de ceva viu... Ca de-o iubire din altă viaţă... Podul era plin de colb şi aţe de paianjeni şi păpuşa avea o rochiţă de mătase albă şi capul prea mare fiindcă era tunsă ca o fetiţă convalescentă după febră-tifoidă... Zîmbi păpuşei din pod. Zîmbiră amintirile din îndepărtarea înduioşată a anilor...

Întoarse capul spre fereastră. Zorii se colorau delicat în roz şi albastru caşi cum ar fi trecut pe cer stoluri de ibisi şi flamanzi, lăsînd fulguiri.

— Dănuţ! Unde eşti, Dănuţ?

Ochii Adinei erau verzi ca două ciudate cristale de sevă. Privirea lor învăluia sufletul în miros de ierburi după ploae, de muguri cruzi, de pămînt desţelinat, de vînturi ameţite în păduri cu violete. Privirea lor înseta buzele şi nările. Subt verdele lor—foc umed—trupul devenea gol şi păgîn.

— Adina, de ce te iubesc atîta?

— Mă iubeşti, Dănuţ?

— Nu eu. *Tu*, tu mă iubeşti?

Şi fără să aştepte răspuns, cuprinse în braţe trupul iubit, trupul apropiat, trupul de subt ochii, nările şi buzele lui,—în care sufletul era depărtat ca o stea oglindită într'o apă atinsă de genele celui ce-o priveşte.

— Spune-mi, Adina, mă iubeşti? Mă iubeşti adevărat?

Ar fi vrut să fie simplu sufletul ei, ca un „da" materializat, pe care să-l pipăe, să-l cuprindă în mîini, să-l simtă deplin şi al lui ca o inimă vie zmulsă din piept, grea, caldă, concretă.

Dragostea lui era zbuciumată, fără hodină, numai luptă, pîndă, încordare, ca viaţa codrilor unde şi somnul e o veghe împrejmuită de jarul ochilor de pradă şi de mişcările tăcerii.

O culcase pe pat, privind-o, aplecat asupra ei, cu chipul ostenit de suflet ca de-o migrenă.

— Adina! Adina!

Era o grea tînguire în vorbele lui.

— Ce-i, Dănuţ?

Vorbise calm, caşi cum ar fi spus: „Afară plouă"; sau: „Ceasul a stat". Dar un zîmbet îi tresărea în colţurile buzelor; Dănuţ nu-l văzu.

— Nimic. Plec,—răspunse Dănuţ uscat, ridicîndu-se.

— Nu mă săruţi?—îl întrebă Adina căscînd.

— Cum vrei!

— Cum vrei tu, Dănuţ!

— Ţi-e indiferent?

— Dar ţie?

— Mie da.

Îi tremura bărbia caşi vorbele.

— Bine. Atunci pleacă. Eu mă culc...

— Te culci??

— Da. De ce te miri?

Se zmunci de lîngă ea cu pumnii strînşi, deschise uşa etacului, o trînti: deschise uşa de dinfaţă, o trînti. Eşi afară, tre-

mediabil. Totuşi, în faţa porţii se opri, aşteptă, o deschise, porni din nou.

Strada era goală. In faţa caselor ard au becurile electrice aprinse decuseară, decolorate şi veştejite ca florile după bal.

La început paşii lui Dănuţ răsunară apăsaţi, nervoşi, repezi, ca pinteni în burta calului bleg şi adormit. Apoi, din ce în ce, paşii se muiară.

Inainta încet, ca şi cum la fiecare pas ar fi trebuit să deschidă o uşă prin întuneric. Ajungînd la capătul străzii, şovăi ca la răscrucea unor drumuri necunoscute, şi se întoarse îndărăt, urmărit de privirea lungă şi bănuitoare a sergentului de noapte.

Mergea repede, aşa cum pornise. O ura pe Adina. Vroia să i-o spună în faţă, să-i strige în faţă că o urăşte, şi să plece din nou. Simţea nevoia să o apuce de mîini, să o strîngă, să-i zdrobească mînile, s'o audă scîncind de durere.

O ura, cum ura toate femeile pămîntului. Ar fi vrut să le prefacă pe toate la un loc, într'un vas de cristal, plin de otrava sufletului lor, să-l ridice în mîini, să-l trîntească, şi să-l sfarme în mii de ţăndări, şi'n ţăndări să se prefacă toate femeile pămîntului, cu rîsul şi cu trupul lor făţarnic,—şi să piară de pe pămînt pocalul cu otravă. Atunci ar fi fost curat şi zîmbitor pămîntul ca un curcubeu.

In faţa porţii se opri. Parcă se schimbase ceva în înfăţişarea casei!... A! lăsase storul în jos, ca să n'aibă lumină, ca să poată dormi mai bine.

Ce nesimţire! Ce cruzime!

Ea dormea cu storul tras şi lui îi venea să plîngă, să-şi muşte pumnii de durere, să fugă, să piară, să nu mai fie.

Intră pe poartă în vîrful picioarelor. Vroia s'o surprindă dormind, s'o vadă dormind... Vroia să intre, s'o vadă...

Apăsînd încet clanţa, deschise uşa etacului.

— Dănuţ!

Un val de soare-i încălzi sufletul.

— Nu dormi? o întrebă el ironic.

— Dănuţ! îl dojeni glasul Adinei.

Se apropiase de el, prin întuneric, dezmierdîndu-i obrazul. Dănuţ se feri brusc şi se aşeză într'un fotoliu.

— De ce eşti rău, Dănuţ?

— De ce m'ai lăsat să plec?

— Fiindcă ştiam c'ai să te întorci,—zîmbi Adina aşezîndu-se în braţele lui.

— Minţi. N'aveai de unde să ştii. Vroiai să scapi de mine, să rămîi singură... Ştiu eu...

— Ba ştiam, Dănuţ,—murmură Adina, alăturîndu-şi obrajii de faţa lui. Nu te-ai întors?

— *Eu* am *vrut*. N'aveai de unde să ştii.

— Ba da, Dănuţ. Altfel nu te lăsam să pleci. Prostule, tu nu vezi c'ai plecat fără surtuc, în cămeşă!

— Is în cămeşă?

— Da.

— Şi tu m'ai lăsat?

— Fiindcă aşa eram sigură c'ai să te întorci... dacă nu pentru mine, pentru surtuc!

Dănuţ respiră adînc. Zîmbi.

— De ce te joci, Adina? Am eşit ca un nebun! Nu mi-am dat sama! Dacă nu mai veneam? Dacă mă duceam acasă? Nu ţi-ar fi părut rău?

— Mi-era aşa de frică, Dănuţ, după ce-ai plecat! Uite...

Ii luă mîna, punîndu-i-o pe sînul stîng. Sînul era viu în spaima lui rotundă de hulub captiv. Şi-atît de drăgălaş era gestul care făcuse ofranda sînului gol şi-a inimii goale, încît buzele lui Dănuţ în loc să sărute sînul, sărutară mîna.

— Mă iubeşti, Adina?

— Dar eu te ador, prostule, răsfăţatule... Dănuţ...

Dulce ca o tînguire de vioară, adusă de vînt: „Dănuţ..."

Şi două trupuri tinere zvîcniră, se zbătură, şi se prăvăliră strînse, ca două mari aripi ale aceluiaşi zbor milenar.

Ii dezmierdă fruntea mică, i-o sărută.

Adina-i zîmbea ascunsă în păr, ca un fagure.

— Ce facem mîine?

— Azi!—îl îndreptă Adina, trecîndu-şi palmele peste ochi.

— Azi, da!

Zîmbiră. Erau palizi ca flăcările în lumina soarelui.

— Dănuţ, ne vedem la noapte...

Il văzu şi-l simţi tresărind. Işi aduse mîna pe gură, privindu-l cu ochii măriţi. Se ridică într'o mînă, plecîndu-şi obrazul pe pieptul lui.

— Vreau să dorm, Dănuţ... Ii ostenită Adina... Crede-mă, Dănuţ! Am să dorm toată ziua, toată ziua, şi după aceia am să te aştept la geam cu rochia care-ţi place ţie...

Ii vorbea încet, cu ochi rugători, atenţi şi supuşi, ca unui stăpîn iubit şi temut.

Dănuţ întoarse capul intr'altă parte, privind în gol.

— Dar tu nu ştii că te iubesc, Dănuţ? Numai pe tine... Te iubesc, Dănuţ,—stărui glasul cu un tremur, în preajma lacrimelor... De ce mă chinueşti, Dănuţ drag? Aşa-s de ostenită!..

Dănuţ îi acoperi ochii cu mîna, surîzîndu-i trist. Şi el era atît de ostenit că uneori ar fi vrut să-şi scoată inima din piept, s'o pue pe pămînt, alături, ca o povară,—să-şi ştergă fruntea şi să răsufle o clipă.

*

Bucureştiul se deştepta cu măturătorii, în huruiala dezmăţată a roţilor, ca un om care se scarpină buimac, ascultînd

zornăitul arțăgos al deșteptătorului care i-a decapitat somnul.

Jupinesele se îndreptau spre piață, cu coșul subt braț. Cite un oltean matinal, cu ițarii suflecați pe vigoarea profesională a pulpelor păroase, gîrbovit de kilogramele leguminoase sau fructifere din coșurile atîrnate în cumpănă pe cobiliță, își anunța marfa, cu verb sonor, pentru el mai degrabă decît pentru casele încă adormite, cum își acordă un muzicant instrumentul.

Pe orizont, soarele lipea mari afișe aurii.

Cu mînile înfundate în buzunarele surtucului, și capul plecat, Dănuț urca Bulevardul spre Calea Victoriei.

Era o ciudată anarhie în gîndurile lui, o necontenită vrajbă. I se fragmentase sufletul, ca mercurul varsat în palmă, și-acum nu mai era decît larma unor gînduri contradictorii, care vociferau ascuțit ca femeile cînd se ceartă.

Unele spuneau: „De ce nu l-ai crezut pe Mircea? Adina minte".

Altele: „Adina te iubește, Adina e curată,—restul e minciună".

Și mintea da ascultare și dreptate, și unora și altora.

Privești un cub desemnat pe o foae de hîrtie: iți apare în relief, colțuros, proeciat în afara suprafeții albe, pe care stă ca un cub de cristal cu muchii vizibile. Iți primenești ochii, după o scurtă reculegere, cu o bătae de pleoape, și privești din nou: cubul iți apare în adîncime, scobit înlăuntrul hîrtiei din care cască. Și totuși, pe hîrtie-s aceleași linii paralizate, pe același plan neclintit. Dar ochii văd cînd un relief, cînd un adînc. Și acea simplă grupare de linii iți poate da ameteala prăpăstiilor...

Abea plecase de lîngă Adina, și totuși sufletul înspre ea pornea impetuos, mohorît, ca fumul incendiului încotro bate vîntul.

O lăsase dormind. O adormise ca pe un copil, stînd la căpătăiul ei, alintîndu-i fruntea și tîmplele. El o rugase, o îndemnase să doarmă, vîslind cu mînile somnul spre ea.

Vroia s'o lase dormind, cu somnul, nu cu sufletul ei necunoscut. Și totuși, somnul ei îl întristase ca o nepăsare, ca o părăsire. Plecase de lîngă el, ca un vînt, lăsîndu-i trupul ei ca un voal abea însuflețit. Plecase, lăsîndu-l singur. Ea se odihnea. El suferea lîngă trupul ei.

O veghiase multă vreme, privind-o, neputînd să se despartă de ea. Adormise cu brațul îndoit subt cap, descoperind o subțioară arămie.

Uneori tresărea ca o coardă subt arcuș: de ce?

Oare o lăsase dormind cu-adevărat? Oare nu-l înșelase? Nu se prefăcuse? Ca să plece el, ca să-l alunge de lîngă ea, ca să rămie singură...

Se opri. Ii venea să se întoarcă în goană, să intre fără să-l aștepte,—ca *atunci*... Ce-ar fi găsit?... O lăsase dormind? Oare ochii ei verzi ca fosforescențele întunericului nu-l iscodeau

pe subt genele fățarnice?... Ii era groază s'o mai spioneze, s'o mai încerce, s'o mai surprindă.

„Dar tu nu știi că te iubesc, Dănuț?"

Nu, nu-l înșelase. O lăsase dormind... Se zmunci din loc și porni înainte pe Calea Victoriei.

Cum il chinuia! Ii era frică de sufletul lui ca de-o casă goală, numai cu oglinzi și țiuitul tăcerii.

Ar fi vrut să n'o mai iubească, atît era de trudit! Cînd nu iubea încă, sufletul era ca un pat alb, într'o odae cu ferestrele deschise spre cer și spre livezi.

Cînd nu iubea?...

...Nu. Monica fusese totdeauna sora lui, prietina lui, odihna lui. O iubea cum iți umpli pieptul de aer curat,—cum bei din pumni apa unui șipot de munte, și fără să-ți fie sete,—cum ți-e drag primăvara să stai pe-o bancă la soare printre înfloriri.

Lîngă Monica era așa de clar și de ușor sufletul că parcă nu era, cum parcă nu e văzduhul unor dimineți de April, plin de egala transparență a luminii...

...Nu. Adina nu-i spunea minciuni. Adina il iubea. In buzele ei mici nu încăpea minciuna.

Atunci de ce se temea? De ce se temea de ochii verzi?...

La întretăerea stradei Pitar-Moșu cu strada Mercur, în dreptul școalei de călugărițe, se intîlni pe neașteptate cu Herr Direktor.

— Bongiorno!

— Buna dimineața, papa.

Monoclul lui Herr Direktor scînteia ca o vitrină. Pălăria de pai era pusă pe ceafă, nasturii de jos ai vestei, descheiați. Buzele umede zîmbeau.

Purta întipărirea veseliei acelora pentru care casele încep să se strîmbe umoristic—făcînd din ochi, mișcîndu-și hogegile ca niște urechi—felinarele—subit elastice—să facă reverențe, și pămîntul să curgă.

— La culcare, fiule. Mi se pare că ne-am cam făcut de cap! Ce zi ii azi?

— Duminică.

— Ești beat, fiule?

— Duminică, papa.

— Dacă zici tu, sfînt! S'a isprăvit!.. „Embrasse moi, Ninette, embrasse moi... ta-ta-ta-ta-ta..." Cum ii, frate, mai departe?

— Nu știu, papa.

— Răăău, domnule! învață, fiule, învață!

— Cocoricooo! Cocoricooo! intonă Coco cucurigul cocoșilor galici.

— Bravo ție, Coco! Face pe cucoșu! Să-l facem stareț la poiată!

— Noapte bună, papa.

— Ce noapte? Ești turtă! Ziuă mare, fiule! Paaa!.. Auzi, domnule, face pe cucoșu!

Gheorghiță adormise pe un fotoliu. Auzind pași pe scară, sări în picioare, frecîndu-și ochii.

— Si-ți fac un ceai, conașule?

— Nu. Mă culc, Gheorghiță. Să mă scoli la dejun.

Se desbrăcă repede, lepădîndu-și hainele cu dezgust. Trase obloanele. Se sui în pat, cufundîndu-se în întuneric.

Așteptă somnul, chinuit de aceleași amintiri, de aceleași îndoeli.

Și încet-încet, treptat-treptat—cum se topesc în viteza neagră rîndurile unei scrisori de dragoste, arsă în mînă—sufletul lui Dănuț se'ntunecă de somn, până cînd trupul, cu o delicată destindere, se despărți de suflet, rămînînd singur, ca mîna d'n care a picat în flăcări o cenușă.

*
* *

Cucoana Catinca Balmuș nu era grasă cum își închipue cetitorul. Asta nu înseamnă că nu era robustă, falnică oarecum în ținuta de gospodină.

In alte vremi, capul care purta tulpanul ar fi putut purta casca războinică, trupul înfășurat în șorț alb, armura cavalerească, și mînile în care zăngăneau cheile tuturor dulapurilor, spada sau buzduganul.

Olguța cobori din taximetru după domnul Deleanu, cu „Au jardin de l'Infante“ în mînă.

Auzind trompa automobilului oprit la poartă, cucoana Catinca eși din grădiniță — unde supraveghea cafeaua cu lapte a lui Mircea și-a lui conu Mihăiță—și văzîndu-l pe domnul Deleanu alungă încruntarea cu un zîmbet, se'ncruntă iar la cînele care lătra, și înaintă spre poartă cu brațele deschise prin panica albă a hulubilor.

— Maestoasă ca Marseilleza! șopti Olguța la urechea tatălui ei, insinuîndu-i un zîmbet.

— Sărut mîna, cucoană Catincă.

— Vint din Moldova!... Ce-mi văd ochii? Sora diavolului. Ce cauți aici?

— Pe Hardmuth! șopti Olguța strînsă în brațele afectuoase ale cucoanei Catinca.

— Ia dă-i pace băietului! Uite la ea! Ca o țigancă! De unde mi-ai furat ochi codați?

Din bucătărie se repezi Mândița gătită de Duminică—de Dumnezeu, cu ochi de romaniță și obraji ca oule de Paști—de ea cu haină de horă și tulpan cu mărgele albastre.

— Sărut mîna, duduiță. Iaca dau jos bagaju.

Era deprinsă ca toți musafirii din Moldova să fie găzduiți la stăpîna ei.

— Stai, fetițo—o opri domnul Deleanu—că plecăm îndată.

— Cum să plecați? Ce vorbă-i asta? se scandaliză cucoana Catinca.

Intre Domnul Deleanu și cucoana Catinca începu o tîrguială însuflețită ca în bazarurile orientale. Cucoana Catinca vroia să-i găzduiască la ea pe toți—„cu diavol cu tot“. Domnul Deleanu invoca gradul de rudenie cu Herr Direktor, deranjul... Amîndoi vorbeau repede, cu bucuria de-a vorbi, de-a născoci, de a replica, de-a gesticula.

Pe stradă răsunau viguroase, glasurile vînzătorilor ambulanți, îmbinîndu-și discordant strigările.

— Iaurt caimacel; iaurt caimacel...

— Puia-gaia, gaia-puia... Pui-puiiii...

— Chiop-chiop cărbuuu; chiop-chiop cărbuuu...

— Hai la gaz-gaz-gaz...

Era în toi arlechinada de zgomote a Capitalei: tramvae, automobile, camioane, căruți, sonerii de biciclete... Lumina soarelui cînta parcă din mii de talgere.

Olguța exulta. După tăcerea mănăstirească a Iașului, Bucureștiul îi răsărise în ochi—dela gară pînă'n Popa-Nan—și-i răsuna în urechi, ca o vehementă panoramă, ciardaș de sunete și de culori. Nu mai văzuse din copilărie Bucureștiul. Ii venea să vorbească tare, să rîdă tare, să gesticuleze, să danseze, să sară. Intrase în București ca într'un ham cu clopoței: nu mai putea sta locului.

Taximetrul opri motorul. Cucoana Catinca ajunsese la o înțălegere cu domnul Deleanu. Il obligase să ia cafeaua și masa de sară la ea...

— ...Impreună cu toate neamurile: să nu-mi spuneți că vă despart.

Intrară în grădiniță, cu Olguța în frunte.

— Bine-ai vinit. Ci mai faci, iubite domnule Deleanu? A matali-i fetița?... Ei, sî-ți trăiasci. Imi pari bini ci ti cunosc, duduiți dragî.

Conu Mihăiță era moale ca vorba moldovenească pe care o personifica. Vorbea cu capul înclinat puțin într'o parte—ca pe-o vioară sentimentală—și surîsul îi acoperea toată fața cu blîndeță, ca o lumină de lampă. Era în halat și papuci. Iși uitase jumătățile de ochelari pe vîrful nasului. Intr'o mînă ținea „Universul“ cu delicateță, ca pe un lucru fragil și senzibil.

— Unde-i Mircea?—întrebă cucoana Catinca, încruntîndu-se la ceașca de cafea pe jumătate plină.

— Aici-i,—răspunse conu Mihăiță, distrat ca toți magistrații din preajma Casației.

— Mircea !

— ...

— Mircea, nu te mai dichisi că doară nu te 'nsori !

Mircea era în odaia lui, ghemuit în genunchi jos pe covor— cu atitudinea unui bagaj căzut din care esă un cap de pisică al cărei trup e captiv—ca să nu-l zărească de pe fereastră. Inima-i bătea în piept bubuind, cu străşnicia cu care se bat covoarele la grijitura năprasnică din Vinerea Floriilor.

Nu. Nu vroia s'o vadă. Se temea : de ce ? Era exasperat : de cine ? Ştia sigur că se va întîmpla o nenorocire : care ? Era ridicol !

Olguța... Cum era ?... Nu-nu-nu ! Nu vroia s'o vadă !

Venise ca un trăsnet în liniştea dimineții, peste versurile lui Samain, peste pacea lui, peste timiditatea lui. Venise ca o furtună pe geamuri, prin cărți şi caete.

Se uita zăpăcit, cu obrajii roşi, cu ochii alarmați, cu părul căzut pe ochi, cu tunica de alpaga—destrămată în coate— îmbrăcată peste cămeşa de noapte, cu pantalonii bombați la genunchi, cu şireturile ghetelor înodate provizor numai 'n copcile de sus,— cu sufletul răscolit ca un dulap jefuit în goană.

Trebuia să fugă, să se refugieze, să scape. Tîrîndu-se pe jos, trecu pe subt fereastră în odaia de alături. Mai înaintă, scăpînd încă de un geam. Se ridică. Il durea spinarea umilită. Se rezemă oftînd de părete. Ascultă. Auzi glasul domnului Deleanu ; alt nimic.

Un fluture gălbui intră pe fereastră, palpitînd. Mircea închise ochii. Nu-l mai chema nimeni. O întristare îi îngreue inima. Ar fi vrut să fie cineva blînd cu el...

Domnul Deleanu istorisea anecdotele baroului şi magistraturei ieşene. Uneori îşi usturoia accentul cu jargon ovreesc. Deşi vorbea singur parcă vorbeau mai multe persoane. Conu Mihăiță îl asculta zîmbind cu bonomie.

Cucoana Catinca încălzea în bucătărie laptele şi cafeaua, priveghind totodată prăjirea feliilor de pîne.

Olguța se plimba prin grădiniță—fără să privească florile —ascultînd larma crescîndă a Bucureştiului.

Măndița eşi din bucătărie, cu pînea prăjită.

— Fetițo, cum îți zice ?

— Măndița, sărut mîna. Eu is din Holboca...

— Bravo ție, Măndițo, o felicită Olguța cu convingere. Ia spune-mi tu, unde-aşi putea să mă spăl pe mîini ?

— Cum nu, dudue, în odaia lui conaşu Dan.

— Cum ? Ş'aici are odae ?

— Ei, dudue, acuma dă mai rar pe la noi,—zîmbi cu înțeles Măndița care ştia dela Gheorghiță multe. Da' aşa spunem noi la odaia mosafirilor. Mata eşti sora lui conaşu Dan ! Parcă eu nu văd, că şi eu am un frate la Holboca : bădița Toader,— oftă adînc Măndița. Pe aici, dudue, acuma la dreapta.

In ochii şi'n sufletul lui Mircea, Olguța răsări brusc, alta decît aceia pe care şi-o închipuise, înfricoşător alta cu ochii ei mari care-i puneau o umbră pe inimă.

— Intră mata, dudue, o îndemnă Măndița din urmă.

Olguța intră, naltă purtătoare a unui zîmbet.

— M-mă recomand Mircea...

Se opri dezolat. Fruntea-i năduşise.

— ...Balmuş.

— Ştiu.

Se aplecă moale, şovăi între mîinile întinse ale Olguței. O luă pe cea stîngă, o sărută cu buzele strînse şi murmură :

— Merci.

Olguța bufni.

— N'ai pentru ce !

— Pardon, domnişoară.

— *Domnule* Mircea, îmi săruți mîna, îmi spui domnişoară ! Mai lipseşte buchetul de flori şi discursul !... Se poate, prietine Mircea !

— Dudue Olguță...

— Nu. Olguța. Toți prietinii îmi spun Olguța.

Numai el nu putea să-i spue !

— Mircea, toarnă-mi te rog apă să mă spăl pe mîini. Măndițo din Holboca, tu adă-mi de pe masă din grădină un pachețel. Singurul meu bagaj ! adăugă Olguța, clăbucindu-şi mînile cu săpun.

— Cucu, cucu, cucu, cucu...

Cu glas de contraltă, cucul orelor de nouă ori cîntă cucu.

Vîntul legăna ritmic perdelele, şi ritmic, valuri de soare cădeau ca scînteeri de grîu în cadența coasei.

— Mircea, deznoadă-mi basmaua.

— Am adus, dudue, da' nu pofteşti mata la cafe ?

— Măndițo, deznoadă-mi basmaua.

Măndița înlocui cu degete groase—femeeşti totuşi—timiditatea, stîngăcia şi spaima degetelor lui Mircea.

— Mai este apă ?

Măndița se repezi la cană. Dar cana era strînsă convulziv de mîna lui Mircea. Incepu să-i toarne apă în pumni. Era atîta veselie şi tinerețe în felul Olguței de-a se spăla, că obrajii ei păreau că rîd ascunşi în palme, şi odaia toată rîdea în jurul ei.

— Prosop... Uf ! M'am răcorit !

Din prosop, obrajii răsăriră proaspeți ca din ger.

Cucoana Catinca se aplecă pe margina ferestrei.

— Poftim ! Bine, oameni buni—se adresă ea lui Mircea şi Mănditei—nu v'ați priceput să scoateți un prosop curat ?

— l-a lui conaşu Dan, coniță,—se îndreptăți Măndița.

— Hai la cafea. Poftim ! De ce nu ți-a dat frate-tău buclele ?

— Fiindcă le are dela mama. In limbaj juridic, mama are nuda proprietate a buclelor, benjaminul are numai uzufructul.

— Las-o pe mama! Hai la cafea... Hai c'o torn! răsună imperios glasul cucoanei Catinca.

— Mircea...

Se apropie de el, privindu-l drept în ochi.

— ...ţi-am adus „Au jardin de l'Infante"... Cine-i Adina, Mircea?

Ii vorbea în şoaptă, confidenţial, alături de el. E au deopotrivă de înalţi dar Olguţa îl domina cu portul capului.

— Doamna Stephano?

— Doamna?

Mircea plecă fruntea, roşindu-se.

„Perechea Monicăi" gîndi Olguţa stăpînindu-şi un zîmbet.

— Cine-i doamna Stephano?

— O doamnă!—suspină Mircea ca şi cum ar fi spus: „o catastrofă".

— Şi-atît?

— Daa... o doamnă.

— De ce-i face versuri?

— Ii face versuri?

„O! sfîntă candoare!" gîndi Olguţa cu sprincenele ridicate, în faţa sincerităţii clare în obrajii lui Mircea, ca florile roşii la ferestrele caselor de ţară.

— Da. Află că-i face versuri.

— Eu nu ştiam! se scuză Mircea dezolat.

— O iubeşte?

— ...

Ochii lui Mircea se înăspriră, ocolind privirea Olguţei.

— Spune-mi, Mircea.

— ...Nu merită s'o iubească!

— De ce?

— ...

— E urîtă?

— E roşcată!—îngînă Mircea cu o nuanţă pejorativă.

— Atunci e frumoasă?

— E mică.

— Ţie îţi place, Mircea? Am toată încrederea în impresia ta.

— Vai, dudue...

— Olguţa.

— ...ue Olguţa!

Cucoana Catinca apăru din nou la geam. Văzîndu-i alături, deopotrivă de bruni şi de înalţi, avu un zîmbet—jumătate ironic, jumătate înduioşat—şi se retrase ridicînd din umeri. Abea primise insistenta invitaţie a domnului Deleanu, ca Mircea să-şi petreacă vacanţa la Medeleni.

— E deşteaptă?

— O astfel de femee!—zîmbi Mircea cu dispreţul adolescenţei pure şi studioase, pentru femeile frumoase, mai cu seamă cînd sînt şi uşoare.

— E artistă?

— Dan n'ar trebui s'o iubească! - izbucni Mircea, roşind. A cunoscut-o astă-iarnă la patinaj pe această doamnă şi de-atunci şi-a perdut capul. Dar eu ce pot să fac, dudue...

— Olguţa, Hardmuth!

— Pe mine nu m'ascultă!—urmă Mircea, cu şuviţe de păr pe frunte, tot mai dezordonate. Bine că vine vacanţa. Nimeni nu-i mai fericit decît mine că Dan are să plece din Bucureştiul *acesta*...

— Ce ai cu Bucureştiul?

— Mata nu-l cunoşti!

— Mata îl cunoşti, dudue?—zîmbi Olguţa cu sprincenele ridicate... Hai să ne bem cafeaua. Să nu-i spui nimic benjaminului. Dă-i cartea şi-atît. Ne-am înţeles?

Mircea rămase din nou singur cu tunica destrămată în coate, pantalonii cu genunchi, părul căzut pe frunte, fruntea încreţită...

Era sigur mai dinainte că are să i se întîmple o nenorocire. I se 'ntîmplase. Nici nu se mai mira. Se resemnase. Dar o turburare niciodată simţită până atunci îl stăpînea, căci în acea clipă, aceiaşi ochi trişti care se închideau pe veci în sufletul lui, înviaseră mai mari decît îi visase, şi dominatori, pe chipul celei ce rîdea în soare: înalt purtătoare a unui zîmbet.

Dar se întîmplase o nenorocire?...

— Unde mi-ai fost? răsună de-afară glasul cucoanei Catinca.

— Am vorbit oleacă cu duduia matale,—răspunse Olguţa cu o moldovenească ad-hoc.

Taximetrul plecase. Cucoana Catinca se întorcea dela poartă.

— Doamne, cuconiţă!—gîndi Măndiţa cu glas tare—amarnică-i duduia asta: s'o mînînci, nu altceva!

— Aşa-s Moldovencile noastre, Măndiţo.

Mircea intrase în casă şi se culcase din nou, îmbrăcat.

In grădiniţă conu Mihăiţă îşi răsucea o ţigară. Zărind-o pe cucoana Catinca, îşi alintă mustăcioara.

— Ţi-o întors capul şi matale!

— Aşa noră mai zic şi eu, Mihăiţă!

— Cum vrei mata, Catinca!—zîmbi conu Mihăiţă cu ironie mai subţire decît musteaţa.

Dar cucoana Catinca redeveni cu energie, gospodină încruntată.

— Mănditio, de-acuma ne punem pe treabă.

— Atunci eu es să eu oleacă de aer,—anunţă cu resemnare conu Mihăiţă, ridicîndu-se, cum făcea şi cînd începeau grijiturile.

*

— Allo! Allo! Hai, Nae; hai, Nae.

Nae respira delaolaltă—răsturnat într'un fotoliu din grădină—parfumul leguminos al dimineţii şi mirosul de cerneală tipografică şi de sublim al fascicului 159 din „Contesa fără nume", abia cumpărată dela chioşcul din Clemenţa.

La auzul „allo-ului" care anunţa oprirea unui automobil, îşi pături fascicula şi se îndreptă spre poartă cu demnitatea indiferentă a unui chelner în frac, deşi era numai în jiletcă vargată.

— Buna dimineaţa, Nae. Acasă-i fecioru-meu, frate-meu?

— Vă salut, domnule avocat. Imediat... Ioşca, Ghiţă! Nu se mişcă, dom'le! Ioşca, Ghiţă!—bătu el din palme, enervat, răsfringîndu-şi buza de jos.

— Hai, Ioşca; hai, Ioşca.

Şofeurul socoti oportun să intervie cu răgetul trompei. Coco delira.

Gheorghiţă şi Ioşca soseau în goană.*

— Mata eşti, dudue?

— Chiar eu, Gheorghiţă!

— Sărut mîna, dudue. Da' mare-ai mai crescut! Mai să nu ti cunosc! Ci-are sî si mai bucure conaşu Dănuţ!... Sărut mîna, cuconaşule. Bine-aţi vinit...

— Lasă, domnule! Mă, Ghiţă, mă, serveşte, mă, nu sta ca nărodu! Ce-aştepţi! Mă, degeaba-mi stric eu pieptu cu voi! Taci, Coco.

— Cari-i bagaju matale, dudue?

— N'am bagaj, Gheorghiţă.

— Zău?!

— Zău.

— Iraca'n di mini! Zic şi eu ca prostu! Parcă n'o ştiu eu pi duduia Olguţa!

Domnul Deleanu eşi din casă urmat de Nae.

— Gheorghiţă, şi Dănuţ doarme?

— Doarme, da' îl sculăm noi.

— Dă-i pace. Miroase-a chef pe-aici!... Haidem la bae, Olguţa. Nu ţi-i poftă de un abur? Un abur uscat,—adăugă domnul Deleanu văzînd lipsa de entuziasm a Olguţei.

— Da-i pregătesc eu o bae la noi,—interveni Gheorghiţă. Zău las-o, cuconaşule!

— Rămîn cu menajeria, papa.

— Livănţică-livănţică-livănţică... Dă haine—dă molii...

O ţigancă se oprise la poartă cu panerul înoptat de livănţică albastră. Avea două glasuri distincte pentru marfa ei. Striga: „livănţică-livănţică-livănţică",—într'un crescendo strident de soprană, care exploda în cer deşteptînd îngerii somnoroşi; şi: „dă haine, dă molii",—cu un bariton de baragladină, care poruncea crunt, dîrz, răstit, opintit.

— Mişcă d'acolo!—o alungă Nae cu un deget de Cesar.

— Aoleo, frumosule, mînca-te-aş! Fă-mi o saftea.

Subt privirea şi buza indignată a lui Nae, Olguţa cumpără întreg cuprinsul panerului.

— Dă să trag şi eu un fum... ca nu ţi-o spure! jindui ţiganca ţigara domnului Deleanu... Aoleo că bună-i! Să-ţi trăiască frumuşica!

— Ce mai stai? Mişcă! explodă Nae.

— Cea te zborşaşti, ma pocitule! Iote mă! Nu veazi că vorbeasc cu boiarii!

— Pleacă, madam. Fără vorbă!

— Livănţică-livănţică-livănţică... Dă haine—dă molii, pântru pocitanii, pântru chelboşi!

— Papa—îi vorbi Olguţa depe scara taximetrului trepidant—nu uita complotul: numai tu ai fost la cucoana Catinca pe care eu, natural, n'o cunosc. Invitaţia pe di ară e transmisă prin tine. Te rog, papa, să nu gafezi!...

— Dudue Olguţă,—o luă Gheorghiţă confidenţial—nu intrăm pe din faţă: avem noi intrarea *noastră*.

Rămînind singur, Nae se tolăni din nou în fotoliul din grădină, şi cu devoţiunea musulmanilor care nu intră în moschee decît după ce şi-au înlocuit încălţările de stradă cu papucii rituali,—scuipă printre dinţi, îşi supse de două ori, cu sunet, măseaua, şi întovărăşi iarăşi suferinţele aristocratice ale „Contesei fără nume".

Buf, buf... O pernă'n spate, alta'n ceafă.

Prin obloanele deschise, soarele, iezit până atunci, năvălise plin.

— Iii!... Iii?

Dănuţ tresăltă, clipi, îşi scutură capul somnoros, gata să se culce din nou pe cealaltă coastă,—şi înainte ca ochii să fi văzut şi mintea să fi ghicit, mormăi refrenul copilăriei:

— Dă-mi pace, Olguţa!

O altă pernă izbucni, cu rîsete, bufnind gras în părete. Olguţa se aprovizionase cu pernele musafirilor, grămădite pe un dulap în antreţelul odăii de bac.

Trezit deabinelea în plină bombardare, Dănuţ simţi în inimă elasticitatea unei bucurii. Sări pe covor, în pijama, cu picioarele goale.

— Olguţa?

— Nuuu!

— Ei!... Tu, Olguța!

Ultima pernă zbură. Dănuț se feri și fiindcă n'avea pernă'n mînă, zbură el spre Olguța. Ondulînd ca o apă, Olguța-i trecu pe subt brațe, în etac. Dănuț se răsuci îndărăt. O pernă se turti de fruntea lui.

Bataia cu perne începu vioae ca o batae cu zapadă la eșirea din clas. Două perne explodară pe geam, una în capul lui Ioșca, alta în brațele lui Nae care privi mai întâi 'cerul', apoi perna, ca pe un copil din flori depus la el în brațe.

Ochii lui Gheorghiță participau activ, în locul minilor, la bătălia ale cărei urmări dezordonate el avea să le sufere. Odaia somnului înviase ca și obrajii lui Dănuț, ca și inima lui. Parcă-i intrase copilăria pe geamurile deschise, cu soarele.

Gîfîiau. Basmaua Olguței se strîmbase. Părul lui Dănuț era vîlvoiu. Brațele se mișcau lent ca în filmele de box, încetinite. Cu un „uf" Dănuț se lăsă pe covor, răstignindu-se orizontal cu fața în sus. Olguța-i astupă fața cu o supremă pernă și fără suflare, se trînti lîngă el.

Tavanul era un nor din care ningeau fulgi de gîscă scarmanați la Medeleni. Vîntul legăna ferestrele, acordîndu-le scîrțîitul de scripci, ca pentru o „sîrbă" după o „bătută".

— Olguța, marș la colț. Dănuț, treci în etac. V'arăt eu acuși! Numai Monica-i cuminte în casa asta!

Prin glasul Olguței, tonul și vorbele doamnei Deleanu străbătuseră prin ani, întregind scena.

— Buftea a început.

— Ba tu.

— Minți.

— Tu minți.

— Daa? Să spue Monica?

— Eu, tante Alice, nu știu... n'am văzut nimica...

— Vezi, Buftea!

— Lasă-lasă! Am să-ți arăt eu ție!

— Marș în etac, Dănuț. Are să-ți arate papucul!

— Iartă-l, tante Alice,—izbucni Olguța cu tremurul Monicăi în glas, întinzînd mînile în semn de implorare.

Dănuț rîdea cu hohote... Dar mai lipsea cineva? Avu o tresărire.

— Olguța, a venit și Monica! Unde-i?

Dănuț se ridică.

— Monica!

— ...

„De ce n'am adus-o?" medită Olguța.

— Nu te ambala! Măria-Sa Monica se deplasează mai greu decît mine.

— Gheorghiță, a venit duduia Monica?

— Eii! Si fi vinit nu era aici?

Bucuria aprinsă întru întîmpinarea Monicăi, se stinse, și

ca pe o torță stinsă gîndurile o trecură din mînă în mînă până în fundurile unde e noaptea și unde fumegă înădușit melancolia.

Dar fața lui Dănuț și fața sufletului său, întinerite, rîdeau Olguței.

— A venit Olguța! Ce surpriză! Ce bucurie!

Cu proaspete puteri o luă în brațe. Un dans nebun înlocui bataia cu perne. Căzură amețiți pe pat.

— Ia să te văd, Olguța.

— Ne te gêne pas!

Se îndepărtă de-a'ndăratelea, o privi, o măsură.

— Bine, Olguța, nici nu ne-am sărutat!

— Pupă-mă, frate.

— Te-ai făcut frumoasă, Olguța!...

— Stop!

— ...Ai crescut. Hai să ne măsurăm.

Trecură în odaia de bae, în fața oglinzii, umăr lîngă umăr.

— Olguța, nu trișa! Ai tocuri.

— N'am *călcăe*, Munteanule!

— Cum? Moldova-i egală cu Muntenia?

— Sigur. Moldova are papuci de tenis.

— Ei! Ai venit la București în papuci de tenis?

— Tot bagajul meu e pe mine! N'am nimic. „Omnia mecum porto" cum s'ar exprima Hardmuth.

— Ei, Olguța!

— Așa-i, Gheorghiță?

— Ni'ca n'are, conașule! N'o știi mata pi duduia noastră!

— Te-a lăsat mama să pleci așa?

— Am fugit de-acasă...

— Eii!

— ...Cu...,—șovăi Olguța, plecîndu-și capul cu împovărare.

— Cu? se alarmă Dănuț, serios, cu o mișcare ocrotitoare și amenințătoare.

— ...Cu papa.

Izbucniră în risete.

— Unde-i papa?

— La baia de aburi. Mai întrebi?

— Bine, Olguța, și să nu-mi scrii? Să te fi așteptat la gară.

— Cu pîne și sare!

— Zău. Olguța!... Ei, da' tu n'ai luat nimic! Gheorghiță, iute ceaiul. Ce ei, Olguța? Ceai? Șocolată? Cafea cu lapte?

— Ș'un ceai ș'o cafea!—se răsti Olguța cu accent țigănesc.

Alte hohote de rîs. Așa răspundea Huduba, țigan lăutar dela Medeleni, clipind alb într'o față neagră, cînd era întrebat alternativ:

— Ce vrei, Huduba ? Un rachiu ? o țuică ?

— Ș'o țuică, ș'un rachiu.

— Olguța, am pentru tine niște bunătăți ! O mie și una de nopți gastronomice.

— Stil simplu și direct, metaforel !

— Covrigi cu susan, proaspeți ; cornuri cu sare...

— Bun !

— Friște.

— Quax ?

— Ceva fain ! „Cuax, cuax, brechechecs !" Ți-aduci aminte ? Saracul Andersen !

— Lasă lirismul ! Inclin spre covrigi, fără lichide : știi, am luat ceaiul la Ploești, — zîmbi Olguța amintindu-și de copioasa cafea cu lapte dela cucoana Catinca.

— Gheorghiță, o sută de mii de covrigi. Zboară !

— Benjaminule, hai să-ți văd apartamentul. Până acuma numai odaia de bae n'a rămas repetentă !

— Să nu-mi critici garsoniera !

— Că te omoară mama !

— Ce face mama ? zîmbi Dănuț.

— Te-așteaptă... cum așteaptă livezile—de zarzări și de meri, bine înțeles — toastul înspumat al primăverii, — în stilul tău.

— Olguța !

— Ce-i ? Nu-ți recunoști stilul ?

— Te mai sărut odată !

— Pupă-mă, metaforel ! Pe fiecare obraz am cîte-o procură : a mamei, a... Adică numai mama mi-a dat !

Dănuț nu mai avea astîmpăr. Prezența Olguței răspindea voioșii de argint ca trecerea unei sănii. Odăile erau pline de glume, de soare.

Olguța încercase rachetele și mingile. Un „drive" vijiise peste balustrada terasei—proclamată fil t—alungind definitiv din grădină pe „Contesa fără nume" mînă'n mînă cu Nae. Cîntaseră și floretele mînuite de doi adolescenți în pijama : pletele brune erau mai antrenate decît metaforel.

Abea venit cu covrigii dela simigerie, Gheorghiță fusese trimis la „Nestor" după cataifuri. Așa că Dănuț singur pregătise baia Olguței, scoțînd prosoape din dulapul gospodărit de mînile „medelenizate" cum le spunea Olguța, ale lui Gheorghiță. Tot Dănuț, însoțit de Olguța, scotocise prin odaia de bae de jos, căutînd o periuță de dinți nouă prin rezervele lui Herr Direktor al cărui sforăit însoțea cu arcușuri de contrabas rîsetele înăbușite cu prosopul ale nepoților săi.

Acum, Dănuț urca scara fredonînd un lied. Cumpărase dela o țigancă un mănunchiu de garoafe—numai roșii. Garoa-

fele roșii erau florile Olguței încă de pe vremea lui moș Gheorghe. Și Dănuț vroia ca în toate odăile să luceascā roșul lor ca un pavilion înălțat în cinstea Olguței.

Se opri în etaj. Auzea ploița impetuoasă a dușului și frînturile unui cîntec tineresc — „Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne..."

Tineresc liedul, tineresc glasul, și primăvăratec, murmurul apei.

— Olguța.

— ...

— Olguța, ce cînți ?... Da ! Asta-i dovada telepatiei ! Inchipuește-ți că și eu fredonam acel și lied.

O clipă cîntecul încetă. Se auzi numai grabnicul foșnet al dușului. Olguța rîdea mut, cu mănușa aspră în mînă, cu picioarele în apă, cu tot trupul îmblănit de săpun. Apoi din nou, liedul răsună.

Cu mănunchiul de garoafe în brațe, Dănuț se așeză pe marginea patului, ascultînd.

...Uneori, la Medeleni, cînd erau singuri ei trei—Olguța, Dănuț și Monica—Olguța cînta liedurile lui Heine cu muzică de Schumann, acompaniindu-se la pian. Glasul Olguței era mic dar pur, neted, fără stridențe, fără asprimi, natural ca rîsul,— și inteligent. Intr'o noapte, pe cînd Olguța cînta „Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne...", Dănuț urmărise cîntecul, ca și cum ar fi fost al său. Și odată cu finalul— „Sie selber, aller Liebe Bronne, ist Rose und Lilie und Taube und Sonne"—, ochii lui se ridicaseră spre Monica. Monica-l aștepta mai de mult, cu ochii îndreptați spre el. Se roșiseră amîndoi întorcînd capetele... In noaptea aceia de sfîrșit de vacanță, Dănut scrisese:

„Il était un petit pommier
Grave comme une mignonne Infante"...

— Monica !

— Adina !

Chipul luminos al „surorii merilor înfloriți" se întristă blînd, și brumele trecutului îl învăluiră cu treptata lor înserare.

Doi ochi verzi îl priveau... Dănuț respiră adînc jarul piparat al garoafelor.

Nu. Monica era sora lui, sora tuturor amintirilor copilăriei lui.

Așeză gînditor garoafele, urmărit de glasul Olguței. Trecu în biurou, urmărit de parfumul garoafelor și de glasul Olguței.

„Dragostea mea e naivă ca fluerul unui păstor copil. De aceia zilnic îți voi spune că-mi ești dragă, cu toată suflarea iubirii mele mereu înoite, veșnic aceiași.

Ochii tăi mă urmăresc pretutindeni. In ei e tot sufletul meu, e tă tinereţea mea; în adîncul lor verde cu parfum şi răcoare de mintă, se adună zîmbetele mele şi zburdă ca nişte miei pe intâia luncă a dragostii mele.

Să nu mi-i ei, Adina. Să fie mereu ai mei. Să-mi fie luncă blîndă şi pătimaşă dezmierdare a goliciunii mele.

Astăzi e casa plină de garoafe. E sărbătoarea roşie a sărutărilor nopţii. Aşi vrea să fiu o garoafă în mînile tale copilăreşti şi sălbatice.

Dănuţ"

„Diseară am să vin mai tîrziu..."

Işi trecu mîna peste frunte, peste faţă. Un geamăt abea desluşit... De ce se temea? De ce spaime stranii îi îngreuiau sufletul ca şi cum, teluric, munţi crunţi s'ar fi înălţat acolo unde limpezi, pluteau zările, munţi cu vastă suflare îngheţată?

Pe coperta unui caet de notiţe, scrise repede, oblic, oprindu-se uneori cu faţa aplecată şi oarbă ca deasupra destinului.

„Seigneur, oh! Seigneur!
Sur mes tempes brûlantes
Poses la douce fraîcheur
Des menthes reposantes.

Dis, mon pauvre coeur
Quel est ce Seigneur?
Car voici ta plainte,
Voici ta douleur...

Où est la douceur?
Où est ton Seigneur?

Oh! printemps navrant
Sans joie ni fraîcheur!
Mon amour, mille ans
Blanchissent ton printemps"...

Reluă scrisoarea către Adina. Reciti: „Diseară am să vin mai tîrziu..." Şterse.

„Poate să trec o clipă pe la tine în timpul zilei. Aproape sigur. Aşteaptă-mă".

Minţea. Dar vroia să fie sigur că toată ziua îl va aştepta pe el, numai pe el... Ce mizerie!

„Mon amour, mille ans
Blanchissent ton printemps..."

Inchise plicul.

Ii scria Adinei în fiecare zi, uneori de-acasă, alte ori dela şcoală, pe pupitru sau subt pupitru. Ii scria în fiecare zi deşi

în fiecare zi o vedea. Dar pentru ea era mereu bogat. Sufletul îi trimetea cireşe, cofiţe cu fragi, mere copilăroase, renclode toropite şi prea dulci şi piersici grele ca inima cînd buzele se topesc sărutate. Pentru ea, sufletul lui Dănuţ avea necontenite crînguri, păduri şi livezi, în care amintirea trupului ei se prefăcea în fructe cu parfum candid sau pătimaş.

De ce se ridicase, ceaţă, între scrisorile de-atunci şi cele de-acum, ziua cea urîtă cu blestemul suferinţei, al îndoelii, al spaimei?

Scrise adresa. Ascunse scrisoarea în fundul saltarului.

Venise Olguţa! Venise Olguţa! O auzea cîntînd...

„Monica, de ce n'ai venit şi tu? Ce întreagă mi-ar fi fost bucuria ştiindu-te cu Olguţa alături de mine, aici.

Azi dimineaţă m'am deşteptat cu Olguţa. Intrase ca o glumă înveselind odăile. Tu ai fi fost o lumină, o lumină aurie şi scumpă cum sînt acelea din noaptea Invierii, pe care le aduci acasă ocrotindu-le cu mînile. O lumină pe care o aprinzi în zilele de furtună, de spaimă, de primejdie, ca să te păzească, să te însenineze.

De ce n'ai venit şi tu, Monica, la fratele tău Dănuţ? Ce zi minunată ar fi fost! Noi trei împreună! V'aşi fi pregătit eu singur ceaiul, baia, florile care vă plac. Ce sărbătoare pentru mine să vă primesc eu, să vă îngrijesc eu, să ne facem de cap împreună, să nu dormim toată noaptea—cu cafele negre—să hoinărim prin Bucureşti, să vă însoţesc prin librării şi magazii de vechituri!

Te-aşi fi pieptănat eu, Monica, n'am uitat..."

Işi trecu mîna pe frunte. Şterse cu dungi groase, opace, ultima frază. Oftă. Se aplecă din nou asupra scrisorii.

„Lipsa ta e o tristeţă care a intrat în casă odată cu bucuria venirei Olguţei.

Oare te-ai schimbat, Monica? Am avut o nedumerire văzînd-o pe Olguţa. A crescut şi s'a făcut frumoasă deodată. Şi frumuseţa ei are pentru mine ceva necunoscut, enigmatic. Inainte, anul trecut chiar, Olguţa era simpatică, vie, dar copilăroasă,—deşi ne teroriza pe amîndoi. Mai că n'am recunoscut-o! Nu ştiu de unde vine schimbarea. E tot aşa de veselă—chiar acuma o aud şuerînd în odaia de baie, până mai adineaori a cîntat,—e tot aşa de teribilă, şi totuşi s'a schimbat. Iţi mărturisesc că după ce ne-am bătut cu perne—ştii cum mă deşteaptă Olguţa!—după ce mi-a dat răgaz s'o privesc, s'o văd mai bine, mai că nu-mi venea s'o sărut, s'o tutuesc. Imi venea să-i sărut mîna respectuos. Noroc că Olguţa-i tot Olguţa! Ar fi fost penibil, odios, imposibil să fim ceremonioşi, jenaţi, străini!

Cum ești tu, Monica ? N'am să te mai recunosc ? Nu. Nu se poate, Monica. Știu, ași putea spune că aud cum crește frumuseța ta mai deplină, mai profundă, mai pură, ca acordurile Ariei de Bach.

Dar tu, Monica, vei fi cum ai fost intotdeauna pentru mine, simplă și clară ca un buchet de violete într'un pahar cu apă limpede, pe masa odăii unde-i copilăria mea.

Dănuț..."

*

Olguța-și făcea corespondența la biuroul lui Dănuț.

Era îmbrăcată într'un halat de bae cu țesutul roș și creț ca al garoafelor de pe biurou. Își pieptănase deoparte și de alta a cărării la mijloc, părul lins, compact ca două aripi de oțel arcuite bombat pe timple, pieptănătură care da trăsăturilor, trufia ageră a tinerilor voevozi cînd primeau călări prada steagurilor dușmane. Dar fața zimbea mereu, gata să rîdă cu hohote. Și clămpănitul papucilor arăta pofta de mișcare a trupului biciuit de duș, de răceala apei și de propriul său neastîmpăr.

„Ia sama, Melizando ! Scrisoarea mea protestează violent. Uită-te bine la ea pe masă, acolo unde ai zvîrlit-o ca să cetești scrisoarea benjaminului.

Adică de ce cetești întâiu scrisoarea lui ? E mai interesantă decît a mea ? Nu. Cel puțin așa e politicos să mi răspunzi. Conține mai multe noutăți agreabile tandrei Melizanda, decît a mea ? Nu. Asta o afirm cu certitudine. Vei simți, cetind acestea, cum vibrează scrisoarea în mînile tale.

Ce poți afla din scrisoarea benjaminului ? Că azi dimineață a sosit Olguța la București ? Perfect. Dar asta o știai tu de eri ! Că venirea mea i-a evocat „duioase amintiri... ca niște păsărele micuțe, înghețate de frig, care încep să ciripească drăgălaș cînd le incălzești în mînă !" ? Dar asta o știi de cînd știi că metaforel e metaforel !

Pe cîtă vreme eu îți voiu scrie ce-am văzut, ce-am auzit ce-am dres și ce-am făcut aici, în casa benjaminului. Vrasăzică „ultima oră cu cele mai palpitante știri" o vei găsi în scrisoarea mea, nu în scrisoarea lui. Atunci de ce scrisoarea mea stă pe masă și scrisoarea lui în mînile tale ? De ce ?

Ce-ți poate scrie benjaminul ? Mă întreb chiar dacă din scrisoarea lui rezultă cu claritate cel mai important eveniment al zilei de azi : sosirea mea. Cred că nu. Și iată de ce..."

Mușca rizind dintr'un covrig cu susan. Vedea enervarea și exasperarea Monicăi la lectura baliverneIor, ca și cum ar fi avut-o în față.

Dar avea chef de glumă !

„Benjaminul nu cunoaște o elementară axiomă de geometrie plană, anume că „cel mai scurt drum între două puncte e linia dreaptă". Să mă explic. Dacă-i spun, de pildă, lui Puiu: Cuțulachi, adă trei porții de înghețată—două pe fructe, una pe lapte—imediat,—Cuțulachi se uită la mine jalnic, la tine, indignat, își ia bicicleta, coboară pe strada Neculai Gane, cotește la dreapta, se oprește la Tufli, ia înghețata și se întoarce acasă parcurgînd în sens invers același drum ca și la dus, cu singura deosebire că la dus vroia să se sinucidă și la întors să se răcorească mîncînd înghețata, ceia ce înseamnă că alt imbold l-a făcut să se ducă și să vie cu aceiași iuteală pe cel mai scurt drum dintre casa noastră și cofetărie. Vrasăzică Puiu cunoaște axioma liniei drepte.

Ei, dacă i-aș cere același serviciu lui metaforel, ce crezi tu c'ar face ? Nu răspunzi ? Să-ți spun eu răspunsul tău : „M'ași duce eu, Olguța, în locul lui Dănuț". Dar asta nu rezolvă problema liniei drepte.

Așa dar, benjaminul auzind serviciul pe care i-l cer, în loc să-și ia pălăria, să plece la vale pe strada Neculai Gane, și-ar trece mîna prin chică—are o chică extraordinară ; mă mir cum de-a scăpat !—și ar porni-o prin Calea Lactee, ar colinda toate constelațiile și după vreo cîteva sute de mii de ani s'ar întoarce cu înghețata dela Tufli, de mii de ori topită și reînghețată prin temperaturile variii ale traectului astral...

Așa-i metaforel ! Nu poate spune un lucru simplu decît după ce-a colindat toate constelațiile metaforelor. Il întrebi : „Cum e afară ?" Iți răspunde : „Orizontul servește omletul zeilor ; acuși trebue să vie și farfuria cu frișcă proaspătă". Cu alte cuvinte : soarele apune, acuși trebue să răsară luna.

Il întrebi : „Cîte ceasuri ?" Iți răspunde : „Timpul e crucificat". Cu alte cuvinte : E nouă și un sfert, sau trei fără un sfert, ore cînd minutarele sînt unul în prelungirea celuilalt.

Cum vezi, scumpă Melizandă, în această privință metaforel samănă cu Neculai. Ambii sînt adversarii liniei drepte.

Atunci de ce cetești scrisoarea lui, din care nu vei afla nimic și nu scrisoarea mea din care vei afla totul ?

Asta mă revoltă, scumpă Melizandă. Ce vrei ? nu pot suferi ca scrisoarea mea să facă anticameră ! Si fiindcă anticamera e inevitabilă, dat fiind concurența scrisorii benjaminului, te voi pedepsi pe unde ai păcătuit, ca sfîntul Dumnezeu.

Deci, **nu-ți** scriu nimic. Află dacă poți ce te interesează din scrisoarea metaforoasă a benjaminului, pe care o sorbi subt privirea furioasă și indignată a scrisorii mele.

Olguța.

P. S. Ți-ai șters ochii ? Bun ! Acuma ascultă cele ce urmează, fără să te impacientezi. Azi am chef de vorbă : sper că

și se cunoaște! Asta-i o caracteristică a Bucureștiului. La Iași ai chef să taci—tu, nu eu—aici ai chef să vorbești—eu, nu tu. In fond, asta-i o caracteristică a mea. Fraternizez cu Bucureștiul limbut ca și mine.

Ascultă un poem.

Deschid mai întâiu o paranteză. După ce mi-am făcut baie —dragă Melizando, penița e îngrozitoare (scîrție și zgirie) dar benjaminul e epatant: are o odae de bae și niște halate și niște parfumuri!...—, vrasăzică după ce mi-am făcut baia intru în biuroul benjaminului: îl surprind într'o poză inspirată, cu mîna pe frunte—ca statuile pansive,—părul vîlvoi—specialitatea casei,—ochii languroși, de rigoare. Imediat l-am trimis să se calmeze la duș și i-am luat locul. Sînt nevoită, oricît te vei indigna, să deschid o nouă paranteză. Dar fiindcă sîntem pe teritoriul unei alte paranteze, deschise mai sus, s'o numim pe aceasta—tot avem noi Moldovenii mania diminutivelor—o parantezuță sau parantezită sau parantezișoară sau parantezelă,—sau parantezusculă.

Am făcut o descoperire a cărei însemnătate nu-ți va scăpa, și pe care te rog s'o comunici profesoarei noastre de Romînă pentru ca aceasta la rîndul ei s'o comunice „Academiei Romîne". Formulez descoperirea mea astfel: Scaunul sau fotoliul „cheie de boltă" în explicarea scriitorului sau a operei.

Această lapidară formulă este punctul de plecare al unei teorii pe care deocamdată o schițez numai.

Ca să fii scriitor—mai întâiu—trebue să scrii. Ca să scrii trebue să stai. Ca să stai trebue să ai pe ce ședea. Așa dar, ca să fii scriitor trebue să ai un scaun sau un fotoliu pe care să stai. Restul vine dela sine,— dacă nu vine...

Dar ce este scaunul sau fotoliul în raport cu scriitorul? *Aici e tota!*. Este sinteza „rasei" „mediului" „circumstanțelor" —să m'audă Taine!—și a eredității.

Sinteza rasei: evident, un scriitor de rasă albă își va alege un scaun *civilizat*, un scaun care să-i poată oferi confortul a cărui nevoe e *organică* tuturor celor care aparțin acestei rase care și-a pierdut coada de foarte multă vreme; dar un scriitor de rasă neagră? Aici îmi vei putea obiecta, tu sau, eventual „Academia Romînă", că oamenii de rasă neagră nu stau pe scaune. Ei și! Dacă nu stau pe scaune asta înseamnă că nu scriu. Dovediți-mi contrarul, *citind în original* operele unui scriitor de rasă neagră, care se poartă gol, e antropofag și nu stă pe scaun. Exclud rasa neagră. Cînd va bine-voi să stea pe scaun, vom sta de vorbă.

Sinteza mediului: Scriitorul *poporanist* (vezi revista „Viața Romînească") va sta pe un scaun cu trei picioare la fel cu acela pe care stau cînd își mănîncă mămăliga, eroii rustici, cărora și el le aparține (prin legături sufletești dacă nu familiare)

și între care se simte „regenerat"; scriitorul aristocrat și cu literatură aristocratizantă, va sta pe un scaun Louis XV sau Louis XVI, de un stil tot atît de autentic și de pur ca și acela al eroinelor sale (vezi Duiliu Zamfirescu).

Sinteza circumstanțelor: Scriitorul bohem va sta pe un scaun bohem, evacuat ca și el de toți proprietarii, din toate mansardele, pe toate vremile, fără nici un menajament. Așa dar vom avea un tip de scaun alarmat, cu picioarele rupte și prost reparate, un scaun anarhic, proletar. Scriitorul căsătorit și gospodar, va avea un scaun obez care nu se clintește dela locul lui din fața biuroului, un scaun căruia zilnic îi face toaleta o cucoană scrupuloasă la ștersul colbului. Vom avea un tip de scaun sedentar care n'are măcar experiența frigului sau a ploșnițelor.

Sinteza eredității: Tată, bunic și străbunic magistrat; odrasla lor ultimă, scriitor. Pe ce scaun? Este o infirmitate comună tuturor sedentarilor, dizgrațioasă și inomabilă, care implică scaunul cu fund moale sau „rondul de piele". Deci eredul acestei infirmități își va compune operele pe un scaun cu fund moale. Sau dacă va avea temeritatea să nu respecte exigențele eredității, statul pe scaun va fi un calvar, și scrierile sale vor avea grimasa celor atinși de infirmitatea de care-ți vorbeam, cînd stau pe scaune dure, și titlurile operelor sale vor fi: „Dureri tainice", Prometeu; Răstigniri". Vrasăzică scaunul este o sinteză. Și între scaun și scriitor se întîmplă fenomenul numit în chimie osmoză, adică o interpătrundere, un schimb de energii și influențe. Așa că se poate spune că operele unui scriitor sînt rezultatul colaborării permanente dintre el și scaunul său. Nu crezi? Atunci de ce scriitorul nu poate scrie decît pe scaunul *său?* (Toți afirmă aceasta). Fiindcă absența scaunului său îl lipsește de un colaborator indispensabil.

Concluzia: Arată-mi scaunul scriitorului și-ți voi spune cum e și ce scrie scriitorul. Aceasta e teorie. Dar acum să-ți indic și o latură practică a acestei teorii, o terapeutică literară. Iat-o: Scaunele de lucru ale scriitorilor morți, există, chiar dacă operele lor au pierit. La ce servesc acele scaune ilustre? La nimic. Cel mult, unele din ele, satisfac o indiscretă curiozitate a posterității, și-atît. Iar altele sînt vîndute de moștenitorii scriitorilor dacă au o valoare intrinsecă (vorbesc de scaune) sau trimise în pod dacă scriitorul respectiv n'a devenit ilustru după moarte, și scaunul său, concediat de istoria literară, n'are măcar o valoare comercială.

Grație descoperirii mele însă, acele relique pot căpăta o utilitate practică. Cum ți-am dovedit mai sus, scaunul e impregnat de personalitatea scriitorului, după cum scriitorul fusese impregnat de personalitatea scaunului. Și prin aceasta scaunul poate fi transformat într'un adevărat sanatoriu literar.

Exemplu: Criticii vigilenți semnalează publicului cetitor că junele X este atins de boala sentimentalismului. Ce-i de făcut

pentru a-l salva? Foarte simplu. O cură de două-trei săptămîni pe scaunul lui Voltaire și literatura va scăpa de un scriitor, și scriitorul va scăpa de-o boală incurabilă altfel. La noi in țară, de pildă, ași obliga pe fiecare scriitor incipient să facă o lungă siestă pe scaunul lui Caragiale, plătind, evident, o taxă acestuia. Astfel, literatura romînească ar rămînea mai saracă, numeric, iar Caragiale ar avea un venit egal cu al latifundiarilor.

Inchid toate parantezele. (Am uitat cîte-am deschis).

Cum am luat locul benjaminului m'am simțit inspirată. Și la biuroul său am compus următorul poem:

„Minunile Amorului"

„Imi plăceau fetele. Grozav îmi plăceau! Mă prăpădeam după ele! Fie micuțe, fie năltuțe, fie grăsuțe, fie slăbuțe, fie masive, fie gingașe, fie limbute, fie tăcute, fie cochete, fie simpluțe, fie istețe, fie lălîi, fie brunete, fie șatene, fie roșcate, fie blondinete, fie ochioase, fie năsoase, fie cîrnuțe, fie buzate, fie pistruete, fie șpanche,—îmi plăceau fetele și gata!... Dar de cînd te-am văzut pe tine, Unica, Adorata, Prea-Curata, Minunata, mor după tine. Și tu-mi ești și micuță, și năltuță și grăsuță, și slăbuță etc..." (Nu mai continuu ca să n'am aerul că țignesc).

De ce strîmbi din nas, Melizando? De ce nu ți place poemul meu? Fiindcă nu-i scris pe franțuzește? Ți-l traduc imediat. Nimic mai ușor!... Acuma-ți place! Dar ascultă! pe nemțește în versiunea lui Heine:

„Die Rose, die Lilie, die Taube, die Sonne,
Ich liebt' ich einst alle in Liebeswonne.
Ich liebt sie nicht mehr, ich liebe alleine
Die Kleine, die Feine, die Reine, die Eine.
Sie selber, aller Liebe Bronne,
Ist Rose und Lilie und Taube und Sonne".

Te-ai emoționat puțin! Ce vrei? Așa mi-e dat mie! Și un Neamț ca Heine te poate emoționa; eu nu!

Dar acum *atenție* ca la matematici.

Fredonam acest lied—poate cu acelaș scop cu care se introduce hîrtia de *tournesol* în baze și acizi la experiențele chimice.

Benjaminul mă aude și-mi pune—pedant, cum obișnuește—că asta e dovada telepatiei fiindcă și el fredona acelaș lied.

Ce mai spui? Pleci ochii în pămînt? Roșești? Acuma îți place poemul meu? nu-i așa?

Concluzia I: Asta înseamnă, scumpă Melizandă, că ceiace ți-am spus la Iași și ceiace ți-am scris la inceputul scrisorii, este exact. Benjaminul nu cunoaște linia dreaptă. Adina este o stea—hai să zicem—în parcursul astral al benjaminului. N'ai grijă: tot la tine ajunge.

Concluzia II: Făcînd bilanțul scrisorii mele mă întreb: adică de ce ți-am scris atîta? Simplu era să încep cu sfîrșitul și să pun punct. N'am făcut așa: de ce? Fiindcă am naravul digresiunilor precum benjaminul il are pe-al metaforelor.

Cu alte cuvinte nici benjaminul, nici eu, nu cunoaștem linia dreaptă. Dar dovadă mai concludentă decît asta, că sîntem frați, ce vrei? Și dacă sîntem frați intr'atîta—intru părinți și întru naravuri—înseamnă că-l cunosc tot așa de bine ca și pe mine. Și atunci considerațiile mele asupra traectoriei lirice a benjaminului sînt purul adevăr.

Quod erat demonstrandum.

Olguța"

— Gata, Olguța?

— Bre-bre! Ce intrare senzațională! În „marinel"!

Dănuț se gătise în alb: haină de olandă—civilă bine înțeles. Părul lins pe spate. Avea într'adevăr un aer marinăresc de june aspirant voinic și cochet, cu cearcăne marine în jurul ochilor.

— Tu nu te'mbraci, Olguța?

— Cu ce?

— Cu..

— Cu?

— ...?

— Rochia la spălat, bluza la spălat, și eu *trebue* să mă îmbrac. Cu ce? Asta-i problema. Ai cuvîntul.

— Nu, serios, cu ce te'mbraci?

— Imbracă-mă.

— Cu ce?

— N'ai prietine?

— Ei!

Dănuț se roșise. Olguța zîmbea.

— Tu știi că pămîntul e rotund?

— .. ?

— Nu știai? Află.

— Olguța, serios, cu ce te'mbraci

— Dacă pleci—urmă imperturbabilă Olguța—dintr'un punct al pămîntului, și ai fire de „globtrotter", ajungi în acelaș punct. Așa și eu. Plec dela pantaloni—singura mea îmbrăcăminte în momentul de față—și ajung tot la pantaloni, la pantalonii tăi însă

— Te'mbraci c'o uniformă de a mea?

— Ai sezisat?

— Aa! Ar fi nostim! I-am face o farsă lui Mircea!.. Nu, serios, Olguța?

— Nu, serios, Olguța?... Ești extraordinar! Cum spun ceva serios familia crede că-i glumă! Tu ești perechea Melizandei. Ii spun: „Melizando, junele R. M. S...

— Ce-i asta ?

— Adică *cine-i ăla*, vrei să spui ?

— Cine-i ?

— R. M. S., adică Minodor Stratulativ plus R. R. e de la mine.

— Cine-i acest caraghios ?

— Nu-i de loc caraghios, să mă erți ! Licențiat in drept, secretarul lui papa ; un prea frumos june,—un Pelléas, în stilul tău.

— Și ce-i cu el ?

— Ascultă cu răbdare ș'ai să vezi. Vrasăzică îi spun Monicăi : junele R. M. S. e cupidonizant față de tine. Răspunsul: „Nu ? Serios ?"

Intocmai ca tine. Ascultă, benjaminule, un aforism : numai oamenii glumeți vorbesc serios. De asta-mi place mie Caragiale, și ție nu.

— Serios, Olguța, îi face curte Monicăi ?

— Serios, foarte serios, arhi-serios. Dacă vrei să mă jur.

— Și Monica ?

— Monica ? Monica-i Monica ! Intreab-o.

— Și-l cheamă Stratulativ ?

— Plus Minodor.

— E ridicol !

— Numele, el nu. Și după cum știi, omul face numele.

— N'are nici-o importanță ! Da'mi pare așa de curios să știu că cineva îi face curte Monicăi !

— Nu-i curios de loc. Cînd e așa de frumoasă ! Ii face curte tot Iașul. Ași putea face un catalog cu numele admiratorilor.

— Poate ! Da' mie-mi pare curios !... Orice mi-i spune tu, n'o pot vedea pe Monica intre oameni. Eu o văd la noi la Medeleni, cu noi, în livadă. N'o văd pe Monica decît laoparte de lume, ca o icoană, știută din copilărie, pe același părete alb, în aceiași odae tăcută...

Cu minile în buzunar, Dănuț se plimba prin odae, agitat. Olguța mușca dintr'un covrig.

— ...Uite— urmă Dănuț—numai fraza aceasta : „Minodor Stratulativ îi face curte Monicăi",—e jignitoare...

— Jignitoare ? Pentru cine ?

— Pentru Monica.

— Nu se știe ! Asta numai ea poate s'o spue.

— Nu. Din alt punct de vedere, din punct de vedere estetic. Pe tine nu te... jignește...

— Iar ?

— ...nu te supără noțiunea aceasta mondenă, frivolă, „a face curte" alăturată de numele Monicăi ?

— Dragă metaforel, expresia „a face curte" e incompletă. E întreagă, și poate fi discutată, numai atunci cînd îi adăogi și persoana care face curte.

— Nu, Olguța. Și numele acesta Monica, și... sora noastră...

Olguța zîmbi.

— ...care-l poartă așa de firesc, au ceva religios. „A face curte" alături de cuvîntul Monica, e o impietate, o dezarmonie, ca o cutie cu fard alături de o evanghelie.

— Scrie-i Melizandei că ești jignit de succesele ei, și că alături de numele ei nu admiți decît cuvîntul dragoste : asta-i ideia, nu ?

Dănuț se înroși, și se întoarse cu fața spre fereastră.

Olguța-și reluă scrisul.

„Dragă mamă,

Degeaba te superi. Neculai nu-i nici stilat, nici meloman. Oricît i-ai spune să nu intre într'o odae fără să nu bată la ușă, el va intra ; și oricît te vei enerva că te deranjează dela pian cu discursurile lui, el te va deranja. Dar de data aceasta [fie că face—cum se spune în stil democratic. O compoziție de-a Olguței—avînd ca temă „cum este și ce face benjaminul"—atîrnă mai greu, chiar într'o inimă fanatică decît o sonată de Beethoven.

Cum este benjaminul ? Mare și frumos.

Ce face ? Bine merci.

Ce-ai spune, mamă dragă, dacă urmîndu-ți sfaturile, după aceste două concise răspunsuri, m'ași iscăli ? Vezi, mamă dragă, că uneori e mai utilă insuportabila limbuție a Olguței decît muțenia scumpă la vorbă și la scris a benjaminului !..."

— Olguța, ce scrii tu de-atîta vreme ?

— Pardon-pardon ! îl opri Olguța acoperind scrisoarea cu mîna. Fii discret, metaforel !

— De ce nu-mi arăți ?

— Fiindcă nu se poate.

— Olguța !

— Ce-ai pătit !

— Evrika ! Tu *scrii*,—răspică Dănuț accentuat sărutînd-o pe-amîndoi obrajii.

— Stop ! Stop !... Ei da, scriu.

— Scrii, Olguța ? Și tu scrii ? Jubilă Dănuț, bătînd din palme.

— Sigur, scriu scrisori, după cum vezi !

— Fii sinceră, Olguța. Mărturisește : și tu faci literatură.

— Nuu ! Faci tu pentru tot neamul !

— Dacă-i adevărat ce spui, rău faci că nu scrii, Olguța. Păcat !

— Ți-i poftă de scris ? Poftim : pune-te și scrie mamei. De cînd nu i-ai scris ?

— ...Ii scriu cîte-o carte poștală... din cînd în cînd.

— De cînd nu i-ai scris ?

— ...Dela Crăciun, mi se pare.

— Eu sînt sigură. Ascultă, benjaminule, un alt aforism: Cel mai crud animal e poetul sentimental; tigrul, care are o reputaţie de cruzime bine stabilită, mănîncă prada numai cînd i-i foame, şi după ce-a mîncat îşi linge buzele şi se culcă; poetul sentimental e crud oricînd, în mod dezinteresat—ca să zic aşa—dar varsă mereu lacrimi versificate. Asta e nesuferit!

Bufni de rîs în faţa aerului dezolat al lui Dănuţ.

— Pune-te şi scrie mamei, tigru metaforic!

Dănuţ începu să scrie pe margina ferestrei, în timp ce Olguţa îşi relua condeiul şi covrigul.

„Dragă mamă,
Iartă-mă că nu ţi-am scris de-atîta vreme..."

Se opri enervat. Pe cît scria de uşor şi direct versuri şi scrisori de dragoste, pe-atît de greu izbutea să închege o simplă scrisoare cu naraţiune curentă. Dela întâia frază se descuraja, se dezgusta. Prozaizmul şi înlănţuirea stereotipă a concretului îi apăsau condeiul, paralizîndu-l. Scrisorile pe gustul lui erau numai fulgere lirice, impresii, eliptic exprimate, şi metafore prin care sufletul să-şi plimbe lenea şi melancoliile cu trenă lungă, ca printr'o alee de plopi înalţi.

„....Nu ţi-am scris de-atîta vreme fiindcă am fost ocupat. Azi dimineaţă a venit Olguţa..."

Auzea peniţa Olguţei alunecînd cu presteţa, ca un patinator îmbătat de ger şi de viteza tăioasă. Alături de ea se simţea infirm ca un olog nevoit să-şi tîrască trupul cu mînile, din piatră în piatră.

Intoarse capul. Olguţa scria ca şi în copilărie, cu vîrful limbei afară ca o mlădie corniţă mefistofelică. Pletele-i alunecaseră pe frunte: o frunte mică dar dominînd cu arcul ei încordat rădăcina nasului, o frunte care nu chema dezmierdările plăpînde, ci da senzaţia vigoarei, vitezei şi trufiei, ca o pînză bombată de vînt, minusculă în zarea marină, dar purtătoare a unei corăbii cu bogăţii şi marinari atletici.

„Fruntea Olguţei dă nostalgia luptei" gîndi Dănuţ. Şi iarăşi, ocoli cu un fel de mînie, de ciudă, amintirea Monicăi. Dacă Monica ar fi intrat pe uşă în acea clipă, nu i-ar fi sărit înainte, nu i-ar fi zîmbit, nu i-ar fi strîns mînile. Ar fi întîmpinat-o corect, distant, poate glacial. Dar fiindcă Monica nu intra pe uşă, fiindcă Monica era departe—poate alta decît aceia pe care o ştia din copilărie—era neliniştit ca şi cum i s'ar fi furat ceva—fără să ştie bine ce—ca şi cum ar fi trecut o umbră de nour pe un îndepărtat şi veşnic vesel până atunci hotar al sufletului, ca

şi cum pe un cireş al lui, necopt încă, abea aburit de roşeaţă, s'ar fi abătut prădalnic un stol de vrăbii...

Reciti scrisoarea începută:

„Dragă mamă,
Iartă-mă că nu ţi-am scris de-atîta vreme..."

Rupse scrisoarea.

— Nu merge proza? Scrie-i în versuri. Are şi mama dreptul la o mică ofrandă de trufandale... leguminoase dacă nu florale.

— Mă duc să-ţi pregătesc o uniformă. Isprăveşte şi tu să stăm de vorbă.

Olguţa zîmbi lung în urma lui Dănuţ şi-şi continuă scrisoarea.

„...Şi-acuma după ce-am răspuns copios la întrebările: cum este şi ce face benjaminul,—să trecem la futilităţi, adică la restul lumii.

Prima cursă pe care am făcut-o sosind în Bucureşti a fost în Popa-Nan—teribil nume! Teribil trebue să fi fost şi popa!—la Cucoana Catinca. Nu te scandaliza, mamă dragă! Nu i-am sculat din somn. Erau la cafea în costum lejer. Dealtminteri tu ştii că papa şi cu mine avem o reputaţie de rău-crescuţi, care corespunde realităţii ca mai toate reputaţiile. E curios cum părerile majorităţii oamenilor—luate 'n parte—sînt subt 0 adică neghioabe. De îndată însă ce părerea devine colectivă—cum e cazul reputaţiei—e inteligentă, chiar dacă nu e răutăcioasă. Dac'am spus o prostie—şi mi se pare că aşa-i, ştii, în fuga condeiului!—teoria aceasta s'ar confirma. Inchid paranteza. Dealtfel nici nu ştiu bine dacă am deschis-o. Asta-i o scuzabilă manie a mea pe care o are şi respectabilul savant N. Iorga: jonglăm cu parantezele, el în public, eu în patru ochi.

Trebue să adaug ceva în privinţa bunei-creşteri: deşi papa şi cu mine sîntem rău-crescuţi, familia noastră e bine-crescută. Şi iată de ce: tu şi cu Monica sînteţi într'un taler al balanţei; papa şi cu mine în celălalt. Greutăţile se neutralizează. Echilibrul e stabil. Pe benjamin nu-l pun la cîntar, el fiind mai presus de astfel de aparate umane. Am vorbit bine?

Ajunsesem în Popa-Nan. Să intrăm.

— Bucuroşi de oaspeţi?

— Bucuroşi.

Aşa de bucuroşi că de-abea am scapat de-acolo.

Cucoana Catinca? C'est une femme à poigne. Un fel de Napoleon al casei din Popa-Nan. Dacă ar fi o revoluţie în Bucureşti o văd pe cucoana Catinca în fruntea Popă-Nănenilor im-

punîndu-se dictator. Mă'ntreb dacă n'ar fi fost perechea ideală a lui Herr Direktor? Pușche pe limba-mi!

Coconu Mihăiță în schimb e dulce ca vanilia. Nici n'are nevoe Cucoana Catinca să-l ducă de nas; vine el singur cu nasul magnetizat gata. Am însă impresia că dulceața dumnealui—ca să vorbesc a la Sadoveanu—e agrementată cu puțintică ironie, și pentru el și pentru ceilalți. Amîndoi sînt niște oameni de ispravă cum rar întîlnești—știi eu, cu experiența mea, pot să-mi permit astfel de reflecții! Și știe cucoana Catinca să facă o cafea! Ti-ti! Cu tot regretul, te-a pus în cofă!

Am avut o surpriză cu Hardmuth! Inchipuește-ți că nu-i de loc Hardmuth! De loc, premiant întâiu model brevetat! Dacă afirmi, de pildă, că Ștefan cel Mare a murit în 1500 în loc de —habar n'am data exactă!—nu se uită la tine cu condoleanțe avînd aerul să-ți spue: „Vai!—ce prost ești!" Vorbește ca toți oamenii, fără să intercaleze citate latinești, cum pretindeam că face cînd nu-l cunoșteam, și cum fac eu fiindcă nu știu latinește, probabil! E un fel de dulue care-a studiat la Hampel și a cetit versuri pe „banca Grațielelor". Se roșește așa de repede și de ușor încît ai impresia că are inima în cap, nu în piept. Și nu poate vorbi de București decît subt formă imprecatorie. Drept să-ți spun, mamă dragă, s'aici simt că am datoria să deschid o paranteză obiectivă,—asta îmi displace profund. Ce-i moda asta la Moldoveni să ponegrească Bucureștiul? Că-i corupt, că-i vulgar, că-i murdar, că n'are stil, că-i mahalaua Parisului, etc... Cuax? Cu Bucureștiul e ca și cu piesele frivole ale teatrelor de vară. Toți îl critică și toți îl frecventează, făcînd chiar sacrificii pentru aceasta. Mie-mi place Bucureștiul. E un oraș care cîntă—cam tare, cam fals—dar cîntă. Vibrează. E viu. Mă simt bine dispusă aici, am poftă de mîncare și nu mă simt exilată pe Calea Victoriei, pe care de altfel n'am văzut-o decît în treacăt venind dela gară,—dar mai exagerez și eu puțin!

Aceste judicioase reflecții le-am împărtășit și lui papa, cînd ne întorceam dela cucoana Catinca. Papa a căzut de acord cu mine: de n'ar uita numai, până la Iași!

Revin la duduia Mircea. Imi pare că însușirile părinților săi sînt în el în stare de indiviziune cum se spune în limbaj juridic, dar atenuate. Nu-i nici vanilie, nici Napoleon: fă și tu o medie între vanilie și Napoleon ș'ai să vezi ce esă. Ca fizic frumușel și fin: îl văd jucînd pe „L'Aiglon".

Vrasăzică ți-am vorbit și despre amicul cel mai bun al benjaminului. Invitația de a petrece vacanța la Medeleni a acceptat-o.. Cucoana Catinca: ea se exprimă pentru toți...

Am făcut o pauză. Extraordinar e papa! A sosit chiar acuma din tîrg: îmbăiat, ras, fresco, musteața puțin încrețită. Il vezi? Să aibă tupeul să mai spue că Bucureștiul e așa și pe dincolo! Dar să-ți spun în ce constă extraordinarul: ce crezi

c'a adus papa? Stridii. Se cetește: stridii, cu apă la gură. De unde le-a denișat în zi de Duminică? Mister. E extraordinar papa! Nu degeaba-i spun eu Aladin.

Nenorocirea cea mare e că benjaminul m'a îndopat cu covrigi. Ce-i de făcut? Singura soluție—acceptată de altfel, căci icoana de Herr Direktor nu s'a trezit încă, și-s două jumătate!—e să-mi fac poftă de mîncare prin mișcare, adică scriind.

Olguța.

P. S. Nu zîmbi! Așa-i. Știu. Post-scriptum-ul este benjaminul meu. Și ce nu face o mamă pentru al său post-scriptum!

Uitasem să-ți comunic că ai uitat să-mi comunici un comision capital: să-ți cumpăr levănțică. Așa-i? De adus mi-am adus aminte *acuma*, dar levănțică n'am cumpărat încă și cum sînt „și distrată și uitucă"—citez, după cum vezi, autori serioși— ce-i de făcut?

Foarte simplu. Dă-mi o telegramă urgentă. O voiu alătura imediat. Tu o trimiți numai la poștă.

P. P. S. Te rog supraveghează-l pe Cuțulachi în lipsa mea. In Monica n'am încredere: e prea moale. Ii interzic formal lui Cuțulachi, orgiile de cosmetic. Nu înțeleg de ce se încăpățînează să-și facă carare cînd e tuns chilug! Asta nu-i poate intra în cap. Dar nici eu nu tolerez cosmeticul. Dacă-l prinzi uns, pune-o pe Profira, în fața ta, să-l spele cu leșie și cu borș. Am să-l educ eu la vară.

Te sărut

Olguța".

— Olguța, nu ne tortura!
— Papa, numai să scriu o telegramă.
— O telegramă? Cui?
— Mie.

Dănuț și domnul Deleanu, se aplecară peste umerii Olguței.

„Olga Deleanu
Urgent Pitar-Moșu 20
București.

„Nu uita să-mi cumperi levănțică. Stop. Institui premiu pentru memorie o duzină ciorapi mătasă și alte surprize. Stop. Să nu-mi vii guturărită. Stop. Puneți pelerina. Stop. Nu bea apă cînd ești nădușită. Stop. Multe sărutări lui Dănuț.

Mama".

Se încinse un rîs școlăresc. Olguța-și lipi scrisorile.

— Hainele, metaforel.
— După dejun.
— Vai! Am amorțit! Nu mă pot mișca.
— Hai s'o luăm pe umeri,—propuse domnul Deleanu.
— Hop! Aii!—se văită Olguța purtată pe umerii lor, schimonosindu-se din pricina furnicăturilor.
— Herr Direktor doarme?
— Dus!
— Jos cu el!
— La moarte!
— Hai să-l trezim cu muzică. Deșteaptă-te romîne. Hai. Papa, să nu cînți fals. Atenție. Una, două, trei: Deș-teap-tă-te-ro-mi-ne...

Văzind alaiul care cobora pe scări urlînd „din-som-nul-cel-de-moa-ar-te", —Nae întoarse capul, cu buza de jos răsfrîntă, ca în fața unui spectacol indecent; în timp ce eșind din etac in halat de odae, cu monoclul în ochi și țigara în gură, Herr Direktor exclamă frecîndu-și tîmplele:

— Is beat sau nu-s beat?
— ...În-ca-re-te-aaa-dîn-ci-i-ră, bar-ba-rii de tira-a-ani, barba-rii-de-ti-rani..."
— Is treaz, fraților, dar nu va ține mult!

Și intrînd în pas cu cortegiul Olguței, intonă cu glas dogit:
— „A-cum-ori-ni-cio-da-tă, cro-eș-te-ți-al-tă-soa-ar-tă.."

In urma corului care rîdea cintind în sufragerie, Nae își frecă ochii, și încordîndu-se, intră demn în infern.

(Va urma)

Ionel Teodoreanu

Ideia de serie și istoria *

In privința caracterului științific al istoriei, părerile gînditorilor sînt împărțite. Pe cînd unii susțin, adoptînd unele idei ale lui Schopenhauer, că istoria nu e o știință, fiindcă nu poate generaliza și sistematiza, alții din tabăra pozitivistă (Comte, Buckle, Lacombe), cred că ea va deveni o știință, numai dacă va căuta să descopere legile ce cîrmuesc succesiunea faptelor din care e alcătuită, după modelul științelor naturii.

Impotriva acestor gînditori, Xenopol apără cu vigoare, caracterul științific al istoriei. Ea nu poate formula desigur legi, căci faptele cu care se ocupă, spre deosebire de acele care formează obiectul științelor teorice, sînt, după cum au observat foarte bine Carl Menger și Hermann Paul și în timpul din urmă Windelband și cu deosebire Rickert, individuale. Nu însă orice fapt individual e și istoric, remarcă Xenopol, discutînd concepția lui Rickert. Științele de legi se raportă ades, la fapte individuale (inelele lui Saturn, de pildă în Astronomie). Rickert trece deasemeni prea repede asupra unor fapte ca transformarea soarelui sau a pămîntului în periodele geologice, fapte universale și generale în spațiu, dar care nu au apărut decît o singură dată.1

El omite după părerea lui Xenopol un element esențial în construirea individualului istoric, timpul.

*** Acest articol formează un capitol din lucrarea „Xenopol, teoretician și filozof al istoriei", care va apărea în curînd.**

1 Rickert numește asemenea fapte „relativ istorice", „Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung", II. Auflage, 1913, p. 262.

Și într'unul din ultimele lui articole, consacrate operei filozofului german, accentuînd ideile care îl separă de acesta, Xenopol se exprimă mai categoric încă, ca în „Théorie de l'histoire". „Intervenția timpului în fenomene și nu ca un cadru mort al producerii lor, ci ca o întrupare vie a forțelor transformatoare, iată celace conferă fenomenelor, caracterul lor istoric". „Împotriva părerii lui Rickert, după care istoria e identică cu știința individualului, noi susținem și cu deplină dreptate, că istoria e același lucru cu evoluția în timp, indiferent, dacă avem aface cu fapte individuale sau generale în spațiu".[1]

Dar pentru ca aceste fapte, pe care în opoziție cu acele de repetiție, Xenopol le numește succesive, să poată forma obiectul unei științi, ele trebue, după părerea lui, să fie încadrate în altele cu un caracter mai general sau universal.

Numai astfel, istoria va putea alcătui un adevărat sistem.

Pentru științele teorice, care se ocupă cu faptele de repetiție, cadrele generale sînt date de legi.

Ce echivalent ar putea să îndeplinească, în științele de succesiune, rolul pe care în științele de repetiție îl joacă legea, ca element organizator?

Pe cînd unii filozofi germani ca Windelband, Rickert au căutat acest echivalent în noțiunea generală de valoare, Xenopol îl descopere în aceia de serie.

Cadre generale, înlănțuind fapte individuale de dezvoltare de orice fel, ele au existat, spune Xenopol, totdeauna și apar odată cu știința istorică. Spre deosebire de noțiunea de valoare, care aparțin numai dezvoltării omenești, ele se găsesc însă, în tot domeniul succesiunei.

Astfel, în dezvoltarea scoarței terestre, găsim seria principală datorită transformărilor provocate de răcirea scoarței, apoi seriile componente ale terenurilor eruptive și sedimentare, subdiviziunea în perioade și caracterizarea prin faune și flore diferite. Dacă trecem la dezvoltarea organică, găsim serii de plante și animale, care transformă insensibil speciile în specii noi. Deși fragmentare și incomplecte, aceste serii există totuși și științele dezvoltării materiei tind mereu să umple lacunele, ce prezintă uneori seriile, pentru a reface lanțul. În preistorie cași în istoria omenirii, primele serii, acele ale vechilor civilizații sînt deasemeni incomplecte și nu devin mai bogate, decît cînd ne apropiem de prezent.

Cercetînd diferențele și apoi caracterele comune ale seriei și ale legii, Xenopol găsește că prima diferență e acea privitoare la timp. Pe cînd legea e rezultatul condensat al tuturor fenomenelor de aceiași natură într'un singur fenomen tip, exprimînd esența lor, scoțînd în relief elementul comun cu neglijarea diferențelor lipsite de importanță și sustrăgîndu-se astfel prin generali-

[1] Natur und Geschichte. Historische Zeitschrift, 1914.

zare, acțiunii modificatoare a timpului, seria posedă cu totul alt caracter.

Ea înlănțue (și aceasta se aplică oricărei serii de dezvoltare), o succesiune de fapte, care pornesc dela un nucleu, se ridică sau se scoboară, pentru a ajunge la un rezultat, care dă numele seriei.

Seria terenurilor primitive se compune astfel din succesiunea terenurilor silurian, devonian, carbonifer și permian, fiecare din aceste terenuri constituind la rîndul lor, o serie de depozite succesive. Seria epocii preistorice a vîrstei de piatră trece prin formele succesive ale epocii cheleene, musteriene, solutriene și magdaliniene. Dezvoltarea libertăților engleze își are originea în cucerirea normandă și se desfășoară printr'un mare număr de fapte și peripeții, până la constituția din 1688, care fixează definitiv triumful constituționalismului. Renașterea artistică începe în Italia cu Nicolai Pisano și pătrunzînd spiritele tot mai profund, face să triumfe reîntoarcerea sculpturii și picturii la formele frumoase ale antichității, în timp ce în Flandra o mișcare analoagă aduce imitația formelor naturii.

Deși poate fi, în ceiace privește spațiul, universală (transformarea primitivă a nebuloasei din care a eșit sistemul planetar), mai mult sau mai puțin generală (transformările geologice și epocile preistorice) sau individuală (istoria omenirii), seria istorică e totdeauna unică și particulară, în curentul în care se îndeplinește și e înlănțuită indisolubil.

Pe cînd legea e independentă de timp, seria nu există dar, decît în cursul curgerii sale. *Legînd însă în timp, faptele individuale,* ea dacă nu distruge, neutralizează cel puțin, acțiunea individualizatoare a acestuia.

O altă diferență e după Xenopol aceia, că legea sfărîmă tiparul faptelor din care a fost extrasă, nelăsînd să subsiste decît caracterul lor comun; iar faptele trecute sau prezente, care intră în compoziția ei, dispar în creuzetul ce le topește și le confundă într'un amalgam unic. Seria dimpotrivă, nu distruge faptele care au servit la formațiunea ei, ci le lasă să subsiste în întregime iar *ideia,* care domină seria și reunește toate faptele individuale într'o unitate superioară, formează *legătura ce le înlănțue.*

Diferența de constituție dintre lege și serie, observă Xenopol, are o consecință importantă. Pentru a poseda o lege, e deajuns să cunoaștem formula ei abstractă, pe cînd seria, fiind constituită de o înlănțuire de fapte diferite și acestea perzistînd în toată plenitudinea lor, cunoștința numai a ideii abstracte care dă numele seriei, fără aceia a faptelor ce o constitue e numai o pseudo-știință care nu îmbogățește spiritul.

Motivul pentru care legea distruge faptele din care e extrasă, pe cînd seria le lasă să subsiste, a fost dat spune Xenopol, de Rickert, atunci cînd a arătat că generalul, pe care-l întîlnim în istorie, e diferit de cel pe care-l întrebuințează științele de legi.[1]

[1] Les quatre modes de l'universel en histoire. Revue de synthèse historique. 1901.

Pe cînd, in lege, faptele singulare sint exemplare, din care e abstrasă noțiunea generală, în istorie fenomenul general (celace Xenopol numește serie) este *un tot*, (ein historisches Ganze) în care faptele componente sint părți.[1] Totul însă, nu poate exista dacă părțile componente dispar.

Xenopol adoptă deasemeni, părerea lui Rickert,[2] după care raportul intre sfera și conținutul noțiunilor, in științele care au ca obiect individualul, nu e acel pe care-l cunoaște logica tradițională. Pe cînd in științele de legi, cu cit o noțiune e mai generală și are o sferă mai intinsă, conținutul său e diminuat, în științele individualului, dimpotrivă, cu cit noțiunea e mai generală, cu atit conținutul ei crește.

In geografie, de exemplu: basinul unei mări sau al unui fluviu e mai bogat în conținut, ca acel al afluenților.

Seria războaelor ruso-turce conține mai multe noțiuni decit una din ele, de pildă, acea dela 1768—1774. Seria revoluției franceze, mai multe decit acea a adunării legislative.

Seria are însă și alte caractere, care dacă o disting de lege, scot în lumină funcția ei logică, identică cu a acesteia și o fac capabilă să servească ca factor organizator al științelor istorice.

Ea conține, în primul rînd, *un element general*, mai comprehensiv decit faptele individuale din care se compune, element care, cu toată intinderea lui mai mare, se deosebește de lege, prin aceia că rămîne totuși individual, în celace privește timpul (nereproducîndu-se decit o singură dată în cursul lui, fără a putea să se repete).

Seria e dar generală, în celace privește forma; individuală, din punct de vedere al timpului.

Faptul că seria nu se repetă în timp, e însă indiferent pentru organizarea științifică a disciplinei istorice. Important e, că ea servește pentru reunirea în fascie a mai multor fapte singulare, ușurind astfel, pentru spirit, stăpinirea fenomenelor, asemeni legii, în domeniul repetiției. Cunoștința nu poate lua un caracter științific, decit intrînd în cadrele generale ale noțiunilor abstracte și acest lucru se indeplinește tot atit de bine prin mijlocirea seriei, cași prin acea a legii.

Seria nu se raportă, ce e dreptul, decit la un singur șir de fenomene. Seria, care dă naștere constituției engleze, de pildă, nu se compune decit din faptele care se raportă la ea, dar legea e

1 Asemenea noțiuni istorice *individuale* dar *colective* ca *Renașterea, Reforma, Creștinismul* pe care pe nedrept Max Weber le consideră uneori, ca „Idealtypen", Alexander von Schelling le numește *relativ istorice*.

(Die logische Theorie der historisch. Kulturwissenschaften v. Max Weber, Der logische Typus der Kulturwissenschaft, Archiv für Sozial Wissenschaft u. Sozial politik, 1922, 49 Band Heft 3).

2 Op. cit., p. 366. In noțiunea de *historisches Ganze* cași în aceia a individualului istoric, se intilnesc după Rickert, două caractere: „die der Einheit einer Mannigfaltigkeit und die der Einzigartigkeit", op. cit., p. 366.

absolut în acelaşi caz. Și ea nu cuprinde decit o singură clasă de fenomene, redată prin fenomenele tip generalizate. (Legea după care unele minerale cristalizează în forma cubică, de exemplu, nu privește decit cristalizarea acestor minerale determinate). Dacă seria reproduce dezvoltarea unei succesiuni parțiale și legea reproduce modul de manifestare al unei repetiții parțiale. Și dacă legile parțiale se contopesc în altele mai generale, până la ultimele limite ale abstracției și seriile mici se incorporează, în altele mai comprehensive.

După cum legea ascensiunii baloanelor e dominată de acea a căderii corpurilor și aceasta de a gravității, seria războaelor italiene ale Franței, intră în acea a întăririi puterii regale și aceasta e subordonată, seriei istorice a civilizației moderne.

O a doua analogie, care apropie seria de lege, din punct de vedere logic, e dată de mijloacele ce întrebuințează ambele elemente generale ale cugetării științifice, pentru a se constitui.

Dacă *legea* pune în acțiune *generalizarea*, care reunește într'o fascie faptele individuale identice, pentru a le cuprinde într'o singură trăsătură, *seria înlănțue faptele individuale diferite*, pe firul *cauzalității*.

Stricta înlănțuire cauzală dă expunerii istorice caracterul ei științific.[1]

Cit timp faptele succesive sint expuse numai, unul după altul, cum au făcut și fac încă mulți istorici chiar azi, fără a se preocupa de lanțul cauzal, care le leagă în serii de succesiune, putem avea materialul, însă nu o știință a istoriei. Căci dacă în științele teorice, cercetarea cauzei poate avea loc, dar nu e indispensabilă, istoria științifică nu poate exista fără de stabilirea cauzelor care leagă faptele succesive.

Impotriva filozofilor ca Schopenhauer sau Tönnies și a istoricilor ca Eduard Meyer, după care istoria e lipsită de un caracter sistematic, neputind să coordoneze, să supra-ordoneze și să subordoneze adevărurile ce cuprinde, Xenopol susține că seria ca element organizator permite în înlănțuirea succesivă, stabilirea unui sistem de adevăruri, în stare a constitui o disciplină științifică.

Seriile mici sint cuprinse, în adevăr, în altele mai intinse, și acestea în altele de o mai mare envergură. Dar diferitele popoare pot da naștere la serii paralele sau coordonate, astfel că cele trei condițiuni ale unui sistem: subordonarea, supraordonarea și coordonarea adevărurilor se regăsesc în dezvoltare și în istorie. O serie universală, acea a evoluției intregi, domină toată dezvoltarea, după cum în știința faptelor de repetiție, un mare principiu, acel al conservării energiei, le reunește pe toate într'o fascie comună. Ori, ce este acest eșafodaj de adevăruri suprapuse unele

1 „Sarcina istoriei nu e numai de a expune ce a fost, dar și de a cerceta cauzele care au produs, celace a fost", (Rickert, op. cit., p. 367).

altora, decît un sistem științific și întrucît diferă el de ansamblul științelor de legi, care conține deasemeni adevăruri aranjate într'un mod ierarhic?

*

Inainte de a examina în mod critic noțiunea de serie ca principiu de sistematizare a istoriei, cercetînd înrîuririle subt care ea s'a format în spiritul lui Xenopol, dificultățile ce prezintă cași valoarea ei explicativă, să ne oprim o clipă la cîteva chestiuni de principiu.

Istoria astfel cum o concepe Xenopol, corespunde, și lucru e ușor de văzut, modului tradițional, în primul rînd, *descriptiv* și *narativ*, în care ea a fost mai ales tratată și înțeleasă. Dacă istoria astfel concepută, constitue o adevarată știință sau rămîne numai „o știință aproximativă și rușinoasă" cum se exprimă în termeni așa de vii H. Berr[1] sau „cea mai neștiințifică dintre discipline" cum spunea Burkhardt, mi se pare mai mult o ceartă de vorbe. Căci cine ar putea să conteste, că știință adevărată sau nu, istoria tradițională rămîne nu mai puțin, după justa expresie a lui Eduard Meyer „o formă prețioasă a activității noastre intelectuale". O problemă rămîne însă deschisă. Cînd Xenopol, combătînd alături de Rickert, pe gînditorii care vor cu orice chip să generalizeze și să formuleze în istorie legi după exemplul științelor naturii, susține că, de cîte ori, noile adevăruri pe care într'o disciplină dezvoltarea spiritului le face să iasă din necunoscut nu intră în cadrele prea înguste ale logicei tradiționale, aceasta trebue lărgită sau cînd afirmă că fiecare știință, trebue să aibă logica ei specială, el are desigur dreptate. Contribuțiile aduse de ambii gînditori, în domeniul acestei *logici a succesiunei*, care după părerea lui Xenopol își așteaptă un Bacon al său, în celace privește modul de formare cași raportul dintre noțiunile de care se servește mai mult inconștient istoricul, mi se par deasemeni, cu toată părerea opusă a lui Barth,[2] importante.

1 H. Berr, La synthèse en histoire, 1911, p. 112 (Conclusion sur la contingence).

2 Barth (Philosophie der Geschichte als Soziologie, 2 Aufl, 1921, p. 92) contestă părerea lui Rickert și Xenopol, după care în istorie, noțiunile sau seriile cele mai întinse au un conținut mai bogat ca cele subordonate lor, considerînd această excepție dela regulele logicei formale numai ca aparentă. Un inel din seria istorică este totdeauna, după el, mai bogat ca conținut, decît întreaga serie, căci în el, *apar momente speciale care* nu sînt comune întregii serii. Astfel, între 1789 și 1815 s'au născut în Franța *zece constituții diferite*, toate bazate pe ideia comună a reprezentării *poporului*, dar fiecare, cu o realizare specială a acestei idei, (Op. cit. p. 92). *Dar ideia comună a reprez. poporului*, așa cum o înțelege Barth nu e un „historisches Ganze" sau un „historische Zusammenhang" sau o serie, ci o noțiune *abstractă* și *neistorică (naturwissenschaftliche)* cași aceia de *„economie naturală"* sau *„biserică"*, (Vezi: A. von Schelling, op. citată).

Sarcina logicei, nu se reduce însă, numai la „înțelegerea științelor prezente". Ea caută, în același timp, să determine *și condițiile fundamentale ale științei*, în genere.

Pentru aceasta, logica examinează nu o singură știință ci totalitatea lor, în raport cu funcțiile gîndirii noastre.[1] Această examinare arată însă, în mod netăgăduit, că toate științele tind, ca spre un termen ideal, *la formarea noțiunilor și stabilirea legilor*.

Și fără a susținea, împotriva lui Xenopol și Rickert că unitatea metodei științifice rezultă din a legilor gîndirii însăși sau a admite fără de rezervă *monismul*, care poate fi numit și un *naturalism metodologic* al unui Riehl,[2] Barth sau Goblot ne putem totuși, dela început întreba, dacă o disciplină care caută să sistematizeze faptele *pe simplul nex al cauzalității individuale* sau contingente, e în stare a satisface în mod complect nevoia profundă de a înțelege și explica fenomenele, a inteligenții noastre?

Analiza critică, cași cercetarea modului de funcționare a noțiunii de serie vor lămuri întrucît îndoiala noastră e justificată.

*

Deși Xenopol nu ne dă nici-o lămurire asupra originei acestei noțiuni care formează *una din piesele capitale ale teoriei sale*, mi se pare probabil, că ea i-a fost suggerată de un pasaj destul de cunoscut din opera lui Cournot.

Căutînd să explice ideia de hazard, de care și-a legat cu deosebire numele, după ce afirmă că orice eveniment are o cauză și că determinismul universal e fundamentul științei, filozoful francez scrie următoarele: „Spiritul concepe în mod necesar lanțul cauzelor și al efectelor, care se succed în timp (și în care fiecare termen sau inel joacă rolul de efect, în raport cu termenii antecedenți și cel de cauză, în raport cu cei următori) ca alcătuind o serie, din genul celor ce geometrii le numesc *lineare*; fiindcă chipul cel mai simplu prin care pot fi reprezentate este imaginea unor puncte aliniate unul după altul. Această serie o concepem ca prelungindu-se la infinit".[3]

Deși asămănarea între conținutul acestui pasaj și unele caractere pe care Xenopol le atribue seriei și cauzalității în suc-

1 „Metodologia, scrie d. Petrovici, se poate alcătui, în mod istoric fără concursul momentan al științei logicei. Dar această situație nu poate fi definitivă. *Raționalizarea ulterioară* a metodelor, derivarea lor din formele minții noastre, e un lucru care se impune, în chipul cel mai hotărît". (Probleme de logică, Ed. II. 1924, Considerări asupra metodologiei, p. 57).

2 Logik und Erkenntnistheorie, p. 86, (Einheit der wissenschf. Methode), Systematische Philosophie, Die Kultur der Gegenwart, Ed. II, 1908.

3 Essai sur les fondements de nos connaissances, Nouv. ed. Hachette, 1912, § 25, p. 29. Prima ediție e din *1851*.

cesiune, mi se pare greu de contestat, deosebirea de concepție între cei doi cugetători e de fapt profundă.

Căci noțiunea de serie, așa cum o găsim la Cournot, e departe de a avea în domeniul istoriei, importanța și rolul pe care ea îl îndeplinește în teoria lui Xenopol.

Pe cînd acesta concepe seria, în opoziție cu legea, ca elementul de sistematizare al succesiunei, care deosebește istoria de științele teorice, pentru Cournot dimpotrivă, *devenirea nu exclude ordinea* și degajarea *unor legi care să fie în funcție de timp rămîne posibilă.* Ceiace face distincția esențială dintre istorie și știință, scrie el, nu e faptul că „una nu îmbrățișează decît succesiunea evenimentelor în timp, pe cînd alta se ocupă de sistematizarea fenomenelor, fără a ținea samă de timpul în care acestea se îndeplinesc".[1]

„Descrierea, continuă Cournot, a unui fenomen, ale cărui faze se succed și se înlănțue în mod necesar după legi cunoscute prin raționament sau experiență, e de domeniul științei și nu al istoriei. Știința descrie *succesiunea* eclipselor, *propagarea unei unde sonore*, cursul unei boli care *trece prin faze regulate* și numele de istorie nu se poate aplica decît abuziv unor asemenea descrieri pe cînd istoria intervine în mod necesar, acolo unde vedem, nu numai că teoria în starea ei de imperfecție actuală nu e deajuns pentru *a explica fenomenele, ci chiar* teoria cea mai perfectă *ar cere concursul datei istorice*".

Dacă *hazardul* e, după cum vedem, elementul propriu și caracteristic al istoriei după Cournot, ea nu se reduce totuși, pentru dînsul, *la o simplă succesiune de hazarduri* sau la o notațiune *de coincidenți.*

„Nu este istorie propriu zisă acolo unde toate evenimentele derivă necesar și regulat, unele din altele, în virtutea unor legi care stăpînesc sistemul și fără concursul accidental al unor influențe străine sistemului pe care-l îmbrățișează teoria; nu este deasemeni istorie, în adevăratul senz al cuvîntului, pentru o urmare de fenomene, fără nici o legătură între ele.

Registrele unei loterii publice nu pot constitui o istorie și nici analele în care preoții antici consemnau monstruozitățile și minunile, deși ele se succedau într'o anumită ordine cronologică. Dimpotrivă, un joc ca al trictracului, unde fiecare lovitură adusă de circumstanțe fortuite, influențează asupra rezultatului loviturilor următoare sau un joc de șah, unde determinarea reflectată a jucătorului se substitue hazardului zarului, astfel că ideile lui încrucișîndu-se cu ale adversarului să dea loc unei mulțimi de întîlniri accidentale, întrunesc condițiunile unei înlănțuiri istorice".[2]

Gen intermediar între deducție și narație, *istoria* e formată

---

1 Același operă, p. 460. Deasemeni Cap. XX, „Du contraste de l'histoire, de la science et de la philosophie de l'histoire, p. 444—472.

2 Același operă, p. 461—462.

după Cournot *„dintr'un amestec de legi necesare și de fapte accidentale"*.[1] și rolul „etiologiei istorice" e acel de a separa accidentalul de necesar, *cauzele ocazionale de rațiunile constituționale*".[2] „Științele care trebue să țină mai mult socoteală de hazard, au totuși de dat socoteli și rațiuni: speranța nu le e interzisă nu numai de a discerna fapte dominante, dar de a degaja *tendinți generale, poate chiar de a formula legi*".

Pe cînd *Cournot*, spirit vast dar în același timp subtil și bogat în nuanțe,[3] deși a scos în relief cu o rară adîncime, rolul hazardului, rămîne totuși în probabilismul său ca matematic, om de știință și economist, pătruns de ordinea rațională a lucrurilor, atît în domeniul istoriei cît și în acel al întregului univers, Xenopol, impresionat probabil în primul rînd în practica lui de specialist de evenimentele politice, în care contingența e cu deosebire vizibilă,[4] concepe noțiunea de serie într'un antagonism ireductibil cu acea de lege și respinge ca absurdă ideia uniformităților de succesiune, așa cum se găsește la Mill sau aceia a legilor de evoluție, formulată de Cournot.

Sentimentul insuficienței explicative a cauzalității individuale și contingente, înăuntrul seriei, îl face ce e dreptul, să recurgă la un alt factor. Acesta nu mai aparține însă domeniului empiric și după cum vom vedea, istoricul face loc aici, metafizicianului.

În același ordine de idei pe care am întîlnit-o la Cournot intră și judicioasele obiecții ridicate de Rickert împotriva noțiunii de serie, așa cum a fost formulată de Xenopol.[5]

Ideia de serie, susține Rickert, nu trebue luată ca principiu de sistematizare. Neexcluzînd în realitate generalizarea, ea poate da naștere la confuzii și nu e aptă să procure adevărata ei bază, unei logici a istoriei, care are ca obiect, numai individualul.

Desigur, recunoaște el, stadiile sau fazele unei serii nu se repetă, nici nu formează un ciclu și succesiunea lor e caracterizată printr'o veșnică schimbare.

Totuși, făcînd abstracție de diferențele individuale a mai multor serii diferite, cînd aceste diferenți nu sînt prea mari, putem ajunge la o noțiune care să păstreze numai ceiace e comun, adică ceiace se repetă în ele.

---

1 Matérialisme, vitalisme, rationalisme, 1875, p. 229.

2 Considérations sur la marche des idées et des événements dans l'histoire, 1872, Préface, Tome, I, p. 10.

3 Tarde numește pe Cournot „un Sainte Beuve al criticei filozofice. (L'accidentel et le rationnel dans l'histoire d'après Cournot), Revue de métaph. et de morale, 1905.

4 Pe cînd Xenopol consideră fenomenele politice ca element principal al istoriei, Cournot vede în ele aspectul ei, cel mai superficial, acordînd toată atenția ideilor științifice și fenomenelor economice. (Considérations sur la marche des idées. 1872, Cap. I, De l'etiologie historique et de la philos. de l'histoire, p. 1—18).

5 Die Grenzen der naturwissenschf. Begriffsbildung, Eine logische Einleitung in die histor. Wissenschaft, 1913, II Aufl, p. 393—395.

Astfel, putem spune că în fiecare an, după iarnă urmează primăvară, după aceasta vara, toamna, apoi iar iarna şi că acelaşi ciclu începe din nou şi se repetă totdeauna.

Ciclul nu există, fără îndoială, decît în raport cu noţiunea generală a celor patru anotimpuri şi ideia unei repetiţii a realităţii deasemeni, numai întrucît ţinem samă de aceia ce au comun între ele diferitele anotimpuri. Ca realitate individuală însă, cursul unui an a fost şi va fi totdeauna unic şi diferit de al altuia.

Contradicţia dintre repetiţie şi schimbare se rezolvă complect, după Rickert în acea logică, dintre general şi individual şi istoria poate fi considerată ca alcătuită din serii, însă numai întrucît e ştiinţa individualului.

Căci noţiunea de serie, singură, nu e suficientă pentru a defini evoluţia istorică. Orice realitate fiind, spune Rickert, într'o neîncetată schimbare, aceasta nu rămîne străină nici ştiinţelor naturii.[1]

Acolo unde ştiinţa teorică consideră diferite serii de schimbare, în ceiace au comun, se naşte, în adevăr, noţiunea unei repetiţii, dar înăuntrul fiecării din aceste repetiţii, rămîne conservată după Rickert şi schimbare căci avem totdeauna a face cu schimbarea unei serii de stadii diferite între ele, ba chiar schimbarea numai, defineşte, din punct de vedere al conţinutului, noţiunea generală şi teoretică a faptului care se repetă.

Deaceia, după cum putem considera o serie individuală şi unică în ceiace are diferit de toate celelalte, cum face Xenopol, ne putem ridica la *noţiuni generale asupra* seriilor sau a stadiilor lor succesive, ba chiar putem vorbi,—şi aici Rickert se întîlneşte cu Cournot (a cărui operă nu pare să o fi cunoscut, de altfel) de *legi ale schimbării*, care afirmă că într'o anumită serie, stadiile diferite între ele ale schimbării, se succed în mod necesar. Pretutindeni unde o noţiune A apare, stabilim de pildă, că alta îi urmează în timp, care cade subt a doua noţiune generală B şi după aceasta, alta care se subsumează noţiunei C.

Repetiţia caşi succesiunea, într'o serie formată din diferite stadii, nu se exclud dar, din acest punct de vedere şi noţiunea de evoluţie, ca o serie de schimbări, aparţinînd deopotrivă concepţiei realităţii ca natură (adică ştiinţelor teoretice, de legi) caşi realităţii ca istorie, urmează că ideia de serie e improprie de a defini istoria

Această noţiune, conchide Rickert, e prea largă, căci *există serii care nu sînt istorice*...

Consideraţiile precedente privesc, după cum e uşor de văzut, noţiunea de serie în întregul domeniu al succesiunii, adică istoria în toată extensiunea ei.

Să ne oprim acum asupra modului special în care Xeno-

1 „Geschichtsphilosophie" in „Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Iahrhunderts", Festschrift für Kuno Fischer, 1907, p. 356.

pol, concepe această noţiune, în domeniul mai restrîns al istoriei omeneşti.

În opoziţie cu legea, care pune în acţiune *generalizarea*, reunind în fascie faptele individuale identice, seria înlănţue, după Xenopol, în acest domeniu, faptele individuale diferite, pe *firul cauzalităţii*.

Pe cînd sociologii din şcoala lui Durkheim, ca Simiand,[1] caută în istorie cauza, în „antecedentul legat prin relaţia cea mai generală", Xenopol pare a considera drept cauză caşi Seignobos[2] „antecedentul legat prin relaţia cea mai particulară". Cum însă pe firul cauzalităţii apar motivele psihice ale acţiunilor omeneşti *cauza capătă, înăuntrul* seriei, o importanţă cu totul specială. Deşi, după cum am văzut în capitolul consacrat acestei probleme, cauzalitatea în succesiune se confundă pentru Xenopol, parte cu contingenţa şi parte cu cauzalitatea psihică, de a cărui superioritate (asemeni lui Dilthey şi Wundt) el pare a-şi da samă, cînd e vorba de explicarea adevărată a fenomenelor, Xenopol nu distinge cu o claritate suficientă sau trece alături de unul din caracterele ei esenţiale.

Recunoscînd asemeni lui Gabriel Monod[3] importanţa seriei ca un cadru natural al istoriei, cunoscutul istoric şi teoretician Ernst Bernheim scrie următoarele: „Dacă Xenopol şi-a dat samă de însemnătatea formativă a noţiunii de evoluţie, el face abstracţie de definiţia conţinutului său, nesocotind *caracterul teleologic* (zwecksetzende) al *subiectelor evoluţiei*. Xenopol nu se opreşte asupra *legăturii*, care reuneşte faptele individuale, asupra celace el însuşi numeşte *ideia* care domină seria. Dar obiectul istoriei e activitatea omului ca fiinţă socială şi această *activitate e teleologică*".[4]

Respingînd concepţia lui Renouvier şi acea mai recentă a lui Münsterberg,[5] care reluînd unele idei ale lui Fichte, înlătură complect cauzalitatea din istorie şi considerînd-o ca un produs al voinţei libere, reduce această disciplină la o simplă cercetare *a scopurilor*, cei mai mulţi gînditori admit în istorie, alături de explicarea cauzală, *ca o complectare indispensabilă* a ei, acea teleologică.

„Orice eveniment istoric, scrie Otto Braun[6] aparţine unui complex sau tot viu („Lebenszusammenhang"), caracterizat prin înalte scopuri culturale. (E ceiace Dilthey numeşte „teleologischer Struktur zusammenhang" şi Rickert „teleologische Dependenz")".

1 Bulletin de la société française de philosophie. La causalité en histoire. Mai, 1906.
2 Aceiaşi publ. 1907. Mai, Iunie, Iulie şi 1908, Iunie.
3 De la méthode dans les sciences. L'histoire. 1911.
4 Lehrbuch der historischen Methode. 1908. Ed. 5 şi 6. Cap. Begriff der Geschichtswissenschaft.
5 Philosophie der Werte, 1908, p. 160. (vezi şi E. Becher, op. cit., Cap. Kausal prinzip und Willensfreiheit in der Geschichte).
6 Geschichtsphilosophie, 1913, p. 63.

H. Berr acordă deasemeni, o importanţă capitală în istorie acelui element al cauzalităţii pe care, spre deosebire de celelalte două: *contingenţa* (care e succesiune) şi *cauzalitatea necesară*, care formează obiectul sociologiei (confundindu-se cu repetiţia), il numeşte *logica internă a ideilor*.

In locul idealismului vechilor filozofi ai istoriei, care tratind în mod masiv istoria umanităţii şi urmărind mersul ideii au avut totuşi intr'un anumit senz o intuiţie justă asupra ei, el recomandă „un idealism experimental, care să se înrădăcineze în psihologia pozitivă, pentru a se preciza şi ramifica în istoria ideilor"[1]

Rolul său e cercetarea „genezei ideilor individuale, a cursului logic al cugetării reflexive ca şi acţiunea acestor idei, adică efectele practice ale raţiunii"

Pe cind cugetătorii de mai sus, accentuind aspectul finalist al cauzalităţii în istorie,—deşi interpretarea actelor individuale şi mai mult încă acea a actelor colective e adesea eronată şi motivele adevărate şi profunde sint greu de pătruns,—rămin pe terenul psihologic, care e în acest domeniu şi acel al realităţii empirice, Xenopol il neglijează sau caută să-l depăşească, prin speculaţie.[2]

1 Op. citată, p 217—218.

2 Intr'o direcţie, în unele privinţi cel puţin analoagă, a încercat de curind Ernst Troeltsch, o interesantă renovare a idealismului hegelian, în domeniul istoriei. Iată citeva caracteristice pasaje din importanta lui operă „Der Historismus und seine Probleme", apărută în 1922. „Pentru gindirea istorică, faptele nu sint definite numai prin raporturi particulare a diferitelor fenomene psihice, ci mai degrabă fenomenele pur cauzale apar în acelaşi timp dominate şi definite de o unitate de senz sau de o tendinţă care lucrează în ele. Ea e adesea greu de recunoscut în jocul schimbător al evenimentelor, este totuşi pretutindeni activă şi nu putem să îmbrăţişăm şi să înţelegem un complex sau tot istoric, fără aşa numitele idei istorice: Creştinismul, Renaşterea, Capitalismul, Feudalismul etc.", (p. 54). „In faţa noţiunii ştiinţifico-mecanice a cauzalităţii, nu stă numai cauzalitatea individuală, ci mai stă încă înlăturarea cauzalităţii faptelor unice printr'o continuitate a senzului, valorii sau ideii, care domină totul. Intr'un asemenea complex, care nu are nimic mecanic, chiar apariţia originalităţii creatoare e mai puţin izbitoare", (p. 55). „Aceasta nu înseamnă că în detaliu, faptele nu trebue să fie legate şi explicate după legea psihologico-cauzală, ci că asemenea cazuri îşi au izvorul şi sfirşitul, în acea continuitate a senzului sau ideii, întru cît e vorba de un complex istoric mai întins. E diferenţa pe care o face Hegel, între cercetarea dialectică concretă şi acea reflexiv abstractă a complexelor schimbătoare ale istoriei, diferenţă care îşi are originea în realitatea lucrurilor şi care se reduce pentru unii la aceia, dintr'o logică emanatistă şi alta empirico serială. Această diferenţă se impune în mod necesar cugetării istorice şi greutatea constă numai în reunirea amindurora", (p. 56).

Seriile lui Xenopol, deşi el pomeneşte cu prilejul lor „de ideia care reuneşte în ele faptele şi le domină" nu pot fi totuşi interpretate, cum s'ar părea la prima vedere, în senz hegelian. Căci în exemplele prin care-şi ilustrează concepţia, după cum vom vedea mai jos, Xenopol se opreşte cu insistenţă asupra forţelor, noţiuni chaotice şi obscure, care cum observă cu drept cuvint Troeltsch (analizind opera gînditorului romîn cu simpatie şi comprehensiune), nu derivă din dialectica ideilor, ci corespund destul de confuz cauzalităţii necesare sau mecanice, fără a exclude totuşi, din sinul lor, orice senz sau valoare.

Scopurile urmărite de personajele istorice sau de masse, sint considerate de el (după cum am văzut în capitolul consacrat forţelor istoriei) neînsămnate, faţă de marile tendinţi care dau un scop şi un senz evoluţiei umane şi voluntar sau involuntar, conştient sau inconştient, personajele şi massele nu fac decit să le servească pe acestea.

Deşi graniţele dintre istorie şi Filozofia istoriei nu sint precis delimitate şi e o întrebare, dacă orice istorie nu cuprinde adesea în mod inconştient o concepţie în privinţa celei din urmă, caracterul ştiinţific pe care Xenopol, cu ajutorul noţiunii de serie vrea să-l dea istoriei, apare cel puţin în parte periclitat, prin faptul că *teleologia istorică* e înţeleasă şi aplicată de el mai *mult subt aspectul ei metafizic* decit *subt acel psihologic*.

Atitudinea lui în această privinţă mi se pare bine caracterizată prin următorul pasaj al lui H. Maier:[2] „Pe cînd ştiinţele naturii au renunţat la filozofia naturii, pentru a deveni astfel nişte cunoştinţi sigure şi pozitive, istoria caşi ştiinţele sociale se complac încă în *fantazii filozofico-istorice*".

*

Să examinăm acum mai de aproape valoarea explicativă a înlănţuirii cauzale, care constitue după Xenopol „esenţa şi sufletul seriei".

Deşi această înlănţuire se îndeplineşte dela eveniment la eveniment şi fiecare din faptele care compun seria istorică e rezultatul unei condiţii diferite, cauzalitatea nu devine pentru Xenopol explicativă nici în domeniul succesiunei, fără intervenţia aceluiaşi element necesar, al cărui rol l-am văzut în domeniul fenomenelor de repetiţie: forţa.

Forţele care lucrează în condiţii diferite pot fi, după Xenopol şi ele diferite şi adesea punerea lor în relaţie cauzală (?) spune dinsul, e efectul hazardului sau „ceiace e aproape acelaşi lucru al impulsiei unor individualităţi".

Deşi faptele, datorite hazardului şi intervenţiei individualităţii, nu sint aduse, în seria în care se produc, de o relaţie cauzală anterioară, odată intervenite, ele se adaogă ca forţe şi condiţii, devenind cauza faptelor posterioare.

Unul din caracterele distinctive ale acestui fel de cauzalitate e însă acela, că numai forţele transformatoare intervin ca factor activ în succesiunile seriale.

Forţele cu acţiune constantă (rasa şi mediul), nu dau naştere la noi fapte istorice. Ele nu fac decit să condiţioneze odată pentru totdeauna dezvoltarea, închizînd-o în anumite limite sau imprimîndu-i o anumită direcţie.

„Forţele transformatoare dimpotrivă, modifică constant pe a-

2 Das geschichtliche Erkennen, 1914, p. 3.

cele ale spiritului și legîndu-le împreună, constitue astfel, serii progresive sau regresive, care formează undele ce compun evoluția".

In celace privește forțele transformatoare, cele secundare nu sînt decît agenți ai evoluției, acțiunea lor fiind totdeauna însoțită de acea a marei forțe evoluționiste care singură imprimă celorlalte un caracter transformator.

Fără ea, forțele secundare (mediul intelectual, instinctul de conservare subt diferitele lui forme, individualitatea și hazardul) nu ar produce decît fapte de repetiție, cum se întîmplă, pentru unele din ele în domeniul animalității.

Printre forțele secundare în serviciul evoluției, numai mediul intelectual și individualitatea lucrează continuu asupra dezvoltării, pe cînd instinctul de conservare cu impulsiile lui: expansiunea, lupta pentru existență și imitația nu intervin în acest mers, decît intermitent.

Succesiunea fenomenelor care constitue seria istorică este dar rezultatul acțiunii divers combinate, calitativ cași cantitativ al acestor forțe reunite, asupra condițiunilor, continuu schimbătoare. Iată un exemplu care poate servi la lămurirea înlănțuirii cauzale a seriilor cași la acea a formațiunii lor.

Civilizația greacă, spune Xenopol, reprezintă un inel intermediar între civilizația orientală și acea romană. Faptele care o constitue sînt reunite în mai multe serii paralele sau succesive, care formează ansamblul acestei civilizații. (Dezvoltarea mitologiei grecești, acea a poeziei epice, a teoriilor filozofice sau a arte). Fiecare din aceste serii conține altele, mai restrînse, în timp și spațiu. Arta: seriile date de diversele școli artistice din Atena, Argos, Pergam.

Filozofia; acea a diverselor școli: ionică, pitagorică, eleată, etc.. Dezvoltarea politică a Greciei s'a făcut, deasemeni, prin serii paralele sau succesive.

In sinul acestor serii, se pot descoperi altele mai mici, cum e dezvoltarea succesivă a ideilor la artiști sau filozofi sau cînd e vorba de evenimentele politice, acea a faptelor sociale singulare, materialul primar al istoriei.

Toate aceste serii sînt datorite, în primul rînd, acțiunii forței evolutive, care a făcut să se ridice, apoi să se scoboare, civilizația greacă cași diversele succesiuni de fapte ce o compun.

Ele sînt în acelaș timp, produsul influenței mediului și a individualităților prin intermediarul cărora s'au realizat.

Școlile artistice sau filozofice au fost împinse de instinctul de conservare subt forma expanziunei sau imitației, să înflorească sau să se extindă. Pentru ca una să suplanteze pe alta, a intervenit adesea lupta pentru existență, al cărui rol a fost important mai ales în domeniul politic. Hazardul a intervenit deasemeni, cu jocul lui neprevăzut, în dezvoltarea seriilor.

Dacă considerăm felul în care Xenopol încearcă să explice fenomenele istorice, vedem că forțele auxiliare care intervin intermitent, și forța evolutivă, cu deosebire, care lucrează în mod constant, îndeplinesc în această privință, un rol capital.

Avînd sentimentul just că nevoia logică de explicare cauzală a inteligenței noastre nu e întru totul satisfăcută, cînd rămînem în domeniul individualului și al contingenței, cum face de obiceiu istoria tradițională, Xenopol a căutat să îndeplinească aceastā lipsă, apelînd la un element care i s'a părut general și necesar: forța.

Acolo unde un sociolog caută,—pe baza unor analize metodice desigur dificile, minuțioase și imperfecte, căci sîntem abia la începutul lor,—să descopere unele raporturi constante, oarecare generalități relative și condiționale, Xenopol face să intervină forța, asemeni calităților oculte ale filozofiei medievale, care înlăturate din domeniul științelor exacte acum trei secole, nu au dispărut cu totul în acel al spiritului.

Și de cîteori intervenția unei forțe i se pare insuficientă, el recurge la alta, pentru a se opri, în ultim resort, la acea care creiază totul, asemeni divinității: forța evoluționistă.

Neputînd explica, de pildă, decadența artei grecești în secolul III înainte de Christ, sau a picturii italiene la sfîrșitul Renașterii, prin lupta pentru existență, el face apel la „diminuarea momentană a forței evolutive".

Din nefericire însă, în altă parte, aceiași forță „creiază după cum am văzut ființe tot mai perfecte" sau dă naștere „neașteptatei apariții a individualității".

Și dacă modul de acțiune al forțelor auxiliare, la care face apel Xenopol, corespunde poate la rigoare, unor generalizări făcute în chip grosolan și puțin metodic, nu putem spune, fără îndoială acelaș lucru, în celace privește misterioasa și a tot puternica forță evolutivă. [1]

Departe de a procura istoriei un fundament științific, cum socoate Xenopol, intervenția forței evolutive ca principiu explicativ introduce în însăși inima ei, speculația metafizică, cu tot subiectivismul, riscurile și arbitrarul ce sînt legate de dînsa. [2]

Iată ce scrie în privința aceasta, Benno Erdmann, ale cărui cuvinte capătă o greutate deosebită, cînd ne gîndim că el se declară partizanul unui dinamism fenomenist, susținînd împotriva

1 „El (Xenopol) afirmă într'un mod destul de echivoc și confuz, acțiunea unei cauze producătoare de variație și ca să spunem așa a unei forțe interne de reînoire, pe care o desemnează cu termenul vag de evoluție". (Parodi, L'année sociologique, 1906–1909, p. 49). „La théorie de l'histoire".

2 „O lume de ființi imaginare au fost create îndărătul faptelor istorice, înlocuind Providența în explicarea lor". Și Langlois și Seignobos, numesc această intervenție a cauzelor transcendente în istorie „metafizică deghizată subt forme științifice" sau „une mythologie décevante". (Introduction aux études historiques, 1898, p. 247).

„Istoria e totdeauna, mai mult sau mai puțin inconștient, amestecată cu generalizări speculative sau empirice. Ele trebue înlocuite prin generalizări științifice" (H. Berr, op. cit., p. 31).

pozitiviștilor și a lui Mach, că forța e o noțiune limită (Grenzbegriff) și un postulat indispensabil al gîndirii noastre : [1] „Un cerc vițios ia în mod fatal naș'ere de cîteori ne servim pentru a explica, nu de fenomene cunoscute ci de forțe, pe care nu le putem cunoaște, rupînd astfel firul analizelor empirice, ce poate înainta până la infinit. A explica, nu însamnă desigur, a deriva celace-i cunoscut din celace e necunoscut, ci particularul din general". Importantă și utilă, pentru sistematizarea materialului istoric și reconstituirea trecutului, interesanta noțiune de serie [2] deși ar avea nevoe de precizări din punct de vedere obiectiv și metodologic, poate aduce reale servicii istoricului, cum recunosc specialiști ca Bernheim sau Monod.

Valoarea ei explicativă rămîne însă îndoelnică și deși severă aprecierea lui Henri Berr: [3] „Concepția sa asupra seriei îmi pare obscură și în același timp simplistă și complicată. Ea conservă istoria tradițională, narativă și empirică, mai preocupată de a expune faptele decît de a le explica sau explicîndu-le pe dibuite (à tâtons) și o îmbracă numai într'un fel de armătură scolastică", e în mare parte justificată.

Octav Botez

---

1 B. Erdmann, „Ueber Inhalt und Geltung des Kausalgesetzes", 1905, p. 41. „A explica spune deasemeni Bouglé, însamnă a deduce faptul din lege". Qu'est-ce que la Sociologie, 1907, (La sociologie populaire et l'histoire, p. 44).

2 Recunoscînd noțiunea de serie ca interesantă, Parodi observă că în ceiace privește aplicarea ei, Xenopol acordă prea mult în fiecare caz particular bunului simț sau tactului individual al istoricului, (Année sociologique, 1902, p. 49).

3 L'Histoire traditionnelle et la synthèse historique, 1921, p. 39

Mici satisfacții

Sînt distrat din fire și poate de-acela foarte puțin curios și nici de cum indiscret. Dar chiar omul care s'ar putea lăuda că în toată viața lui n'a divulgat măcar odată o confidență și nu și-a aruncat nici cînd ochii, fie și 'n treacăt, pe adresa unei scrisori uitate pe-o masă străină, s'ar putea să se trezească deodată și fără voia lui, în miezul celor mai intime secrete ale altora. Dacă omul de care e vorba nu e un ipocrit, va trebui să convie că, de cele mai multe ori, împrejurarea aceasta i-a provocat o deosebită și subtilă plăcere

Acesta e cazul meu.

* * *

Mă găseam în cofetăria centrală a unui mare oraș de provincie. Intrasem așa 'ntr'o doară, cu vaga speranță s'o văd pe Félicie. Căci dacă am lunecat pe panta indiscrețiilor, încalte să spun tot : eram amorezat. Félicie nu venise și poate nici gîndea să vie. Nu era prima oară cînd așteptam zădarnic și (vorba poetului):

„Visam privind în fundul paharului cu ceaiu".

De altfel, toate potecile care duceau spre inima obiectului insomniilor mele erau barate de-un obstacol baroc : conu Iorgu, Iorgu Farfarake, unchiul lui Félicie. Nu-mi pot aminti de el nici azi (lucrurile s'au petrecut demult) fără să mă tulbur. Omul acesta mi-a fost dela început și totdeauna (de ce n'aș spune-o?), francamente antipatic. Il întîlneam zilnic la club. Din cauza neatenției mele la jocul de cărți, își formase convingerea nestră-

mutată că sînt idiot. Nu m'aşi fi sinchisit de părerea lui şi nici de faptul că o mărturisea cui vroia să-l asculte, dar lumea îl credea. Pentrucă spunea anecdote, pentrucă avea noroc la baccarat, pentrucă era cheflîu, pentrucă rîdea sgomotos (uăhă-hă! uă-ha-ha, uăh, aşa făcea), lui conu Iorgu îi mersese vestea că era mucalit fără pereche. Nu era deloc. Dar aşa se fac reputaţiile de cînd lumea şi odată statornicit în opinia aproapelui, cam greu să te clintească cineva.

Şi cum să nu-ţi calce pe nervi un ins despre care ştii bine că te socoate un imbecil şi pe care, pentru a dovedi contrariul *celorlalţi*, persişti să-l provoci la o discuţie serioasă, dela care el se sustrage sistematic prin zeflemele neroade (cu totul în afară de subiect) în hazul aprobativ al întregei asistenţe? În desele ciocniri pe care le aveam cu acest venerabil gentlemen eram fireşte totdeauna învinsul. Vîrsta, situaţia lui socială, înaltele demnităţi pe care le ocupase etc., mă puneau în imposibilitate de a-i riposta pe acelaşi ton. E greu să lupţi în asemenea condiţii ingrate, mai ales cînd ştii dinainte că galeria e de partea adversarului. De multe ori eram silit să înghit cu noduri replici, pe onoarea mea, spirituale.

O întîmplare recentă însă pusese vîrf mizeriilor îndurate din cauza lui conu Iorgu. Prima oară cînd am avut prilejul să-i vorbesc lui Félicie, această fermecătoare fiinţă mi-a spus printre altele că cel mai inteligent om pe care l-a cunoscut vreodată e „oncle Georges" (aşa-i zicea). Şi tocmai el s'a găsit conu Iorgu să-i spue că eu şi cu Ion sîntem cele mai proaste vieţuitoare din club (căţelul „Berechet" al portarului era clasat mai sus).

Ion era un fecior epileptic, tolerat mai mult de milă. Avea un tic oribil: clătina din cap ca o pendulă; şi—un defect mintal: nu-şi putea fixa atenţia nici o clipită asupra aceluiaşi lucru.

Îi ziceai, trăgîndu-l de haină:

— Ioane, auzi?

— Aud, tresărea el speriat.

— Adă-mi o cafea.

— Îndată!

— Ai înţeles?

— Am înţeles.

După ce pleca cu paşi cadenţaţi, Ion se întorcea în acelaşi mers din care nimeni şi nimic nu-l putea scoate şi-ţi prezenta zîmbind candid o cutie de chibrituri.

Bineînţeles că de-atunci asiduitatea mea a fost primită cu oarecare răceală şi ironie de Félicie.

Chiar cu cîteva zile înainte de cele ce vor urma, aflasem că conu Iorgu istorisise într'un cerc de cucoane care au gustat foarte mult gluma, că faptul cel mai extraordinar petrecut în clubul nostru dela înfiinţare e următorul:

Eu aşi fi vorbit în taină lui Ion jumătate de oră, fără întrerupere. În timpul acesta, Axinte Toroipan (zis oaia), s'ar fi învîr-

tit mereu în jurul nostru, ca să afle ce vorbim. Efectul acestei ridicole invenţiuni calomnioase culmina atunci cînd conu Iorgu, eclatînd de hilaritate o încheia invariabil: „Credeam că sunase mobilizarea proştilor!" Gîndul că şi Félicie a rîs de-această gogomănie mă făcea să văd roşu. Strecurîndu-mă absent printre mesele înghesuite, nu ştiu cum am făcut un gest imprudent răsturnînd cafeaua cu lapte a unui domn bătrîn. Am văzut cafeniu.

Toate capetele s'au întors spre mine ca pe şurub. Nu-mi place să mă simt fixat. Asta mă intimidează.

Urmărit de invectivele energumenului care-şi ştergea cu batista pantalonii udaţi şi de privirile acele care-mi dădeau fiori, de ai fi zis că materializate, m'ar fi gîdilit direct pe piele, m'am strecurat cum am putut până la a doua sală, despărţită de prima printr'o draperie verde, în culoarea covorului, ghiontind şi călcînd lumea pe picioare, împărţind în dreapta şi 'n stînga „pardonuri", „scuzaţi vă rog" şi „fără voia mea". Am ocupat o masă în dosul draperiei. Eram aşezat în aşa fel, încît nu puteam vedea ce se petrece în sala vecină şi 'n stradă decît în imensa oglindă pe care o aveam în faţă.

Afară ningea lin, ca 'n versurile lui G. Bacovia. Din întunericul opac, trecătorii ieşeau inexplicabil de repede, strecurîndu-se ciudat prin aburul luminat al vitrinei, ca printr'un glob de sticlă împînzit de fulgi mari şi dispăreau din nou în beznă, oarecum mecanic. În lungi răstimpuri, în creştere, apoi pierzîndu-se nostalgic, zurgalăii unei sănii care luneca vătuit, ca 'n halucinaţiile unui Rus fumînd opium într'o regiune toridă, pe terase albe, subt palmieri. Nu cetisem decît titlul prim al gazetei pe care o aveam dinainte. În asemenea momente, cine poate ceti gazete? Gîndul trîndăvea amorţit pe închipuiri absurde, leneş ca un motan de Angora, torcînd la gura sobei pe-o pernă de puf. Un rîs de cristal pur, venit de-aproape (jet-d'eau iluzoriu înflorit de-odată sonor), mă trezi brusc din toropeala dulcii mele reverii. Aruncîndu-mi ochii în oglindă, observ prin deschizătura draperiei care ne despărţea, la masa de-alături, o femee de-o drăgălăşie rară, vorbind unui ofiţer de marină. El părea posomorît. Ea rîdea. Din cînd în cînd îl dojenea galeş, aducîndu-şi gura mică în accent circonflex de carmin.

— Nu, chéri, nu! Ţi-am mai spus că la tine nu vin.

— Ştii bine, Pufuleţ, că strada e foarte prost luminată. Nu rişti nimic. Absolut nimic. Crezi oare...

— Ta-ta-ta-ta! Non, non, pas ça.

— !

— Cheri!

— ?

— Cheri!

— ?

— Tocmai azi tu n'est pas doux, cînd îţi aduc une bonne nouvelle?

— O! Pufuleț!
— Mon petit chéri, nu lua expresia asta de înmormîntare, tu sais bien que ça m'affole.
— De ce-aşi fi vesel, Pufuleț?
— Fi, le vilain! Oh! le méchant petit Bébé! De ce n'ai răbdare? Nu ți-am spus tot. Așteaptă. Je te réserve une surprise.
— ?
— Tu est mon petit bébé, dis?
— (surîs cretin)
— Tu est mon petit bébé cheri?
— (tot aşa).
— Et sage?
— (la fel).
— Et mignon?
— (ca mai sus).
— Eh bien, noaptea asta je te la donne toute. Nu spui nimic?
— Petite poupée.
— Neuf heures tapant ça viendra chez moi et ça va gentiment se fourrer au lit, et ça va mettre sa petite tête chérie sur mon épaule, et ça ne boudera plus du tout, et ça va être gentil tout plein, et ça va me laisser embrasser mon petit coin, pas?
— Dulce, dulce, dulce.
— Il est à moi le petit coin?
— (semn cu buzele în semn de sărutare).
— A moi seule?
— (acelaşi joc).
— Bien a moi?
— (idem).
— Nu mă minți?
— Tu sais bien que non, Pufuleț.
— Dacă e lumină în salon, nu intra până nu sting.
— C'est entendu.
— Tu aimes un peu ton Pufuleț?
— Non!
— Tu ne l'aimes pas?
— Je l'adore.
— Aşi vrea să stau acolo.
— Unde?
— Dans mon petit coin. Et me faire petite, petite, toute petite.
— Pufuleț!
— Chéri!
— Il est parti?
— Nu, l-am trimis să mănînce în oraş cu prietenii. Am spus că azi fac Guelpa*. Servitorii îi trimit la cinematograf.

* Cura doctorului Guelpa=post. Pentru detalii vezi dicționarele medicale sau Larousse-ul, ultima ediție.

— Un film instructiv?
— On ne peut rien lui cacher! (semn cu buzele).

*

Absorbit până la uitare de acest dialog amoros, nici n'am băgat de samă pe domnul Titus Bunea, primul procuror al tribunalului local, care se instalase la masa mea.
— A! salutare domnule prim.
— Nu te deranjez?
— De loc, de loc, te rog... Ce mai faci?
— Bine, mulțumesc. Dumneata? Păreai cufundat în gînduri.
— Aşi, nu. Priveam strada.
— Strada?
— Da, prin oglindă.
— Aşa?
— Tocmai.
— Uite dom'le!
— Domnule prim, nu ştii cumva cine e doamna de-alături?
— Aia grasă?
— Nu, nu! Uite-te în oglindă, dar repede, că pleacă.
— Aa! Doamna care-i cu Tomescu?
— Care Tomescu?
— Marinarul.
— Da.
— Cum, n'o cunoşti? E nevasta lui conu Iorgu Farfarake.
— Ce spui?
— Frumoasă femee, nu-i aşa?
— Delicioasă.
— Şi serioasă.
— Parol?
— Foarte serioasă.
— Păi, cum?
— Cum, păi cum?
— Uite aşa. Poate să-i fie bunic.
— Cine?
— Cine! Conu Iorgu.
— Ce-are a face?
— Are.
— Ba n'are de loc. Educația domnule. A fost în pension la Londra.
— A! Da?
— Da' ce credeai?
— Nimic.
— Fumează, încalecă, se plimbă cu băeții, conduce automobilul, ia aperitive, da 'ncolo, basta.
— Educația...

— Sigur. Și ce cultură! Ce gospodină! Ce muzicantă! Și pictează!

— Ia taci!

— Cum îți spun. Toată lumea o știe. Are principii educative care dacă ar fi multe așa, am ajunge un popor civilizat în patru ani.

— I-auzi!

— In casa ei toate merg ca pe roate.

— Și conu Iorgu?

— Lasă gluma. Curățenie exemplară, masă ca la nimeni, conversație ca la Sorbona, personal stilat, tot, tot, ca la Englezi. Știi dumneata că are bae pentru slugi și le trimite de două ori pe săptămînă la teatru și cinematograf, dar numai la piese morale care poate pentruca să le ridice intelectul și la filme instructive: Shakespeare, Goethe, Eftimiu...

*

Iși poate oricine închipui cu cîtă satanică bucurie suiam scările clubului în seara acela.

Ești coane Iorgule, *ești* și-i mai fi fost și să mai fii, îmi ziceam cu dispoziția sufletească a omului căruia îi pică din senin un mandat telegrafic sau a obținut un succes răsunător la o întrunire publică.

Tocmai cînd intram însă în salonul mare, conu Iorgu care ridicase douăzeci și șapte de mii de lei la joc, se pregătea să plece, înconjurat de-o ceată de amici. Ca niciodată, mi-a răspuns foarte cordial la salut și fără umbră de intenție malițioasă.

— Ce faci mînzocule la ora asta la club? Nu mergi cu noi?

— Nu te duci acasă?—întreb perfid.

— Nu frumușelule, facem masă mare la „Disperați", cu lăutari. Nevastă-mea face Gulpa și (cu mîndrie), a trimis slugile la un film instructiv.

— Știu.

— Da' de unde mai știi și asta bobocule?

— Adică știu... vorba vine... ăă... zic și eu așa.

Și pentru a evita o nouă săgeată, fac semn cu mîna unui domn căruia n'aveam să-i spun nimic și plec iute.

In urma mea rîsete înfundate și vocea lui conu Iorgu înveselită disprețuitor:

— Ce idiot!

Al. O. Teodoreanu

Intre păreri și ipoteze

— Cetind despre cronica lui Ureche —

Cunoașterea izvoarelor polone ale cronicii lui Ureche și a adaoselor lui Simion Dascălul oferind lămuriri nouă, a impus o revizuire a părerilor de mai înainte. Această revizuire a făcut-o d. Panaitescu într'un studiu, care epuisează chestia relațiilor culturale dintre Moldova și Polonia în sec. XVII. Personalitatea lui Ureche a fost reconstruită în adevăratele sale contururi. Necunoscutele unei noi ecvații de cercetare de acum înainte sînt: *originalul* cronicii lui Ureche și *izvodul* lui Simion. Cvadratura problemei a rămas: ce era letopisețul latinesc? Era egal cu cel leșesc? Părerea lui Giurescu că Ureche și apoi Simion au urmat ca izvor de căpetenie un presupus letopiseț latinesc nu fusese adoptată de nimeni. Ureche nu avea dispreț, ci-și exprima nemulțumirea, care era necazul că letopisețul moldovenesc scrie prea pe scurt. [1] Căci dacă analizăm afirmațiunea lui Ureche că „scriitorii noștri n'au avut de unde strînge cărți, că scriitorii dintăiu n'au aflat scrisori ca de niște oameni neașezați și nemernici, mai mult proști decît să știe carte, ce și ei, ce au scris, mai mult din basne și din povești ce au auzit unul de altul" nu putem ajunge decît la convingerea că învățatul cronicar [2] se gîndea la pri-

1 Vezi și P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 58, 59.

2 S'a pus și problema, dacă Ureche a fost un erudit sau nu; d. Panaitescu op. cit., pag. 33 a scris: „Ureche nu era un erudit", înțelegînd prin aceasta că înainte de a-și scrie cronica, vornicul moldovean nu a cercetat tot ce putea găsi în istoriografia apuseană și polonă.—Noi ne punem întrebarea, dacă în locurile de popas ale cercetării și'n vremea sa, Ureche putea așa de ușor ca azi să știe ce s'a publicat. Despre aceasta vezi și N. Iorga în Revista Istorică, V, 1919, pag. 126 definea și mai precis: „Grigore Ureche e compilatorul fără personalitate bine lămurită, mîndru mai ales că-și cunoaște și reproduce izvoarele. Cronica sa nu e o lucrare naivă ca în evul mediu, ci una care corespunde cu produsele erudiției filologico-istorice din Apus în secolul al XVI-lea".

mul, întocmai ca şi la al doilea descălecat, unde legenda şi tradiţia reprezenta toată informaţia. Dacă urmărim expunerea cronicărească avînd control textul lui Bielski, constatăm că letopiseţul moldovenesc a fost izvorul preferit al vornicului cronicar, precum acelaşi într'o redacţiune mai dezvoltată a constituit faţa şi meritul letopisetului Simion Dascălul, care ni l-a păstrat în compilaţia sa. Letopiseţul moldovenesc al lui Ureche n'avusese „toate semnele". Simion adaogă multe semne din izvodul său, care, cum am arătat în altă lucrare, [1] nu a trebuit să fie numai decît letopiseţul lui Istratie logofătul, cum presupunea Giurescu; iarăşi nu avem nici un temeiu, ca să susţinem [2] că Ureche a utilizat analele moldoveneşti în traducerea aceluia, căruia i se atribue şi o traducere din Herodot. Pierzînd din vedere însă izvoadele moldoveneşti întrebuinţate în cronica lui Ureche şi adaosele lui Simion, considerînd numai izvoarele streine, putem ajunge la concluzii unilaterale.

In textul de azi al cronicii sînt fapte, despre care însuşi Ureche ne spune că au fost luate din „letopiseţele latineşti" şi un titlu cu acest senz dă şi Simion pasagiului, ca de exemplu despre Flachia, ca şi continuarea despre vremea dintre primul şi al doilea descălecat. [3] Mai apoi acelaşi cronicar discută anul descălecării şi subliniază deosebirea dintre *letopiseţul nostru* şi *letopiseţul streinilor*, căruia ceva mai jos îi zice *letopiseţ latinesc*. Iarăşi Ureche povestind lupta dintre Moldoveni şi Poloni din 1359, prin faptul existenţei aceleiaşi povestiri în cronica lui Bielski, demonstrează veracitatea faptului. Imprejurarea că Bielski a povestit-o în cronica sa, este pentru Ureche o dovadă de veracitate, fiindcă scrie: „că nu părteşte cronicariul Bielskii alor săi, ce scrie poticala ce au petrecut Ştefan Vodă cu ajutoriul lor..." Bielski împrumutase acest fapt din povestirea unui *letopiseţ latinesc*—aceasta corect o ştia Ureche şi o scria.

Prin urmare Ureche semnalează doar că originea Rominilor au tratat-o şi letopiseţe latineşti, că izvoarele lui Bielski au fost letopiseţe latineşti, celace este adevărat şi deci nu este vorba de un anume letopiseţ, cum greşit marginalizează aceasta Simion. Cronica noastră mai cuprinde un complex de ştiri şi despre ţările vecine. Unele din cele referitoare la Po'onia, la Unguri, la Tătari le-a putut avea autorul din auzite sau din proprie autopsie. De unde putea altfel să ştie aşa de bine, că „ţara Ardealului... de mai multu-i... lăţită de Romîni, decît de Unguri" sau micile deosebiri confesionale dintre Unguri, de exemplu *vereş lanăşi* şi *sombotaşi*, sau că „Ungurii sînt oameni iscoditori şi necredincioşi, vicleni; prietişugul nu-l ţin la loc de nevoe; prin ţara Ardealului nu poate omul pre lesne să treacă fără cărţi crăeşti, şi taina aşa o ţin de bine, că nici dela ţărani cuvînt di-

1 I. Minea, Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte, Iaşi, 1925.
2 Panaitescu, op. cit., pag. 5, 3–4, 54 n. 1.
3 Ed. Giurescu, pag. 5, 12–13.

rept nu vei afla". [1] Autorul, care oftează atît de mult după libertatea şleahtei poloneze, acela care invidiază pe nemeşii unguri că „judecata lor foarte pre dreptate o judecă", călătorul care se surprinde observînd totul, pe unde trece, a putut avea prilej să scoată celelalte ştiri referitoare la ţările străine şi legăturile noastre cu acestea din cărţi, care circulau în mare număr cu o astfel de informaţie în Polonia sec. XVI şi XVII. De aceea se impune întrebarea imediată: putem admite că *letopiseţul latinesc* din cronica lui Ureche, cînd aminteşte de letopiseţe latineşti, care discutaseră originea Rominilor sau cînd dă ştiri despre ţările şi popoarele împrejmuitoare, de această dată fără să amintească de întrebuinţarea vre-unui letopiseţ latinesc, ar fi o cosmografie ca a lui Münster ? [2] Dar ştiri despre originea noastră putea găsi cronicarul şi'n alte opere, bunăoară în acea istorie a Poloniei în 20 cărţi până la moartea lui Sigismund I (1506—1548), Gorecki [3] o aminteşte în cartea sa şi reproduce toată povestirea cu *Floh*, deosebindu-se prin aceasta de cealaltă istoriografie polonă din sec. XVI. Povestind despre Tătari, Ureche scrie despre „apa Canghes, ce-i zice *Cartea* noastră *Fison*", şi, pomeneşte *Togarma*, numele jidovesc al Turcilor. O carte, care să aibă ambele aceste numiri speciale în continuarea aceleiaşi expuneri, nu s'a găsit, nici identificat. Repetăm apoi şi remarcăm: „povestea şi tocmeala altor ţări" nu aminteşte nicăiri de un letopiseţ latinesc, ca izvor, cum făcea Ureche atunci, cînd trecea repede în revistă discuţia despre originile neamului nostru, asupra cărei chestiuni mai revine, cînd scrie: „Romînii, cîţi se află lăcuitori la ţara ungurească şi la Ardeal şi la Maramureş, dela un loc sînt cu Moldovenii şi toţi dela Rîm se trag". [4] Prin urmare de

1 Ibidem, pag. 113–4.
2 Op. cit., pag. 50 şi urm. Rezultatele deduse (pag. 41 şi urm.) din unele forme latine de nume nu sînt concludente. (Cel dintâiu a scos în evidenţă cazurile d. Pascu, op. cit., pag. 27, care a scris că aceşti „termini de origine latină, sînt luaţi din cărţi latineşti scrise de occidentali"). Faţă de aceste concluzii opunem ce găsim în Guagnini, Rerum Polonicarum etc. Frankfurt, 1584, pag. 311, unde citim în formă polonă numirile hoardelor tătare: Thumenski, Schibenski, Cozaczki, pe cînd la Ureche (pag. 100) avem numiri de formă latină, ca Tumenii, Hienii etc. şi de aici putem trage concluzia că opera lui Guagnini este scrisă poloneşte ? Apoi niciodată nu trebue uitat că ne lipseşte originalul lui Ureche, că textul de azi derivă, cum a putut ajunge până la noi prin copişti dela începutul sec. XVIII şi că unii erau cunoscători, citiseră înşişi pe Bielski, aparţineau altei vremi, au putut poloniza, arhaiza sau moderniza textul etc., aşa că concluzii derivate dela textul de azi trebue să înlăture şi cele mai depărtate bănueli. Intervenţiei copiştilor, glosatori sau interpolatori cu mai multă sau mai puţină scrupulozitate şi cultură s'ar putea atribui acela ce d. Panaitescu îi atribue lui Ureche ca necunoştinţă a limbii polone şi traducere greşită (pag. 41 şi urm.).– Comparînd numele de hoarde tătare la Ureche şi d. e. la Guagnini constatăm că Giurescu ar fi putut şi avut ocazie să facă oarecare emendări în text, cum a făcut cu atributul letopiseţului-izvor aşa de des citat. Ar fi dat Molgomozani în loc de Molgomezori etc.
3 Descriptio belli Ivoniae, ed. Frankfurt, 1584, pag 451.
4 Ed. Giurescu, pag. 112

ce să primim părerea că pentru începuturile istoriei moldoveneşti, precum şi pentru ştirile despre ţările dimprejur, Ureche ar fi urmat expunerea unei singure *opere latine*, căreia i-ar fi zis *letopiseţ* sau *cronicar latinesc*, fiindcă era *scris latineşte?*

Are dreptate d. Panaitescu, cînd susţine că n'a existat un *letopiseţ latinesc*, în forma pe care o circumscrie Giurescu şi-l admiseseră, nuanţîndu-se doar în concluzii, cercetătorii de mai înainte. Nu se poate admite însă în întregime continuarea aceleiaşi păreri, care este: „observîndu-se că la începutul cronicii lui Ureche era citat un „letopiseţ latinesc", care apoi nu mai apare în restul povestirii şi că în schimb în cursul istoriei Moldovei e citat un „letopiseţ leşesc", era uşor pentru cine nu cunoştea izvoarele cronicii să creadă că aceste două letopiseţe sînt aceiaşi cronică şi de aci confuzia..." [1] şi pe cînd Giurescu s'a străduit să arăte şi apoi în ediţia sa a şi pus în practică, anume că ori unde în textul transmis este letopiseţ „*leşesc*", trebue înţeles şi a înlocuit cu letopiseţ „*latinesc*", [2] d. Panaitescu cetind din Bielski lasă şi înlocueşte pretutindenea cu „leşesc", [3] fiindcă „diferiţi copişti au făcut o confuzie între „*letopiseţul latinesc*" şi *letopiseţul leşesc* scriind pe unul în locul celuilalt". „Acolo unde toate mssele au letopiseţul leşesc lectura lor e corectă" — conchide cea mai nouă cercetare. Rămîne de deslegat însă corolarul problemei: cine este autorul adaoselor însoţite de fraze stereotipe, de care sînt destule şi deci să se precizeze, cine separa materialul izvoadelor, care povesteau istoria moldovenească: Ureche sau Simion? A fost o dificultate, pe care d. Panaitescu n'a înlăturat-o.

Ureche, pentru diferendul moldavo-polon, aşează pe cronicarul Bielski faţă'n faţă cu *letopiseţul nostru*. Alte dăţi însă adoptă ştiri, care despart pe Bielski de izvodul moldovenesc prin: „unii zic că..." [4] deci aparatul de citate cu letopiseţul latinesc, letopiseţul moldovenesc etc. în alte cazuri nu derivă dela Ureche. Atunci se pune întrebarea: dacă Simion este acela, care arată deosebirile diferitelor izvoare: letopiseţ latinesc, letopiseţ leşesc, letopiseţ moldovenesc etc., de unde poate preciza umilul călugăr, cum îşi zice „între cei păcătoşi Simion Dascăl", care era contribuţia dată de cronica lui Bielski. Este astăzi lucru ştiut că Simion nu cunoştea cronica scrisă de sfetnicul regelui Sigismund III (1587—1632). Giurescu susţinuse că citaţiunile din principalele izvoare întrebuinţate în cronică se datoresc lui Simion, [5] iar noi am văzut: 1) cînd şi cum Ureche citează letopiseţele latineşti 2) că acelaşi specifică anume că *letopiseţul latinesc* este *letopiseţul streinilor* 3) că povestind eveni-

1 P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 51.
2 Noui contribuţiuni, pag 66 şi urm
3 Op. cit., pag. 45 şi urm
4 Ed Giurescu pag. 65 etc..
5 Op. cit., pag. 74.

mentele din 1359 arată separat că „letopiseţul nostru de feciorii lui Ştefan Vodă... nimic nu scrie", şi precizează că Bielski scrie despre ei şi despre „poticala" leşească şi adaogă „iară noi n'am lăsat să nu însemnăm nici de feciorii lui Ştefan Vodă...". Greutatea intervine, cînd este vorba de începutul domniei lui Alexandru cel Bun. „Letopiseţul nostru cest moldovenesc" dă 25 Aprilie 6907 (=1399), pe cînd letopiseţul latinesc avea văleatul 6921 (=1413). [1] Este această observaţie a lui Simion Dascălul? Considerînd că Ureche a utilizat o versiune putneană a letopiseţului moldovenesc anonim scris slavoneşte şi că izvodul lui Simion Dascălul era o versiune pentru partea mai veche, cît ţine şi versiunea bistriţeană, aproape egală acesteia, comparaţia celor două izvoare aici poate fi însumată activităţii lui Simion. Dar *letopiseţul latinesc* al textului de azi al cronicii, se apropia cu această dată de o ştire a hronografului sirbo-moldovenesc dela Neamţ, deci informaţia nu era luată din cronica lui Bielski. Şi dacă s'a zis că oridecîteori discutatul adnotator trimite în senzul textului de azi al cronicii la letopiseţul *leşesc*, care să fie în toate manuscrisele, dăm totdeauna de împrumuturi din Bielski, dece nu s'a pus şi întrebarea: ce e în cazul cînd unele manuscrise dau letopiseţul *latinesc*, altele *leşesc*, ca şi în cazurile, cînd toate manuscrisele au *latinesc*. Intr'un atare ultim caz am văzut că *letopiseţul latinesc* al cronicii nu corespundea materialului informativ din Bielski.

Povestind apoi tăerea lui Iliaş fiul lui Petru Aron, în Czhow, cronica repetă greşit după Bielski că a fost tăiat Petru în 1501, adică Petru Aron şi apoi cronicarului îi revine în memorie, ce transcrisese mai înainte despre acest Petru Aron cu ocazia expediţiei lui Mateiaş în contra Moldovei. Cercetînd izvoarele acelui capitol constatăm apoi că conţinea elemente din Bielski, dar şi multe elemente informative din letopiseţul moldovenesc adaose din versiunea lui Simion „prin poveste" şi elemente şi *dintr'un izvor necunoscut*, ca acela că Mateiaş a cerut mai întâi prin sol lui Ştefan să i se închine, dar domnul moldovean a refuzat. Astfel de adaose dintr'un *izvor necunoscut* mai constatăm şi într'alte părţi, în afară de materialul împrumutat dintr'un hronograf grecesc precum rolul mătuşei lui Roman II, [2] amănuntul despre doamna şi cuconii lui Alexandrel, o serie de evenimente în legătură cu rivalităţile dintre Bogdan II şi Alexandrel [3] etc. Dar aici ne interesează acum că în cazul de mai sus, cînd unele manuscrise au trimiterea la *letopiseţul latinesc*, altele la letopiseţul *leşesc*, pasagiul din chestie n'are informaţie numai din Bielski, ci reprezintă o povestire organică, coerentă scoasă din mai multe izvoare.

1 Ed. Giurescu, pag 20.— Şt. Orăşanu, op. cit., pag. 70 şi nota 3 a scos în relief că şi în hronograful dela Neamţ începe cu anul 1413 domnia lui Alexandru cel Bun.
2 Ibidem, pag. 34.
3 Ibidem, pag. 39 - 40.

Iarăşi, cînd este vorba de introducerea în domnie a lui Lăpuşneanu, avem în textul de azi al cronicii însemnarea: „De aceste poveşti, ce-s scrise mai sus, carele spun de Iliaş Vodă şi de Ştefăniţă Vodă şi de Joldea şi de Alexandru Vodă cronicarul cel *leşesc* tinde povestea mai deşchis, iară nu aduce aminte de toate semnele pre rînd cîte s'au făcut. Iară letopiseţul cel moldovenesc, măcar că-i scris pre scurt, însă arată toate semnele pre rînd, carele toate le-am tocmit prin poveste, care-şi la locurile sale". Cronicarul *leşesc* amintit aici nu poate fi Bielski, care ne dă pentru evenimentele anului 1552 o povestire grăbită şi lipsită de amănuntele, cîte cetim în cronica discutată. Şi nu este vorba numai de „semne": sfinţirea mănăstirii Slatina şi reînoirea Pîngăraţilor, ci despre domnia lui Iliaş Vodă etc. Cronicarul *leşesc*, cum îl zic aici *toate* manuscrisele şi de care pomeneşte Simion, reprezintă expunerea lui Macarie şi Azarie şi poate încă altă informaţie, că Petru stolnicul a fost ales şi proclamat domn de pribegi în Terebulea etc. şi această povestire a adaos-o şi prefăcut-o Simion Dascălul cu amănunte din letopiseţul său.

Cercetarea aceasta au întreprins-o şi cetitori vechi ai cronicii lui Ureche. În legătură cu evenimentele bătăliei dela Crasna, unde învinsul de o clipă a eşit învingător, un glosator scrie: „cronicariul latinesc această poveste o scrie, cum şi cronicariul cel leşesc la letopiseţul lor...", deşi acest cetitor găsia în Bielski numai o parte din povestirea lui Ureche,[1] care avea şi multă altă informaţie şi expunere. Prin urmare nici în cazul cînd manuscrisele trimit *toate* la letopiseţul *leşesc*, nici cînd unele manuscrise au *leşesc*, iar altele *latinesc*, nici cînd *toate* manuscrisele ne-au păstrat ştirea cu letopiseţul *latinesc*, nu în toate cazurile dăm numai de informaţie luată din expunerea lui Bielski, ci sau letopiseţul lui Azarie + Bielski, sau aceştia şi alte adaosuri, sau cetim o povestire, asupra căreia expunerea sărăcăcioasă respectivă a lui Bielski, care are atîta inegalitate în tratarea istoriei Moldovei, n'a exercitat nici o influenţă sau cu alte vorbe dăm de o expunere cronicărească coherentă, organică, alcătuită din mai multe izvoare: dăm — zicem noi — de cronica lui Ureche. Simion Dascălul, dela care derivă comparaţia izvoarelor, nu cunoştea pe Bielski, fiindcă am văzut că în legătură cu Ştefan Tomşa atribue cronicarului polon informaţia luată de Ureche din letopiseţul lui Azarie.[2] Prin urmare în afară de locurile unde Ureche însuşi relatează că letopiseţe latineşti au scris mai întâiu despre Flah hatmanul, despre vremea dintre descălecatul întâiu şi al doilea, despre evenimentele anului 1359, *oridecîteori* în cronica ajunsă până la noi cetim despre cronicarul, letopiseţul *latinesc* sau cronicarul, letopiseţul *leşesc*, trebue să înţelegem cronica lui Ureche.

Cît timp nu cunoaştem izvodul moldovenesc al lui Simion, nu putem reliefa cu o precizione indiscutabilă numai amănuntele adaose „prin poveste", căci comparînd textul letopiseţului lui Azarie cu cronica, constatăm că astfel de mici adaosuri s'au mai făcut şi nu totdeauna le-a semnalat Simion, cum procedează pentru evenimentele anilor 1538—1541. În felul acesta, din cronica lui Ureche ni s'a păstrat mai puţin decît admite recenta cercetare despre ea, şi mult, neasemănat mai mult decît a presupus Giurescu. Cronica lui Ureche nu s'a asimilat întreagă fără să nu se poată distinge din opera lui Simion Dascălul, care înainte de a scrie domnia lui Vasile Lupu a crezut că poate izvodi „din toate izvoadele într'un loc". Din aceleaşi motive *oridecîteori căutăm adaosele lui Simion în cronica lui Bielski, nu găsim nimic.*

1 Ed. Giurescu, pag. 36 şi urm., aparat.
2 Ibidem, pag. 192—3.

Un caz merită discuţie aparte.

Ca urmare a expediţiei craiului Mateiaş în Moldova, izvodul lui Simion Dascălul însemnase, că în acelaşi an după victoria moldovenească dela Baia, Ştefan Vodă a intrat „cu toată puterea sa, vrînd să-şi răscumpere strîmbătatea sa, ce-i făcuse Ungurii, cînd venise cu Mateiaş craiu la Bae" şi a făcut „multă pradă şi robie şi ardere.. în ţara săcuiască". Agregînd această ştire a izvodului său moldovenesc, Simion mai adaogă: „ci de această poveste, ce spune că au prădat Ştefan Vodă ţara săcuiască, cronicarul cel *leşesc*, (*în toate manuscrisele ajunse la noi*) nimica nu scrie".[1]

Este ştirea în cronica lui Bielski? Acesta după ce a istorisit înfrîngerea lui Mateiaş în Moldova la sfîrşitul anului 1467, povestind alte evenimente nemoldoveneşti din 1469 strecoară afirmaţia: „Ştefan intrînd în săcuime a făcut mari pagube".[2] Dar ştirea aceasta din Bielski este în legătură cu alte evenimente: Petru Aron prin scrisori prefăcute a fost chemat cu ştirea domnului de unii boieri să intre în ţară, unde păşind a fost prins şi decapitat: Ştefan şi-a continuat apoi imediat răsbunarea şi'n ţara săcuiască, urmărind pe cei ce sprijiniseră pe autorul asasinatului dela Reuseni,[3] aşa că cronicarul *leşesc*, în care Simion constată lipsa ştirii adaose din „letopiseţul cel moldovenesc" nu poate fi Bielski, ci iarăşi cronica lui Ureche. Izvodul moldovenesc avut de Simion Dascălul arată anume că expediţia de răzbunare a lui Ştefan Vodă, a fost „într'acelaşi an", care are între evenimentele sale principale marea înfrîngere ungurească dela Baia.

Drept alt argument că oridecîteori în compilaţia lui Simion Dascălul se fac trimiteri şi se constată diferenţe mai mari sau mai mici între expunerea mai bogată sau deosebită a acelui izvod moldovenesc, care ducea povestirea evenimentelor ţării până la Vasile Lupu, şi cronicarul sau letopiseţul după unii copişti *la-*

1 Ed. Giurescu, pag. 48—49. Editorul a înlocuit şi aici *leşesc* prin *latinesc*.
2 Trad. Panaitescu, op. cit., pag. 146; Ibidem, pag. 46 şi nota 1.
3 Vezi I. Minea, Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte pag. 37 etc..

tinesc, după alții *leșesc*, etc. totdeauna subt cel din urmă putem înțelege cronica lui Ureche, este și faptul că mult discutatul cronicar, căruia nu știau copiștii ce epitet să-i dea, conținea toate *semnele* cîte le cetim azi în letopisețul lui Azarie. Intr'altă lucrare [1] am dovedit că izvodul moldovenesc întrebuințat de Ureche până la anul 1574 a fost identic cu versiunea putneană cea mai complectă a letopisețului moldovenesc anonim însoțită de continuarea lui Macarie și de cronica lui Azarie.

Lipsurile cronicarului *latinesc* [2] față de izvodul moldovenesc al lui Simion Dascălul concordă cu lipsurile letopisețului lui Azarie comparat cu același izvod. Evenimentele și apoi „semnele" cronicarului latinesc pot fi adaose totdeauna acolo unde pot fi adaose aceleași din letopisețul lui Azarie. *Nu se constată nici odată că Simion a adaos vre un semn, despre care am putea ceti și'n letopisețul lui Azarie.* Sint în textul cronicii, cum a ajuns până la noi, capitole multe, care reprezintă prelucrarea informației lui Bielski. Aceasta se potrivește cu aceia ce scria Simion Dascălul despre cronica lui Ureche, că a fost scrisă „mai mult din cărțile streinilor decît din izvoadele noastre". Cetind chiar numai aceste pasagii constatăm într'adevăr, ce a însemnat și aceia, anume că cronica lui Ureche avea comparată cu scurțimea și fragmentarea analistică a izvodului moldovenesc, care era traducerea letopisețelor scrise slavonește, o povestire mai coherentă, sau cum i se părea lui Simion că „tinde poveștile mai larg și deagiuns și mai deschis". Este iarăși firesc că Simion, care avea expunerea mai bogată a izvodului său în însemnări de viață măruntă și pe alocurea și o detaliere specială a frămîntărilor războinice, a scris că cronica lui Ureche „semnele sau tocmelele și lucruri, cîte s'au făcut în țară, nu le arată *toate* că poate fi că n'au știut de toate cronicarul cel *latinesc* (în toate manuscrisele) să le scrie". [3] Simion își însoțește adaosele la letopisețul latinesc repetînd cu mai multe sau mai puține variațiuni aceiași frază stereotipă: „ci de această poveste cronicarul cel latinesc nimica nu scrie; încă și alte semne multe sint de nimica nu însemnează de înse, iară letopisețul nostru, măcar că scrie cam pre scurt, însă le însemnează toate". [4]

Izvodul lui Simion Dascălul, izvod „de limba noastră" pe deoparte era pe alocurea mai detaliat decît expunerea lui Ureche: înăditorul specifică că izvoarele lui Ureche n'aveau toate „semnele sau tocmelele și lucruri", pe de altă parte mergea cu povestirea până la Vasile Lupu. Problema ce și-a pus-o Simion era: să alcătuiască un întreg, să dea ca expunere a istoriei moldovenești înainte de povestirea domniei lui Vasile Lupu un corp de cronici [5]

1 I. Minea, Letopisețele moldovenești etc. passim.
2 Vom întrebuința în general totdeauna acest calificativ, care corespunde concluziei noastre.
3 Ed. cit., pag. 4.
4 Ibidem, pag. 44 etc.
5 N. Iorga, Istoria literaturii, II, pag. 569.

moldovenești, așa cum făcuse Azarie cu o parte din letopisețele slavonești, dar nu juxtapuse, ci contaminate. Din toate izvoadele aflate s'a oprit la cronica lui Ureche, care i s'a părut cea mai bună de „prescris" și continuat. Deoarece însă avea și celălalt izvod și fiindcă acesta conținea fapte necunoscute letopisețului *latinesc*, Simion a procedat precum spune: „dacă am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din *letopisețul cel latinesc*, am lipit dintr'ale noastre izvoade.. și am adaos poveștile la *letopisețul cel latinesc*, care la locul său, carele toate mai nainte se vor arăta, care-și la locurile sale.."

Din ce urmează imediat, se vede că Simion copiază, preface și adaogă pe Ureche, cum ne arată acele predoslovii, în care se pomenește numai de Ureche și de textul acestuia. Mai departe constatăm că izvodul copiat și adaos de Simion era alcătuit din contopirea [1] selecționată a știrilor despre Moldova din cronica lui Ioakim Bielski și o versiune a letopisețului moldovenesc scrisă slavonește aidoma ca cea din letopisețul lui Azarie: deci iarăși ni se indică cronica lui Ureche. Cînd înădește povestirea cu știri din compilația traducătorului Paszkowski ne spune Simion iarăși că adaogă povestirea lui Ureche, care — știa Dascălul — întrebuințase numai pe Bielski. Văzînd multele semne pe care ei le adaogă, agregarea de povestiri întregi, legîndu-și afirmațiunea de înșiși vorbele lui Ureche, care în predoslovie s'a plîns că „*letopisețul nostru*" scrie prea pe scurt și că, deaceia a cercat și cărți străine, Simion a scris despre cronica vornicului că este alcătuită „mai mult din cărțile streinilor decît din izvoadele noastre". Simion nu cunoștea scurțimea versiunii dela Putna, nu cunoștea nici cronica lui Bielski și iată de ce, cînd se referă la Bielski, el repetă povestirea luată de Ureche din cronica lui Azarie.

Cronica lui Ureche fiind izvodul pe care-l adaogă în compilația sa Simion, nu se pot găsi contrarieri și opuneri între letopisețul latinesc și cronica lui Bielski, care pentru Simion în unele cazuri ambele erau același text: cronica lui Ureche. La povestirea carierei politice a lui Ștefan Tomșa, Simion Dascălul trimete la cronica lui Bielski redînd și informația, pentru care face această trimetere. [2] De fapt se redă expunerea lui Ureche pentru fapte, care nu erau în izvodul moldovenesc al lui Simion. Cînd ne istorisește, cum a indus în eroare Ștefan Tomșa pe Despot, ne prezintă o informație, care semăna perfect cu a lui Azarie, deci o ia din Ureche, dar considerind că diferențele dintre izvodul moldovenesc cu povestirea până la Vasile Lupu și cronica lui Ureche derivă din împrumuturi dela Bielski. In continuare același Simion ne spune că Bielski scrie deosebit de Paszkowski, de se potrivește cu „letopisețul cel moldovenesc". Potrivelile însă privesc o informație, care lipsește din cronica lui Bielski. Deaici rezultă—

1 P. P. Panaitescu, op. cit., pag. 67 și urm.
2 Ed. cit., pag. 192, 197.

cum am mai spus—că Simion nu cunoștea cronica lui Bielski și s'ar mai putea deduce și în general că Simion considera că toate diferențele dintre cronica lui Ureche și izvodul său moldovenesc derivă dela cronica lui Bielski, pe care mai ales a urmat-o Ureche. In acest senz afară de semnalarea izvodului povestirii sale, semnalare făcută de insuși vornicul cronicar că despre originile noastre au scris *letopisețe latinești*, oridecîteori este vorba de cronicarul sau letopisețul pe care-l controlează și adaogă Simion, ar trebui cetit letopiseț sau cronicar *leșesc*. De oarece însă Simion a scos în titluri acolo unde vorbește Ureche de letopisețele latinești că scriu despre originea noastră, precum și acolo, unde tratînd despre anul 1359 Ureche discută vechimea izvoarelor latinești ale știrii— Ureche nu știa că despre lupta din 1359 a scris cel dintâiu Dlugosz reținînd prin aceste o tradiție familiară în cronica sa scrisă în jumătatea a doua a secolului XV—lui Bielski, pe care îl găsea reliefat numai odată ca mărturie de credință, copiștii mai tîrzii au considerat drept greșală a manuscrisului, ce-l prescriau, cînd au văzut că într'un loc este letopiseț leșesc, într'altul latinesc și au făcut corecturi văzînd mai ales că în prefața sa Simion scrie despre *cronicar latinesc* și *letopiseț latinesc*.

Din această prefață ar putea rezulta o deosebire de interpretare. a) După cetirea cronicii lui Ureche, a rămas Simion cu impresia că a fost scrisă „mai mult din cărțile străinilor decît din izvoadele noastre" și deoarece cetea la însuși Ureche că acele letop'sețe străine au fost scrise latinește, întinde această caracterizare dîndu ne fraza, care în diferite variante va însoți adaosele făcute din letopisețul Moldovei până la Vasile Lupu: „numai cît tinde, poveștile mai larg și deagiuns și mai deschis, iar semnele sau tocmelele și lucruri,[1] cîte s'au făcut în țară, nu le arată *toate* că poate fi că n'au știut de toate *cronicarul cel latinesc* (în *toate* manuscrisele) să le scrie". De aici am putea deduce că Simion înțelege izvorul original al informației, acel izvor, înaintea autorității căruia se plecase și Ureche, izvoarele latine ale lui însuși Bielski: în acest caz pretutindenea în forma de azi a cronicii trebue păstrat sau reintegrat calificativul *latinesc*.

b) Am văzut că în *unele* cazuri Simeon atribue lui Bielski știri, pe care nu le găsia nici în izvodul său moldovenesc, așa bogat ca informație, nici în Paszkowski. De fapt știrile se găsesc în letopisețul lui Azarie, de unde le-a împrumutat Ureche. Găsindu-le în cronica lui Ureche, le consideră Simion ca știri luate din Bielski. Putem deduce de aici că Simion considera *toate* diferențele de știri între *izvodul său* și cronica lui Ureche ca împrumuturi din cronica lui Bielski? Atunci pretutindenea trebue reintegrat cronicar sau letopiseț *leșesc*. Dece atunci însă Simion subliniază că el preface și adaogă *letopisețul latinesc?*

Căci... c) Simion Dascălul n'a paralelizat, n'a adaos, n'a arătat

1 Ed. cit., pag. 158.

izvoarele celei mai mari părți din cronica lui Ureche. Repetăm: oridecîteori analizăm izvoarele la pasagii anume reliefate de Simion prin adaose sau observații, dăm în general de contaminarea izvodului moldovenesc cu expunerea cronicii lui Bielski etc., deci de cronica lui Ureche. Adaosele lui Simion sînt pasagii întregi, mici notițe diferențiale anume arătate sau, cînd adaosele mai mici nu contrazic expunerea lui Ureche, constatăm orînduirea acestora „prin poveste", cum este de exemplu cazul după ce adaogă evenimentele dintre anii 1538—1541, de zice: „Aceste povești, ce spun de Petru Vodă Rareș că au lăsat scaunul și au pribegit preste munți la țara ungurească, și de multe nevoi ce au petrecut acolo, și cum s'au dus de acolo la Țarigrad, mai apoi iarăși, cum au dobîndit domnia la moșia sa la Moldova, cronicarul cel *leșesc* (în *toate* manuscrisele) de acestea foarte pre scurt scrie, că poate fi că n'au știut de toate; iară letopisețul cest moldovenesc, deajuns și deșchis toate pe rînd le însemnează, carele toate, dacă le-am luat sama, le-am socotit că sînt adevere, și deci toate le-am chizmit și le-am tocmit care-și la locurile sale". După toate aceste constatări terminăm cu întrebarea: de oarece Simion spune categoric: *„am adaos poveștile la letopisețul cel latinesc"* (în *toate* manuscrisele), cînd știa că în alcătuirea cronicii lui Ureche a intrat și izvodul moldovenesc cu povestirea până la Petru Șchiopul, nu am putea trage concluzia că Ureche și-a scris latinește cronica, adică în limba universală a lumii sale culte, ca „o defensivă față de istoriografia polonă", ca răspuns operelor polone, dar și pentru boerimea moldovenească, din care în jumătatea a doua a sec. XVII mulți știau latinește. Scriind numai pentru Moldoveni poate n'ar fi fost nici un senz ca cronica să fie scrisă latinește.[1] Știm însă că Nestor Ureche și Grigorie au trăit atîta timp în Polonia și în afară de ei mulți alți boeri moldoveni. Familii boerești erau încuscrite cu familii nobile polone; fii de boeri învățau latinește în Polonia, dar și'n colegiul vasilian din Iași și'n școlile iezuite din Moldova.[2] Domnul și boerii își țin secretari de latinește, dintre care unii vor recomanda conaționalilor lor poloni opere istoriografice de proveniență și'n legătură cu istoria Moldovei. Intr'o vreme, cînd „bunul neam" însemna atît de mult, cînd pentru Movilești se inventează o genealogie străveche romană ca blazon al domnițelor măritate în Polonia, oare atîta boerime moldoveană n'avea nevoe de o operă, care să arăte și deslușească și pentru străini originea și cariera

1 Panaitescu, op. cit., pag. 43. Cf. însă pag. 66 nota 2. Aici autorul susține că o cronică scrisă latinește, n'ar fi fost înțeleasă în Moldova. Astfel se contrazice însă cu acea apologie care a făcut-o intrării stăpînitoare a culturii polone de formă latină din Polonia în Moldova (vezi pag. 15 și urm.). De ce să se admită fără rezervă că în Polonia „ultimul șleahtici din provinciile depărtate știe latinește și-și împodobia conversația polonă cu cuvinte și formule latinești" (pag. 5), iar pentru boerii moldoveni atîta îmbibați de cultură polonă să se considere o anomalie un letopiseț latinesc (pag. 48)?

2 Ibidem, passim.

de mărire a neamului moldovenesc? Acestea sînt tot atîtea motive, pentru care Ureche a putut scrie latineşte cronica sa, iar Simion Dascălul a fost şi un traducător din latineşte. Să dăm şi cîteva *latinisme* ale traducerii: *l-au detunat*, în loc de *trăznit* (ed. cit. pag. 75), *steţie* pentru popas, conac (pag. 71), *unde*, în loc de, de unde (pag. 235); despre Copiţkil se spune „carele venise de curînd dela cîmp" în loc de dela ţară (=rure) venise la Bar etc.. Aceste latinisme ar sprijini părerea că *cronica lui Ureche era scrisă latineşte.*

...E o părere... între alte păreri şi ipoteze.

Repetăm, ce am mai spus: Simion mărturiseşte că dintre operele istorice moldoveneşti se opreşte la cronica lui Ureche, pentru ca să o adaoge. Iar nu mult mai departe afirmă că adaogă la *letopiseţul latinesc* ştirile din izvodul său moldovenesc.

I. Minea

Corrigenda s. addenda: La pag. 362 rînd. 17 (N-rul 9 al revistei): *Urecheştilor* în loc de urecheştilor.—La pag. 363 nota 3 *adaos:* şi în Revista istorică I, 1925, pag. 5 d. Iorga e de părere că Istratie—traducătorul lui Herodot—a putut scrie scurtele anale până la Vasile Lupu.—La pag. 364 nota 1 rînd. 1: *la* în loc de al.—La pag. 366 rînd. 31: *cum* în loc de care. La pag. 367 rînd. 4: *despre* în loc de „de"—La pag. 98 (N-rul 10 al revistei) nota 1 *adaos:* şi'n 1915 d. Iorga sublinia că cronica nu poate fi „opera stîngaciului şi grosolanului pelicilor, care e Simion Dascălul". (Revista istorică, I, 1915, pag. 4).

Odă profană

Minciună, rodnică zeiţă, vină
Cu ochii tăi adînci şi plini de vis
Şi-mi umple gîndurile de lumină
Şi-mi umple sufletul de paradis.

Te cîntă re'nvierea 'n primăvară
Şi vîntul toamnei te suspină 'n crîng.
Tu eşti a rîsului meu piatră rară
Şi-mi eşti sub gene lacrimă, de plîng

De n'ai fi tu, şi-ar pierde cerul domul
Şi n'ar mai fi speranţă 'n curcubeu;
Nici Dumnezeu n'ar şti ce este omul,
Nici omul nu l'ar şti pe Dumnezeu.

Cu veşnică magia ta sublimă
Atîrni Neantul tot de-un fir de păr.
Tu eşti în vers avînt şi ritm şi rimă
Şi 'n proză tu eşti lege şi-adevăr.

Eternă şi temeinică şi dreaptă,
Reacţiunea spiritului tău
Spre Domnul urcă treaptă după treaptă
Ca să despartă binele de rău.

Cind îţi strecori fantoma prin religii
Spre-a consola destinul nostru trist,
In urma ta laşi vremilor efigii
De Buda, Moise, Mahomet, ori Crist.

De n'ai fi tu, statornică stăpînă,
N'ar fi trecut, prezent, nici viitor...
Şi toate-ar fi menite să rămînă
Netulburate 'n nefiinţa lor.

Tu eşti universala poezie
Şi 'n lumea asta fără ştirea ta
Nimic nu moare şi nimic nu 'nvie
Şi toate sunt spre-a te glorifica.

De-aceia 'n noaptea albă şi bolnavă
Nesomnul meu iţi intră 'n sanctuar,
Ca să te 'nalţ cu pietate'n slavă
Şi să-ţi aprind tămîie pe altar.

Mihai Codreanu

Pompei. Din Mai 1925

Episodul din str. Olimp 14*

— Mai aşteptaţi. Domnu' Comşa e in consiliu.

Uşierul examină cu atenţie de expert caligraf numele scris cu creionul pe cartea de vizită. Apoi o mistui in buzunarul scurteicii de şiac unde mai aşteptau o jumătate de duzină.

Maria Probota căută cu ochii un scaun. Toate erau ocupate. Dar la un capăt de bancă improvizată dintr'o scindură negeluită, îi făcu loc binevoitor şi cu grabă de gentilomie arhaică, un moşneguţ cu cioc alb şi căciulă de imitaţie de biber.

Zăpada topită de pe incălţări, ramifica pe podele şuvoaele intr'un complicat bazen fluvial, cu afluenţi şi ostroave, cu albia adincindu-se spre eşire, unde duşumelele mai roase de paşi inchipuiau un adevărat estuar. Era un miros acru de leşie şi fum de tutun răcit, ca intr'o percepţie. Toţi se răsuceau oftind, schimbindu-şi locul, citind şi recetind ziare mototolite, dintr'o singură foae, suspinind cu uşurare de citeori se deschidea uşa şi aşezindu-se resemnaţi la loc, cind uşa se trintea izbită cu piciorul, după un funcţionar cu braţele incărcate de dosare.

Se aflau trei uşi cu trei inscripţii de mînă pe cartoane dreptunghiulare: *Direcţia generală; Contabilitatea şi Statistica; Arhiva.* Un părete de scinduri albe care nu se ridicau până în tavan, retezate inegal, despărţea fosta sală de recreaţii a şcolii in două: aici sala de aşteptare, dincolo se auzea ţăcănitul maşinelor de scris ca un sfirîit gras de bucătărie. Deasupra uşilor rămăseseră vechile indicaţii pe tablă reliefată: *Clasa III; Clasa IV; Cancelaria*"... Iar pe păreţi, prăfuite, decolorate şi cu pinze de păianjen în care se balansau uscate muşti de astăvară, o hartă a

* Fragment din Cap. VII al romanului *Inlunecare*.

Rominiei şi ţinuturilor locuite de Romini, un tablou înfăţişînd sistemul nervos al omului în trupul negru cu bifurcaţii albe şi fine ca oasele de peşte, o planşă arătînd metamorfoza fluturilor: omidă, cocon, crisalidă şi fluture.

Un domn cu pălăria tare, cu ochelari cu şnur gros prins după ureche şi cu mînile la spate îşi amăgea aşteptarea, recapitulînd în gînd lecţia de intuiţie din clasa IV primară. Observă că o mînă de copil, scrisese cine ştie cînd, stîngaciu dar răzbunător, cu creionul, subt ciclul metamorfozelor o concluzie neaşteptată: „Domnişoara Laţcu e o omidă!" Domnul cu ochelari surîse cu melancolie, gîndindu-se la destinul domnişoarei Laţcu, desigur vre-o profesoară severă şi fără frumuseţe, rea şi plină de harţag, osîndită să rămînă pentru totdeauna omidă didactică, fără să cunoască sborul liber şi capricios în soarele primăverilor. Apoi domnul căscă şi trecu plictisit la harta Rominiei, acum mincinoasă şi vană. Hotarele rupte arătau un roşu însîngerat care refuza să se cicatrizeze.

Prin această mulţime toropită de marasmul aşteptării, Sofron Vesbianu cu căciula de lutru pe ceafă, cu blana descheiată şi cu clapele şoşonilor date în lături, se plimba triumfal, oprindu-se din cînd în cînd să şoptească ceva uşierului căruia îi strecurase un bacşiş generos să-l introducă înaintea celorlalţi. Uşierul răspundea cu semne misterioase de complicitate, iar cu mîna din buzunar căuta să numere pe nevăzute, cîte hîrtii de unu, doi şi cinci lei a capitalizat până acum. Cînd număra, avea o figură pierdută, cu ochii întredeschişi, absent de pe planetă. Cineva îi întrerupea întrebîndu-l atunci se uita duşmănos, îşi pierdea socoteala, începea din nou pipăind hîrtiile: şapte de un leu; şase, şapte, opt, nouă de doi lei..

Trecu un general de intendenţă, cu fireturi albe şi cu un ghiozdan doldora, apoi un domn voluminos şi important salutat până la pămînt chiar de cei care nu-l cunoşteau. Pe toţi îi înghiţea uşa păzită de omul cu haină de şiac şi cu casieria în buzunarul stîng (în cel drept se aflau cărţile de vizită).

Maria Probota începu să regrete că a venit. Îşi dădea abia acum seamă că ar fi fost mai simplu să transmită printr'un bilet rugămintea lui Virgil. Sfîrşise de cetit peste umărul moşneguţului cu cioc alb şi căciulă de imitaţie gazeta de eri, până la anunţurile mortuare subt cruciuliţe negre. Acum descifra de pe păretele din faţă o cromolitografie afumată, cu culorile stinse: „Mihai Viteazul şi calăul", cînd uşa se trînti şi eşi generalul de intendenţă cu ghiozdanul desumflat, domnul voluminos şi important încheindu-şi mănuşile, alte şase personagii civile şi militare, vorbind tare şi rîzînd, aprinzîndu şi ţigările şi aruncînd priviri care nu vedeau, solicitatorilor ridicaţi respectoşi în picioare.

Sofron Vesbianu care asaltase cu ochiade libidinoase o biată fetiţă ruşinată, cu coada balană pe spate, lîngă o cucoană bătrînă cu mînile sgîrcite într'un minuscul manşon demodat, părăsi

această îndeletnicire frivolă şi, readus la realitate, se repezi îndrăzneţ şi mieros în acelaşi timp, la doi cunoscuţi din comisiune. Le tăie calea să-şi expună plîngerile; scoase un teanc de petiţii din buzunarul blănii şi dela piept, tocul automat, cu care se putea pune rezoluţia imediat. Aşa se întîmplă că Maria Probota fu poftită de uşier înaintea tuturor, în biroul lui Comşa.

Radu se ridică din dosul teancurilor de dosare şi, cu surprindere plăcută, îi sărută mîna străvezie, înainte ca Maria să-şi poată trage îndărăt degetele cu feminitatea devorată de acizi şi desinfectante. Cel dintâiu gînd al Mariei Probota, fu că hainele albastre-închis ale lui Radu îi întinereau figura brună şi puţin palidă; fără voe îi trecu în minte chipul roşcat al lui Virgil, ochii fără gene, mustăţile ţepoase şi rare, toată înfăţişarea stîngace de dascăl rezervist în uniforma nevoiaşă.

— Cu ce am plăcerea rară să te pot servi? Ce face Virgil?—întrebă Comşa în picioare, zîmbind, privind-o în ochi şi spunîndu-şi că aşa slăbită cum e, ochii Mariei au încă frumuseţea firelor de aur în castaniul luminii şi gura păstrează, împotriva tristeţii împietrite, proaspătă frăgezimea copilărească. Maria Probota plecă ochii subt privire. Întinse scrisoarea lui Virgil, pregătită la îndemînă.

— O să vezi că nu e vorba despre noi... Noi ne-am deprins să nu mai aşteptăm dela nimeni rara plăcere, cum zici dumneata—de a ne servi...

— E ceva urgent?—răsuci Comşa scrisoarea, surprinzînd ca întotdeauna cînd vorbea cu o femee frumoasă şi tînără, pe cei doi subalterni din birou, spionîndu-l cu coada ochiului, deşi se prefăceau că cercetează dosarele cu cea mai mare atenţie.

— Ceteşte, te rog... De aici înainte (arătă pasagiul cu unghia). Celelalte nu interesează; sînt chestiuni ale noastre...

Radu Comşa se retrase între ferestre. Maria rezămată de pervaz privi afară, în stradă, unde picura zăpada prelinsă de pe acoperişuri, în soarele călduţ. Scrisoarea lui Virgil Probota îl ruga pe Radu să treacă neapărat la o casă din Tataraşi, unde fostul lor coleg Dan Şchelanu îşi scuipa cele din urmă rămăşiţe de plămîni. Era un apel de vechi camarazi să-şi stea într'ajutor: „...zilele lui Şchelanu sînt numărate. Nimeni nu-l mai poate salva. Dar cred o datorie să încercăm a îmblînzi soarta unui nefericit, cu care am pornit la drum împreună şi se pierde. Nu mă îndoesc că Radu, cu toate gravele lui ocupaţii va găsi timp să facă el, ceiace eu de aici nu mai pot face. Insist însă: mă tem că fiecare zi lăsată să treacă, să nu însemne prea tîrziu..."

Urma adresa casei unde zăcea Dan Şchelanu, cîteva rînduri dintr'o scrisoare primită dela el, pe urmă întrebări care-o priveau numai pe Maria.

Foaia de hîrtie tremura imperceptibil în mîna lui Comşa. Îl încerca o mustrare. El nu se mai gîndise demult, nici la Virgil, nici la Dan. Şi iată Virgil Probota, cu toate necazurile şi să-

răcia lui, de departe, dintr'un bordeiu de campanie se arăta mai omenește îndurerat de soarta prietinului în pierzare. Umilit de această constatare care încă odată îl scădea în propria judecată, împături scrisoarea și-o trecu Mariei, după ce-și însemnă în agendă adresa.

— Te duci chiar astăzi, sper...—insistă Maria Probota. Eu am fost imediat ce-am primit scrisoarea. E condamnat fără scăpare—chestie de cîteva zile. Dar nu mai pot călca acolo... E o lume imposibilă, o casă de alienați.

Nu adăogă că fusese înconjurată de un soiu de indivizi care-o înfricoșară, glumind alături de camera muribundului, făcînd-o să roșească la aluziile lor dezmățate: adevărată adunătură de tavernă.

— Și Virgil ce face? Dinu? Cucoana Tincuța?—încercă Radu să rupă tăcerea care îl stingherea.

— De ce acest interogatoriu de mintuială, domnule Comșa? (Altădată, în camaraderia lor, îi spunea Radu sau Comșa, simplu. Observă aceasta și șovăi) Dumneata nu te mai interesezi de foarte multă vreme de foștii prietini... Sînt trei luni decînd ne aflăm aici. Fără această scrisoare, recunoaște că nici nu te-ai fi gîndit la noi. Nu ne-am mai văzut. Nici n'am fi avut, de altfel, de ce...

Radu Comșa își amintea cu mustrare cum a părăsit în noaptea de Noembre, în drumul retragerii, în ploae, pe Dinu și pe cucoana Tincuța. Uitase cu totul. Îi apărea această nepăsare mai crudă încă, fiindcă de atunci nu-l cercase nici o clipă gîndul, nici nu se mai întrebase care le-a fost în urmă soarta. Vru să repare uitarea. Îngăimă cîteva vorbe, pentru Maria numai, rezervîndu-și dreptul pentru conștiința lui, să și-o examineze mai sever, singur.

— Am avut atît de lucru!... Un biurou cu toată răspunderea... Pe urmă de unde să-mi imaginez că sînteți aici?...

Maria ridică ochii obosiți subt fruntea bombată și îl privi drept.

— De ce atîtea explicații?... E una mai simplă... E firesc. Viața ne îndepărtează. Dumneata ai alte preocupări... (O pauză) Uitam să te felicit. Eleva lui Virgil face o bună partidă.

Comșa rupse între degete creionul subțire al agendei. Cei doi funcționari dela mese scriau de zor, cu capetele plecate pe foile de hîrtie, dar erau numai urechi, cu toate că Maria vorbise surd.

Radu se hotărî:

— Îmi permiți să te însoțesc cîțiva pași?... Aici, între ferestre, nu e locul cel mai nimerit pentru pledoarii...

Își îmbrăcă paltonul și o întovărăși. Ușierul strigă celor care așteptau în sală, să treacă după amiază, la patru. Moșneguțul cu cioc alb, își îndesă amărît peste urechi, căciulița de imitație de biber, uitîndu-se mustrător la Maria Probota: „ți-am făcut loc cu atîta bunăvoe și acum din pricina ta, iată, altă jumătate de zi pierdută!..." Dar Radu Comșa trecu repede, cu figura încruntată, cu gulerul ridicat, printre oamenii mormăind; numai în stradă surîse cu satisfacția ștrengărească a școlarilor care și-au furat din programul plictisos, un ceas de libertate.

— Cum îți vine să lași atîția oameni, după ce-au așteptat?... Poate au nevoi grabnice... E atîta mizerie acum pretutindeni!—îl certă Maria Probota, călcînd la stînga lui, pe trotuarul curățit, unde soarele de început de Mart topea ninsoarea murdară.

— Mă surprinde acest sentimentalism de la o doctoriță, și dela una cu atîta experiență!—cercă Radu Comșa să înlăture răspunsul cu o glumă. Ei mă așteaptă pe mine, cu pe alții... E un cerc de fier, viața...

— O! Pentru dumneata, un cerc de fier!...

— De ce acest: „pentru mine"? Să am oare atît de mult aerul unei brute?

Radu Comșa gîndea: „are dreptate să-i par brută fericită și privilegiată. Virgil e într'un bordeiu de pămînt, după ce s'a tîrît pe toate drumurile țării. Dan Șcheianu moare de oftică într'o bojdeucă de mahala. Eu primesc felicitări".

Maria Probota mergînd alături, se întreba la rîndul ei: „de ce simt o plăcere animală să merg lîngă el? E un egoist. Pus la adăpost de toate primejdiile. Își aranjează viața comod, înlăturînd tot ce e prilej de suferință. Bietul Virgil îmi scrie cîte îndură în peșterile lor de pămînt, i se par himere un cearșaf curat, un pahar de ceai limpede, o carte, gîngureala lui Dinu... Și eu găsesc o plăcere rea să pășesc lîngă omul care a fugit de mine din calcul. Ochii îmi sînt atrași de gura lui cărnoasă și senzuală; peste voința mea, animalul de aici e satisfăcut de vecinătatea acestui alt animal, robust, mulțumit de sine și nepăsător. Am un copil care înseamnă toată rațiunea mea de existență, îl iubesc: de ce nu mă gîndesc la el, acum? E o urîtă glumă, și desgustătoare, viața".

Maria Probota își adună toate gîndurile cu toată voința, la Dinu. Aproape să-i șoptească numele într'ajutor: Dinu! Dinu! Dinu!

Se surprinseră tăcînd.

Maria privea profilul lui Radu, cu tăietura buzelor adîncă, nedîndu-și samă că îl privește.

Așteptară să traverseze în fața statuei lui Miron Costin, cu gulerul de zăpadă prelingînd apă pe mantaua coclită, de bronz. În soarele firav de Mart, trecătorii se îmbulzeau ca gîngăniile. Ieșeau din iarnă cu fețele stoarse, flămînzi și cu ochii sticloși, după patru luni de suferinți crunte; dar presimțirea primăverii înviora figurile cu o nădejde încă timidă și involuntară, fiindcă aerul era ușor și proaspăt. Pătrundea jilav în plămîni, adînc și amețitor, ca în pieptul convalescenților. În văzduhul umed streșinile se topeau, gesturile păreau mai ușoare, totul devenise aerian și

imponderabil. Nori albi se topeau în cerul cu albastrul ud. Un ofițer fără mînă rîdea cu toți dinții albi lîngă o femee cu haine cernite. Se cunoștea că nici omul cu mîneca goală prinsă în ac nu-și aducea aminte că n'are o mînă, nici femeia că plîngea un mort. Era cea dintâiu primăvară după prăpăd și începeau cele dintâiu uitări.

Radu Comșa se apropie mai mult de Maria, susținîndu-i brațul să pășească peste noroiul amestecat cu zăpadă cafenie.

Îi văzu ochii plini de gînduri, obosiți și triști.

— Mărturisește, ce gîndești acum ?

Maria Probota răspunse mecanic:

— Nimic!

Așa cum se apără întotdeauna femeile surprinse asupra unui gînd.

— Eram sigur!—clătină din cap Radu Comșa, cu un zîmbet pe care-l voia ironic Totuși aș putea reproduce cu oarecare aproximație reflecțiile. Îți spui, nu este așa?—„iată un om care s'a lepădat de tot ce-l putea împovăra în viață, ca de-un bagaj incomod pe o linie de transbordare. Prietenie, prejudecăți, obligații—tot. Ca o șopîrlă care-ți lasă în mînă coada, să se salveze ea—cum ar apela imediat la un exemplu din domeniul lui zoologic, Virgil... Simt răceala din prietenia lui. A fost pe aici, desigur. De ce n'a dat pe la mine? De cîte ori ne-am întîlnit în ultimii doi ani, ne-am spus numai banalități indiferente: doi vecini de masă, la un restaurant, pe care numai întîmplarea îi pune alături și schimbă indiferent formalități convenționale.

— Virgil a stat numai o săptămînă, îi apără Maria. Nici nu știa unde ești și dacă ești aici. Era zdrobit de oboseală, deprimat, aproape bolnav. Venea de pe front și se întorcea tot acolo..

Radu clipi des, să-și birue un sentiment neplăcut care-l apăsa tot mai des de la un timp. Apoi vorbi, mai mult pentru el:

— Înțeleg ce înseamnă și aceasta: „venea de pe front și se întorcea tot acolo..." Adică: „nu era în situația dumitale, ferit de aceste stupide datorii, la un biurou unde lași bieții oameni să aștepte cu o nepăsare seniorială". Declară că n'ai vrut să spui aceasta?

— Și dac'ar fi?—îl înfruntă Maria cu o satisfacție răutăcioasă.

— Ai toată dreptatea. Aparențele sînt împotriva mea. Dar e o situație pe care n'am căutat o, se apără Radu Comșa, întrebîndu-se de ce simte nevoia să se desvinovățească și totuși continuînd: Peste trei sau patru săptămîni, delegația mea expiră. Am cerut eu să sfîrșească. Voiu fi alături cu Virgil și cu oricare...

Maria Probota dădu din umeri Ce-o interesa pe dînsa aceste toate?

— Să vorbim de altceva... Unde locuești aici? Ai găsit o

casă comodă?... Potrivită situației dumitale, pe care, evident,—observi că am luat notă,—n'ai căutat o?

— De ce vorbești așa?... Vrei să fii malițioasă, dar ești prea bună ca să izbutești până la sfîrșit. Și pe urmă poți observa acum, cine îndepărtează prieteniile noastre vechi..

Maria Probota păși desfăcîndu și brațul, cu privirea în jos, tăcind. Amîndoi avură o clipă, în aburita oglindă a amintirii, dimineața de toamnă cînd Radu Comșa, student sărac și convalescent, cu pardesiul între umeri, în grădina cucoanei Tincuța, sorbea ceaiul cu medicamente. Frunzele fugind pe cărare ca mici făpturi alungate ale toamnei. Cartea deschisă pe care-o cetea vîntul întorcînd foile una cîte una. Maria numărînd picăturile de doctorie, cînd Radu i-a prins mîna fără să-i spună nimic și ea și-a retras-o încet.

Radu Comșa își amintea fără nici o înfiorare. Lucru trecut, mort. Tot sufletul îi era pentru totdeauna inundat de imaginea Luminiței Dar Maria simțea încă vinovata căldură în piept și avu desgust de ea. Pe obrazul cu liniile neclintite, trecu fugitiv o lumină, ochii îi fură mai calzi, gura întredeschisă întineri: o slabă înfiorare de viață pîlpîi din trecut, înăbușită brusc, înainte ca Radu Comșa, să o fi surprins. Fu ca o floare opărită cu leșie fierbinte; într'o clipă veștedă și cu culorile de cenușă. Maria gîndi cu desnădejde numai la Dinu: „Acum omul lui de zăpadă se topește... Ce neconsolat va fi mine!... Dinu! Dinu!"

Cînd ridică ochii la ochii lui Radu Comșa, toată figura arăta numai marea și iremediabila oboseală.

Îi întinse mîna.

— Așadar, rămîne hotărît! După amează treci neapărat la Șcheianu. Poate vei reuși să-l scoți de acolo; dacă nu, să-l convingi să urmeze prescripțiile unui medic măcar. Bine înțeles altcineva decît mine. Mi ar fi imposibil să calc în asemenea casă.

Radu Comșa îi sărută vîrful degetelor slabe.

— Nu mi-ai spus unde stați. Aș vrea să-l văd și pe Dinu.

Maria evită răspunsul:

— Celace s'ar putea face pentru Șcheianu, e să-i găsești o cameră mai aerisită, cu liniște și lumină. Să-l scoți dintre indivizii aceia odioși. Măcar agonia să-i fie de om.

Radu vru să mai întrebe ceva. Dar Maria Probota era departe, cu trupul subțire în hăinuța săracă, înghițită de mișuneala trecătorilor. La colț dispăru. De ce-o fi fugind așa?—se întrebă Radu și rămase nehotărît, neștiind încotro să-și îndrepte pașii, în soarele blînd de Mart care nu-i făcea nici o bucurie. Trecu în trap o trăsură rusească: roți cu cauciuc, înhămătură de troică, un cal negru, uriaș și lucios cu cerc între doi lăturași mai mici, suri, rotați, cu gîturile încordate; vizitiu cu căciulă mițoasă și cu șireturi negre la blană. Dinăuntru salută larg, prințul Gavril Serghievici Korșaghin și-i zîmbi voioasă Zoe Vesbianu. Iată una

care se consola repede! Radu Comşa se întoarse şi îl privi din urmă, fără prietinie.

După amează, cobora din automobilul lui Alexandru Vardaru la capătul unei străzi noroioase din Tataraşi.

Neculai, şofeurul, îşi scoase cascheta ştergîndu-şi fruntea asudată de acrobaţiile cu care străbătuse prin atîtea gropi, până aici.

— Mergeţi dumneavoastră înainte... Să văd unde intraţi. Mă tem să nu se 'nfunde maşina în Maţurienile aşte. (Neculai cetea gazeta şi cunoştea după cum se vede, dezastrul rus din lacurile Mazuriene).

Stradela era intr'adevăr un canal lichid, între garduri de scîndură, cu movile de zăpadă zgurită, cu apă opacă şi neagră. Păşi peste pietrele sămănate din loc în loc, singura trecătoare a aborigeuilor. Stîlpii de porţi purtau două rînduri de numere, cu văpseaua deopotrivă de ştearsă. Nu se mai cunoştea care e numărătoarea cea nouă şi bună.

Intr'o curte, doi mahalagii dezbrăcaţi de haină, spintecau un porc proaspăt înjunghiat, cu pielea atît de netedă, spălată şi roză, încît avea nu ştiu ce nuditate necuviincioasă de trup omenesc. La chemarea lui Comşa, unul veni până la zaplaz cu cuţitul ud şi cu mîinile pline de sînge până la cot, grăbindu-se să-l lămurească cu o bunăvoinţă care contrasta cu înfăţişarea feroce de asasin.

— A treia casă pe stînga... Intraţi în ogradă deadreptul, că dacă bateţi, bateţi degeaba. Nu mai aude nici dracu'!... Casa e hăt în fund..

Un cîne jigărit, ţîşni printre dînşii, în gură cu o bucată vînătă de măruntai. Omul svîrli cuţitul după el, dar cînele sări gardul din faţă, apoi prin fundul unei grădini altă împrejmuire cu velocitatea unui cîne dresat la un concurs de obstacole.

— E javra lui Bodringă!—strigă celălalt mahalagiu, rămas lîngă porcul alb-roz, cu picioarele în sus, cu burta spintecată din care scotea inepuisabil ficaţi, plămîni şi intestine ca dintr'un geamandan deschis la o percheziţie de frontieră.

Omul cu cuţitul sudui tot neamul lui Bodringă şi făgădui cînelui un destin fatal.

Se întoarse iar la Comşa:

— Vă spuneam să nu mai bateţi, că n'aud, ca surzii. A adunat muerea toţi zevzecii din tîrg.

Radu Comşa îi urmă sfatul întocmai. La numărul 14 intră fără să mai bată. De altfel, poarta nu exista decît virtual: o indicau numai două gropi de stîlpi.

Casa era ascunsă după frînghii cu rufe ude. Trecu plecîndu-se de două ori pe subt cămăşile şi pantalonii spînzuraţi, pantaloni femeeşti şi bărbăteşti cu laturile desfăcute în atitudini obscene şi într'o vinovată promiscuitate: pantaloni de mătase, negri, verzi, roz şi lila, pantaloni cu dantelă şi alţii cazoni, de pînză groasă, matriculată, nemăsurat de lungi, cu baere atîrnînd până în pămînt.

După a treia linie de frînghii, în dosul unui cerşaf, ca după o cortină care s'a ridicat defectuos numai pe un sfert, se arătară poalele unei fuste albastre sleit şi două picioare goale, păroase şi butucoase, într'o păreche de papuci de pîslă.

Posesoara picioarelor şi a papucilor apăru îndată, de după pînza albă, cu figură, trup şi glas perfect conforme cu restul membrelor inferioare. Reconstituirea după metoda lui Cuvier n'ar fi dat greş cu nimic. Grasă, cu sînii exagerat de îmbelşugaţi dar lichefiaţi, cu fusta ridicată în faţă pe un pîntec rotund, cu mîinile roşii, sumese, în şolduri, cumătra mustăcioasă şi cu un ochiu saşiu, îi vorbi răstit, cu voce de plutonier major:

— Bagă de samă să nu-mi dai jos rufele! Şi vezi, şterge-ţi ciubotele cînd intri, că n'am să vă tot rănesc porcăriile din urmă!

Radu Comşa işi privi ofensat ghetele de piele fină, care nu meritau întru nimic categorisirea de vulgare ciubote, chiar în halul de ticăloşie în care se aflau după această expediţie. Se presimţea după întîmpinarea femeii cu mustăţi şi cu ochiul saşiu, că tovarăşii lui Dan Şcheianu nu se bucurau de o consideraţie de invidiat, în casa din strada Olimp No. 14. Totuşi în prag, nu bătu până ce nu-şi şterse cu multă luareaminte, tălpile.

Uşa era întredeschisă. Ciocăni de cîteva ori, fără succes. O trase cu totul; se deschidea în afară. Celace văzu întâiu, îl umplu de nedumerire.

Cineva întors cu spatele făcea un fel de mătănii. In genunchi, arăta bombat fundul pantalonilor cu dungi verzi pe fond cenuşiu. Două petece de altă stofă, ca doi ochelari simetrici, trădau îndelunga carieră a veşmîntului şi viaţa sedentară, lipită de scaun, a proprietarului. Apoi omul se lăsă pe burtă: atunci se putea vedea că are o pălărie tare pe cap şi că se afla numai în cămaşă colorată, de cît roz, fără vestă, cu bretele pestriţe încrucişate pe umeri. La crucea bretelelor, cămaşa ridicată şi boţită făcea un mic gheb, plin de aer. Omul stătu o clipă pe burtă, părînd că sondează atent rogojina ţinînd loc de covor, de unde avea să ţîşnească o profeţie misterioasă. Semnul fatidic întîrzie să apară. Omul se înălţă consternat şi se lăsă de cîteva ori încet, numai în puterea braţelor, făcu mai multe mişcări de broască, de şopîrlă, de urs şi de capră, să provoace atenţia zeilor. Apoi sări în picioare şi începu să întindă mîinile în sus şi în lături cuprins de furie, icnind ritmic şi numărînd gîjîit: un-doi! un-doi! un-doi! Se mai prosternă încă odată până la pămînt într'o adîncă temenea turcească, întinzînd iarăşi fundul pantalonilor atît de ameninţător încît lui Radu Comşa îi fu teamă să nu plesnească cele două ochiane rotunde de altă stofă, ridică braţele în aer şi întorcîndu-se pe călcăie, rămase cu gura căscată, cu a opta figură

din sistemul doctorului Müller neisprăvită, cînd dădu ochii cu necunoscutul din prag.

— Cu cine am onoarea?—salută cu extremă afabilitate, rectificîndu-şi poziţia şi scoţînd gambeta de pe creştetul care apăru chel cu desăvîrşire.

— Comşa!—îi întinse mîna Radu. Prieten şi fost coleg cu Dan Şcheianu. Mi s'a spus că-l pot găsi aici...

— Exact. Imi daţi voe să mă prezint: (oferi mîna pe care din treacăt o şterse de fundul pantalonilor) Alcibiade Giţu! Ex-profesor de filozofie, logică, psihologie, estetică, greacă şi latină. In prezent liber ca paserile cerului. Exact! Prietinul nostru comun Dan Şcheianu locueşte aci: mă tem însă că numai provizor. Se pare că prea curînd va fi eliberat din acest vulgar exil impus sufletului, cu siguranţă numai pentru păcatele sale anterioare, din alte vieţi, căci trebue să vă spun domnule Comşa, că în această viaţă l-am cunoscut pe Dan Şcheianu nevinovat şi pur ca un prunc nou născut.

Vorbind, domnul Alcibiade Giţu îşi mîngîia cu înduioşătoare iubire paternă, nasul rotund, roşu şi lucios ca guma baloanelor dela Moşi. Radu Comşa nu luă seamă la bizara introducere a exprofesorului de filozofie, logică, psihologie, estetică, greacă şi latină. Dela Maria Probota ştia că se poate aştepta la orice şi venise cu hotărîrea să nu se mire de nimic. Dar voi să curme palavrele individului şi, cu pălăria în mînă, se sili să arăte că n'are timp de pierdut.

— Domnule Alcibiade Giţu, aşi dori să-l văd pe prietinul meu Dan.

Apăsase pe „prietinul meu Dan" pentru a sublinia că nu înţelege să aibă nimic comun cu prietinii actuali ai lui Şcheianu.

— Aşi dori să-l văd imediat. Imi faci un mare serviciu dacă mă conduci la camera lui.

— Exact. Numai că pentru moment doarme.. Se antrenează pentru somnul cel mare. Priviţi!

Domnul Alcibiade Giţu, cu dexteritatea unui paznic de muzeu anatomic, dădu perdeaua dela fereastra îngustă cît o palmă a uşii din stînga şi se ridică în vîrful picioarelor să privească, fiindcă d. Alcibiade Giţu era mic la statură şi fereastra era înaltă. Işi aruncă ochii şi Radu Comşa. Se vedea un căpătîiu de pat, lipit de părete; un trup învelit pe cap cu o plapomă roşie, neînfăţată.

— V'aţi convins?—întrebă surizător domnul Alcibiade Giţu. Doarme... A aţipit adineaori. S'a certat cu noi pe-o chestie de estetică şi a aţipit. N'a dormit toată noaptea. Ar fi o crimă să-l deşteptăm; exact o crimă! Insă peste o jumătate de oră se deşteaptă singur, vă garantez. Exact. De aceia vă invit în camera noastră să aşteptaţi. E o cameră săracă, domnule Comşa. Fiindcă bunul Academos e mort prea demult ca să ne mai poată oferi grădina umbroasă pentru discuţiile filozofilor şi neamul lui Me-

cena s'a stîrpit. Dar veţi face cunoştinţă cu cîţiva artişti şi intelectuali foarte distinşi. Exact, pe onoarea mea domnule Comşa, persoane foarte distinse.

Domnul Alcibiade Giţu, scund, cu începutul de grăsime fără succes combătut de sistemul doctorului Müller, în cămaşa roză subt bretelele încrucişate şi cu pălăria tare, pusă cam pe-o ureche, zîmbea cu atîta beatitudine de impresia rară pe care ştia că au s'o producă fără nici o îndoială amicii săi intelectuali şi artişti, încît Radu Comşa nu mai avu tăria să refuze. Nici n'ar fi avut de altfel unde să aştepte aiurea. Domnul Alcibiade Giţu îşi frecă mînile după ce-şi şterse sudoarea din podul palmelor de fundul pantalonilor: nasul roşu, rotund şi lucios ca pieliţa baloanelor de gumă, strălucea de o orgolioasă satisfacţie. Prin părete se auzi un glas răguşit, intonînd:

„It's a long way to Tiperary!..."

Deschise uşa din dreapta şi împinse pe Radu Comşa într'o încăpere unde îndată se mişcară cîteva umbre, ca larvele turburate cînd ridici o piatră. Cîntecul Marei Britanii amuţi.

— Iată prietinii mei şi ai lui Dan Şcheianu, iubite domnule Comşa! Permite-mi să ţi-i prezint. Mitică Episcopescu, sculptor...

Mitică Episcopescu, sculptor, gigant bărbos, cu capul puţin plecat fiindcă ajungea în tavanul scund, îi strînse mîna şi o scutură atît de sdravăn încît Radu Comşa închise ochii de durere.

— Eliazar Ciucă, matematic şi astronom. Dacă îţi aminteşti, încă de acum zece ani a atras atenţia asupra cîtorva erori fundamentale ale lui Poincaré. In altă ţară demult ar fi la Institut. Exact. Ministru de instrucţie poate, inspector general desigur.

Eliazar Ciucă, adversarul lui Poincaré, întinse cu modestie o mînă timidă şi moale, privindu-l cu cel mai mare interes de după o păreche de ochelari cu sticlele foarte bombate, ca pe-un satelit necunoscut ori ca pe-un icosaedru cu douăzeci de triunghiuri egale.

— Sami Goldştein. Cred că aţi fi cetit poemele lui demonice semnate Vlad Tismana..

Sami Goldştein numit Vlad Tismana, autorul poemelor demonice, făcu un pas şchiopătînd până înaintea ferestrei care î lumină faţa tumefiată de bubuliţe violete şi monoclul demonic. Atingerea mînii fu rece şi vîscoasă ca o bală de melc.

— Emilian Carpuz, pictor. Adevărat revoluţionar în arta luminii, întors de pe front şi decorat.

Emilian Carpuz, revoluţionar în arta luminii fusese surprins tocmai cînd îşi lega moletierele peste bocancul unui picior, pe cînd celălalt era cu desăvîrşire desculţ. Gemea şi ofta, caşi cum ar fi strîns pansamentele pe o fractură teribilă. Se mulţumi să ducă degetele la tîmplă, într'un fel de salut milităresc.

— Şi în sfîrşit, acest individ care doarme, clocindu-şi încă băutura de astă noapte. A'ecu Iovin, adversarul meu intratabil pe tărîmul filozofiei, kantian incorigibil fiindcă e pentru aperitivul categoric şi fiindcă e clientul cel mai asiduu al lui „Manaş Kanter cel cu vinuri bune" circiumă celebră în tot cartierul.

Alecu Iovin, kantian fiindcă era pentru aperitivul categoric, calambur localizat ad-hoc după o caricatură dintr'o publicaţie umoristică franţuzească, dormea cu totul absent dela aceste netrebnice calomnii. Dormea îmbrăcat, într'o poziţie incomodă şi absurdă, cu mîinile în buzunări, cu faţa la părete, fără pernă dar cu picioarele cocoţate mult peste nivelul capului, susţinute de spătarul unui scaun. Fie din cauza băuturii de peste noapte la domnul Manaş Kanter cel cu vinuri bune, fie din cauza acestui fel de a dormi fachiric, somnul lui Alecu Iovin, kantian, se arătă foarte agitat, tulburat de vedenii: scîncea şi sforăia şuerător, se înfigea mai adînc cu nasul în părete, sughiţea şi zvîrlea dintr'un picior, ameninţînd echilibrul instabil al scaunului suport.

Domnul Alcibiade Giţu, sfîrşind prezentările, îşi privi cu mare înduioşare tovarăşii şi adăpostul unde toţi abia încăpeau, unul lîngă altul, ca nucile într'o plumbieră de şcolar. Pentru a-şi arăta indiferenţa faţă de acest burghez străin, fiecare îşi reluă ocupaţiile: sculptorul uriaş bătîndu-şi pipa de fereastră s'o desfunde, poetul demonic strivindu-şi coşurile vinete între degete şi puroiul lăptos cu o batistă care fusese cîndva albă, pictorul revoluţionar al luminii legîndu-şi moletierele la al doilea picior. Numai Eliazar Ciucă, matematic şi astronom, puse alături o „Epistolie a Domnului nostru Isus Cristos ce-au trimis-o Dumnezeu din cer", cu multe foi dela început şi dela sfîrşit rupte, dar peste al cărei tipar, economisind altă hîrtie, înşirase cu creion roşu complicate şi misterioase calcule: radicali, figuri geometrice, sinusuri şi cosinuri, coloane de logaritmi, ecvaţii obscure şi infiniţi culcaţi. „Epistolia Domnului nostru Isus Cristos ce au trimis-o Dumnezeu din cer" suporta astfel cu resemnare creştină calculele păgîne ale lui Eliazar Ciucă, printre care se afla şi o demonstraţie matematică a inexistenţii lui Dumnezeu, pusă în formulă roşu pe alb. În acest timp, domnul Alcibiade Giţu, pentru a face onorurile de gazdă, îşi îmbrăcă un surtuc cafeniu, înfipse gambeta neagră pe capul unui ghips înfăţişînd o victorie înaripată şi oferi lui Radu Comşa un scaun, după ce-i verifică rezistenţa picioarelor.

— E cel bun! — îl asigură Mitică Episcopescu, trecîndu-şi degetele prin barbă şi privind dela înălţimea tavanului, unde creştetul se încadra în aureolă de pînză de păianjen.

— Iată, iubite domnule Comşa, în ce mizerie sînt constrînşi să trăiască atîţia intelectuali şi artişti excepţionali, să-şi petreacă viaţa împiedicaţi dela creaţie, în aceste prea triste vremuri! — suspină domnul Alcibiade Giţu, aşezîndu-se pe marginea unuia din cele trei paturi care ocupau cei trei păreţi. Ne-am adunat tot ce are ţara romînească mai independent în cugetare şi în artă, şi trăim ca într'o cetate asediată... Aiurea oamenii se ucid redaţi instinctelor lor elementare. Dar aici păstrăm vie flacăra umanităţii. Cînd se vor desmetici din nebunia lor, vor veni să-şi aprindă feştilele lor la focul pe care l-am ascuns viu şi l-am ferit de pieire.

Domnul Alcibiade Giţu îşi netezi nasul roşu şi lucios, ca pieliţa baloanelor dela Moşi, după care se aprinse brusc flacăra unui nemărginit orgoliu. Îl privi în ochi pe Radu Comşa şi zîmbi, preîntîmpinîndu-i o întrebare.

— Poate vreţi să ştiţi cum trăim aici, cum ne hrănim, iubite domnule Comşa? Cînd am sosit, datorită simţului practic al prietinului Eliazar Ciucă şi calculelor sale care au demonstrat imediat după semnele aştrilor şi mersul planetelor că războiul va dura şapte ani, am cumpărat aceşti doi saci de fasole, alţi doi saci de mălai pe care i-am urcat în pod, patru saci de cartofi depozitaţi în pivniţă, mai multe chilograme de tutun, patru şunci afumate care din nefericire se apropie de sfîrşit, căci totul este trecător în această trecătoare lume, şi o balercă de vin. Pe aceasta a consumat-o, împotriva prevederilor noastre, încă din primele două săptămîni, acest domn care sforăe acum, personagiu lipsit de demnitate şi de sobrietatea aşteptată dela un om de cugetare pură. Ne-am pregătit în acest chip, iubite domnule Comşa, pentru un lung asediu, căci nimeni nu poate nega că puţinii oameni într'adevăr superiori sînt constrînşi să trăiască astăzi, după cum am mai spus-o, ca într'o cetate asediată de barbari. Proviziile noastre s'au inpuţinat; am fost nevoit să micşorez raţiile... Dar cît avem mălaiu şi fasole, privim viitorul fără înfricoşare. Sînt sigur chiar că un regim alimentar simplificat şi unic, nu poate decît să asigure o mai lucidă judecată şi o mai îndelungată viaţă. Doctorul Antiphan din Atena nu se hrănea decît cu un singur fel de mîncare şi întotdeauna acelaşi, fiindcă ajunsese la concluzia că omul cu acest regim şi-ar lungi viaţa cîteva veacuri, căci variaţia mîncărilor e cauza tuturor molimelor şi beteşugurilor. Antiphan dovedea astfel că nu era numai un savant ci şi un înţelept, ceiace e încă mai rar.

— Şi ceiace nu l-a împiedicat să moară înainte de a împlini cel dintăiu secol! — mormăi dispreţuitor în barba stufoasă sculptorul uriaş, care nu-şi putea potoli niciodată nesăţioasa poftă de carnivor cu regimul sobru de longevitate şi spiritualizare.

— Domnule Comşa, surîse cu o dulceaţă teribilă Alcibiade Giţu pipăindu-şi cu voluptate globul nasului, nu lua în consideraţie pornirile de contradicţie ale acestui mult talentat sculptor, care, pe lîngă că e imens ca un rinocer, mai are din nefericire şi pornirile lipsite de cugetare şi violente ale stupidului pachiderm african. Cronica nu spune cînd a murit Antiphan, nici dece a murit. Dar dacă într'adevăr s'a stins în cel dintăiu veac, înainte de a-şi demonstra experimental principiile, aceasta nu dovedeşte nimic. Ne putem imagina că a pierit printr'un accident sau din

ura contemporanilor, fiindcă întotdeauna contemporanii nu pot înțelege ideile nouă și vulgul se coalizează pentru a desființa omul care le turbură obiceiurile și încearcă eroic și dezinteresat să-i scoată din nămolul rutinei.. Citeam ieri, iubite domnule Comșa, într'o bucată de ziar vechiu în care amicul nostru Alecu Iovin a adus învelit dela d. Manaș Kanter un sfert de metru de saleam și o potcoavă de ghidem de Botoșani, o întîmplare a savantului La Condamine. La 1760, cînd învățatul francez s'a plimbat întîia oară pe străzile Londrei cu o umbrelă, acest ustensil astăzi arhicomun și devenit insignă corporativă a popilor, babelor și dascălilor pensionari, a provocat atunci ilaritatea trecătorilor. Pe urmă, cînd a început ploaia și inovatorul s'a adăpostit foarte calm subt cortul de pînză, vulgul murat până la piele în loc să admire o nouă binefacere a progresului, fu cuprins de indignare și l-ar fi masacrat desigur, fără intervenția poliției. Căci mulțimea e prin definiție ignară, revoluționară și ostilă oricărei noutăți.. Prietinul meu Mitică Episcopescu nu poate pricepe acestea și nici n'are nevoe să le priceapă. N'are idei, dar are mînă. Un artist nu trebue să gîndească ci să creeze. Cugetarea paralizează creația! Introduce un element nou în proces: criticismul. Arta e instinctivă. În această privință, Mitică Episcopescu îmi pare hărăzit să creeze o fundamentală și nepieritoare operă. E tot atît de lipsit de cugetare și tot atît de violent ca Apollodor, precursorul său din veacul de aur al Eladei, pe care Atenienii au fost siliți să-l izgonească din zidurile cetății pentru harțagul lui fără pereche. Și dacă i-au lăsat libertatea, au făcut-o numai din respect pentru grandoarea geniului. Amicul lui sculptorul Silanion, cînd i-a săpat portretul ni-l înfățișează așa cum arată după douăzeci de veacuri, în prezent Mitică Episcopescu la mînie: cu ochii ieșiți din orbite, cu gura convulsionată și cu aparența unui furios. Istoricul mai adaogă că în accesele acestea de mînie, a sfărîmat statuele Hermanosei, o tîra de păr prin piețele Atenei și o bătea cu biciul, deși era cea mai frumoasă și mai subtilă curtizană a Corintului..

— Mai frumoasă și mai subtilă chiar decît madam Sultana?— întrebă pițigăiat, Sami Goldștein, poetul demonic cu pseudonim de mănăstire voevodală.

Domnul Alcibiade Gițu suportă această întrerupere cu demnitate. Tuși și se uită cu milă la obrazul cu bubulițe violete al stihuitorului satanic. Strămută cu limba, din'tr'un colț al gurii la celălalt, capătul defunct de țigară. Apoi îl scuipă, fără să-l atingă cu mîna. Continuă amar:

— Iată încă odată, iubite domnule Comșa, confirmarea celor ce tocmai spuneam. Marii creatori n'au nevoe de niciun dram de judecată. Acest poet care ne rămîne desigur al doilea mare după Eminescu, sau, în cazul cel mai rău, al treilea dacă ținem socoteală de opera lui Dan Șchetanu din nefericire incompletă și risipită, nu poate pricepe nimic din aspectul realităților, nici din jocul subtil al ideilor. E încrezut și veninos. E invidios și cinic.

Și mai ales e incapabil să înțeleagă cea mai elementară ecvație logică. Crede că mă ofensează, făcînd aluzie la lipsa de grație a madamei Sultana, gazda noastră care-și cîștigă onest existența, spălînd cu un filozofic spirit egalitar rufele oligarhiei îmbuibate cași ale celor mai mizeri proletari. Știe că pentru această eroică femee nutresc o amiciție tenace și inepuizabilă. Știe, iubite domnule Comșa, că numai exploatînd această pasiune reciprocă a mea și a patroanei, se află aici, subt un acoperiș, cu toții spălați, hrăniți și îngrijiți cu cea mai dezinteresată generozitate. Totuși, își rîd de mustățile Sultanei, de picioarele care, e drept, ar putea susține cu neclintire capătul podului Carol, de sînii pe care îi aseamănă cu două pîini duble, dospite dar încă necoapte. Au născocit tot soiul de comparații, unele, recunosc, pline de fantezie, altele obscure și nătîngi. Toate cu intenția de a mă ofensa și a mă arăta personificare a ridicolului, căci omul este plămădit dintr'un infam material psihologic, care îl silește irezistibil să se poarte cît mai ingrat posibil cu semenul căruia-i datorește cel mai infim serviciu. Eu tac și rîd. Am satisfacția să descopăr în fiecare zi o nouă infirmitate a acestor mari talente, iar glumele lor nu mă ating. Afară de adversarul meu intratabil Alecu Iovin, kantian aprins și alcoolic dezgustător, dar care se poate mișca comod în toate sistemele filozofice, nici unul n'a priceput subtila rațiune a atașamentului meu pentru această nouă Xantipă. Totuși ar fi fost simplu să înțeleagă. N'am nevoe de altă explicare decît aceia pe care Socrat a dat-o lui Antisteu cînd l-a întrebat de ce nu se desparte de cea mai acră și mai nesociabilă femee care a existat, există și va exista vreodată: „O bunule prietin—a răspuns atunci înțeleptul Socrate—văd că cei care vor să devină iscusiți călăreți, nu-și cumpără caii cei mai blînzi ci gloabele cele mai nărăvașe, știind că dacă vor izbuti să-i îmblînzească pe aceia, ușor le va fi să îmblînzească pe oricare alții. Am vrut să învăț arta de a trăi în societatea oamenilor; am luat-o tovarășă pe Xantipa, sigur că dacă voiu suporta-o până la capăt, ușor îmi va fi să suport orice altă fire omenească". Atît și nimic mai mult, a răspuns înțeleptul Socrate. Atît și nimic mai mult răspund și eu acestor prietini, cu incomparabil talent dar lipsiți cu desăvîrșire de înțelegerea rațiunilor subtile. Am devenit ținta glumelor lor. Vor cu tot dinadinsul să pună la îndoială gustul meu pentru sexul divin. Dar uită cum mi-am întrerupt brusc, acum cincisprezece ani, cariera mea din învățămînt, unde desigur mă aștepta o catedră universitară și toate onorurile. Toate drumurile îmi erau deschise atunci înainte, domnule Comșa. L-am ales pe acel al munților, unde m'am retras la un han răpind cea mai frumoasă elevă din pensionul Humbert unde predam lecții de filozofie, estetică, logică, psihologie, greacă și latină. Atunci eram încă sclav al instinctelor elementare, nu mă înălțasem până la cugetarea pură, care ne desprinde cu totul din elementul umed al lui Anaximandru din Milliet.. Iubite domnule Comșa, mi se pare că

aud tușind pe prietinul nostru comun, Dan Șchelanu. Imi permiți un moment să văd dacă s'a deșteptat.

Domnul Alcibiade Gițu dispăru și Radu Comșa rămase cu cele cinci genii, care, într'o atmosferă irezistibilă de submarin, păstrau vie flacăra umanității.

Ca să vorbească ceva, Radu întrebă:

— Vă rog, domnilor, pentru Dan Șchelanu ați chemat vre-un medic decînd e în pat?

Sculptorul uriaș dădu din umerii lați, cu compătimire, pufăind din pipa care umplu îndată încăperea cu un fum de incendiu.

— Ce nevoe are de medic? Destul să urmeze metoda mea: sigură. O jumătate de vin negru fiert cu scorțișoară, piper și zahăr, seara, și pe piept cataplasme cu seu. Iți ia răceala cu mîna și adouazi zburzi ca un mînz.

„Aceștia îl asasinează!"—gîndi Comșa și se întări în hotărîrea să-l urce pe Dan Șchelanu în automobil și să-l ducă la el acasă.

— A fost o doctoriță, pițigăi Sami Goldștein, așezîndu-și monoclul în ochiul de culoarea acadelelor de lămîe. O doctoriță foarte nostimă, păcat că așa o ipocrită. Avea tot timpul aerul unei regine detronate. Dar știm noi ce se ascunde subt așa un aer de mironosițe..

Poetul demonic făcu ticălos cu ochiul cel fără monoclu. Radu Comșa simți că și-ar procura una din cele mai mari satisfacții din viață, să-l înșface de-o ureche și să-l trimeată cu un picior în spate, peste cele trei bariere de rufe întinse pe frînghii.

Afară se auzi klaksonul mașinii. Desigur Neculai izbutise să ajungă pănă aici și dădea de veste. Toți se ridicară la fereastră, cu priviri pline de mirare, fiindcă niciodată pănă atunci nu se aventurase în aceste păragini un asemenea vehicul.

— Nu vă deranjați. E mașina mea!—lămuri Radu Comșa.

Voise să spună că e mașina cu care a venit el. Dar cele patru genii îl considerară deodată cu alt respect și cu o mare admirație. Prietinul lui Dan Șchelanu era așa dar un adevărat personagiu!

Sami Goldștein se apropie săltînd pe piciorul teafăr ca o dropie rănită. Iși scoase monoclul și, învîrtindu-l pe un șnur cu vîrful arătătorului, își dădu confidențial o părere desinteresată:

— Eu cred că Dan Șchelanu trebue neapărat să ia aer. In fiecare zi o plimbare ca să nu-l obosească. Dacă-i trimiți dumneata în fiecare dimineață mașina un ceas pentru o plimbare, pot zice de acum că e un om salvat. Il putem însoți noi. Eu sînt gata la acest sacrificiu. Pentru Dan Șchelanu am avut întotdeauna un mare sentiment.

Domnul Alcibiade Gițu intră în cameră.

— S'a deșteptat, iubite domnule Comșa. Un moment numai și puteți veni. Vrea să-și facă toaleta, a devenit cochet ca o curtizană.

Scoase dintr'un sertar o cămașă împăturită, îi cercetă nasturii, o aruncă și alese alta. Ridică de pe masă ceva care sămăna cu o pălărie și luă de dedesubt ceva care sămăna cu o perie de cap, așezată lîngă ceva care sămăna cu un colț uscat de pîine. Desprinse din cui și o oglindă de un lat de palmă. Apoi eși cu brațul plin, ca o mamă care se duce să facă toaleta pruncului invitat să recite o poezie în salon, musafirilor.

Alecu Iovin, kantianul, se răsuci în pat, căscă, se frecă la ochi, se ridică sburlit, își privi lung și amărît picioarele numai în ciorapi din care eșea la lumină degetul mare printr'o spărtură. Cu glas cleios și peltic, se adresă lui Sami Goldștein:

— Mă Tirteule, ia mișcă si adu-mi o cană cu apă rese. Dar ai ausit? Rese... Mă arde teribil. A fost prefăcut vinul zidanului ca poezelele tale, frumosule!

— Dacă vrei apă, n'ai decît să te miști singur, să-ți iei!—răspunse cu demnitate poetul demonic, întorcîndu-i spatele ofensat de tonul superior cu care întotdeauna îi vorbea filozoful kantian.

Și mai încet, cu o bravură prudentă:

— Alcoolic!

— Se-ai zis? Repetă! Afiș ambulant pentru alifie de coșuri.. Se-ai zis, demonicul taichii?

Fără grabă, cu adresă, Alecu Iovin kantianul trimise un tom greu, desigur „Critica rațiunii pure" în spatele poetului demonic, încît Sami Goldștein icni și monoclul țîșni din ochiu ca expulzat de un piston.

Abia atunci, clientul lui Manaș Kanter cel cu vinuri bune, observă că se află în încăpere un străin. Restabili oarecare ordine în căpița de păr și ascunzîndu-și subt o manta, cu subită pudoare, picioarele numai în ciorapi, rosti imperturbabil:

— Salutare, stimabile domn și scuzasi pentru asemenea ssene intime... Mi-a servit zidanul un vin teribil de prefăcut, otravă nu alseva!

Se frecă la ochi cu dosul pumnilor și căscă.

— Sintesi inselectual, arsist? Vresi să intrasi în sercul nostru?

— Nu domnule, nu sînt intelectual nici artist și nu rîvnesc la onoarea să intru în distinsul dumneavoastră cerc. Am venit numai să văd pe amicul meu Șchelanu!—răspunse în silă Radu Comșa, înăbușit de mirosul otrăvit al nicotinei, fiindcă sculptorul uriaș și bărbos, după ce-și făcuse higiena pipei, înșirase penele înegrite pe marginea ferestrei.

— Dan?—făcu omul aperitivului categoric, clătinînd capul cu presimțiri sinistre. Finis cu Dan Șchelanu! Sara nu stie se zeniu pierde. Angazasi să-i facă un bust prietinul Episcopescu. Si el un arsist de mare talent..

— I s'ar putea publica ineditele. Aș îngriji eu o ediție, cu desene de Emilian Carpuz și un studiu de Alcibiade Gițu. Ar fi

un volum să facă epocă, o revoluție!—se entuziasmă poetul Vlad Tismana apropiind de obrazul lui Comșa, răsuflarea ferbinte și rău mirositoare a lui Sami Goldștein.

„Bietul Dan! — gîndi Radu—încă n'a murit și-i precupețesc oasele. Trebue neapărat să-l scot de aici. Și aceasta repede, repede!"

— Poftiți, iubite domnule Comșa. Șcheianu vă așteaptă!— anunță domnul Alcibiade Gițu cu gestul larg al unui valet de casă mare, care anunță că doamna marchiză e servită.

Il conduse până la ușă și, cu o delicatețǎ pentru care Radu Comșa îi fu recunoscător, domnul Alcibiade Gițu se retrase din prag.

— Vă las singuri, iubite domnule Comșa. Ințeleg perfect... Intrați.

Fericit de această delicatețe, care îl creștea în proprii săi ochi, domnul Alcibiade Gițu își desmierdă vîrful nasului rotund, din discreție și el cu strălucirea stinsă.

Radu Comșa intră. Intr'o singură privire cuprinse încăperea goală, pereții văpsiți cu un verde strepezit ca sulfatul de cupru și cu mari pete mucede de umezeală; patul unic, în care Dan Șcheianu, în cămașă curată, cu părul netezit, se ridică în capul oaselor. Il cuprinse de după gît și îl îmbrățișă pe obrazul țepos:

— Dan!... Să nu-mi scrii nimic, să nu dai o veste, cînd știai că...

Dan Șcheianu care îl așteptase cu bucurie acum cîteva clipe, la înfățișarea lui Radu Comșa, sănătoasă, tînără, în haine turnate pe trupul svelt, simți o zgîrietură neplăcută. Se ferise să-l îmbrățișeze pe gură—se temea așa dar de boala lui! Cînd Radu se așeză pe marginea patului, îi vorbi cu un rîs rău, care-i desvelî gingiile vinete cu dinții stricați:

— De ce atît de aproape?.. Așează-te la doi metri, vorbește-mi cu batista la gură! Știi doar că oftica...

Radu Comșa era pregătit la asemenea primire. Nu o luă în seamă. Ii clădi pernele la spate. Intrebă:

— Nu ți-e rece, Dan? Să nu închid fereastra?

— Lasă să vie aerul... N'am să-l mai respir multă vreme.

— Dan!—rosti Radu, prinzîndu-i mîna lungă, numai oase și piele. Dan, nu trebue să vorbești așa. Mi-a spus Maria Probota.. Boala ta nu e atît de gravă. O simplă răceală și organismul slăbit. Chestie de îngrijire. Două luni de liniște, aer, hrană bună..

Il privi în ochii coagulați, stinși în scobiturile orbitelor. Continuă:

— Dacă ai vrea tu, totul ar fi simplu. Am o cameră care nu-mi e de nici un folos... Am sta împreună. Ne-am povesti atîtea din trecut!.. Și mie mi-e foarte urît singur. Ce spui tu, Dan?

Dan Șcheianu nu răspundea nimic. Iși lăsase mîna în mîna

lui Radu. Bătaia sîngelui puternică și ritmică din mîna aceia, îi infuza și lui tărie. Ii era sete acum de viață. Tot ce risipise i se părea absurd și pentru totdeauna pierdut. Ucisese un bun pe care numai acum îl prețuia cu desnădejde. Dar mai putea fi o scăpare? Toate fuseseră nebunii: poezie nouă, revoluții estetice, cocaină și vin... O mie de fericiri pe lîngă care trecuse fără să le observe: să respiri, să umbli, să-ți ardă soarele obrazul. Aerul primăverii care e ușor și străveziu, ameţitor ca o cupă de șampanie spumoasă, aerul acela de cîți ani nu-l mai simțise? Nu mai știa cînd e primăvară. Nu mai exista de atîta vreme pentru el nimic alt decît veșnica halucinație; o lume artificială și factice. Peste zece ori cincisprezece zile vor înflori iarăși caișii: are să-i mai vadă oare?

Radu Comșa aștepta, netezindu-i mîna ca unui copil. Infățișarea lui Dan Șcheianu îl înspăimînta: pielea întinsă și lucie, părul putred. In cămașa curată și largă, gîtul lung arăta mărul lui Adam enorm, chinuit spasmodic de respirația grea. Iar grija aceasta de a îmbrăca cămașa proaspătă, de a-și netezi părul, părea acum o prematură toaletă mortuară.

Ochii lor se întîlniră. Și-i văzură umezi. Simțeau amîndoi crescînd ca flori deschise magic, gînduri care nu se pot spune, dar care așa nespuse, presimțite între ei, îi făceau buni, puneau o înțelegere supraomenească și fluidă în tot ce le sta pe buze și n'avea nevoe să fie rostit.

Dan Șcheianu privea acum afară, prin fereastra joasă, orizontul închis de rufele ude depe frînghii. Era o viață dincolo. Dureri și bucurii care-i scăpau. Ca un liman unde-a suferit și a cunoscut bucuria, și de care se depărtează dus de o navă neagră, în necunoscutul de dincolo de toate zările. Acum regreta ch'ar aceste suferinți. Fac parte din viață. Sînt însăși viața. Viața care e o voluptate ultimă și unică. Toți i-au găsit un sens. Desigur, cel adevărat, căci milioane și milioane de oameni o trăesc așa din totdeauna, o acceptă, i se supun. Numai el o pierde, fiindcă i s'a împotrivit. I-a cerut altceva: imposibilul. A uitat-o pentru umbre. A pierdut-o pentru umbre.

— Radule,—vorbi încet Șcheianu. Tu nu-ți mai aduci aminte cum se numea steaua unde magii Asiriei spuneau că emigrează sufletele? Steaua Sopdit, mi se pare..

Radu Comșa nu auzise niciodată despre steaua aceasta, dar răspunse cu siguranță, spunîndu-și că acum, pentru Dan Șcheianu, adevărul nu mai are nici o însemnătate.

— Da, Dan, steaua Sopdit... Imi amintesc perfect.

Dan Șcheianu tuși. Iși acoperi gura cu batista. Vinele i se umflară la tîmple; o clipă se înăbuși și se întinse pe pernă, cu unghiile înfipte în pieptul osos. Tusea sună cavernos între coaste. La rădăcina firelor de păr, luciră boabe vîscoase de sudoare. Pielea deveni de un palid verzui ca la înecați. Nările erau străvezii și lipite, ca nările cadavrului care va fi mîine. Cînd sfîrși,

îşi ascunse batista subt pernă să nu se vadă petele roşii. Işi căută gîndul început.

— Ce spuneam ?.. Da... Steaua Sopdit, sufletele care emigrează acolo... Cîte prostii, Radule!... Toţi au fost turburaţi de ideia nemuririi... Nu se pot împăca cu gîndul că viaţa e numai aici, sfîrşeşte aici. Au imaginat dincolo o lume himerică, un ostrov ireal. O consolare. Dar dincolo sînt numai oase şi viermi. Intunericul cel mare... Eternitate nu există decît în moarte.

Glasul tremura. Dacă lîngă el, în locul lui Radu, s'ar fi aflat o femee; mamă ori iubită, Dan Şchelanu ar fi plîns în braţele ei, cerşind o minciună consolatoare. Dar Dan Şchelanu era singur, şi ştia că pentru el nu va mai fi de acum decît uitarea cea mare, iar consolarea nu i-o mai putea da nimeni; minciuna în care avea nevoe să creadă. Trecu la alt gînd:

— Virgil are un copil. Nu l-am văzut. Imi pare rău că nu l-am văzut.. Un copil e întotdeauna o minune care se realizează, un mister. Sîntem noi înainte de toate erorile.

— Ai să-l vezi, Dan, şi pe copilul lui Virgil. Cînd te vei muta la mine, vom ruga-o pe Maria Probota să ni-l aducă...

Radu Comşa cerca aşa, treptat, să-l deprindă cu gîndul că trebue neapărat să se mute la dînsul.

— Ce zic eu „cînd te vei muta la mine" caşicum aceasta are să se întîmple peste cine ştie cîtă vreme. Il poţi vedea mîine, Dan... Fiindcă, nu-i aşa? Mergi chiar astăzi cu mine. Am maşina la poartă. Te învelim bine şi într'un sfert de oră scapi de mizeria aceasta unde, uite, chiar eu, sănătos, simt respiraţia strepezită de cocleala aceasta verde... Camera e pregătită. Fereastra dă în grădină, am cărţi... Dan, nu e aşa că m'am gîndit bine?

Dan Şchelanu îi apăsa mîna fără să spună dacă Radu a gîndit bine ori nu. Dar pe figură străbătu o abia văzută schimbare, în care numai cei care-l ştiau bine, puteau recunoaşte un început de surîs. O bucurie copilăroasă creştea în el, plină de temere. In cămaşa neted călcată, lîngă prietinul care-i purta înaintea ochilor amăgirea însănătoşirii apropiate, avu de pe acum iluzia convalescenţii. O cameră luminoasă, linişte, un pat cu aşternutul alb, o glastră cu flori, un prietin altul decît cei de alături, însemnau poate viaţa. Inceputul unei astfel de vieţi, din care acum ştie bine că n'ar mai risipi nimic, cu avariţie. Altîtea se pot face într'o singură viaţă! Ca un copil încăpăţînat, aştepta însă să fie rugat mult pentru a consimţi. Dar Radu Comşa se temu să nu dărîme tot, stăruind peste măsură. Ascultă cum respiraţia încălzită a lui Dan, scotea din timp în timp, un sunet ciudat din piept, ca foalele unei armonice care se destinde singură.

Vorbi minţind:

— A fost pela tine Maria Probota. Mi-a spus. Ar dori ea să te îngrijească... vrea neapărat...

— Nu s'a supărat ?—întrebă cu îndoială Dan Şchelanu, fiindcă ştia că Maria Probota plecase cu obrazul învăpăiat de glumele celor „de dincolo".

— De ce să se supere? Inţelege foarte bine, Dan, că prietinii tăi de aici văd viaţa într'un fel, noi altfel. Simplu. Nu poate fi vorba de aceasta.. Imi spunea numai că i-ar veni greu: camera de aici n'are lumină, e departe... Şi Virgil i-a scris... Vezi că e dorinţa tuturor..

— Virgil e tot pe front ?—întrebă Dan. Tu cum ai făcut de nu..?...

— Şi eu plec... Peste trei săptămîni, o lună cel mult...

Dan Şchelanu tăcu o clipă. Işi desprinse mîna din mîna lui Radu. Il privi deodată, cu altfel de ochi, cu sufletul golit:

— Atunci, cum mă inviţi la tine? Imi spui că ţi-e urît să iei masa singur, că vom sta împreună, şi ştii totuşi că pleci peste trei săptămîni...

Gîndurile i se alegeau pline de oroare şi grele, din întunericul în care colcăe duhurile cele rele. „Va să zică tot e adevărat! Desigur, în trei săptămîni—şi-au făcut socoteala n'am să-i mai incomodez cu nimic. Am să fiu mort Am să fiu mort şi el are să continue a-şi plimba sănătatea aceasta desgustătoare. Tot ce-mi spune e numai făţărnicie şi minciună"..

Din clipa aceia, Dan Şchelanu simţi că îl urăşte pe omul acesta cu trupul elastic, viguros şi tînăr, cum n'a urît niciodată un om.

Radu Comşa îi ghicise vag înţelesul bănuitor al întrebării. Ştia cînd a păşit aici că avea să înfrunte o luptă grea. Apropiindu-se de Dan şi aşezîndu-i plapoma sleită pe după mijloc, îi vorbi cu blîndeţe:

— Dragă Dan, în trei săptămîni ori o lună, o să fii mult mai bine. Rămîne Maria Probota să te îngrijească... Cred că nici n'o să mai fii nevoit să stai în pat. Iţi las şi camera mea. Poţi scrie; e timpul să dai înfirşit celace aşteptăm toţi... Aşa cum ne spuneai în planurile tale...

„Cum minte cu neruşinare!—gîndea Dan Şchelanu. Ştie că într'o lună am să fiu putred, au să se cuibărească viermii în carnea aceasta, în măduva oaselor, în creerul de aici unde este o lume pe care n'are s'o cunoască nimeni, niciodată.. Ştie aceasta şi minte. Nu poate înţelege ce înseamnă să pierzi tot... Să ştii că tu vei fi bolnav şi viaţa are să continue fără tine. Nu poate înţelege nopţile mele, cînd toţi dorm, e linişte care mă înăbuşe şi gîndul roade aici, încet şi continuu ca un vierme intrat de pe acum în creer. Acestea nu le poate bănui. Un om sănătos e un om odios. Animal egoist şi crud. Vrea să creadă că sufere alături cu mine, şi surîsul irezistibil îi răsare pe buze, fiindcă se gîndeşte la desfătările lui, unde îl cheamă viaţa. Ce dinţi oribili are, albi şi tari, ca de lup!... Şi gura după care toate femeile... In încrederea lui imbecilă, desigur îmi judecă existenţa cu severitate şi o osîndeşte. Fiindcă nu l-a turburat nimic din celace e

misterios şi irealizabil în viaţă, socoate că el a fost cel cuminte, că sănătatea, hainele scumpe şi toate mulţumirile i se cuvin ca o dreaptă răsplată şi moartea aceasta a mea de cîne aruncat pe un mindir, e împlinirea unei justiţii imanente. Poate se bucură. Îşi verifică încă odată că el a fost cel înţelept şi eu cel nebun. Înainte de moarte, vine să mă umilească cu mila lui, de care n'am nevoe. Am să-i arăt să o simtă că n'am nevoe..."

Radu Comşa presimţi că ceva nou şi rău se petrece în sufletul prietinului. Încercă să-l smulgă acestei tăceri.

— Dragă Dan, se face seară şi frig. Cred că am putea merge...

Dan Şcheianu se întinse pe pernă cu faţa în sus, privind în tavan:

— Poţi pleca. Eu nu merg. M'am hotărît!—rosti cu glas indiferent fără să întoarcă ochii la el.

— Ce înseamnă aceasta, Dan? Până adineaori credeam că ne-am înţeles. Dacă te simţi obosit, să lăsăm pe mîine... Vin disdedimineaţă...

— Nici mîine, nici poimîne, niciodată...

— Dan!—îi puse Comşa mîna pe frunte. Dan, uită-te în ochii mei... Ce se petrece aici?—îi ciocăni fruntea osoasă, de pe acum netedă şi lucie ca un craniu.

Dan Şcheianu întoarse faţa către părete; ceafa îi apăru slabă şi cu părul lung, netuns de multă vreme, leoarcă de sudoare. Radu Comşa se aşeză iar pe marginea patului.

— Nu plec de aici, Dan, până ce nu te hotărăşti.

— Vrei să mă vezi murind?—vorbi Dan Şcheianu cu faţa în păretele coclit. N'ai să aştepţi prea mult.

Radu Comşa îşi încrucişă braţele cu înfăţişarea omului hotărît să aştepte până la capăt. Începu să privească cu răbdare, fiecare pată de umezeală de pe păretele verde, în încăperea deşartă unde în afară de pat se afla în mijloc un singur scaun cu paele desfundate şi un lighean ruginit cu un ibric de tablă, într'un ungher, la pămînt. Decor ostil şi rece, fără nimic din misterul oaspelui invizibil care se afla veşnic prezent aici, aşteptînd cu răbdare plecat peste omul cu obrazul descompus, cu privirea sleită în văgăunile orbitelor, cu pieptul sorbind anevoios în ultimele rămăşiţi ciunge de plămîni, aerul din ce în ce mai impuţinat. O pisică tărcată sări pe pervazul ferestrei, privi o clipă înlăuntru, apoi începu să-şi spele labele, blana năpîrlită, cu nepăsarea vieţii care continuă indiferentă dincolo de nefericirile individuale. Din acest amănunt fără însemnătate, destinul lui Dan Şcheianu apăru în gîndul lui Radu Comşa mai dureros. Totul va exista ca şi mai înainte. Există caşi mai înainte. Numai pentru omul de aici vor fi sfîrşite, acolo unde nu mai străbate nimic. A venit lîngă el cu toată pornirea şi ceva rău, veşnica nepătrundere dintre oameni, s'a căscat îndată între dînşii ostil, să le învenineze clipite care nu mai au întoarcere. Adineaori părea că minunea s'a săvîrşit, şi acum iată!.. Un gînd să nu-l părăsească: orice ar spune Dan, orice ar face, sînt numai spasmurile acestei nefericiri! Fac parte din însăşi agonia lui. Nu trebue să le asculte. Nimic să nu-i clintească hotărîrea de a-l scoate de aici..

Tăceau.

Şi în tăcere pătrunse sunetul cald al unei vioare, de dincolo. Au ascultat amîndoi.

— La Chaccone de Bach, recunoscu Radu.

— La Chaccone, gîndi Dan Şcheianu.

Muzica se înălţă gravă, cu modulaţiuni de voce omenească, pătrunzînd zidurile, îndepărtată ca un suspin din adîncul pămîntului ori din înălţimile slavei. O palpitaţie luminoasă de sunete, o constelaţie melodioasă risipindu-se dintr'un cer nepămîntesc, pur şi cristalin.

Cine putea să scoată arcuşului aceste modulaţii dumnezeeşti?—se întrebă Radu Comşa, ştiind că dintre cei de dincolo, nici unul nu-i fusese înfăţişat geniu al muzicii.

Dar îi păreau acum toţi laolaltă, altfel de cum îi văzuse. Poate se afla în fiecare, dincolo de hizănia realităţii lor exterioare, de ticurile şi de orgoliul lor grotesc, de inutilitatea lor înăcrită, o flacără indecisă, ascunsă în adînc de tenebre, clătinată de toate vînturile ca luminile palpitînd din miazmele mlaştinilor. Cine cîntă? Ce făceau aceia, acum, acolo?...

Dan Şcheianu ascultă, cu gîtul puţin săltat din perne să audă mai bine, cu respiraţia înăbuşită să nu tuşească. El ştie cine e Sami Goldştein, evreul cu pseudonim de mănăstire voevodală cu monoclul demonic şi cu obrazul pustulos. Acum cu bărbia şi cu obrazul culcat pe cutia resonantă a vioarei, cu degetele ţinînd aerian arcuşul uşor, Dan ştia că nimic din urăţenia trupească şi din strîmbătatea sufletească a omului, n'a mai rămas. E altceva. Altcineva. Îmbrăcămintea oaselor şi a pielei, e numai carcera provizorie pentru ceva mai înalt şi nepămîntesc Şi ştia Dan Şcheianu, că acum dincolo toţi tac, în încăperea ticăloasă şi înecată de fum, cu bărbiile în pumni, în nemişcare, uitînd toată zădărnicia lor, cufundaţi într'o irealitate vastă şi melancolică. Cum de s'a gîndit să-i părăsească? Laş, să fugă de dînşii, să-i renege? Îi iubea dureros acum, cu toată desnădejdea—tovarăşi întru acelaşi destin, mistuiţi de acelaşi rău fără vindecare. Numai ei îi înţeleg, ştiu. Numai ei se înţeleg, se ştiu...

Acesta, omul de alături, cu sănătatea lui desgustătoare şi fără nici o chinuire lăuntrică n'are cum s'o priceapă.

Vioara tăcu.

Dar sunetele durau încă, legănînd cugetul deasupra miasmelor.

Dan Şcheianu se gîndi să se prefacă, închizînd ochii, că a adormit. Dar din nemişcarea lui Comşa, ghicea că e decis să nu plece dela picioarele lui. Cum îl ura!

Se întoarse şi îl privi duşmănos:

— Simţi o bucurie *să-mi respiri aerul meu?*

— Dan, grăi Comşa cu aceiaşi blîndeţe care pe Dan Şcheianu îl exaspera. Dan, vezi că din hotărîrea mea nimic nu mă poate clinti... Ai să înţelegi până la sfîrşit că pentru binele tău o fac.

— De binele meu n'am nevoe să-mi poarte nimeni grija. Dacă

mai ai puţină simţire, pricepe că e o crimă să torturezi un bolnav. Un bolnav cu ceasurile numărate...

— Dragă Dan, făgădueşte-mi că mîni ai să judeci altfel şi plec.

— Pleacă acum... Vrei să chem să te dea afară?

Dan Şchelanu aproape strigă ultimele vorbe, atît de tare, încît pisica de pe fereastră fugi speriată. Se înăbuşi şi tuşi. Radu încercă să-l susţină, dar Şchelanu svîrcolindu-se îl împinse cu degetele răşchirate. Părul era sburlit şi ud. Ochii convulsionaţi. Cămaşa lipită în plăci umede, pe coaste. Scoase picioarele de schelet din plapomă, să-l alunge:

— Afară!.. Vii să mă vezi murind? Canalie...

— Dan, pentru numele lui Dumnezeu...

— Mai îndrăzneşti încă?... Crezi că n'am înţeles tot, că nu văd? Eşti amantul nevestei lui Virgil. Pe mine vii să mă vezi murind. Aceasta numeşti tu prietinie? Am să-i scriu tot lui Virgil, ai înţeles? Tot. Tot. Afară!

— Bine, Dan, se ridică Radu Comşa cu o mihnire în care Şchelanu citi numai compătimire pentru el şi îl înfurie ca o provocare. Bine Dan, plec. Dar să ştii că am uitat tot ce mi-ai spus acum. Ştiu că nu poţi să le crezi nici tu. Eu nu le-am auzit. Şi am să vin mine, şi poimine, şi în fiecare zi, până cînd ai să te convingi că numai pentru tine..

— Afară! Ieşi odată afară!—gîfîi Dan Şchelanu, căscînd gura neagră cu buzele vinete, păşind cu picioarele goale pe podeaua rece, cu cămaşa udă şi boţită, cu mîna întinsă spre uşă:

— Afară!

Radu Comşa îşi încheie paltonul, netezi calm postavul pălăriei. Cu degetul pe mînerul uşii, rosti biruindu-se:

— La revedere, Dan. Mîne să ştii că sînt tot aici.

Dan Şchelanu gesticula horcăind în mijlocul camerei, clătinîndu-se pe picioarele deşirate, cu genunchii noduroşi. Nu mai vedea nimic înaintea ochilor decît o pînză neagră şi toate rămăşiţele puterilor erau adunate în strigătul repetat:

— Afară, canalie! Afară, canalie!

In sală Radu Comşa se lovi faţă în faţă cu d. Alcibiade Giţu care ascultase la uşă şi, surprins, se prefăcu neîndemînatec că aşează ceva într'un cufăr de tablă roşie şi albastră. Dincolo se auzea acelaşi glas, pe care îl recunoştea acum că e glasul sculptorului vast şi bărbos, intonînd:

It's a long way to Tiperary...

— Iubite domn, prinse Radu Comşa braţul profesorului de filozofie, prietinul nostru comun, Dan, e foarte, foarte bolnav. Inţeleg sacrificiile dumitale şi ale prietinilor dumitale. M'au mişcat. V'aţi strîns într'o cameră, să-l lăsaţi lui singur, alta întreagă. Din nefericire aceasta nu e destul.. Se întîmplă să pot face eu şi alţii, mai mult... Dan Şchelanu trebue salvat. Am să te rog să mă ajuţi. Fac apel la sufletul şi la înţelegerea dumitale.

— Mă rog, mă rog!—se oferi foarte măgulit domnul Alcibiade Giţu, netezindu-şi nasul rotund şi lucios, în care se reaprinse văpaia de orgoliu.

— Trebue să-l mutăm pe Dan, într'un loc unde să poată fi îngrijit tot atît de bine ca într'un sanatoriu. Fiindcă astăzi nu se mai află un asemenea sanatoriu, îl vom improviza. Am aproape pregătit totul. Te rog convinge-l şi dumneata. Deprinde-l cu ideia. Am să trec mîne dimineaţă. Pentru orice eventualitate, şi te rog să nu socoţi aceasta ca o ofensă, dă-mi voe să las pentru el, cele necesare...

Domnul Alcibiade Giţu nu se arătă deloc ofensat şi mistui cu îndemînare, în buzunarul pantalonilor, hîrtiile strecurate de Radu Comşa. Il petrecu pe subt barierele de rufe întinse. Cum mergeau în tăcere, în soarele care se înclina către asfinţit, Radu Comşa văzu pe o insulă de pămînt sbicit, cele dintăiu gîze ale primăverii, roşii punctate cu negru, desmorţindu-se cu mişcări încete, somnoroase încă. Gîndi că până la această primăvară atît de apropiată, Dan Şchelanu nu va mai ajunge. Sufletul lui va fi emigrat în steaua Sopdit sau aiurea. Sau nicăieri. Va fi numai pămînt. O mare milă îl cuprinse. Se gîndi să se întoarcă, să caute cuvîntul bun, magic, care să rupă tot visul acesta rău. Dar simţi că n'ar mai avea putere.

In faţa automobilului, domnul Alcibiade Giţu salută ceremonios, ridicînd de pe creştetul chel pălăria tare.

Neculai şoferul împături gazeta, dădu drumul motorului, străbătînd îndărăt drumul îngust prin canalul negru şi lichid. In curtea cu porcul înjunghiat se mai afla jumătate din trupul gras, atîrnat acum de un picior într'un stîlp. Oamenii cu bucăţi de carne învelite în ziare şi cîrpe, treceau ferindu-se de stropii maşinii, lipiţi de gard. Radu Comşa îşi apăsa tîmplele prinse într'un cerc dureros. Trebue numaidecît să-l scoată de aici!... Se silea astfel, repetînd hotărîrea, să-şi înfrîngă orice amintire neplăcută din vorbele lui Şchelanu, sunîndu-i încă răguşit în urechi. Să uite tot. Cuvinte fără răspundere; delir de bolnav. Totuşi se gîndea acum la soarta lui Dan fără iubire; mila lui era rece ca împlinirea unei datorii şi nimic mai mult. Fu mihnit de această descoperire. Adouazi trebue să înceapă din nou. Se simţea obosit. Poate e bine să vină cu Maria Probota. Dar unde s'o găsească? N'a vrut să-i spună unde stă. Şi Dan ar fi în stare, în faţa ei, să repete murdăria aceia. Ce nenorocit!... Dar nu se putea convinge deplin acum, că Dan Şchelanu e numai un nenorocit.

— Mergeţi la dumneavoastră acasă, sau la domnu' Deputat? — întrebă şoferul.

Cesar Petrescu

Fantomele copilăriei

Biserica

E-o casă albă, lungă şi ciudată
Cu uşă mare şi ferestre sus,
In care-i Dumnezeu şi cu Isus,
Cînd stau şi ei acasă, citeodată.

E ca o navă plină cu mister
Inpotmolită printre case scunde,
Adusă-aşa de nu se ştie unde,
Pustie-acum, şi singură subt cer.

Clopotniţa de lemn ce s'a 'nvechit
Ascunde printre grinzi întunecate
Un cuib stricat de bufniţi speriate
De-un singur clopot care-a fost trăsnit.

Doi porumbei în după amiezi de vară
In cadrul de fereastră înegrit,
Ca doi îndrăgostiţi care-au fugit,
Se tot sărută şi se fac că sboară.

Ca nişte oameni stranii din poveşti,
Uitaţi de dascăli cînd au încuiat,
Alături, strînse toate ca la sfat,
Icoanele se uită pe fereşti.

De pe catapiteasmă până 'n soare
O rază dreaptă a întins o scară
Pe care urcă 'n cer şi se scoboară
Un stol de îngeri mici cu capul mare.

Acolo toate sînt concretizate:
Ni 's sufletele noastre porumbei,
Popoarele sînt turme mari de miei,
Iar Dumnezeu păstor cu gluga 'n spate.

Acolo sfinţii calcă peste nouri
Şi umblă 'n cer ca oamenii prin ceaţă.
Isus stă răstignit pe Dimineaţă
Cu raze lungi şi groase ca 'n tablouri.

Cînd vine noaptea spiritele toate
Incep să umble drepte printre strane,
Şi rîd ciudat şi sfintele icoane;
Isus cu mîni de lemn în uşă bate.

Mai vin şi-acuma nopţile la sfat
Să-şi mai vorbească spiritele 'n şoapte.
Au stat acolo rînd pe rînd o noapte
Toţi morţii cîţi au fost la noi în sat.

Acolo printre zidurile 'nalte
In care şi tăcerea lung răsună,
Şi ziua chiar lumina-i ca de lună,
Stau duhurile lumii celeilalte.

Ca 'ntr'un muzeu cu cadre aurite,
Acolo-i tot ce eu n'am înțeles:
Povești și superstiții și eres,
Și visuri ce-au rămas netălmăcite.

Din amintirile copilăriei
Și-acum biserica din sat mi-apare,
Misterioasă, stranie și mare
Ca un pustiu pridvor al veșniciei.

Demostene Botez

Despre intuiția bergsoniană

Caracteristica fundamentală a iraționalismului bergsonian ne este dată, după cum se știe, prin locul pe care filozoful francez îl hotărăște, în viața psihică, *intuiției*, adică instinctului umanizat și devenit o simpatie dezinteresată. Departe ca inteligența să fie în prelungirea intuiției și să apară ca o dezvoltare, o perfecționare a acesteia, ea este o soră care a crescut deoparte și care a ajuns să-și asigure predominarea aproape exclusivă asupra unei fracțiuni a regnului animal, fracțiune al cărei reprezentant principal este omul. Eșite ambele din primitivul nediferențiat ca dintr'un trunchiu comun, inteligența și instinctul, raționalul și iraționalul au îndreptat viața pe două căi divergente. „Les deux tendances, d'abord impliquées l'une dans l'autre, ont dû se séparer pour grandir. Elles sont allées, chacune de son côté, chercher fortune dans le monde. Elles ont abouti à l'instinct et à l'intelligence". 1 Bergsonismul se desparte deci, după filozoful francez, de doctrina clasică pentru care inteligența este un instinct evoluat și revine—zice-se—la simțul comun. Ori, dacă bazele psihologice precedente ale noului sistem se verifică, atunci—și aici asistăm la o veritabilă revoluție—înseamnă că slăbiciunile decepționante și inaptitudinile rațiunii de a cunoaște realul nu ating toate facultățile noastre în mod obligator. Dacă secolele precedente au deschis rațiunii un credit nelimitat pentru ca s'o vadă, înecîndu-se, cu școala pozitivistă, în mijlocul operei pe care a clădit-o, asta nu ne îndrituește să ne oprim năuciți și să consimțim ca falimentul inteligenței să coincidă cu falimentul omenirii cercetătoare; sînt în noi puteri tinere, năzuinți comprimate în tăcere, slăbite de inactivitatea în care le-am lăsat pentru ca —fatală eroare—să ne

1 Bergson, *Evolution Créatrice*, p. 163.

încătuşem soarta de acela a raţiunii; este destul să revenim la trecutul speciei omeneşti şi să ridicăm aceste puteri la un rang pe care il pot pretinde, pentru ca să putem porni din nou la cucerirea realului.

Departe de noi ideia de a ne intoarce, controlînd bazele doctrinei bergsoniene, dela o perspectivă atît de seducătoare şi de a ne lăsa copleşiţi de un scepticism integral pentru a nu fi consimţit să ne legăm zilele de o tînără ramură ce pluteşte triumfătoare in preajma unui naufragiu îngrozitor. Totuşi, decepţia ne învaţă să ne ferim de noi decepţii, deşărtăciunea iluziei de iluzii deşarte, şi ni se va îngădui să examinăm, ori de cîte ori va fi necesar, soluţia indicată de teza bergsoniană pentru a ne întreba în ce măsură ea se poate bucura de încrederea noastră. Astfel, ne vom teme mai puţin, deocamdată, de a cădea in haos, decît într'o iluzie chiar binefăcătoare.

Dar dacă nu ne inşelăm, *din punct de vedere pur psihologic*, limita intre intuiţia bergsoniană şi inteligenţă este dată prin limita dintre neintrospectiv şi introspectiv, in sensul că nu este eveniment de ordin intuitiv care să nu fie neintrospectiv, şi nu este iarăşi fenomen de inteligenţă care să nu fie introspectiv. Nu sîntem însă tot aşa de siguri că noţiunile de raţiune şi de inteligenţă se acopăr în ce priveşte sfera lor, aşa după cum aceasta apare în filozofia clasică şi rămîne în filozofia bergsoniană. Ca să intrăm imediat în fondul acestei chestiuni este destul să spunem că experienţa internă ne descopere un şir de fapte care nu pot să mai întîrzie de a fi studiate în mod amănunţit şi pe care am încercat să le punem în lumină într'o lucrare anterioară.[1] Pe urma unor analize amănunţite, ne-am crezut autorizaţi să propunem în acea lucrare o modificare a psihologiei, modificare după care evenimentele numite în mod curent inconştiente să poată fi considerate ca raţionale.

Teza noastră era, în fond, din cele mai simple şi din cele mai apropiate de însăşi simţul comun. Ea conducea la concluzia că orice fapt de conştiinţă este provocat în parte de motive inconştiente, că propriu zis, el pluteşte izolat în mijlocul inconştientului ca un gheţar pe oceanul nelimitat şi că se poate susţine, în orice caz, că introspectivul este rezultatul unui fenomen derivat şi secundar care face ca distincţiunea între instinct şi inteligenţă să nu poată fi o deosebire de natură. Ori, este curios de observat că Bergson se arată, în mare măsură, atent la fenomenele pe care noi le descriem în lucrarea precitată. Aşa, de pildă, la Bergson găsim analize în genul următoarei: „Les opinions auxquelles nous tenons le plus sont celles dont nous pourrions le plus malaisément rendre compte, et les raisons mêmes par lesquelles nous les justifions sont rarement celles qui nous ont déterminé à

1 *Essai sur la Pensée*, 1924.

les adopter"[1]; sau, mai încolo: „Qu'on nous permette de rapporter ici une observation personnelle. Il nous est arrivé, en reprenant une conversation interrompue pendant quelques instants, de nous apercevoir que nous pensions en même temps, notre interlocuteur et nous, à quelque nouvel objet.—C'est, dira-t-on, que chacun a poursuivi de son côté le développement naturel de l'idée sur laquelle s'était arrêtée la conversation; la même série d'associations s'est formée de part et d'autre.—Nous n'hésiterons pas à adopter cette interprétation pour un assez grand nombre de cas; toutefois une enquête minutieuse nous a conduit ici à un résultat inattendu. Il est bien vrai que les deux interlocuteurs rattachent le nouveau sujet de conversation à l'ancien; ils indiquent même les idées intermédiaires; mais, chose curieuse, ce n'est pas toujours au même point de la conversation antérieure qu'ils rattacheront la nouvelle idée commune, et les deux séries d'associations intermédiaires pourront différer radicalement. Que conclure de là, sinon que cette idée commune dérive d'une cause inconnue,—peut être de quelque influence physique,—et que, pour légitimer son apparition, elle a suscité une série d'antécédents qui l'expliquent, qui en paraissent être la cause, et qui en sont pourtant l'effet?".[2]

În acelaşi sens, în lucrarea noastră suscitată[3] ne foloseam de o observaţie a lui James pentru a constata că persoane deosebite merg dela o cunoştinţă A la o cunoştinţă Z pe căi cu totul neasemuitoare: „unul urmează o linie, celalt altă linie; acesta o serie de imagini verbale engleze, acestlalt o serie de imagini verbale germane; imaginile vizuale domină la Petru; imaginile tactile la Paul: cutare curent de conştiinţă va fi colorat de emoţie; cutare altul nu; unii vor fi scurţi, sintetici şi repezi, alţii înceţi, tragănaţi şi sacadaţi..." Mai mult: ceiace constatăm la persoane deosebite, putem constata la aceiaşi persoană care, pentru a face acelaşi raţionament, poate să aibă conţinuturi introspective deosebite, după momente sau după interlocutorii cărora li se adresează.

Ce puteam noi conchide de aici şi ce puteam scoate din această infinită posibilitate de variaţie a conţinutului introspectiv, decît că acest conţinut introspectiv este exterior gîndirii în sine? Mai trebuia, desigur, să experimentăm că cugetarea se poate lipsi, fără a înceta de a curge în voe, de orice conţinut conştient şi să găsim mărturii în această privinţă; dar şi aceste mărturii ne-au stat la îndămînă, pasivitatea aparentă a marilor creatori, cazurile celebre—notate de Poincaré, între alţii—de ruminaţie inconştientă fiindu-ne o dovadă prea îndestulătoare că eram pe calea adevărului ca şi cercetările lui Binet asupra calculatorilor şi jucătorilor de şah.[4]

1 *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience*, p. 102.
2 Ibid. p. 120.
3 Pp. 80 şi 81.
4 Binet, *Psychologie des Grands Calculateurs et Joueurs d'Echecs*.

Astfel fiind, credem că nu ne aventurăm prea mult cînd spunem că dacă Bergson ar fi împins mai departe reflecțiile pricinuite de observațiile pe care le-am găsit în operele sale, el ar fi găsit oarecare dificultate să stabilească o intuiție atît de îndepărtată de inteligență, pe cînd prima ni se pare a fi, în realitate, un substrat necesar al celei de a doua.

Am zis că judecățile, care formează rațiunea noastră, pot fi inconștiente, adică neintrospective: asta derivă din cele ce preced; asta mai derivă însă din natura imaginilor așa precum am crezut c'o putem hotărî [1], și din funcția acestora în viața psihică.

Dar să luăm un exemplu. Cînd zic: — Napoleon a pierdut bătălia de la Waterloo — și pronunț numele propriu al localității unde s'a desfășurat bătălia ca și cum ar fi un nume englez adică cînd pronunț: *uaterlu*, aleg, în definitiv, între o mulțime de pronunciații posibile, și această alegere este cu totul inconștientă. Veți spune însă că, poate, nu fac, prin aceasta, decît să imit în mod mecanic majoritatea Romînilor care pronunță: *uaterlu*, așa cum am tendința să pronunț și eu. Fie! Dar atunci, voiu pune întrebarea, de unde vine că majoritatea Romînilor pronunță în acest chip, sau, mai bine, de unde vine că un Romîn, odată, a pronunțat în acest chip și că ceilalți au consimțit să-l urmeze, cînd localitatea se află în Belgia și numele ei, de către localnici, se pronunță: *vaterlo*, cînd Francezii și Germanii, a căror limbi le cunoaștem mai deaproape, în cărțile cărora ne uităm mai des decît în cărțile engleze, îl pronunță iarăși: *vaterlo*, și cînd noi Romînii care nu avem pe *w* în alfabetul nostru, îl asimilăm în mod natural unui *v*, — și n'avem nici litere duble astfel că cetim *oo* ca și cum ar fi *o* — am fi iarăși înclinați să cetim: *vaterlo?* Desigur, facem aici o eroare în contra căreia au pledat toate elementele de mai sus și care a trebuit să învingă, în special, inerția naturală care face pe orice Romîn să pronunțe *oo* ca și cum ar fi *o*, și *w* ca și cum ar fi *v*. Se mai poate spune atunci că această substituire, în mod eronat, a unei pronunțări străine la o pronunțare romînească, care se întîmplă, în cazul de față, să fie exactă, este pur automată, un eveniment pasiv și inexistent din punct de vedere psihologic? Firește că nu. Nu însamnă, fiindcă un lucru nu este văzut, că el încetează de a fi. Dacă pe un deal îndepărtat vedem fumul unui tren în mers, și dacă, în timp ce trenul trece printr'un tunel, fumul încetează de a se mai arăta ochiului pentru a reapare mai apoi la eșirea din tunel, nu însamnă că putem spune că atît fumul, cît și trenul — cauză a fumului — au fost suspendate în existența lor, timp de o clipă, ci numai, pur și simplu, că unul și altul au rămas invizibile în momentul trecerii pe subt tunel. Tot așa, dacă un Romîn, odată, a cetit într'o carte de istorie cuvîntul: *Waterloo*, și s'a pomenit, după timpul necesar

1 Vezi D. Badareu, *Sur la Nature des Images* în „*Revue Philosophique*" anné 1925, No. 7 – 8.

lecturii unui cuvînt, că îl cetește mintal ca și cum ar fi scris: *Uaterlu*, asta nu însamnă că între percepția literelor grupate în cuvînt și între o pronunțare nefirească, fiindcă e engleză, n'a existat nimic, ci mai degrabă că judecățile intermediare au trecut printr'un „tunel" mintal, printr'un submintal. Probabil că Romînul nostru s'a supus unor analogii complice erorii, că a asociat în mod inconștient, de pildă, numele propriu flamand cu substantivul englez: *water* (= apă), că s'a mai lăsat sugestionat și sedus de amintirea uniformelor roșii ale grenadierilor britanici care domină tabloul bătăliei și în fine de silueta generalului englez biruitor Wellington, al cărui nume s'ar putea ceti, cu dreptate de astă dată, *uelingtin* ținînd cont de pronunțarea anglo-saxonă a literei *w*. Aceste asociații le-am declarat probabile, fiindcă nu avem la îndămînă pe autorul răspunzător de această pronunțare neașteptată și, ca atare, nu putem să reconstituim evenimentele psihice care au prezidat la o operație atît de complexă și de ciudată. Probabilul nostru nu pune o îndoială în privința desfășurării — pe care am taxat-o de submintală — a unor intermediare; ci o nesiguranță în raportul conținutului acestor intermediare. In cazul de față, eroarea nu este automatică, ci denotă o activitate mintală în genul celei descrise ca probabilă: ceiace ar fi putut să fie automatic, dimpotrivă, era pronunțarea justă; vrem să spunem, prin aceasta, că pronunțarea normală romînească, ceia a cărei necesitate se impune imediat, ar fi coincis cu pronunțarea flamandă, și că simpla lene spirituală nu putea conduce la eroarea pe care am înregistrat-o.

Cine știe. Dacă pe eroul englez, care a pus capăt epopeei napoleoniene, l-ar fi chemat Billington și nu Wellington, dacă, în schimb, pe comandantul armatei prusiene l-ar fi chemat nu Bullow, ci, de pildă, Wolland, spiritul cetitorului romîn nu s'ar fi lăsat contaminat de *w* anglo-saxon, ci mai degrabă de *w* german, și noi n'am fi avut prilejul acestei discuții, fiindcă pronunțarea romînească ar fi fost exactă. Asta nu însamnă însă că în capul lectorului nu s'ar fi petrecut nimic, chiar într'un atare caz, și că pronunțarea n'ar fi fost fructul unei alegeri și, prin urmare, a unei judecăți inconștiente.

Judecata nu are nevoe să fie introspectivă, fie că este considerată ca facultate, fie că este considerată ca act. [1] Insăși „ființa psihologică a noțiunilor" cum zice d. I. Petrovici, [2] a noțiunilor care constitue totalitatea materiei judecăților trebue căutată altundeva decît în imagini și în exprimarea verbală. Și, atunci, dacă ridicăm materialului conceptual al judecăților elementul reprezen-

1 Să nu uităm că, pe romînește, cuvîntul: *judecată* are două înțelesuri, însemnînd totodată facultatea de a judeca și rezultatele exercițiului acestei facultăți; în prima accepțiune nu i se acordă, de obiceiu, un plural. In limba germană, înțelesurile sînt date de două cuvinte: *Urtheilskraft* și *Urtheil*.

2 *Teoria Noțiunilor*, p. 80 – 114, (Ed. II-a).

tativ, cum mai rămîne judecății, considerată de acum nu ca formă ci ca act pur, nu ca conținut ci ca conținător, nu ca complex făurit ci ca făuritor, putința de a se picta cumva în conștiință subt aspectul unei forme, al unui conținut sau al unui complex făurit.

De altfel, dacă ne amintim de exemplul analizat pe larg în cele ce preced, și dacă continuăm să admitem că un circuit psihic cît de complicat poate să nu conție nici un element reprezentativ, ne găsim, în ce privește o teorie a judecăților, într'o situație foarte simplă—pe care am examinat-o cu atenție în lucrarea noastră deja citată. 1—Căci sîntem în fața unei alternative: sau o stare psihică, care presupune hotărîre și apreciere, devine judecată în momentul în care imagina apare, și atunci nu devine judecată decît la un moment al istoriei sale; sau acea stare psihică este judecată înaintea apariției imaginii și, în acest caz, judecata are calități proprii altele decît imagina pentru a se deosebi de un simplu recept. Să avem în minte exemplul de mai sus: aprecierea după care cuvîntul *Waterloo* se cetește *uaterlu* se poate reduce la o serie de mai multe judecăți dintre care una, la întîmplare, ar putea să fie exprimată în modul următor: „într'un cuvînt englez *w* se cetește *u*". 2 Ori, am constatat că această formulare n'a figurat sub singura ei formă posibilă, adică subt o formă introspectivă în momentul în care cetitorul percepînd cuvîntul scris l-a pronunțat în mod mintal în chipul amintit; cela ce a prezidat la alegerea pronunciației a fost deci un echivalent neintrospectiv al judecății în chestie. Prin urmare, din două lucruri unul: sau acest echivalent nu este o judecată și atunci judecata a apărut ulterior, odată cu exprimarea ei; sau este deja judecată, și atunci judecata poate fi neintrospectivă.

Dacă prima eventualitate este adevărată, sîntem conduși a afirma că judecata nu se distinge de un „recept" oarecare decît grație unui fenomen exterior și secund; dacă, din contra, a doua este adevărată, înseamnă că judecata se deosebește prin calități altele decît cele introspective. Ori, prima eventualitate este absurdă: imagina nu apare în conștiință fără ca un factor anterior —de o natură oarecare—să n'o provoace (din nimic nu se naște nimic): fenomenul exterior și introspectiv, trebue să aibă deci necesarmente un antecedent neintrospectiv. Rămîne deci a doua posibilitate: judecata se deosebește prin calități altele decît cele introspective; se poate presupune că subiectul oprește cugetarea în momentul chiar în care imagina ar fi pe punctul să se nască, și totuși starea psihică, deși lipsită de orice conținut introspectiv, ar fi deja o judecată. Conchidem din aceasta că o judecată există în afară de imaginile care o exprimă, că noțiunile, conținut ma-

1 *Essai sur la Pensée*, p. 144—146.

2 Să nu ne lăsăm impresionați de faptul că raționamentul presupus în aprecierea noastră este fals în totalitatea lui. Un raționament poate să fie fals, fără a înceta de a fi, atît timp cît rămîne coerent.

terial al judecăților, se pot lipsi de asemeni de exprimare, și deducem, că un raționament, lanț de judecăți, trebue să urmeze natura componentelor, astfel că se poate înfăptui în afară de orice exprimare introspectivă.

Iată dar că rațiunea se apropie în mod cu totul neașteptat de intuiție. În loc de a fi o facultate ce se dezvoltă paralel și chiar divergent, ea este intuiția căreia i se adaugă un factor anex; în loc să fie un *deosebit*, ea este un *mai mult*. Ne este cu neputință de a ne întinde asupra unor considerații pe care le-am expus în chip detaliat aiurea. 1 Credem totuși că ne este permis să enunțăm pe scurt, că unul din cele mai importante rezultate la care am cercat să ajungem în lucrările precedente, este convingerea în posibilitatea unei convertibilități a inconștientului în conștient printr'o analiză progresivă analogă celei pe care Proust a transpus-o, cu atîta succes, în domeniul literar. Nu doară că inconștientul ar fi un conștient posibil și că imaginea s'ar putea picta sau nu în conștiință întocmai ca imagina reală din oglinzile sferice a cărei lumină experimentatorul este liber s'o capteze pe un ecran sau s'o lese să se piardă; conștientul conține un element nou—un *mai mult*, cum am spus mai sus—și acest element nou care face trecerea dela gîndirea pură sau neintrospectivă la gîndirea cu imagini este reprezentat printr'o absorbțiune de către viața psihică a elementului volițional a cărui sarcină este de a provoca reacțiunea motoare apropiată a individului. Acest proces compus din actul cugetării pure și din refracțiunea *sui generis* în acest act a unui fenomen centrifug a fost, până la un punct, întrevăzut de W. James și de Lange în teoria lor asupra emoției conștiente, teorie prea cunoscută după care emoția conștientă, departe de a fi o cauză, este un efect al reacțiilor motoare specifice, teorie după care emoția fricei, spre exemplu, departe de a provoca tremurul caracteristic, este conștiința acestui tremur. Nu este aici locul de a repeta restricțiile și rezervele noastre în ce privește modalitatea subt care reacțiunea motoare se introduce în viața interioară. Destul este să spunem că dacă recunoaștem o relație în genul celei studiate de Lange și de James, ea nu se poate limita la emoție ci trebue să privească orice stare interioară conștientă: nu numai emoția de frică este deci cu tremurul într'o relație anumită, ci și reprezentarea de frig cu acel tremur; 2 și, mai departe, reprezentarea vizuală este funcție de procesele motoare ale mușchilor ochilor sau poate chiar de operațiile de reparare ale bastonașelor după fiecare senzație.

Așa fiind, adică senzația apărînd anterioară reprezentării și deosebită de aceasta, neintrospectivul sau intuiția va putea să

1 *Essai sur la Pensée* și *Sur la Nature des Images* (în „Revue Philosophique, 1922").

2 Adesea ori un tremur „nervos" ne dă iluzia că ne este frig.

se sprijine pe senzaţie; asta insamnă că neintrospectivul va putea căpata un conţinut ce se va deosebi de cel al introspectivului sau inteligenţei in măsura in care senzaţia se deosebeşte de reprezentarea ce-i urmează; şi tocmai am văzut că această din urmă deosebire provine din refracţia unui fenomen centrifug pe care l-am recunoscut ca fenomen anex şi exterior gindirii. Rămine deci să spunem că intuiţia şi inteligenţa, privite ca facultăţi, au un conţinut ce nu diferă decit prin acest fenomen anex şi exterior al actului centripet de gindire cunoscătoare. Cu alte cuvinte, rămine că intuiţia şi inteligenţa sint unul şi acelaşi lucru dacă le considerăm ca instrumente de cunoaştere a lumii exterioare, şi că inteligenţa începe a se deosebi de intuiţie printr'o intoarcere a acţiunii acestei din urmă. [1] Prin intuiţie şi prin inteligenţă se cunosc aceleaşi lucruri, in acelaşi mod, graţie aceluiaşi act de relaţie de la subiect la obiect. Dacă inteligenţa presupune un adaos, acesta este cunoaşterea acţiunii posibile a corpului nostru şi nicidecum o cunoaştere deosebită ca grad şi ca natură a lumii reale, este o cunoaştere care se referă la subiect şi nu o cunoaştere care se referă la obiect.

Aceste rezultate ale reflecţiilor noastre se opun in mod integral doctrinei bergsoniene, şi nu ne putem aştepta decit că această opoziţie să crească cu cit ne vom afunda mai mult in cercetările noastre. In adevăr, insuşirile epistemologice a două fiinţe psihice stau in acelaşi legătură cu insuşirile psihologice ale lor, celace insamnă că insuşiri psihologice identice, de o parte şi de alta, formează organe de cunoaştere identice. Proprietăţile epistemologice, adăugindu-se proprietăţilor psihologice nu complectează fizionomia unei fiinţe psihice in felul in care proprietăţi chimice, adăugindu-se in domeniul materiei brute la proprietăţi fizice, complectează fizionomia unor corpuri materiale. Atare corpuri au cutare proprietăţi fizice, posedă anumită culoare, anumit miros, se topesc la anumită temperatură, dar, cunoscind acestea, nimeni nu poate spune *a priori* că ele sint, sau nu, avide de oxigen sau combinabile cu anumite alte corpuri. Descripţia proprietăţilor chimice trebue să vie să complecteze aceia a proprietăţilor fizice. Din contra, proprietăţile psihologice fixează complect aparenţa directă a complexului psihic pe care vrem să-l studiem: cu ele, acel complex ni se infăţişează in toată mărimea lui subt aspectul de instrument de cunoaştere: avind instrumentul, putem să deducem modul lui de funcţionare şi rezultatul la care mijloacele lui ne pot impinge. Epistemologia, in această privinţă, derivă din psihologie.

1 Trecerea de la intuiţie la inteligenţă se poate observa cind căutăm un cuvint in amintirea noastră. Dinainte cunoaştem acest cuvint, fiindcă—lucru evident—dacă nu ştim ce trebue să fie, nu-l putem căuta. Insă nu-l cunoaştem ca imagine verbală, ca element de discurs, fiindcă—lucru iarăşi evident—n'am mai avea nevoe să-l căutăm, avindu-l găsit gata; celace lipseşte este factorul verbo-motor.

Ori, dacă este aşa, intuiţia şi inteligenţa nefiind, după cum am arătat, pe două planuri cu totul distincte din punct de vedere psihologic, nu pot să fie instrumente de cunoştinţă prea deosebite. Nu vedem, de pildă, cum intuiţia poate să devie dezinteresată, adică pur speculativă, şi inteligenţa nu. Nu vedem iarăşi cum intuiţia poate să cunoască realul subt aspectul finalităţii, şi inteligenţa subt acel al mecanismului universal. Nu vedem iarăşi cum prima se ajustează mai mult descoperirii condiţiilor vieţii, şi cea de a doua aflării lumii inerte, adică unei ştiinţe cinematografice, cum una — cu alte cuvinte — este cunoştinţa materiei şi celalaltă a formei.

Intuiţia şi inteligenţa nu sint, nici la origine, nici la termin, două arme ale spiritului, ci spiritul el insuşi. Presupunerea contrară este greu de acceptat. Bergson, in adevăr, se mărturiseşte un dualist; insă frica de a se vedea silit să aleagă intre idealism şi realism il duce, după noi, la un pas greşit; căci cedind, in parte, unuia şi altuia, el imaginează orice act mintal ca un fenomen mixt. Insăşi teoria celor două memorii este caracteristică, in această privinţă: memoria-obiceiu este o adaptare, o creare de mecanisme corporale *utile* vieţii; iar memoria-imagine ar fi un vis, un fenomen parazitar, dacă n'ar avea şi ea un scop practic. [1] Ori, a reprezenta actele din viaţa noastră mintală, precum asociaţia de idei, ca o inserţiune a spiritului in momentul prezent, ca o ajustare, insamnă a transforma mintea in „une folle du logis" pe care singură viaţa prezentă, acţionind ca o albie asupra unui riu, o poate modela, şi reţine in coherenţă. Această doctrină este in conformitate cu premisele din *Matière et Memoire* după care o imagine este definită celace este dat (p. 1) şi materia totalitatea imaginilor (p. 2), premise care amestecă, in mod voit, mintalul cu materialul. Dar cum se impacă ea cu teoria acelui *elan vital* deja spirit, care apare ca un act ce, departe de a fi modelat, modelează el materia, de oarece construeşte chiar ţesuturile corpului animal? Intuiţia este spirit, precum inteligenţa este spirit: şi cum spiritul nu poate fi decit unul, intuiţia şi inteligenţa nu pot fi decit unul şi acelaşi lucru. Şi este stranie acea aplecare mistică a filozofului francez—pe care d. Petrovici o denunţă cu atita folos [2] —care il conduce la o intuiţie ce apare cind *supraştiinţifică*, cind *infraraţională*, fără ca in această oscilare intre ambele limite să coincidă vreodată cu raţiunea.

Inteligenţa nu diferă de intuiţie decit intr'un sens; prima

1 Memoria pură este ea o iluzie, se intreabă Bergson? „Il en serait ainsi, sans doute, si notre conscience actuelle, conscience qui reflète justement l'exacte adaptation de notre système nerveux à la situation présente, n'écartait toutes celles des images passées qui ne peuvent se coordonner à la perception actuelle et former avec elle un ensemble *utile*". *Matière et Memoire*, p. 82 (cuvintul: „utile" este subliniat de noi).

2 *Introducere în Metafizică*, pag. 42—51.

presupune o incluziune în viața psihică a cunoașterii acțiunii noastre posibile; în ce privește facultatea ei de a cunoaște lumea exterioară și de a cunoaște această cunoaștere, ea nu poate decît să se confunde cu a doua. Văzută subt acest aspect, inteligența nu poate apărea ca deformatoare: ar trebui, pentru aceasta, ca, în primul rînd, cunoașterea acțiunii noastre posibile să influențeze asupra cunoașterii lumii, ca centrifugul să ricoșeze asupra centripetului: dovada incumbă aici acelui care ar face o atare afirmație contrară aprecierei imediate. Dar, în al doilea rînd, o afirmare n'ar putea să îmbrace forma pe care bergsonismul o presupune; în adevăr, inteligența este descrisă de autorul *Evoluției creatoare* ca un instrument care separă cunoscutul, care desface durata și ritmul realității, fiindcă vrea să prindă mobilul într'o serie de imobilități întocmai ca cinematograful. Ori, realitate este și viața, realitate este și acțiunea noastră asupra materiei și Bergson însuși descrie acțiunile vitale ca o devenire mereu și neîncetat în formație. Cum poate atunci această acțiune a cărei esență este tocmai ritmul neîncetat ce nu admite diviziune, să aducă, intrînd în viața psihică, tocmai acea diviziune deformatoare pe care n'o poseda la origină, și pe care, în momentul amestecului în viața intuitivă, n'a putut decît s'o capete și nici de cum s'o aducă ca zestre?

Celace în mod anticipat însamnă că ori intuiția (neintrospectivul) poseda microbul deformării, ori această deformare este o simplă iluzie. Dar în această nouă dezbatere, care pune în fața noastră întreaga problemă a cunoașterii, nu avem să intervenim. Reținem, în tot cazul, că elementul introspectiv, care ni s'a părut—conform simțului comun—că formează caracterul specific al inteligenței, nu poate fi o cauză de eroare. Intervenția lui în viața psihică nu aduce nimic nou în ce privește cunoașterea lumii exterioare, astfel că viciile inerente pe care unii filozofi contemporani le atribue rațiunii, se găsesc deja necesarmente în același grad în intuiție. Inteligența, prin urmare, nu este o gîndire proprie, un nou instrument de cunoaștere, ci gîndirea intuitivă care se colorează într'un anumit fel prin evocarea, în viața interioară, a modalităților voinței ce se realizează. Ea este un progres manifest, de oarece se naște printr'o adjoncțiune: intuiția consistă în cunoașterea efectelor lumii asupra mea; inteligența la această cunoaștere pe care n'o schimbă întru nimic, alătură pe aceia a efectului meu posibil asupra lumii. Ca atare departe de a fi, cum o crede Bergson, o gîndire a acțiunii, ea se arată principalmente ca o acțiune a gîndirii.

Dan A. Bădărău

Vedenie

În noaptea veșnică de-aici, cînd luna
Prin nouri s'a 'ncîlcit pe totdeauna,
Plutește palid întuneric peste cîmpuri.

Subt țărna ruginitelor ogoare,
Se 'nșiră țintirime lîngă țintirime
În noaptea fără de hotare...

Dar duhul morților cu sufletele răstignite
Din veac în veac, de cînd nu știe nime,
Cutremură tăcerile 'npietrite.

Din somnul pașnic drumurile se răscoală
Ca niște uriașe brațe-amenințînd văzduhul
Cu foșnetul copacilor stingheri,
Cu ropotele pașilor de până eri;
Pădurile, ca mări sălbatice de smoală,
Trezesc prăpăstiile și deschid pămîntul,—
Că 'n mii de gemete se sfarmă vîntul...

Aleargă duhul morților, cu el, aleargă,
Cu crucile și lespezile 'n pulbere,
Dealungul și dealatu 'n lumea largă...

Noroadele înpotmolite 'n văi
In care sufletele li s'au stins
De întuneric și de plîns,
Se scutură de spuza lacrimilor, ca de-o rană,
Intinsă peste viața lor sărmană,

Că 'n trosnet lung din temelie crapă
Tăcerile zidite pe morminte;
De după zări curg urlete de apă
Invălmășindu-le puzderiile sfinte,

Și, clocotind, din valuri crește focul
Cu rîs de aur proaspăt în tot locul,
Topind tăcerile,
Cu limbi de flacără cît ceru 'nalt
De la un colț al lumii la celalt,—

Căci duhul morților uciși de vii aleargă
Cu crucile și veacurile 'n pulbere,
Dealungul și dealatu 'n noaptea largă...

G. Bărgăuanu

Musa *

Pe la sfîrșitul primăverii lui 1907, am făcut cunoștință la Cairo cu un Ovreiu bătrîn, zugrav de case, originar din Romînia. Vopsitorii arabi îl numeau *Musa*. Și tot „Musa" îl voiu numi și eu aici.

Deși vesel din fire, glumeț și sănătos tun la șaizeci și cinci de ani, bietul *Musa* era copleșit de necazuri în vremea aceia.

Una din copilele sale, frumoasă ca un nufăr, se înhăitase cu un cofetar pe care-l iubea, și debarcaseră amîndoi în Egipt cu gînd de procopseală. Ii spusese amantul ei, un oarecare Sandy, că în fosta țară a Faraonilor umblă cînii cu covrigi în coadă, și că el, cu cofeturile lui, va face ispravă mare. De fapt, cetățeanul nu era decît un pezevenghiu îndeminatec, iar fata, o gîscă bună de jumulit. Și bine 'nțeles că raiul acestor operații era pe-atunci Egiptul.

Sărmanul tată luase calea pribegiei la o vîrstă cînd ar fi avut dreptul să se așeze pe un scăunel la gura sobei. Iși închipuia că-i va fi de-ajuns „să dea ochi cu nemernicul" și „să-i cîrpească două palme", pentru ca după asta „să-și ia olița de ureche și s'o aducă la tîrlă".

Biată minte omenească! Ce ușor îți pare să te joci cu legile inimii!

Nu numai că bătrînului i-a fost peste putință să dea ticălosului două palme și să-și ia fata înapoi, dar a trebuit chiar să

* Nuvela de față face parte dintr'o serie pe care îmi propun s'o scriu pe apucatele. Adunate în volum definitiv, aceste nuvele vor purta titlul de „Momente din viața mea printre Ovrei" și vor avea un fond de absolută veracitate,—ca tot ce voiu scrie autobiografic,—afară de numele proprii de persoane.

rămîie în Egipt și să-l hrănească, adesea, pe-amîndoi. Așa că de unde, la plecarea de-acasă, credea că totul se va reduce la „o raită în Egipt", acum vedea cu groază că se „înămolise" de-a binelea, că avea să-i rămîie oasele pe unde au trăit moși de strămoșii lui.

De altfel trebue să recunosc că Sandu era un seducător nu numai de femei, ci și de bărbați în toată mintea, adică te făcea să crezi că e noapte cînd era ziuă nămiezea mare.

La Cairo, nu l-am văzut decît de vre-o două-trei ori, căci Musa se ferea să se 'ntîlnească cu ei, de rușinea lumii cu care avea de-aface. Veneau amîndoi îmbrăcați ca niște păpuși scoase din cutie: el, un blond cu corp de atlet sprinten, gură voluptoasă și ironică subt mustața frumos răsucită, față gravă în chip natural și ochi mari, foarte vioi; dînsa, o adevărată minune; în alb din cap până în picioare, ai fi zis că nu atinge pămîntul.

Niciodată Musa n'a putut să dea ochi cu ei fără să izbucnească în plîns, iar eu îl țineam hangul pe-afară, căci tare-mi era dragă copila asta de cristal, și mult mai sufeream, în ascuns, știind-o pîngărită. Dar cînd mă vedeam cît eram de pîrlit și vai de capul meu, îmi era rușine chiar și să ridic ochii la o făptură atît de desăvîrșită.

După vre-o lună dela jalnica mea împrietenire cu Musa, căzurăm amîndoi într'o sărăcie năprasnică. Nu mai fu chip să găsim o zi de lucru, fie cît de prost plătită. Bătrînul era totdeauna „lefter" din cauză că-și împărțea cîștigul cu cei de-acasă și cu „cei de-aici", luptînd din răsputeri s'o ție pe fiică-sa cît mai departe de prăpastie; — iar eu, dacă eram tot așa de „lefter" ca și dînsul, apoi asta nu trebue să mire pe nimeni, căci în viața mea n'am putut să păstrez doi gologani în colțul batistei. Ca să ne potolim durerile, îl căram pe bătrîn la narghilele „bune", la cafea „cu terasă" și mai ales la rachiu, unde se ducea dracului tot ce rupeam dela gură în timpul muncii.

Ce să ne facem? Venea vara, cu căldurile tropicale și lipsa totală de lucru; trebuia, — cel puțin în ce mă privea pe mine, — să fug, ca de obiceiu, prin alte ținuturi, la Alexandria ori în Romînia, dar nu mă lăsa inima să mă despart de Musa și să-l las în nenorocire.

Intr'o zi, de prea amarnică jale, ne-am pus să bem la rachiu pe datorie și ne-am îmbătat turtă. Apoi, am plecat amîndoi hai-hui, prin oraș. Și probabil că vorbeam ca niște dezmetici, căci rîdea arăbimea de noi, ceiace înfurie pe Musa și-l făcu să-i înjure pe romînește și pe ovreește:

— De mine rîd, striga el, — fiindcă am o gaură la pantaloni!

Intr'adevăr, avea o gaură mare în fundul pantalonilor și-o tot pipăia neîncetat.

Ne aflam cam spre seară. Umbletul nostru n'avea alt rost decît că trebuia să cumpărăm o sticlă de lampă (Ni se mai spărsese și sticla lămpii, din odaia în care dormeam împreună, parcă numai paguba asta ne mai lipsea!). Și în loc să intrăm într'o prăvălie europenească, nu știu ce îndemnă pe Musa să dea buzna la un bacal arab, unde, tocmindu-se dela sticlă se luă la ceartă cu Arabul, apoi la harță, și la urmă îl pocni pe negustor cu sticla în cap. Se făcu un tărăboiu groaznic. Arabul nu cerea decît plata sticlei, dar Musa mă împiedeca să-i dau banii, în vreme ce arăbimea adunată ne amenința cu bătaia.

— Bre Musa, o să dormim la poliție! Lasă-mă să-i plătesc paguba.

— Ia vezi-ți de treabă, Panaite!... Ce?... Să-și bată joc de mine și un pucios de Arab?

— Da' ce ți-a zis?

— N'ai auzit? Ci-că el nu se tocmește, că doar nu-i *iahudi!*.. Ei!... Ce tot iahudi, iahudi?!... Adică numai Ovreii cer trei prețuri?...

Un ceauș se ivi în îmbulzeală. Noroc că era un grec. Ii vorbii; plătii sticla în mîna lui și ne lăsă să plecăm, huiduiți de Arabi.

Mergînd alături, Musa bombănea:

— Așa... Ai plătit sticla și-o să dormim tot pă 'ntuneric!...

— Nu-i nimic., Doar n'o să coasem.

— Ba eu aș vrea să scriu nevestii!...

— Nu mai scrie astăseară, că ești beat.

Deodată se opri. Ne aflam în fața unei barăci cu mașini mecanice în care se trage la țintă. Musa ridică brațele la cer și strigă ca un disperat:

— Măi!... Tare blestemată trebue să mai fie seminția mea! Iată-mă, la bătrînețe, *jidov rătăcitor!*.. Ptiu!...

Și privind la baraca cu automate, îmi zise:

— Iaca: am să trag odată cu pușca.. Așa, de necaz!... Ai văzut tu jidan să tragă cu pușca?

— Nu, n'am văzut.

— Poate-oiu împușca pă Dumnezeu!

— Impușcă-l!...

Se apropiă de tejgheaua Italianului, ceru o armă, dar cînd s'o ia la ochiu, se opri și dădu pușca înapoi:

— Nu mai trag, *signore*, îi zise el pe italienește; automatele dumitale sînt prea urîte... Nu se mai deosebește nimic.

Era adevărat: toată zugrăveala căzuse, ciuruită de gloanțe; de-abia se mai distingeau chipurile de pe tabla de fer.

Italianul recunoscu:

— Ce să fac!... Zugrăveala costă prea scump...

— Ți-le zugrăvesc eu, ieftin! — răcni Musa, izbind cu palma 'n tejghea.

— Cîte parale? — întrebă stăpînul.

— Zece lire sterline! făcu Musa pe negîndite, parc'ar fi lucrat toată viața numai la astfel de automate.

— Prea mult.. Iți dau cinci lire...

Bătrînul se uită la mine cu o mutră caraghioasă, ca și cum ar fi voit să-mi spună: „Ia te uită, mă, ce noroc a dat peste noi!"

Și, pe loc, se trezi. Cu o mină serioasă, pătruns de însemnătatea momentului, începu să înumere automatele și să le examineze.

— Treizeci și două de mașini... E muncă multă, *patrone!*

— Da, este.. conveni Italianul; și trebue făcută numai noaptea, căci ziua trebue să lucrez.

— Vezi!... Vezi! — bombăni Musa; și mai spui că-ți cer mult... Haide, să fie nouă lire!

— Nu.. Iți dau șase.

Musa iar cătă la mine. Ochii îi scînteiau de bucurie.

— Dă-mi șapte, și acuși vin cu sculele; începem amîndoi chiar astăseară.

Minunea se înfăptui: Italianul dădu șapte lire.

După un ceas, eram înapoi, cu pensule, haine de lucru și ulcele. Cînd văzu în mînă o liră de aur,—arvună pentru cumpărat vopsele,—Musa țopăi pe stradă ca un cățel:

— M'am lăsat de hăhămie și m'am apucat de spițărie!—striga el în gura mare.

Eu eram tare îngrijorat:

— Să știi c'am dat de dracu', frate Musa!... Nici unul din noi nu se pricepe la zugrăvit chipuri. O să ne bată Italianul! N'o să facem decît să-i pocim automatele. Și apoi, trebue arsă vopseaua veche; trebue dat *grund* E muncă de-o săptămînă! Iar la urmă, se prea poate să ne alegem cu un picior in... dos!

El mă apucă de braț. Fața-i, oacheșă, era acum slabă și neagră ca a unui Țigan, din cauză că de-o săptămînă ne hrăneam numai cu *ful*, (bob fiert, cu untdelemn și lămîe: hrana Arabului).

— Măi băete, făcu el; nu știi tu că nevoia e dascăl mare? Uite: mă prind cu tine că în două nopți o să dăm „rasol" automatele. Nu-i nevoe nici să le ardem vopseaua veche, nici să le dăm *grund*. Și Italianul o să fie mulțumit, căci afacerea asta merită nu șapte lire, ci douăzeci și șapte. Așa că: *cum e Turcu' și pistolu'!...* Hai acum să bem un rachiaș și să mîncăm o știucă umplută la Goldemberg.

Pe la unsprezece seara, Italianul închise baraca. Ne puserăm la muncă, singuri-singurei și cu Dumnezeul vagabonzilor, care avea să ne conducă penelul.

Știam că Musa cunoștea bine zugrăveala plastică; se pricepea, deci, la jocul umbrelor și al luminilor, dar treaba de acum era de resortul pictorilor-caricaturiști, și eu,—care n'am talent să desinez o pisică,—nu înțelegeam boabă.

Făcui „umpluturile" după indicațiile prietinului meu. In clipa de a pune penelul, Musa începu să psalmodieze după Eminescu, pe care-l cunoștea foarte bine:

— „*Credința zugrăvește icoanele 'n biserici*",—iar sărăcia te 'nvață să pictezi mașini de panaramă!... Haide, babacule!... Țin'te bine, dacă vrei să-ți mai vezi nevasta și copiii!...

Mă uitai la el: mîna, luîndu-se după urmele vechei zugrăveli, restabilea cu repeziciune chipul automatului.

Mergea mai bine de cum ne așteptam. De bucurie, începurăm să dănțuim printre mașini, cîntînd amîndoi:

— Ne-am lăsat de hăhămie și ne-am apucat de spițărie!...

Pe alocurea, cîte-un automat nu mai avea nici o urmă din ce fusese. Atunci mergea prost: ieșea cîte-o năzdrăvănie de ne stricam de rîs.

— Dă fuga, Panaitache, și adu nițel rachiu și niște măsline: afacerea asta, beat am luat-o, beat trebue s'o duc la capăt!...

In noaptea aceia am dat gata optsprezece automate. Dimineața, cînd Italianul intră în baracă, fu tare surprins, și nu mai înceta cu:

— *Molto bene... Molto bene...*

Iar seara următoare, cînd, după o meritată odihnă, venirăm să ne reluăm lucrul, ne spuse că a făcut o rețetă *magnifică*.

Am terminat munca așa cum prevăzuse Musa: în două nopți. Mulțumit, Italianul ne dădu o liră peste tocmeală.

Și acum, iată începutul unei pagini dintre cele mai dureroase din viața mea:

* * *

Nu trebuia de loc să fie *începutul*, ci, poate, *sfîrșitul* hoinărelii mele cu Musa, căci, odată banii împărțiți,—dînsul, patru lire; eu, trei,—fiecare aveam s'o luăm pe cărări deosebite: nefericitul părinte se hotărîse să plece în țară, unde-l așteptau soție și copii în nevoe; iar eu veșnic nehotărît, nu prea știam ce-aveam să aleg, între Alexandria și Marsilia.

Dar neînduratul destin, mai tare ca voința oamenilor, puse la dosar atît hotărîrea lui Musa, cît și nehotărîrea mea, și dintr'o singură smucitură de visie, ne trimise, în aceiași barcă, tocmai la Ghazir, în munții Libani, adică acolo unde nu ne-am gîndit niciodată că vom pune piciorul!

Cu trei ceasuri înainte de-a lua trenul spre Alexandria, și pe cînd stam de vorbă în circiuma lui Goldemberg, sosi circiumarului o carte poștală dela un anume Avramescu, din Ghazir.

Cartea glăsuia cam astfel:

„Am auzit că Musa e la Cairo. Il sfătuesc să vie numai decît aici. E lucru mult în Libani. Am luat întreprinderi de zu-

grăveală foarte însemnate. Dacă cunoaşte acolo unul sau chiar două ajutoare destoinice, să le angajeze şi să vie împreună. Plătesc toate cheltuelile".

Bietul Musa învîrtea cartea poştală în mîni, privea în pămînt şi-l treceau sudorile. Greu îi venea să se depărteze şi mai tare de familia lui.

Dar eu, repede am sărit:

— Hai s'o facem şi p'asta! La urma urmei, dacă nu ne convine, plecăm în ţară. Cheltuelile până la Ghazir, el se declară gata să le plătească.

— Da, dragul meu... făcu Musa cu întristare; să mergem, că aşa ne-o fi scris, dar mi-e teamă grozav să nu mă înec şi mai rău ca în Egipt. Avramescu ăsta e un mare ticălos: a speculat pe soră-sa, pe nepoată-sa şi chiar pe femeia cu care trăeşte şi care i-a dat doi copii. Ce temeiu să pui pe cuvîntul unui asemenea om?—Cu toate astea, hai cu Dumnezeu înainte! Poate că n'o fi dracu' aşa de negru cum îl fac zugravii, şi m'oiu întoarce şi eu acasă cu o pereche de pantaloni mai buni decît ăştia de pe mine.

Am luat drumul spre Port-Said chiar în seara acela: două giruete omeneşti, întoarse cu faţa spre Libani de vînturile vieţii...

După trei zile de călătorie înfrigurată,—cînd ceasurilor de speranţe urmau ceasuri de desnădejde,—ajunserăm la Beirut, unde Avramescu îşi avea domiciliul permanent. La ivirea noastră în pragul casei, văzui o faţă palidă de anemic îmbujorîndu-se ca o persică. Doi ochi mici, lipsiţi de podoaba genelor şi a sprincenelor, ne cercetară la iuţeală, mai ales pe mine, apoi cătară în lături, aşa cum le era firea. Omul ne strînse totuşi mîna cu o oarecare căldură şi ne prezintă nevestei sale, femee tînără, durdulie şi cu mult „vino 'ncoace", care se ocupa cu doi copilaşi drăguţi ca nişte îngeri.

Luat pe de-a 'ntregul, Avramescu îmi plăcu: era înalt, bine turnat, chipeş, cu toată figura lui searbădă, şi în deosebi îi stau bine mişcările-i domoale, care odihneau spiritul privitorului.

Bat-o pustia de inimă!... Dacă nu ne-ar pune ea deasupra nasului ochelarii nătîngiei, multe sînt semnele care ne-ar ajuta să descoperim, dintr'o privire, pe omul rău. Şi în cazul de faţă, mi-ar fi fost cu atît mai uşor să-l descopăr, cu cît ştiam de la Musa ce trecut murdar avea omul căruia-i strîngeam mîna. Dar nu-i nimic de făcut cînd ai o fire prea înclinată spre ertarea păcatelor şi spre frăţie: poţi fi sigur de mai înainte că vei cădea pradă balaurilor cu mişcări graţioase.

Cît despre atitudinea lui Musa, care ştia bine cu cine avea de-aface, ea nu-mi fu de nici un ajutor, ba dimpotrivă: dela primele rachiaşe, de la primele urări de bună întîlnire, bătrînul a rupt-o la goană în domeniul declaraţiilor de dragoste, iar eu, care n'aşteptam decît semnalul, mă luai după el!

Şi trage-i, băete, cu ce vom face şi cu ce vom drege, şi promite-i lui Avramescu muncă şi generozitate mai mult decît avea omul nevoe! In vremea asta, nici eu nici Musa, nu vedeam ochiul rece care privea galeş într'o parte, buzele subţiri care surîdeau fără bunătate, şi corpul acela imobil de paşă elegant, cu lanţ de aur la brîu şi cu numeroase inele în degete.

De altfel, cum am fi putut vedea ceva cu ochii prudenţei, cînd, în seara aceia, amfitrionul ne orbi cu masa copioasă ce-o dete în cinstea noastră, şi cînd, după masă cheltui o întreagă liră turcească plimbîndu ne prin Beirutul de noapte al beilor?

Ne-am culcat cu capetele huind de ţimbale turceşti şi cu judecata întoarsă pe dos ca o cămaşă.

Adouazi, disdedimineaţă: cafele cu ciubuce de chihlimbar pe o terasă la mare,—ne-ar fi putut lua cineva drept nişte viziri... dacă n'am fi avut aer de bieţi ciofîngari. Totuşi, mîndru de viitorul ce se deschidea înaintea lui, Musa umfla pieptul radios, smorcăia groaznic din ciubucul pe care-l plimba ca pe-un praz între gingiile-i lipsite de dinţi, şi asculta cu o ureche complezentă expunerea lui Avramescu, care zicea, în rezumat:

— Pe dumneata te ştiu meseriaş bun. Dacă şi Panait îţi calcă pe urme, are să fie şi mai bine. Aici e pînea şi cuţitul. Cu oarecare răbdare şi economie, vă veţi face un mic capital, apoi ne prindem tovarăşi...

— Să ne păstrezi tu banii!—răcnî Musa, că eu sînt cheltuitor şi ăstă-i o secătură cu inima în palmă!

Avramescu roti ochii împrejur şi zise pe şoptite:

— Vorbeşte mai încet... Deşi sîntem în Turchia, se poate să ne înţeleagă cineva. Şi nu-i nevoe să ştie toată lumea despre ce e vorba.

Era deajuns să ştie el cu ce gîşte avea aface.

In aceiaşi zi, pe la nouă ceasuri, după o gustare ţeapănă udată şi mai ţeapăn cu rachiu, iată-ne pe toţi într'o mare *harabie* şi, mînă birjar la Ghazir!

Urcuşul a durat mai multe ceasuri, şi fericirea pe care am simţit-o atunci n'am s'o uit cît voiu trăi şi oricît de greu ar apăsa în cumpăna acelor zile necazurile cu care am răsplătit mai tîrziu îndrăzneala de-a visa fiind sărac şi de-a iubi pe oameni chiar atunci cînd îi ştii infami.

Cunosc Mediterana şi coastele ei orientale aşa cum puţini marinari le cunosc. Astăzi însă ştiu că nicăeri, nici chiar pe Coasta de Azur, nu există o *bae* atît de blîndă şi nişte munţi atît de sălbatec-pitoreşti, ca în micile golfuri pe care le formează Libanii.

Se zice că mîna omului a înfrumuseţat natura. Se poate, pentru cei care iubesc parcuri, unice în lume, ca cel dela Monte-Carlo. In Libani însă, din fericire, mîna omului n'a înfrumuseţat

nimic, şi tare bine a făcut, căci mîna creatorului a fost neasemuit de meşteră. Nici o podoabă pompoasă; nici un fast; nici o splendoare artificială. Un imens imperiu al singurătăţii pietroase, învîrstat cu mari pete de verdeaţă, plante, copaci şi arbori crescînd astăzi aşa cum au crescut acum o mie de ani. La poalele lor, Mediterana prezintă cerului albastru mici lacuri de safir şi de smarald. Pe ici pe colo, fiinţa umană se iveşte ca un animal de prisos.

Nicăeri, ca în acest ţinut al păcii, nu m'am simţit mai departe de om; nicăeri nu l-am iubit mai mult.

La Ghazir, casă orientală. Odăi joase, intim şi sumar mobilate; covoare peste tot; taburete şi divanuri. Avramescu se aşeză turceşte. Făcurăm şi noi la fel. Un Arăbuş ne servi şerbeturi răcoritoare, apoi o masă cu pilaf şi chebab, iar la sfîrşit, cafea şi narghilea.

In dupăamiaza aceia, obosiţi de zdruncin şi de arşiţă am fost mai puţin guralivi şi am adormit cu ciubucele în mînă.

Ne-am trezit pe la scăpătatul soarelui şi am luat, cîte-şi trei, drumul cafenelei. Intre noi doi, Avramescu păşea ca un prinţ. Arabii îl salutau pănă la pămînt. Musa le răspundea ducînd mîna la piept, la buze şi la .. *fes*, căci am uitat să spun că la Port-Said, chirchilindu-ne din nou, ne-am cumpărat cîte-un fes, ca să adeverim vorba aceluia care a spus: — *Ce-i lipseşte chelului? Tichie de mărgăritar!*

Ghazirul n'are decît o singură piaţă, care nu e mai mare decît o arie. Acolo e şi o cafenea veselă şi zgomotoasă, dimineaţa; posomorîtă, după prînz, cînd Arabii sînt cu burţile pline. Cum ne aflam după digestie, o găsirăm în plină pălăvreală şi joc de table şi de cărţi.

Aci, Avramescu făcu un pas înainte pe terenul afacerii noastre, cu care prilej remarcaiu că dînsul se ferea de orice convorbire serioasă în prezenţa nevestei sale. O trata ca pe o slujnică, iar femeia, obişnuită, nu se amesteca în nimic, îşi vedea de gospodărie, pe care o întreţinea în perfectă stare.

— Iată, zise Avramescu, ce vă propun eu ca început. Aici nu există nici hoteluri, nici locande. Sîntem într'un sat. Veţi dormi, deci, şi veţi mînca la mine...

— Cum vrei tu, cum vrei aşa să faci!—strigă iarăşi Musa.

— Mai încet, bre, îl dojeni celălalt; ce dracu', nu sînt surd!

„Cît despre plată, continuă el, nu putem face nici o tocmeală, acum, căci vreau să vă fiu frate, nu patron. Lucraţi cu inimă, caşi cum ar fi lucrul vostru, şi vom face socoteala după merit şi după cum vom ieşi cu cheltuelile. Ce ziceţi?

— Măi frate, făcu Musa, avem toată încrederea în tine,— nu-i aşa, Panaite? Doar sîntem cu toţii pribegi, pe pămînt turcesc, şi ne tragem din acelaşi ţară: n'aşi crede să fii tu nedrept cu noi, la naiba!—Uite, eu bat laba!

Băturăm „labele"... Mai băurăm vre-o cîteva rachiuri în-

doite cu apă, după obiceiul locului, apoi sfîrşirăm seara cu masă îmbelşugată, cu cafele-narghilele şi cu vorbărie entuziastă până la miezul nopţii.

Adouazi, credeam că vom începe lucrul. Da' de unde! Fericirea noastră mergea crescînd.

La şease dimineaţa,—radioasă dimineaţă de vară,—trei măgăruşi ne aşteptau la poarta lui Avrămescu.

— Ce-i asta, măi Avrame?—întrebă Musa, cu ciubucu între gingii.

— Ce să fie!... Ia, oleacă de escursie prin Libani... Ziua de azi o închinăm plimbării pe măgari. Aşa; să ştiţi şi dumneavoastră pe ce lume vă aflaţi.—Pe urmă vom munci.

Bătrînul mă luă de braţ şi mă trase la o parte:

— Ţi-am spus eu, Panaite, că dracu' nu-i aşa de negru cum îl fac zugravii? Să ştii, băete c'am apucat pe Dumnezeu de picior! O fi pezevenghit ăsta pe tot neamul lui, e adevărat, dar uite: cu noi e om de omenie, n'avem ce zice.

N'aveam ce zice... până aici.

Şi am încălecat, conduşi de-o singură călăuză.

Avramescu călărea cu o eleganţă desăvîrşită, parc'ar fi fost născut pe măgar. Eu şi cu Musa, ne cam văitam de durere la şezut, şi ne poceam ca nişte maimuţe. Călăuza se strîmba de rîs. Avramescu se ţinea grav: demnitatea, înainte de toate. Ştia el că multă familiaritate face pe om să-şi ia nasul la purtare.

Bietul Musa nu vedea nimic şi nu se mai temea de nimic. Se îndreptase, numai în două zile de traiu bun şi speranţă de viitor, avea o faţă de flăcău şi îşi răsucea mustaţa ca un craidon. Sînt sigur că prea puţin îi păsa de minunea priveliştii ce se desfăşura subt ochii lui. Toate gîndurile îi erau prinse de familia sa din ţară, căreia avea să-i trimeată toţi banii ce-i va cîştiga, şi mai spera să-şi smulgă copila rătăcită din mînile lui Sandu şi s'o aducă cu el la cămin.

Mai sînt sigur că nici lui Avramescu nu-i prea păsa de măreţia Libanilor, dar gîndurile lui nu erau aşa de uşor de ghicit.

Mă desfătai, deci, singur. Altă zi de vis, a cărei amintire avea să-mi ţie de cald sufletului în negrele zile pe care aveam să le trăesc în Libani. Din fericire, neştiind ce mă aştepta, sorbii cu nesaţ din cupa de viaţă voioasă ce mi se oferea; dădui drumul privirii să descopere, din loc în loc, cîte-un rar şi bătrîn cedru, martor melancolic al faimei Libanilor de altădată şi spectator neclintit al unei singurătăţi cum numai oamenilor dela începutul lumii le-a fost dat să trălască. Rodii, smochini, cactuşi, portocali, lămii, fiecare lupta voiniceşte cu pietrăria nemiloasă, departe unul de altul, ca nişte locuitori ursuji, certaţi cu vecinătatea. Haosul văilor pustii şi piscurile pleşuve, singure le ascultau tînguirea discretă după un pic de apă şi-o lopată de pămînt,

grabnic trebuincioase rădăcinilor arse de soare şi adînc rănite de stînci.

La întoarcere, excursia se isprăvi cu un mic accident. Luînd Ioleaua Neamţului la Dlepta, Musa fu nemulţumit de măgăruşul lui, şi-i dădu cîţiva pinteni cam neprietineşti. Dobitocul îl trînti, rănindu-l la nas. Bătrînul se ridică pipăindu-şi rana şi zise foarte serios:

— Acuma sînt un jidov rătăcitor cu nasu' belit!...

Lucrul nu începu nici în ziua următoare, pe care o petrecurăm în vizite pela chiaburii satului;—zi plină de cafele, ciubuce, şerbeturi, saraiili, rachiu şi pălăvreală. Aproape întreaga dupăamiază şezurăm turceşte la Arabul a cărui casă nou construită aveam s'o luăm la zugrăvit chiar adouazi.

Libanezii sînt oameni veseli şi extrem de primitori, dar, ca toţi orientalii, nestatornici la caracter. In majoritate catolici, se însoară la optsprezece ani, şed doi-trei ani pe cheltuiala părinţilor, —ocupîndu se cu te miri ce şi mai nimic,—apoi îşi părăsesc neveste şi copii şi se duc în America de Sud, unde se avîntă cu trup şi suflet în comerţ; fac, în cinci sau zece ani, mai multă ori mai puţină avere, se reintorc la cămin, îşi construesc casă şi încep o partidă de ghiubahar pe care o continuă tot restul zilelor ce mai au de trăit. Masa lor e foarte frugală. Şi n'am înţeles niciodată de ce cad toţi bolnavi de tenie, din care cauză Ghazirul avea atunci vre-o patru farmacii, dar farmaciştii se ocupau mai mult cu cismăria, lemnăria şi alte meserii.

Odată cu sfîrşitul acestei a treiazi de benchetuială, au luat sfîrşit şi visul şi speranţele noastre. In seara aceia s'a petrecut un fapt semnificativ, a cărui importanţă n'avea să-mi apară decît mai tîrziu.

Puţin înainte de culcare, pe cînd stam la ciubuc şi taifas, Avramescu zise, cu destul *à propos*, căci era vorba de cărturăria mea:

— Aţi văzut cît scriu de prost?... Ei!... N'am decît patru clase primare.

Musa scoase cartea poştală trimisă la Cairo, pe care o examinarăm cu toţii, dar, nu ştiu cum, ea rămase în mîna lui Avramescu. O suci, o învîrti, vorbi cu aprindere de „inutilitatea" învăţăturii, şi..

Şi astfel dispăru şi bruma de dovadă scrisă pe care am fi putut-o avea în vremea nenorocirilor noastre viitoare.

* * *

Timp de o lună cît ţinu prima lucrare, întinserăm ca nişte ocnaşi, dela cinci dimineaţa până la şapte seara. Dar n'avurăm nici măcar parte să ne păstrăm iluziile asupra „frăţiei" lui Avramescu şi deci să muncim cu inimă veselă, căci intrigantul îşi dădu arama pe faţă chiar din primele zile, căutînd să ne dezbine şi

apoi să ne înşele pe amîndoi. Astfel, îi spuse lui Musa că numai pe dînsul are de gînd să-l ia tovarăş, ca „fiind Ovreiu şi împovărat de familie grea", pe cînd pe mine, ca „creştin şi om fără căpătâiu", are să mă înlăture. Pe de altă parte, mie îmi cînta alt cîntec. Simţindu-mă ahtiat de călătorii mari, îmi descrise cu talent America de Sud şi Cordilierii, intenţiile lui de-a mă lua tovarăş numai pe mine şi de-a se „cotorosi de Musa, care e bătrîn şi va pleca să-şi vadă de sărăcie în ţară". Avu grijă să ne conjure pe-amîndoi să nu ne trădăm unul către celalt. Şi cu asta crezu că ne-a băgat în buzunar, pe cînd adevărul e că, sinceri cum eram, ne-ar fi exploatat şi mai bine dacă tăcea şi ne lăsa să mergem ca orbeţii.

Iată care e toată inteligenţa omului şiret: capabil să învîrtească pe deget mintea cea mai strălucită, el calcă deodată în gol, atunci cînd se aşteaptă mai puţin.

Din delicateţă sufletească, şi poate din ruşine de propria noastră nătingie, nici Musa nici eu nu suflarăm o vorbă din ce credea fiecare dintre noi că numai el singur ştie. Simptomatică însă fu tristeţea care ne cuprinsese pe amîndoi, precum şi o stingherire a entuziasmului de până atunci. Eram prietini aşa cum numai suferinţa, sărăcia şi generozitatea, unite împreună, ştiu să lege doi oameni. O trădare,—chiar dacă Avramescu ar fi voit să fie sincer cu unul dintre noi,—ne era cu neputinţă. Totuşi, lăsînd buba să coacă până în momentul de-a o sparge, nu e mai puţin adevărat că ne priveam pe furiş cu ochi de compătimire, fiecare crezînd pe celalt sacrificat, spre marele haz ascuns al lui Avramescu, care ne ştia sacrificaţi pe amîndoi!

De altfel el se purta bine şi nu dădea de bănuit întreg răul care-i mocnea în suflet. Masa era îmbelşugată; rachiu, vin, cafele şi ciubuce, iarăşi din berechet, dar acum nu ne mai ardea de chef, căci munca ne luase piuitul. Seara adormeam aproape cu dumicatul în gură.

Cît despre plată, nu făcusem încă nici o socoteală. Musa trimesese acasă şi la fata lui din Cairo, tot ce-i rămăsese din cele patru lire cu care plecase din Egipt, şi mai luase vre-o sută de franci dela Avramescu în contul muncii; iar eu. să tot fi luat vre-o zece ori cincisprezece franci,—cînd, iată că sosi ziua răfuelii.

Era într'o Duminică. Lucrarea fiind sfîrşită în ajun, Avramescu plecase de dimineaţă la Beirut ca să comande vopsele pentru binaua care urma s'o începem.

Rămaşi singuri, ne simţirăm bine, căci până atunci nu fusese chip să facem un pas fără ca tâlharul să se vire între noi, chiar în zile de Duminică. Inimile noastre de prietini sinceri nu mai puteau suferi în intimitatea lor pe un om care încerca să le despartă în chip atît de laş, mai ales după ce-l absolviserăm de păcatele din trecut şi-l consideram prietin.

Musa era mai trist decît mine. Nici rachiul vesel de altă-

dat'ă nu ne mai încălzea acum. Fumam și priveam în gol, spre Mediterana albastră.

— Am presimțiminte rele, Panaite, îmi zise Musa. Mi se pare că tot oameni fără noroc sîntem.

— De ce, Musa?

— Crezi tu că Avramescu e un om cinstit?

Era cît p'aci să-i spun că eu am deja dovada că nu-i cinstit, dar îmi luai seama. Îmi fu teamă de scandal.

— Să așteptăm socoteala, zisei. Vom vedea dacă e cinstit ori nu.

Socoteala era gata, scurtă și dezastruoasă. Închiși citeșitrei în biuroul lui, Avramescu ne arătă negru pe alb:

— La lucrarea asta am ieșit cam rău, zise el cu o mutră severă. Nu pot să dau mai mult decît cinci franci pe zi lui Musa, și patru franci lui Panait. Camera și hrana, vi-le socotesc numai cîte trei franci pe zi.

Mai ieșeam datori: Musa, cu vre-o șaizeci de franci; eu, cu vre-o cinci. Fusesem plătiți mai rău ca Arabii și meritam, pentru cele treisprezece ore de lucru subțire, cel puțin de trei ori salariul plătit.

Bătrînul se ridică, sufocat, și sări la gîtul lui Avramescu:

— Pungașule!... Pezevenghiule!... De-asta ne-ai adus din Egipt? Am să mă duc, cu cartea poștală, să te reclam la valiu!...

Dar unde era cartea poștală?! Musa se scotoci prin toate buzunarele, fără să vadă zîmbetul cinic al lui Avramescu.

— Mi-ai furat-o, hoțule!—răcni Musa; să ne plătești numai decît drumul și deplasarea: două sute de franci!

— Celălalt rînji:

— Mai întăiu că drumul nu v'a costat decît cincizeci de franci; și apoi, nu pot să vi-l plătesc numai dela lucrarea asta. Să-mi mai faceți încă una.

— Să-ți mai lucreze dracu', măgarule!—urlă bătrînul.

— Ba o să-mi lucrați, că n'o s'aveți ce face!

Atunci se sparse și buba care cocea:

— Cu salarii de-astea, ziseiu eu, voiai dumneata, domnule Avramescu, să ne facem un mic capital și să ne iei tovarăși?

— Ce mai vorbești de tovarăși?—strigă Musa; mie mi-a spus dela început că pe tine n'o să te ție mult.

— Ba, replicai eu, știam tocmai contrariul: mi-a spus dela început că pe dumneata o să te îndepărteze, fiindcă ești bătrîn, iar pe mine o să mă ia cu el prin America de Sud și Cordilieri. Nu-i așa, meștere?

Răspunsul lui Avramescu fu un hohot de rîs îndelungat. Rîdea de se zgîlția scaunul de subt el.

Se făcu un tămbălău năprasnic. Musa, cu care mă luptam ca să-l rețiu, voia cu orice preț să pocnească pe celălalt cu o narghilea în cap.

Palid la față ca moartea și nemișcat, Avramescu zise atunci:

— Fiți oameni de treabă... Altfel, n'am decît să suflu un cuvînt și vă trimet surghiun pe amîndoi, căci vă aflați fără hîrtii pe pămînt turcesc!

Într'adevăr, Musa n'avea nici o hîrtie, iar eu, numai certificatul de dispensă militară. Avramescu avusese grijă să afle aceasta din primele zile.

În fața amenințării cu surghiunul, am văzut atunci pe bunul și năpăstuitul Musa ridicîndu-se și răcnind lui Avramescu:

— Jidane! Jidane!

Și întorcîndu-se spre mine, îmi zise:

— Vezi Panaite? Ăștia sînt „Jidanii"! Pe ăștia i-aș ciomăgi și eu, nu numai antisemiții!

N'am știut atunci să-i răspund bietului meu prietin, că „ăștia" nu sînt „jidanii", ci: *Costică*, *Aristid*, Avramescu.*

Aci începe calvarul, un calvar mai crîncen decît al lui Christos. N'aveam să suferim numai de foame. O năpaste și mai mare ne pîndea: adouazi după cearta cu Avramescu, sosiră peșchiș, la Ghazir, Sandu și cu Rebeca, fata lui Musa! Pasă-mi-te: bătrînul le scrisese că a dat chilipirul peste el și că o să devie mare antreprenor în Libani. Era natural ca tinerii să vie să petreacă vara la răcoare!

— E', babacule, ce te faci acum?

Noii sosiți veneau ca să se pună la masă; n'aveau în buzunar decît cîțiva franci, cu care abia putură închiria o cameră. Dar nu era numai atît: fata confiă tatălui său că era bolnavă,—tristă boală!—și că venea să se caute departe de lume.

Își poate oricine închipui disperarea ce ne cuprinse pe toți, chiar pe secătura de Sandu. Strînși în brațe, plîngeau tatăl și fiica de-ți venea să-ți iei lumea 'n cap!

Furios, bătrînul luă de spete pe Sandu și-l dădu afară:

— La muncă, pezevenghiule! Mi-ai nenorocit copila! Ai adus disperarea într'o casă de oameni săraci, dar cinstiți, și m'ai aruncat pe drumuri străine, la bătrînețe!

Plecă flăcăul la Beirut și se tocmi la o cofetărie, iar noi: hai, cu capetele plecate la Avramescu!

Ieșind din casa lui, el ne spusese:

— Puteți veni oricînd la lucru. Vă primesc. Vă dau chiar cîte-un franc mai mult pe zi.—Și-o să veniți, că n'aveți încotro!

La cinismul lui, noi răspunsesem prin a-l sictiri, ne oploșisem în altă parte și eram hotărîți să ciocănim pe ici pe colo, cîte-o mică trebșoară până ne vom face bani de drum. De unde știam noi că vitregia soartei avea să ne îngenuncheze așa de amarnic!

* Vezi, în volumul *Trecut și Viitor*, articolul: *Moravuri literare și gazetărești*.

Ne-a îngenunchiat. Şi numai prietinia lui Musa m'a făcut să accept o asemenea umilinţă, căci fără dînsul, eu aşi fi preferat mai curînd foamea şi surghiunul decît să mai am de-aface cu nemernicul.

Dar nu mai intrarăm în casa lui. Trebuia să mîncăm pămînt şi să economisim. Mai aveam şi un plan al nostru de răzbunare: să începem binaua nouă, să facem totul pe jumătate, şi apoi să-l părăsim, dat fiind că Avramescu nu cunoştea zugrăveala, iar lucrători specialişti nu se găseau uşor. Mai ne bizuiam şi pe făgăduiala citorva chiaburi că ne vor da lucrări de executat.

Am început noua lucrare, cu suflete de condamnaţi la moarte. Nu ştiu ce-am fi devenit în momentele acelea, dacă n'ar fi fost prietinia care să ne ţie inimile sus.

Ne frecam coatele cu un om pe care, mărturisesc, voioşi l-am fi asasinat! Aveam groază şi să-i atingem haina cînd treceam pe lîngă el. Lucram ceasuri întregi ca muţii, iar cînd ne luam la harţă, ne sfădeam mai rău ca Ţiganii.

Intr'o zi, Musa, luînd-o pe ovreeşte, Avramescu îi spuse să nu mai vorbească în jargon, căci e în interesul amîndorora să nu ştie Libanejii că ei sînt Ovrei. Bătrînul îi replică:

— Mie nu mi-e ruşine să spun că sînt Ovreiu, dar ţie poate să-ţi fie ruşine şi să te numeşti om!...

Dar palme de-astea nu se lipeau de obrazul pezevenghiului. Spunea verde că „în viaţă omul nu trebue să aibă nici un fel de ruşine" şi că „singur interesul contează: strivesc ca să nu fiu strivit".

In faţa unui astfel de cinism, Musa îi scuipa uneori în obraz: el răspundea cu un rînjet galben. Recunoştea că ieşise, din lucrarea terminată, cu un cîştig net de cincizeci de lire turceşti în numai o lună de zile şi fără măcar să fie meşteşugar, dar zicea că pentru un om ca el,— „care a purtat altădată cataramă de aur la pantaloni",—cincizeci de lire într'o lună e un fleac:

— Eu am fost un prinţ în zilele mele, nu zugrav!

— „Prinţ" al pezevenghilor!—îi răspunse Musa.

— Ce-are aface? E mare lucru să fii pezevenghi deştept, nu ca Sandu. Dac'aşi avea-o eu în mînî pe Rebeca, v'aşi îndopa cu aur!

Seara, cînd rămîneam amîndoi, bietul tată plîngea:

— Cincizeci de ani de zugrăveală ca să ajung de batjocură la bătrîneţe!

Işi descărca necazul pe fiică-sa, mustrînd-o cu asprime, ori îşi îneca amarul în rachiu. Deal fel, aproape nu mai mîncam. La prînz, pîine cu masline ori cu hamsii, şi ceapă. Seara: rachiu cu mezelicul ce-l însoţea. Era mai ieftin şi ne mai omoram şi disperarea.

Atunci am văzut cum pot deveni beţivi doi oameni care, din fire, n'aveau patima băuturii. Nu trăiam decît pentru clipa

ce ne aştepta odată cu venirea nopţii. Ne scotoceam toate colţurile inimii, gustam din rachiu, tot mîncînd năhut prăjit, trăgeam din aceiaşi narghilea şi... făuream alte planuri!

Da, planuri aveam mereu. Tot satul cunoştea nenorocirea noastră, ne compătimea şi ne făgăduia de lucru. Aveam să devenim antreprenori, să ne înţelegem ca fraţii şi să cîştigăm bine. Aşa credeam.

Numai atît că plănuind, uitam că mai există şi Avramescu, iar acesta ne spulberă planurile cu o trăsătură de condei: ajunşi la sfîrşitul primei săptămîni, el refuză să ne facă plata întreagă, lăsîndu-ne numai cu arvuna de 2—3 franci pe care o luam zilnic:

— Vă fac plata întreagă numai după ce-mi veţi termina lucrarea, fu răspunsul lui neîndoplecat.

Ei, răzbună te dacă-ţi dă mîna!

Totuşi, am părăsit lucrul în seara aceia, după o ocară vecină cu bătaia.

Eram hotărîţi să ne croim drum cu preţul sîngelui nostru. Intr'un fel ori într'altul, tot nemîncaţi umblam.

Ah, ce scump am plătit zilele acelea de ambiţie! Frumoasele lucrări făgăduite, se năruiră una după alta. Avramescu unelti cît putu, şi convinse pe ghazirieni că sîntem nişte haimanale în care nu poate nimeni avea încredere. Nimeni nu voi să ne dea arvună ca să ne cumpărăm scule şi vopsele.

Flămînzi, cu degetele picioarelor ieşite afară din ghete, cu hainele ferfeniţă, alergam toată ziulica prin arşiţă şi prin munţi cu drumuri nemilostive. Ajunsesem de pomină; două umbre scofîlcite de rîdeau copiii. Cînii ne lătrau ca pe cerşetori. Locuitorii se 'ntrebau ce-o fi cu noi!

La patru-cinci zile odată, găseam de vopsit cîte-un fleac de tejghea ori o uşă, care ne îngăduiau să nu plesnim de foame.

Rebeca, bolnavă şi nemîncată, se ofilea. Sandu nu sta trei zile la un loc. Avramescu ţinea dîrj. El avea cu ce trăi.

Musa începu să se clatine:

— O să fiu nevoit să plec iar capu... Dracu' e mai negru decît îl fac zugravii!

Ii spusei că eu nu mai reiau lucrul, căci se putea întîmpla o nenorocire. Mai bine plec.

— Unde să pleci? Fără bani, fără îmbrăcăminte!

— Fie ce-o fi... Dacă mi-o fi scris să mor pe-aci, am să mor, dar capul nu-l mai plec.

— Ei bine, conveni Musa; dacă e aşa du-te! Rămas singur, mă răfuesc eu cu tîlharul! Plecarea ta are să-l sperie că rămîne cu lucrarea neisprăvită.

Ne aflam la cafenea, noaptea tîrziu, cînd, iată şi Avramescu. Venea rînjind:

— Ei, v'aţi înmuiat?—făcu el.

Mi-se urcă sîngele la cap şi zisei:

— Vezi-ţi de treabă, ori îţi înmoi tivga cu o piatră!
— Lasă că-ţi trece!... Şi o să mai lucrezi la mine!...
— Ba, din parte-mi poţi să-ţi iei nădejdea: eu plec.
— Ei, aşi!...

Scîrbit de-a-l mai vedea în ochi, am sărutat pe Musa şi, pe loc, am început să scobor Libanii, cufundîndu-mă în noaptea neagră.

Voi povesti altădată peripeţiile acestui scoborîş până la Beirut.

Deocamdată n'am terminat cu *Musa*.

* * *

Am petrecut restul verii aceleia şi toată toamna, la Damasc, unde se ştie ce scofală am făcut.*

Prin Noembre mă aflam din nou la Beirut, înhăitat cu o trupă grecească de pantomimă, în care, pentru un franc pe seară jucam roluri de călău, prinţ imbecil, apaş-cartofor, şi altele.

Aşteptam, în vremea acela, nişte bani dela mama, ca să mă 'ntorc acasă. Sosiră, dar prea puţini; abia costul călătoriei. Şi eu eram aşa de jerpelit, încît îmi fu ruşine să dau ochi cu mama în halul acela. Pe lîngă asta, mă mai prinse un dor fierbinte de Musa, pe care-l ştiam tot în Libani, împreună cu Rebeca şi Sandu. Lăsai vaporul să plece fără mine, mulţumindu-mă să pun în locul meu o scrisoare. Scrisoarea n'a ajuns la destinaţie, dar nici eu n'aşi fi ajuns, căci drăguţul de vaporaş s'a înecat fără să lase o urmă!

Habar n'aveam de mica neplăcere la care puţin lipsise să fiu părtaş. Eu urcam Libanii, pe un uragan de se cutremurau stîncile,—şi cădeam în braţele lui Musa, care mă primi ca pe Mesia. Nu trăia la un loc cu fiică-sa.

Intr'o cameră joasă, cu plafon de bîrne înegrite de fum şi cu păreţi goi, tare mă minunai văzînd pe necăjitul meu prietin pirpilindu-se deasupra unui mangal, în compania unei Arăboaice şi trăgînd amîndoi din acelaşi narghilea:

— Ce-i cu dumneata, Musa? Te-ai apucat de bigamie?!..
— Incă nu, dragă băete, dar m'am pus pe iernat! Şi-o să faci şi tu la fel: p'aici n'o să găsim nici un italian cu automate care să ne scoată carul din nămol!...

Privii pe stăpîna casei: era o femee între două vîrste, purtînd urmele unei strălucite frumuseţi orientale. Sta nemişcată pe un scăunel, cu genunchii înfăşuraţi într'o cergă, şi sugea aprig din ciubuc. Ochii ei de cărbuni aprinşi nu mă slăbeau o clipă.

— Cine e doamna?—întrebai.
— Ah!—făcu Musa; am uitat să vă prezint.

* Vezi în *Trecut şi Viitor*, povestirea: *Cine e autorul lui „Hamlet"?*

Şi luînd un aer de turc caraghios, ne prezintă:

— *Hauaga* (domnul) Panait, cel mai bun prietin al meu; cunoaşte Ghazirul şi sărăcia!

Apoi, către mine:

— *Set-Amra!*—cea mai bună prietină a mea; sufere de reumatisme şi bea ciubuc ca să uite!

Iată „cheia" lui *Barba-Iani*, acest personaj al meu din *Chira Chiralina* care a reuşit să mişte până şi pe recii anglo-americani, dela care primesc scrisori entuziaste, referitoare la „umanul salepgiu".

Barba-Iani e *umplut* cu sufletul lui Musa, deşi am cunoscut un Grec cu numele acesta, un bătrîn orb, fost salepgiu, cu care am locuit, pe la vîrsta de cincisprezece ani, în acelaşi curte de pe faimoasa stradă a Unirii, din Brăila, în parte strada prostituatelor.

Cu Musa am trăit în Libani o viaţă cu adevărat eroică, dacă prin eroism voim să înţelegem bravarea tuturor relelor de care existenţa omului e împestriţată.

Nu mai era acum Avramescu, care să ne otrăvească zilele. Ticălosul se mutase la Beirut. Şi deodată, Ghazirul mizeriei noastre ne păru mai puţin funebru.

Omului îi e greu atîta timp cît refuză să admită un rău pe care i-l trimete soarta, ca de pildă: boala, sărăcia crîncenă, pierderea libertăţii ori a unei fiinţe scumpe,—dar de îndată ce admite răul, se obişnueşte cu noua stare, dacă ea nu e mortală, şi trăeşte din nou aşa cum i-a fost totdeauna firea: vesel ori morocănos.

Noi eram veseli din fire, şi omul vesel e peste tot mai înarmat în viaţă decît cel trist. Ghazirienii se obişnuiră cu noi şi cu mizeria noastră fără leac, nu ne mai suspectau şi eram bine veniţi de cîte ori cădeam, pe nepoftite, la masa vre-unuia dintre negustorii cu care aveam de aface. Ba chiar ni se deschiseră şi mici credite pentru pîine, rachiu, cafea, zahăr, *tumbac* pentru narghilea şi mangal, articolele cele mai strict necesare „veseliei" noastre.

Din cînd în cînd mai roboteam cîte ceva pe la vre-un Arab milostiv. Musa era neobosit în căutarea muncii, şi harnic cum rar am mai văzut om. Graţie puterii lui de convingere, de multe ori găseam de lucru acolo unde era mai puţină speranţă. Dealtfel, îl ajutau mult şi cele trei limbi pe care le vorbea binişor: turceşte, franţuzeşte şi spanioleşte, toate trei uzitate în Libani, unde popii catolici francezi tronează ca nişte paşale şi habar n'au ce însamnă mila. Unul dintre ei,—singurul care se crezu destul de creştin catadicsind să stea de vorbă cu doi golani,—ne purtă vre-o trei luni cu făgăduiala de lucru, ne făcu să batem de vre-o douăzeci de ori acelaşi drum, şi la urmă ne trînti uşa în nas, strigîndu-ne răstit să-l lăsăm în pace.

E adevărat că, adesea, nevoia ne silea să pisăm rău pe cei care voiau să ne asculte.

Mi-aduc aminte că odată, îngroziți de cele trei zile, (obligatoare în fiecare săptămînă), petrecute fără pîne, fără tutun, nici mangal, ne hotărîrăm să batem la ușa emirului dela *Malmetain*, despre care se spunea mult bine. Riscam să rămînem desculți, făcînd drumul acesta, dar foamea era și mai de temut.

Ajunși la poarta bogătașului, pierdurăm tot curajul:

— Măi Panaite, zise Musa, dar dacă în loc să ne dea de lucru, ne-o trimete în surghiun, cam ce-ai zice tu?!...

— Aș zice că udului nu trebue să-i fie frică de ploae!— răspunsei eu, ca să-l îndemn, dar în fond mă temeam strașnic să dau ochii cu autoritățile superioare.

Băturăm la poartă. Ieși un servitor turc, care răcni ceva:

— Ce spune Turcu, Musa?

— Spune că să ne cărăm!

Eram gata să întoarcem spatele. In clipa aceia, o mînă dădu perdeaua la oparte și ciocăni în geam: emirul dădea ordin slugii să ne introducă. Musa luă un aer grav, holbă ochii lui sprîncenați și 'mi zise dîndu-mi cu cotul:

— Să faci temeneaua până la pămînt, că dracu' ne-a luat!

Intrarăm în sala de așteptare, și de îndată ce apăru emirul, făcui o temenea care merita ea singură o mie de lire turcești, dar Musa mă întrecu în eleganță cînd duse mîna la fes, la buze și la piept,—rostind, în același timp, un lung salut, care trebue să fi fost comic de măgulitor, căci emirul surîse ironic.

Nu dădu nici o atenție la halul în care se afla biata noastră îmbrăcăminte. Ne pofti să luăm loc. Refuzarăm. Insistă cu gravitate și ne supuserăm, dar vai de noi! Mai comod am fi stat pe vîrfuri de suliță, decît pe plușul acela, căci eram tare jerpeliți!

Ințeleserăm dintr'o privire că aveam de-aface cu un om civilizat. De altfel, emirul era îmbrăcat europenește. Pe deasupra, avea un halat de mătase verde cu canafi la cingătoare. Era un bărbat de vre-o patruzeci de ani; mustața tunsă scurt; căutătura blîndă, dar inteligentă; figura obosită. Venise cu narghileaua.

Ședința asta fu memorabilă în lunga mea experiență de oameni.

Cum văzu că avea cui vorbi, Musa o luă la goană ca un cal de cursă. Nu știu turcește, totuși, pricepeam atunci îndeajuns că bătrînul povestea emirului, ca unui frate, toată odiseia noastră în Libani. Cînd vorbea de Avramescu, ochii îi scăpărau foc și pară. Emirul îl holba pe al lui înspăimîntat. Dar cînd se puse să nareze, cu haz, decepțiile, lipsa de lucru, mizeria care dura de șase luni, văzui pe notabilul turc rămînînd împietrit, uitînd de narghilea și privind țintă la torentul acesta de viață care 'și permitea să glumească cu tragedia foamei cași cum ar fi fost vorba de-o snoavă din trecut.

Musa vorbea de un ceas. Fața îi era aprinsă, voioasă, șăgalnică; ai fi zis că e un om năpădit de fericire, nu un flămînd. Emirul îl opri cu un semn plin de bunăcuviință, se ridică și dispăru.

După un moment, un Arab mohorît intră cu două felgeane de cafea și două... narghilele!—ne fulgeră cu o privire disprețuitoare și se retrase.

Bătrînul nu văzu răutatea servitorului; el era în nouri:

— Am pledat, Panaite, ca un avocat tînăr la curtea cu jurați! Ce zici tu: o să iasă ceva?

— Deocamdată văd c'a ieșit o cinste mare, zisei eu, arătîndu-i serviciul luxos; păcat că sîntem nemîncați de trei zile!

Și-i amintii pățania unui dansator romîn la Cairo, care, flămînd de două zile, trebui înt'o seară să joace *Banul Mărăcine* și să bea, la urmă, șampanie, cu „mațele goale".

Emirul ne dădu timp să ne facem tabietul nestingheriți. Musa băgă narghileaua în draci și-o porni iar pe vise:

— Măi!... Ce-ar fi să ne dea ăsta o lucrare mare și să ieșim în primăvară cu cîte vre-o treizeci de lirișoare în buzunar? Hai?... Să ne înțolim și noi ca lumea, să ne cumpărăm cîte-o narghilea frumoasă ca astea și să ne întoarcem cu cinste în țară... Ajută-ne, doamne! și voi, Christoase, Moise, Mahomet!...

Dar toate fețele astea sfinte, invocate de Musa, nu ne putură ajuta cu mai mult decît emirul avea de gînd să ne ajute, adică cu o liră, pe care o plătirăm cu cîte-o altă temenea „până la pămînt".

Neprețuită liră turcească! Ca s'o dobîndim, a trebuit să facem pe lazaronii așa cum rare ori, în vagabondajul meu, am fost nevoit să fac. Dar nu-mi pare rău.

Și să nu-mi ceară nimeni, niciodată, să tai un cap de om: m'aș teme ca omul acela să nu fi fost, un ceas din viața lui, *emirul dela Malmetain*.

Pomana asta căzu cam pe-aproape de Crăciun. Rebeca avu lacrimi în glas cînd se rugă de noi să n'o „risipim":

— Zău, tată!—Mai păstrează măcar o *megidie*, ca să vă fac de Crăciun o „verzișoară cu carne de purcel"!

Sandu, deși romîn, sări ars:

— Da' mai dă-i dracului de Crăciun, că m'am săturat de pîne goală! Să facem Crăciunul azi!

Nu l-am făcut în ziua aceia, și nici în ziua de datină, căci Musa împărți toți banii pe la datornici, și-am rămas iar fără lețcae, dar cel puțin eram asigurați, pentru cîtva timp, împotriva „ramazanului" absolut.

Căci acum trăiam cu două case: la Set-Amra și la tinerii ăștia fără minte.

Arăboaica ne era o adevărată soră. O ducea și ea ca vai de capul ei, singură, aproape uitată de îngîmfata Selina, copila ei din Venezuela, și totuși plină de milostivire pentru niște bieți străini ca noi. Ne adăpostea fără să ne ceară un ban, dar n'avea nici de unele. Așa că nu ne îndura inima să îmbucăm pe furiș, nici să fumăm singuri. Aduceam, ce se găsea, la dînsa acasă.

Cu tinerii, altă jale. Rebeca se însănătoșise, dar bătrînul se opunea din răsputeri la viața urîtă pe care apucase. Spunea ca mai bine o omoară.

Îi imputam lui Sandu ticăloasa lui postură. El se apăra:

— Da' ce mă, crezi că e din vina mea? E vina ei: vrea să deschidem cofetărie mare, să ne îmbogățim!

Într'adevăr, fata era foarte ambițioasă. Fusese crunt jignită că în copilăria ei o numeau prietinele „jidoafcă". Ea se simțea romîncă și era cu adevărat, în vorbă și în obiceiuri. Nu putea să sufere cînd i se vorbea în jargon, pe care de-abia îl cunoștea, căci vorbiseră în casă mai mult romînește. Era de-o bunătate îngerească. Deși ea însăși în mizerie, cînd auzea de suferința cuiva i-se umpleau ochii de lacrimi și dădea ultimul gologan.

Sandu era un meșteșugar de mîna întîia, dar grozav de leneș și supărăcios. Totuși, foarte simpatic. Era ceiace Francezul numește un *pince-sans-rire*. Avea ceva din *Stavru* al meu, care e un personaj pe jumătate adevărat.

Le înțelegeam năzuințile,—într'o societate în care pezevenglicul duce adesea la măriri,—vedeam cu ochii mei cîte sacrificii, materiale și sufletești, îi costau aceste năzuinți, îi iertam, îi luam așa cum erau și-i iubeam.

Această iubire îmi făcea uneori pozne. Una mi-o făcu adoua zi a acestui Crăciun sentimental.

Rebeca plîngea amarnic după „verzișoara cu carne de purcel". Gătise casa așa cum se face la noi de sărbători; dar, zicea ea:

— Să n'am eu parte nici azi de mîncărica noastră obișnuită, doamne!—mai bine aș fi plesnit cînd eram mititică!

Și se uita cu dispreț la cutia cu sardele ce-o aștepta la prînz. Deodată îi veni o idee. Mă luă la oparte, ca să n'audă bătrînul, și'mi zise, cu flăcări în ochi:

— Panaitache! Puiule! N'ai vrea tu să faci o ispravă? Să dea Dumnezeu să scapi din mizerie și să-ți găsești măicuța sănătoasă!—Uite ce-i: beiul X îmi face de mult ochi dulci. Am să-l pun pe Sandu să-i facă, din partea mea, o scrisoare pe italienește; îi cer o liră, iac'așa! Ce?—îi om bogat, arză-l focu'! Să dea și el de pomană!—Ei, vrei tu să duci scrisoarea? (Și mă luă de umeri): du-te, măi dragă, du-te, frate bun, dacă vrei să mănînci o varză așa cum ți-o gătea mămucă-ta astăzi!...

Mi se umflă pieptul de-un plîns năprasnic. Ei, ce te faci, Panaite?! Iată că te duce uneori viața pînă acolo că devii și chibiț de pezevenghi!

Luai scrisoarea și o dusei cu succes, dar cînd mă întorceam cu plicul în care se afla lira, am jelit ca la moartea mamei,—și nu de mila mea, ci de mila ființei aceleia minunate, tîrîtă de soartă în cea mai grozavă mlaștină din cîte cuprinde viața!

Am făcut un „Crăciunaș",—cum îl numi Rebeca,—că nici la nunțile împărătești n'ar fi putut fi mai multă voioșie.

Cu privire la originea lirei, Sandu ticlui pentru Musa o minciună tot așa de împărătească. Bătrînul înghiți minciuna și „verzișoara", căreia nu-i lipsea nici vrednicul ardei iute; apoi, la cafea și ciubuc, ne trase niște cîntece de se duse pomina prin vecinătate,—căci avea o voce frumoasă de bariton și cunoștea arii întregi din opere și operete.

O altă șotie, tot din iubire, îmi veni cam fără voia mea.

Văzusem că Sandu făcea să dureze lira beiului cam prea mult; nu se mai isprăvea. Intrigat, îl întrebai. El îmi răspunse:

— Vino cu mine cînd fac tîrgueilile și o să vezi.

Îl însoții. Intrarăm amîndoi, într'o seară, la un bacal care avea de toate. Sandu începu să-l sucească mereu cu spatele la noi, cerîndu-i să-i arate tot felul de conserve așezate cît mai sus pe rafturi. Arabul, domol, de-abia se mișca, suindu-se pe un scaun și dîndu-se jos cu marfa care nu era niciodată cea dorită de Sandu. În vremea asta, el își umplu buzunarele, și le umplu și pe ale mele, cu tot ce-i cădea subt mînă: costiță afumată, bucăți de cașcaval, sticluțe cu coniac, tutun, pînă și chibrituri,— dar cu o iuțeală și o îndămînare care mă încremeniră locului.

Vai de păcatele mele! Numai de-astea n'am fost bun în viață și de cealaltă meserie a lui, încolo le făceam și eu pe toate!

De îndată ce ieșirăm afară în întuneric, o rupsei la fugă, semănînd pe drum tot ce-mi vîrîse prin buzunare. Sandu le aduna în urmă și'mi zicea:

— Dacă ești curios să știi cum fac să dureze lira, mai vino cu mine și altădată!

* * *

Asupra paginii acesteia din Libani, îmi rămîne să mai vorbesc de un mic personaj, de care încă n'am pomenit, precum și de ultimul mare castel în Spania pe care-l făurisem.

Personajul, e o bătrînică arăboaică, vînzătoare de lipii, hrana noastră capitală. Pînea asta, dacă se poate numi pîine, era grozav de rea: o mare bășică umflată, aproape crudă, se desumfla ca un burduf cînd se răcea și o înghițeam ca pe clătite, dar ne cădea ca plumbul în stomac. Totuși, eram bucuroși s'o avem și p'aia.

După cîtva timp, ne înglodarăm așa de tare în datorie la brutăreasă încît nu mai îndrăznirăm să dăm pe la ea,—cînd, iat-o într'o zi la ușa Set Amrei. Credeam că vine să-și reclame banii. Nu. Venea să ne aducă un *rothl* de lipii, (două oca):

— Nu! nimic, zise ea lui Musa pe spaniolește; îmi veți plăti cînd veți avea.

Ne mirarăm, ne crucirăm, dar bătrîna își urma pomana: din cînd în cînd, venea cu basmaua de lipii. Rămînea galeșă în prag, se uita la noi cum stam cloțcă aplecați peste mangal, deșerta basmaua și pleca. Nu mai știam ce să credem.

— Ce-o fi, măi, cu îngeru' ăsta rebegit?—exclama Musa.

Dela Set-Amra nu putură afla decît că bătrîna se născuse în Cuba și venise, copilă, cu mama ei, care era din Libani.

Enigma rămase nedeslegată până in primăvară aproape de plecarea mea, dar într'o zi, aflîndu-ne numai noi doi, și cicălită de Musa mai mult ca de obiceiu, bătrîna ascuți buzele și-l întrebă :

— Nu-i așa că tu ești Ovreiu ?

— Da.. răspunse prietinul meu.—Ei, și pentru asta ne dai pe datorie ?

— Pentru asta!—făcu bătrîna, clătinînd din cap.—Daa... daa ! Pentru asta... Și eu sînt Ovreică, după tată. El era Ovreiu spaniol și, săracu', a răbdat mult de foame în viața lui, umblînd după o bucată de pîne. (Apoi, cu un oftat adînc): Noi Ovreii n'avem pe nimeni să ne ajute cînd răbdăm de foame! De-asta trebue să ne ajutăm între noi.

Atîta i-a fost toată vorba. Și a continuat să apară în prag cu cîte-un *rothl* de lipii, să ne privească galeș și să plece scuturînd făina din basma.

Să-i fie țărîna ușoară !

Cît despre „castel", e vorba de proectata mea însurătoare cu fata Set-Amrei, Selina dela Venezuela.

Vai, cînd mă gîndesc la cîte năzdrăvănii am mai făcut în zilele mele, mă întreb dacă nu cumva le continuu și astăzi fără să-mi dau sama !

Așa de aprig am crezut în basmul acesta, încît l-am făcut și pe Musa să creadă și să făurească alte basme. Iar aveam să ne facem antreprenori de binale! Iar cîștigam bănet și trăiam fumînd ciubuce de-alea frumoase ca ale emirului dela Malmetain! Ba chiar, după o călătorie de nuntă în Romînia, aveam să aduc pe mama în Libani, iar Musa, familia lui.

Și trai, băete !

A fost chiar un tra'u... Era acela al visului care întreținea văpaia vieții în noi, ultimă resursă a unei coarde care ar fi plesnit de întinsă ce era.

Bunul meu prietin, savantul doctor Roger Dalimier, îmi spunea anul trecut, la Paris, pe cînd se trudea să găsească un locușor ca să-și înfigă acul:

— In viața mea de medic, n'am mai văzut un om așa de slab și în același timp cu atîta putere de viață în el!—Ce te face, Panaite, să trăești așa de intens?

— Visurile, doctore!—i-am răspuns.

Da, prietini care mă cetiți aici: *visul e toată viața omului cu suflet!* Dar cu condiția să nu fii condamnat a visa singur, ci cu cineva, om ori femee, pe care să-l iubești.

In Libani am iubit pe Musa, care la șaizeci și cinci de ani, trăia mai intens decît mii de tineri puși în același corp;—iar prin alte părți, am iubit alți oameni, căci peste tot pămîntul sînt oameni care merită să fie iubiți.

Primăvara sosise, duioasă primăvară de Libani, cu portocali, lămîi, rodii pline de flori. Nu mai așteptam acum decît ultima... măciucă, pentru ca să apucăm fiecare încotro l-o duce ochii.

Bătrînul devenise melancolic. Știa el că visăm. De cîte ori ne culcam, stingînd lampa, cînta dăscălește :

—„*Cînd cu gene ostenite, sara suflu 'n luminare*",
Cred că numai mort am să scap de sărăcie !

— Nu prea rimează, dragă Panaite, dar i-așa...

Cam așa fu. Castelul de cărți se dărîmă, după cum se știe din *Dragomir*; și realitatea, cu ochii de ghiață, își încrucișă încă odată brațele în fața noastră.

O primirăm, așa cum muncitorimea, visătoare ori nevisătoare, de pe întreg pămîntul, e nevoită s'o primească. Eu plecai în țară cu bani veniți de-acasă; iar Musa, își mai tîrî bătrînețele pe la Beirut și Damasc, apoi se întoarse și el acasă și muri printre ai lui.

. . . .

Din cîți oameni am cunoscut și iubit în zilele mele, Musa a fost unul dintre puținii tovarăși de drum care știu să-și ție inima sus în nenorocire, să înfrunte vitregia împrejurărilor protivnice și să rămîe bun prietin în ceasuri de restriște.

Tot drumețul nu e și un om de suflet, iar tovarăș de clipe grele e și mai puțin.

Imensa mulțime a haimanalelor care umplu cîrciumile și potecile internaționale, nu e decît un fragment al acestui ocean de banalitate care se cheamă *Lumea*. Omul de inimă, de simțire, de cultură și de visări, e tot așa de rar, e tot atît de greu de întîlnit în lumea vagabonzilor cași în orașul ori satul în care te-ai născut și ți-ai petrecut viața. Nenorocire acelui prietin care s'o lăsa sedus de Konovalovii lui Gorki și care și-o părăsi ticna, pentru ca să-și ia lumea 'n cap cu speranța că poate o întîlni și el Konovalovi! O știu eu aceasta, așa cum greu ai găsi astăzi cinci scriitori care s'o știe din proprie experiență.

Figurile mărețe ale literaturii gorkiene au trăit mai mult în sufletul lui Gorki. Literatura nu e viața și nici nu poate să fie decît în opera unui scriitor prost; totuși, viața e și rămîne superioară literaturii prin faptul că e adevăr, dar în cazul acesta trebue să spui că e *viață* și nu *literatură*. Gorki a știut să ne-o spue cu meșteșug, în *Vagabonzii* lui, și astfel a reușit să ne dea iluzia vieții. Iar secretul acestui meșteșug, e că el a trăit cu *sfărămituri* de suflete mari, le-a iubit și le-a complectat cu bogatul adaos al inimii sale iubitoare.

N'am nevoe să adaog nimic lui Musa, dar nici nu încerc să fac cu el literatură, căci ar fi păcat.

Ard, uneori în viață, bulgări de radium uman: de ce să spunem mereu c'au fost incendii? O simplă ceartă cu femeia pe care o iubești, nu e oare mai dureroasă decît o tragedie petrecută într'un roman ?

Panait Istrati

Nisa, Noembre, 1925.

Nihil

Ascultă...
Nisipul aleei
Trosneşte ca focul în vatră
Şi treptele scării de piatră
Sărută pantofii femeii
Ce bate grăbită la poartă
Cu degete-absente
De statuă spartă...

Priveşte...
Tăcerea coboară 'n spirale
Rotunde şi-ovale
Ca nişte confettii de-aceiaşi coloare...
Aleea e-o stradă cu două canale
In loc de trotuare,
Castanii par mături proptite de zid
Şi scara de piatră (în loc să se urce)
Coboară cu treptele 'n vid...

Priveşte şi-ascultă...
Ce linişte goală, solemnă şi multă!...

Deşteaptă-te frate şi nu mai visa
C' afară nu-i nimeni—
Nimic din ce-ai vrea
Odată măcar, să mai fie.

E numai femeia din fotografie,
O mapă cu «lied»-uri de Grieg pe pian
Şi fumul ce urcă din pipă 'n tavan...

Ion Minulescu

Judeţ al sărmanilor *

S'a ridicat din tohoarca lui, dela un proţap, un om măhălos, şi s'a arătat în lumina focului păşind legănat.

Numai după cum aducea picioarele, rar, cosind cu ele parcă, s'ar fi putut cunoaşte că-i cioban. Se vedea asta însă şi după gîugă, după căciula dintr'un berbece, după chimirul lat şi lustruit şi mai ales după cămeşa scorţoasă de spălături în zer. Purta toiag nalt pe care-l ţinea de sus. Şi ochii mititei abia i-i vedeam de subt streşina frunţii ş'a sprincenelor. Avea plete creţe unse cu unt,—dar barba-i era rasă cu custură de coasă.

„Eu toate le-am ascultat şi toate au fost istorisiri frumoase, —a grăit el gros, şi nu mai doresc decît s'aud întîmplarea gospodarului istuia nant şi uscat".

Şi după asemenea vorbe către comis se cunoştea că-i un om din sălbătăcie.

Nici nu-l băgasem în samă pân' atunci; dar el toată vremea stătuse acolo cu noi, şi tăcuse. Tăcuse şi-şi văzuse de vin, şi abia acuma-i venise gust de vorbă şi chef. Cu mîna stîngă făcu vînt oalei peste flacările focului. O auzii ţipînd în întuneric, la grămada cioburilor,—se sfărmă şi tăcu, încheindu-şi soarta.

„Asta n'a mai cunoaşte băutură, vorbi iar ciobanul rînjind, —şi nu ne-om mai întîlni decît după ce-oiu fi şi eu ulcior. Iar cei care nu mă cunoaşteţi, să ştiţi că eu nu-s mai dedeparte decît dela Rarău, ş'acolo am stînă cu alţi tovarăşi şi bordee pline cu putini de brînză şi de lapte acru, şi alte bordee cu poclăzi şi cojoace. Şi mă chiamă Constandin Moţoc. Cine vra să ştie, pot

* Din ciclul: *Hanu-Ancuţei.*

să-i spun că mă duc până 'ntr'un sat la apa Siretului să aflu dacă mai sălăşlueşte pe lume os din osul părinţilor,—o soră ce-am avut şi cu care nu m'am văzut din tinereţile mele. Dac' a' fi moartă să mă întorc înapoi la oi şi la tovarăşi şi la întristare, pe vîrf de munte unde nu se domoleşte vîntu' niciodată,—caşi gîndu' omului.

Da' eu rîd, căci mi-am adus aminte de-un prietin, carele mi-a spus că dac'oiu trece pela Hanu-Ancuţei, să beau o oală de vin, să beau două, pân' ce-oiu vedea tulbure şi să nu spun la nimene ce i s'a întîmplat lui într'o vreme pe locurile acestea. Mi-a povestit cîte a pătimit. Dar pot spune că bînd atîta vin cu asemenea oală, nu-mi mai pot aduce decît cu greu aminte de-o întîmplare ca aceia.

— Ce întîmplare?—întrebă după obiceiul lui comisul Ioniţă.

— O întîmplare, cinstite om bun, o întîmplare a aceluia care mi-i mie ca un frate. Măi lăutarilor, voi să ziceţi pe strună după mine un cîntec de voinicie al lui Vasile cel Mare, hoţu'; ş'apoi dac' a dori lumea, oiu spune; dacă nu, oiu tăcea".

Incepu deodată a cînta pe nas, c'un glas din cap, subţire, cu totul nepotrivit făpturii lui mari.

„Ascultaţi, măi!

Care-i tînăr şi voinic
Iese noaptea la colnic,
Fără par, fără nimic,
Fără brîu, fără pistoale,
Numai cu palmele goale..."

Imi venea a rîde ascultîndu-l cum zice subţire, şi mă veseleam, căci nu mi-i silă de omul cu chef. El s'a oprit arătîndu-şi dinţii, dar mai mult cu harţag decît cu voie-bună.

„Acù cioroii să tacă, a zis el iar cu tărie şi gros, şi să-şi ascundă dibleIe subt aripi. Vreau să vă spun dumneavoastră, dacă nu vi-i cu supărare, povestea despre care v'am vorbit. Şi dacă nu v'a plăcea, să nu-mi spuneţi pe nume".

S'a posomorît, privind spre umbra neagră a hanului, şi-a potrivit toiagul la subsuoară, sprijinindu-se în el după obiceiul ciobanilor, apoi s'a întors spre noi şi şi-a plimbat ochii în jur,— fără să ne vadă, căci privirea lui dintr'odată se cufundase în alt timp.

Dintre noi toţi numai Ioniţă comisul îl privea într'o parte, cu oarecare nerăbdare şi dispreţ,—căci îl astupase aşa tam-nesam un om de rînd şi din proşti, cînd domn'asa avea de povestit lucruri mari.

Ciobanului însă nu-i era ruşine şi nu cunoştea asemenea rînduelí.

„Ce-am vrut eu să spun?—ne întrebă el, zîmbind din depărtare şi din singurătate. Apoi ce-aşi avea eu să vă spun m'aşi

prinde mai degrabă să vă cînt din fluier; da' n'am chip. Aşa că trebuie să grăiesc cum m'oiu pricepe. Era prietinul acesta al meu trăitor în sat la Ferbinţi, pe Siret,—fiind în acele vremi stăpîn pe moşie un boier chiabur tare cu numele Răducan Chioru. Era acesta boier om stătut şi văduvoiu şi din cînd în cînd avea dumnealui plăcere pentru cîte-o muiere dintr'a oamenilor, pentru care lucru noi rîdeam şi făceam haz într'o privinţă.—Da' iaca, prietinul ista al nostru păţeşte şi el pozna şi nu-i mai vine-a rîde. Află dela alte femei binevoitoare că pe Ilinca lui a poftit-o boierul pân' la curte.

— Cum se poate una ca asta?—sare el în sus.

— Iaca se poate; ba încă s'a întors acasă c'un testemel nou, roş ca focul.

Atuncea prietinul acesta al meu a simţit că-i creşte pe spinare păr de cîne turbat. A lăsat în drum, dinaintea orîndei, sania încărcată cu saci, a zvîrlit biciul în coarnele boilor ş'a tras de după o scoarţă bărdiţa. Văzînd înainte-i pîcle de sînge, s'a răpezit acasă ş'a izbit cu umăru 'n uşă. A luat în piept pe femeie ş'a prins a striga la dînsa:

— Unde-ai fost? Să-mi spui unde-ai fost, că te taiu în bucăţi cu securea.

— N'am fost nicăirea, omule! Ce este? Ai nebunit?

— Spune unde-ai fost, că te tai. Unde-i testemelul cel roş?

— Care testemel? Tu trebuie să fi băut, bărbăţele,—după aceia ai adormit în car, ş'ai visat!

A mai răcnit la dînsa, ea se apăra ca de înec; se ferea, da din mîni şi nu mai contenea din gură. A apucat-o omul de cozi ş'a bătut-o cu capul de colţul hornului; a întors-o ş'a plesnit-o peste obraji cu palmele; n'a fost chip să scoată nimica de la dînsa.

— Taie-mă, omoară-mă, nu-s vinovată cu nimica!

Atuncea i s'au trudit şi prietinului istuia al meu mînile. Se uita la dînsa cum plînge,—şi l-a cuprins şi pe dînsul mare amărăciune.

— Vai, Ilincă, zice,—vai de zilele noastre cele ticăloase! Că noi numai de patru ani sîntem luaţi. Şi cînd ne-am cununat, au înflorit zarzarii dela casa noastră,—iar acuma florile li-s scuturate şi mi-a îngheţat inima. Că tu mie mi-ai fost dragă şi te-am socotit cu credinţă; dar văd că m'am înşelat amar.

Muierea atunci se jură pe luminile ochilor şi pe mormîntul maică-sa, că nu ştie nici cu spatele despre ce poate fi vorba. Işi şterge gura cruntă de sînge şi-l sărută pe bărbat; îl domoleşte şi-l îndeamnă să se ducă să-şi caute căruţa cu boii. Iar după ce se duce el la boi şi la căruţă, ea îşi pune în cap testemelul cel roş şi iese prin fundul grădinii într'o hudiţă, de unde la drumul la curtea boierească.

Omul îşi duce sania ş'o descarcă de saci la hambare, pe urmă vine la curte să-l scrie la catastif grămăticul. În loc de grămătic iese în cerdac boierul. Îl cheamă la aşa cu degetul şi-i rînjeşte numa 'ntr'un dinte.

— Ia fă-te 'ncoace, gospodarule!

— Iaca vin. Care-i poronca, cucoane?

— Măi păginule, zice boierul, ce ai tu cu femeia de-o baţi şi o asupreşti?

Prietinul ista al nostru nu se dumireşte deocamdată.

— N'am nimica, cucoane,—da' nu pricep de unde ştii măria ta una ca asta, şi de ce te amesteci între Romîn şi 'ntre femeia lui.

N'a apucat a sfîrşi vorba, şi Răducan Chioru l-a şi fulgerat cu palma peste gură. Prietinul ista al nostru închide ochii fără să înţeleagă; iar cînd îi deschide, vede la o fereastră pe Ilinca lui cu testemel roş,—şi 'nţelege. Răcneşte cu mare tulburare şi-i vine să-şi facă o samă, să se deie cu capu 'n fîntînă. Dar n'are cînd. Boierul a tras de după uşa tindei harapnicul, şi-l păleşte 'n plin pe după grumaz şi-l taie peste ochi cu şfichiul, parcă-l scrie cu foc. Incearcă a cîrni la dreapta şi la stînga. Cu răsuflarea gîlgîind în sînge se 'ntoarce şi se prăvăleşte pe scări ca să scape şi să fugă. Jos îl prind în braţe haidăii curţii.

Bate cu pumnii şi scapă şi se răpede urlînd la stăpîn. Răducan Chioru îl arde iar cu şfichiul şi clipeşte rîzînd din ochiul cel sănătos.

— Nu-l lăsaţi, măi flăcăi, zice,—că-i turbat. Era să-şi omoare femeia.

Haidăii au sărit şi l-au prins. L-au mai bătut pân' ce-au ostenit, pe urmă l-au dat drumul.

După ce-a bolit trei zile, muşcînd scîndura laiţii, prietinul ista a nostru s'apucă şi sare 'ntr'o noapte gardu' la curtea boierului, ca să-şi găsească femeia. A pîndit-o pe lîngă odăile slugilor, până ce-a zărit-o. A sărit la dînsa urlînd, ca să-i rupă cu unghiile gîtiţa. A auzit boierul ţipete din casă, ş'a ieşit cu hangerul.

Aşa că Răducan Chioru, ca un stăpîn ce se afla, văzînd atîta îndrăzneală, s'a scîrbit ş'a poruncit haidăilor să-l ridice pe prietinul ista al meu şi să-i facă petrecere cuvenită, după purtarea lui. Intâiu l-au legat cu mînile la spate şi l-au pus căluş în gură, ca să nu urle. Şi 'n noaptea aceia l-au ţinut cu capu' vîrît într'un gard, cu gîtu' strîns între nuele. L-au mai rupt cînii pe de lături; l-a muşcat gerul Bobotezei înspre ziuă. Eu nu înţeleg de ce n'a murit.

Făcîndu-se ziuă şi văzîndu-l că se uită tot urît, cuconu' Răducanu porunceşte să-l scoată din gard şi să-l mîie cu harapnicele până devale la moară. Acolo slujitorii îl descalţă, îi suflecă iţarii până la genunchi şi-l vîră în lăptoc, până la glezne,—ca să simţească zimţii gheţii şi să nu mai îndrăznească a ridica ameninţare împotriva unui obraz boieresc.

Apoi a mai avut a îndura prietinul ista şi altele, ca să se

'mplinească rinduiala care era atunci la curţile stăpînirii. L-au lepădat într'un bordeiu, în preajma focului, ca să se încălzească. Ca să nu fugă, i-au pus picioarele 'n butuc, cu lacată grea de-o ocă. Ş'au lăsat fumul să iasă în bordeiu, ş'au presărat pe jaratic ardeiu pisat.—Tuşind şi stupind sînge, a petrecut într'asemenea chip; şi Dumnezeu a vrut să nu piară, ci să se chinuiască pe lumea asta, ca dincolo pe tărîmul Tartorului.

Aşa s'a întîmplat, cinstiţilor creştini, această faptă acum treizeci de ani. Şi prietinul acesta al meu n'a pus fruntea 'n ţărînă, precum ar fi fost mai bine. A rămas schilod o vreme, urlînd în inima lui; şi cînd s'a putut tîrî, a pribegit din sat. A trecut apa Moldovei; pe urmă a trecut apa Bistriţei, şi s'a ridicat pe plaiurile cele înalte, cătră Rarău.

Acolo, în munte, subt cetină, sta cu ochii ţintă ca un nebun şi-şi vedea întîmplarea. O vedea în vîlvătaie şi 'n sînge,—şi inima-i era scrijelată de unghii de criţă. Gemea zvîrcolindu-se şi nu găsea în el o putere. Ş'a fost rob ciobanilor mulţi ani,—până ce-a avut şi el mioare şi berbeci, învăţînd rînduiala acelei sihăstrii.

Atuncea într'o sară de primăvară prietinul ista al meu a auzit glasul lui Vasile cel mare, cîntînd subt streşină de pădure precum v'am cîntat eu.

Cînd i s'a înfăţişat la coliba de cetină, prietinul meu l-a înţeles numaidecît că-i om fugar din lume şi pribegit în pustie. L-a văzut voinic şi fudul, uitîndu-se pe subt sprincene şi l-a primit cu dragoste, plăcîndu-i cîntecul. Cînd a auzit că-l chiamă Vasile, s'a bucurat, căci toată partea aceia de ţară cunoştea asemenea nume, şi de braţul lui se temeau cîmpiile. Pe-atuncea Vasile cel mare ţinea vadurile şi drumurile şi era mare vameş.

— Poftim, bade Vasile la focul meu, zice prietinul nostru. Eu am auzit de dumneata şi te-oiu primi bucuros, ospătîndu-te cu ce m'a blagoslovit Dumnezeu. Oiu da şi Roibului dumitale fîn bun. Ş'oiu găsi şi pocladă, să-ţi fac hodină moale pe noapte.

Atuncea hoţul s'a bucurat ş'a descălecat la colibă şi nu tîrzie vreme s'au făcut buni prietini.

Şi i-a spus Vasile toate ale lui; ş'a povestit şi prietinul ista al nostru hoţului întîmplarea cu mulerea şi cu boierul.

Auzind povestea, Vasile cel mare s'a supărat: şi-a rupt căciula din cap şi a trîntit o de pămînt.

— Măi, zice, după istorisirea asta, tu să nu te mai numeşti prietin al meu! Căci ai supt lapte de iepuroaică ş'ai rămas mişel!

— Ce-aşi putea face, bădiţă Vasile?—a întrebat omul cel sărman.

— Pentru ce-ai putea face tu, eu aşi putea să-ţi fiu ţie învăţător, măi băiete.

Aşa i-a spus; ş'acolo, la colibă şi lîngă foc, cinstind ei rachiu de afine, l-a învăţat lucruri bune.

— Măi băiete, zice hoţul,—tu trebuie să înţelegi, că la femeie nu găseşti credinţă. Eu decînd voinicesc, am învăţat a o ceti. Şi din pricina uneia ca a ta, am fost eu puşcat de poteră în piciorul stîng, de mă vezi ş'acuma călcînd mai îndesat într'o parte. Ci mulerea fiind aşa lăsată de Dumnezeu, vicleană ca apa şi trecătoare ca florile, eu o sudui ş'o iert. Dar nu uit a păli pe cel care nu m'a iertat şi pe cel care m'a asuprit.—Fă şi tu aşa, ca să nu crăpi de veninul de care eşti plin.

— Aşa-i, sînt plin de otravă!—a strigat prietinul acela al meu. Mă dau rob ţie, bădiţă Vasile. Învaţă-mă cum să mă răcoresc!"

*

Povestind, ciobanul se aţîţase ş'acuma îşi scutura capul şi braţele în rumeneala focului. Glasul îi ieşise din cumpăna obişnuită.—Vorbea prea tare, însă caşi cum ar fi fost singur. Cu toate acestea comisul Ioniţă—caşi ceilalţi—îl asculta cu luare-aminte şi nu mai părea jignit.

„Şi precum vă spun, a strigat Constandin Moţoc, Vasile cel mare l-a învăţat pe acel prietin.

— Lasă-ţi, zice, mioarele în sama soţilor, pe o săptămînă. Lasă jintiţa şi cînii în sama scutarilor. Nu lua cu tine decît un cal şi doi caşi la coburi, ca să ne fie de prînzare. Avem să coborîm amîndoi călări, ca doi negustori detreabă, până la apa Bistriţei, şi mai departe pân' la apa Siretului. Ca să văd şi eu satul întru care s'au întîmplat cele ce mi-ai povestit.

Cînd a vorbit aşa fel acela hoţ, rîzînd,—prietinul meu a simţit tremurînd în el inima cu mare durere şi mare nădejde.

A dat pe samă soţilor averea,—a lăsat plaiurile şi bradul, izvoarele cele reci şi poienele, şi încălecînd, a coborît cu hoţul între oameni la cîmpie.

De cunoscut nu-i cunoştea nimeni. Ş'au călărit ca doi negustori detreabă până la apa Siretului în sat la Ferbinţi, mîncînd caş cu pită rece şi bînd apă la fîntîni cu cumpănă. Şi 'ntr'o Joi dimineaţă, fiind şi sfînta sărbătoare a Inălţării, s'au arătat amîndoi pe şleah, venind împotriva bisericii, tocmai cînd ieşea norodul dela leturghie.

Atuncea, între oameni, prietinul meu a cunoscut pe Răducan Chioru. A simţit zbătîndu-se în el o dihanie,—dar s'a stăpînit. Ş'a zis:

— Bădiţă Vasile, acesta-i stăpînul meu, carele m'a miluit.

— Aşa?—a răspuns hoţul. Tare bine.

Ş'a strigat cu mare străşnicie, ridicîndu-se în scări:

— Oameni buni, staţi!

Oamenii au stătut.

— Creştinilor şi oamenilor!—a răcnit Vasile cel mare,—staţi cu linişte şi cu pace, căci eu n'am nimica cu dumneavoastră. A-

fiaţi că eu sînt Vasile cel mare, hoţul. De numele meu ştiţi şi de urmările mele aţi auzit. Avem pistoale şi nu ne temem de nimeni; şi mai sînt alţii care străjuesc aproape.

Oamenii au murmurat şi s'au tras la o parte cu supunere. Iar boierul şi-a săltat barba din gulerul giubelei şi'n ochiul lui cel sănătos s'a aprins mare spaimă, cînd a cunoscut pe prietinul meu.

— Ne-am înfăţişat, zice iar hoţul, ca să facem un judeţ după vechiu obiceiu. Căci până la judecata cea din urmă, a lui Dumnezeu, neavînd ascultare nici la Isprăvnicii nici la Divan, cată să facem dreptate singuri cu braţul nostru. Pentru muiere te iertăm, luminate stăpîne,—dar am tremurat cu capu 'n gard şi cu gleznele 'n ghiaţa morii, şi cu picioarele 'n butuc şi cu ochii în fum de ardeiu, stupindu-ne sufletul; şi ne-ai ars cu harapnicul; şi ne-ai rupt unghiile. Ne ai umplut de otravă viaţa, căci ne-am adus aminte de toate în toate zilele şi n'am găsit nici într'un fel alinare şi izbîndă! Ne-am înfăţişat să-ţi plătim, cucoane!

Răducan Chioru înţelegînd, a căscat mare ochiul ş'a urlat la oameni şi la slujitori; a căutat scăpare în lături, a căutat scăpare înainte. Dar hoţul şi prietinul acesta al meu l-au luat în piepturile cailor şi l-au dărîmat. După aceia au descălicat şi l-au lovit cu cuţitele. Prietinul meu a stat până ce-a văzut sîngele băltindu-se în pulbere. Cînd cel căzut şi-a contenit tînguirile ş'a suspinat de moarte, l-a pipăit cu vîrful piciorului şi l-a întors cu faţa'n sus şi cu ochiul deschis către cer. Şi nimenea dintre oameni n'a zis nimica,—ci stăteau martori cu spaimă, la judeţ.

Asta a fost. Ş'au lăsat lîngă mort punga cu opt galbeni, cîtă avere aveau, pentru sfînta biserică. După aceia fiind o vreme frumoasă, cu soare de primăvară, au încălecat iar, ieşind din sat, şi s'au pustiit prin locuri ferite, până ce s'au suit iarăşi subt codru verde".

*

Sfîrşindu-şi povestirea, ciobanul pufni spre flacări amărăciunea pe care o avea încă în el. Apoi ne privi tulbure şi începu a rîde pieziş, văzîndu-ne că tăcem. Şi se trase deoparte la tohoarca lui şi stătu iarăşi închis în mihnire ca mai 'nainte, fără bucurie şi fără lumină, ca'n negurile muntelui.

Mihail Sadoveanu

Cronica socială

Agricultură ori industrie

Este incontestabil că Romînia antebelică era o ţară fericită! Viaţa era atît de uşoară şi plină de pitoresc pentru unii, abundentă şi darnică pentru foarte mulţi. Romînia era ţara unde formula *„la noi nu moare nimeni de foame"* era un adevăr axiomatic, din categoria adevărurilor geometrice.

Dela războiu încoace se pare că lucrurile s'au cam schimbat şi că formula eşită din înţelepciunea populară şi experienţa multiseculară s'ar reduce la o vagă şi hilariantă ironie. Atmosfera de panică şi alarmă din primăvara aceasta în privinţa unei infometări a oraşelor e încă vie în mintea tuturor, precum şi lipsurile şi suferinţele survenite din pricina calităţii mizerabile a pînii cea de toate zilele.

Iată deci că în Romînia de după războiu se poate foarte bine muri de foame; şi chiar dacă nu era să sucombăm pe calea directă a lipsei de grîu, puţin a fost să nu ajungem la acelaşi rezultat pe calea indirectă lăsată la dispoziţia fabricanţilor de pine. În orice caz viaţa era suportabilă în Romînia dinainte de războiu nu numai pentru că nu se murea de foame, ci şi din altă pricină, mai subtilă şi de ordin intelectual. Şi anume, celor mai mulţi viaţa politică, socială şi mai ales economică a ţării li se înfăţişa subt forma adevărurilor masive, închegate în formule definitive. Romînia era o adevărată Arcadie a clasificării dogmatice, în care nuanţa şi intermediarul erau ori necunoscute, ori izgonite ca lucruri netrebnice şi primejdioase.

Realitatea socială apărea cristalizată în formule definitive şi integrale pentru uzul bunului cetăţean care nu trebuia să-şi dea altă osteneală decît de a adopta una din ele.

Didacticismul triumfa nesupărat, încurajînd aplecarea spre lene şi confort intelectual şi mutilînd realitatea. În calapoadele lui situaţiile nu pot fi decît tranşante, realitatea complexă e sfîrtecată conform e-

xigențelor unei clasificații prestabilite; într'un cuvînt patul lui Procust funcționa rigid și mecanic spre deplina satisfacție a mulțimii.

Astfel viața politică pe vremea acela, ce ni se pare astăzi atît de îndepărtată, își epuiza conținutul și-și satisfăcea idealul de guvernare în alternanța la putere a celor două partide așa zise istorice; cugetarea socială se mărginea la formula așa zisei *continuității* ori la teoria *formei fără fond*; cugetarea economică, mai fericită, n'avea nevoe nici măcar de osteneala unei duble formulări, ea se revărsa abondentă și indiscutabilă în unica și faimoasa formulă intrată în domeniul humorului: *Romînia țară eminamente agricolă.*

Dar iată că războiul revoluționează totul, viața politică ne înfățișează un număr important încă de partide cu ideologii diverse, adevărată mantie de arlequin; cugetarea socială îmbrățișează și ia în discuții aprinse chestia unei burghezii naționale, a unui capitalism indigen etc. Numeroase formule se pun în circulație și se înfruntă reciproc, viața și din acest punct de vedere a devenit complexă, dificilă, ininteligibilă pentru cetățeanul de altădată, cufundat în vechile și confortabilele sale tabieturi intelectuale. Un spirit nou de cercetare și iscoadă scormonește fără nici un respect diversele compartimente ale vieții naționale, multiplicînd aspectele și punctele de vedere.

Cugetarea economică fu și ea infectată de acest spirit insidios și subversiv.

Acolo unde altădată, subt imperiul necontestat al formulei „Romînia țară eminamente agricolă", trona unitatea și armonia, astăzi suflă vîntul resmeriței. O formulă concurentă, tînără și insolentă *Romînia țară industrială* îi dispută întîetatea într'o luptă fratricidă și sîngeroasă.

Se pare că lucrurile au mers atît de departe și că noua formulă este atît de primejdioasă încît un distins publicist și cunoscător al stărilor agricole s'a văzut nevoit să dea strigătul de alarmă *„înapoi spre agricultură.*

Dar în afară de această luptă de formule care-și dispută cu frenezie întîetatea, trebue să recunoaștem că structura economică a acestei țări este profund revoluționată dela războiu încoace, și că o simplă optare între agricultură ori industrie e departe de a rezolva greutățile în care ne sbatem.

O Romînie agricolă ca și o Romînie industrială sînt deopotrivă de legitime și necesare. Caracterul economic al statului nostru nu este și nici nu poate fi determinat doar de dorințele ori de iluziile noastre.

Aspirațiunile noastre în ordinea economică, devin legitime, necesare și utile în măsura în care ele concordă cu starea de fapt, cu realitatea căreia trebue să se subordoneze cu necesitate.—Orice alt drum ar apuca aceste aspirațiuni în ordinea economică, ele nu pot duce la nici o realizare practică, ci numai în domeniul vag și îndoielnic al himerei.

Problema deci care se pune cu persistență de cîtăva vreme în economia noastră națională, spre a hotărî în favoarea cui trebue să se dirijeze toate sforțările noastre, a agriculturei ori a industriei, este fundamentală și merită o cercetare atentă și serioasă.

* * *

Dacă subt raportul național și internațional viața poporului nostru e dominată de faptul considerabil al întregirii fruntariilor și unității sale naționale iar subt raportul politic ea e stăpînită de consecințele imediate ale sufragiului universal; în ordinea economică, împroprietărirea țăranilor constitue evenimentul epocal ale cărui consecințe vor determina viitoarea organizație economică a națiunii și o nouă închegare a claselor sociale.

Pentru întîia oară în istorie, în urma tratatelor ce puneau capăt celui mai crunt dintre războae, națiunea noastră își constitue unitatea sa teritorială, integrînd într'un singur organism economic, provincii risipite la trei vecini, ce făceau parte din trei sisteme economice deosebite.

E un fapt ale cărui urmări se văd limpede mai ales în domeniul economic, și care nu se pot desființa de pe o zi pe alta prin simple măsuri administrative. Alipirea noilor teritorii ne-a adus o provincie exclusiv agricolă, cum e Basarabia și două provincii cu un pronunțat caracter industrial cum e Banatul și părți întregi din Transilvania. Fără îndoială că noile provincii nu aduc cu ele o mare industrie caracterizată, capabilă de o expansiune peste hotare și în stare să schimbe într'o măsură decisivă aspectul actual al economiei naționale. Totuși nu e mai puțin adevărat că aportul lor industrial în comparație cu vechiul regat e destul de apreciabil nu numai prin bogățiile naturale ce se pretează muncii industriale ori prin așezările statornice de prelucrare a acestor bogății, dar în largă măsură și prin cadrele tehnice și contigentul însemnat de lucrători industriali calificați.

Deci prima chestiune ce se pune în discuție este următoarea: realitatea economiei romînești, în cadrele noului stat național este ea o realitate exclusiv agricolă ori și industrială? Și dacă avem și o industrie națională, care sînt posibilitățile ei imediate, sorții de izbîndă în noua conjunctură postbelică și într'o Europă complect transformată?

Iată atîtea puncte care trebuesc lămurite și discutate cu obiectivitate, fără pasiune și mai ales fără amestecul acelui spirit de megalomanie națională care nu e în fond decît un succedaneu de romantism naiv și copilăresc, sursă de erori și prejudecăți.

Aspectul general al economiei naționale, cu tot aportul industrial al noilor teritorii, e departe de a fi schimbat cum cred unii.

Structura statului a rămas aproximativ același; un stat agricol cu o poporație covîrșitoare de țărani a căror principală ocupație a rămas tot munca cîmpului.

Realitatea noastră economică este și rămîne pentru multă vreme încă o realitate agrară. Nu e mai puțin adevărat că toate dorințele, toate aspirațiile clasei dirigințe romînești nu țintesc decît spre crearea cu ori cîte sacrificii a unei industrii naționale singură capabilă să fondeze statul romîn complect, avînd asigurată astfel atît independența economică cît și cea politică în domeniul internațional.

Dar crearea unei industrii naționale ne-ar aduce, spun alții, ceva și mai important încă și anume însăși civilizația occidentală cu toate cuceririle în ordinea tehnică și mecanică, integrînd astfel prin felul renovat al producției însăși națiunea romînă în ritmul și mișcarea marilor popoare apusene.

Care ar fi avantagiile pentru poporul nostru în urma unui asemenea fapt, nu e locul să ne întrebăm pentru moment, ci chestia care se pune în primul rînd e: cum un asemenea fapt e posibil și realizabil în actuala situație a Romîniei.

O primă constatare și dela care trebue să pornim cu necesitate e *vădita inferioritate* a însăși agriculturii romînești.

Inferioritate atît de vădită, încît producția agricolă a țării din anul trecut nu a reușit nici măcar să acopere nevoile de consumație normală a populației, silindu-ne a cumpăra din afară griu și făină pentru aproape trei sferturi de miliard de lei.

Faptul nu e nou în analele agriculturii noastre, pentrucă chiar în Romînia dinainte de războiu, cu o poporație orășănească mult mai redusă și cu o țărănime încadrată în sistemul de exploatare al marei proprietăți, singura producătoare de griu—articolul important al exportului național rezulta în largă măsură din pricina subalimentației poporației țărănești, a cărei mizerie fiziologică era una din caracteristicele vechiului nostru regim agrar.

Inferioritatea agriculturii noastre a fost pusă în legătură cu existența unui capitalism național care n'a reușit să evolueze dela forma comercială primitivă și parazitară, la acea superioară, fecundă și creatoare de valori cum e forma industrială.

Evoluția capitalismului comercial spre cel industrial ar determina cu alte cuvinte însăși evoluția agriculturii noastre și întregul ei progres.

E o teorie care nu numai că nu ni se pare pe deplin dovedită științificește, dar mai mult primejdioasă din punct de vedere pragmatistic.

Dacă e foarte adevărat că principiul interdependenței factorilor economici e o realitate indiscutabilă în procesul economic, nu e mai puțin adevărat că economistul nu se poate declara mulțumit numai cu o asemenea enunțare de principiu, ci va merge mai departe spre a desluși în vîrtejul complex al fenomenelor economice, care din ele e cauza sau cauzele și care anume efectul. Numai astfel *procedînd*, economistul va pune oarecare ordine în acest haos aparent care e viața economică, transformînd-o într'un cosmos inteligibil, logic, rațional. Urmînd astfel, economistul va putea stabili anumite norme de conduită economică, va organiza cu succes anumite sforțări, va reuși să degajeze într'un cuvînt planul după care trebue să se desfășoare activitatea organismului național.

O asemenea problemă extrem de complexă și dificilă se pune pentru economistul romîn. In momentul de față economia noastră națională se găsește la o răscruce de drumuri, solicitată în două direcții, stăpînită de două concepții, deopotrivă de legitime în aspirațiile lor, dar inegale în posibilitățile și utilitatea lor momentană.

Și tocmai aici intervine rolul economistului, care trebue să dea preeminență acelei concepții care e mai utilă și mai necesară pentru moment, concentrînd asupra realizării ei toate eforturile națiunii.

Se susține că inferioritatea agriculturii noastre și lipsa oricărui progres tehnic se datorește inferiorității capitalismului romînesc, exclusiv comercial; dar oare nu ar fi mai logic și mai adevărat inversarea termenilor? Nu cumva am avut și avem încă un capitalism primitiv pentrucă agricultura noastră e primitivă și inferioară?

Incontestabil, sînt două fapte ce se condiționează reciproc, dar la noi punctul de plecare nu e și nu poate fi forma capitalismului ci numai forma agriculturii, stadiul ei de dezvoltare economică, cu modul de repartiție a proprietății și formele de exploatare culturală.

Ori agricultura noastră, dat fiind regimul marii proprietăți, nu putea să fie decît inferioară și primitivă, pentrucă inventarul de muncă era peste 80 la sută un inventar țărănesc și pentrucă nici mijloacele de exploatație și nici tehnica avansată, apanagiul oricărui regim apusean de mare proprietate, nu existau la noi.

Regimul marii exploatații este responsabil în cea mai largă măsură de starea înapoiată, dacă nu chiar de regresul tehnic al agriculturii noastre, lucru recunoscut de altminteri de cei mai autorizați cunoscători ai chestiei agrare dela noi, d-nii Garofiid și Ionescu-Sișești, cel dintâiu fiind el insuși mare proprietar. Odată cu înfăptuirea reformei agrare, agricultura noastră se transformă, ea intră într'un proces de devenire, greu și penibil, la care va trebui să se adapteze întreaga economie națională, până ce cultura extensivă arhaică, antiștiințifică și antieconomică va face loc unei culturi intensive, mai științifice și mai economice.

In mintea multor economiști și mai ales agricultori romîni, persistă ideia că acest proces de devenire trebuia să fie prezidat încă pentru cîtăva vreme de regimul marei exploatații, uitînd că întîrzierea și compromiterea acestui proces, cași inferioritatea agriculturii noastre, se datoresc tocmai acestui regim nefast.

Marea proprietate care ar fi trebuit în mod normal să formeze și să furnizeze agriculturii, cadrele tehnice de care ea avea nevoe, contribuind de altfel spre propriul ei folos, la organizarea rațională și științifică a muncii țărănești, la introducerea mașinismului și tuturor metodelor luminate de cultură, nu și-a făcut datoria. Ea a dezertat dela datoria sa socială ne mai putînd justifica prin nici o utilitate proprie în procesul economic, existența drepturilor și privilegiilor sale.

Mulțumindu-se să perceapă doar un venit valorificat de munca altor categorii sociale, și irosit de cele mai multe ori în cheltueli somptuoase dincolo de granițele țării, marea proprietate se condamnă ea singură la o suprimare care nu a întîrziat să vină.

Țărănimea noastră eșită de subt tutela vitregă a marei proprietăți a încăput pe mîna neexperimentată a statului, care echilibrează bugetele și clădește excedente prin taxarea oblică și ascunsă numai a produselor agricole. Se poate ca lucrul acesta să se impună factorilor conducători, ca o necesitate inexorabilă și înclinăm să credem că însăși structura economiei naționale de astăzi ne obligă a lua de acolo de unde avem șanse să găsim ceva. Dar atunci să recunoaștem fățiș și sincer că singură agricultura e capabilă pentru moment să susțină prin sacrificiile sale, trebuințele statului romîn și atunci e logic, e natural și mai ales util ca toate preocupările aceluiași stat să se îndrepte cu preferință spre cei care-l susțin. Datoria economistului e categorică, el trebue să deslușească această chestie de preeminență, care e primordială pentru viața unui popor tînăr, în plină creștere și într'o perioadă de adînci prefaceri ca cea de astăzi.

Adouazi după împroprietărirea țăranilor, statul nostru trebuia să schițeze un vast program de economie agrară, a cărei realizare trebuia să devină o chestiune de ordin național. Pulverizarea marei proprietăți în milioane de loturi individuale, nu poate însemna nimic, dacă noii proprietari nu capătă mijloacele necesare de exploatare, dacă nu li se acordă credite ușoare și îndelungate, dacă statul nu protejează printr'o politică fiscală și vamală producția agricolă, dacă nu organizează mai ales un învățămînt agricol și profesional răspîndit în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, fără de care nu putem nădăjdui o ridicare a nivelului tehnic al agriculturii romînești,

Ori statul face de cîţiva ani încoace, o politică din ce în ce mai vitregă pentru agricultură şi ale cărei rezultate se adeveresc astăzi mai mult decît dezastruoase pentru întreaga economie naţională. In adevăr, Romînia Mică dinainte de războiu era capabilă să cultive aproape 2 milioane hectare de grîu dintr'un total de 6 684.000 hectare teren arabil şi să producă în medie 200—220.000 vagoane de grîu din care se exportau aproximativ 150.000 vagoane rămînînd 60.000 vagoane pentru consumul intern.

Astăzi, cu dublarea teritoriului, pentru a putea exporta acelaşi număr de vagoane, ne-ar trebui ca numărul hectarelor de grîu să fie de 4 milioane, dacă ţinem în seamă că şi consumul intern al grîului a crescut în proporţie de 1 la 3, după cum şi solul arabil al Romîniei a crescut dela 6.684.000 hectare la 14.591.000 hectare.

Ori Romînia e departe de a fi atins aceste cifre şi anul acesta ea s'a găsit în trista situaţie de a importa cantităţi însemnate de grîu spre a face sudura cu noua recoltă, care deşi destul de mediocră, aşteaptă încă cumpărători.

Cărui fapt se datoreşte această răsturnare a vechilor noastre aşezări economice?

In primul rînd ignoranţei şi rutinei ţărăneşti, insuficienţei de inventar agricol, lipsei de credit şi politicei descurajatoare a statului.

Creditul agricol nu există nici pentru ţărănime şi nici chiar pentru celelalte categorii de proprietari rurali. Lucrul s'a vădit cu prisosinţă cu ocazia raportului de bilanţ al Băncii Naţionale pe anul 1924, cînd institutul nostru de emisiune cuprins de vagi şi tardive remuşcări, a descoperit existenţa şi nevoile agriculturii romîneşti.

Toată solicitudinea institutelor noastre de credit s'a dirijat în anii de după războiu exclusiv către industrie, neglijînd cu desăvîrşire nevoile agriculturii.

Această neînţelegere a necesităţilor celor mai imediate ale agriculturii a fost agravată şi prin politica de comprimare a preţurilor interne şi de exagerata taxare a produselor exportabile.

Maximalizarea produselor agricole şi la nevoe chiar rechiziţia nu erau decît mijloace eftine spre a linişti oraşele înspăimîntate de scumpetea vieţii şi a face posibilă astfel viaţa funcţionărimii plătită cu salarii derizorii.

Taxarea produselor la export constitue la rîndul său mijlocul unic de a echilibra bugetul, şi de a face faţă sarcinilor zdrobitoare ale statului. Dar nu trebue să se uite că ambele aceste măsuri nu sînt în fond decît o deposedare ocultă şi indirectă a clasei agricultorilor de produsul integral al muncii lor.

Producţia agricolă lipsită prin urmare de sprijinul, şi de înţelegerea inteligentă a factorilor conducători, fu lovită în însăşi forţa ei de expansiune şi dezvoltare naturală, găsindu-se astăzi în cea mai grea criză, cu atît mai gravă cu cît ea se află într'un proces de creştere şi adaptare la o nouă formă de proprietate şi la noi metode de cultură.

Dacă la toate aceste greutăţi mai mult sau mai puţin justificabile, se adaugă şi perpetuarea vechiului sistem de erori, din care cea mai nefastă e soluţionarea chestiunii învăţămîntului profesional şi agricol, atunci ne dăm seama cît e de greu cel mai neînsemnat progres în agricultura ţării.

Romînia, o ţară agricolă prin excelenţă, cu o poporaţie de muncitori agricoli vădit inferioară reuşise să realizeze paradoxul straniu de a avea orice fel de învăţămînt, afară de cel agricol şi profesional.

De existenţa celor cîteva ferme aşa zise model, ori de ipoteticele şcoale de viticultură ori horticultură socotim că e mai prudent nici să mai pomenim.

O ţară de ţărani, muncitori de pămînt, care-şi permite luxul a tot felul de şcoale, mai mult sau mai puţin utile nu are încă căminurile de unde să pornească lumina profesională pentru masele de plugari. Infiinţarea nenumăratelor gimnazii şi licee, în cele mai obscure funduri de ţară, fără nici un personal pregătit şi fără acel minimum de ambianţă intelectuală necesară celui mai modest aşezămînt de cultură, o socotim ca o imensă greşală a epocii postbelice, dacă nu chiar un adevărat atentat la progresul tehnic al economiei naţionale.

Puzderia aceasta de şcoale secundare, nu reuşeşte în cel mai bun caz, să dea copiilor dela ţară ce le frecventează în majoritate, decît un simulacru de cultură, pregătind pentru mai tîrziu legiunile de semidocţi, şi de neisprăviţi, oameni fără nici o meserie bine definită, aspiranţi permanenţi la slujbe ipotetice, clientela mercenară a politicianismului demagogic şi pustietor.

La setea de cultură şi de lumină ce porneşte din lumea satelor noastre, la dorinţele lor spre mai bine s'a răspuns prin crearea fără formă şi criteriu a sutelor de gimnazii, care de fapt nu sînt decît o deviare a procesului de selecţiune ce trebue statornicit la fel pentru toţi—fie ei ţărani sau orăşeni, nu însă spre paguba celor mai evidente interese ale ţării.

In loc de a păşi la o consolidare a stărilor fundamentale din ţara aceasta, cum e agricultura, şi a încuraja prin opera de stat şi prin şcoală procesul de ameliorare tehnică fără de care economia unei ţări rămîne inferioară şi precară, noi mărim cu zel şi inconştienţă armata nepregătiţilor şi revoltaţilor de mîne. Şi aceasta cu sacrificii grele de bani şi de timp.

Niciodată poate, în decursul dezvoltării noastre de stat intrat în orbita civilizaţiei europene, nu s'a simţit mai mult lipsa caracterului de tehnicitate în toate domeniile vieţii noastre economice.

Inferioritatea noastră tehnică apare cu atît mai crudă cu cît structura noastră economică păşeşte dela faza agricolă pură spre una mai evoluată—industrială, şi în care lipsa aceasta de tehnicitate poate fi cauza unor adevărate dezastre.

Spre a ridica la un nivel superior de cultură şi bună stare pătura de jos a naţiunii, este absolut trebuincios să se sfîrşească cu sistemul actual.

Dacă voim ca să înceteze fenomenul dureros şi nedrept care dăinueşte atît în vechiul regat cît mai ales în noile provincii, de a găsi în personalul marilor instituţii industriale, pe Romînul de baştină muncind de cele mai multe ori ca simplu salahor şi incapabil de a urca pe scara erarhică spre posturi mai calificate, trebue să organizăm un învăţămînt profesional serios şi cît mai răspîndit.

Acelaşi lucru însă devine şi mai imperios în ordinea agricolă, singura activitate pe care subzistă însăşi viaţa statului naţional.

Caşi în procesul producţiei industriale, plugarul romîn trebue să devină un muncitor calificat şi să înceteze de a fi un simplu salahor. Un minimum de cunoştinţe tehnice profesionale devine marea problemă a agriculturii noastre şi poate chiar a civilizaţiei romîneşti,—

căci fecundarea ogorului romînesc se confundă cu interesele întregii națiuni. Deaceia problema unui învățămînt agricol, răspîndit fără parcimonie în tot largul țării, ne apare ca problema esențială pentru producția noastră agricolă și ca una din puținele pîrghii de ameliorare a vieții țărănești.

Totuși imediat după războiu, în momentul în care agricultura țării se găsea în cea mai crîncenă perioadă de dezorganizare și cînd avea nevoe de întreaga atențiune și solicitudine a statului, ca rămînînd singurul nostru mijloc de refacere repede și sigură, asistăm la un fenomen absolut neașteptat și funest. Asistăm timp de cîțiva ani la o adevarată precipitare spre industrie atît din partea statului cît și a particularilor, un adevărat „engouement" contagios și irezistibil ale cărui consecințe dezastruase le vom suporta încă multă vreme.

Toate creditele fură destinate creațiilor industriale, toate sforțările fură epuizate pentru industrie, toată atențiunea și tot interesul fură mobilizate exclusiv pentru ea.

Cauzele acestui fenomen de o covîrșitoare importanță pentru tînăra noastră economie națională sînt multiple și explicabile, dacă nu întotdeauna justificate.

E în primul rînd dorința legitimă și lăudabilă în sine de a realiza „*autarchia economică*", statul complect al lui *von Thünen*, care să ne dea o complectă libertate față de străinătate. Era în aceasta poate și o vagă ambiție imperialistă care-și făcea drum în sufletele noastre adouazi după un războiu victorios ce ne lărgise hotarele și ne înmulțise numărul.

A ne creia o independență complectă față de străinătatea de unde importăm produsele industriale, prin făurirea unei industrii proprii, capabilă să satisfacă toate trebuințele consumației interne, nu ar fi decît prima parte a programului, ce ar urma să se desăvîrșească prin expansiunea produselor romînești dincolo de granițele țării.

Și în vederea acestui scop de atins, ni se aduc argumente care deși nu sînt lipsite de valoare, totuși sînt departe de a fi suficiente și definitive.

Este incontestabil că Romînia posedă ca puține alte țări din lume o bună parte din elementele esențiale unei mari industrii.

Romînia posedă materii prime în cantități considerabile, un combustibil eftin și ușor de exploatat, și pe deasupra o minunată așezare geografică la gurile celui mai umblat fluviu al Europei, în pragul acestei lumi orientale cu popoare lipsite față de orice activitate industrială, deci debușeuri indicate pentru exportul produselor noastre. Deși toate acestea sînt perfect adevărate, totuși nu putem uita că numai existența de materii prime sau proximitatea debușeurilor nu pot asigura singure prosperitatea unei industrii naționale, care va avea de luptat chiar dela început cu concurența străină și nu numai afară de granițe ci chiar și în teritoriul țării.

E nevoe în afară de elementele enumerate mai sus de două lucruri primordiale, esențiale în materie de activitate industrială și fără de care totul s'ar reduce la o tristă aventură pentru întreaga economie a țării.

E nevoe mai întîiu de existența reală și nu presupusă a unui capital alimentat nu numai de izvoare străine ci de însuși spiritul de economie și prevedere al națiunii.

E nevoe apoi de acea categorie rară de spirite îndrăznețe, fecunde și pline de inițiativă, care prin geniul lor inventiv și creator fructifică capitalul adunat de parcimonia și prevederea maselor—

comandînd astfel întregul proces al producției. Această categorie rară, podoaba națiunilor avansate, sînt antreprenorii, marii căpitani de industrie, oamenii care subt decorul societății actuale, sînt forța ascunsă dar reală ce ghidează nu numai gesturile materiale ale indivizilor dar chiar și gîndurile lor.

Sufletul acestor oameni conține ceva care nu e numai apetitul cîștigului vulgar, și care-i îndeamnă să braveze riscuri formidabile luptînd până la exterminare.

Acest ceva este spiritul de întreprindere, este instinctul de creație, „*strania și divina manie a clăditorului, a inventatorului, a producătorului*", cum spune atît de frumos economistul Romier.

Ori în momentul acesta, economia romînească nu posedă încă un capital național, pentru motivul foarte simplu că nici o categorie socială, nici una din clasele națiunii nu economisește, nu pune deoparte. Capitalul necesar unei industrii începătoare trebue să fie considerabil și alimentat în mod continuu de economia măcar a unor anumite clase.

Singurul capital real din Romînia dinainte de războiu, era cel imobiliar, proprietatea rurală pulverizată astăzi milioanelor de plugari. Veniturile celor expropriați nu pot avea vechea lor semnificație economică. Și nu ar putea ori cîtă importanță li s'ar da, să alimenteze singure trebuințele din ce în ce mai considerabile ale unei industrii tinere. Țărănimea nu este nici ea capabilă să economisească și mai ales să plaseze eventualele economii în valori industriale, cum e cazul în marile țări apusene.

Cît despre burghezia romînească, clasă în plină formație, și formată din elemente atît de eterogene, fără un real suport economic, trăind de cele mai multe ori în marginea bugetului și în umbra protectoare a statului, va trebui încă multă vreme până să poată furniza capitalul trebuincios.

Astfel stînd lucrurile, nu vedem cum s'ar putea înfiripa o industrie națională capabilă fără aceste două elemente esențiale, capital național și antreprenori.— Că vor apărea cu vremea și unul și altul, nu ne îndoim dar atunci chestia care ne-am pune-o dela început, încotro trebue să îndreptăm pentru moment toate sforțările economiei naționale, spre industrie ori spre agricultură se rezolvă inclusiv în favoarea celei din urmă.

Și dacă este foarte adevărat, că națiunile nu pot lucra cu folos, că nu se pot realiza în ce au mai bun și mai înalt, decît în măsura în care-și fixează un ideal de atins, fie el de ordin politic ori economic; că nu-și pot valorifica forțele naturale de expansiune decît în măsura în care-și trasează cu hotărîre un program precis de îndeplinit, totuși nu e mai puțin adevărat că ambițiile exagerate, incompatibile cu circumstanțele prezente și cu virtualitățile momentane pot fi cauze de adevărate dezastre naționale.

Nu putem avea o industrie onorabilă, înainte de a avea o agricultură civilizată, pentru că la noi cași aiurea prosperitatea, posibilitatea celei dintîiu e comandată de cea din urmă. Cumințenia elementară, viitorul însuși al economiei romînești ne obligă să ne întoarcem înapoi spre ogoarele țării, la brazda binecuvîntată și fecundă de unde va răsări nu numai pînea de mîine, ci și capitalul cu care se vor înălța uzinele și furnalele viitorului.

George Strat

București, 20 | X 1925.

Cronica economică

Datoriile interaliate.—Aranjamentul dintre Belgia şi Statele-Unite

Războiul mondial odată terminat lăsă drept succesiune, soluţionarea a două mari chestiuni: a reparaţiilor şi a datoriilor interaliate.

Dacă la prima vedere aceste două chestiuni par complect independente, o cercetare riguroasă ne permite să observăm că nu sînt decît două aspecte ale aceleaşi chestii, a cărei origină e *războiul mondial*.

Conducerea şi executarea ostilităţilor reprezintă punctul culminant către solidarizarea şi cooperarea aliaţilor în întreprinderea comună dusă într'un scop comun: victoria dreptului.

Armistiţiul—deci înlăturarea pericolului războiului prin arme—reprezintă tendinţa către desolidarizare, şi cooperarea aliaţilor devine tot mai palidă. Amintirea doar a suferinţelor comune sau coincidenţa intereselor separate ale fiecărui aliat reunesc pe foştii combatanţi în apărarea drepturilor lor. Interesele diferite ale aliaţilor după structura economică specifică a fiecărui stat, dau naştere la tendinţe diferite, din conflictul cărora reiese tot mai clar slăbirea aliaţilor.

Insuşi denumirea de state „aliate şi asociate" întrebuinţată în tratatul din Versailles pe fundamentul căruia trebuia să se construiască întreaga organizare post-belică, ne arată caracterul de întreprindere comună dusă într'un scop comun ce o reprezintă războiul. Acordarea de împrumuturi între aliaţi în timpul războiului nu avea caracterul unui tribut pentru cauza statului împrumutat, ci pentru cauza comună tuturor aliaţilor: victoria finală, triumful ideii de drept.

Deaceia datoriile interaliate reprezintă parte din cheltuelile întreprinderii comune dusă într'un scop comun iar reparaţiile, lichidarea ce rezultă în urma acestei întreprinderi.

Lichidarea întreprinderii comune a aliaţilor îşi găsi principiile directoare în tratatul din Versailles. Caracterul neprecis şi prea general al acestor principii, manifesta reaua voinţă a Germanilor în executarea reparaţiilor, desolidarizarea tot mai accentuată a aliaţilor

precum şi „concesiunea idealismului în contact cu realitatea şi adaptarea principiilor de justiţie la desamăgitoarea injustiţie a lucrurilor", imprimă mari modificări în executarea principiilor tratatului din Versailles.

Odată însă cu terminarea întreprinderii comune (războiul) desolidarizarea aliaţilor începu prin încetarea cooperaţiei, şi ajutorului interaliat trebuia să i se substitue în aceste condiţii, recuperarea reparaţiilor. Desolidarizarea aliaţilor deveni cu timpul din ce în ce mai accentuată şi cu dînsa, ideia regulării cheltuelilor făcute pentru scopul comun al întreprinderii comune începu să încolţească. Economiştii şi financiari din cei mai distinşi ca d-nii Keynes şi Seligman încercară în zădar a arăta injustiţia recuperării datoriilor interaliate de către creditori; idealismul amăgitor şi sentimentul de echitate trebui să cedeze pasul în faţa realităţii exigenţii creditorului. Statele-Unite, marele creditor al războiului, refuza a se ralia tratatului din Versailles şi ideia anulării datoriilor interaliate pierdu orice speranţă de realizare.

Cele două aspecte ale succesiunii războiului, datoriile interaliate şi reparaţiile, erau scindate şi tratate cu totul independent. Datoriilor interaliate li se ridica caracterul lor de *datorii politice de războiu* şi erau considerate numai subt prizma rigidă juridică de obligaţii contractuale fără a fi privite şi subt aspectul echităţii şi deci fără a ţine sama de natura contractuală subt care se prezintă. Caracterul sinalagmatic ce trebuia să-l aibă lichidarea datoriilor interaliate cu lichidarea reparaţiilor fu contestat şi regularea datoriilor începu a fi cerută cu insistenţă.

* * *

Problema datoriilor interaliate—datorii ce constau în avansuri de material de războiu, aprovizionări şi avansuri în bani—clasează aliaţii în patru categorii: creditori ai tuturor aliaţilor (Statele-Unite); debitori către unul din aliaţi pentru sume inferioare creanţelor ce le au asupra altor aliaţi (Marea Britanie); debitori către unii din aliaţi ale căror sume sînt mult superioare creanţelor ce le au asupra altor aliaţi (Franţa, Italia); însfîrşit state debitoare fără creanţe cu titlul de datorii interaliate (Romînia, Yugo-Slavia, Grecia etc.. Belgia după cum vom vedea, se găseşte într'o situaţie specială). Statele-Unite reprezintă deci creditorul tuturor aliaţilor, Marea Britanie creditorul tuturor aliaţilor continentali.

Tradiţia şi situaţia financiară a Marei Britanii precum şi rolul său preponderant în economia financiară mondială, grăbi regularea datoriilor interaliate ale Angliei către Statele-Unite. In 1923, prin acordul încheiat între d-nii Baldwin şi Mellon, delegaţii guvernului Marei Britanii şi guvernului Statelor-Unite, se stabili rambursarea datoriei Angliei de 4.600 milioane dolari în 62 ani (1922—1984) cu un amortisment de ½ la sută şi cu o dobîndă de 3 la sută pe timp de 10 ani şi 3 ½ la sută pentru restul de 52 ani. Plăţile anuale ce trebuesc efectuate de guvernul Britanic variază între 23 milioane dolari (1923) şi 75 milioane (1984).

Guvernul Statelor-Unite începu în urmă a cere şi a insista pentru aranjarea datoriilor interaliate a celorlalţi debitori şi vara anului 1925 deschide perioada regulării acestor datorii către America.

* * *

Belgia e primul Stat care-şi trimete în această perioadă delegaţia sa la Washington pentru regularea datoriilor interaliate. D. Theunis fostul preşedinte al consiliului şi fostul ministru de finanţe al Belgiei, însoţit de distinşi experţi economişti şi financiari, ajunge la 18 August 1925 la încheerea unui acord cu guvernul Statelor-Unite pentru regularea datoriilor interaliate belgiene.

Situaţia specială creată Belgiei prin tratatul din Versailles ne impune în prealabil, cercetarea acestei situaţii

In partea a VIII a referitoare la „Reparaţii", tratatul din Versailles înscrie principiul rambursării din partea Germaniei, numai a pagubelor suferite de aliaţi (bunuri şi persoane) în timpul şi din cauza războiului, în care se cuprind indemnizaţiile subt titlul de pensii de războiu acordate de aliaţi. Tratatul din Versailles repudiază principiul rambursării cheltuelilor făcute pentru conducerea războiului cu excepţia Belgiei pentru care prevede—drept consecinţă a violării tratatului de neutralitate din 1839—rambursarea din partea Germaniei a tuturor sumelor pe care Belgia le-a împrumutat dela guvernele aliate şi asociate până la 11 Noembre 1918 (art. 232 al. 3). Tratatul din Versailles institue deci o delegaţie de plată, substituind Reichul în locul Belgiei pentru plata datoriilor de războiu belgiene.

O scrisoare a d-lor Wilson, Lloyd Georges şi Clemenceau din 16 Iunie 1919 confirmă această substituire a Reichului în locul Belgiei ca debitor către Statele-Unite, Anglia şi Franţa pentru plata datoriilor de războiu belgiene.

Statul de plată notificat Reichului de către Comisia de Reparaţii la 6 Mai 1921 care în urma conferinţei dela Londra, fixa quantumul datoriei Germaniei la 132 miliarde mărci aur în afara sumelor ce trebuiau restituite Belgiei subt titlul de rambursări al cheltuelilor de războiu.

In urma politicei de ruină urmată de guvernele Reichului cu scopul de a evit aplata reparaţiilor, guvernele aliate ajunseră la înţelegerea de a însărcina o comisie de experţi care să determine vărsămintele ce trebuesc efectuate pe baza capacităţii de plată a Germaniei. La 9 April 1924 comitetul experţilor depuse raportul său care fu aprobat de aliaţi prin conferinţa dela Londra din Iulie—August 1924 şi care raport deveni noul stat de plată al Reichului (Planul Dawes). In plăţile anuale astfel determinate de planul Dawes, pe baza capacităţii de plată, intra şi rambursarea datorită Belgiei pentru împrumuturile ce le contractase până la 11 Noembre 1918.

Deacela, de oarece prin acordul dela Spa din Iulie 1920, în cota de 8 la sută atribuită Belgiei nu era cuprinsă şi valoarea restituirii împrumuturilor ei până la armistiţiu, s'a stipulat prin art. 4 al acordului dela Paris din 14 Ianuar 1925 referitor la repartizarea anuităţilor determinate de planul Dawes, o prelevare de 5 la sută pentru achitarea datoriilor belgiene ce revin în sarcina Germaniei. Aceastǎ prelevare de 5 la sută asupra plăţilor anuale ale Reichului trebue făcută după efectuarea diverselor priorităţi semnalate în art. 4 (serviciul împrumutului german 1924, cheltuelile comisiunilor, armatelor de ocupaţie etc..). Cum creditorii Belgiei cu titlul de datorii interaliate sînt Franţa, Marea Britanie şi Statele-Unite, art. 4 al acordului dela Paris din 14 Ianuar 1925 stipulează că suma produsă prin prelevarea de 5 la sută mai sus menţionată, va fi astfel împărţită între cei 3 creditori ai Belgiei: 46 la sută pentru Franţa, 42 la sută pentru Marea Britanie şi 12 la sută Belgiei pentru datoria sa către Statele-Unite. Art. 4 stipulează primirea de către Belgia a acestei cote de 12 la sută rămînînd ca Belgia să facă la rîndul ei vărsămîntul direct către Trezoreria Statelor-Unite.

* * *

Delegaţia belgiană la Washington avea de rezolvit următoarele 3 chestii: a) distincţia între datoriile dinainte şi de după armistiţiu şi tratamentul particular al celor dintâiu, b) fixarea în capital a datoriei belgiene, c) aranjarea rambursării datoriei.

Datoria Belgiei către Statele-Unite se compune: din avansuri făcute de Tresoreria americană înainte de armistiţiu, deci datorie de războiu propriu zisă şi din avansuri făcute după 11 Noembre 1918.

Belgia contesta reclamarea din partea Statelor-Unite a datoriei de războiu propriu zisă, dat fiind scrisoarea Preşedintelui Wilson din 16 Iunie 1919 şi art. 232 al tratatului din Versailles. Din cauza refuzului însă a Statelor-Unite de a ratifica tratatul din Versailles, angajamentul Preşedintelui Wilson rămînea din punct de vedere strict juridic fără putere executorie, păstrîndu-şi însă valoarea din punct de vedere moral. Delegaţia belgiană invocă atunci faptul că Tresoreria Statelor-Unite a primit deja suma de 1.800.000 mărci aur dela guvernul belgian, drept partea ce-i revine până astăzi (12 la sută din prelevarea de 5 la sută asupra anuităţilor germane) conform acordului dela Paris din 14 Ianuar 1925. In consecinţă Statele-Unite nu puteau cere Belgiei sume superioare celor pe care dînsa le primeşte din vărsămintele Germaniei chiar dacă Statele-Unite nu ar face conexiunea problemei reparaţiilor cu acela a datoriilor interaliate.

In ceiace priveşte fixarea quantumului datoriei, trebue să observăm ca la datoria în capital trebuiau adăugate dobînzile la avansurile consimţite de Statele-Unite şi care nu fuseseră regulate decît până la 15 Mai 1919. Dela primele avansuri acordate, rămăsese stabilit că Belgia va plăti Statelor-Unite o dobîndă capitalizabilă şi echivalentă cu aceia pe care o poartă împrumuturile americane de războiu, dobîndă care prin urcări succesive se indica la încheierea armistiţiului la 5 la sută anual. Comisia trimisă la Washington trebuia să aranjeze chestia dobînzilor întîrziate, căutînd a cere reducerea lor la 3 ½ la sută.

Insfîrşit în ceiace priveşte regularea datoriilor, delegaţia belgiană dorea pe deoparte să obţină un moratoriu complect de unul sau doi ani până cînd se spera a fi terminată lichidarea pagubelor sale de războiu, iar pe de altă parte, reducerea dobînzilor la 2 la sută pentru viitor.

Guvernul Statelor-Unite cerea ca acordul dintre Anglia şi Statele-Unite din 1923 să servească de bază a regulării datoriilor, declarînd totuşi că va ţine samă de situaţia economică şi financiară a Belgiei.

Acordul încheiat la 18 August între Statele Unite şi Belgia ne arată drumul parcurs între cele două teze.

* * *

In ceiace priveşte *rambursarea* datoriilor, acordul dela Washington nu admite nici o distincţie. Atît datoria dinainte de armistiţiu cît şi aceia de după 11 Noembre 1918 sînt rambursabile în 62 ani. Totuşi

ținînd samă de angajamentele fostului Președinte Wilson, guvernul Statelor-Unite a înțeles a renunța la dobînzile trecute și cele viitoare în ceiace privește datoria dinainte de armistițiu. Delegația belgiană a oferit o dobîndă de 1 la sută pentru această datorie, dar guvernul american a preferat renunțarea la dobînzi motivată de situația excepțională a Belgiei decît o reducere din datorie, reducere de care și ceilalți debitori ar fi încercat să se prevaleze.

In ceiace privește datoria comercială a Belgiei, guvernul Statelor-Unite a consimțit a fi capitalizate cu o dobîndă de 3 la sută dela 1922—1925, adică pe timp numai de 3 ani în loc de 6 ani.

In aceste condiții, quantumul datoriei a fost astfel fixat:

Datoria de războiu (avansuri anterioare armistițiului)	171.800.000 dolari
Datoria comercială (după armistițiu) 175.430.808 dolari la care se adaugă 27.531.609 valoarea mărfurilor luate din stocurile americane precum și 2.284.151 dolari valoarea cărnii congelate. Deci:	205.249.570 „
Dobînzi asupra datoriei de după armistițiu până la 15 Iunie 1925	40.750.430 „
Total:	417.800.000 „

Această datorie fixată la 417.800.000 dolari la 15 Iunie 1925 e rambursabilă conform acordului dela Washington în 62 ani.

Datoria de războiu nu poartă nici o dobîndă nu numai pentru trecut dar chiar pentru viitor, astfel că ținînd samă de valoarea actuală a anuităților calculate cu 5 la sută, datoria de războiu de 171.800 000 dolari reprezintă 48 milioane dolari, deci o reducere de 123.800.000 dolari. Anuitățile pentru această datorie de războiu sînt crescînde și variază dela 500.000 dolari (primul an) până la 2.900.000 (62-lea an).

Datoria comercială poartă în afară de amortismentul de ½ la sută anual, anuități mici pentru primii 10 ani și care se ridică la 3.50 la sută pentru restul de 52 ani. Anuitatea plus dobînda acestei datorii comerciale de 246 milioane dolari, variază între 3.340.000 dolari (sau 1.35 la sută pentru primul an) și 9.772.500 (62-lea an).

In rezumat, plățile pe care le va face Belgia conform acordului dela Washington vor fi astfel repartizate: (în dolari)

Anii	Anuitatea datoriei de războiu	Anuitatea și dobînda datoriei comerciale	Plata anuală a întregii datorii
1	500.000	3.340.000	3.840.000
2	900.000	3 200.000	4.100.000
3	1.250.000	3.450.000	4.700.000
4	1.750.000	3 700.000	4.450.000
5	2.250.000	3.950.000	6.200.000
6	2 750.000	4.550.000	7.300.000
7	2.900 000	5.050.000	7.950.000
8	2.900.000	5.550.000	8.450.000
9	2 900.000	6.150.000	9.050.000
10	2.900.000	6.650.000	9.550.000
11	2.900.000	9.772.500	12.672.500
12	2.900.000	9.772.500	12.672.500
. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
62	2.900.000	9.772.500	12.672.500

Conform acordului de la Washington, Belgia e direct răspunzătoare către Statele-Unite pentru plata anuităților prevăzute, fără ca guvernul belgian să poată face substituirea Germaniei, deci fără conexiune—conform spiritului tratatului din Versailles—între plata anuităților și recuperările asupra vărsămintelor Reichului. O lege americană se opune în mod formal la un astfel de aranjament.

Totuși ținînd samă de cursul mediu actual al francului belgian în raport cu dolarul (22 franci=1 dolar) și cu marca aur (5.25 franci =1 marcă aur) și în ipoteza executării integrale a planului Dawes, anuitatea *datoriei de războiu* și vărsămintele germane pentru rambursarea datoriilor Belgiei către Statele-Unite se cifrează în franci belgieni la următoarele sumi:

Anii	Anuitatea de războiu	Vărsămintele germane pentru rambursarea datoriilor americane
1925	11.000.000	22.680.000
1930	60.500.000	70.560.000
1935	63.800.000	78.750.000
19 0	63.80 .000	87.570.000
19 5	63.80 .000	97.650.000
1950	63.800.000	107.730.0 0
1955	63.800.000	115.290.000
1960	63.800. 00	123.48 .000
1965 - 1987	63.8 0.000	129.780.000

Observăm deci că plata datoriei Belgiei către Statele-Unite, va fi acoperită prin recuperările asupra vărsămintelor Germaniei.

In ceiace privește comparația între dobînda admisă pentru regularea datoriilor belgiene și acea stipulată pentru aranjarea datoriilor Marei Britanii, observăm că dobînzile întîrziate au fost capitalizate cu 4 ¼ la sută pentru Anglia și 3 la sută pentru Belgia. In ceiace privește dobînzile viitoare, Anglia plătește 3 la sută în primii 10 ani și 3.50 la sută pentru restul de 52 ani pe cînd Belgia a fost avantajată, impunîndu-i-se o dobîndă mai mică pe timp de 10 ani și apoi de 3.50 la sută pentru 52 ani caşi Marei Britanii.

Cercetînd mai de aproape plățile Belgiei către Statele-Unite, observăm că ele se măresc simțitor de-abia după 10 ani, ceiace corespunde tocmai cu perioada degajării sumelor afectate astăzi în budget pentru plata datoriilor externe consolidate.

In adevăr, se vor stinge prin amortizare următoarele împrumuturi:

In 1937 împrumutul pentru rambursarea cheltuelilor internatelor militare belgiene în Holanda.

In 1939	împrumutul de	12	milioane	Livr. st.	5 %	din	1924
„ 1941	„ „	30	„	dolari	8 %	„	1921
„ 1943	„ „	400	„	Fr. fr.	6 ½ %	„	1923
„ 1945	„ „	50	„	dolari	7 ½ %	„	1920
„ 1949	„ „	30	„	„	6 ½ %	„	1924
„ 1955	„ „	100	„	„	6 % și 7 %	„	1925

Ţinînd samă pe de o parte de plăţile pe care Belgia trebuia să le facă pentru achitarea acestor împrumuturi consolidate, iar pe de altă parte de plăţile către Statele-Unite subt titlul de datorii interaliate, anuitatea generală va fi următoarea: *(în mii de franci belgieni)*

Anii	Anuitatea conform acordului dela Washington	Anuitatea pentru datoriile externe consolidate	Total	Vărsămintele germane pentru rambursarea datoriei belgiene	Total general. Anuităţile pe care Belgia va trebui să le plătească după deducerea vărsămintelor germane
1925	84.800	521.000	605.480	22.680	582.800
1930	160.600	565.0/0	725.600	70.560	655.040
1935	278.795	517.000	795.795	78.750	717.045
1940	278.795	354.000	632.795	87.570	545.225
1945	278.795	235.000	513.795	97.650	416.145
1950	278.795	139.000	417.795	107.730	310.065
1955	278.795	45.000	323.795	115.290	208.505

Socotind numai anuitatea datoriei interaliate (datoria de războiu şi datoria comercială) a Belgiei faţă de Statele-Unite, plata efectivă a acestor anuităţi după deducerea vărsămintelor germane subt titlul de rambursare a datoriilor Belgiei către America, precum şi după deducerea dobînzii preţurilor de achiziţie a stocurilor americane, anuitatea efectivă de plată către Statele-Unite se poate astfel determina pentru 1925: (în franci belgieni)

a) Anuitatea datoriei dinainte de armistiţiu	11. 00.000	
b) " " după "	73.480.000	84.480.000
Din această sumă trebuesc scăzute		
a) Vărsămintele Germaniei pentru rambursarea datoriei Belgiei către America	22.680.000	
b) Dobînda asupra preţurilor de achiziţie a stocurilor americane	30./00.000	52.680.000
Total		31.800.000

Calculînd după aceleaşi norme şi pentru anii următori, Belgia va trebui să plătească din propriele-i resurse:

1925	31.800.000	franci belgieni
1926	29.960.000	" "
1927	45.680.000	" "
1928	45.17 .000	" "
1929	37.730.000	" "

D. Jansen, ministrul de finanţe al Belgiei, găseşte că aceste plăţi nu sînt ameninţătoare dacă se ţine samă pe de o parte de totalul budgetului ordinar care se cifrează la 4.530 milioane, iar pe de altă parte de cota Belgiei în rendementul planului Dawes (4 ½ la sută asupra reparaţiilor, în afară de rambursarea datoriei către America) şi care se ridică la aproximativ:*

* Pe cursul de astăzi de 1 Marcă aur = 5.25 franci belgieni.

562	milioane franci belgieni în	1930
629	" " " "	1935
701	" " " "	1940
775	" " " "	1945
859	" " " "	1950
922	" " " "	1955

Ministerul de Finanţe al Belgiei spera că graţie anuităţilor mici ce se plătesc către Statele-Unite în primii ani, precum şi graţie consolidării financiare, valoarea francului belgian în străinătate se va putea ridica astfel că sarcina achitării datoriilor se va putea uşura fără a fi nevoe de o nouă sporire a impozitelor pentru executarea aranjamentului dela Washington. Parte din presa belgiană pare a nu împărtăşi cu totul optimismul oficialităţii, semnalînd pe de o parte faptul că vărsămintele Germaniei după planul Dawes nu vor fi decît probabil pentru o perioadă de 40 ani, pe cînd anuităţile către Statele-Unite sînt eşelonate pe 62 ani, iar pe de altă parte faptul că Belgia va avea nevoe de noi împrumuturi.

Opinia publică belgiană pare preocupată de asemeni şi de chestia transfertului plăţilor conform acordului dela Washington. În adevăr, trebue făcută diferenţierea între capacitatea de plată a unei ţări, adică posibilitatea de a afecta anumite sume, şi posibilitatea de a transfera aceste sume în străinătate. Nu trebue uitat că efectuarea unei plăţi dintr'o ţară în alta trebue să fie făcută astfel ca să nu influenţeze echilibrul budgetar şi valoarea monedei naţionale. Neţinînd samă de această posibilitate de a transfera,—posibilitate care formează cheia de boltă a oricărei mari plăţi în străinătate—se zdruncină însuşi capacitatea de plată a ţării şi executarea angajamentelor devine forţamente imposibilă.

Fără a intra în analiza diferenţierii capacităţii de plată şi a posibilităţii de plată precum şi a factorilor ce intervin şi fără a cerceta elementele balanţei de conturi, ne vom mărgini să observăm că balanţa comercială—ce poate fi mult mai uşor stabilită—ne arată pentru anul 1924 în raporturile dintre Belgia şi Statele-Unite un deficit de 50 milioane dolari după statisticele americane şi de 865 milioane franci după statisticele belgiene. În totalul importului Statelor-Unite, exportaţiile belgiene reprezintă 1.8 la sută, pe cînd în totalul importaţiilor Belgiei, exportaţiile Statelor-Unite se cifrează la 11.1 la sută.

Aceste cifre ne pot da o imagine rapidă, şi evident incompletă, asupra dificultăţilor ce ar reprezenta pentru valuta Belgiei, plăţile în dolari conform acordului dela Washington. Nu trebue uitat a adăuga că exportaţiile de materii prime ale Belgiei în Statele-Unite nu ar putea consta decît în minereuri de zinc.

În această situaţie se înţelege că au putut circula diverse soluţii ca acea a reinvestirii în Belgia, a sumelor ce va recupera Statele-Unite, sau punerea în valoare a Congoului cu ajutorul capitalului american sau însfîrşit primirea de către Statele-Unite a mărfurilor pe care Belgia le-ar primi conform planului Dawes. Toate aceste soluţii prezintă sau mari dezavantagii sau se izbesc de refuzul categoric al Statelor-Unite, cum ar fi de exemplu reexportarea mărfurilor provenite în urma executării reparaţiilor.

S'a preconizat iarăşi soluţia ca Belgia să ceară Comitetului de transfert instituit prin planul Dawes, plata în monedă efectivă din recuperările Germaniei, cel puţin pentru partea pe care Belgia o are de

plătit către Statele-Unite. Această soluție ar crea o nouă prioritate în favoarea Belgiei de care ar cere să beneficieze și celelalte state creditoare ale Belgiei subt titlul de datorii interaliate: Franța și Marea Britanie.

Din cele de mai sus se poate observa că această problemă a transfertului, care în mod voluntar sau involuntar a fost înlăturată până la alcătuirea planului Dawes, rămîne întreagă în toată complexitatea ei și cu toate dificultățile ei, pentru plățile Belgiei către Statele-Unite.

In rezumat se poate observa că intenția Trezoreriei Statelor-Unite e de a aranja plata datoriilor interaliate după aceleași norme stabilite ca și pentru Marea Britanie în 1923: nici o reducere a datoriei, eșelonare de plăți pe 62 ani, amortisment ½ la sută dobînda 3 la sută pentru primii 10 ani și 3.50 la sută pentru rest, plata anuităților în moneda efectivă, responsabilitate directă a debitorului fără posibilitatea de a face delegație de plata asupra vărsămintelor datorite de Germania.

După discuțiile dintre d. Caillaux ministru de finanțe al Franței și d. Churchill cancelarul echiquerului Marei Britanii, ce au loc la Londra, comisiunea franceză avînd ca președinte pe d. Caillaux va pleca la Washington spre a încerca regularea datoriilor Franței. Comisiuni trimise de guvernul italian, ceho-slovac și romîn și-au anunțat intenția de a începe discuțiile cu comisiunea Statelor-Unite pentru regularea datoriilor lor.

Dat fiind pe de o parte situația economică și financiară a unora dintre debitori care nu se bucură de avantajele Belgiei, iar pe de altă parte intransigența Trezoreriei Statelor-Unite, discuțiile dintre debitori și creditor vor fi din cele mai laborioase

Septembre, 1925 **Savel Rădulescu**

Cronica teatrală

— IAȘI —

Andromaca.—Georges Dandin.—Regele hotelurilor.—După ce iubim.—Natașa.—Smochine de Sicilia.—Macbeth.—Gelozia

Atmosfera psihică, pe care a lăsat-o în urma lui războiul, nu e desigur prielnică adevăratei arte. Trăim în vremea revistelor picante, a filmelor senzaționale, a pieselor spectaculoase.

Un public care, stăpînit de nesiguranța zilei de mîni și de aspra luptă a existenței, cînd are timp, nu caută decît să juisseze sau să-și destindă nervii, avid de senzații tari sau de distracții inferioare și frivole. Clipele de reculegere pură și calmă, în care o undă din eternul mister ne-a înfiorat altădată simțirea, sînt azi aproape imposibile și amintirea lor trăește doar în noi, asemeni unor scumpe relicve de odinioară. In asemenea condiții, ar fi nedrept și absurd să cerem prea mult teatrului nostru.

Repertorul pe anul acesta e alcătuit din cîteva producții autohtone originale, alese probabil, fiindcă au avut succes în Capitală, din două a unor autori ieșeni, despre care vom vorbi la timp, din cîteva piese clasice și din o majoritate covîrșitoare de fabricații ale teatrului francez, care fac rețeta scenelor parisiene de a doua și a treia mînă.

Firmele Méré, Kistemaekers, Duvernois au întîlitatea față de Bataille și chiar de fecunzii și spiritualii Flers-Caillavet. Nimic din Romains sau Vildrac.

Nimic din Ibsen, care pare a fi cu totul uitat, din Strindberg, din teatrul german dinaintea (Hauptmann, Sudermann, etc.) sau din urma războiului.

Rușii sînt reprezentați doar prin „Invierea" lui Tolstoi și „Gelozia" lui Artzibaseff.

Nimic din operele profunde sau îndrăznețe ale unui Cehov, Shaw sau Pirandello, marii renovatori dramatici ai timpului.

Ca să fim drepți, trebue să recunoaștem că în această privință direcția n'a procedat poate rău. Ele nu ar fi fost probabil bine înțelese și nici gustate și printre artiștii locali, cu două sau trei excepții, ar fi găsit cu greu interpreți.

Căci pentru repertorul actual chiar, forțele dramatice de care dispune teatrul ieșan sînt insuficiente și mai cu samă rău utilizate.

Fără îndoială, publicul care-și poate permite luxul de a-l frecventa, e restrîns. O piesă poate fi rareori reprezentată mai mult de patru sau cinci ori pe stagiune. In aceste condiții actorii, puțini la număr, sînt în mod fatal încărcați cu prea multe roluri. De bine de rău, ei le învață mecanic, unii deprinși să compteze și pe prețiosul ajutor al soufleurului.

In ce privește interpretarea, ea e lăsată de obiceiu în voia inspirației personale sau a instinctului, care, la întîmplare, nimerește poate uneori, nu însă întotdeauna.

Dar chiar atunci cînd unii actori au studiat cu conștiinciozitate, cu pătrundere și inteligență rolul și au prins senzul adevărat al piesei, reprezentarea pierde în cele mai multe cazuri din expresie, din cauza lipsei aproape totale de unitate a ansamblului.

Acordul de mișcări, gesturi, fizionomii, voci și tăceri, legătura tainică și totuși vizibilă, sensibilitatea reciprocă și misterioasa corespondență a raporturilor, emanînd dintr'o cugetare unică care concepe, conduce și armonizează totalitatea spectacolului scenic, iată ceva care aproape nu mai există la teatrul național din Iași, și acest ceva, nu poate fi din nefericire înlocuit prin dibăcia sau spiritul de invenție al regisorului.

Preocuparea excesivă a montării, decorurilor și accesoriilor, cultul pînzei, al cartonului zugrăvit, a jocurilor de lumină și a mașinăriei, în dauna interpretării, au dimpotrivă în ele ceva artificial, grosolan și barbar, iar urmările lor pentru arta dramatică pot deveni dezastroase.

Stagiunea s'a deschis cu Thebaida d-lui Eftimiu. E de prisos să insist asupra unui teatru, în jurul căruia s'a discutat atît în ultimul timp. Violența criticelor îndreptate împotriva lui, nu par a fi scăzut succesul material al autorului pe scena bucureșteană. Și ei nu rivnește poate decît la acesta. E semnificativ însă că deși puțin pretențios în deobște, publicul de toate nuanțele din Iași și chiar galeria au primit cu răceală această îndrăzneață trivializare a clasicismului antic, parodiat într'o spectaculoasă și țipătoare melodramă de bilciu.

Antigonă cu gesturi studiate și nobilă prestanță, d-na Agepsina Macri a declamat cu o voce uneori stridentă, versuri mai banale decît proza unui ziar cotidian.

Neantul pretinsei tragedii a d-lui Eftimiu a reeșit cu mai multă tărie, cînd s'a reprezentat—ceva mai tîrziu—Andromaca, în conștiincioasa și pe alocuri, frumoasa traducere a d-lui Nanu.

O sală de palat și cîteva coloane alcătuesc aici tot decorul, dar pasiunile care agită viața interioară a Hermionei, a lui Orest sau a Andromacei sînt masive blocuri rupte din eternul omenesc. Iar versurile delicate, armonioase, vibrante ale tragediei raciniene de sobră dar subtilă construcție nu bat în zadar la porțile sufletului...

Cu toate înclinațiile ei și temperamentul mai potrivit pentru drama modernă, d-ra Sorana Țopa a fost o pasionată Hermionă, oscilînd între adorație și ură, cu atitudini însă stilizate de plastica antică. Felul său de a pronunța versurile, cu accentuarea elementului muzical, arată de asemeni că la Paris a studiat, nu fără folos, maniera celor mai distinși interpreți ai repertorului clasic.

In rolul dificil al lui Orest, în care Jules Lemaître vedea prototipul anticipat al eroului fatal, popularizat mai tîrziu de teatrul romantic, d. Ghițescu s'a distins printr'o reală stăpînire a gradației, dicțiune sonoră, gesturi alese.

După Racine, Molière. Georges Dandin nu e decît o farsă, confecționată cu mare viteză de neobositul Poquelin, pentru a distra capriciile regelui Soare. Situații de fabliau și trucuri împrumutate comediei italiene copilărești, naive, brutale. Surprize, curse, piciieli, bastonade. O atmosferă de feroce jovialitate, în care străbate uneori ceva din verva diabolică a marelui comic.

Detalii cunoscute din viața clasică a lui Molière, ecoul lor în cîteva din piesele maestrului, patru versuri celebre ale lui Musset au făcut pe mulți să vadă în pățania încornoratului Dandin o notă personală sau numai aspectul ei sombru. E evident însă, că nu la durerea soțului înșelat s'a gîndit Molière, ci la țăranul înstărit și vanitos, care plătește cam scump dorința de a se numi „De la Dandinière" și de a se încuscri cu nobilii Sottenville. „Tu l'as voulu, Georges Dandin".

In acest senz a fost interpretat Dandin și de d. Vernescu, acest artist cu vaste resurse, înzestrat cu un simț deosebit al nuanțelor și cu o minunată naturaleță. Ceilalți nu au știut să evite exagerarea. Unele costume erau din secolul al XVIII.

Nu face să ne oprim prea mult asupra unor piese ca „Regele hotelurilor" de Kistemaekers sau „Après l'amour" de Wolf Duvernois.

In cea dintîiu, abilă dar plată înscenare de fapte diverse și de situații comice de un gust îndoelnic, e vorba de aventurile și succesele amoroase ale portarului unui mare hotel florentin.

Mai facem cunoștință cu o văduvă milionară, care se amorezează de portar, cu un fals conte spaniol, cu amanta acestuia și cu un craiu tomnatic. D. Gheorghiu a fost ca totdeauna de o vervă exuberantă, fără a învinge însă irezistibila lui înclinație spre șarjă și bufonerie.

In rolul craiului, d. Miron Popovici a reușit să aibă o notă personală și justă.

„Après l'amour" e o înjghebare melodramatică, în care nu lipsește însă cu totul umorul; nici spiritul de observație. Savantul istoric François Mèsaule e nefericit în căsătorie. Soția îl înșală cu un amant, care o părăsește. El află și tace, consolîndu-se în brațele unei tinere vînzătoare. Printr'o bizară coincidență, amîndouă femeile nasc cam în aceiași vreme. Substituire de copii. Cînd aceștia devin mari, și amantul reapare, explicație între soți. Iertarea reciprocă. Toată lumea e mulțumită. Părinții se sacrifică pentru copii și astfel se asigură viitorul familiei franceze!

D. Ghițescu a jucat cu pătrundere și inteligență rolul istoricului.

„Natacha" sau „Le Vertige", face parte din categoria numeroaselor și ieftenelor producții inspirate de actualitate. Autorul, Méré e un discipol al lui Bernstein care, dacă nu are abilitatea acestuia, reușește totuși să intereseze cîteva clipe, și mai ales să fie violent și brutal.

Piesa încearcă să redea unele aspecte din viața emigraților ruși din Paris. Generalul conte Mihailov e o brută care-și tiranî-

zează soţia, iar aceasta, exemplar tipic de femee slavă, se aruncă cu frenezie în braţele unui tînăr aristocrat francez, a cărui figură îi aminteşte pe acela a iubitului ei din Rusia, ucis odinioară de general. La un supeu, generalul face cunoştinţă cu Chasal şi izbit de asămănarea lui cu mortul, după ce se îmbată, izbucneşte într'o teribilă scenă de gelozie. Părăseşte apoi în grabă Parisul, tîrîndu-şi soţia la Nisa. Dar minat de iubire, Chasal i-a urmărit, voind să apere pe Nataşa de brutalitatea soţului. Surprins în camera ei de Mihailov, un duel cu pistolul şi fără martori, are loc între soţ şi amant. Mihailov cade. Nataşa se îngrijise ca pistolul lui să nu fie încărcat. Amanţii reuşesc să fugă. Trucurile uzate, situaţiile convenţionale sau false după cum e uşor de văzut, abundă. D. Radu Demetrescu a interpretat cu multă vigoare rolul generalului moscovit.

Cu cît mai presus de aceste fabricaţii efemere e piesa într'un act a lui Pirandello „Smochine de Sicilia" deşi ea nu are nimic din expresionismul metafizic, nici din ironia profundă şi tulburătoare a capodoperelor cunoscute ale maestrului.

Un mic proprietar sicilian, impresionat de vocea frumoasă a unei fete din satul lui, o ajută cu bani să înveţe la conservator şi să ajungă mai departe. Fata devine o cîntăreaţă celebră, anturată şi sărbătorită. Cînd după cîţiva ani, el o vizitează şi o revede într'un mediu de strălucire şi fast, simte că ea nu mai e fiinţa de odinioară, că are înaintea lui o alta... şi pleacă îndurerat, lăsînd doar bătrînei mame a artistei şi numai ei, care păstrase nostalgia satului, un coş de smochine...

Dar realismul psihologic, atît de fin al piesei, poezia şi umorul de care e străbătută, scenele de emoţie intensă şi mută, pentru a-şi produce întreg efectul aveau din nefericire nevoe, de alţi interpreţi.

E desigur binevenită, deşi poate cam temerară, reprezentarea dramelor shakespeariene pe scena teatrului nostru. Înaintea unei piese ca Macbeth am fi preferat însă alta.

Între capodoperele lui Shakespeare, ea e desigur una din cele mai spectaculoase dar pentru unii, tocmai din cauza aceasta şi din cele mai dificile de suportat.

Vrăjitoare, fantome, trăsnete şi alte perturbări atmosferice, elemente misterioase şi supranaturale, alternînd cu bătălii, ospeţe, ceremonii într'o atmosferă însîngerată, atîtea lucruri care ne fac să ne aducem aminte de „barbarul beat" al lui Voltaire sau de unele aprecieri puţin binevoitoare ale lui Tolstoi.

Pentru cine caută să privească însă dincolo de această indigestă, maşinerie teatrală, straniu produs al unei alte epoci, Macbeth rămîne totuşi superba tragedie a ambiţiei omeneşti şi a destinului implacabil, opera vizionarului fără seamăn, care dezvălue cu o luciditate pe care n'a atins-o nimeni scorpionii infernali ce se agită vremelnic în fiecare din noi, în subteranele nocturne ale sufletului.

Din clipa în care thanul de Glamis a întîlnit vrăjitoarele, el e posedat de o singură idee. Şi după ce demonica lui soţie îi înarmează braţul cu pumnalul, care străpunge pe Duncan, el înaintează mereu ca un halucinat într'o bae de sînge. Cum spune aşa de frumos Taine: „Fatalul cerc de aur fascinează ochii lui ca un juvaer magic şi minat de un instinct orb, el face să cadă capetele pe care le zăreşte între coroană şi dînsul".

Prin chinurile grozave ale conştiinţei, spazmul sufletesc şi sinistrele viziuni care-l terorizează, sîngerosul tiran deşteaptă totuşi compătimirea.

Ce accent profund uman în pasajul în care invoacă „somnul ce deleagă firul încurcat al grijei, mormînt al fiecărei zile, bae a muncii îndurerate, balsam al sufletelor rănite" sau în splendida imagine „viaţa nu e decît o umbră călătoare, un biet actor care se zbate şi se agită o oră pe scenă pentru a dispărea fără de urmă, o poveste fără şir, spusă de un imbecil, cu zgomot şi furie".

D. Ghiţescu a avut momente fericite, jocul concentrat şi sobru, totuşi uneori neîndemînatic şi cam prea uniform în rolul covîrşitor al lui Macbeth. D-ra Ţopa a fost o lady Macbeth virilă şi dominătoare, fără a înceta cu totul să fie felină în primele acte, cu resorturile adînci ale sufletului sfărîmate, la urmă. În Macduff, d. Sandu Teleajen a reuşit să fie emoţionant, în scena în care i se anunţă moartea copiilor.

Vrăjitoarele suficient de groteşti, cu vocea lor ţipătoare şi afectată. Montarea îngrijită. Unele lipsuri totuşi uimitoare sau dacă voiţi, hazlii. Acelaşi actor, foarte înalt şi cu o voce cavernoasă a jucat pe Banco şi apoi în actul final pe bătrînul Siward. Spectatorii erau nelămuriţi şi un vecin mi-a şoptit încet la ureche: a înviat Banco?

*

Cu „Gelozia" lui Artzibaşef, excelent tradusă de colaboratorul nostru M. Sevastos, iată-ne în sfîrşit în faţa unei drame moderne serioase, adevărate, impresionante.

Autorul renumit al lui Sanin, nu e poate un dramaturg atît de abil, ca alţii de pe scenele Apusului, dar e desigur un animator, care reuşeşte să dea viaţă figurilor create, un psiholog pătrunzător şi fin. Şi dacă atmosfera piesei e specific slavă, interesul pe care îl deşteaptă are, fără îndoială, un motiv mai profund.

Scriitorul Andrei Sergheevici e frămîntat de gelozie. Frivolitatea unei soţii, pe care o iubeşte cu pasiune, neliniştește pe acest om serios şi atitudinea ei îl face tot mai bănuitor. Elena îşi iubeşte şi dînsa soţul şi în conştiinţa ei nu se simte capabilă să-l înşele. Dar e o femee, înainte de toate, cochetă şi care, conştientă de farmecul erotic ce radiază, nu poate rezista ispitei de a-şi măsura puterea. Un doctor bătrîn, un adolescent, un ofiţer şi un duce caucazian sînt în acelaşi timp atraşi în magicele ei mreje. Dar în acest sport provocător şi primejdios, pe care-l practică cu o crudă şi calculată plăcere, ea se opreşte brusc, în clipa cînd elanul partenerului devine insistent sau riscant. Dacă manejul felin şi senzual ca şi refuzul ei, în faţa dorinţelor aţîţate, detrachează nervii slabi ai adolescentului şi îi otrăvesc sufletul, ducele caucazian, fire primitivă şi brutală, înnebunit, vrea s'o cucerească cu forţa, în propria ei locuinţă. Elena rezistă, strigă valetul. Dar Andrei Sergheevici soseşte asupra faptului. După ce ducele e aruncat pe scări de valet şi soţii rămîn singuri, Elena încearcă să se justifice în faţa lui Andrei, ale cărui bănueli, alimentate şi de un prieten misoghin, par acum confirmate. El, care o iubeşte, ar vrea s'o creadă, dar scena văzută, nu o poate uita. Obsedantă, ea îl urmăreşte şi îl tortureazǎ iar explicările în care se încurcă Elena, au darul de a-l înnebuni mai mult. Şi cînd dînsa, exasperată de neputinţa de a-l convinge, devine agresivă şi violentă, Andrei o loveşte şi o zugrumă.

Piesa ar fi putut sfîrşi poate, altfel. Căci adevărul psihologic pe care-l cuprinde e doar acela, că sufletele celor doi soţi, care se iubesc încă au devenit totuşi printr'o aspră fatalitate împotriva dorinţei şi a voinţei lor, incomunicabile. Tainica şi invizibila punte care le lega, s'a rupt, pentru totdeauna.

Deşi actul întâiu cuprinde unele lungimi inutile şi discuţii filozofice, uneori profunde, alteori comune asupra unor teme curente în romanul rus, care fac pe alocuri să treneze acţiunea, ea e totuşi viguros susţinută până la urmă.

Interpretarea a dovedit un efort, de data aceasta, serios şi meritoriu.

D. Ghiţescu s'a distins cu deosebire, în rolul lui Andrei Sergheevici.

D-ra Ţupa în acel al Elenei a avut obişnuita ei vivacitate, dar a fost inegală. Impresionantă în momentele de violenţă pasională, nu a reuşit în aceiaşi măsură, sau a avut o notă uneori forţată în acele de flirt, cochetărie sau seducţiune. D. Munteanu a pus căldură şi accent în rolul dificil al adolescentului Serioja iar d. Vernescu ne-a dat o creaţie neuitată şi mişcătoare, în acel al lui Semen Semenovici, bietul şi resemnatul soţ înşelat.

O.

BUCUREŞTI

„Căsătoria" de Gogol.—„Anfisa" de Leonid Andreew.—Varieteurile.—Circul

Direcţia Teatrului Naţional menţine pe afiş, cu mari sforţări, ultima operă confecţionată de d. Victor Eftimiu. De cîteva luni, „Meşterul Manole" îi tortureazā—odată la două zile—pe actori şi pe oamenii de serviciu. Spectatorii se ţin în gardă. Doar vre-un imprudent dacă mai cade în cursă... Vorbim bine-înţeles de spectatorii benevoli.

Avem de-aface cu o piesă căzută odată cu cărămizile Curţii de Argeş, dar care „face serie"... nu ştim mulţumită cărui artificiu de teatru. Oare între spectatori nu-s şi artiştii dramatici, obligaţi să facă pe publicul?

Dar să presupunem că o astfel de piesă ar atrage un mare număr de spectatori, că sala ar fi arhi-plină, că o „coadă" s'ar întinde dela cassă până la Riegler, şi încă credem că un Teatru subvenţionat de stat n'ar trebui s'o pună în repertoriu.

De cîteori vedem pe afiş „Meşterul Manole", ne gîndim la operele care s'ar fi putut juca în acest timp—traduceri ale unor piese de valoare, la reprezentarea cărora ar fi venit tot publicul stabil şi flotant al Capitalei.

* * *

D. Victor Eftimiu a permis ca, din cînd în cînd, să se reprezinte la Teatrul Naţional şi „Căsătoria" de Gogol. Simplitatea acestuia este un antidot împotriva grandilocvenţei celui dintâiu. Regizorul însă îşi dă toată osteneala să-l apropie.

De altfel Gogol n'a prea avut noroc nici în viaţă. O revistă rusească de pe vremuri l-a comparat cu Paul de Kock...

Acest minunat copil al Ucrainei, care a stat mult timp la ţară, era îndrăgostit de priveliştile naturii, de oamenii simpli din sate. Odată, după o îndelungată lipsă de-acasă—apropiindu-se cu trăsura de locurile natale—sări jos şi porni pe lîngă cai spre sat. Aici îl întâm-

loșa scîrțîitul ușii, geamurile mici, fumul care se înălța, drept, din hogege. Dar pe Gogol nu-l atrăgea numai viața de țară, ci și cea de oraș. Se duse la Petersburg, pentru întâia oară, într'o iarnă. Cînd începură să se zărească prin ceață luminile Capitalei, Gogol se ridică în picioare în sanie și cuprinse, ca într'o îmbrățișare, orașul acesta—neliniștit și ciudat.

A iubit cu pasiune viața rusească dela cîmp, cași din tîrguri—rizînd cu bunătate de personagiile întîlnite în drum. Deziluzii l-au întîmpinat la fiecare pas. Sufletu-i plăpînd nu le-a putut birui.

Conservator, religios până la misticism, într'un cuvînt „element de ordine",—Gogol după reprezentația „Revizorului" a fost acuzat de subversism. Opinia publică,—deși sala de spectacol era plină în fiecare zi,—îl hulea pe toate cărările. Spiritele nu s'au potolit puțin decît datorită Țarului, care a intervenit în favorea autorului.

Gogol, desgustat, pleacă în străinătate. Umblă prin multe țări. Se opri mai mult în mijlocul înfloritelor priveliști ale Italiei. Nostalgia îl chema însă îndărăt spre stepele ucrainiene, cu zări largi, cu suflete bune, deschise, vesele. Dar cum se reîntorcea în țară, era copleșit de spiritul greoiu al societății, și iarăși își făcea bagajele. Bolnav, înăbușit în Rusia de atmosfera patriei, torturat de nostalgie peste hotare, acest mare scriitor a asistat zi cu zi la destrămarea sufletului său.

Simplu, original, plin de naturalețǎ, poezie și umor, Gogol—scriitorul specific național al Ucrainei—a creat, în poemele cași în piesele-i de teatru, caractere perfect conturate care trăesc și acuma.

Astfel de caractere găsim și în „Căsătoria", reprezentată pe scena Teatrului Național.

Podkaleosin, superior funcționar la stat, ar vrea să se însoare. În chestia aceasta, el nu se poate hotărî dintr'odată—în cîteva săptămîni, luni sau chiar ani. Eroul nu-i un om nehotărît din fire, manifestîndu-se ca atare în toate împrejurările vieții. Podkaleosin e un om întreg, căruia însă i-i frică de căsătorie. Schimbarea felului de viață, apariția unei alte persoane în viața lui—cu alte obiceiuri, cu alt temperament, poate cu defecte sau păcate. Totuși mai întâiu Feda, pețitoarea, și apoi Cocikariov, prietinul lui, aproape îl silesc să accepte căsătoria în principiu și pe urmă chiar în practică. Cocikariov,—o secătură care n'are ce face, care vrea să se afle 'n treabă, căruia-i place să fie lăudat pentru isprăvile sale,—își pune în gînd să-l însoare pe Podkaleosin cu orice preț. De ce? Nici el nu știe. Dar știu oamenii totdeauna mobilul acțiunii lor? Într'un loc Cocikariov îi cere socoteală pețitoarei: Cine dracul te-a pus să mă însori? Din fraza aceasta unii actori scot concluzia că Cocikariov vrea să-și încurce prietinul—ceiace-i o greșală.

Podkaleosin, ademenit de mînuțele albe ale eroinei, dar mai mult tîrît de Cocikariov, ajunge aproape de altar. Cînd rămîne însă o clipă singur în casă, departe de influența mînuțelor albe, și mai ales scăpat de subt dictatura amicului,—Podkaleosin își revizuește în grabă conștiința, se înspăimîntă în fața propriei lui hotărîri și, cum mai există o soluție în afară de căsătorie, sare pe fereastră.

Gogol aduce în scenă—pe lîngă pețitoare: o femee ageră, vorbăreață, cu riposta în vîrful buzelor—și vre-o cîțiva pretendenți la mîna eroinei. Fiecare candidat la însurătoare are un caracter aparte,

fixat cu trăsături sigure de maestru. Aceste personagii, înfumurate sau în goană după interes, stîrnesc rîsul—dar un rîs bun, plin de vioiciune și de sănătate. Zmulte din viața rusească dela mijlocul veacului trecut, ele își păstrează și astăzi tinerețea, chiar actualitatea.

De aceia actorii nu trebue să caricaturizeze rolurile, de exemplu ca d-nii Manu și Finteșteanu. Iar regisorul nu se cuvine să caricaturizeze costumele și decorurile. Gogol, asistînd la premiera „Revizorului", s'a îngrozit de caricaturizarea costumelor. Regizorul „Căsătoriei" a făcut astăzi aceiași greșală cași regizorul „Revizorului"—acum peste optzeci de ani...

Rolul principal a fost bine jucat de d. Sîrbu care, sobru și stilizat, a redat cu artă începuturile de hotărîri și retragerile violente ale lui Podkaleosin.

Vioiu, plin de vervă—d. Calboreanu ne-a făcut impresia că-i animat, în acțiunile sale, mai mult de o diabolică dorință de a-i juca eroului o „festă"... lucru ce nu-i în intenția autorului. Dar poate-i o simplă părere.

* * *

Leonid Andreev nu-i un scriitor agreabil. Pentru dînsul viața nu-i un amestec de bucurii și de dureri, ea-i o carceră în care Moartea îi schingiuește pe oameni cu cele mai rafinate torturi. Finalul nu-i plin de groază. Așteptarea însă ne chinue, ca acul care se primblă în carne căutînd să zmulgă un ghimpe invizibil.

Andreev parcă alege anume subiecte odioase. Își chinue eroii, chinuindu-se pe dînsul, chinuindu-și totodată cetitorii sau spectatorii.

Are în această privință ceva din Dostoevski.

Piesele lui „tari" prind în atmosfera de după războiu.

În ultimul timp s'a jucat „Anfisa" la Teatrul Regina Maria.

Feodor, soțul uneia din trei surori, trăește în același timp cu sora a doua (Anfisa) și vrea să fugă cu cea de-a treia. Anfisa îi află intenția, și-l omoară.

Anfisa a avut o deziluzie în trecut. De-atunci a rămas cu o mare amărăciune în suflet. Era singură și nefericită. Nimeni nu-i arăta dragoste sau prietinie.

Feodor o dorește. Umblă după dînsa prin omătul până la genunchi. O găsește și-i face declarația de amor—o declarație puternică și caldă. Ea însă îl respinge—pentruca în antractul următor să i se lase în brațe. Anfisa își închipuia că și-a găsit tovarășul de viață, dragostea și căminul—indiferent cum: chiar cu prețul nenorocirii unei surori și unor copii. Dar Feodor nu caută decît îmbătarea simțurilor. O umilește, îi arată ușa. Ea însă, ca un cîne umilit, se tîrăște în urma lui. Și-acuma-i singură, și-acuma-i nefericită cași înainte, poate chiar mai mult. Ninocica, cea mai mică dintre surori, care dă dovadă de precoci aptitudini în chestii de dragoste, ademenește pe Feodor. Anfisa cerșește un cuvînt bun la ușa lui Feodor, se zvîrcolește acolo ca un șarpe,—dar dindărătul ușii îi răspunde o tăcere ofensătoare

O frenezie erotică străbate piesa dela un capăt la altul. Eroii principali urmăresc satisfacții de ordin fizic pe ruinile morale ale altora.

Un student numai, întrebat de Anfisa: dacă prietinul lui s'a si-

nucis din dragoste—îi răspunde cu ciudă şi indignare:—Dar parcă numai dragostea există pe lume?

Fiindcă eroii de frunte ai piesei nu-s frămîntaţi decit de o sălbatecă poftă a simţurilor,—suferinţele lor nu ne întovărăşesc cu dînşii. Rămînem străini. Ne simţim mai aproape de victimele capriciilor lor.

D-na Lucia Sturdza-Bulandra a alcătuit consistent un rol schiţat din fugace trăsături de creion. D-sa a umplut cu personalitatea-i bogată golul dintre linii. Ne-am trezit înaintea unei persoane vii, complexe, care vorbea cu privirea, cu gestul. Ne-a jignit doar scena implorării dela uşă, jucată cu glas mare—cînd sora ei dormea în odaia de alături—şi nu în şoaptă, într'o şoaptă aspră, întretăiată de suspine... aşa cum ne-am imaginat-o la cetirea textului.

D. Storin a creat, cu sobrietate şi putere reţinută, rolul lui Feodor.

* * *

La Teatrul Mic se joacă piese distractive, a căror valoare de multe ori constă în interpretare. Am făcut obiecţii unor artişti în privinţa şarjei. Trebue să recunoaştem că există roluri care, şarjate, oferă un spectacol de calitate inferioară,—iar: neşarjate... nu oferă nimic. Nu-i altăceva de făcut uneori decit de ales altă piesă.

Direcţia Teatrului Popular are mai serioase preocupări de artă decit orice alt teatru din Capitală. Păcat însă că această instituţie nu posedă şi mijloacele de realizare.

* * *

Vrem să spunem cîteva cuvinte despre teatrul de varietăţi dela Majestic şi dela Alhambra. Concentrăm în acelaşi articol observaţiile dela amîndouă localurile. Au trecut pe dinaintea noastră prea multe picioare de dansatoare. Şi am încurcat numerele: Nu mai ştim dacă dansatoarea cu picioare lungi a jucat pe-o scenă sau pe alta. Cetitorii cu memorie plastică mai bună vor pune lucrurile la punct.

In primul rînd remarcăm internaţionalismul localurilor de petrecere. Artistele de provenienţă nemţească, maghiară sau rusă—israelită chiar—sînt aprobate cu entuziasm de cei mai înverşunaţi reprezentanţi ai dreptei. Iată cel puţin un punct asupra căruia naţionalităţile cad de acord...

Acrobaţii, cînd nu fac exerciţii cu dinţii, provoacă mari satisfacţii—mai mari chiar decit cele de ordin intelectual. O victorie a raţiunii, oricît de abilă şi de însemnată ar fi ea, nu-i în fond decit o înfrîngere a omului de către om... pe cînd un exerciţiu de gimnastică, în care corpul se primblă prin aer parcă în virtutea unei forţe absolut independente—acest exerciţiu marchează un triumf al omului asupra gravitaţiei, deci asupra legilor naturale. Păcat numai că aceşti biruitori ai elementelor nu-şi dau samă de semnificaţia operei lor şi rămîn, după fiecare figură, într'o poziţie de cabotin implorînd aplauzele galeriei.

Dansatoarele execută pe podele monogramele pe care acrobaţii le fac în aer. După un salt, ele nu cad spre pămînt conform formulei de iuţeală, prevăzute în cărţi—ci cad încet, lin, ca un fulg. Nişte aripi nevăzute parcă le menţin în aer.

Urmăreşti cu interes dansuri populare italieneşti, spanioleşti, ruseşti—dansuri orientale, care au încîntat în haremuri privirile sumbre ale paşalelor. Dansuri nouă nu se mai joacă în localurile de perdiţiune.

Marile succese în astfel de localuri le au mai ales cîntăreţele. Stele străine de varieteu luminează, cu razele de pe urmă, şi scenele noastre îndepărtate. Romanţe romîneşti sau franţuzeşti răsună straniu, fals, în gura artistelor dela Viena, Budapesta ori Moscova. Cuvintele nu se suprapun exact melodiilor — ca nişte tablouri, ale căror culori cad alături. Cînd însă aceste artiste trec la un cîntec natal,—cîntat în copilărie sau în adolescenţă, pe vremea visurilor pure,—atunci notele şi vorbele ţîşnesc delaolaltă, dîndu-ţi impresia că asişti la crearea cîntecului popular.

Printre actriţele de varieteu se remarcă reprezentantele Apusului, unde generaţii de femei uşoare—în tovărăşia ofiţerimii nobile—au dansat şi au închinat pahare de şampanie. Parcă li s'au dat degetele după piciorul zvelt al picioarelor dela paharele de şampanie.

* * *

Am vizitat circul d-lui Popescu într'o sară rece de Noembre. Frigul era la început suportabil. Cînd au apărut însă în arenă gimnasticii în pielea goală,—„ne-au îngheţat nasul şi picioarele". Degeaba o fetişcană juca în mîni trei facle aprinse şi ţinea într'un vîrf de băţ un samovar clocotit. N'am mai putut rezista frigului şi ne-am refugiat într'o bodegă cu gratar la uşă. Aici am făcut cunoştinţă cu directorul circului—un om cu ochi negri şi cu sprîncene stufoase. Avea o vorbă domoală, dar hotărîtă. Un gest sigur. In alte împrejurări, acest om ar fi putut ajunge şef de partid şi de guvern.

Directorul într'un tîrziu ne-a povestit ceva din viaţa lui. Fuga de mic cu o menajerie. Urmele de ghiare pe trup, rămase dintr'o sară—cînd slujitorii l-au scos pe targă din arenă. Şi-a făcut cu greu un circ propriu. Acum are avere şi ar putea trăi toată viaţa liniştit, dar nu se poate despărţi de dihăniile pe care le iubeşte. Il place viaţa de vagabondagiu. Deşi are un devotat „şef al grajdului", care face scandal ori de cîte ori nu i se dă la timp anumitele soiuri de hrană pentru feluritele neamuri de sălbătăciuni,—directorul nu poate sta multă vreme departe de cuştile lor. După cîteva zile de lipsă, îl prinde dorul după o maimuţă, după un purcel... Se întoarce, între două trenuri, îşi vede personagiile şi pleacă iarăşi—liniştit.

Dar nu numai animalele îi sînt dragi, ci şi „artiştii".

—Trebue să ştiţi,—urmă domnul director,—că artiştii de circ sînt superiori celor dramatici.

Aici făcurăm un semn de mirare.

—Da, da. Şi am să vă spun pentruce. Mai întăiu au suflet mai frumos. Artiştii dramatici trăesc rău între dînşii: se invidiază, se urăsc,—pe cînd artiştii de circ se împacă, ca nişte fraţi buni. Se ajută la boală. Cînd întîrzie unul, sau poate-i beat,—cîţiva artişti mă ţin de vorbă, iar altul face figuri în locul lui.—Asta-i poate din pricină

că artiştii dramatici au acelaşi specialitate. La noi însă fiecare are o specialitate aparte.

In al doilea rînd artiştii de circ sînt superiori şi ca artă".

Mirarea noastră deveni turbulentă.

— Staţi şi ascultaţi-mă până la capăt. Un artist dramatic, chiar fără talent, după un număr de ani de şcoală, poate ajunge mai mult decît o „utilitate": un actor bun care, cu ajutorul sufleurului, face minuni.

La circ artistul trebue să aibă numaidecît talent înăscut: dar dela Dumnezeu. Altfel oricum l-ar sufla cineva cum să prindă samovarul,—uncropul l-ar opări din cap până'n picioare".

Orice obiecţie ar fi fost de prisos. Am mai ciocnit un pahar de vin şi ne-am despărţit.

M. Sevastos

Miscellanea

Lux şi necesitate

Ultimul număr dintr'o revistă pariziană ne-a adus cîteva extrase din cugetările lui Paul Valéry, care, zice-se, vor trebui să apară în curînd în volum. Cetite de un Romîn, în alarma dificultăţilor materiale care ne înconjură, aceste reflecţii apar de o tristă inutilitate. Comparată cu necazurile prea cotidiene ale omenirii de astăzi, subtilitatea lor aminteşte de acele contese rusoaice în refugiu, pe care le poţi întîlni la ora plimbării în faubourg Saint-Honoré la Paris, împodobite de somptuoase bijuterii—ultimul lor capital,—dar purtînd subt rochii demult demodate, tocuri scîlciate.

A scrie astfel de lucruri, înseamnă a repeta fără scuza inconştienţii, gestul acelei regine care recomanda gloatei lipsită de pîne, cozonacul. Şi totuşi artistul care subt presiunea mizeriei, n'a părăsit jocul luxos al subtilităţii sale, nu denotă numai rafinare dar şi un eroic caracter. Subtilitate şi inutilitate în timpuri de straşnică necesitate înseamnă profund idealism. „Il n'y a que le superflu qui est necessaire" nu e numai o vorbă de duh. Voltaire a caracterizat prin ea o anumită nobleţă, acea divină manie care ignorează actualul şi necesarul pentru partea lor de trivial utilitarism, uzînd numai de ceiace nu interesează pe nimeni.

Din toate literaturile lumii, cea mai degajată de consecinţi pragmatiste e cea franceză. Romanul englez are un aspect moral, cel rusesc unul religios. Dar literatura unui Proust ori Valéry ce urmăreşte? Nimic *aplicabil*. Din ea nu se poate scoate pretext de acţiune, de reţetă, de remediu. Astfel de pagini nu pot servi drept soluţii la nimic. Mă gîndesc apoi la literatura noastră prezintînd aproape totdeauna un „côté" didactic şi am în faţă două stadii de civilizaţie. La noi omul nu s'a dezrobit încă de interesul biologic. Acte sublime ori absurde, adică fără scop vizibil, nu se întîlnesc. Avem puţini maniaci, aceşti cavaleri eroici ai dezinteresării supreme. Numai în ţările cu

adevărat înaintate în cultură, preparată de secoli de afinare religioasă, se pot întîlni colecţionarii inocenţi şi pasionaţi de mărci poştale, de cutii cu chibrituri, de minere de umbrelă... Cîtă victorie asupra animalităţii agresive înseamnă aceste idilice copilării inofensive!

Cîtă securitate oferă în lupta pentru viaţă aceşti duioşi şi blînzi obsedaţi?

O civilizaţie nu începe decît dela lux şi dela inutil. Abia de atunci se desrobeşte omul de tendinţele primare. Cugetări subtile ca ale lui Paul Valéry, scrise în mijlocul furtunii şi pe deasupra ei, ne fac să dezesperăm de umanitatea de azi aşa de violentă şi de instinctivă. Cînd ajung şi pe la noi, e mai bine să le considerăm ca o speranţă decît ca o ironie.—*M. R.*

Pronosticuri optimiste

In acest sfîrşit de an se abat multe elemente de îngrijorare asupra noastră. In ordinea politică, probabil dictată de cea economică şi urmată fatal de cea morală, bîntue puternice curente de reacţiune: obscurantism, apologia violenţei, a dictaturii etc. etc.. Extremismele de dreapta şi de stînga vor să se impue cu orice chip prin metode şi tehnice egal de unilaterale. In fiecare zi un organ, o voce, o tendinţă de pacificare, de adevăr, de libertate e înăbuşită. Şi suferinţele materiale ajută, prin disperarea maselor, regimurile cu principii simple, cu formule sărace care se reduc totdeauna la un cuvînt ipocrit, la acela de „ordine" şi care maschează totdeauna altceva decît vrea să spue. In Franţa coincidenţa unor dificultăţi insurmontabile—care ar fi compromis desigur pe oricine,—cu un guvern democratic, va compromite poate însuşi intenţiile generoase ale politicii de stînga. In două luni s'au succedat fără succes, epuizîndu-se adouazi după intrarea lor în funcţiune, trei sau patru miniştri de finanţe, din cei mai capabili oameni politici ai Franţei. Blocul naţional şi curentele „Action française" se întăresc. Se afirmă că vom avea în curînd o dictatură Léon Daudet ori general Castelnau. In Germania Hindenburg a nutrit planuri de restaurare. Iar în ce priveşte Italia, numai de democraţie nu se poate vorbi. Mai rămîne Anglia, veşnic ultima resursă a liberalismului mondial.

Cu toate acestea, pentru cine consideră curba adîncă a legilor sociale şi nu evenimentele efemere, nu sînt motive de disperare.

Există acţiuni şi reacţiuni trecătoare. Ele pot dezorienta pe cine priveşte la suprafaţă. Subt ele însă domină legea de fier a evoluţiei sociale fatale.—*M. R.*

„Civilizaţie modernă"

D. Eugen Lovinescu polemizează cu noi în „Anexele" volumului său nou-născut. „Anexa" consacrată nouă este intitulată: „Reaua credinţă sau critica *Vieţii Romîneşti*". Această „rea credinţă" a noastră, zice d-sa, e *„un semn caracteristic al civilizaţiei romîne"*.

Rugăm pe cetitor să-şi fixeze bine în minte aceste ultime cuvinte,—pe care le-am subliniat, pentru a veni în ajutorul memoriei lui.

Noi am fost spus ucenicilor fervenţi şi imprudenţi ai d-lui Lovinescu (şi fără nici o intenţie de polemică cu maestrul lor, ci numai pentru hazul situaţiei), că, pe cînd noi („reacţionarii"), luptam pentru... „civilizaţie", d. Lovinescu se declară partizanul junimistului C. Negruzzi.

D. Lovinescu în „Anexa" d-sale, declară că la 1911 a expus pur şi simplu ideile lui C. Negruzzi, fără să ia nici o atitudine; şi că noi, cu rea credinţă, îi punem în spinare d-sale acele idei ale lui C. Negruzzi.

Dar, lacom de succes, d-sa uită că a expus, *numai*, ideile lui C. Negruzzi, şi ne citează din acel articol din 1911 nişte cuvinte ale d-sale care (zice d-sa) *„implică şi aprobarea lui Negruzzi"*.

Această mărturisire contrazicătoare o face din lăcomie, pentrucă *această* „aprobare", citată acum de d. Lovinescu este, pretinde d-sa, „aprobarea" unei concesii liberale a lui C. Negruzzi şi d. Lovinescu vrea să arate că la 1911 era partizan al „civilizaţiei".

In realitate, d-sa care, cum vom vedea, aprobă mereu pe Negruzzi, tocmai *aici* nu aprobă, ci expune.

Iată „aprobarea" d-lui Lovinescu din 1911:

> **„Scriitorul, care în 1855 lupta pentru inviolabilitatea proprietăţii, este acum în 1859, subt năvala evenimentelor, pentru răscumpărarea moşiilor dela boeri spre a fi date ţăranilor, *ceiace înseamnă un mare drum străbătut în direcţia ideilor liberale*".**

Vede cetitorul aici vre-o *aprobare?* *Constatarea* aceasta este o aprobare? Constatarea aceasta putea s'o facă şi Barbu Catargiu. Căci ce interes ar fi avut Barbu Catargiu să mintă, şi să spună că Negruzzi nu a făcut această evoluţie? (De altfel, chiar „aprobarea" acestei evoluţii a lui C. Negruzzi, dacă ar fi fost aprobare, ar fi dovedit ea un occidentalism extrem ca acel profesat *acum* de d. Lovinescu? Oare *faptul* că C. Negruzzi a *făcut* această evoluţie, înseamnă că la 1859 Negruzzi a încetat de a fi un junimist?).

Acum să arătăm cum d. Lovinescu a aprobat, *în adevăr*, ideile junimiste ale lui C. Negruzzi,—aprobare explicită, nu „implicită".

Că s'a declarat partizan al lui C. Negruzzi, d. Lovinescu o *ştie* bine —ce Dumnezeu! Doar şi-a recetit textul din 1911, căci citează din el; o ştie atît de bine, încît „Anexa" d-sale, pe lîngă îndrăzneţe denegări, conţine şi o *aranjare* a propriului său text din 1911.

In acel text d-sa spunea:

> **„Şi-acum se mai ridică întrebarea, *dacă pătrunderea culturii în masele populare, ce n'o pot mistui şi nu pot face din ea decît o armă primejdioasă*, dacă răspîndirea la sate a unor cunoştinţe fără folos practic, nu are neajunsuri, asupra cărora trebue să pregetăm?"**

Această întrebare, eminamente reacţionară, şi-o punea junimistul d. Lovinescu la 1911.—Şi d. Lovinescu urma aşa:

> **„Intrebarea şi-a pus-o şi Negruzzi".**

Acum însă, în 1925, în „Anexa" d-sale, (unde e vorba de „reaua credinţă" a... *noastră)* d. Lovinescu scrie aşa:

„Intrebarea, pe care și-a pus-o Negruzzi: dacă pătrunderea în masele populare, etc.“.

Nu! In 1911, intrebarea și-a pus-o d. Lovinescu. Și d. Lovinescu a adăogat atunci că și-a pus-o **și** Negruzzi. E adevărat însă, că nu d. Lovinescu „aproba“ atunci pe Negruzzi, ci Negruzzi „aproba“ pe d. Lovinescu...

Intrebarea ingrijorată, pe care și-a pus-o in 1911 d. Lovinescu ar fi de ajuns ca să convingă pe cetitor de curajul „Anexei“ d-lui Lovinescu (cea cu „reaua credință“ a... *noastră)*. Dar... cum să renunțăm la următoarele frumuseți?

„O critică *mai temeinică* a școalelor noastre, și *chiar* a culturii noastre nici nu se putea“, zice d. Lovinescu în studiul său din 1911 despre critica lui Negruzzi.

Această declarație de aderare a d-lui Lovinescu este concluzia unor pagini, în care d-sa expune aceste idei critice ale lui C. Negruzzi: că școlile superioare nu răspund unei realități (idee pur junimistă); că „cultura inaltă nu e menită a fi bunul oricui și că poporul de rind are a se indrepta mai ales spre indeletniciri practice“ („idee prin excelență conservatoare“, zice insuși d. Lovinescu, cînd expune această „critică *temeinică*“ a lui C. Negruzzi); că „dregătoriile publice n'ar putea fi incredințate decit la oameni cu oarecare stare“ (idee scumpă mai tirziu și lui P. P. Carp) etc. Și, cum am văzut, după ce înșiră aceste idei, d. Lovinescu declară: „O critică mai *temeinică* nu se putea“!...

După ce d. Lovinescu se extazia în fața acestei „critici *temeinice*“, adăoga imediat:

„dar (această „critică *temeinică*“) răspundea, din nefericire și dorințelor ascunse ale reacționarilor, ce voiau să împiedice, să zugrume renașterea culturală a neamului nostru“.

Acum, in 1925, in „Anexă“, d. Lovinescu își trunchiază pasajul, își ascunde rindurile cu adeziunea sa la „critica *temeinică*“ și citează *numai* pasagiul acesta din urmă, care începe cu „*dar*“, ca să-și convingă cetitorii că n'a aderat la critica lui Negruzzi, ci a arătat numai primejdia de a fi exploatată „din nefericire“ de boerii ruginiți (cetitorul să-și reamintească chestia cu „reaua credință“ a *noastră)*.

Așa dar, d. Lovinescu a „aprobat“ critica junimistă, pe care *azi* o combate—și încercările din „Anexa“ să nu sînt numai debile, ci și altfel—ceva care ese din categoria logică și intră deadreptul în cea etică.

Dar la urma urmei toate aceste dovezi ale noastre sînt un lux. Ar fi fost deajuns să cităm *începutul* capitolului d-lui Lovinescu, unde vorbește de ideile lui C. Negruzzi. Iată-l:

„Să cercetăm in acest capitol ideile lui Negruzzi asupra felului cum *trebuia* înțeleasă cultura pentru a fi folositoare, *pentru a nu ajunge primejdioasă.* Punînd chestia așa, *însamnă aproape a o deslega*“.

E clar.

Și-apoi „o desleagă“, în adevăr, d. Lovinescu și C. Negruzzi:

„In Costache Negruzzi intilnim pe unul dintre cei dintăiu ce se ridică împotriva răspîndirii civilizației apusene, numai în arătările ei *zădarnice;* în el găsim un premergător al unei întregi școli critice ce s'a luptat apoi cu atita tărie împotriva semiculturii, a introducerilor noi pripite, *ce nu răspund* unor nevoi adevărate“.

E clar.

Apoi d. Lovinescu înșiră tot felul de idei junimiste—pe urmă își pune cu ingrijorare intrebarea, pe care „și-a pus-o și Negruzzi“ apoi se extaziază în fața „criticii *temeinice*“ a lui Negruzzi.

Dacă d. Lovinescu sau ucenicii săi mai vreau citații, sîntem la dispoziție. Una—pentru sfîrșit:

„*Lenea și beția* sînt cei doi dușmani, cu care Negruzzi s'a războit întotdeauna“.

Apoi d. Lovinescu citează un pasagiu din Negruzzi, în care acesta zice că nu subprefectul și posesorul (arendașul) sînt de vină de suferințele țăranului, ci lenea și beția.—Pe urmă d. Lovinescu urmează:

„Nici nu se putea un tablou mai puternic de vițiile, din pricina cărora tinjesc țăranii noștri“.

Și fiindcă erau și pe atunci oameni, care să poată răspunde lui Negruzzi că lenea și beția nu sînt *cauze* ci *efecte*, ele însele, și anume ale relei stări sociale—d. Lovinescu persiflează pe acești adversari ai lui Negruzzi, numindu-i, cu un termen pejorativ pentru d-sa și pentru „Convorbirile Literare“, unde scria, cu termenul de poporaniști—ai vremii aceleia!

D. Lovinescu în „Anexa sa spune:

„In el (în studiul său) expun ideile lui Negruzzi, fără a lua vre-o atitudine“.

Firește nu iei nici o atitudine, cînd comentezi cu declarații ca: *„O critică mai temeinică—nu se putea“*.—Și cît e de savuros atunci titlul polemicii sale cu noi: „Reaua credință sau critica Vieții Romînești“! Și cetitorul își amintește că, prin polemica sa, d. Lovinescu își propunea să denunțe „un semn caracteristic al civilizației romîne“, adică „reaua“ *noastră* „credință“...

Dar d. Lovinescu nu are deplină încredere că a anesteziat pe cetitorii săi, și atunci recurge la alt argument: că după cîțiva ani, vorbind de Maiorescu, a făcut teoria formei care provoacă fondul. Se poate, dar aceasta nu e în chestie. Chestia e simplă: în studiul despre Negruzzi din 1911, din „Convorbiri Literare“ și retipărit apoi în volum, aprobă sau nu junimismul lui C. Negruzzi?

Dar lăcomia îi face un rău serviciu încă odată d-lui Lovinescu. Voind—curat din senin—să-și reclame originalitatea, d. Lovinescu zice într'o notă că atunci cînd a scris despre Maiorescu și a făcut teoria interdependenței, nu cetise „Cuvintele uitate" ale lui Gherea.

Apoi de ce nu le cetise? Și nu cetise nici „Viața Romînească", unde a fost mereu discutată această „lege"? Și unde d. Stere a scris un articol întins chiar despre „Cuvintele uitate" ale lui Gherea, în vremea acelei polemici vii, care a făcut destul zgomot în mica noastră mișcare culturală?

***

In volumul II al operei sale, d. Lovinescu scria aceste cuvinte:

„Jumătate de veac de ideologie reacționară a înfipt adînc în conștiința scriitorilor prejudecata unei limbi formate nu după necesitățile naționale și estetice ale momentului, ci după nevoile morale și materiale ale strămoșilor noștri. Intrebuințind cuvinte *ungurești* ca: *mîntuire, tăgăduire, biruință, făgăduire, neam, tămăduire, îngăduire,* etc. în locul romanicelor: *salvare, negație, victorie, promisiune, popor, vindicare, permisiune,* etc. sînt scriitori *ce-și închipue* că scriu o limbă mai autentic romînească".

Din aceste cuvinte noi am tras concluzia că Eminescu, care a „întrebuințat" cuvinte de acestea „ungurești", „*în loc* de victorie, salvare etc." și-a „închipuit că scrie o limbă mai autentic romînească".

Concluzia noastră, ca orice concluzie justă, (vezi și, ca să zicem așa, J. Stuart Mill!) nu era o noutate, era o tautologie, pentrucă era cuprinsă deja în fraza d-lui Lovinescu, care face oficiu de premisă majoră. Așa dar, schematic și pedagogic, ca să poată intra odată în cap oricui:

Premisa I: „Scriitorii care întrebuințează *neam* etc. în loc de *popor* etc. își închipue că scriu o limbă mai autentic romînească".

Premisa II: Eminescu întrebuințează *neam* etc. în loc de *popor* etc.

Concluzia: Deci Eminescu își închipue că scrie o limbă mai autentic romînească.

D. Lovinescu zice că noi am fost de „rea credință", cînd am tras această concluzie.

Nu-i așa, că îi este greu cetitorului să-și imagineze cam cum a întors-o d. Lovinescu, ca să poată găsi „rea credință" în concluzia noastră?

Iată cum:

D-sa spune *acum* că în pasajul mai sus citat... nu s'a ridicat împotriva acestor cuvinte „*ungurești*", că n'a reproșat scriitorilor că întrebuințează aceste cuvinte „*în locul*" cuvintelor neologistice, ci s'a ridicat numai împotriva întrebuințării lor... ostentative!

Cetitorul vede bine că d. Lovinescu retractează de frica lui Eminescu, dar că nu retractează cavalerește, adică „civilizat"...

Forma retractării sale (cu „ostentativul") este o nefericire.

Ei bine, să-i facem plăcere d-lui Lovinescu, să uităm că *a alungat* acele cuvinte „ungurești", și să luăm în serios versiunea sa actuală. A-

tunci cum vine lucrul? D. Lovinescu, după această nouă versiune, îți dă voe să întrebuințezi cuvîntul *neam,* cu condiție să nu-l întrebuințezi „ostentativ". Dacă însă vrei cu tot dinadinsul să întrebuințezi „ostentativ" acest cuvînt unguresc, d-sa îți permite acest exces, dar îți cere să... nu-l întrebuințezi așa, ci sub forma *popor,*—căci *neam* în chip ostentativ se cheamă *popor.*

Dar d. Lovinescu nu se mulțumește să-și exprime această idee direct; d-sa o exprimă și figurat. D-sa spune:

„Cînd zic: «întrebuințind cuvinte ungurești ca *neam, mîntuire,* etc. sînt scriitori ce-și închipue că scriu o limbă mai autentic romînească»—nu înseamnă că exclud din limba noastră aceste cuvinte, tot așa după cum, cînd zic: «purtînd ițari sînt oameni ce se cred mai neaoși Romîni», nu înseamnă că voiu să împiedec *pe cei zece milioane* de țărani romîni de a umbla cu ițari".

Sofismul e repudiat de morală; e repudiat de logica științelor. Dar nu e repudiat de retorică, cel puțin atunci cînd oratorul e advocat.

Și cum d. Lovinescu își pledează cauza și nu face știință, putea recurge la un sofism, dar sofismul trebuia să fie mai subțire.

Cei „*zece milioane de țărani*" din pasajul citat mai sus îl dau de gol. Sofismul era mai voalat, dacă nu vorbea de cei „zece milioane".

Apoi cine spune că d. Lovinescu a voit să alunge pe *neam* din limba *poporului?* D-sa a voit să-l alunge din limba *scriitorilor,* întocmai cum ițarii îi alungă dela oraș, dar îi permite la țară.

Te pomenești însă că, conciliant cum e *în fond,* d. Lovinescu dă voe și tîrgoveților să umble cu ițari, cu condiția însă să nu-i poarte „ostentativ", iar dacă vreau să poarte ițari ostentativ, atunci să-și pună pantaloni,—forma ostentativă a ițarilor fiind pantalonii, după cum forma ostentativă a lui *neam* e *popor.*

D. Lovinescu, în rînd cu „ungurismele" de mai sus, cerea și alungarea „turcismelor scatologice ca *bocluc* etc.". Ce face acum cu *scatologicul* bocluc? Îl iartă și pe el, dacă nu-i „ostentativ"?

Criza literară

Mai întâiu nu există criză literară. „Criza" este o întrerupere, și *mișcarea* noastră literară n'a fost niciodată nici mai bogată, nici mai săracă. Dacă uneori mișcarea literară o fi fost ornată de scriitori mai „mari", aceasta e altă vorbă; scriitorul mare este un accident.

Există, într'o măsură oarecare, criză de cetitori. Populația țării ar putea da un contingent mai mare de lectori. Și chiar acest contingent nu-l are întreg, de partea sa, literatura națională. O bună parte din cetitorii de literatură își satisfac nevoile cu literatură străină.

Impotriva acestora s'au ridicat întotdeauna criticii și publiciștii noștri, învinuindu-i de snobism, de moftangism și chiar de lipsă de patriotism.

E greu de judecat oamenii și de condamnat. Iși are fiecare om motivele faptelor sale, pe care noi nu le știm, și sîntem întotdeauna porniți să-i atribuim motive urîte, atunci cînd faptele lui nu ne convin.

Noi credem că criza de lectori se datoreşte şi unei *speciale* crize de literatură naţională.

Omul nu caută în literatură numai talent sau stil, indiferent de conţinutul ei. Omul cere literaturii substanţă, hrană pentru sufletul său. Cere să-i vorbeşti de sufletul lui, de lumea în care trăeşte şi de aspiraţiile lui.

Genul literar, în care poate găsi toate aceste lucruri este mai ales romanul. Iar pentru aspiraţii, şi poezia.

Noi nu avem decît începuturi de roman. Şi aceste începuturi, aici ele, nu prea corespund nevoilor cetitorului.

Cetitorul şi cetitoarea înamoraţi, trădaţi, geloşi, nu prea găsesc în romîneşte o literatură în care *de se narratur fabula*. Femeile detreabă din Rusia care iubesc vinovat cetesc şi recetesc Ana Karenin. Ce să ceteaacă o biată „Ana Karenin" în romîneşte?

Cetitorul romîn vrea, ca orice cetitor din lume, să vadă societatea în care trăeşte, într'un roman. El vrea să cunoască boerimea, burghezia, pe intelectuali, viaţa parlamentarilor, a bancherilor, a militarilor, a îmbogăţiţilor de războiu, etc.. Dar în cîte romane le poate găsi?

In cîte romane există transcrisă, la noi, viaţa sufletească a omului şi viaţa socială a ţării noastre?

Pentru viaţa sufletească se adresează romanului străin; pentru viaţa socială în genere se adresează aceluiaşi roman, iar pentru cea dela noi se adresează vecinului şi vecinei—şi face mahalagisme.

Aspiraţiile sale, cetitorul nostru nu şi le găseşte întrupate în tipuri din romane. Şi nici în poezie. Poezia noastră—nu prea există. Cît există, ori e imitaţie străină, ori e ruptă de aspiraţiile publicului. Alecsandri şi Bolintineanu au răspuns la aspiraţiile contemporanilor lor; Eminescu la ale contemporanilor săi. La ce răspunde poezia noastră?

Acum, bineînţeles, în rîndurile de mai sus, tabloul e pictat *grosso-modo*. Fireşte sînt şi excepţii; dar sînt prea puţine *încă*.

Incă... pentrucă romanul, gen complicat, abia se încheagă la noi. Altfel nu se putea. Iar poezia—pentrucă sîntem în criză adevărată de poezie. Pentruce sîntem în criză de poezie? Nu e uşor de răspuns la această întrebare. Vom face încercări altădată.

Deocamdată să reţinem atîta: publicul nu e atît de prost şi nătîng cum îl credem noi în nerăbdarea noastră de a fi cetiţi.

Cuminţenie

Intelectualul, în genere, e un om nemulţumit de realitate, aşa dar şi de realitatea socială şi mai ales de ea, şi veşnic deci cîrtind împotriva ei. Această nemulţumire socială, în practică ia forma opoziţiei faţă de regimul politic al ţărilor respective.

Gherea a vorbit de „artiştii cetăţeni", susţinînd că geniile şi talentele mari îmbrăţişează întotdeauna idealuri înaintate.

Aşa rezolvată chestia, Gherea nu avea dreptate. Adevărul e la jumătate de drum, şi anume: Mai toţi marii gînditori şi scriitori au avut idealuri sociale şi politice, pe care le-au manifestat şi deadreptul şi în opera lor. Dar aceste idealuri n'au fost „înaintate", ci *opoziţioniste*—uneori reacţionare, alteori „înaintate".

Marii scriitori şi gînditori au fost în genere împotriva regimurilor sub care au trăit: efect al aceleiaşi nemulţumiri de realitate, de care a fost vorba mai sus.

La noi se cunoaşte mai bine istoria Franţei. Şi ştie toată lumea că acolo intelectualitatea a fost întotdeauna „în opoziţie".

Sub regimurile liberale, a fost reacţionară; sub regimurile reacţionare, a fost liberală.

Sub imperiul al doilea, elita a fost „înaintată"; sub republică, elita a fost şi este „în opoziţie", adică reacţionară, cînd nu e „subversivă".

Intelectualul, încă odată, nu poate suporta realitatea şi visează *altceva*. Aceasta intră chiar în definiţia intelectualului.

A fost aşa şi la noi—dar nu mai este.

Sub regimul nostru vechiu, în prima jumătate a veacului trecut, şi chiar după acela, intelectualitatea a fost „înaintată".

Sub regimul nostru nou, burghez, dela sfîrşitul veacului trecut, intelectualitatea a fost iarăşi „în opoziţie"—reacţionară o bună parte, progresistă cealaltă.

Acum, intelectualitatea noastră s'a schimbat.

Dar progresul e copilul nemulţumirii, şi literatura bună e copila nemulţumirii de realitate. Opera oricărui scriitor mare—Flaubert, Tolstoi, Ibsen, Eminescu, etc.—e o protestare împotriva realităţii de toate felurile. Aceasta se chiamă şi idealism (veritabil). Georges Ohnet stătea în genunchi înaintea realităţii—mai ales cînd realitatea avea parale multe, putere socială şi era de familie bună.

Dar lumea n'a fost dusă înainte de astfel de vieţuitoare. Omul cel mai nemulţumit de realitatea pe care a găsit-o în lume a fost Isus Christos, care a adus cea mai mare schimbare în lume, de cînd e lumea.

Acestea sînt simple constatări. Nu îndemnăm pe nimene să fie nemulţumit de realitatea fizică, socială, politică, morală, literară, artistică şi cum o mai chiamă. Nu; căci nemulţumirea are efecte fiziologice rele: împuţinează globulele roşii, sclerozează, topeşte grăsimea, dă icter, usucă toate glandele, etc..

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Cezar Petrescu, *Omul din vis*, Editura „Ramuri", Craiova.

D. Cezar Petrescu e fără îndoială unul din prozatorii cei mai distinşi ai tinerei generaţii. In „Scrisorile unui răzeş" şi mai mult încă în „Drumul cu plopi", d-sa a zugrăvit cu un realism, uneori poate prea minuţios, dar nu lipsit de vigoare, unele aspecte caracteristice ale vieţii noastre provinciale, cu orizonul ei mohorît, uniform şi banal, cu eroii fără personalitate şi voinţă, incapabili de a reacţiona în faţa evenimentelor, învinşi ai vieţii, care-şi acceptă resemnaţi destinul, sfîrşind mai toţi, cum spune într'un loc d-sa „cu o năruire înceată şi fără scăpare, o împotmolire care înghite".

Aceiaşi atmosferă psihică înăbuşitoare şi deprimantă, nu fără afinitate cu acea pe care o întîlnim la unii scriitori ruşi şi mai ales la Cehov, pluteşte şi peste cele trei nuvele din noul volum al d-lui Petrescu.

Dacă ultima din ele „Poveste de iarnă", scrisă în 1918, nu e decît o încercare din prima tinereţă, în care sînt prea vizibile unele influenţi şi nu lipseşte elementul convenţional şi melodramatic, celelalte două sînt în multe privinţi, remarcabile.

„Omul din vis" ne înfăţişează, într'un cadru dramatic, o interesantă şi chinuitoare problemă de psihopatologie.

Obosit şi anemiat de viaţa de club, pe care o ducea în Capitală, eroul anonim al nuvelei întîlneşte la ţară unde se refugiase, invitat de un amic, pe bătrînul moşier ruinat şi ultim descendent al unei vechi familii, Gheorghe Ordeanu. Dar recunoaşte cu groază în el, personajul, care totdeauna însoţit de un cîine, îi apărea deseori în vis. Intors în Capitală, reîncepe viaţa de club, dar întîlneşte din nou pe Ordeanu, care după ce îşi vînduse cel din urmă petec de pămînt, se instalase aici. Ordeanu nu mai juca demult cărţi, dar vechea lui patimă revine. Intr'o partidă cu eroul, el pierde tot ce mai avea, apoi se sinucide. Acesta, rămîne chinuit de remuşcări şi e pretutindeni urmărit de cînele mortului.

Deşi nuvela abundă în situaţii şi detalii, care dovedesc o netăgăduită abilitate, elementul misterios şi straniu, apare totuşi cam exterior. Observator dibaciu şi psiholog adesea pătrunzător, d. Petrescu nu posedă în acelaşi măsură acea tainică şi poetică fibră, care ne dă impresia tulburătoare a invizibilului şi ne înfioară în povestirile de acelaşi gen ale lui Edgar Pöe sau Villiers.

„Painjenul negru", mi se pare cu mult superioară. Tragedia lăuntrică a actorului Haralamb Tărcuş (pe afiş Haro Ditarca), pustiul sufletesc al sărmanului cabotin, vagabond lipsit de cămin şi de dragoste ca şi mediul intelectual al oraşului provincial, sînt evocate cu măestrie.

Deznodămîntul rezultă cu necesitate, pregătit de situaţiile anterioare şi arată o desăvîrşită stăpînire în arta compoziţiei.

Spirit logic, totdeauna conştient, sigur de sine, d. Petrescu nu înaintează niciodată la întîmplare, evitînd voluntar parcă, tot ce se leagă cu aspectul imprevizibil sau iraţional al vieţii.

E de prisos să spunem, că stilul d-sale e ca de obiceiu sobru, nervos şi cu o rară virtuozitate, adaptat subiectului.

Aşteptăm cu nerăbdare, ca acest povestitor cu reale şi variate resurse, să ne dea în roman, adevărata-i măsură.

Octav Botez

*
* *

Dragoş Protopopescu, *Pagini engleze*, ed. „Cultura Naţională", 1923.

Nu vom reaminti aici inc'odată, necesitatea studiului altor civilizaţii pentru dezvoltarea noastră spirituală şi folosul pe care-l trage o cultură tînără asimilind pildele altora. Toate aceste sînt acum locuri comune chiar pentru cei mai convinşi tradiţionalişti ori autohtonişti

Plecînd dela această trebuinţă, am avut o fază a istoriei literare europene la noi, impregnată de caracter didactic. Ni se înfăţişa modul de viaţă ori literatura unui popor, pentruca din imitaţia lui, să profităm şi noi ceva. Fatal ni se prezentau numai aspectele strălucite ale popoarelor străine.

Asemenea studii se apropiau mai mult de morală ori de pedagogie, decît de ştiinţă pură.

Volumul d-lui Dragoş Protopopescu nu intră în această tendinţă. D sa face ştiinţă şi critică literară pură, adică dezinteresată. Profesorul de literatura engleză dela Cernăuţi discută marii scriitori anglo-saxoni, independent de orice aplicaţie, fără să tragă din ei învăţăminte, aşa cum ar face atunci cînd ar analiza un scriitor romîn.

In studii ca „Valoarea latină a culturii engleze", „Conrad", „Byron", „Teatrul englez contemporan" etc., curiozitatea se satisface autonom, curată de orice imixtiune.

Sînt pagini aci adînci, aci spirituale, aci instructive. Faptul caracteristic e prins în specificul său şi comentat adequat fără să fie denaturat. „Scrisorile din Londra", multe din ele publicate în revista noastră, prezentate mai uşor, fără balast şi fără pedanterie, sînt pline de vioiciune. Impresii fugitive ale unui spirit senzibil şi inteligent.

Se descopăr, în general, la d. Dragoş Protopopescu, două caractere egal de necesare celui ce se îndeletniceşte cu istoria literară: temperamentul artist care poate retrăi ceiace studiază şi spiritul de exactitate, nutrit cu erudiţie. Un artist şi un om de ştiinţă: aptitudini care dau cărţii de faţă o deosebită fizionomie în publicistica noastră.

M. R.

*
* *

Th. D. Speranţia, *Anecdote proaspete*, „Cartea Romînească", 1925.

D. Th. D. Speranţia a debutat în „Contemporanul" acum patruzeci şi mai bine de ani cu anecdote populare versificate.—Mai pe urmă, d-sa

a scris mereu anecdote, dar nu „populare", ci „sărate", „piperate", „de post", „proaspete" etc.

Anecdotele sale cele dintâiu, cele „populare", au fost foarte bine primite în lumea literară. Celelalte nu au fost primite deloc. Cu cele dintâiu, d. Speranția intrase în literatură; cu celelalte a ieșit.

„Sărate", „de post", etc., chiar titlurile indică natura gustului cu care d-sa a tratat mai pe urmă genul.

Însă „evoluția" aceasta a gustului d-lui Speranția nu s'a făcut, dacă se poate zice așa, autonom, ci în funcțiune de subiectele tratate. Dar la urma urmei, lucrul revine tot acolo.

D. Speranția în anecdotele prime, cele „populare", trata subiecte populare în chip popular, în limba poporului, cu spiritul poporului, cu hazul poporului.

Mai tîrziu, d. Speranția și-a luat anecdotele,—adică subiectele, concepția, spiritul, limba,—din altă lume, din lumea suburbiană.

Deosebirea dintre primele anecdote și cele din urmă e deosebirea dintre popor și suburbie, dintre cultura seculară rurală și pocitura de cultură suburbiană.

Anecdotele prime țin de Creangă; anecdotele celelalte țin de cutare *bel-esprit* de mahala.

Am făcut cu un fel de durere aceste constatări, pentrucă anecdotele populare—contribuția beletristică cea mai de valoare din primii ani ai „Contemporanului"—au încîntat copilăria și adolescența generației mele, și ne-au sădit, și ele, în suflet gustul pentru geniul popular.

Dar d. Speranția n'a mai scris niciodată anecdote ca acela cu: „La...la...iată-l, te-i mai tadul, c'ata-i ei de fel budat"!

Tot mai departe de vremea contactului (din copilărie) cu poporul, rupt de curentul poporan al „Contemporanului", d-sa a ajuns la „anecdote proaspete". E un caz și acesta de săritura făcută din atmosfera rurală, dar nu în urbanism, ci în sub-urbanism.

G. I.

* * *

I. I. Gîrbacea, *Problema muncii la exploatările miniere și metalurgice de stat, din Transilvania*, București, „Cartea Romînească", 1924.

Perspectiva pe care o deschide oricui problema muncii este astăzi muchie între două prăpăstii; cercetătorul în aceasta materie se face în deobște sau avocat al umanitarismului necontrolat—ducîndu-l la răspîntie și vulgarizîndu-l—sau apărătorul părții adverse, reacționînd fie din misoneism, fie din curatul interes. În orice caz însă, pe fiecare îl pîndește „parti-pris"-ul, afară de împrejurarea—fericită între celelalte—cînd scriitorul dedat problemei, nutrind sentimente bune pentru știință, izbutește să-i pună la dispoziție adunat gata material statistic și fapte (necesare pentru lucrările de concluzii și de sinteză) pe deasupra cărora fiecare generalizare marchează o surpriză. Sînt rare cărțile care să nu se antreneze pe una din cele trei căi: a generozității prealabile și exagerate în disprețul realităților, a *fortificării defensive* în vechile uzanțe, rezistînd inovațiilor și a furniturii statistice și actuale.

La noi în țară, celace s'a scris și publicat până acum a însemnat o anexă locală a propagandei cu centrul la Geneva; întreaga scriptură asupra muncii poartă un reliefat caracter militant, susținînd transformarea în instituții a ultimelor inspirații generoase emanate de către suveranitatea internațională a muncii organizate—pe lîngă Societatea Națiunilor.

A fost acțiune dar nu răgaz de cercetare obiectivă. Lucrarea d-lui Dr. I. I. Gîrbacea (teză de doctorat) vrea să rămînă totuși o carte de studiu. Actualitatea obiectului de cercetat a fost cel dintâiu risc pentru obiectivitate.

Problema exploatărilor miniere și metalurgice de stat din Transilvania a furnizat autorului un întreg mănunchiu de fapte, statistici, date; dar pe deasupra tuturor, l-a așezat dela început la răspîntie: și atunci virusul etatizant („cald patriotism!", p. 16, d. R. Ioanițescu) a venit să netezească drumul cu soluția netă: exploatare în regie aplicată celor patru categorii de industrii ale statului: de cărbuni, fer, aur și gaz natural—prezentate în amănunt în cap. I.

Este primul pas cu care atitudinea e luată. Pe urmă, ne atrage atenția procesul pe care d. Gîrbacea îl face revendicărilor muncitorești.

Lucrătorii solidarizați apar ca pescuitori în apă tulbure, iar avantagiile obținute, de circumstanță oportunistă: „vremurile tulburi de la sfîrșitul războiului au adus cu noul spirit specific desechilibrului, o ascendență nemotivată a muncitorilor asupra întreprinzătorului, ascendență ce a rupt convențiile și uzurile toate în favoarea muncitorimii" (p. 46).

Mărturie—ne aduce autorul—contractele colective încheiate la exploatările din bazinul Jiului și la Uzinele de fer și minele de aur ale statului—trecute în revistă articol cu articol—pe care le vede împovărate cu o gloată întreagă de păcate: a avantajare ilicită a muncitorimii, b) micșorare de producție—supralicitată de cărbunele străin—, c) accesul de „Raubbau" cu perspective nefaste pentru viitor, d) păgubirea consumației (în speță statul), e) tribut către producția similară străină, f) salarizare neproporțională, g) indisciplină de muncă, h) încurajarea fățișă a beției și încă altele mai mărunte—fapte numeroase, cu o cauzalitate poate ceva mai complicată și mai adîncă decît ni s'ar părea și nu știm ce ne-ar asigura—că nu dăm greș aruncîndu-le pe toate în spatele contractului colectiv de muncă, așa, nestudiat poate îndeajuns, cum s'a aplicat la exploatările statului din Transilvania.

Cu privire la disproporția care s'a săpat prin modul de salarizare statornicit prin contracte colective, soluția preferită de autor este retrogradarea salariatului uvrier spre a-l pune în felul acesta în poziția de inferioritate cuvenită, față de situația actuală a muncii de direcție și administrație, trecîndu-se peste cealaltă posibilitate de sens pozitiv a unui impuls proporțional dat salariului personalului—așa zis—intelectual din exploatare—de către o egal de viguroasă organizare.

În chip firesc și uzual, urmează apoi terapia socială cunoscută (la noi—mai ales—din litera de carte!) care procură în genere maximum de nădejde în eficacitatea aplicării ei: școli și biserici pentru muncitori, biblioteci și săli de lectură, „hrană" pentru sufletul rud al lucrătorului, mediu pentru o educație fizică intensivă—(terenuri sportive mai cu samă), burse și ajutoare de tot soiul pentru odraslele muncitorilor—după principiul de sursă americană al recrutării elementelor de direcție din masa muncitoare, organizarea învățămîntului profesional de specializare teoretică și practică, intensificarea cooperației de consum (și la aceasta îndreptățește situația prosperă a cooperativei muncitorești dela uzinele Hunedoara!), un întreg program de realizat pentru stat ca întreprinzător exclusiv.

Iar călăuză obligatorie pentru Codul Muncii în perspectivă sînt principiile recunoscute și în mare parte transformate în realități pe aiurea (nu totdeauna la noi):

1) Cele opt ore „efective"; adică în fapt zece ore, conținînd și durata transportului muncitorului până la locul de exploatare și drumul îndărăt la locuință;

2) Salariu global, fără „bază" și fracțiuni suprapuse, ascunse după diverse titulaturi;

3) Neretroactivitatea clauzelor contractelor colective;
4) Participarea efectivă a muncii la gestiune prin cooperative, moment culminant până la realizarea căruia participarea „la beneficii" (acțiuni de muncă, acțiuni de capital) este o etapă tranzitorie; și în sfîrșit,
5) Instituirea „Consiliilor Industriale", rodnice în Anglia unde sînt regulatorul proporției între capital, muncă și consumație.

Teza mai poartă în anexă contractele colective și actele pe care se sprijină textul.

Prin subiect ca și prin modul elementar de tratare ea se inserează în chip cinstit între scrierile de actualitate în materie de muncă.

In contact direct cu datele realității (și acesta este serviciul adus spiritului științific) - fără însă a se ridica prea mult deasupra lor, cartea purcede dela informația practică și mai cu seamă avizează asupra unor chestiuni „de ultima oră" - fie direct, fie indirect.

Lipsa însă de perspective mai largi și de amploare (calități la care se pretează cu deosebire tezele de doctorat) nu poate fi suplinită nici chiar de platitudinea (fatală! - recunoaștem) a referatului din frunte.

Eugen T. Demetrescu

* * *

Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*, Colection Payot, Paris.

Trebue să amintim dela început că volumașul lui *Bréhier* abia cu multă greutate poate fi socotit o istorie a filozofiei germane. Menționăm aceasta pentrucă titlul e prea pretențios pentru un conținut de date elementare, lipsite de adîncime și colorit. Pe lîngă aceasta, restringerea cugetării unui popor într'o cărticică de 160 de pagini produce inevitabil multe confuziuni, după cum afișează o samă de concluzii fără să le întemeeze. Dacă mai adăogăm expunerea amănunțită a unor cugetători mai mărunți, - adăogire într'o lucrare cu pretenții de vederi generale și sintetice, ne vom da seama cît de mult sufere economia studiului lui *Bréhier*. Totuși, neplăcerile acestea pot fi înlăturate dacă substituim titlului dat de autor acela de „*Introducere în istoria filozofiei germane*".

Ceiace ne interesează într'o istorie a filozofiei este în primul rînd concepția autorului despre această disciplină.

In cazul nostru, autorul pare să împărtășească o convingere asemănătoare cu a lui *Hegel* cît privește „filozofia filozofiei". Punctul comun amîndurora este învederarea faptului că poporul german n'a produs o cultură filozofică prin sine însuși, ci a sondat elemente din cultura greco-romană. In special curentul neoplatonic a fost izvorul nesecat din care s'a alimentat filozofia mistică și panteistă a unui *Eckart*, *Kus* sau *Boehme*. Aportul adus școalei din Alexandria se străvede în procesul de umanizare a naturii și de naturizare a omului.

Pornind din acest punct, *Bréhier* se străduiește să arate nucleul mistic pe care-l include orice sistem până la apariția lui *Kant*. Făuritorul „*Criticii rațiunii pure*" introduce directive nouă prin poziția sa împăciuitoare dintre empirism și raționalism.

In lumina lui *Kant*, cunoștința nu izvorăște din subiect (ca în raționalismul francez) și nici din obiect (ca în empirismul englez), ci este o interpătrundere între amîndoi factorii. Deaici rezultă că filozofia germană nu-și are o situație asigurată: ea variază ritmic între obiect și subiect.

Implicit urmează că atît timp cît se apropie de obiect tinde să

mecanizeze spiritul, iar cînd se restringe în subiect, îmbracă natura în veșminte conceptuale apriorice.

Istoria filozofiei germane a lui *Bréhier* e mai interesantă prin gîndurile pe care le poate trezi decît prin ideile abia creionate. Ea poate fi cărțulia de scăpare în preajma unui examen sau volumașul ușor de purtat într'o excursiune.

Atît numai.

Ștefan George

* * *

Universitatea populară din Chișinău, II, 1922 - 1925, Chișinău, 1925.

O sumă de articole, al căror conținut a format subiectul unor conferințe. Este interesant tabloul cursurilor ținute la această școală în anii din urmă. Și este interesantă concepția diferiților profesori despre ceiace poate fi tratat la o universitate populară.

Am putea împărți pe acești profesori în trei grupe: unii, care s'au gîndit la nevoile și folosul publicului ascultător, tratînd despre lucruri utile și interesante pentru acest public; alții, care nu s'au gîndit la aceasta, tratînd despre chestii, pe care le aveau ei la inimă; și alții, în sfîrșit, care s'au gîndit să epateze și să se ilustreze.

Trebue să recunoaștem că grupul al treilea e mai slab reprezentat, și că în grupul întâiu am găsit nume de profesori și titluri de materie predată, care arată că treaba a fost serioasă în bună parte, adică în partea care a privit pe acest grup...

C. V.

* * *

G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, „Cultura Națională", 1924.

Asupra vieții și activității lui Gh. Lazăr s'au scris cîteva studii importante. Toate însă privesc ori numai o parte a personalității lui, ori trec cu grăbire asupra acestei chestiuni, așa că - după cum spune d. G. Bogdan-Duică - „viața lui este încă un schelet, care trebue îmbrăcat în mușchi și piele și înzestrat cu duhul său, pentruca omul să fie om întreg" (Prefața, p. 1).

Apoi unii cercetători, poate din lipsă de date mai precise, în vremea cînd au scris, l-au micșorat, pe nedrept. Astfel, din cele ce spune V. A. Ureche (Ist. școalelor, I, p. 109 și IV, p. 192) reesă că Lazăr nu era un om așa de învățat, încît să poată lupta cu profesori ca Lambru, Cornila, Vardalah etc.. Dr. M. Gaster crede că, de n'ar fi avut pe Eliade ca elev, „urmele activității sale s'ar fi pierdut repede" (Gröbers Grundriss, II, 3 [1901] p. 370); iar d. N. Iorga (Ist. lit. rom. sec. XIX, I, p. 14) este de părere că „nu din partea lui a venit cererea de a se începe învățămîntul superior romînesc, ci boerii îi cerură dela Domn, fără nici o arătare de nume, la 13 Decembre 1817, și numai atunci ei căutară un om destoinic și se opriră asupra inginerului ardelean".

Propunîndu-și ca proprie contribuție la cele ce s'au scris despre Lazăr, de „a-l descifra ca personalitate" și cît mai complect, d. G. Bogdan-Duică, cunoscător al celor spuse despre Lazăr și cercetînd și numeroase documente, ajunge la concluzia că tendințele de scădere a personalității acestuia sînt neîntemeiate.

In tot timpul ascensiunii sale sufleteşti, la şcoala primară în Avrig (unii cred în Sibiu), la gimnaziu şi liceu în Sibiu şi Cluj, la universitate în Viena, Lazăr a fost printre cei dintăiu. La Viena, mai ales, era o adevărată personalitate, care se afirma nu numai prin examene strălucite, dar şi prin traduceri de opere didactice în romîneşte, opere ce aveau în vedere ridicarea poporului, ceiace dovedeşte că era conştient de rolul ce era chemat să îndeplinească, pentru luminarea neamului său şi că se pregătea în această direcţie.

Spirit liber şi universal, nu s'a lăsat a'i un prizonier al teologiei ortodoxe. Pe lîngă teologie, făcuse studii serioase de filozofie, drept şi de ştiinţe pozitive. Cunoştea bine pe Kant (după care ţine elevilor săi dela Sf. Sava cursul de logică şi de metafizică). Cunoştea pe d'Alembert şi Enciclopedie, pe Fontenelle şi poate şi pe Voltaire, aşa că era un adevărat spirit apusean, încît d. G. Bogdan-Duică poate afirma, în contra celor ce au crezut că Lazăr n'avea o cultură la înălţimea dascălilor greci din Bucureşti, că trecînd în „ţară", „cu el trecuse şi duhul deşteptat al sec. XVIII" (p. 36).

In ce priveşte înfiinţarea şcoalei dela Sf. Sava, d. G. Bogdan-Duică spune că „fapta intelectuală este a lui Lazăr; Bălăceanul îi împrumută braţul său spre realizarea, care a fost şi mai importantă" (p. 70) Această afirmaţie şi-o întemeiază pe spusele lui Eliade: „siliră amîndoi (G. Lazăr şi Iancu Văcărescu) a deştepta nobila ambiţie a Banului Bălăceanul, spre a întemeia în Sf. Sava prima şcoală de matematice, de filozofie şi de teologie în limba romînă" (La înmormîntarea reposatului Ioanne Văcărescul. Oratio funebră. Bucureşti, p. 10—11). Iar în altă parte: „Lazăr insuflă în inima acestui Romîn (Const. Bălăceanul) încredinţarea că se pot preda ştiinţele în limba patriei" (Curierul romînesc 1839, p 261 şi F ata pentru minte, 1840).

O altă idee importantă pentru explicarea personalităţii lui Gh. Lazăr aduce d. G. Bogdan-Duică, cînd afirmă că „Lazăr ştia bine în ce ţară se ducea la 1816" (p. 38) nu cum susţin unii biografi că nu s'ar fi gîndit la ceiace avea să îndeplinească aici. Lazăr cunoştea stăpînirea culturii greceşti în Principate, nu numai din gazete, dar şi din faptul că începuse să pătrundă şi peste munţi, în Sibiu şi Braşov, căutînd să înlocuiască, în biserică, limba romînă cu cea greacă.

Trecînd munţii şi oprindu-se în Bucureşti, reuşeşte, după multă străduinţă, ajutat şi de boerii încă negrecizaţi, să deschidă porţile şcoalei romîneşti dela Sf. Sava, în August 1818. Atunci publică şi „Inştiinţare de toată cinstea vrednică tinerime" (Vezi Convorbiri Literare, XXX, p. 1139 şi XXXVIII, p. 399).

Intemeindu-se, însă pe unele spuse ale lui I. Eliade Rădulescu, d. G. Bogdan Duică crede că încă „la 1816, Lazăr trebue să fi făcut întâia sa încercare *particulară publică*", de a întemeia o şcoală romînească, în Bucureşti. Totuşi nu afirmă cu toată siguranţa (Cap. „Şcoala dela 1816", p. 65 67).

In organizarea şcoalei sale, Lazăr s'a condus de aşa numitele „norma regia", regulamentul liceului regiu academic din Cluj (al cărui elev fusese), bineînţeles modificîndu-le după nevoile locale. Nu poate fi exactă părerea lui V. A. Ureche că „în organizarea şcoalei romîne din Bucureşti, Gh. Lazăr urmăreşte *aceiaşi cale* ce apucase la Iaşi nemuritorul G. Asaki" (p. 85—86).

D. G. Bogdan-Duică ne dă apoi interesante amănunte, privitoare la mersul şcoalei, la profesori, la elevi, la cursurile şi operele didactice ale lui Gh. Lazăr, fără a pomeni de „Povăţuitorul tinerimii către adevărata şi dreapta cetire", pe care, desigur, îl consideră a *fi făcut* de tipograful Carcalechi şi răspîndit subt numele cunoscut al lui Lazăr (Vezi şi nota d-lui Bogdan-Duică la p. 33, în discursul lui P. Poenaru — Gh. Lazăr şi şcoala romînă, Bucureşti, „Cultura Naţională", 1925).

Nu vom exagera spunînd că studiul d-lui G. Bogdan-Duică este mai complect decît oricare din cele apărute mai înainte, mai bogat în argumentare, şi că înseamnă un pas mai departe în explicarea personalităţii celui ce a pus temelia şcoalei şi culturii romîneşti, în ţara muntenească.

Const. N. Stănescu

* * *

G. Balş, „*Sur une particularité des voûtes moldaves*", pp. 16 + 16 fig..

J. Puig i Cadafalch, „*Les églises de Moldavie*", pp. 14 + 14 fig.. Académie roumaine, Bulletin de la section historique. Bucarest, 1924.

Primul congres de bizantinologie, ţinut anul trecut la Bucureşti, fără participarea tuturor bizantinologilor străini, citâm doar pe Austriacul I. Strzygovschi — şi Romîni — D. Russo de pildă, — şi-a publicat de curînd comunicările de variat cuprins şi valoare. Intr'o recenzie anterioară am insistat asupra consideraţiilor d-lui G. Brătianu cu privire la bijuteriile dela Argeş; cu contribuţiile noului academician romîn şi a cunoscutului medievalist catalan s'a făcut o deosebită cinste artei romîneşti, care deţine trei din cele 24 comunicări asupra întregului domeniu bizantinolog.

D. Balş reia o chestie dragă d-sale, formulată întâia oară acum 15 ani cu ocazia studiului asupra Probotei, interesantă pentru arhitecţi, caşi pentru istoricii de artă. Bolţile bisericilor din Moldova prezintă o particularitate „ingenioasă şi elegantă", ce nu se găseşte în nici o altă ţară: o cupolă îngustă şi înaltă, sprijinită pe planul patrat al bazei prin intermediul a patru arcuri înclinate de 45°. Nu poate fi o invenţie locală; Moldova n'avea suficiente resurse pentru o largă evoluţie arhitectonică, deci origina trebue căutată aiurea, mai departe de ţările vecine lipsite de acest sistem. Strzygovschi a văzut o transpunere în piatră a construcţiei de lemn ca origină primitivă. Sistemul bolţilor cu planuri întretăiate se regăseşte în moscheele musulmane din Cairo până la Cordova, la mauzoleul din Bizapur (India) şi mai apropiat la unele biserici armene. Din toate aceste regiuni, singura care poate explica influenţa în Moldova rămîne Armenia, ale cărei legături cu sudul Poloniei şi nordul Moldovei sînt uşor de stabilit şi foarte vechi. In Moldova se găseau Armeni încă înainte de întemeierea principatului — afirmă d. Balş, după dovezi cam şubrede. La aceleaşi concluzii interesante am ajuns şi noi, pe altă cale. Cercetînd evoluţia narthexului în întreaga artă bizantină, am fost surprins de caracterul original al construcţiei introductive din bisericile moldoveneşti, care mi s'a părut de regăsit într'o anumită regiune din Armenia şi litoralul sudestic al Mării Negre. Studiul urmînd a apărea puţin mai tîrziu, mă folosesc de acest prilej pentru a accentua, alături de d. Balş, asupra rolului arhitecturii armene în cea moldovenească.

„Bisericile moldoveneşti sînt un complex de diferite influenţe: un „plan de o foarte veche origină creştină orientală; o compoziţie de linii „mari a zidurilor, analoagă compoziţiei bisericilor occidentale din se„colul XI; un turn care încoronează centrul transeptului cu compo„ziţia cupolei, complicată ca acea a arhitecturii musulmane: o compo„ziţie de portaluri şi ferestre de caracter gotic; o decoraţie polichromă „de origină bizantină". Precisa caracterizare a d-lui Puig i Cadafalch aduce un element de noutate în apropierea bisericilor moldoveneşti de cele din Apusul romanic al îndepărtatului veac XI, fapt care ar răscumpăra încă un împrumut al artei romîne, ţi prin complexul relaţiilor sau asemănărilor cu patria civilizaţiei moderne. De acest caracter se

ocupă d-sa servindu-se de cercetări proprii asupra marii școale romanice din sec. XI, uitată până'n prezent. Vechea școală romanică pornind din Catalonia a trecut pe două căi — Italia și Dalmația, valea Rhonului și Rhinului — spre centrul și răsăritul Europei. Analogii se pot fixa mai ales în ce privește elementele ornamentale; d-sa compară absidele dela Siret cu St. Pons din Corbera, dela Milișăuți, Bădăuți și Moldavița cu Cordona, dela St. Dumitru din Suceava cu Tavernolas. Elementele decorative care au subzistat în Moldova până la o epocă timpurie, ar fi: ornamentele circulare smălțuite, polihromia internă și externă și decorația externă albă (varul). Discurile smălțuite, dispărute azi și'n Moldova, se regăsesc la bisericile din Ravenna încă din sec. IX, la Roma, în Tessin (Elveția), Savoia, Abruzzi și Catalonia. Așezarea iconografică — Pantocratorul pe bolta centrală, Sf. Maria la abrida estică, apostolii și martirii în pronaos — din bisericile Moldovei se aseamănă, cu mici modificări, cu a bisericilor polihrome din Catalonia. În decorația externă — elementul cel mai original al artei moldovenești „poate", adaogă și d. Cadafalch — este amintită de unele urme dela biserica lombardă St. Cruce din Sparona, St. Nazaro din Sesia, Soppia di Bellagio (Italia), Tessin (Elveția), St. Benoit-sur-Loire, St. Guillaume du Désert (Franța), Bohi, Tahull, Tudella, Estella (Spania) toate din sec. XI. Și — cu totul nou — d-sa afirmă că văruirea bisericilor romînești nu este un efect de sărăcie, ci amintirea acelei „haine albe" în care se îmbrăcau vechile biserici creștine, cași cele apusene din sec. XI.

Concluziile d-lui Cadafalch sînt interesante; d-sa mai ales aduce fapte nouă, care — chiar dacă n'am admite în totul influențele așa de depărtate între Catalonia și Moldova — pot fi folosite cel puțin pentru a demonstra încă odată strînsa legătură dintre diferitele ramuri ale vechii arte creștine, cu larg substrat bizantino-oriental. Aceasta vedem noi chiar și'n monumentele catalane din veacul al XI-lea. Ne permitem cîteva observații, pe care le-am dori și la cunoștința d-sale — nu știu dacă „V. R." pătrunde și la Barcelona. Planul dela fig. 3 nu reprezintă biserica Rădăuți cum din eroare a fost dat și'n lucrarea d-lor Iorga et Balș „Histoire de l'art roumaine" (p. 353), ci al bisericii Bistrița. În lucrarea autorilor romîni, de care d-sa declară că s'a servit, s'a revenit la Erata — ceiace dovedește sau insuficiența ei sau o nouă lecție editorilor de-a înlătura pe cît posibil asemenea căi de confuzie. Căci concluziile trase de d. Catafalch, din asemănarea „celor două monumente", cad: Bistrița, adevăratul plan, distanțează c'un veac Rădăuțul bănuit. În comparația dintre St. Treime din Siret și St. Pierre din Pons atribue numai primei un narthex; mi se pare dimpotrivă, că ultima are chiar un dublu narthex, distinct prin patru „pieds droits", cum se obișnuia la multe biserici din Anatolia (Scupi, Panaghia din Tomarza), Armenia (unele biserici din Wan) sau Grecia (Panaghia Sikelia și St. Gheorghe Sicusis).

Deși nu destul de suficient documentate, ambele comunicări suscită probleme interesante pentru arta romînească, mereu mai atractivă pentru cercetătorii străini și autohtoni chiar.

P. Constantinescu-Iași

* * *

René Johannet, *Anatole France est-il un grand écrivain?* Plon, Paris, 1925.

Cărțile despre Anatole France se înmulțesc vertiginos. Oricît de repede ar aduce librăriile aceste cărți, ele niciodată nu sînt la ediția întâia. O cauză a acestei avalanșe de critică trebue să fie și negoțul. Cu Anatole France se fac bani buni, și mai ales, credem, cînd îl înjuri, pentrucă batjocurirea unui om atît de ilustru are în ea destul din elementul scandalului, care asigură vînzarea.

Plachetа d-lui Johannet este la ediția a noua. Dar acest critic este prea pasionat ca să-l bănuim de gînduri mercantile.

Pasiunea îl face să nu prea bage de samă ce spune, și relevarea acestui defect este singura țintă a rîndurilor de față, — cazul d-lui Johannet ilustrînd minunat o stare de suflet.

D. Johannet este foarte inteligent și, fără pasiunea oarbă de care dă dovadă, n'ar fi scris cum a scris.

În introducere, d. Johannet arată nesiguranța aprecierilor publicului și ale criticei de pe vremuri față cu diverși scriitori din trecut, pe care istoria literară i-a clasat. D-sa vrea să dea a înțelege că, dacă Anatole France se bucură de o glorie mondială, aceasta nu are aface, nu însamnă numaidecît că e un scriitor mare. Dar d. Johannet nu bagă de samă că prin această introducere strecoară în sufletul cetitorului său îndoiala asupra criticii literare și deci și asupra criticii sale.

În urma luxului de dovezi că critica se înșeală — de unde pretenția d-lui Johannet că el nu se înșeală? Mai ales că nu dovedește nimic, ci numai afirmă. „Nu-mi place" este argumentul lui principal. Pasiunea l-a făcut să nu vadă contradicția.

Tot pasiunea îl face să dateze contradictoriu momentul de cînd a început să nu-i mai placă Anatole France:

Dintr'întâiu spune că îl admira pe France acum douăzeci de ani, cînd d-sa avea douăzeci de ani. Aiurea spune că a început să se defieze de Anatole France în 1916. Dar d. Johannet, care are vîrsta de patruzeci de ani, în 1916 avea treizeci și unul de ani, și nu douăzeci... Aiurea spune că admira pe France, cînd eșea din liceu. A eșit d. Johannet din liceu la vîrsta de treizeci și unul de ani? Aiurea spune că France îți place „cînd eși din copilărie". A ieșit din copilărie d. Johannet la douăzeci de ani, ori la treizeci și unu de ani?

Cetitorul a înțeles că toate acestea sînt formule menite să scoboare cît mai mult pe France și, uitînd ce a spus mai înainte, cînd pasiunea e la maximum, France nu mai poate plăcea decît copiilor!

(Acest fel de critică ne consolează și ne îmbărbătează: așa dar și aiurea se scrie așa!).

D. Johannet îl și clasează pe France, și anume: France e mai mic decît Bourget, dar e mai mic și decît Kessel, dar e mai mic și decît Bazin, dar e mai mic și decît Bordeaux!

Și nu e greu să fie mai mic decît toți, pentrucă d. Johannet îi neagă orice talent. Îi recunoaște totuși, în concluzie (dar aceasta în contrazicere cu textul) că e un bun eseist, dar de mîna a doua; adaogă însă imediat: un imitator fără veselie!...

Argumentul principal al d-lui Johannet că France nu e scriitor, este lipsa de bun simț a lui France. Această lipsă de bun simț o probează d. Johannet prin fapte ca acestea: France susține școala primară unitară pentru toți Francezii; France e socialist; France este necredincios.

Hic jacet... Aceasta e cauza pentru care France nu e un mare scriitor. Comunismul, „imbecilitatea comunistă a lui France" și, în definitiv, atitudinea lui politică, socială și filozofică.

Prima îndoială despre *talentul artistic* al lui France i-a venit d-lui Johannet, cum mărturisește singur (curios lucru!), atunci, cînd France a scris *L'Eglise et la République* și a prefațat discursurile lui Combes! (Atitudine de radical, și nu comunistă).

Și 'n adevăr, concluzia acestei plachete, care tratează despre *„scriitorul"* France, cuprinde trei propoziții, din care cele două dintâiu privesc *nu* pe „scriitorul" France. Iată-le:

„În politică, un orb, un ipocrit, un laș".

„În morală, un destructor, un nepuitincios, un sălbatic".

Propoziția a treia însfîrșit, își aduce aminte de titlul plachetei, de „scriitor". Am citat-o mai sus.

Personagiul lui France, cu care se ceartă mai mult d. Johannet,

adică, mai drept vorbind, pe care-l insultă, este d. Bergeret (firește, fiindcă în acest tip France a pus mult din ideile lui, - de sceptic, nu comuniste). Iată o probă de ceartă cu d. Bergeret. D. Johannet „îl prinde" pe Bergeret cu o contradicție: Dacă i se pare d-lui Bergeret un lucru neînsemnat adulterul nevestei sale, atunci (întreabă d. Johannet) pentru ce viața lui Bergeret a fost „bouleversată" de acest eveniment?...

D. Johannet este foarte inteligent, cum am spus, și numai pasiunea îi face să spue asemenea lucruri. — Oricine a cetit *Le Mannequin d'Osier*, știe că d. Bergeret a găsit în faptul nevestei sale ocazia să scape de ea și, ca să scape, rupe orice legături cu ea, provoacă un iad în casă, „o bouleversare" de care firește sufere și el — până ce d-na Bergeret se duce și apoi d. Bergeret este fericit cît poate fi el.

Cît de sus ne apare acum Charles Maurras, teoreticianul suprem al reacțiunii franceze, scriitorul și criticul de mare talent, care numește pe France „semizeu", cu toate că nu numai politicește, ci și personal ar avea să se plîngă de autorul lui L'Ile des Pingouins.

Polemicile noastre cu scriitorii străini, care nu ne pot ceti, sînt, știm, cam deplasate. Dar France e un scriitor mondial, deci și al nostru; apoi e cetit la noi în lumea cultă tot atît de mult cași cei mai cetiți scriitori naționali.

Justificăm cum putem această recenzie...

G. I.

P. S. Recomandăm cetitorilor noștri un volumaș de Albert Bédé și Jean Le Bail, din ediția „Les Belles Lettres" intitulat *Anatole France vu par la critique d'aujourd'hui*, în care, pe capitole (omul, artistul, istoricul, criticul, scriitorul, romancierul, ideile politice, filozoful etc.) se dă în rezumat poziția luată de diferiți critici față de France.

E instructiv, și mai ales e amuzant să constați cum se bat cap în cap părerile și ce îndeletnicire în urma urmei vană e ceiace se numește critica literară.

„Imi place", „nu-mi place", la atîta se reduce în ultima analiză totul. Cum a spus însuși France: estetica va fi o știință, cînd va fi o știință biologia, adică peste cîteva mii de ani... Și, dacă nu-i știință, nu se poate proba nimic — și nici o critică nu poate fi cu adevărat răsturnată, dacă criticul nu e prost și procedează cu prudență și cu băgare de samă...

I.

Revista Revistelor

Rusia nouă

Invitat în Rusia, cu ocazia jubileului de două sute de ani a Academiei de științi din Moscova și Leningrad, cunoscutul istoric al antichității, a crezut necesar să dea la lumină impresiile sale.

Regimul revoluționar, e după el puternic și nu poate fi clătinat. Desigur, cum e și natural, e dușmănit de multe elemente, dar o contrarevoluție, față de mijloacele de care dispune guvernul sovietic apare azi cu totul imposibilă. Oamenii, care nu privesc cu simpatie regimul, dar sînt mai presus de partide și au judecata independentă, recunosc că marile transformări prin care a trecut Rusia, cu toate grozăviile de care au fost însoțite, au avut și partea lor bună. Căderea vechiului regim, putred înăuntru, a fost desigur o binecuvîntare, iar din fermentația prezentului, începe să nască o Rusie nouă.

O răsturnare a republicei sovietice, venită dinafară, nu poate avea deasemeni, nici o șansă de reușită. Speranțele emigranților sînt zădarnice și orice încercare de restaurare ar întîmpina, din partea maselor populare, o puternică opoziție.

Noul regim a dat soluții satisfăcătoare, atît chestiei agrare cît și problemei naționalităților. Propaganda pe care a făcut-o în lnterime e deasemeni uriașă. Omul, care a avut partea cea mai însemnată în evoluția actuală a Rusiei, Lenin, a fost, nu încape îndoială, o mare personalitate. Nu trebue să vedem în el numai un conducător de masse și un agitator, ci între toți bărbații politici ai Europei, care s'au perindat dela Bismarck încoace, poate, singurul om de stat.

Disoluția care amenința vasta împărăție, el a împiedecat-o desigur, prin sînge, dar a reușit astfel să asigure unitatea statului.

Inzestrat cu un simț deosebit al realității și recunoscînd că timpul realizării integrale a comunismului nu a sosit, Lenin nu a ezitat să adopte în 1921, un nou program economic.

De atunci, starea lucrurilor a început să se îmbunătățească. Devastări și jafuri sistematice cel puțin, nu se mai văd azi în Rusia. Proprietatea, intrată în stăpînirea populației, e respectată. Liniștea și ordinea renasc și lucru în aparență paradoxal, se poate spune, că revoluția a contribuit la disciplinarea masselor.

Cultul lui Lenin se observă pretutindeni, deși acest fapt e în contradicție cu învățătura oficială a marxismului și cu concepția materialistă a istoriei, care nu re-

cunosc decît factorii de massă. Interesantă e atitudinea regimului bolșevic, față de știință. Momentul important, fiind pentru bolșevici munca mecanică, cea spirituală e considerată de ei ca inferioară, mai ales cînd nu produce rezultate tangibile. Savanții, mai ales acei care reprezentau disciplinele spiritului (istoria, filologia) au fost considerați ca reacționari. Tot ce în istorie precedă revoluția franceză a fost suprimat din învățămînt, deasemeni religia, considerată ca o superstiție și latina și greaca, ca un balast inutil.

Dar în ultimul timp se observă o schimbare de atitudine. Noua Rusie a înțeles, că nu trebue să rămînă în această privință în urma marilor țări ale Apusului. Instituțiile de cultură au început să obțină un sprijin efectiv din partea statului.

Programul cultural al regimului sovietic a fost în mod elocvent exprimat cu ocazia jubileului recent al Academiei din Moscova. In el găsim între altele: „Societatea socialistă are nevoe mai mult decît oricare alta de disciplinele științifice, atît practice cît și abstracte. Ea pune pentru prima oară munca științifică în serviciul maselor și numai astfel, știința va rupe vechile lanțuri care o făceau servitoarea teologiei și a prejudecăților clasei conducătoare. Marele teoretician și organizator Lenin și-a dat bine sama de aceasta și a recunoscut marea însămnătate a gîndirii cași a cercetării științifice. Ele trebue să fie, la temelia politicei practice a Sovietelor".

(Eduard Meyer. *Die Deutsche Rundschau*, Noembre, 1925).

Asupra psihologiei istoricului și a concepției actuale a istoriei

Marii istorici ai secolului trecut, un Burckhardt sau Ranke, cași discipolii lor, studiau istoria pentru ea însăși. Concepția aceasta trece însă azi, printr'o mare criză. Tinerimea, mai ales, în urma războiului mondial o respinge și o găsește insuficientă. Mișcarea spirituală a timpului tinde spre o nouă filozofie a istoriei, care se manifestă azi, printr'o transformare a metodologiei.

Istoria nu poate rămînea, după Troeltsch, la pura contemplare estetică, lipsită de orice scop, a trecutului, ea trebue dimpotrivă, studiată în raport cu prezentul și însuflețită de valorile care îl frămîntă. O atitudine asămănătoare și pe care o putem numi activistă, o întîlnim la un istoric ilustru ca Harnack. El susține că istoria nu e justificată, decît ca un element de acțiune asupra prezentului și mai ales asupra viitorului.

Desigur, istoria e în celace privește o bună parte din conținutul ei, acțiunea și istoria politică și economică nu poate fi deplin înțeleasă decît de oameni care s'au manifestat în aceste ramuri de activitate. Inteligența deciziilor voinței în momentele dificile, e deasemeni necesară istoricului.

Dar concepția teleologică sau activistă a istoriei prezintă mari dezavantaje. Omul în care predomină activitatea, spunea Goethe, nu are niciodată *dreptate*. El are de obiceiu *spiritul unilateral și îngust*, vede în trecut numai ce voia să vadă, scrie pentru a dovedi lucruri de care era dinainte convins și face istorie tendențioasă. Atitudinea sufletească a unui om, care vrea să creeze ceva pentru viitor, nu se potrivește cu activitatea spirituală, care tinde să dea viață trecutului.

Părerile lui Troeltsch și Harnack, după care istoria nu e legitimă decît ca un mijloc pentru prezent și o pregătire practică a viitorului nu corespund desigur, adevăratei procedări a istoricului. Punctul de vedere al celui din urmă, care susține că istoria are o misiune regală de judecător față de trecut, hotărînd celace e menit să trăiască din el și celace nu, nu e realizabilă din punct de vedere practic și din acel spiritual și cultural, e chiar dăunător.

Căci, ne putem pune cu drept cuvînt întrebarea: se pot înțelege istoricii asupra lucrurilor menite să trăiască? Existența unui singur spirit liber, care să se ocupe numai cu celace îl interesează, indiferent dacă acesta are însămnătate pentru prezent, răstoarnă celace Harnack numea misiunea regală a istoriei.

Cu ce dovedim apoi, că omul (considerat din punct de vedere absolut) există numai pentru acțiune și nu pentru contemplare? S'au găsit în toate timpurile mistici, care și-au aflat fericirea în contemplare și abținerea dela orice activitate și au deșteptat totuși admirația masselor, care prețuesc cultul principiului spiritual.

Voința conștientă, pusă în serviciul unui scop în vederea prezentului sau viitorului, distruge, în realitate, legea fundamentală a cunoștinței istorice, care trebue să fie înainte de toate redarea adevărului pur al lucrurilor, astfel cum s'au întîmplat.

(Bernhard Schmeidler. *Preussische Ia:rbücher*, Noembre, 1925).

Elémir Bourges

Pentru acest scriitor, născut la 1832 și mort de curînd, literatura a fost o adevărată *religie*, căreia i s'a consacrat cu o pasiune austeră, aproape sălbatecă. De timpuriu, el a renunțat la toate avantajele exterioare, renume, avere, satisfacții ale vanității, ne cerînd destinului decît timpul de a duce la capăt cîteva opere desăvîrșite și care îndepărtate de modă, să nu fie nedemne de marii scriitori ai trecutului. Era în natura lui, ceva ascetic și dacă ar fi avut credința, i-ar fi fost ușor să devină un sfînt. Intr'unul din romanele lui unul din personaje pronunță acest adevăr sublim: „E unul din privilegiile amare ale înțelepților de a practica virtutea, fără a crede, în ea". Nimeni desigur nu a fost mai înțelept, mai virtuos și mai nihilist, ca Elémir Bourges.

Cînd primele lui cărți au apărut, era la modă naturalismul și dacă ar fi consimțit să fie naturalist, cu darurile de pictor și magnificiența stilului său, Bourges ar fi obținut desigur, unul din primele locuri. Dar el avea oroare de realizmul plat și nu voia să privească omul, decît într'o oglindă poetică. Totuși „Le crépuscule des Dieux" a avut un mare succes, în 1877. In loc de a scri o operă analogă, Bourges, care prefera înainte de orice, perfecția, a lucrat zece ani la „Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent". Dar cînd cartea a apărut, el era deja uitat și acest mare roman a căzut, în mijlocul indiferenței generale. Prima parte din „La Nef" a fost refuzată de cele mai multe reviste, înainte de a găsi un loc, în „Mercure de France".

Totuși „Les oiseaux s'envolent et les fleurs tombent", care pornește dela niște date de roman foileton, cuprinde o imagine totală a vieții omenești ca și un amestec de oroare și farmec, ce amintesc pe Shakespeare. Bourges caută în artă, un mijloc de a degaja realitatea de celace are factice, accidental sau inform, pentru a regăsi legile biologiei morale care au fost totdeauna obiectul cercetărilor intelectuale. Simțul lirismului grandios și pasiunea lui metafizică aveau însă nevoe să se încarneze în personaje simbolice și să creeze mituri adevărate.

„La Nef", scrisă între 1892 și 1919 e o operă care depășește întru atît timpul nostru, încît orice judecată rămîne temerară și nesigură. In acest poem mitic, care rezumă în același timp destinul omului ca și conflictul angajat în jurul lui de toate religiile și metafizicile, Bourges a exprimat într'o formă voluntar eshyliană, tot zbuciumul sufletului modern. Niciodată el nu a fost mai faustian. Intreaga tragedie a cunoștinței e evocată aici și toate teoriile filozofice defilează înaintea noastră, nu în vane discuții, ci subt forma unor conflicte patetice și zguduitoare. Cine știe, dacă Elémir Bourges nu a dat literaturii franceze o operă de forța și importanța „Paradisului perdut" al lui Milton sau a „Prometeului înlănțuit" al lui Shelley?

(Edmond Jaloux *Nouvelles littéraires*, Noembre).

Știința istoriei în învățămînt

De cîtăva vreme se vorbește mult de o reformă serioasă în organizarea instrucțiunii publice.

Toate persoanele competente,

sau mai degrabă toate persoanele a căror funcţiuni le atribue această competenţă au fiecare o teză interesantă de dezvoltat, fie asupra necesităţii unei şcoli unice, fie asupra chestiei limbilor aşa zise moarte, fie asupra educaţiei fizice, fie asupra celei naţionale sau a studiului idiomelor regionale.

Nimeni însă până acum n'a relevat necesitatea unui remediu contra indiferenţei Francezilor în faţa Geografiei şi a istoriei.

Sînt cazuri din nefericire prea multe, în care Francezii de altfel cultivaţi, plasează Bosnia şi Herzegovina în Asia Mică, Insulele Baleare în Oceanul Atlantic, Budapesta în Romînia etc..

In domeniul Istoriei se semnalează erori tot aşa de mari: Birmanii sînt de rasă neagră, Rembrandt cel mai mare pictor flamand, iar Ludovic XIII cînd fiul Anei de Austria cînd al Caterinei de Medicis.

Cum însă Franţa este ţara din lume care a produs cei mai mari istoricieni şi geografi, ar fi greu să atribuim această ignoranţă unei incapacităţi specific franţuzeşti. Şi în cazul acesta, pricina trebue căutată în felul cum sînt predate aceste ştiinţe în şcoli.

Le vedem ambele tratate la Facultatea de litere, prima e o sinteză a tuturor ştiinţelor, iar istoria ca o ramură a literaturii servită după necesităţile politice ca o dramă, un roman sau o comedie.

In afară de operele de savanţi ca Rambaud Lavisse, Louis Liger, Leon Cahne, mai sînt manualele predate în şcolile primare şi în licee care se încăpăţinează să vadă în Romani civilizatorii Galiei, sau în Spanioli civilizatorii Perului şi a Mexicului, care până la venirea lor se afla în cea mai deplină sălbătăcie. Fără să mai vorbim de Petru cel Mare din a cărui baghetă magică a răsărit Rusia, inexistentă până atunci.

Anul 1453 este considerat ca cea mai importanta dată a istoriei, cînd printr'o minune prodigioasă, Turcii au nimicit un imperiu pe cît de vast pe atît de puternic. De fapt la epoca acela defunctul imperiu bizantin încetase demult de a mai fi puternic şi vast

Dimpotrivă, doar cîteva cuvinte despre bătălia de la Kossova-Polie, la care au luat parte Jugoslavii, Albanezii, Romînii, Bulgarii, Germanii, Francezii, Italienii şi Grecii. De asemeni nici o aluzie în manualele de şcoală la ţarul Serbiei Ştefan Duşan, care dela 1331-1355 a guvernat jumătate din peninsula balcanică; în schimb capitole întregi despre certurile dintre urmaşii lui Clovis şi ai lui Clotaire.

Explicaţia este următoarea: fiind materialmente imposibil de a menţiona într'un manual de istorie tot trecutul umanităţii, rămîne să se facă un triaj. In loc însă să se facă, în vederea faptelor şi a personagiilor într'adevăr istorice, se face după criterii pur sentimentale şi interesate. Dacă autorul manualului este catolic îi va fi greu să semnaleze că în secolul al XV-lea civilizaţia creştină a fost apărată şi pe punctul de a fi salvată de eretici. Pentru a scăpa de persecuţiile extremei drepte, acel autor va trece uşor peste Inchiziţie, noaptea St. Bartholomey, sau revocarea Edictului de Nantes.

Cauze politice de alianţă până la 1914 şi de prudenţa de la 1917, nu îngădue să se insiste prea mult asupra istoriei Rusiei.

Cînd priveşti istoria cu obiectivitate, grupul de evenimente cel mai important, este situat la sfîrşitul veacului al XV-lea, şi la începutul celui de al XVI-lea adică în epoca descoperirilor, a Renaşterii şi a Reformei. Industria, comerţul, arta iau un avînt puternic, feodalitatea decade făcînd loc burgheziei.

Franţa îi datoreşte domnia unui Henri IV, Colbert Voltaire iar în marea revoluţie găsim urmaşii intelectuali şi morali ai renaşterii greco-latine şi ai reformei anglo-elvetice.

Care este însă pedagogul care ar îndrăzni să susţie aceasta fără riscul de a se vedea acuzat de a fi un hughenot fanatic, atît de extrema stîngă cît şi de dreaptă. Opere ca acele ale unui Lavisse, Rambaud, Hanotaux sau istoria revoluţiei franceze de Jean Jaurès sînt de o ireproşabilă imparţialitate; ele se adresează însă unui public adult şi restrîns.

In şcolile primare şi la licee profesorii sînt obligaţi să respecte interpretarea manualelor de şcoală, căci altfel ar risca să fie revocaţi. Există un liceu într'un oraş de provincie din Franţa în care n'ar mai rămîne un singur elev dacă Marie Antoinette n'ar fi proclamată ca o persoană imorală, vicioasă şi criminală — şi altul care ar avea exact aceiaşi soartă dacă regina Franţei n'ar fi considerată ca încarnaţiunea tuturor virtuţilor. Părinţii care cu solicitudine veghează asupra educaţiei şi instrucţiei copiilor lor, n'ar îngădui să li se insufle în şcoală alte principii decît ale lor.

Istoria deci n'ar trebui predată decît la adulţi, capabili de a discuta o doctrină, de a o pricepe şi de a alege între două teze pe cea bună.

Istoria cum se predă acum, epurată de anecdote autentice, şi de descripţii de bătălii, care chiar dacă nu erau utile dar cel puţin interesau pe copii, înlocuite printr'o expunere a instituţiunilor, a moravurilor a diferitelor regimuri de proprietate şi a problemelor fiscale şi monetare depăşeşte comprehensivitatea elevului care nu rămîne decît cu un sentiment puternic de profundă plictiseală. Până la vîrsta de patrusprezece ani, adică până la vîrsta cînd elevul este capabil să gîndească singurile noţiuni de istorie, le va primi prin dictări, lecturi explicate, alese din texte ca Augustin Thierry, Michelet, Duruy, Lavisse etc. iar orele libere care-i vor rămîne, le va consacra unei extensiuni a educaţiei fizice, igienei, lucrului manual etc.

Această reformă ne pare foarte normală. Ea n'ar putea fi considerată paradoxală de cît de persoanele care nu cunosc şi nu concep istoria ca o ştiinţă, sau de persoanele care n'au nici o noţiune de pedagogie sau de psihologie a copilului.

(A. Chaboseau. *Mercure de France*, 15 Noembre 1925).

Hölderlin

La mănăstirea ordinului Augustinilor din Tubingen s'au întîlnit trei amici, Hegel, Hölderlin şi Schelling, veniţi acolo spre a-şi face umanităţile.

Deşi spirite diferite, erau totuşi de acord în amorul care-l nutreau pentru antichitate şi un acelaşi ideal filozofic îi unea într'o prietenie din ce în ce mai strînsă.

Chiar dacă multe din misterele „cosmului" le rămîneau necunoscute, aveau convingerea că totul se petrecuse şi se va petrece în virtutea „ideii" la care totul trebueşte redus, că momentul nu contează în faţa eternităţii şi că ceiace soarta le rezervă în viitor n'ar putea schimba nimic în mersul general al universului.

Din nefericire, nevoi materiale de a-şi cîştiga existenţa constrînse pe cei trei amici să părăsească seminarul din Tubingen şi să se angajeze ca perceptori la burghezii din oraş.

Hegel nu păru prea emoţionat de diferenţa de sentimente şi percepţii care părea că trebue să-l excludă din lumea în care trăiau ceilalţi muritori. „Dacă", spune el, „în scara de valori a unei ţărănci, vom găsi pe prima treaptă pe vaca ei favorită Liza, pe a doua treaptă pe fiul ei Martens, pe a treia pe fiica ei Urchel şi aşa mai departe, dece filozoful n'ar avea şi el dreptul să-şi aleagă valorile care-i sînt mai familiare mai de aproape, adică infinitul, cunoaşterea, mişcarea, legea simţurilor" etc.

Filozoful va avea deci realităţile sale ca orşicare om, care va avea însă avantajul de a fi eterne.

Spirit mai puţin combativ şi mai timid ca prietenul său, Hölderlin nu putu niciodată să acorde lumea sa cu lumea celorlalţi. Limba vorbită de restul lumii îi rămase întotdeauna străină, iar pe de altă parte nimeni nu putu s'o înveţe pe a sa.

Lumea pe care şi-o făurise era divină, şi prin aceasta fără un Dumnezeu unic.

Creştinii au un singur Dumnezeu în care s'a concentrat tot divinul din univers şi care pluteşte în cer deasupra stelelor. In concepţia sa, Hölderlin arată că divinul este pretutindeni şi Dumnezeu multiplu. Nu există un Dumnezeu ci mai mulţi care adesea se metamorfozează.

Hölderin este veşnic în căutare. Nu poate trăi fără acel „Tot" a cărui frumuseţe împodobeşte lumea, căci în acel „Tot" este absorbit Dumnezeu.

Trebue, spune el, să poţi vedea totul înainte de a vedea părţile care-l alcătuesc; nimic nu trebue văzut izolat, căci nimic nu poate fi frumos separat.

Şi lumea aceasta armonică, Hölderin ştie că există după cum ştie cîntăreţul orb din poemele sale, că ceiace cîntă este adevărat. El spune celui care se apropie: „Eşti frumos" pentrucă a cunoscut lumina zilei care împodobeşte lucrurile cu forma şi culorile sale. Va căuta deci frumuseţea nevăzută a fiinţelor şi a lucrurilor şi din cîntările sale va renaşte o lume frumoasă şi divină ca cea dintâiu, vizibilă însă numai acelor ce ştiu s'o caute cu sufletul şi a căror iubire este făcută din nostalgie şi speranţă.

Astăzi Germania crede că a descoperit pe Hölderin şi descoperirea aceasta are ceva extra literar, ceva personal.

Cînd tînăra generaţie de după războiu s'a întrebat care din poeţi şi filozofi ar putea interpreta gîndirea ei şi servi de educatori, a fost decepţionată să vadă că aşa de redus este numărul celor care-o puteau mulţumi. Marii cuceritori ai gîndirii nu te pot asculta mult cînd vorbeşti de dumneata. Ei te cunosc fiindcă cunosc universul iar particularităţile specifice despre care ai dori să vorbeşti te temi să nu le pară fără mare interes.

Afară de aceasta, un Rousseau ori un Nietzsche, desigur ştiau să sufere şi căutau amici, dînd însă un nume idealului lor; multă vreme încă „omul liber" şi „supra-omul" au să înlocuiască în sufletul nostru pe adevăratul Rousseau şi Nietzsche.

Hölderin te ascultă. Eşti singur cu el. Ai impresia că îţi este amic şi ai impresia că eşti primul ales al confidenţelor sale. Ai credinţa că l-ai descoperit. Şi după dumneata fiecare îl descoperă din nou.

Hölderin este poetul necunoscut pe care-l poţi cunoaşte dacă-l iubeşti.

(Bernard Groethuysen. *Nouvelle Revue Française*, Noembre 1925).

Filozofia lui Fechner

Pentru cei mai mulţi, numele lui *Fechner* e legat numai de formula logaritmică a senzaţiei. Cu toate acestea, trebue reliefat în psihologul şi esteticianul experimental şi metafizicianul intuitiv.

Pornind dela paralelismul psicho-fizic, *Fechner* încearcă să redea o imagine generală despre lume, servindu-se de metoda inductivă şi de analogie. Pentru el *„la métaphysique n'est pas une spéculation a priori, elle part des faits, elle reste dans les faits, elle ne veut que les interpréter, en dégager le sens par l'analogie; elle va de ce qu'il est possible d'observer à ce qu'on a le droit d'en conclure"*.

Omul de ştiinţă exactă, restrîns numai la date palpabile, l-a întovărăşit şi 'n speculaţiile metafizice. Din această cauză, opera lui e mai mult rezultatul unei imaginaţii plastice decît al unei cugetări constructive. Unii chiar consideră metafizica lui un roman cosmologic.

După Fechner, realitatea are două aspecte: unul exterior—materia—şi altul profund, spiritul. Intre ele există un paralelism perfect care se poate distinge dela firul de iarbă până la planetă. Spiritul şi materia nu sînt decît aceeaşi realitate văzută din două puncte deosebite. Colaborarea lor intimă se străvede în orice fiinţă, în orice organism. Cu ajutorul analogiei dela parte la parte, noi putem atribui plantelor şi animalelor un suflet asemănător cu cel omenesc. (*Fechner* expune această teorie în *"Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen"*). Reeditînd animismul naiv în formule nouă, el însufleţeşte toată natura. Astfel, anorganicul nu-i despărţit de organic, ci între aceste două elemente există o continuitate intimă, o penetraţiune indisolubilă. Orice corp cuprinde un suflet, după cum orice suflet are un corp. Extinzînd analogia dela parte la tot, *Fechner* conjecturează în *„Zend avesta oder über die Dinge des Himmel und des Jenseits"* că pămîntul însuşi are un corp şi un suflet al său. Oamenii şi toate celelalte vieţuitoare nu sînt decît nişte organe din trupul pămîntului. Şi precum eul individual unifică într'un tot o varietate de senzaţii, reprezentări şi simţăminte, tot astfel eul pămîntului are sub tutela lui toate conştiinţile particulare. Acest spirit care cuprinde în mod simultan toate individualităţile este tocmai Dumnezeu. Noi sîntem elemente immanente în patrimoniul Divinităţii. Din punct de vedere practic şi istoric, utilitatea noţiunii de Dumnezeu adevereşte existenţa ei. (In punctul acesta, *Fechner* are multe asemănări cu concepţia pragmatică a lui *James*).

Cît priveşte ştiinţa, mecanismul şi determinismul ei sînt posibile numai în explicarea realităţii exterioare. Adîncul existenţii e de natură spirituală şi 'n el domneşte finalitatea. Lumea nu s'a creat printr'un proces cauzal, ci teleologic, organic. Pentru cugetătorul german „pămîntul este o floare a cerului răsărită din etherul luminos".

Filozofia lui *Fechner*, imaginînd realitatea în loc s'o explice, va reţine întotdeauna atenţia curioşilor şi amatorilor.

(G. Séailles. *Revue philosophique*).

Consecinţele măririi preţurilor din punct de vedere naţional, moral şi intelectual

Există o mărire a preţurilor provenită din jocul natural al legilor economice, şi anume din creşterea populaţiei, a bogăţiilor sau din înmulţirea trebuinţelor. Această mărire naturală pe lîngă că stimulează producţia mai reprezintă progresul, sănătatea şi primenirea organismului economic.

Totuşi o mărire continuă a preţurilor trebue să fie urmată de-o scădere a lor, deoarece asemenea epoci temperează optimismul naiv, favorizînd în acelaşi timp invenţii mecanice sau organizări de cooperative. Solidaritatea socială nu se iveşte decît în vremurile de scădere a preţurilor.

Pe lîngă această scumpete reală mai există şi una fictivă, rezultată din inflaţiune monetară, adică din înmulţirea voluntară a monedei. Din ea decurg o samă de consecinţe care privesc de-aproape viaţa socială, morală şi intelectuală.

Din punct de vedere social scumpetea fictivă stimulează producţia artificial, întocmai ca alcoolul, întrucît distruge munca şi micile economii. In cadrele ei, bogăţia nu izvorăşte din muncă, ci este rodul mecanismului automat al sistemului monetar. Economiile se desfiinţează, deoarece moneda pierzînd zilnic din valoarea sa, nimeni nu se mai gîndeşte s'o depună de teamă să nu-i se restitue *„chiffons de papier"*.

Scumpetea artificială mai agravează neegalitatea dintre clase. In acest chip, cu cît bogăţia unora creşte, cu atît mizeria altora sporeşte. De aici rezultă un mediu prielnic pentru o cultură bolşevică. Tabloul se complectează dacă adăogăm că odată salarul proletarului mărit, se scumpesc şi preţurile de consumaţie, aşa încît cu toate sforţările făcute, el rămîne închis într'un cerc de fer.

Viaţa intelectualului sufere şi dînsa din cauza inflaţiunei. Un *privat-Docent* avea în timp de pace în Germania un venit de 5.000 mărci. Azi are 100 milioane de mărci,—ceiace revine la 5 franci. Rezultă că porţile profesoratului universitar sînt închise pentru cei săraci. La fel sufăr scriitorii şi jurnaliştii.

In Franţa preţul cărţilor s'a îndoit, pe cînd scumpetea vieţii s'a împătrit faţă de timpurile normale.

In acest caz, drepturile de autor nu compensează deprecierea monedei. Apoi, autorii nu pot găsi tipar decît atunci cînd plătesc cheltuielile de editură, cînd scriu cărţi didactice sau cînd publică volume premiate.

Jurnaliştii deasemenea nu primesc lefuri împătrite, fiindcă editorii nu pot să scumpească de patru ori costul ziarului sau revistei, întrucît publicul cetitor se recrutează din clasa mijlocie,—clasa care a suferit lovitura cea mai grea cu prilejul inflaţiunii.

Din punct de vedere moral, cele mai rău lovite de mărirea fictivă a preţurilor sînt societăţile de binefacere, instituţiile, fundaţiile şi persoanele morale. Ele nu mai pot îngriji de săraci, nu mai pot

ajuta pe intelectuali, nu mai pot da burse studenţilor. Din cauza mizeriei, Universitatea din Viena a fost silită să-şi întrerupă lucrările şi publicaţiile! (Sărăcia instituţiilor din Franţa provine din faptul că toate fondurile lor—în conformitate cu legea persoanelor morale şi juridice—sînt plasate în rentă de Stat).

Tot aşa, premiile Academiei franceze (de 1000 şi 1500 fr.) nu reprezintă astăzi decît sume de pomană.

Societăţile cooperative de consum—obligate să însemne scăderea preţurilor şi să stăvilească creşterea lor—sufăr mult din cauza regimului de inflaţiune.

Oricît ar susţine partizanii inflaţiunii că mărirea preţurilor depreciază puterea monedei şi implicit a capitalului—spusele lor sînt făţarnice.—Ipocrizia reesă din aceia că ei profită întotdeauna de variaţiile preţurilor la Bursă.

(Charles Gide. *Revue d'Economie politique*).

Teatrul italian şi fascismul

Lupta între cele două principii, al libertăţii şi al autorităţii, care se dă de cîţiva ani în Italia, a trecut din domeniul politic şi în cel al literaturii. Scriitorii critică sau idealizează fascismul în producţiile lor.

Literatura dramatică a suferit şi ea influenţa fascismului. De curînd s'au reprezentat la Roma două piese de teatru, *L'Amorosa tragedia* de M. Sem Benelli şi *Bruto* de M. F. V. Ratti, în care apar două concepţii asupra vieţii sociale cu totul contrare. Autorii au avut însă grija să schimbe epoca în care îşi plasează acţiunea şi decorul.

Cel dintîiu îşi situiază drama, *Tragedia amorului*, în Pistoia, la sfîrşitul secolului XIII. Ideia conducătoare e în fond aceasta: în locul patimilor feroce, toleranţa trebue să stăpînească raporturile dintre oameni. Prin gura personajelor se predică pacea şi frăţia—pentru a le opune unui personaj, apostol al violenţei, care spune:

„Ura e viaţa... Inima, n'o am decît pentru a urî şi a mă asocia cu cel ce m'ajută să muşc. A trăi însemnă a mă impune altora, fie vorba de joc, de amor, de credinţă, de cinste, etc.. Rîd de popor, de patrie, de vorbele înţelepţilor, de cîntecile poeţilor, de drept, cum rîd de sînge şi de pericol". Acestui personaj i se opune altul, profet al toleranţei:

„Italia îşi plăteşte noua ei viaţă... Oamenii nu văd limpede şi nu urmăresc decît ambiţiile şi ura... Numai poeţii invoacă pentru patrie, o tresărire unanimă a inimilor".

Dar piesa, pe lîngă fraze caracteristice, conţine multe scene de cruzime luate chiar din luptele politice de astăzi ale Italiei, pe care spectatorii le au proaspete în minte, de acasă.

Piesa d-lui Ratti, *Brutus* reprezintă o concepţie cu totul contrară: cultul autorităţii. D-sa îşi alege o epocă mai îndepărtată, antichitatea greco-romană. Pune faţă 'n faţă puterea şi mărirea Romei de altădată condusă de unul singur (împăratul) şi decăderea Greciei subjugată pentrucă sacrificase totul tradiţiei liberale şi individualiste. Puterea unui popor stă în lipsa lui de libertate, pare a spune autorul.

Elementele alese de dramaturg se potrivesc de minune cu prezentul şi piesa a plăcut tuturor celor care au instituit şi întreţin cultul autorităţii în Italia, după cum piesa dintîiu a plăcut şi a avut succes în tabăra adversă. Literatura dramatică influenţată puternic de regimul fascist reprezintă deci cele două mari curente care zbuciumă astăzi sufletul poporului italian.

(M. J. Zeppa de Nolva. *Revue Mondiale*, Noembre).

Nevoia unei legislaţii organice proprie societăţilor cooperative

Problema formulării unui drept cooperativ s'a pus aproape în toate statele Europei. Singură Elveţia a ajuns la un proect de legislaţie cooperativă care nu e fără interes pentru celelalte ţări.

Elveţia continuindu-şi revizuirea codului civil, s'a găsit după războiu în faţa dreptului cooperativ. Un prim proect din 1919 voia în esenţă să aşeze dreptul cooperativ în vechiul cod al obligaţiilor cu dis-

poziţii mai detaliate, socotind că astfel va sancţiona dezvoltarea juridică produsă în practică. Conceptul juridic de *societate cooperativă* rămînea tot vag. Legea permitea ca orice asociaţie cu scop economic să ia forma cooperativă, aşa că orice întreprindere capitalistă putea oricînd să se constitue în cooperativă. Proectul a fost viu combătut.

Federaţia cooperativelor elveţiene cerea o lege specială. In cele din urmă s'a decis ca materia cooperativelor să formeze un capitol din dreptul civil cu o reglementare proprie, clară, care să arate formarea, recunoaşterea şi întinderea societăţii.

Dreptul cooperativ, respectînd natura cooperaţiei însăşi, va aduce foloase imediate: va înlătura pseudo cooperativele şi va întări pe cele adevărate. Ţinînd samă de toate nevoile, departamentul federal al justiţiei a însărcinat pe consilierul Hofman de Saint-Gall cu remanierea proectului din 1919. Noul proect din 1923 a ţinut samă în largă măsură de dorinţele cooperatorilor, şi a menţinut principiul cooperativ în toată partea consacrată societăţilor de acest fel.

(A. Egger. *Revue Internationale du Travail*, Noembre).

Széchényi şi Romînii

Pe Ştefan Széchényi nu l-au interesat numai chestiile în legătură cu viaţa poporului său, ci deasemenea individualitatea şi soarta altor neamuri mai apropiate ori mai îndepărtate.

In viaţa lui de apostolat cultural, politic, economic, pacific de mai multe ori a ajuns în atingere şi cu Romînii. Un suflet larg, înţelegător s'a dovedit şi cu aceste prilejuri în raporturile sale. In prima ocazie—în timpul unei pauze în perioada răsboaielor napoleoniene, la care a luat parte ca militar—ajungînd prin regiunea Şiriei (Arad) constată cu durere starea de înapoiere, de lipsă şi suferinţă a ţăranului romîn.

După zece ani (1821), cu prilejul unei călătorii în Ardeal, respinge dispoziţiile unui conte Esterházy cu privire la nişte iobagi romîni. Tot atunci d-sa avu, cu privire la soarta Romînismului şi a unor state balcanice, un schimb de idei cu bătrînul boier Cantacuzino, refugiat la Braşov împreună cu alţi boieri în faţa mişcării lui Tudor. Intră apoi, cu prilejul vizitei în Bucureşti, la 1834, în relaţii şi mai strînse cu personalităţi reprezentative din boierimea munteană şi păstrează legături prin corespondenţă. Cu ocazia unei călătorii la Constantinopol pe calea Dunării, se împrieteneşte la Galaţi cu un alt boier, despre care pomeneşte cu plăcere, iar la înapoiere pe uscat, caracterizează just situaţia Principatelor sub ocupaţia rusească, văzînd clar scopurile moscovite.

Face cunoştinţă cu principele Al. Ghica, cel care întîiul dintre gospodarii romîni se îmbracă europeneşte şi desfiinţează obiceiul oriental al sărutului mînii domneşti. Este primit cu onoruri militare, sărbătorit mai multe zile dearîndul, vizitează şcoli, spitale, închisori. Urmează schimb foarte amical de scrisori cu Domnitorul—şi cînd acesta vrea să organizeze un serviciu modern al pompierilor, o face după sfatul lui Széchényi, cu pompe procurate de dînsul.

Numele familiei Széchényi a fost şi subiect de inspiraţie la Romîni. Gheorghe Şincai închină versuri lui *Francisc* Széchényi, care a dat cronicarului romîn nu numai posibilitatea de a cerceta Muzeul Naţional maghiar, ci şi ajutor material. Familia Széchényi se mai întîlneşte preamărită în două cărţi la Bucureşti, iar într'o poezie *„Huniade şi Széchényi"* se alătură cele două personalităţi la orice—unul zdrobind puterea Osmanilor, iar celălalt stîncile Porţilor de Fier, spre a deschide largul drum de circulaţie bogăţiilor Europei.

Incă odată, Ştefan Széchényi a ajuns în raporturi importante cu Romînii: în 1848, prin Şaguna, cînd cei doi bărbaţi au tratat rezolvirea paşnică a conflictelor cu Ardealul şi cînd Şaguna căutase să determine pe Széchényi a primi demnitatea de comisar al guvernului în Ardeal, ca unul ce se bucura de cea mai mare popularitate acolo.

(Dr. Bitay Arpád. *Pásztortüz*, Noembre).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Edmond Jaloux, *Figures étrangères*, Plon, Paris.

O colecţie de studii asupra scriitorilor nefrancezi. Cei mai mulţi din scriitorii studiaţi sînt englezi: Sterne, Sheridan, Shakespeare, Shelley, Jane Austen, Whitman, Stevenson, Conrad, Kipling, etc. Două studii atrăgătoare despre Turghenef şi Cehov. Unul despre Cervantes, etc.

Edmond Jaloux, *L'Esprit des livres*, Plon, Paris.

In acest volum remarcabilul recensent dela *Nouvelles Littéraires* îşi tipăreşte o parte din recenziile sale, atît de utile pentru cine vrea să se ţină în curent cu mişcarea literară din Franţa.

Camille Mauclair, *Le génie d'Edgar Poë*, A. Michel, Paris.

Arta lui Poë n'a fost studiată decît cu superficialitate. Deacela operele lui au fost totdeauna socotite drept produsul unei mentalităţi bolnave şi pervertite. D. Mauclair se coboară în miezul artei lui Poë, arătînd că subt alegorie se descopere cea mai bogată ideologie. Restabileşte astfel adevărul asupra unui geniu care şi-a oprit priviri adînc înţelegătoare asupra tainelor sufletului omenesc.

Miguel de Unamuno, *L'agonie du Christianisme*, Rieder, Paris.

O nouă operă a, cunoscutului scriitor spaniol, în care d-sa expune problema slăbirii credinţei şi a decăderii creştinismului.

Bruce Weirick, *From Whitman to Sandburg in American Poetry* Macmillan, New Jork.

O operă de critică asupra poeziei ultimilor cincizeci de ani din Statele Unite.

Walt Whitman (1819-1892) este cea mai impresionantă figură a literaturii americane, asupra căreia autorul stărue mult. A fost neînţeles în vremea lui şi mult timp boicotat. Influenţa lui se resimte astăzi în poezia modernă. D. Weirick analizează opera poetică a lui Whitman, în care relevă pasiunea lui pentru natură, pentru popor şi dragostea lui de prietenie. Poemele lui sînt neîntrecute Ceilalţi poeţi americani sînt mult inferiori lui Whitman, afară de Sandburg.

După studiul asupra lui Whitman, autorul examinează diverse perioade dela 1870-1923.

Ultimii ani 1910-1923, arată că şi poeţii americani sînt preocupaţi de aceleaşi idei caşi Europenii.

Astăzi, patru personalităţi se remarcă în poezia Statelor Unite: Vachel Lindsay, Lee Masters, Ellery Leonard şi Carl Sandburg.

A. E. Morgan, *Tendencies of Modern English Drama*, Constable, London.

In cele douăzeci de capitole ale cărţii, autorul cearcă să arate calea ideologică şi estetică urmată de drama engleză de cincizeci de ani încoace şi viziunea vieţii exprimată de dramaturgii actuali. In acest scop, d-sa analizează dramele principale atît cu privire la filozofia ce se desprinde

din ele cît şi din punct de vedere tehnic, al scenei.

Consacră în acelaşi timp capitole substanţiale lui Bernard Schaw, lui Galsworthy, lui Synge etc.

André Chamson, *Roux le bandit*, Ed. Grasset, Paris.

Romanul se petrece într'o comună din munţii sălbatici Cevennes. Cînd a sunat mobilizarea, au pornit să-şi facă datoria către ţară toţi locuitorii comunii. Numai Roux (cel Roşu) în loc să se ducă la războiu, fuge în munţi, mulţumindu-se să trăiască fugar prin peşteri. Toată lumea s'ar fi bucurat să-l vadă prins şi legat. Intr'o zi Roux întîlneşte din întîmplare un sătean şi-i spune de ce a dezertat: n'u voia să se bată şi să ucidă; Cristos a spus „să nu ucizi". Mulţi ani a trăit astfel. Ţăranii, cînd vorbeau cu el şi-l ascultau justificîndu-se, îl aprobau. Roux era cinstit, drept, credincios, dar nu laş. Oamenii l-au ertat. Intr'una din zile însă jandarmii l-au prins.

Autorul analizază cu dibăcie caracterele oamenilor aspri din munţi care la început condamnau fapta lui Roux şi pe urmă i-au dat dreptate şi l-au ertat.

François Duhourcau, *La demi-morte*, Grasset, Paris.

Bernadette e fata unui proprietar bogat din Pirinei. Un păstor cu ochi tulburători îi cucereşte inima. Tatăl bănuind sentimentele fiicei sale, îl îndepărtează. Cu toate acestea Bernadette îi rămîne credincioasă şi izbuteşte să-l găsească şi să se întîlnească cu el din vreme 'n vreme, pe ascuns, dăruindu-i-se.

Dar cîtva timp mai tîrziu, păstorul moare în munţi. Bernadette e însărcinată. De ruşine şi de durere nu mai poate sta acasă şi într'o noapte pleacă în munţi. N'are curajul să se omoare dar se lasă să moară pe încetul de sete şi de foame. Sufere zile întregi rătăcind cu mintea pierdută. A fost găsită în cele din urmă şi scăpată de moarte. Dar Bernadette va fi deacum numai o umbră, pentru care viaţa de toate zilele nu mai are nici un senz; o umbră în visul ei.

Pierre Loiselet, *Filles de joie*, Ed. Picart, Paris.

Poeme, alternînd cu pagini de proză poetică. D. Loiselet cearcă să exprime gîndurile ascunse în adîncul ochilor mari ai fetelor întîlnite în plimbările sale nocturne. Intîlnim deobiceiu versuri triste ca acestea:

«Tu sais cette demoiselle
Si vieille, si laide,
On la trouva raide
Ce matin, dans son chez elle»...
On racontera cela deux fois
Et l'on ne parlera plus de moi.
Heureuse? Malheureuse? Peut-être...
Un être...

Utile? Inutile? Qu'importe!
Morte»...

Dr. Paul Voivenel, *La maladie de l'amour*, Ed. du Siècle, Paris.

Considerînd amorul normal (dorinţa sexuală) ca o boală, în sensul că ea înjunecă liberul arbitru şi omul cuprins de amor devine jucăria iluziilor, autorul îl studiază cum ar studia tifosul, cancerul etc.

Tratamentul constă sau în a-şi împlini dorinţa în braţele femeii, sau în a-şi îndrepta pasiunea în altă direcţie. Deobiceiu o pasiune intelectuală absoarbe pasiunea amoroasă. Marii gînditori şi creatorii de artă şi literatură transpun senzualitatea lor în opere, exerciţiul instinctului sexual devine pentru ei un lux pentru care nu mai au rezerve nervoase.

Spre deosebire de aceştia, donjuanul este un poet care se realizează în viaţă cucerind femeia şi iubind fiziceşte.

In ultimele pagini ale cărţii, autorul îşi arată părerile asupra psyhanalizei freudiene, găsind-o exagerată fără a-i contesta însă meritul de a fi aruncat lumini preţioase asupra inconştientului.

Louis Barthou, *Autour de Lamartine*, Payot, Paris.

Un volum alcătuit din mai multe conferinţe pe care academicianul francez le-a rostit acum cîţiva ani.

D. Barthou arată cu documente influenţele pe care familiile şi prieteniile poetului le-au avut asupra dezvoltării geniului său.

Maurice Gauchez, *Cacao,* roman, Renaissance du Livre, Paris.

Dr. J. C. Mardrus, *Le Koran,* edit. Fasquelle, Paris.

Raymond Radiguet, *Les joues en feu,* poeme, ed. Grasset, Paris.

Vincent Hindobro, *Automne régulier,* poeme, Libr. de France, Paris.

Jacques Rivière, *De la Sincérité envers soi-même,* Cahiers de Paris Paris.

Pierre de Nolhac, *Erasme en Italie,* Les cahiers de Paris.

Știință

Jean Lhermite, *Les Fondements biologiques de la psychologie,* Science et civilisation, Gauthier—Villars, Paris.

Autorul reia și dezvoltă vechea teorie a corespondenței ce există între creerul omului și fenomenele psihice. Ca să se cunoască pe sine, omul trebue să-și cunoască creerul. Arată stadiul actual al teoriei localizărilor cerebrale, spunînd că dacă nu există centre precise pentru fiecare act psihic, în tot cazul există regiuni determinate în creer în legătură cu anumite fenomene psihice. Descriind creerul—d. Lhermite inzistă cu deosebire asupra lobilor frontali și antefrontali. Dă exemple în care indivizi cu lobii frontali atinși, perd în primul rînd atenția. Maimuțele lipsite de antefrontali, perd expresia mimicei.

Intr'un capitol studiază corpii opto-triați arătîndu le funcția: adaptarea mușchilor la diverse atitudini și regularea mișcărilor automate.

Tratînd în linii mari evoluția filogenică a sistemului nervos d. Lhermite expune în același timp și diferențele morfologice care deosebesc animalele nevertebrate de vertebrate.

Jacques Fischer, *L'amour et la morale,* essai d'interpretation phisiologique de la pensée humaine, Payot, Paris.

J. Loeb, *La théorie des phénomènes colloïdaux,* din engleză de H. Mouton, Alcan, Paris.

L. Fournier, *L'éclairage,* Bibl. des Merveilles, Hachette, Paris.

Jean Perin, *La psychologie organique,* Alcan, Paris.

Medicină

J. D. Hackett, *Health Maintenance in Industry,* Schaw, New-York.

O carte despre higiena muncii. Un capitol e consacrat higienii industriale în genere. In capitolele următoare din partea I ale cărții autorul examinează mortalitatea și morbiditatea în industrie, serviciile medicale prin uzine, personalul medical, și face descripția spitalelor pentru primele ajutoare. In a doua parte a cărții autorul tratează modul în care se face serviciul medical propriu zis, tratamentele medicale și boalele profesionale. Dă o largă dezvoltare examenului fizic care trebue să se facă lucrătorilor, în special asupra ochilor și dinților.

A treia parte e consacrată tratamentului chirurgical, prevenirii accidentelor, primelor ajutoare și reparațiilor cuvenite lucrătorilor în caz de accidente și boli. In ultima parte sînt studiate chestiile higienice ale stabilimentelor industriale: ventilarea, încălzitul, luminatul, alimentația, spălatul, dormitoarele etc. Un indice analitic ușurează consultarea cărții.

Nicolle et Bouquet, *Eléments de microbiologie générale et d'immunologie,* G. Doin, Paris.

F. Coste, *Equilibre acido-basique des milieux biologiques,* Masson, Paris.

V. Hutinel, *Le terrain hérédo-syphilitique,* Masson, Paris.

Economie

J. M. Keynes, *The economic Consequences of Mr Churchill,* Hogarth Press, London.

Prin restabilirea etalonului-aur, guvernul englez a produs, după părerea eminentului economist, scăderea prețului mărfurilor cu 10%, și firește micșorarea salariilor muncitorilor. Șomajul a sporit odată cu scăderea producției. Nu s'a ținut samă de două lucruri: de diferența între valoarea nominală și valoarea-aur a banilor din țară și de greutatea de a provoca o reducere generală a valorii banului în interiorul țării. Autorul dă ca exemplu industria minieră care era slăbită deja din alte cauze, și care prin întoarcerea precipitată la etalonul-aur a suferit mult prin diminuarea producției și exportului.

D. Keynes propune un mijloc pentru remedierea situației, păstrînd etalonul-aur: Banca Engliterii să renunțe la restricțiile aduse creditului și să permită exportul aurului, care va aduce o ridicare a prețurilor în străinătate; să se întrunească o conferință între guverne și șefii de sindicate pentru a se opri reducerea salariilor. Prin aceasta ar scădea prețul vieții și s'ar ridica valoarea reală a banului înlăuntrul țării.

A. Matagrim, *L'industrie des produits chimiques et ses travailleurs,* Bibliothèque sociale des métiers, Gaston Doin, Paris.

Autorul se ocupă cu deamănuntul de industria produselor chimice, începînd cu istoricul ei și continuînd cu analiza condițiilor economice și sociale în care se exercitează astăzi. Capitole speciale tehnice prevăd procedeele moderne ale industriei. Pe lîngă chestiile pur speciale în tratarea subiectului său, autorul studiază și alte probleme de actualitate pentru industrie în genere cum sînt: Intervenția Statului, Laboratorii de cercetare, Participarea muncitorilor la beneficii, ziua de opt ore etc..

Cooperație

Dr. Otto Neudörfer, *Grundlagen des Genossenschaftswesens. Eine systematische Darstellung der Geschichte, Gesetzgebung, Theorie und Organisation der Erwerbs und Wirtschaftsgenossenschaften mit besonderer Berücksichtigung der österreichischen Verhältnisse,* Carol Gerold's Sohn, Vienne și Leipzig.

Lucrarea se compune din patru capitole în care se expun pe rînd originile cooperației, bazele ei juridice, noțiunile teoretice pe care se sprijină și în cele din urmă metodele de organizare. In cap. III autorul scoate o definiție a societății cooperative care conține toate elementele sociale, economice, și morale ale ideii cooperative, precizîndu-i caracterele proprii spre deosebire de o societate capitalistă.

F. Virgili, *Cooperazione nella dottrina e nella legislatione,* Ulrico Hoepli, Milano.

Studiu al mișcării cooperative în Italia și asupra legislației cooperatiste.

Preistorie

Dr. A. Morlet et E. Fradin, *Nouvelle station néolithique,* Ed. Belin, Vichy.

Autorii au făcut o descoperire importantă, într'un sat în comuna Ferrieres sur Sichon în Allier. S'au găsit într'un șanț, vechiu mormînt, cărămizi cu urme de degete, o mînă întreagă și o colecție de instrumente de piatră gravate cu semne. S'a mai descoperit un cuptor de topit sticlă, și un idol neolitic de sex masculin. Ceiace e nou e faptul că deja în epoca neolitică se cunoșteau cărămizile și fabricarea sticlei. Semnele gravate pe cărămizi sînt din aceiași epocă, aparținînd unui alfabet. Nu se știe ce alfabet. Are asemănări cu cel etrusc, cu cel fenician și cu altele.

Importanța descoperirii e mare, întrucît dacă nu indică existența unei civilizații originale pe acele locuri, cel puțin arată infiltrarea unei culturi mediteraniene prin emigrare sau prin colonizare.

COMPILATOR

Bibliografie

In editura „Sămănătorul", Arad:

A. Ciura, *Iscariot,* Prețul 10 lei.
Eugeniu Speranția, *Generalități de psihologie individuală și socială,* Prețul 15 lei.
George Mihail Zamfirescu, *Magnolia,* Prețul 5 lei.
Onisifor Ghibu, *In jurul catolicismului și a unirii bisericilor,* Prețul 5 lei
Ion Montani, *Valul care trece,* Prețul 10 lei.
Elena Farago, *Scrisori,* Prețul 5 lei.
Ștefan Meteș, *Relațiile Mitropolitului Șaguna cu Romînii din Principatele Romîne,* Prețul 5 lei.
„ „ *Moșiile Domnilor și boerilor din țările romîne in Ardeal și Ungaria.* Pr. 10 lei.
V. Demetrius, *Nuvele alese,* Prețul 15 lei.

In editura „Cartea Romînească", București:

I. Dragoslav, *Facerea Lumii și alte povestiri biblice populare* premiate de Academia Romînă, Pr. 60 lei.
Al. Davila, *Vlaicu-Vodă,* dramă in 5 acte, in versuri, ediția IV, Prețul 40 lei.
Dr. P. Cazacu, *Cîteva date din istoria Basarabiei,* Prețul 25 lei.
Mihail Negru, *Cutreerînd prin Europa* (Insemnările unui călător), Prețul 60 lei.
I. Mihăilescu, *Educația copiilor anormali,* Prețul 45 lei.
I. Simionescu, *Calendarul Gospodarilor* pe 1926, Prețul 18 lei.
Liviu Rebreanu, *Golanii,* (Nuvele și schițe), ed. III, Prețul 40 lei.
Al. Giuglea, *Lămurirea Calendarului,* Bibl. „Cunoștinți Folositoare", Prețul 4 lei.
Soveja, *Titu Maiorescu,* 45 lei.
Leon Feraru, *Maghernița veche,* versuri, 35 lei.

In diferite edituri și tipografii:

Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași,* Iași, 1925.
Șt. Ciobanu, *Chișinăul,* Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, 1925.
I. Dolinschi, *Repetitoriu din Istoria Literaturii Romîne,* intocmit cu intrebări și răspunsuri, Cernăuți Librăria și Papetăria Coop. rativă, Fără preț.

M. Delbeude, *Catehism de morală raționalistă,* trad. de Olga Ionescu, Bibliot. Revistei Ideei, București, Pr. 10 lei
P. Gabé, *La question de la Dobroudza,* Sofia, 1925.
I. Dafin, *Povestea unui vis,* Iași, 1925.
A. Pop-Florian, *Valuri sufletești,* „Cartea Romînească" București.
Const. Radu, *Influența italiană in „Țiganiada" lui Budai-Deleanu,* Focșani, 1925.
Patriarchia romînească, (Acte și documente), fără preț.
Cezar Petrescu, *Omul din vis,* ed. „Ramuri", Craiova, Prețul 40 lei.
I. Negrescu, *Influențele slave asupra fabulei romînești,* Iași, 1925.
E. Lovinescu, *Istoria civilizației romîne,* vol. III, ed. „Ancora".
Gobineau, *Renașterea,* trad. romînește, edit. „Ancora".
Petre Ilcuș, *Inteligența copilului,* Cluj, 1925.
Lucian Blaga, *Daria,* Cluj, 1925.
P. Istrati, *Moș Anghel,* ed. Renașterea.
Dr. Ch. Lauzier, *Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei,* ed. „Scrisul Romînesc", Craiova.
Liviu Marian, *B. P. Hasdeu și Rusia,* Chișinău, 1925.
Eliodor Constantinescu, *Comediile Maccius Plautus,* ed. „Casa Școalelor".
Eugen Todie, *Hîrdăul lui Satan,* ed. Brănișteanu, Prețul 100 lei.

(Restul in No. viitor)

Reviste primite la redacție

La Nouvelle Revue Française 1 Decembre; *La Revue Mondiale,* 1 Noembre, No. 22; *Le monde nouveau,* 15 Oct. - 15 Noembre; *Mercure de France,* No. 657—660, 1 Noembre; *Adevărul Literar,* No. 258 264; *Societatea de mîne,* No 44 49; *Viața Agricolă,* No. 21 24; *Cuvîntul Liber,* No. 36 42; *Cîmpul,* No. 21—22; *Infrățirea romînească,* No. 1—3; *Lumea* No. 40 - 44; *Clipa,* No. 117 121; *Ideia Europeană,* No. 177; *Ateneul Literar,* No. 9; *Cosmos,* No. 10; *Gîndul nostru,* No. 9—10—11; *Pagini agrare și sociale,* No. 20 - 21; *Arhiva Someșană,* No. 3; *Revista generală a învățămîntului,* No. 9; *Suflet romînesc,* No. 4—6; *Peninsula balcanică,* No. 7; *Natura,* No. 10 12; *Freamătul,* No. 4—6; *Păreri libere,* No. 1; *Zări senine,* No. 8 9; *Flamura,* No. 7 - 9; *Roma,* No. 16; *Farul,* No. 1; *Ritmul vremii,* No. 9 - 10; *Șoimii,* No. 1 2; *Căminul,* No. 9; *Muzica,* No. 7—8; *Comoara Satelor,* No. 7 8; *Ramuri,* No. 10; *Școala Mehedințului,* No. 4; *Graiul Nostru,* No. 12; *Foaia Plugarilor,* No. 12; *Șezătoarea,* No. 10 - 12; *Țara de jos,* No. 11—12.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXIV

(Anul XVII, Numerele 10, 11 și 12)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate.

III. Cronici

IV. Miscellanea.

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Din editura „Viața Rominească" Iași:

O. IBRĂILEANU
SPIRITUL CRITIC IN CULTURA ROMÎNEASCĂ

C. STERE
IN LITERATURA

OCTAV BOTEZ
Pe marginea cărților
Scriitori romini și străini

G. TOPÎRCEANU
Strofe Alese
(Balade vesele și triste)

MIHAIL SADOVEANU
Pildele lui Cuconu Vichentie
Strada Lăpușneanu
Cocostîrcul Albastru

MIHAI CODREANU
Cîntecul Deșărtăciunii
Statui *ediția II*
Marele Premiu Național de 100,000 lei pentru poezie.

PREȚUL 50 LEI

RADU ROSETTI
Păcatele Sulgerului
1 volum
Cu Paloșul *3 volume*

DEMOSTENE BOTEZ
Floarea Pămîntului *poezii*
(Premiată de Academia Romînă)
Povestea Omului *poezii*

Dr. C. I. PARHON & M. GOLDSTEIN
Traité d'Endocrinologie:
I. La glande Thyroide

C. HOGAȘ
Pe Drumuri de Munte
I. In Munții Neamțului.
II. Amintiri dintr'o călătorie

AL. A. PHILIPPIDE
AUR STERP

G. GALACTION
RĂBOJI
PE BRADUL VERDE